თავი X

ქართული ეკლესია XII საუკუნეში

„უკეთესნი და უდიდესნი მოშქმედნი
ქრისა... დაუვიწყარნი უნდა იყვნენ,
თუ ერს კიდევ ეროვნება ჰსურს ...“

ილია ჭავჭავაძე

დავით აღმაშენებელი

„დაეთ აღმაშენებელი სადიდებელია ჩვენგან
არა მარტო სახელოვან მეფობითა,
არამედ თავის დიდბუნებოვან კაცობითაც“

ილია მართალი

მეფეთ მეფე დავითის ცხოვრება

თურქების გაძლიერების შემდეგ ბერძნებმა დატოვეს თავიანთი ქვეყნები, ციხეები და ქალაქები, რომლებიც აღმოსავლეთში (მცირე აზიაში) ჰქონდათ. იქ დამკვიდრებული თურქები იქცნენ ჩვენს მეზობლებად. დაიწყეს რბევა, მოოხრება, წვა, სრვა და დატყვევება ქართველი ქრისტიანებისა.

ერთხელ ისინი ყუელის ციხეში მდგომ გიორგი მეფეს თავს დაესხნენ ამირა აჰმადის მეთაურობით, გააქციეს მეფე და ხელთ იგდეს ბაგრატიონების საჭურჭლე, ოქროისა და ვერცხლის სამეფო ტაბლების სამსახურებელნი, სასმურები, სამწდეები, სამეფო და დიდებულთა კარვები. ამ ალაფით ავსებულ თურქებს წინ შემოხვდნენ საბერძნეთს მიმავალი სხვა ამირები ურიცხვი ლაშქრით, იხილეს სიმრავლე ოქროისა და გაიგეს გაქცევა გიორგი მეფისა. ამიტომაც ურჩიეს: „რად მიდიხართ საბერძნეთში? აჰა, ქვეყანა საქართველო, უკაცური და სავსე სიმდიდრით“. თურქებმა სწრაფად შეცვალეს გზა და კალიასავით მოეფინნენ მთელ ჩვენს ქვეყანას.

ივანობა დღეს ასისფორი, კლარჯეთი ზღვის პირამდის, შავშეთი, აჭარა, სამცხე, ქართლი, არგვეთი, სამოქალაქო და ჭყონდიდი აივსო თურქებით. მათ მოსრეს და დაატყვევეს ყოველი მკვიდრი. ამავე დღეს დაწვეს ქუთაისი, არტანუჯი, კლარჯეთის მონასტრები და აქ დარჩნენ თოვლის მოსვლამდე. თურქებმა მოჭამეს ქვეყანა, ამოწყვიტეს თუკი ვინმე იყო დარჩენილი ტყეებში, კლდეებში, გამოქვაბულებში. ეს იყო პირველი დიდი თურქობა, ქორონიკონი იყო სამასი. მთიანეთსა და სიმაგრეებში თუკი ვინმე იყო დარჩენილი, ზამთრის ყინვამ, უსახლობამ და შიმშილმა დახოცა და ეს ჭირი დიდხანს გაგრძელდა, რამეთუ გაზაფხულისას მოდიოდნენ თურქები, აღწერილის მსგავსად იქცეოდნენ და დაზამთრებისას მიდიოდნენ. აღარ იყო თესვა და მკა. მოოხრდა ქვეყანა, ტყედ გადაიქცა, ადამიანთა ნაცვლად მხეცი და ნადირი დამკვიდრდა მასში. მოუთმენელი იყო ეს ჭირი, რამეთუ წმინდა ეკლესიები ცხენის თავლებად აქციეს, ღვთის საკურთხევლები კი არაწმინდების ადგილებად. მწირველი მღვდლები, ღვთისადმი საღვთო მსხვერპლის შეწირვისას იქვე მახვილით თვით იქმნენ შეწირულნი და მათი სისხლი აღრიეს მეუფის სისხლთან. ზოგიერთი დაატყვევეს, მოხუცებულნი არ შეიწყალეს, ქალწულები შეაგინეს, ჭაბუკები დასცეს, შვილები მოიტაცეს, ცეცხლით დაიწვა ყოველი აშენებული. წყლის ნაცვლად სისხლის მდინარეები დიოდა. იერემიამ კეთილად უწყოდა ამ დროის შესაფერისი გოდება.

ამ საქმეებს ხედავდა მეფე გიორგი. არსაიდან იყო ღონე ხსნისა და შეწევნისა, ბერძნების ძლიერება შემცირებული იყო. ზღვის გარეთ მდებარე მათი ქვეყნები თურქებს ჰქონდათ დაპყრობილი, ამის გამო მეფემ დიდებულებთან ითათბირა და დაადგინეს მაღალი სულთნის, მალიქშას წინაშე წასვლა.

მეფემ დადო თავისი სული და სისხლი ქრისტიანთა ხსნისათვის. ღვთის მინდობით, ძელი ცხოვლის წარძღვანებით წავიდა ასპანს, ნახა სულთანი და შეწყნარებულ იქნა მისგან, როგორც საყვარელი შვილი.

ქვეყანაზე მალიქშას თანასწორი მპყრობელი არავინ იყო; სიტკბოებით, სახიერებით, მართლმსაჯულებით, მოწყალებით, ქრისტიანთა სიყვარულითა და უბოროტო გონებით ყოველ კაცს აღემატებოდა; ამიტომაც მან ყოველი სათხოვნელი აუსრულა მეფე გიორგის. მისი სამეფო გაათავისუფლა ზედამარბეველთაგან. მისცა კახეთი და ჰერეთი, მაგრამ ხარაჯა ითხოვა, რომელსაც მრავალ წელს იღებდა. დიდებით გამოგზავნა მეფე თავის სამეფოში, თან წამოაყოლა დიდი სპა კახეთის ასაღებად. რთველის ჟამს მოვიდა კახეთში, მიადგა ვეჟინის ციხეს და ბრძოლისას მოვიდა თოვლი. გიორგის გაახსენდა აჯამეთში ნადირობა და აღარ დაელოდა ვეჟინისა და კახეთის აღებას. ხოლო თურქთა ლაშქარს, რომელიც თან ახლდა, მისცა ჯილდოდ სუჯეთი და კუხეთი - ივრის პირი ქვეყანა, რომელიც მოოხრდა იმ დროიდან დღევანდლამდე, თვით გადავიდა ლიხის მთაზე და ჩავიდა აფხაზეთში.

კახთა მეფე აღსართანი კი წავიდა მალიქშას წინაშე, უარყო ქრისტიანობა და სარკინოზთა რჯულთან ერთად მიიღო სულთნისაგან კახეთი.

აღარ დამშვიდდა ქვეყანა. ადამიანთა უკეთურობის გამო არ იყო შვება. ყოველი ასაკისა თუ პატივის მქონე ცოდავდა ღვთის წინაშე. ქართველებმა სახიერი ღმერთი განარისხეს და თვითვე მიიღეს რისხვის განჩინება, ურჯულოთათვის ნათქვამი ესაიას მიერ: „ვაი ნათესავსა ცოდვილსა, ერი ურჯულოებით არის სავსე ფეხის ტერფიდან თავის თხემამდე. არ არის მასში სიცოცხლე...“ და შემდეგ „ამის გამოა თქვენი ქვეყანა ოხერი, ქალაქები - ცეცხლით დამწვარი, სოფლები გადაჭმულია უცხოელების მიერ, მოოხრებული და დაქცეული უცხო ტომების მიერ“.

უფლის გულისწყრომა არ დაცხრა, რამეთუ არ მოვინანიეთ, არც გულისხმავყავით, არც უფლის გზაზე დავდექით, რის გამოც ღვთის მიერ ჩვენს ქვეყანაზე მოიწია გვემანი: თვით ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს აღდგომა დღეს, რომლის დროსაც სიხარული და განცხრომა გვმართებდა, რისხვით მოხედა უფალმა და შეძრა ქვეყანა საფუძვლითურთ ისე სასტიკად, რომ მაღალი მთები და მყარი კლდეები მტვრად იქცნენ, ქალაქები და სოფლები დაირღვნენ, ეკლესიები დაეცნენ, სახლები დაინთქნენ და მათში მყოფთა საფლავებად იქცნენ. თმოგვიც დაიქცა, ქვეშ მოყვა კახაბერ ნიანიას ძე ცოლითურთ. ასეთი საშინელი მიწისძვრა გაგრძელდა თითქმის წელიწადი; მრავალი გაწყდა.

ამ რისხვისას ინება წყალობა მან, რომელიც „წვრთნის ყოველ შვილს, რომელიც უყვარს, მოკლავს და აცოცხლებს“, რომელიც მზად არის წყალობისათვის, მოწყალე მამაზე უფრო მეტად; რამეთუ ამიერიდან დაჰბერა სიცოცხლის ნიავმა და მაცხოვარების ღრუბლები აღმოიწია. ამ ჭირთა შემდეგ, თორმეტი წლის უკუნ ბნელში, დაიწყო აღმოცისკრება ყოველი მეფობის მზემ, დიდმა სახელით და უდიდესმა საქმით, დავით წინასწარმეტყველის სახელმოდგმამ - დავითმა. იმ დროს იგი იყო თექვსმეტი წლის, ხოლო ქორონიკონი 309 (1089წ.), გიორგიმ თავის მხოლოდშობილ ძეს დაადგა მეფობის გვირგვინი, და უფრო მართებულად რომ ვთქვათ, „თვით

ზეცათა მამამ ჰპოვა დავითი, თავისი მონა, თავისი წმინდა საცხებელი სცხო მას, რამეთუ უფლის ხელი შეეწია მას და მისმა მკლავმა გააძლიერა“, „წყალობა და ჭეშმარიტება შეემოსებოდა მას“ (ფს. 88, 21-22) „უზენაეს ჰყო ის ქვეყნიერების ყველა მეფეზე მეტად“.

დავითის გამეფებისას მოოხრებული იყო ქართლი და ციხეთა გარდა სოფლებში არსად იყო ადამიანი, არც რაიმე ნაშენები. ამ დროს თრიალეთი, კლდეკარნი და მიმდგომი ქვეყანა ლიპარიტს ჰქონდა. იგი დავითის წინაშე თითქოს ერთგულობდა, ასევე იქცეოდა ნიანია კახაბერის ძე. სხვა დანარჩენი აზნაურები მცირედ-მცირედ იკრიბებოდნენ მეფესთან. სოფლებშიც იწყეს ჩასვლა და დასახლება.

დავითის სამეფოს საზღვარი იყო მცირე მთა ლიხისა და სამეფო სადგომი წალვლისთავი. ქართლის ჭალები, ნაჭარმაგევი ირმითა და გარეული ღორით იყო სავსე. იქ და ვაკეში ნადირობდნენ.

გავიდა ოთხი წელი. მოკვდა სულთანი მალიქშა და ლიპარიტ ამირამ დაიწყო მამაპაპურ კვალზე სვლა. მეფის წინაშე მზაკვრობდა; სახით ქრისტიანი იყო, მაგრამ პატრონის მიმართ ორგულობა და სიძულვილი თვისი გვარიდან ჰქონდა გამოყოლილი, არ ინება კეთილის გულისხმისყოფა და დაადგა უკეთურ გზას.

ხედავდა ყოველივეს დავითი, ინება გაწვრთნა ლიპარიტისა, შეიპყრო რამდენიმე ხნით. ეს საკმარისი იყო გონიერის განსასწავლელად, ენდო მის ფიცს, დაუბრუნა პატივი, დიდება და გაათავისუფლა.

იგი კი, როგორც ძაღლი თავის ნათხევს და ღორი მწვირეს, ბოროტებას მიუბრუნდა და განაცხადა მტრობა. იხილა მშვიდმა და ღვთივგანბრძნობილმა დავით მეფემ, რამეთუ ძაღლის კუდი არ გასწორდებოდა და არც კიბორჩხალა ივლიდა გამართულად, მეორე წელს კვლავ შეიპყრო, ორი წელი დატყვევებული ჰყავდა და საბერძნეთს გაგზავნა. ლიპარიტი იქ განშორდა სიცოცხლეს.

ამ დროს გამოვიდნენ ფრანგები, აიღეს იერუსალიმი და ანტიოქია, ღვთის შეწევნით მოშენდა ქართლის ქვეყანა, გაძლიერდა დავითი და გაიმრავლა სპა. აღარ მისცა სულთანს ხარაჯა და თურქნი ვეღარ იზამთრებდნენ ქართლში. აქამდე ისინი ზამთრის მოწევნისას თავიანთი ფალანგებით ავჭალაში, დიღომში, მტკვრის დაყოლებით, ივრის პირებზე ჩამოდგებოდნენ ხოლმე.

კახეთს მეფობდა კვირიკე, ჭეშმარიტი ქრისტიანი. მისცა დრო ღმერთმა მეფე დავითს და კვირიკეს წაართვა ზედაზნის ციხე. ქორონიკონი იყო 323 (1103 წ.) დიდებით და გამარჯვებით წარემატებოდა. მოკვდა რატი ლიპარიტის ძე, ორგუ-

ლი კაცი და ნამდვილად იქედნეს ნაშობი. ასე დასრულდა ბაღვაშების საგვარეულო ოჯახი, გამამწარებლების სახლი და მათ საყოფელზე მკვიდრი აღარ დარჩა, რამეთუ მათი ურჯულოება უფლის წინაშე მიიწია და მათი მამული მეფემ აიღო.

ერთი წლის შემდეგ მეფე კვირიკე გარდაიცვალა. კახთა მეფედ კვირიკეს ძმისწული აღსართანი დასვეს, რომელსაც მეფობის ნიჭი არ ჰქონდა, რამეთუ ცუნდრუკი, ურჯულო და უსამართლო იყო. მეფემ გონების თვალით განსჭვრიტა კეთილი საქმე, რომლითაც ღმერთს მოიმადლებდა და დიდად სასარგებლო იქნებოდა. რამეთუ წმიდა ეკლესიები, საღმრთო სახლები, ავაზაკთა თავშესაფრად იყო გარდაქმნილი. უღირსებსა და უწესოებს უფრო მემკვიდრეობით, ვიდრე ღირსებით ჰქონდათ დაპყრობილი უმთავრესი საეპისკოპოსოები, როგორც ავაზაკებს და მათნივე მსგავსნი ხუცესნი და ქორეპისკოპოსები ჰყავდათ დადგენილი, რომელნიც საღმრთო სჯულის ნაცვლად ურჯულოებას ასწავლიდნენ მათ ქვეშევრდომებს. თვით უფლის სახლებიდან გამოდიოდა ყოველი ურჯულოება და ცოდვა, რომელთაც უფლის თვალი ხედავდა და განრისხებული იყო. რამეთუ არ არის თანასწორი მღვდლისა და მეომრის ცოდვა, არც ერისკაცისა და მღვდელმთავრისა, არც მწყემსისა და სამწყსოს; როგორც წერია: „მონა, რომელმაც იცის თავისი უფლის ნება და მისი ნებისაებრ არ იქცევა, ფრიად იგვემება“. აი, ასეთ წყლულთა განსაკურნებლად შეიკრიბა მრავალი: კათალიკოსი, მღვდელმთავარნი, მეუდაბნოენი, მოძღვრები და მეცნიერები. მის წინაშე შეიკრიბნენ ჯეროვან ადგილას და მრავალი დღის მანძილზე კეთილად გამოარკვიეს და ყოველი შეცდომა გაასწორეს, კეთილი და სათნო ყოველი ღვთის წესი დაამტკიცეს, უღირსად გამოჩენილები განკვეთეს და შეაჩვენეს, ტახტებიდან გადმოყარეს, თუმცა კი ძნელი იყო ეს, რადგანაც მთავართა და წარჩინებულთა შვილები იყვნენ, რომელთაც წესის ავლით ჰქონდათ ტახტები დაკავებული. მათ ნაცვლად ჭეშმარიტი მწყემსები დაადგინეს და ჭეშმარიტი სარწმუნოების მშვენიერი ძეგლი დაწერეს, წმიდა თორმეტი კრების მემკვიდრე და დამამტკიცებელი. და ასე, ყველანი სამეფო საჩუქრებით გაამგზავრეს სახლებში. და ესეც დიდი კონსტანტინეს მსგავსად აღასრულა მეფე დავითმა, ყველა თავისი კეთილი საქმეების წინ, რომლის სანაცვლოდ, იხილეთ, თუ რა ინება გულთმეცნიერმა ღმერთმა, ისრაელის დაუძინებელმა მცველმა.

კახთა მეფე, ხსენებული აღსართანი, შეიპყრეს ჰერმა დიდებულებმა არიშიანმა და ბარამმა, მათმა დედის ძმამ ქავთარ ბარამის ძემ და გადასცეს მეფეს. და აიღო მეფემ ჰერეთი და კახეთი. ერწუხში ჰქონდათ დიდი შებრძოლება, ხმაგანსმენილი და დიდი გამარჯვება – მცირე ლაშქრით, თავგანწირული ერით დახოცა სულთნის ურიცხვი სპა, განძის ათაბაგი და მტრის მხარეს გადასულნიც. მეფე ზურგში კი არ უდგა თავის სპას, როგორც რომელიმე მეთაური, არამედ თვით მიდიოდა ყველაზე წინ; როგორც ლომი, ამხნევებდა მაღალი ხმით და გრიგალივით დაქროდა; მტკიცე მკლავით სცემდა წინ დამხვდურთ, მისი ხმლიდან უკუმომდინარე სისხლი სარტყელმა წელთან დაიჭირა. ბრძოლის შემდეგ, სარტყლის გახსნისას მიწაზე დაითხია მტკნარი და შეყინებული სისხლი. პირველი შეხედვისას ჩვენ მისი სისხლი გვეგონა.

იმ დღეს სამი ცხენი მოუკლეს და მეოთხეზე მჯდომმა დაასრულა იმ დღის ომი.

ასე თვითმპყრობელობით დაიჭირა ჰერეთი და კახეთი, აიღო მათი ციხეები და სიმაგრეები. მზეებრ მოფინა მკვიდრთა ზედა წყალობა. ღმერთი ასე ამარჯვებინებდა ყველა საქმეში.

დავითმა მოიფიქრა და გადაწყვიტა მონასტრის აშენება. ამოირჩია ყოვლად მშვენიერი ადგილი, ყოვლითურთ უნაკლო, რომელსაც როგორც ცა, გადააფარა ყოვლად წმიდა და უფროსად კურთხეული დედა ღვთისას ტაძარი, რომელიც აღემატება ყოველ მის წინა ქმნილებას. აღავსო წმიდა და პატიოსანი ნაწილებით, სიწმიდეებით, წმიდა ხატებით, სიწმიდის სამსახურებლებით და ძნელად საპოვნელი სხვა ნივთებით, ხოსროიან მეფეთა ტახტებით, სასანთლეებით, ფერად-ფერადი კიდელებით, გვირგვინებით და მანიაკებით, სასმისებით და ფიალებით.

იქვე შემოკრიბა პატიოსანი, სათნო კაცები, არა მარტო თავის სამეფოდან, არამედ სხვა ქვეყნებიდანაც, გამოძებნა სიწმიდით, სიკეთით, სისრულით, სულიერი და ხორციელი სათნოებით აღსავსენი; მოიყვანა და იქ დაამკვიდრა.

ლიპარიტეთი - მამული უმკვიდროდ იყო დარჩენილი. მისცა ის დედა ღვთისას მონასტერს სამსახურებლად და უზრუნველი ტრაპეზი განუჩინა, რომელიც ამჟამად მთელი აღმოსავლეთის მეორე იერუსალიმია, ყოველი კეთილის სასწავლებელი, განსწავლულების სამოძღვრო, სხვა ათინა, ფრიად უმეტესი მასზე საღმრთო წესებით. ამ ყოველი საეკლესიო მშვენიერების მსახურის სახელია - გელათი.

და კვლავ მოიფიქრა მოწყალე საქმე ტკბილი ღვთის კაცთმოყვარეობასთან შემსგავსებული: ააშენა მშვენიერ ადგილას ქსენონი, რომელშიც შეკრიბა ბერები და სამღვდელონი - სნეულები. მოუმზადა მათ ყოველივე სახმარი, უნაკლოდ და სიუხვით, გაუჩინა შემოსავალი. თვითონ მივიდოდა ხოლმე, მოიხილავდა, მოიკითხავდა, თითოეულს ეამბორებოდა, მამასავით აფუფუნებდა, სწყალობდა, ამხნევებდა, რომ მოეთმინათ. თავისი ხელით ამოწმებდა საწოლებს, სამოსლებსა და საგებელს, მათ ჭურჭელსა და სახმარს. თითოეულს აძლევდა სამყოფ ოქროს და ზედამდგომელებს აფრთხილებდა. თითოეულის საქმეს მშვენივრად და ღვთისმსახურებით განაგებდა.

ამ დრომდე ქალაქი თბილისი, რუსთავი, სომხითი, სამშვილდე და აგარანი თურქებს ეპყრათ, ხოლო თრიალეთი და კლდეკარნი ეჭირა თევდორეს, ჭყონდიდელის დისწულს, გონიერ კაცს. აფხაზეთში (დასავლეთ საქართველოში) მეფის გადასვლის დროს ნაკლებად ეშინოდათ ხოლმე თურქებსა და მათ ციხოვანთ. ამიტომ, ერთხელ, მეფე იმერეთში რომ გადავიდა, ამ დროს შეიკრიბნენ გიორგი ჭყონდიდელის, მწიგნობართუხუცესის, წინაშე თევდორე, აბულეთი, ივანე ორბელი და სიმარჯვით დაიჭირეს სამშვილდე.

ხალხმა დიდად გაიხარა, რამეთუ დღითი დღე იზრდებოდა სამეფო საზღვრები. თურქებმა, როცა შეიტყვეს სამშვილდის დაკარგვა, სომხითის ციხეთა უმრავლესობა მიატოვეს და ღამით გაიქცნენ. აქამდე შემოდგომის ჟამს ჩამოდიოდნენ თურქები სომხითში, თავიანთი ფალანგებით ჩამოდგებოდნენ გაჩიანში, მტკვრის პირს, თბილისიდან ბარდავამდე, ივრის პირზე, ამ მშვენიერ ადგილებში გამოსაზამთრებლად. იქ ზამთრობითაც, ისევე, როგორც გაზაფხულზე, ითიბება თივა, არის შეშა და უხვი წყალი,

ნადირთა სიმრავლე და ყოველი საშვებელი. ამ ადგილებში ჩამოდგებოდნენ ხოლმე. მათი ცხენი, ჯორი, ცხვარი და აქლემი ურიცხვი იყო; ჰქონდათ სანატრელი ცხოვრება, ნადირობდნენ, განისვენებდნენ, ხარობდნენ, თავიანთ ქალაქებში ვაჭრობდნენ, ჩვენს სანაპიროებს კი არბევდნენ, ტყვითა და ალაფით სავსეს. გაზაფხულზე გადადიოდნენ სომხითსა და არარატში. ასევე ზაფხულშიც ჰქონდათ შვება და განსვენება, თივით და მშვენიერი ველებით, წყაროებითა და ყვავილოვანი ადგილებით. ისე დიდი იყო მათი ძალა და სიმრავლე, რომ იტყოდით: მთელი ქვეყნიერების ყოველი თურქობა იქ არისო და ვერავინ გაიფიქრებდა მათ გაძევებას ან ვნებას, თვით სულთანიც კი.

როცა სამშვილდე და ძერნა აიღეს, ქორონიკონი იყო 330 (1110 წ.) იმ წელს შეუმჩნევლად მოვიდა სულთნის დიდი ლაშქარი 100 000 კაცამდე. მეფე ტაძრეულით ნაჭარმაგევს იდგა. საღამოს თრიალეთში მათი მისვლა შეიტყო. ღამით 1 500 კაცით გაემგზავრა, ცისკარზე ბრძოლა ფიცხელი გადაიხადა და ღვთის შეწევნით სძლია. დღის მიწურვისას თავზარდაცემული გაიქცა თურქთა ბანაკი; კარვებსა და ჭურჭელსაც არ მიხედეს, ისე განიბნენ თავიანთ ქვეყნებში.

ასეთ საკვირველ გაქცევას მეფე და მისი სპაც არ ერწმუნნენ, ამიტომაც არ მისდიეს უკან, ეგონათ, მეორე დღეს ომი კვლავ განახლდებოდა.

აიღო გიორგი ჭყონდიდელმა რუსთავიც მეფის მუხრანს ყოფნისას: ქორონიკონი იყო 335, ეს ამბავი თურქებს დიდად ეწყინათ და მოერიდნენ საზამთრო ადგილებში დგომას. მათ ადგილსამყოფელს მსტოვრები წინასწარ ატყობინებდნენ მეფეს, ამიტომაც მეფე მტერს მოულოდნელად ესხმოდა თავს.

ტაოს ჩამოდგნენ თურქები, ზამთრის სიფიცხეს მიენდვნენ. მეფემ ქართლის სპას მზადყოფნა უბრძანა და თვითონ ქუთაისს გადავიდა, რომლითაც თურქებს ეჭვი გაუფანტა. თებერვალში აცნობა ქართლელებს და მესხებს, რათა კლარჯეთში შეხვედროდნენ, თვითონ კი ხუფთის გზით ჭოროხის პირი ჩაიარა და ერთად შეიკრიბნენ. შეუმჩნევლად დაესხა უშიშრად ბასიანში მსხდომ თურქებს. ქორონიკონი იყო 336. ურიცხვი ალაფი აიღეს.

იმავე წელს თავისი ასული კატა ბერძენთა მეფის რძლად გაგზავნა. უფრო ადრე პირმშო თამარი შარვანის დედოფლად ჰყავდა გაგზავნილი. როგორც ორი მნათობი - ერთი აღმოსავლეთს და მეორე დასავლეთს აცისკროვნებდა.

მეორე წელს დაიმორჩილა გრიგოლის ძენი ასათ და შოთა, აიღო გიშის ციხე. გააგზავნა თავისი ძე დემეტრე შარვანს სალაშქროდ ძლიერი სპით. მან საკვირველად იომა, აიღო ქალაძორის ციხე და გამარჯვებული დაბრუნდა მამასთან ალაფითა და ტყვით სავსე.

მეორე წელს, ბზობისას, გაემზადა რახსის პირს წასასვლელად. აღდგომა იდღესასწაულა ნახიდურს, იქ აცნობეს თურქების მიერ ბეშქენ ჯაყელის მოკვლა. ამიტომაც უშლიდნენ დიდებულები წასვლას, მაგრამ არ დაიშალა. დაესხა რახსის პირს მდგომ თურქებს და მათი სიმრავლე მოსრა, წამოიყვანა ტყვე და წამოიღო ურიცხვი ალაფი.

ამავე წელს აიღო სომხითის ციხე - ლორე და აგარანი. მოკვდა სულთანი მალიქი, მალიქშას ძე და ალექსი ბერძენთა მეფე. ვერ გაიგო ერთმა მეორის სიკვდილი, ქორონიკონი იყო 338.

ხედავდა მეფე ამდენ ზეგარდამო ღვთის წყალობას, შეწევნას, ძლევასა და გამარჯვებას. ღმერთი აძლევდა სამეფო ქვეყნებს, ქალაქებსა და ციხეებს, მაგრამ არ იყო მის სამეფოში ლაშქართა ისეთი სიმრავლე,რომ ქალაქებსა და ციხეებში დგომით დაეჭირათ ისინი და ამასთან ერთად ელაშქრათ კიდეც, ზამთარ-ზაფხულ დაუცხრომელ მიმოსვლასა და ლაშქრობაში საკმარისი ყოფილიყვნენ. მეფემ მოიკრიბა გონება, მიმოავლო თვალი და დარწმუნდა, რომ მისი სამეფოს მცხოვრებნი არ იყვნენ საკმაონი მისი წადიერების შესასრულებლად. სხვა ღონე არ იყო. იცოდა ყივჩაღთა ტომის სიმრავლე, ბრძოლაში სიმხნევე, სიმსუბუქე, მიმოსვლა, მიმართების სიფიცხე. ცოტა ჰყოფნიდათ და ბრძანების შესასრულებლად მუდამ მზად იყვნენ, ამასთანავე ჩვენთან სიახლოვის გამო მათი შემოსვლა ადვილი იყო; ღარიბებიც იყვნენ. მეფეს მრავალი წლით ადრე მოყვანილი ჰყავდა სანატრელი და ყოვლად განთქმული გურანდუხტი, ყივჩაღთა უმთავრესის, ათრაქა შარაღანის ძის შვილი სჯულიერ მეუღლედ და სრულიად საქართველოს დედოფლად. ამიტომაც წარავლინა სარწმუნო კაცები, მოუხმო ყივჩაღებს.

ყივჩაღებმა სიხარულით მიიღეს მოწვევა, მაგრამ ითხოვეს ოსებისაგან მშვიდობის გზა. ამისათვის წაბრძანდა მეფე ოსეთში, თან წაიყვანა გიორგი ჭყონდიდელი - მწიგნობართუხუცესი, კაცი სრული სულისა და ხორცის ყოველი სიკეთით, თანააღზრდილი, ყოველი საქმის და ღვაწლის თანაგამკაფველი.

შევიდა ოსეთში, შემოეგებნენ ოსეთის მეფეები და მათი მთავრები, როგორც მონები დადგნენ მის წინაშე. აიყვანეს ორივე მხრიდან მძევლები - ოსებიდან და ყივჩაღებიდან და ასე ადვილად შეარიგა ორივე ტომი. ჩამოაგდო მათ შორის სიყვარული და მშვიდობა. აიღო დარიალის, ოსეთის კარის და კავკასიის მთის ციხეები. შექმნა გზა მშვიდობისა. გამოიყვანა ყივჩაღთა დიდი სიმრავლე. მისი სიმამრი და ცოლისძმები საქმიანობდნენ. მათ შემოყვანას უქმად არ ჩაუვლია, არამედ მათი ხელით მოსპო სრულიად სპარსეთის ძალები, დასცა შიში და ზარი ყოველი ქვეყნის მეფეს. მათი თანადგომით დაუჯერებელი საქმეები გაკეთდა.

ოსეთში ყოფნისას გარდაიცვალა გიორგი ჭყონდიდელი. მეფემ ახალ მონასტერში პატივით წარმოგზავნა და იქ დაიმარხა. იგლოვა მთელმა სამეფომ და მეფემ, როგორც მამა და უმეტესი მამისა. შეიმოსა შავით 40 დღე, ვახტანგის შობამდე, რომლის ხარებით დაიხსნა გლოვა.

ყივჩაღები მარჯვე ადგილებში დააყენა დედა-წულებით, რომელთაგან 40 000 რჩეული მებრძოლი გამოდიოდა. აღჭურვა ისინი ცხენებით და საჭურვლით. ასევე ჰყავდა რჩეული მონები, ღვაწლში განსწავლული 5 000 კაცი, ქრისტიანები, მისანდობნი და სიმხნით გამოცდილნი. თვით ყივჩაღებიც ქრისტიანდებოდნენ დღითი დღე და ურიცხვი სიმრავლე შეეძინებოდა ქრისტეს. ასე რომ შემოიკრიბა, დააწყო გვარებად, დაუდგინა სპასალარები და მმართველები, ასევე თავისი სამეფო სპა - რჩეული და მოკაზმული, ცხენ-კეთილნი, პირშეუქცეველნი და მათ შუაში თვითონ იგი, სწორუპოვარი სპასპეტი და წინამბრძოლი, წინ უძღოდა.

დაიწყო რბევა სპარსეთის, შარვანის და დიდი სომხეთის. არ მოისვენა, არც მოეწყინა, არამედ თავის დროზე წესრიგიანად ალაშქრებდა მათ, მართავდა და განაგებდა თავისი გონიერების მსგავსად. ვინ იყო მისი წინ აღმდგომი.

ნაწერებში ალექსანდრე მაკედონელი ფრთოვან ვეფხვსაა მიმსგავსებული ქვეყნების სწრაფად მიმოვლის გამო, მაგრამ ჩვენი გვირგვინოსანი და ახალი ალექსანდრე, თუმცა შემდგომ დროს ცხოვრობდა, მაგრამ არც საქმით, არც გადაწყვეტილებით, არც სიმხნით მასზე მცირე არ იყო, თავისი დროის ყველა თანასწორზე უმაღლესი და უზესთაესი იყო. საღმრთო და ქრისტეს მცნებების აღსრულებაში ყველას გადააჭარბა, არ მისცა ძილი თვალებს, რული წამწამებს, განსვენება ხორცს, არც გემოვნებისაკენ მიიდრიკა, არც ხორცის ნებისაკენ, არც საჭმელ-სასმლისაკენ, არც სიმღერა-გართობისაკენ, არავითარი ხორციელი არ მიაკარა გონებას, მხოლოდ საღმრთო და სასულიერო. იხილეთ ამ ოთხ წელში ქმნილი საქმეები.

მეფეს ჩვეულებად ჰქონდა, რომ განგებ გადავიდოდა ხოლმე აფხაზეთში (დასავლეთ საქართველოში), ჩამოიტყუებდა თურქმანებს მტკვრისპირა საზამთრო ადგილებში, რამეთუ მათი მსტოვრები მეთვალყურეობდნენ მეფეს და მის გზებს იძიებდნენ. გადავიდა მეფე გეგუთში და იქიდან ხუფათს. ქორონიკონი იყო 340 (1120 წ.) როცა მათ შეიტყვეს მისი სიშორე, ჩამოდგნენ ბოტორას, დაიზამთრეს, მაგრამ არც მეფეს ეძინა. გადმოფრინდა 14 თებერვალს და ჩუმად დაესხა თავს, ძლივს მოასწრო ზოგიერთმა ცხენზე შეჯდომა და გადახვეწა, აიყვანეს ტყვეები და აიღეს ურიცხვი ალაფი.

დიდ მარხვაში აიღო შარვანის ქალაქი ყაბალა; აავსო თავისი სამეფო ოქროვერცხლით, სიმდიდრით; დაბრუნდა ქართლში და მაისის თვეში ჩავიდა შარვანში, არბია ლიუათამდე - ვიდრე ქურდევანამდე და ხიშტალანამდე. სავსე ალაფით მოვიდა ქართლში, იმავე დღეს შეიკრიბნენ შარვანელები და დარუბანდელები და მოკლეს აფრიდონ. ნოემბერში მეფე წავიდა აშორნიაში, დაესხა თურქმანებს, მოსრა და იავარყო, წამოიღო ნადავლი ურიცხვი.

იმავე ზამთარს ჩავიდა აფხაზეთში ბიჭვინთამდე და განაგო იქაური საქმეები; წყალობის ღირსნი შეიწყალა, შემცოდენი შეიპყრო. იდგა ზამთარი დიდთოვლიანი. შეიტყვეს თურქებმა, რომ შორს იყო მეფე, ჩამოდგნენ მტკვრის პირას. წამოვიდა მეფე აფხაზეთიდან, გადაათხრევინა ლიხის მთა, სადაც თოვლს ჰქონდა სამი მხარი სიმაღლე, დახვდა მზადმყოფი სპა, დაესხა ხუნანს და აღავსო ლაშქრით მთიდან მტკვრამდე და გაგიდან ბერდუჯამდე. ისე მოსრეს მახვილით, რომ ამბის მთხრობელიც არ დარჩა, ქორონიკონი იყო 341, თვე მარტი.

გაზაფხულზე ადიდდა მტკვარი, კალაპოტში ვერ დაეტია. ამის მინდობით ჩამოდგნენ თურქმანები ბარდავში გულმშვიდად. მაშინ მონახა ისინიც. ალონში მტკვარი გადაცურა, მოსრნა თურქები, დაარბია ბარდავი, ივნისის თვეში შინ დაბრუნდა სავსე ალაფით. ასეთი ჭირით შევიწროებული თურქმანები და მათთან ერთად განძელ-თბილისელ-დმანელი ვაჭრები წავიდნენ სულთნის წინაშე სპარსეთში, შავად შეიღება ზოგმა პირი, ზოგმა ხელები, ზოგი მთლიანად შეიღება და ასე მოუთხრეს ყოველი ჭირი მათზე მოწეული. და შეიქმნა ფრიადი გლოვა მათ შორის.

მაშინ სულთანმა მოუწოდა არაბეთის მეფე დურბეზს, სადაყას ძეს და მისცა თავისი ძე - მალიქი ჯარით, გაუჩინა მათ სპასალარად ელღაზი, ძე არდუხისა, კაცი მრავალღონე და უბრძანა თურქმანებს, ვინც კი იყო დამასკოსა და ჰალაბის აქეთ, მხედრობით ყველა შემძლეს, მათთან ერთად განძის ათაბაგს თავისი ძალით და სრულიად სომხეთის ამირებს შეერთებოდნენ. ქორონიკონი იყო 341.

შეიკრიბნენ ესენი ყველანი, შეიფიცნენ, სიმრავლით იყვნენ ზღვის ქვიშასავით. აღავსეს ქვეყანა და 18 აგვისტოს მოვიდნენ თრიალეთში, მანგლისსა და დიდგორში. ფეხის დასადგმელი ადგილიც აღარ ჰყოფნიდათ, ხოლო დავით მეფემ, უშიშარმა და გულით სრულიად უძრავმა, წინ განაწყო თავისი სპა, ყოველი საქმე მშვენივრად და ღონივრად გააკეთა; წყნარად, უშფოთველად, გამოცდილებით და სრული სიბრძნით განაგო, და თუ როგორ დაიცვა თავისი ჯარი უვნებლად, ამის მოთხრობას არათუ ჩემი, არამედ მთელი მსოფლიოს ბრძენთა ენაც კი ვერ შეძლებს.

პირველივე შებრძოლებისას უკან დაიხია მათმა ბანაკმა და შემდეგ გაიქცნენ, რამეთუ მაღალი ღვთის ხელი შეეწეოდა და ზეგარდამო ძალა ფარავდა მას და წმიდა მოწამე გიორგი ცხადად და ყველას სახილველად წინ მიუძღოდა, თვით ურჯულოები აღიარებდნენ და მოგვითხრობდნენ მთავარმოწამე გიორგის ამ სასწაულს, თუ როგორ მოსრა სახელოვანი მებრძოლები არაბეთისა და როგორი სიმარჯვით სდევნა და მოსრნა უკუქცეულნი. აღივსო ველები, მთები და ღელეები მძორებით. ხოლო ჩვენი სპა და მთელი სამეფო აღივსო ოქრო-ვერცხლით, არაბული ცხენებით, ასურული ჯორებით, კარვებით, სრა-ფარდაგებით და სხვა უცხო საბრძოლველი მოწყობილობით, ჭურჭლით, ტურფა და სანადიმო სასმურებით, საბანელ-სამზარეულოებით; რა ქაღალდი დაიტევს მის აღწერას. გლეხებს არაბი მეფეები მიჰყავდათ ტყვეებად, ხოლო გოლიათების აღწერა რაღა სათქმელია. დავით მეფის ეს ბრძოლა სულ სამი საათი გაგრძელდა და პირველი კვეთების შემდეგვე ვერ შეძლეს წინააღმდეგობა. ძველი დროის ბრძენთ მათი რიტორობის შესაბამისად რომ აღეწერათ, მხოლოდ ის იქნებოდა შესაფერისი მეფის საქმეებისა.

მეორე წელს აიღო მეფემ ქალაქი თბილისი, ოთხას წელს სპარსთა ხელქვეშ მყოფი, პირველივე ომით და დაუმკვიდრა ის შვილებს საჭურჭლედ და საუკუნო სახლად. ქორონიკონი იყო 342.

მეორე წელს მოვიდა სულთანი შარვანს, შეიპყრო შარვანშა, აიღო შამახია, გამოუგზავნა მოციქული მეფეს და მოსწერა წიგნი: „შენ ტყეთა მეფე ხარ და ველზე ვერასოდეს გამოხვალ, ხოლო მე შარვანშა შევიპყარი და ხარაჯას ვითხოვ. თუ შენ გენებოს, ჯეროვანი ძღვენი გამომიგზავნე, თუ გინდა სამალავიდან გამოდი და მნახე“. ამის მოსმენისთანავე მეფემ მთელი თავისი სამეფო სპა შეკრიბა და წავიდა, ჰყავდა 50 000 კაცი. სპის სიმრავლე და ძალა რომ შეიტყო, სულთანი შეკრთა და ველიდან აიყარა, სასწრაფოდ შევიდა ქალაქ შამახიაში. როცა ეს დავით მეფემ შეიტყო, გაქცეულს აღარ გამოეკიდა; მხოლოდ მადლობა შესწირა ღმერთს, სახიერსა და კაცთმოყვარეს.

სულთანმა აღარც ძღვენი და აღარც ომი მოითხოვა, არამედ გზა - უკან წასასვლელი. შიმშილითა და წყურვილით შევიწროებული არა სულთნურად, არამედ სიმდაბლით ითხოვდა ამას.

იმავე დღეს თავისი ჯარით სულთანთან მიმავალი რანის ათაბაგი დაამარცხეს, მოუკლეს 4 000 კაცი და მარტო ის მივიდა სულთანთან. ეს რომ იხილა სულთანმა, იმავე ღამეს გაიპარა, სასდუნის ხვრელში გაძვრა და სხვა გზით წავიდა თავის ქვეყანაში.

მეორე თვეს, ივნისში, მეფე კვლავ წავიდა შარვანს, აიღო გულისტანი, შარვანის მთავარი სახლი, შემოიერთა შარვანი და სიკეთით აავსო მისი ბრძანების მორჩილნი. მარტში აიღო ქალაქი დმანისი, აპრილში დაესხა დარუბანდელებს, აიღეს შარვანის ზოგიერთი ციხე და მიმდგომი ქვეყანა.

მყისვე გადაფრინდა, როგორც არწივი და აიღო სომხეთის ციხეები: გაგი, ტერონაკალი, ქავაზინი, ნორბედი, მანასგომნი და ტალინჯაქარი. ივნისის თვეში გაემგზავრა ლაშქრით, განვლო ჯავახეთი, კოლა, კარნიფორა, ბასიანი სპერამდე, სადაც იპოვა თურქმანი, მოსრა და დაატყვევა; დაწვა ოლთისი, მოვიდა თრიალეთს დიდი გამარჯვებით.

20 აგვისტოს მოვიდნენ ანისელი თავადების მწიგნობრები და მოახსენეს ქალაქისა და ბოჟანას წყაროსთან მდგომი ციხეების მოცემა. სწრაფად გაგზავნა წვევის წიგნები და მესამე დღეს 60 000 მხედრით წინ დაუდგა წარმართებს. მესამე დღეს იოლად აიღო ქალაქი ანისი და მისი ციხეები, მიმდგომი სოფლები და ქვეყნები.

ანისის დიდი საყდარი მიზგითად იყო ქცეული და ქრისტიანთა სისხლით იყო მორწყული ტაძარი და ქალაქი. ეს საყდარი ბერძენთა ასულის - დედოფალ კატრონიტეს აგებული იყო და იქვე იყო დასაფლავებული. ხელახლა აუგეს წესი და თვით მეფემ ჩასძახა სამჯერ საფლავს: „გიხაროდენ შენ, წმიდაო დედოფალო, რამეთუ იხსნა ღმერთმა შენი საყდარი ურჯულოების ხელიდან“. ამის გამო მკვდრის ძვლებმა საფლავიდან ხმა გამოსცეს. ამ საკვირველებისათვის მეფემ ღმერთს მადლობა შესწირა.

ანისის მცველად მესხი აზნაურები დატოვა. შემდეგ გაემგზავრა შარვანში, აიღო ქალაქი შამახია და სრულიად ყოველი შარვანი და დატოვა ციხეებსა და ქალაქებში ჰერთა და კახთა ლაშქარი. იქაური ყოველი საქმის გამგებლად და ზედამხედველად დანიშნა მწიგნობართუხუცესი სვიმონ, ჭყონდიდელი მთავარეპისკოპოსი. მაშინ იგი იყო აგრეთვე ბედიელ-ალავერდელი, მსგავსი გიორგისა, თავისი დედის ძმისა, კაცი ყოვლითურთ სრული და ბრძენი.

განაგო მეფემ შარვანის ყოველი საქმე, აავსო სიკეთით და საბოძვრით ქურთები, ლეკები და თარასნი. მოვიდა ქართლში, ყივჩაღებს გაუჩინა საზამთრო სადგური და საზრდელი, ზედამდგომი კაცები და განაგო ყოველი საქმე სომხეთისა და ანისისა. გაზაფხულისათვის აპირებდა უფრო დიდი საქმეებისა და ლაშქრობების წამოწყებას, რადგანაც წინ ვერავინ აღუდგებოდა, რამეთუ თვით სულთანი თავის სამყოფელშივე ძრწოდა შიშისაგან და არც თავისი ძველთაგანვე საკუთარი ქალაქები მიაჩნდა თავის საკუთრებად, მძინარეს შიში და მღვიძარეს სიკვდილი ელანდებოდა.

ამის გამო ზედიზედ გამოუგზავნა მოციქულები ძღვენით სავსენი, რათა დაემშვიდებინა და მოემადლიერებინა იგი; გამოგზავნა ძვირფასი საჭურჭლენი, ტურფანი და მრავალფერნი, იშვიათი ფრინველები და მხეცები ძნელად საპოვნელი, ეძიებდა

მშვიდობას და სიყვარულს, ყივჩაღებისაგან დაურბევლობას და ვფიქრობ, რომ მეფემ მამა-პაპების დროს მიტაცებული ქვეყნები, ტყვეები და სიმდიდრე მრავალწილად უკანვე დაიბრუნა. დაამშვიდა ქვეყანა, აავსო, აღაშენა ყოველივე უპატრონობით დანგრეული და ყველა დროს გადაამეტა მშვიდობით და სიმდიდრით ჩვენი სამეფო წარსული ოხრების სანაცვლოდ.

ყოველი საქმის მოთხრობა, რაც მან ქმნა და აღასრულა, რომელიც ჩვენ მცირედი სიტყვით წარმოვაჩინეთ, შეუძლებელია.

სიბრძნის დედად გონივრულად ჰპოვა შიში ღვთისა, საღვთო წერილი რამდენიც კი ჰპოვა ქართულ ენაზე გადმოღებული სხვა ენებიდან, ძველი და ახალი, შეიყვარა და შეითვისა. ისინი იყვნენ მისი საზრდელი. ყველაზე უფრო გემოვანი, საწადელი და ტკბილი საზრდელი. ისინი იყვნენ - შვება, განცხრომა, საწვრთნელი და სარგებელი, დღე და ღამე, მგზავრობისას, მოუწყენელ ლაშქრობისას, განუსვენებელი შრომისას - თან ახლდა წიგნებით დატვირთული ჯორები და აქლემები. სადაც კი ცხენიდან ჩამოხდებოდა, პირველ ყოვლისა მიუტანდნენ წიგნებს და არ დაამთავრებდა კითხვას დაღამებამდე.

ნავახშმევს ძილის ან სხვა რაიმე საქმის ნაცვლად კვლავ წიგნს კითხულობდა, და როცა თვალი დაეღლებოდა, ყურს შეუნაცვლებდა, არა ზერელედ, არამედ ფრიადი სიფრთხილით უსმენდა მკითხველს, გამოიძიებდა, გამოიკითხავდა, ხშირად თვითვე განმარტავდა მათ სიღრმესა და ძალას, უფრო საკვირველია ეს საქმე: ყველამ იცით, თუ როგორი გატაცება იცის ნადირობამ. ნადირობის დროსაც კი ხელში წიგნი ეჭირა და ჟამის მოსვლის დროს, მისცემდა ხოლმე წიგნს ვინმე მსახურს და თვით გამოედევნებოდა. ნურვის ეგონება, რომ ხელცარიელი ბრუნდებოდა.

და ვიტყვი სხვა საქმესაც, წიგნთა სიყვარულის საცნაურმყოფელს. ერთხელ წინ დაიდო წასაკითხავად წიგნი სამოციქულო, დასრულებისას ნიშანს სვამდა წიგნის ბოლოს, წლის დასასრულს ამ ნიშნების რიცხვი დავითვალეთ: ოცდაოთხჯერ წაეკითხა.

კიდევ არიან მაგალითები, მაგრამ მე ერთს ვიტყვი: ქალაქი თბილისი ჯერ მთლიანად კიდევ არ იყო დამორჩილებული, რადგანაც ჯერ კიდევ ქრისტიანების სისხლით იყო სავსე: რამეთუ ხანდახან ასტეხდნენ ღავღავს და უმიზეზოდ ხოცავდნენ ქრისტიანებს, რომელთაც ნახავდნენ, ხოლო ზოგჯერ ქარავანს შემოყოლილ თურქებს აძლევდნენ სასიკვდილოდ და დასატყვევებლად. ეს ფრიად აწუხებდა დავითის სულს.

შემოვიდა ერთხელ ქარავანი დიდი განძით, თან შემოჰყვა მრავალრიცხოვანი თურქი. გაიგო მეფემ, გაგზავნა 15 კაცი ლოჭინის ხევში, რათა ქალაქის ნახირი მოეტაცებინათ, იქნებ თურქები გამოსულიყვნენ სადევნელად და ამოეწყვიტათ ამ ღონით. თვითონ მხოლოდ 300 მხედრით დაიმალა ავჭალის ჭალებში, სხვა მხედარს არავის მიენდო, არამედ მარტო წავიდა უსაჭურვლოდ, მხოლოდ ხმლით. თან წაიღო წიგნი – ღვთისმეტყველი, და სპას უბრძანა, მის მოსვლამდე ადგილიდან არ დაძრულიყვნენ.

გაგზავნილებმა გამორეკეს ნახირი, მიეწივნენ თურქები 100 კაცამდე და დიდი შებრძოლების შემდეგ დაუხოცეს ცხენები და ქვეითად იბრძოდნენ ფიცხლად.

ხოლო მეფე ცხენიდან ჩამოვიდა, ჯერ არ ელოდა მათ მოსვლას: გაიტაცა კითხვამ, ისე დაატყვევა მისი გონება, რომ სრულიად დაავიწყდა წინამდებარე საქმე, ვიდრე ხმა კივილისა არ შემოესმა. მყის დატოვა წიგნი იქვე და ამხედრებული მიჰყვა იმ ხმას, ვიდრე ზედ არ წაადგა თავის მონებს, ამ ყოფაში მყოფთ. და რადგანაც შორს იყო თავისი სპისაგან, ამიტომ მარტოდმარტო სასწრაფოდ ბრძოლაში შებრიალდა ვითარცა არწივი და თურქები განაბნია როგორც კაკბები, სწრაფად გაწყვიტა და მათი ცხენები მონებისათვის საკმარისნი გახდნენ. ამხედრებულებმა იმდენი დახოცეს, რომ მცირედმა შეასწრო ქალაქში, გზები სავსე იყო მძორებით და სასტიკი ცემისაგან დაღვლარჭნილმა ხმალმა თავისი ქარქაში უარყო. მერე მოვიდა თავის სპასთან, რომელიც დიდად საყვედურობდა.

აი, ასეთი საქმეებისაგან მოუცლელს წიგნი ჰქონდა უსასწრაფოეს საქმედ.

...ვერავინ, ძველ და ახალ მეფეთაგან, მას ვერ ემსგავსა, როგორც საქმეებიც ემოწმებიან, მზის შარავანდედზე უბრწყინვალესნი და ცხადნი, რომლებიც ქმნა თავისი სიბრძნით.

რამეთუ სულთანი თავის მოხარკედ დასვა, ხოლო ბერძენთა მეფე ჰყო, როგორც თავისი სახლეული, დასცა წარმართები, მოსრა ბარბაროსები, უმცროსებად მოიყვანა მეფეები, ხოლო მონებად ხელმწიფეები, გააქცია არაბები, იავარჰყო ისმაიტელნი, მტვრად აქცია სპარსნი, გლეხებად მათი მთავრები ...

სათნოებით სიწმიდე მოიგო, როგორც ანტონი დიდმა.

ნულარ იტყვით მის რაინდობას, ვიცი ჭეშმარიტად, რომ ათი წლიდან მუდამ წმიდა პირითა და განწმედილი გონებით იღებდა ქრისტეს უხრწნელ საიდუმლოს სვინდისის თანამოწმობით, რომლის მოწმე არის ზეცაში მყოფი სარწმუნო იგი.

ლოცვისა და მარხვისათვის რაღა საჭირო თქმა, რამეთუ მუდამ ამ საქმიანობაში იყო. მონასტრები, საეპისკოპოსოები და ყოველი ეკლესია ლოცვის წესსა და რიგს და ყოველ საეკლესიო განგებას დარბაზის კარიდან იღებდნენ, ვითარცა უცთომელ კანონს, ყოვლად მშვენივრად დაწყობილს, ლოცვისა და მარხვის კეთილწესიერებას.

ხოლო საეშმაკო სიმღერები, სახიობანი, განცხრომა, ღვთის საძულველი გინება და ყოველი უწესოება მოისპო ლაშქარში.

გლახაკთა მოწყალება იმდენი ჰქონდა, რომ აღავსო ზღვა და ხმელეთი მისმა საქმეებმა, რამეთუ ლავრები, მონასტრები და საკრებულოები არა მარტო თავისი სამეფოსი, არამედ საბერძნეთის, მთაწმიდისა და ბულგარეთისა, ასურეთისა, კვიპროსისა, შავი მთის, პალესტინისა აავსო კეთილით. ყველაზე მეტად ჩვენი უფლის, იესო ქრისტეს საფლავი და იერუსალიმში მყოფნი შესაწირავით გაამდიდრა. და უფრო შორს, სინას მთაზე, სადაც მოსემ და ელიამ იხილეს ღმერთი, ააშენა მონასტერი, წარგზავნა ოქრო მრავალათასეული, ოქსინონი მოსაკიდელნი, საეკლესიო წიგნები - სრულად, და სიწმიდეთა ოქროს სამსახურებელნი - რჩეულნი. ყოველდღე თავისი ხელით ფარულად გასცემდა მოწყალებას, ვინ აღრიცხავს, გარდა ზეცათა მამისა, რომელიც მიაგებს ცხადად, რამეთუ ჰქონდა მცირე ქისა, აავსებდა ხოლმე დღისით თავისი ხელით, ხოლო საღამოს ცარიელი მოჰქონდა მხიარულს სულით და პირით.

თუ ნახევარს გასცემდა, ანდა ვერავის იპოვიდა, ამბობდა: „დღეს ვერ მივეცი ქრისტეს ჩემი ცოდვების გამო“. ამას გასცემდა არა მოხელეებისაგან მიღებულს, ანდა არა საჭურჭლიდან აღებულს, არამედ თავისი ხელით მონადირებულს, აქედანვე თავის მოძღვარ იოანეს მისცა ერთხელ დრაჰკანი 24 000, რათა გაეყო გლახაკთათვის. ეს მცირედია მრავალთაგან, რომლის აღრიცხვაც შეუძლებელია.

არა მარტო მონასტრები და ლავრები გაათავისუფლა მოვალეთაგან, არამედ მისი სამეფოს ხუცესებიც ბეგარისაგან, რათა თავისუფლებმა მიუპყრან ღმერთს საღმრთო მსახურება.

ამათთან ერთად რამდენი ეკლესია ააშენა, რამდენი ხიდი სასტიკ მდინარეებზე, რამდენი გზა, ძნელად სავლელი, ქვაფენილით დაფარა, რამდენი წარმართებისაგან შეგინებული ეკლესია ღვთის სახლად აქცია, რამდენი წარმართთა შვილი წმიდა ემბაზთან მიიყვანა და გააქრისტიანა, რომლითაც მიიღო მოციქულობის მადლი, როგორც პავლემ და კონსტანტინემ.

იყო ისიც, რომ თავის სამეფოში, დიდი სპით ხშირი სვლის გამო, მომჩივანნი და გაჭირვებულნი ადვილად ვერ მიდიოდნენ მასთან, ზოგჯერ გზის მახლობელ ბორცვებზე, კლდეებსა და ხეებზეც ადიოდნენ, როგორც ზაქე, რათა იქიდან გაეგონებინათ თავისი გასაჭირი. ამის გამო დაადგინა სამართლის მცნობელნი კაცნი და მომჩივანთა განმკითხველები, რომლებითაც კმაყოფილდებოდნენ. მრავალჯერ გვიხილავს ცრემლი მის ღაწვებზე მათი გასაჭირის ხილვისას.

ვინ აღრიცხავს მისგან გათავისუფლებულ ტყვეებს, ვინ წარმოთქვამს ჯეროვნად, თუ როგორი პატივით ეპყრობოდა ბერ-მონაზვნებს, სიმდაბლით მოიკითხავდა და ეამბორებოდა, სიყვარულით შეიწყნარებდა, აძლევდა შესაფერის ქონებას და სახმარს, რათა საჭიროება უზრუნველად დაეკმაყოფილებინათ.

ესეც იყო, რომ ღვთის მიერ ჰქონდა ნიჭი, ყველასათვის საშიში: არც თავისი სამეფოს შორეულ ადგილებში, არც ლაშქარში მყოფი დიდი თუ პატარა კაცის საქმე თუ სიტყვა, კეთილი თუ ბოროტი განზრახვა არ დაემალებოდა, არც ის, თუკი რაიმე ფარულად ექმნათ ანდა ეთქვათ, ყოველივე ცხადი იყო მისთვის. ზოგიერთის გულში დაფარულ საიდუმლოს და ფიქრებსაც ამოიცნობდა ხოლმე, რითაც მათ ძლიერ აკრთობდა. სენაკებში განშორებული მონაზვნების ღვაწლი და სათნოება ცხადად უწყოდა. გზის სიშორე, ვიდრე ეკლესიამდე, ზომით იცოდა, ამით მრავალი დიდი და ძალზე სასწრაფო საქმე გააკეთა, და ეს მრავალი სიკეთის მიზეზი შეიქნა, რადგანაც ვერც დიდი და ვერც მცირე ორგულობას, ზაკვას და ღალატს ვერც კი გაიფიქრებდა, არათუ ვინმეს ეტყოდა, მეუღლეს ან მესაწოლეს, ნათესავს ან თავის ყრმას, ვინაიდან ეს მტკიცედ იცოდა ყოველმა კაცმა, რომ პირიდან ამოსვლისთანავე უეჭველად ცნობილი გახდებოდა მეფისათვის. მრავალი დასჯილიც და მხილებულიც იყო ამის გამო. ვერავინ განიზრახა მის დროს ღალატი, არამედ ყველასგან საკრძალავი იყო და სარიდი.

და ასევე მღვდელმთავრები, მღვდლები, დიაკვნები, მონაზვნები და ყოველი კაცი საქმეს წესიერად აკეთებდნენ, სათნოების გზით დადიოდნენ, რამეთუ მისი შიშით უწესო სვლას ვერ ბედავდნენ, იცოდნენ, რომ დაფარული მისთვის არაფერი იყო.

ვერც მოქალაქე, ვერც სოფლელი, ვერც მხედარი, ვერც ვერავინ, პატივისა და ასაკის მქონე, გაბედავდა განდრეკილად სვლას, ამიტომაც იყო წესიერება, კანონიერება, პატიოსნება, თვით მეძავებიც კი კრძალვით იქცეოდნენ, საღმრთო და მშვიდობის გზით მიიმართებოდნენ ყველანი შიშით.

ეს დიდი საქმეები, მხოლოდ ღვთის მიერ შესაძლებელი, ადვილად წარმართა ისე, რომ არავის შეეძლო ასე ადვილად წარმართვა. ამისათვისაც დიდი შიში და ზარი განითქვა მთელ ქვეყანაში, შეკრთა ყველა მკვიდრი.

ერთხელ მეფის წინაშე შემოიკრიბნენ გულარძნილნი და ყოვლად ბოროტნი სომხების ეპისკოპოსები, მათი მონასტრების წინამძღოლები, ფრიად მრავალნი, რომელთაც თავიანთი თავი მიაჩნდათ ყოველგვარი სწავლულებისა და მეცნიერების თავებად. ითხოვეს, რათა მეფეს ჩაეტარებინა კრება, სადაც იქნებოდა სიტყვისგება და რჯულის გამოძიება. თუ სომხები დამარცხდებოდნენ, რჯულის ერთობას დათანხმდებოდნენ და თავიანთს შეაჩვენებდნენ, ხოლო თუ სომხები გაიმარჯვებდნენ, მაშინ ბრძანება უნდა გაცემულიყო, რათა აღარ ეწოდებინათ მათთვის მწვალებლები და არც შეეჩვენებინათ.

მაშინ მოიწვია მეფემ ქართლის კათალიკოსი იოანე, მისი ხელქვეითი ეპისკოპოსები, მეუდაბნოენი და არსენი იყალთოელი მთარგმნელი, ქართული და ბერძნული ენების მცოდნე, ეკლესიის განმანათლებელი, სხვა მეცნიერები და ბრძენი კაცები.

დაიწყეს კამათი ერთმანეთთან ცისკრიდან საღამოს ცხრა საათამდე და ვერ დააბოლოეს, ორივე მხრიდან იყო გამარჯვების წადილი და სიტყვათა პაექრობა: რამეთუ შევიდოდნენ შეუვალ საქმეებში და ძნელად გამოვიდოდნენ.

ეს მოეწყინა მეფეს და უთხრა მათ: „თქვენ, მამანო, გაურკვეველ სიღრმეებში შეხვალთ, შეუცნობელს ხედავთ, როგორც ფილოსოფოსები, და ჩვენ არ შეგვიძლია გაგება, როგორც უსწავლელებსა და ერისკაცებს. თქვენ იცით, რომ მე შორსა ვარ სწავლულებისა და მეცნიერებისაგან, როგორც სამხედრო საქმეში აღზრდილი, ამიტომაც უსწავლელი და მარტივი სიტყვებით გეტყვით თქვენ“. ეს რომ თქვა, დაიწყო მათ მიმართ ისეთი სიტყვების თქმა, რომელსაც უეჭველად ღმერთი აძლევდა მის პირს, იგავებითა და სახეებით, უცილობელი, წინდაუდგომელი, საკვირველი ახსნით დანთქა, როგორც ეგვიპტელები, პირი დაუყო მათ, უპასუხოდ და უსიტყვოდ დატოვა, როგორც ოდესღაც ბასილი დიდმა ათენელები.

ზარგახდილმა და უღონოქმნილმა მწვალებლებმა საჯაროდ აღიარეს თავიანთი დამარცხება, მხოლოდ ეს თქვეს: „ჩვენ, მეფეო, მოწაფე გვეგონე ამ თქვენი მოძღვრებისა, მაგრამ როგორც ვხედავთ, მგონი შენ თვითონ ხარ მოძღვარი მოძღვართა, რომლის ფრჩხილსაც ვერ მისწვდებიან ეგ თქვენი ვითომდა მოძღვარნი“ და ასე, თავიანთი თავის მაყვედრებელნი უკან გაბრუნდნენ შერცხვენილნი. შემდეგ ასეთი რამ აღარასოდეს გაუბედავთ.

ზოგიერთები მეფეს საყვედურობდნენ ხშირ ლაშქრობასა და მხედრობის განუსვენებლად მიმოსვლას: ვერც მშვილდი შეძლებს და ვერც ორღანოს ძალი (სიმი) მარად დაჭიმვას, რამეთუ როცა მათი მოხმარების დრო დადგება, მოსახმარებლად უვარგისნი შეიქნებიანო. მაგრამ ამის მთქმელებმა ისმინეთ ეს: მეფეს

ჰქონდა აფხაზეთის მცირე სამეფო, ზემოხსენებული ჭირის გამო ჰყავდა დაჯაბნილი მცირე გუნდი მხედრებისა, ხშირი უკანდახევის გამო უცხენონი და უსაჭურვლონი, თურქთა ბრძოლის წესების უცოდინარნი, ძლიერ შეშინებულნი. მას რომ უწყინარი ლაშქრობებით,მცირე,უმნიშვნელო შებრძოლებებით,სწავლით,წინაგაძღოლით, მრავალი გამარჯვებით არ გაეწვრთნა თავისი სპა, არ გაეთამამებინა მხნე ბრძოლის ცოდნით, ქებით, საბოძვარის მიცემით, ჯაბანთათვის ქალის სამოსის ჩაცმით და გაკიცხვით, როგორ უნდა მოეპოვებინა ამდენი გამარჯვება, ან როგორ უნდა აევსო სამეფო? იქნებ ძილით ან მწვანეზე სმითა და განცხრომით და უკადრისი საქმეების შედგომით! არა, ასე არა, არამედ არც ალექსანდრეს უქნია ასე...

ვიტყვი მეორე მიზეზს ამ ბრალისა: იმის გამო, რომ უძველესი დროიდანვე ქართველები თავიანთ უფროსთა ორგულნი არიან ბუნებით, რამეთუ როდესაც განდიდდებიან, გასუქდებიან, დიდებას და განსვენებას იპოვიან, იწყებენ ფიქრს ბოროტისათვის, ასევე მოგვითხრობს ძველი მატიანე ქართლისა და ამჟამად ხილული საქმეც. მეფემ, ყველა ადამიანზე უფრო ბრძენმა, ეს იცოდა. ამიტომაც არ მისცა მოცლა ამის განზრახვისათვის, არც მოასვენა, არ მისცა საშუალება შეკრებისა და ამ საქმის გაკეთებისა, არამედ ყოველი საქმე, რომელიც წამოიწყო, გაასრულა მშვენივრად. ლომსაც შეიძლება ვუსაყვედუროთ, რატომ მაიმუნივით არ იხედება, ანდა კვერნასავით არ კრთება.

სხვასაც აბრალებდნენ: ზოგს შეიყვარებს, განადიდებს, ან მოიძულებს და დაამცირებს, ერთს აამაღლებს და სხვას დაამდაბლებსო, ღმერთიც ხომ ასე მოიქცა: 5 ქანქარის 10-ად მქცეველს - 10-ვე მისცა, ერთის დამკარგველს კი ისიც წაართვა, 10-ზე ხომ არ დაუმატა მეთერთმეტედ? - ან რისთვისაა ნაქადაგები სამოთხის მშვენებანი და სასუფევლის ნეტარებანი? ღვთის ნების მყოფელთათვის, ჭეშმარიტად, ხოლო უღირსთა და ურჩთათვის - საშინელებანი.

თუკი მეფე ერთგულს, ფრთხილს, ახოვანს განადიდებს უღირსთა, ჯაბანთა და ორგულთა ნაცვლად, რა უსამართლოს გააკეთებს?

განა ვინ იყო მისებრ საქმეთა მართლად აღმწერი და კაცის ვითარების მცნობელი, რომლის ჩრდილში შეკრებილნი იყვნენ ერნი, ტომნი და სხვა ენები; მეფეები და ხელმწიფეები ოსეთისა და ყივჩაღეთისა, სომხეთისა და ფრანგეთისა, შარვანისა და სპარსეთისა.

ვინ იყო მისებრ ტკბილი შეხვედრისას, საუბრის დროს სატრფიალო, დუმილისას სასურველი, მშვენიერი სახით, უმშვენიერესი ტანის მორთულობით, აღნაგობით შეწყობილი, ტანით ახოვანი, ძალით ძლიერი, სიმახვილით უძლიერესი, ღიმილით საწადელი, მჭმუნვარებისას კი უსაწადელესი, მადლიერი ხედვით, ლომისებურად საზარელი მკრთომელობისას, ცნობით ბრძენი, გამორჩევით უბრძნესი, მარტივი აზრით, მრავალაზრიანი მიმართებისას, შემრისხველი მყუდროებით, განსწავლულობის მაქებელი და უზომოებით არც ერთს არ აშფოთებდა. მაღალი უმაღლესთათვის და მდაბალი უმდაბლესთათვის, თვით მტრებისთვისაც კი საწადელი და სათნოებით საყვარელი.

ჰქონდა ყოველმხრივ მშვიდობა და დაწყნარება თავის სამეფოში. მაშინ მან, ჩვენი ცხოვრების დიდმა წინაგამგებელმა, ყოველის უმჯობესად შემცვლელმა ღმ-

ერთმა, იმ განგებით, რომელიც მან უწყის და განაწესებს ჩვენს წლებსა და ჟამს, ისე განაგო, როგორც კეთილმა მუშაკმა: რა ჟამს იხილავს თავთავს ნაყოფით სავსეს და თავდადრეკილს, ისწრაფვის მის დაუნჯებას, და როგორც ბრძენი მენავე, როცა იხილავს მის ავსებას მრავალფერი ტვირთით, ისწრაფვის ნავსადგურისაკენ, რათა არ ევნოს ზღვისაგან. ასევე ზამთარში, მთელი სამეფოს სიმშვიდისა და დაწყნარების დროს, არა ქვეყნის კიდეში, არამედ სამეფოს შუაგულში, თვით მის მიერ წინასწარ განჩინებულ ადგილას განსასვენებლად და მისაძინებლად მშვენიერი ძილით დაიძინა თავის მამა-პაპასთან.

ესეც საგულისხმოა, რომ მრავალჯერ ჩავარდნილა სასიკვდილო განსაცდელში, რომელთაგან მცირეს მოგითხრობთ: ერთხელ ნადირობისას მუხნარს ცხენი წაექცა და ისე დაიმტვრა, რომ სამი დღე უსულოდ მდებარე იყო უძრავად, მხოლოდ სამშვინველით იყო ცოცხალი, სამი დღის შემდეგ ნამტკნარი სისხლი ამოანთხია, მოექცა სული და სიტყვა და ძლივს ადგა ცოცხალი. ასეთი მრავალგზის შეემთხვა და ღმერთმა იხსნა სიკვდილისაგან. ასევე, ქართლში ერთ ციხეს ებრძოდა, მეფე თავისი კარვის კართან იდგა მხოლოდ პერანგით მოსილი; ვიდაცამ ციხიდან შემოსტყორცნა ისარი, ჰკრა მთავარანგელოზის ოქროს მცირე ხატს, რომელიც ყელზე ეკიდა და საღმრთო ძალამ მშვიდობით გადაარჩინა, მრავალგზის მისმა ყივჩაღებმა განიზრახეს ღალატი, გაიჩინეს მხნე კაცები, ზოგი ხმლით, ზოგი შუბით, სხვები ისრით; და ეს არა ერთ, ორ, სამ, არამედ მრავალგზის, არაოდეს მიუშვა ღმერთმა კვერთხი ცოდვილისა მართალზე, ყოველთვის ხელი ზეგარდმო ფარავდა მდევართაგან...

მაშინ იყო 24 იანვარი, შაბათი დღე, ქორონიკონი 345 (1125 წ), შობიდან 53 წლის, მეფობდა 36 წელი, და როგორც დავითმა სოლომონი, ამან თავისივე ხელით ტახტზე დასვა ძე თვისი დიმიტრი, მხოლოდ სახელით შეცვლილი, მაგრამ ყოვლითურთ მსგავსი მამისა, და დაადგა თავზე გვირგვინი პატიოსანი ქვისა, შეარტყა წელზე მახვილი, სვიანად ხმარებული, და შემოსა პორფირი, დაულოცა ცხოვრება. ასე გაცვალა ქვეყნიური მოქალაქობა ზეციურ სუფევაში, სადაცაა შვება და სიხარული, სადაც არ არის მწუხარება და სიმდიდრე, არის სიცოცხლე, რომელსაც ვერ შეამღვრევს სიკვდილი.

ძირითადი თარიღები

1057 წ. – მეფე ბაგრატ IV ბიზანტიიდან დაბრუნდა და ლიპარიტი დასაჯა.
1060 წ. – ბაგრატ IV-მ ჰერეთისა და კახეთის უდიდესი ნაწილი შემოიერთა.
1060-იანი წლები - მეფის ხელისუფლება გაძლიერდა.
1064-65 წ. – თურქების სულთანი არფ-ასლანი (1063-1072) შემოესია საქართველოს.
1067/68 წ. – ბაგრატ IV-მ ილაშქრა არანში.
1068 წ. – სულთან არფ-ასლანმა ამის საპასუხოდ ილაშქრა, ქართველები დაამარცხა, თბილისი და რუსთავი განძის ამირა ფადლონს გადასცა.

1069 წ. – ბაგრატ IV-მ დაამარცხა და დაატყვევა ქართლში ფადლონი. შემდეგ გაათავისუფლა სულთნის შუამდგომლობით. ბაგრატმა თბილისი აიღო და ამირათა შთამომავალს გადასცა. უფლისწულმა გიორგიმ განძა აიღო.

1071 წ. – ფანასკერტის ბრძოლაში ბიზანტიის იმპერიის ჯარები თურქებმა დაამარცხეს. დაიდო ზავი. ანატოლიის ძირითადი ნაწილი, სომხეთი, შარვანი სელჯუკებმა დაიჭირეს. ბიზანტია სელჯუკებს ხარკს უხდიდა.

1072 წ. – ბაგრატ IV გარდაიცვალა.

1072 წ. – არფ-ასლანი შეთქმულებმა მოკლეს.

1072 წ. – 1089 წ. მეფობდა გიორგი II.

1073 წ. – მეფეს დიდგვაროვნები აუჯანყდნენ. მალიქ-შაჰმა (1072-1092) ქართლი მოარბია.

1074 წ. – მეფე გიორგიმ და კახთა მეფე აღსართანმა ფარცხისის ბრძოლაში თურქები დაამარცხეს. გიორგი II-მ ანაკოფია წაართვა ბიზანტიელებს. თურქებმა კვლავ დაიკავეს კარის ციხე. გიორგი II-ს ყუელს (ჯავახეთში) დაესხნენ, დაამარცხეს, გაიტაცეს სამეფო საჭურჭლე, დიდი განძი.

1080 წ. – დაიწყო „დიდი თურქობა" - თურქული ტომების შემოსევა.

1083 წ. – გიორგი II ეახლა სულთან მალიქ-შაჰს და თავს იდო ხარკის გადახდა. სულთანმა მისცა კახეთ-ჰერეთის აღების ნება, ამისათვის ლაშქარიც მისცა, მაგრამ მეფემ ეს ქვეყანა ვერ აიღო. კახთა მეფე აღსართანი გამაჰმადიანდა.

1089 წ. – მოხდა საშინელი მიწისძვრა.

1089 წ. – გამეფდა 16 წლის დავით აღმაშენებელი.

1092 წ. – გარდაიცვალა მალიქ-შაჰი.

1093 წ. – დავით მეფემ შეიპყრო ლიპარიტი და პირობით გაათავისუფლა.

1095 წ. – დავითმა იგი კვლავ შეიპყრო და 1097 წელს ბიზანტიაში გააძევა.

1095 წ. – დაიწყო ჯვაროსნული ომები.

1097 წ. – დავით მეფემ სულთანს ხარაჯა შეუწყვიტა.

1097 წ. – ჯვაროსნები მცირე აზიაში გამოჩნდნენ.

1098 წ. – ჯვაროსნებმა აიღეს ანტიოქია.

1099 წ. – ჯვაროსნებმა აიღეს იერუსალიმი.

1103 წ. – ჩატარდა რუის-ურბნისის კრება, კლდეკარის საერისთავო გაუქმდა.

1110 წ. – გიორგი ჭყონდიდელმა სამშვილდე აიღო.

1115 წ. – გიორგი ჭყონდიდელმა რუსთავი აიღო.

1116 წ. – დავით მეფემ თურქებს შეუტია ტაოში.

1116 წ. – დავით მეფემ თავისი ქალიშვილი კატა□ ბიზანტიის დედოფლად გაგზავნა.

1117 წ. – დავითმა შარვან შაჰს შეუტია.

1118 წ. – დავით IV-მ რახსის პირზე მდგომ თურქებს შეუტია, გადმოიყვანა ყივჩაღები.

1120 წ. – შირვანის ქალაქი ყაბალა აიღო.

1121 წ. – 12 აგვისტოს მოხდა დიდგორის ომი.
1122 წ. – დავითმა თბილისი აიღო.
1123 წ. – მეფემ დმანისი აიღო.
1123 წ. – სულთანი შარვანში შეიჭრა, დავითის გამოჩენისას გაიპარა.
1124 წ. – მეფემ სომხეთის ციხეები აიღო.
1124 წ. – აგვისტოში დავით IV-მ ქალაქი ანისი დაიკავა.
1125 წ. 24 იანვარი - გარდაიცვალა 52 წლის დავით მეფე.

მეფე დავითი - მორჩილი ბერისა

არსენ იყალთოელი მოძღვარი და სულიერი მამა იყო დავით აღმაშენებლისა; ფრიად განათლებული, მეცნიერი, შემოქმედი მოღვაწე, ენათა მცოდნე, ღვთისმეტყველი, ფილოსოფოსი, მთარგმნელი საეკლესიო წიგნებისა, ბურჯი მართლმადიდებლობისა. მას თავისი დროის ქართველობა დიდად აფასებდა. ეფრემ მცირეს უთქვამს: ადამიანისაგან შეუძლებელი არსენისაგან შესაძლებელია ღვთისა და მისი წმიდანების მეოხებითო. ი. ლოლაშვილის თანახმად, არსენს სახელმწიფო მრჩევლად დადგომამდე უსწავლია კონსტანტინოპოლის მანგანის აკადემიაში, შემდეგ შავ მთაზე (ანტიოქიაში) უმოღვაწნია ეფრემ მცირეს ხელმძღვანელობით[1], შემდეგ კვლავ კონსტანტინოპოლში - მანგანის მონასტერში გადასულა და მოღვაწეობდა[2]. 1103 წლისათვის სამშობლოში დაბრუნებულა - შიომღვიმის მონასტერში.

„ჩვენში მოსვლის დღიდან არსენი გამხდარა დავითის გონიერი მოძღვარი, დავითი კი არსენის მორჩილი შეგირდი. ამან განაპირობა ის, რომ არსენი თითქმის 25 წლის განმავლობაში მეფეს ედგა გვერდით და ამ მეფის ხელშეწყობითა და თანადგომით ეწეოდა საეკლესიო-საზოგადოებრივ და სამწერლო-სამონასტრო საქმიანობას... არსენის შემოქმედებითი საქმიანობა გაიშალა და გაიფურჩქნა დავით მეფის ინიციატივითა და მფარველობით, ხოლო დავითის მიერ პოლიტიკური და კულტურული რეფორმები გატარდა არსენის რჩევითა და შთაგონებით. დავითი არსენს უწოდებდა „სასოსა და განმანათლებელს“[3].

უფრო მეტიც, ი. ლოლაშვილის აზრით, დავით მეფე იყო მორჩილი არსენ იყალთოელისა. „მორჩილი“ საეკლესიო ტერმინია და ეწოდება ერისკაცს, რომელსაც ევალება აღასრულოს თავისი სულიერი მოძღვრის ყოველი ნება. ცხადია, საბოლოო მიზანია ადამიანის სულიერი ამაღლება, მაგრამ ხშირად მორჩილებისას ხდება ერისკაცის გამოცდა, არის თუ არა ის შესაფერისი სამონაზვნო მოღვაწეობისა. დავით მეფესაც თავისი სულიერი მოძღვრის დიდი მორჩილება ჰქონია და თვითონ არსენიც მეფისათვის დიდად სანდო პირი ყოფილა. არსენი მეფისაგან იმდენად ნდობით აღჭურვილი პირი იყო, რომ მისი სიტყვა მბრძანებლისა და მორჩილის მიერ უყოყმანოდ სრულდებოდა. ამ მხრივ, ფრიად საგულისხმოა დავით მეფის გამონათქვამები: „ბერმან არსენი მიბრძანა ამის ანდერძისა დაწერა“ (და მან ეს ანდერძი დაწერა კიდეც), „მიბრძანა სასომან ჩემმან ბერმან არსენი“ მღვიმის წესთა დასხმა (და მან ამისი ნებაც დართო); „კანდლები, რომელი მე მომიხ-

სენებია და რომელი არსენის დაუდგამს, ნუმცა ვის უკადრებია გამოღებად"; „ვითა აწ არსენის გაუწესებია... ნუ ვინ შეცვლის ამას წესსა" და ა.შ. თავის „სასოსა და განმანათლებელს" მეფე ყველაფერში ენდობოდა, მის ყველა სურვილს ასრულებდა და ბევრ რამესაც სწავლობდა მისგან. და ეს ხდება იმ დროს, როდესაც არსენის მიმართ ასე მოკრძალებული მეფე ღვთის რისხვას აწევდა ურჩ ფეოდალებს, ქვეყნის ორგულთ, გარეშე მტრებს. სიმკაცრისა და მორჩილების ასეთი კონტრასტი ახასიათებდა დავით აღმაშენებელს. ერთი მხრივ იგი, როგორც მეფე და სახელმწიფო მოღვაწე, მტკიცე ნებისყოფით, გონიერი მოქმედებითა და სამხედრო და ადმინისტრაციული მართვის ნიჭით ქმნიდა ძლიერ სახელმწიფოს და მის სამსახურში აყენებდა ყველას, ერსაც და ბერსაც, ხოლო მეორე მხრივ ის, როგორც განათლებული ადამიანი, თაყვანსა სცემდა მეცნიერებას, პატიოსნებასა და ერთგულებას, რომლის უნიკალური განსახიერება იყო მისი მოძღვარი - არსენ იყალთოელი"[4].

არა მარტო მეცნიერების, ერთგულებისა და პატიოსნების გამო ემორჩილებოდა დავით აღმაშენებელი ბერებს გიორგი ჭყონდიდელს, არსენ იყალთოელს თუ იოანე კათალიკოს-პატრიარქს, არამედ ის ქართულ ეკლესიას განიხილავდა, როგორც საქართველოს ჭეშმარიტ გამაერთიანებელ და მესაჭე ძალას, რომელსაც შესწევდა უნარი უფალი ღმერთის შემწეობით განეახლებინა და გაეცხოველებინა (გაეცოცხლებინა) ქართველი საზოგადოება, სულიერების ახალ საფეხურზე აეყვანა ის. ეს შემდგომ მართლაც ასე მოხდა, ქართველი ერის ოქროს ხანა – ეპოქა დავითისა და თამარისა – სწორედ სახელმწიფოსა და ქართული ეკლესიის ძალზე ღრმა ურთიერთთანამშრომლობით შეიქმნა.

დავით აღმაშენებელი თავის სახელმწიფოს მართავდა საეკლესიო მოღვაწეების საშუალებით. კერძოდ, მან შექმნა მთავრობა, რომლის უმთავრესი თანამდებობები სამღვდელოთა ხელში იყო. უფრო მეტიც, გიორგი ჭყონდიდელი ეპისკოპოსი მეფის მამად და სახელმწიფოს პირველ ვაზირად ითვლებოდა. „იგი მეფის შემდეგ მეორე კაცი იყო სახელმწიფოში და ერთნაირად მიუწვდებოდა ხელი როგორც საერო, ისე სასულიერო საკითხებზე"[5]. ის იყო მწიგნობართუხუცესიც, მასვე ექვემდებარებოდა უმაღლესი სასამართლო ორგანო - „სააჯო კარი"[6].

გიორგი ჭყონდიდელი იყო „მამა მეფისა" და წარმოადგენდა ქალკედონიზმის, ანუ როგორც იმჟამად მიიჩნეოდა საქართველოში, ქართული ქრისტიანობის სიმბოლოს. ამიტომ არ არის შემთხვევითი, სწორედ გიორგი ჭყონდიდელის უშუალო ხელმძღვანელობით ციხე-ქალაქ სამშვილდის აღება 1110 წელს. სამშვილდის აღებას მოჰყვა ქვემო ქართლის მთავარ ციხეთა განთავისუფლება. მართალია, ეს ციხეები მაშინ თურქების მიერ იყო დაჭერილი, მაგრამ, საერთოდ, იქამდე სულ რამდენიმე ათეული წლით ადრე, სამშვილდე წარმოადგენდა ცენტრს მონოფიზიტური სახელმწიფოსი. ის ლორე-ტაშირის კვირიკიანთა სამეფოს დედაქალაქი იყო. თურქების მიერ ამ სამეფოს, ანუ ქვემო ქართლის ციხეთა დაჭერის შემდეგაც, მონოფიზიტური ეკლესიის გავლენა ამ ქართულ მიწაზე კვლავაც ძლიერი იყო. აღსანიშნავია, რომ აქ ჭეშმარიტად ქართულ ქვეყანაში (ქვემო ქართლში), მონოფიზიტური ეკლესია ხელოვნურად გააბატონეს არაბმა დამპყრობლებმა (იხ. ამის შესახებ შემდეგ

თავებში), არაბებისა და სომხური ეკლესიის კავშირის შეკვრისა და ქალკედონიზმის წინააღმდეგ ერთობლივ ქმედებათა შედეგად. ამ პოლიტიკურმა ძალებმა წარმოქმნეს აქ სომხური სახელმწიფოებრიობა (კვირიკიანების სამეფო), რომლის მოქალაქეთა დიდ უმრავლესობას ქართველობა შეადგენდა, მათი ერთი ნაწილი გრიგორიანულ სარწმუნოებაზე იყო გადაყვანილი. თურქეთის ბატონობისაგან აქ განმათავისუფლებელი მღვდელთმთავრის გამოჩენას უდიდესი მორალური და სულიერი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ადგილობრივი ქრისტიანების კვლავ დედაქართულ ეკლესიაში დასაბრუნებლად. მართლაც, ამის შემდეგ სულ მალე ქვემო ქართლი უწყვეტად, თითქმის XVIII საუკუნემდე იქცა ქართული ეკლესიის ნაყოფიერ სამოღვაწეო ასპარეზად. ქვემო ქართლს, მონოფიზიტთა, ანუ „სომეხთა“ მეფობის გამო სომხითი ეწოდა. გაერთიანების შემდეგ საქართველოს მეფეს „სომეხთა მეფის“ ტიტულიც ჰქონდა (ანისის, ანუ არმენიის, მეფეებს შაჰანშა ეწოდებოდათ), რაც, სწორედ ამ კუთხის მფლობელობას აღნიშნავდა.

„სამშვილდის აღებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმიტომ, რომ იგი ძლიერი ციხე იყო და სამხრეთით ტფილისს ამაგრებდა; სამხრეთის სავაჭრო გზაც ამ ქალაქზე გადიოდა... თურქებსაც ამ ამბავმა თავზარი დასცა: „ცნეს რა თურქთა აღება სამშვილდისა, უმრავლესნი ციხენი სომხითისანი დაუტევნეს და ღამე მეოტ იქმნნეს“. ქართველები ამ მოულოდნელმა გარემოებამ ძალზე გაახარა და მტრისაგან მიტოვებული ციხეები სიამოვნებით „ჩვენ თანა მოითვალნეს“[7].

თურქების სულთანმა ამ ამბებთან დაკავშირებით გამოგზავნა ასიათასკაციანი ლაშქარი. მაგრამ მათ დავით აღმაშენებელი საბრძოლველად მზად მყოფი მხედრობით დახვდა, თურქები გაიქცნენ.

„რაკი თურქები ასე თავზარდაცემულები იყვნენ, გიორგი ჭყონდიდელმა და მწიგნობართუხუცესმა, ალბათ, დავით აღმაშენებელთან შეთანხმებით, კვლავ განაგრძო თავისი სამხედრო მოქმედება და „მეფისა მუხრანს ყოფასა“ მან მტერს რუსთავიც წაართვა“[8]. ეს მოხდა 1115 წელს.

ამ უდიდესი გამარჯვებისთვის, ალბათ, 1110-1115 წლებში მთელ საქართველოში ლოცავდნენ „მეფესა და მღვდელმთავარს“.

1118 წელს ყივჩაღების გამოყვანის ურთულესი საქმეც გარკვეულწილად გიორგი ჭყონდიდელთან იყო დაკავშირებული. საერთოდ, მეფე მღვდელმთავარს უწინამძღვრებდა ხოლმე თითქმის ყველა დიდ და გასაოცარ სამხედროსა და სასულიერო საქმეს, არა ერთი და ორი წლის, არამედ მთელი სიცოცხლის მანძილზე.

დავით მეფე ქვეყანას თავის კარზე მყოფი ბერების ხელით მართავდა (იგულისხმება მწიგნობართუხუცესი - ჭყონდიდელი გიორგი, კათალიკოს-პატრიარქი იოანე, თავისი მოძღვარი იოანე, არსენ იყალთოელი და სხვები). ყველა ისინი უდიდესი თანამდებობის მქონენი იყვნენ. მათ სამოხელეო სახელოზე უფრო მაღალი სახელო ქვეყანაში არ არსებობდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ დარბაზის კარზე მოღვაწე ეს მღვდელმთავრები წარმოადგენდნენ კიდეც სინოდს ქართული ეკლესიისას, რომელიც ეკლესიას აძლევდა კანონსა და რიგს. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ ამ მეფის დროს „მონასტერნი და საეპისკოპოსონი და ყოველნი

ეკლესიანი წესსა და რიგსა ლოცვისასა და ყოვლისა საეკლესიოსა განგებისასა დარბაზის კარით მიიღებდიან, ვითარცა კანონსა უცთომელსა, ყოვლად შვენიერსა და დაწყობილსა, კეთილწესიერებასა ლოცვისა და მარხვისასა“[9].

„ხელმწიფის კარის გარიგება“ მოიხსენიებს 4 ბერს, რომელთაც საქართველოს მთავრობაში უპირველესი ადგილები ეჭირათ. 4 ბერს მოიხსენიებს რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერაც“: 1) იოანე კათალიკოს-პატრიარქს, 2) ევსტათი მონაზონს, 3) გიორგი მონაზონ - მწიგნობართუხუცესს, 4) არსენი მონაზონს.

ჩვენ ზემოთ გამოთქმული გვქონდა მოსაზრება, რომ 4 ბერი მღვდელმთავარი წარმოადგენდა ქართული ეკლესიის სინოდს, არსებულს ხელმწიფის კარზე, ანუ „დარბაზის კარზე“. მათ ეკლესიის გარდა სახელმწიფო საქმეების წარმართვის მოვალეობაც ეკისრებოდათ. ამ ოთხი ბერიდან იოანე იყო სრულიად საქართველოს პატრიარქი და ამავე დროს ქართლის კათალიკოსი, ევსტათი უნდა ყოფილიყო აფხაზეთის კათალიკოსი, გიორგი - ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესია, ხოლო არსენი იყალთოელი, ჩანს, მოძღვართმოძღვარი იყო.

მეფე დავითი მუდამ ბერების წრეში ტრიალებდა, საღმრთო სიბრძნეზე ედგა სამეფო ტახტი. ამით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული ის, რომ დავითი სასულიერო წიგნების უბადლო მცოდნე იყო. მის „გალობანი სინანულისანიში“ გამოყენებული ყოფილა შემდეგი დასახელების სასულიერო წიგნები: ძველი აღთქმის წინასწარმეტყველებანი (ესაია, ეზეკიელი), დაბადება, სიბრძნე სოლომონისა, გამოსვლათა, ფსალმუნი, მეფეთა, იგავნი, II შჯულისა, ეკლესიასტე, მსაჯულთა, 2 ნეშტთა, სამოციქულო, კერძოდ, ეპისტოლეები პეტრესი, პავლესი - ფილიპელთა, რომაელთა, I კორინთელთა, I ტიმოთეს მიმართ, იაკობისა; სახარებანი მათესი და ლუკასი, გამოცხადება[10], ამიტომაც მართებულია ივ. ჯავახიშვილის განცხადება: „დავით აღმაშენებელს თავისი თავი „უსწავლელ“, „მსოფლიო“ და „მხედრობათა შინა აღზრდილ“ კაცად მიაჩნია, მაგრამ რასაკვირველია, ეს თავმდაბლობით მოსდიოდა, იგი ნასწავლი და განათლებული ადამიანი ყოფილა“[11]. დავითს ღრმა საეკლესიო-საღვთისმეტყველო განათლება ჰქონდა მიღებული.

უთუოდ მეფის ღრმა ქრისტიანობას მოწმობს ის, რომ „კაცთმოყვარე და გულშემატკივარი ადამიანი იყო, ავადმყოფთა და დავრდომილთათვის ზრუნავდა...“[12] როგორც ახალი, ისე ძველი აღთქმა დავითს შესისხლხორცებული აქვს, ეს ჩანს არა მარტო მისი ცხოვრების მაგალითებით, არამედ, როგორც ითქვა, მისი თხზულებიდან - „გალობანი სინანულისანი“. ეს გალობა, დიდმარხვის I კვირის საკითხავი ანდრია კრიტელის სინანულის საგალობლის გავლენით არის დაწერილი საეკლესიო საჭიროებისათვის. დავითის ამ გალობას, ჩანს, დიდმარხვის დროს გალობდნენ ეკლესიაში შესაბამის დროს. ამიტომაც ცდებიან ის მკვლევარები, რომლებიც ამ „გალობაში“ ავტობიოგრაფიულ ცნობებს ეძიებენ და აზოგადებენ დავითის ცხოვრების შესწავლის მიზნით. შეიძლება ითქვას, „გალობანი სინანულისანი“ ისეთივე ტრადიციული ტრაფარეტებითაა დაწერილი, როგორც მსგავსი თხზულებანი იმდროინდელი საეკლესიო პოეტებისა, მაგალითად - „კაენის მკლველებრი ცნობაი, სეითის ძეთა ლირწებაი, გმირთა სიღოდით მავლობაი“ და სხვა მსგავსნი არა ავტობიოგრაფიუ-

ლი, არამედ მწიგნობრული (ე.ი. ძველი და ახალი აღთქმიდან გამომდინარე) შედარებებია. იგივე ითქმის დავითის ნათქვამზე: „ცოდვათა სიჭაბუკისა და უმეცრებისა ჩემისასთა ნუ მოიხსენებ“. ეს გამონათქვამი მხოლოდ გამეორებაა ებრაელთა მეფე დავითის 24-ე ფსალმუნის მე-7 მუხლისა „ცოდვათა სიჭაბუკისა და უმეცრებისა ჩემისათა ნუ მოიხსენებ, წყალობათა შენთა მომიხსენე მე სიტკბოებითა შენისათვის, უფალო“. ამას წერდა ებრაელთა მეფე ქრისტიანობამდე დიდი ხნით ადრე, ხოლო ქართველთა მეფემ მხოლოდ გაიმეორა საეკლესიო ჰიმნის დაწერის დროს. დავითი საეკლესიო პოეტი და ალბათ კომპოზიტორიცაა, რადგან გალობა - მუსიკისა და ტექსტის ერთობას მოითხოვდა.

საერთოდ, ქრისტიანი ვალდებული იყო მოენანიებინა „ნებსითი თუ უნებლიე, მეცნიერებით თუ უმეცრებით“, სიჭაბუკისას თუ ასაკში შესვლისას ჩადენილი ცოდვა. ყოველი ადამიანი ვალდებული იყო, სინანულით ემარხულა აღდგომის სიხარულის მიღებისათვის. დავითი სწორედ ასეთი მონანული ქრისტიანი იყო. ის და მისი ოჯახი თაყვანისმცემელი იყო ქრისტიანული სიწმიდეებისა. XII საუკუნის დასაწყისში იერუსალიმიდან, წმიდა საფლავის კანტონიდან, სწერდნენ პარიზის ღვთისმშობლის ტაძრის კრებულს, ცხოველმყოფელი ხისაგან გამოთლილი წმიდა ჯვარის შესახებ: „ამ ჯვარს დავით, მეფე ქართველთა, სანამ ცოცხალი იყო, უაღრეს თაყვანისცემას და სიყვარულს უძღვნიდა“[13], აღსანიშნავია, რომ მსგავსი ჯვარი ჰქონია აგრეთვე „ქართველთა პატრიარქს“[14].

ზ. ავალიშვილი წერს: „ჯვაროსნებს ძალიან უჭირდათ საქმე სირია-პალესტინაში“[15]. ჯვაროსანთა ომის დაწყებისას დავით მეფე ყოველმხრივ ეხმარებოდა მათ. ქართველ მეფეს სირიაში ულაშქრია, ხოლო ქართული წყაროს მიხედვით, იერუსალიმიც დაულაშქრავს.

„აღსანიშნავია, რომ ერთ-ერთი აღმოსავლური წყაროს მიხედვით, დიდგორის ომის წინა ხანებში ქართველებს გაულაშქრიათ სირიაშიც, რომელიც მათ ადრეც მოურბევიათ. როგორც ირკვევა, XII ს-ის 20-იან წლებში დავითის ბრძოლა თურქების წინააღმდეგ რამდენიმე ფრონტზე, მიზნად ისახავდა თურქების განდევნას არა მარტო საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნებიდან, არამედ თურქთა ძალების შესუსტებას საერთოდ მახლობელ აღმოსავლეთში, ეს კი თავისი შედეგებით ცხადია, სავსებით ეხმაურებოდა იმ მოლაპარაკებას, რომელიც საქართველოში სწორედ ამ ამბების წინ გაიმართა დავით IV-სა და ბალდუინ II-ს შორის“[16].

„თამარის პირველი ისტორიკოსის ცნობით, დავით აღმაშენებელი თავისი ლაშქრით იერუსალიმისათვის ბრძოლაშიც კი იღებდა მონაწილეობას“[17].

უთუოდ ხმა - „მეფე და მღვდელმთავარი“, რომელიც ქრისტიანთა გამარჯვებებს თან ახლდა საქართველოში, ახლა გასცდა მის ფარგლებს და იერუსალიმის კედლების სიახლოვესაც გაისმა.

„...იმ ურთიერთობამ, რომელიც საუკუნეების მანძილზე საქართველოსა და ჯვაროსნებს შორის არსებობდა, როგორც ჩანს, დასაბამი მისცა ფართოდ გავრცელებულ ლეგენდას „მეფე-მღვდელმთავარ იოანეზე“. ეს ლეგენდა წარმოიშვა ჯვაროსანთა ლაშქრობის ხანაში და გავრცელდა ჩინელებში, თურქებში, მონღოლებში, სპარსელებში,

ინდოელებში, არაბებში, სომხებსა და ყველა ევროპელ ხალხშიც, რომელნიც მონაწილეობას იღებდნენ ჯვაროსნულ ომებში... მთელ მსოფლიოში ფართოდ მოარულ ლეგენდად არის მიჩნეული... მისი შინაარსი ქრონიკის მიხედვით ასეთია: „...რამდენიმე წლის წინათ ვიღაც მეფე და ბერი იოანე, რომელიც სპარსეთისა და სომხეთის გაღმა, უკიდურეს აღმოსავლეთში ცხოვრობს და თავის ხალხთან ერთად ქრისტიანულ, მაგრამ ნესტორიანულ ეკლესიას ეკუთვნის, სპარსელთა და მიდიელთა მეფე ძმებს თავს დაესხა, მათი რეზიდენცია დაიპყრო მღვდელმთავარმა იოანემ, რომელსაც ასე უწოდებენ ჩვეულებრივ, სპარსელები გააქცია და გაიმარჯვა. მღვდელმთავარ იოანეს სურდა სწრაფად დახმარებოდა იერუსალიმის ტაძარს“[18].

შ. მესხია წერს: „არმენიისა და სპარსეთის მიღმა მცხოვრები“ „მეფე-მღვდელმთავარი“ სხვა ვინ უნდა იყოს, თუ არა დავით აღმაშენებელი. როგორც ეს უკანასკნელ ხანებში გაირკვა, ამ ლეგენდის თავდაპირველ ვარიანტში მთავარ გმირად იოანე მეფე-მღვდელმთავარი კი არ ყოფილა დასახელებული, არამედ მეფე დავითი. ლათინურ ენაზე შედგენილ XIII საუკუნის ინგლისურ ქრონიკაში ნათქვამია: „მთელ საქრისტიანოში გავრცელდა ხმა, რომ მეფე დავითი, იოანე პრესვიტერად სახელდებული, აურაცხელი ჯარით დაიძრა ინდოეთიდან და უკვე დაიპყრო მიდია და სპარსეთი“. იმდროინდელ მსოფლიოში ასე ფართოდ გავრცელებული ეს ლეგენდა დავით აღმაშენებლისა და მის დროს გადახდილ ომებზე იყო“[19].

ისმის კითხვა, რატომ უწოდეს დავით მეფეს ლეგენდებში მღვდელმთავარი?

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოში ხშირად გაისმოდა გამარჯვების ყიჟინა - „მეფე და მღვდელმთავარი“, რამეთუ მეფე ყოველ დიდ საქმეს რომელიმე ქართველი მღვდელმთავრის მონაწილეობით აკეთებდა. ეს ხმა უცხოეთშიც გასულა, ოღონდ „მეფე და მღვდელმთავარი“ ერთ პირად მიუჩნევიათ, გაუერთიანებიათ.

მაგრამ რატომ უწოდეს „მღვდელმთავარი იოანე“? ეს კითხვა თურმე წინათაც არსებულა. „სხვათა შორის, ის აზრიც გამოითქვა, რომ „იოანე ხუცესის“ თქმულება იოანე ორბელიანის (დემეტრესა და გიორგი III-ის ამირსპასალარი) სახელით უნდა აიხსნებოდეს.[20]

შეიძლება, აქ ივანე ორბელიანი არაფერ შუაშია, მეფე დავითს გვერდით ედგა მღვდელმთავარი იოანე - საქართველოს პატრიარქი. ალბათ, მისი სახელით უნდა აიხსნას თქმულებაში „მღვდელმთავარი იოანეს“ მოხსენიება.

მართლაც, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი იოანე, დავით აღმაშენებლის თანამებრძოლი, უდიდესი გამარჯვებების სულისჩამდგმელი იყო. მაგალითად, აი როგორ ახასიათებს მას რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა: - „ამ კრების თავი, წინამძღვარი და სახე იყო ღვთის კურთხეული, სულიერი სიმშვიდით მოსეს მსგავსი, დიდი სამოელისებრ ერისათვის მლოცველი და სრულყოფადთა მადლით მცხებელი ღირსი მთავარეპისკოპოს-კათალიკოსი იოვანე, მთელი საქართველოს დიდი მამამთავარი“[21].

„იოანე, ყოვლად ღირსი მთავარეპისკოპოსი-კათალიკოსი და ყოვლისა საქართველოსა დიდი მამამთავარი“[21].

რუის-ურბნისის კრება პირველი დიდი და სერიოზული გამარჯვება იყო დავით მეფისა და მას იოანე მღვდელმთავარი ამზადებდა. თვით მეფის სიკვდილის ჟამსაც იოანე კვლავ ავტორიტეტული პირია. მას ანდერძში იხსენიებს.

„...დავითი ასეთ განკარგულებას იძლევა: ჩემი ეკლესიის დამთავრება-კურთხევას თუ ვერ მოვესწრო, მაშინ არსენისათვის მიცემულ პერპერითა და კოსტანტით შენობას „კალაპოტი გამოუყარონ, მოლესონ, მოხატონ და ძემან ჩემმან დემეტრე, თანადგომითა კურთხეულის მწიგნობართ-უხუცესისა და ბერთა ჩემთაითა (იგულისხმებიან არსენი და იოანე მოძღვარი) აკურთხონ ხელითა იოანე ქართლისა კათალიკოზისათა, თანა-დახუდომითა იმერთა და ამერთა ყოველთა ეპისკოპოზთაითა[22].

ე.ი. იოანეს გელათის კურთხევა დაევალა.

დავით მეფეს იოანე სომხეთშიც ახლდა. პ. იოსელიანი წერს: „საქართველოს ძლევამოსილმა მეფემ, დავითმა, ქალაქ ანისში მოიწვია საეკლესიო კრება იოანე ქართლის კათალიკოსისა და სწავლული ეპისკოპოსების - არსენ იყალთოელის, ეფრემ მცირის, თეოფილესა და იოანე ტარიჭისძის მონაწილეობით“[23].

მართლაც, დავითმა „მოუწოდა იოანეს, კათალიკოსსა ქართლისასა და მის ქვეშეთა ეპისკოპოსთა და მეუდაბნოეთა“[24].

მეფეს მოძღვარიც ჰყოლია - იოანე (ხომ არ იყო ეს მოძღვარი იგივე კათალიკოსი?). მემატიანე წერს: „თვისსა მოძღვარსა იოვანეს მისცა ოდესმე დრაჰკანი, ვითარ 24 000, რათა განუყოს გლახაკთა“[25].

როგორც ზემოთ მოყვანილი მიუთითებს, საქართველოს უპირველეს მღვდელმთავარს დავით აღმაშენებლის დროს იოანე ერქვა. ის მეფეს თან ახლდა სომხეთში, ანისში. უნდა ვიფიქროთ,რომ წმიდა ადგილებისაკენ ლაშქრობისას მეფეს თან ახლდა წმიდა ქალაქ იერუსალიმში ლოცვას მონატრული იოანე მღვდელმთავარი. მეფისა და მღვდელმთავრის სახელები - დავითი და იოანე - გააერთიანა ხალხმა. თუმცა, შეგვეძლო გვეფიქრა იმის შესახებაც, რომ მეფე ბერად აღიკვეცა „იოანეს“ სახელით.

როგორც პარაგრაფის დასაწყისში აღინიშნა, დავით მეფე „მორჩილი“ ყოფილა ბერისა, არსენ იყალთოელისა და ასევე მის კარზე მოღვაწე სხვა რამდენიმე წარჩინებული ბერისა. თითქოსდა, მეფეს თავის კარზე მონასტრის მაგვარი დაწესებულება შეუქმნია. აი, რას წერს ივანე ჯავახიშვილი: „საკორპორაციო დაწესებულებებში ნორმალური და მყუდრო მუშაობა მხოლოდ თანამდებობის პირთა და მოძღვართა განკარგულებებისა და ხელმძღვანელების მორჩილებაზე იყო დამოკიდებული. ვინც ამ განკარგულებას არ ასრულებდა და ხელმძღვანელობას არ მისდევდა, ის „ურჩად“ ითვლებოდა... მორჩილების ასეთი სიმკაცრით დამყარებას იმიტომ ცდილობდნენ, რომ ურჩობა ადამიანის მეშფოთე და მრუდე ბუნების, ამასთანავე ქედმაღლობის, კადნიერებისა და მედიდურობის გამომჟღავნება მიაჩნდათ, ხოლო საკორპორაციო წესწყობილების კანონმდებელთა აზრით, „არა რაი აღძრავს და აღაშფოთებს მყუდროებასა ერთსულთა ძმათასა, ვითარ მეშფოთე კაცი და ღულარჭნილი“[26].

ასეთი მორჩილება „უდრტვინველად“ უნდა აღესრულებინათ და „უდრტვინველად მორჩილნი“ უნდა ყოფილიყვნენ „წამისყოფისა მწყემსისასა“[27].

საფიქრებელია, ქართველი მღვდელმთავრები მორჩილნი იყვნენ მეფისა მათ მიერ ყოველგვარი სახელმწიფო საქმის აღსრულებისას. სამაგიეროდ, მეფე ემორჩილებოდა მათ სასულიერო და სხვა საკითხებში. ასეთი ჰარმონია, დამყარებული „დარბაზის კარზე“, საფუძველი გახდა საქართველოს „ოქროს ხანისა“.

რუის-ურბნისის კრება

ქართული ეკლესია დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა საქართველოს ყოველ კუთხეში, იმ დროსაც კი, როდესაც საქართველო გაერთიანებული არ იყო და მისი სახელმწიფოებრივი ერთეულები ერთმანეთს ებრძოდნენ.

ცნობილია, რომ ვახტანგ გორგასალმა ჩაატარა საეკლესიო რეფორმა, რომლის ძალითაც სახელმწიფოს შინაგანი სტაბილურობა განმტკიცდა, მაგრამ შემდეგ ქართველთა ერთიანი სახელმწიფო დაიშალა და X საუკუნის ბოლოსა და XI საუკუნის დასაწყისში ფაქტობრივად ახალი სახელმწიფო შეიქმნა ქართული ქვეყნების გაერთიანების შედეგად. ამიტომაც, კვლავ დაისვა კითხვა სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობისა. კერძოდ, უნდა გარკვეულიყო, რა მიმართება უნდა დაეჭირა ეკლესიას სახელმწიფოს, ანდა სახელმწიფოს ეკლესიის მიმართ.

თუ ერთმანეთს შევადარებთ ქართული ეკლესიის მდგომარეობას გრიგოლ ხანძთელისა და დავით აღმაშენებლის დროს, არსებით სხვაობას დავინახავთ.

გრიგოლ ხანძთელის დროს ეკლესია არ აძლევდა სახელმწიფოს ნებას, ჩარეულიყო ეკლესიის საქმეებში, რადგანაც ეკლესია თვითმწყემსად-თვითმმართველად მიიჩნეოდა.

დავითის დროს რუის-ურბნისის კრებამ, ჩანს, მრავალი საეკლესიო ფუნქცია გადასცა სახელმწიფოს, „დარბაზის კარს“. ეპოქის მემატიანე წერს: „მონასტერნი და საეპისკოპოსონი და ყოველნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა ლოცვისასა და ყოვლისა საეკლესიოსა განგებისასა დარბაზის კარით მიიღებდიან, ვითარცა კანონსა უცთომელსა და ყოვლად შვენიერსა და დაწყობილსა, კეთილწესიერებასა ლოცვისა და მარხვისასა“.

აქ მხოლოდ ეკლესია-მონასტრებზე კი არ არის საუბარი, არამედ საეპისკოპოსოებზეც.

საყოველთაოდ ცნობილია, თუ როგორი დამოუკიდებლობით სარგებლობდა ძველ დროს ეკლესია და სამღვდელოება. ამიტომაც უნდა დავასკვნათ, რომ 1103 წელს მოხდა არა სახელმწიფოს მიერ ეკლესიის უპრეცედენტო დამორჩილება (ეს საეკლესიო კანონებით აკრძალულია და არც შეეძლო იმდროინდელ საქართველოს მეფეს), არამედ შეიკრა მმართველობითი კავშირი სახელმწიფოსა და უმაღლეს საეკლესიო მთავრობას შორის. ჩამოყალიბდა თეოკრატიულის მსგავსი ქართული სახელმწიფო. მისი თეოკრატიულობა იმაში გამოიხატებოდა, რომ ეკლესიამ იკისრა სახელმწიფოს მმართველობის ზოგიერთი ფუნქციის შესრულება, თავის მხრივ ეკლესიამაც დათმო გარკვეული უფლებები. საერთოდ თეოკრატია განისაზღვრება

ასე - „მმართველობის ფორმა, რომლის დროსაც მონარქიული სახელმწიფოს მეთაური წარმოადგენს იმავდროულად მის რელიგიურ მეთაურს“[28].

ქვემოთ განვიხილავთ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ქართული თეოკრატიულის მსგავსი სახელმწიფო შემდეგი სახით იყო მოწყობილი: უმაღლესი საეკლესიო მთავრობის ოთხი წევრი იმავდროულად იქცა საერო მთავრობის უმაღლეს წევრებადაც. კერძოდ, ოთხი ბერი - საქართველოს პატრიარქი (ანუ კათალიკოსი ქართლისა), აფხაზეთის კათალიკოსი, ჭყონდიდელი და მოძღვართმოძღვარი იმავდროულად ხდებიან ქვეყნის მმართველებიც.

ქართლის კათალიკოსი ამავე დროს იყო სრულიად საქართველოს პატრიარქი ანუ მამამთავარი, ხოლო აფხაზეთის საკათალიკოსო უწყვეტად არსებობდა VIII ს-დან, ამ კრებასაც ორი კათალიკოზი, ანუ „კათალიკოზნი“ ესწრებოდნენ, კერძოდ, აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსები - „ამ კრებაში მონაწილეობას იღებდა თურმე „ერი მრავალი“ და ზემოჩამოთვლილ პირთა გარდა მონაწილედ ყოფილან „კათალიკოზნი“, „მოძღვარნი და მეცნიერნი“[29]. დავითის ანდერძშიც სიტყვა „კათალიკოზნი“ იხმარება და არა „კათალიკოზი“[30].

ქვემოთ აღვნიშნავთ, რომ დავით აღმაშენებლის დროს „სახელმწიფოს მმართველობის სისტემას“ სათავეში ჩაუდგა 4 მონაზონი, ანუ „ოთხი ბერი“, შემდეგშიც დარბაზის უმაღლესი წევრები არიან: მოძღვართმოძღვარი, ქართლის კათალიკოსი, აფხაზეთის კათალიკოსი და ჭყონდიდელი. ამათთან თითქმის გათანაბრებულია, მაგრამ მათზე ოდნავ დაბლა დგას სამი საერო პირი - ხელისუფალნი (ვეზირები): მოგვიანებით - ათაბაგი, ამირსპასალარი და მანდატურთუხუცესი. კიდევ უფრო დაბლა დგანან სხვა ვეზირები და უხუცესები. ეს ასე იყო მოგვიანებით, მაგრამ სისტემას საფუძველი ჩანს ამ დროს ჩაჰყრია.

ჭყონდიდელის უფლებამოსილებას მიუთითებს ის, რომ „ვეზირობასაც“ კი იგი მართავდა და დარბაზის კარის უმაღლესი პირი იყო: „თუ ვეზირობა იყოს, მათ მოახსენონ ჭყონდიდელსა და ათაბაგსა, ამირსპასალარსა, მეჭურჭლეთუხუცესსა, მსახურთუხუცესსა და ამილახორსა“[31].

დარბაზობის დროს კი ერთად იკრიბებიან: „...დარბაზთ ათქს ოთხთავე: მოძღვართ-მოძღვარსა, კათალიკოზთა, ჭყონდიდელსა და სამთა ვაზირთა - ათაბაგსა, ამირ-სპასალარსა და მანდატურთუხუცესსა“[32].

მართალია, „ხელმწიფის კარის გარიგება“ შემდგომდროინდელი ძეგლია, მაგრამ სამმართველო სისტემის სახე, რომელიც აქ არის აღწერილი, შემუშავებული უნდა ყოფილიყო დავით აღმაშენებლის დროს (ათაბაგი და სხვა მოხელეები შემდეგ დაემატა).

„საქართველოს გაერთიანებისა და ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის შექმნასთან ერთად იწყებს ჩამოყალიბებას სახელმწიფო მმართველობის ერთიანი სისტემა... გაერთიანებული სახელმწიფოს მმართველობის აპარატის ჩამოყალიბებას უშუალოდ უკავშირდება ჩვენში ვაზირობის ინსტიტუტის შექმნა... მმართველობის ცენტრალიზაციის მიზნით დავით აღმაშენებელმა ძირითადი უწყებანი (საშინაო, ფინანსთა, სამხედრო) გამოყო სხვა დარგებისაგან და ისინი უშუალოდ მეფის ვაზირს, მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს დაუქვემდებარა. მათი მეთაურები კი

(მანდატურთუხუცესი, მეჭურჭლეთუხუცესი, ამირსპასალარი) წინ წამოსწია სხვა „უხუცესებთან“ შედარებით... პირველი ვაზირი უხუცესთაგან მწიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი იყო... უმაღლესი სააპელაციო სასამართლო ჩვენში ე.წ. „სააჯო კარი“ იყო... დავითმა კი „სააჯო კარში“ სამი მოსამართლე დასვა: მწიგნობართუხუცესი (უფროსი), საწოლისა და ზარდახნის მწიგნობარი... ამ დაწესებულების დანიშნულება იყო ფეოდალური ანარქიის წინააღმდეგ ბრძოლა და სახელმწიფოებრივი ინტერესების დაცვა“[33].

არ არის შემთხვევითი ის, რომ რუის-ურბნისის ძეგლისწერა ასახელებს ოთხ ბერს, ისევე როგორც „ხელმწიფის კარის გარიგება“. „ძეგლისწერაში“ მოხსენიებულია: 1) გიორგი მწიგნობართუხუცესი, 2) იოანე კათალიკოზი, - საქართველოს პატრიარქი, 3) ევსტათი, 4) არსენი; „ხელმწიფის კარის გარიგების“ 4 ბერის თანამდებობებია: ჭყონდიდელი, 2 კათალიკოზი, მოძღვართ მოძღვარი. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ არსენი მოძღვართ-მოძღვარია (ან შემდეგ მიიღო ეს სახელო), ხოლო ევსტათი - აფხაზეთის კათალიკოსი.

ისიცაა აღსანიშნავი, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობილი გამონათქვამი იმის შესახებ, რომ „დარბაზის კარი“ საეკლესიო კანონმდებელს წარმოადგენდა დავითის დროს, მეორდება „ხელმწიფის კარის გარიგებაშიც“. კერძოდ, აქ ნათქვამია, რომ „გელათისაგან კიდე საყდარნი და სხვანი მონასტერნი და ეკლესიანი, ხუცესნი და მონაზონნი, და რაც საეკლესიონი დასნი არიან - ყველა ჭყონდიდელის და საწოლის მწიგნობრის სახელოისია“[34].

გელათი მოძღვართმოძღვარს ეკუთვნოდა. ამის გარდა სხვა სრულიად საქართველოს საეკლესიო დასი ხელმწიფის კარიდან იმართება ჭყონდიდელის და საწოლის მწიგნობრის მიერ. ამით, ვფიქრობთ, დასტურდება დავითის ისტორიკოსის ნათქვამი: „... ყოველნი ეკლესიანი - საეკლესიოსა განგებისასა დარბაზის კარით მიიღებდიან“.

რუის-ურბნისის კრების შემდეგ „მართალია, დავით აღმაშენებელმა მიაღწია იმას, რომ მეფემ მოიპოვა უფლებები ეკლესიაზე, ეკლესიაც შეურიგდა დავითის ჩარევას მის საქმეებში...“[35] მაგრამ თავის მხრივ ეკლესიამ მოიპოვა სახელმწიფო საქმეების მართვა-გამგეობის უფლება.

„...რუის-ურბნისის კრების შემდეგ დავით აღმაშენებელმა ეს ორი „ხელი“ გააერთიანა. ამიერიდან კიდევ უფრო გაიზარდა ჭყონდიდელის როლი ეკლესიაში და თუ მწიგნობართუხუცესი, როგორც მეფის სამდივანმწიგნობროს მეთაური, მეფის შემდეგ პირველი პირი იყო სახელმწიფოში, ეკლესიაში კათალიკოსის შემდეგ ყველაზე დიდი გავლენით ჭყონდიდელი სარგებლობდა. მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის მეშვეობით მეფე უშუალოდ ერეოდა ეკლესიის საშინაო საქმეებში და კარნახობდა ეკლესიას თავის ნებას“[36]. თავის მხრივ, იმავე გზით, და საერთოდ „დარბაზის კარის“ მეშვეობით ქართული ეკლესია თავის ნებისამებრ წარმართავდა ქართული სახელმწიფოს საქმეს.

მართალია, მეფე უმაღლესი მხედართმთავარი იყო და ამიტომ ჭყონდიდელის (ე.ი. დარბაზის კარის) უზომოდ გაზრდილი ძალაუფლება მისთვის სრულიად მოსათმენი (სასურველიც) იყო, მაგრამ თამარ მეფემ საგანგებო ღონისძიებები

ჩაატარა კათალიკოსის გაზრდილი ხელისუფლების შესაზღუდად მაშინ, როცა კათალიკოსმა თავის ხელში აიღო ჭყონდიდელობაც.

„დარბაზის კარი“ წარმოადგენდა არა მარტო სახელმწიფოს მაცენტრალიზებელ ორგანოს, არამედ ეკლესიისასაც. ცნობილია, რომ საქართველოს მეფეთ მეფე იმავდროულად „შვიდი სამეფოს“ მეფესაც წარმოადგენდა. ამ ერთიან სახელმწიფოში შვიდი სამეფო თუმცა ნომინალურად, მაგრამ მაინც არსებობდა. მეფეს უთუოდ ესაჭიროებოდა „თანადგომა და ერთნებობა“ შვიდივე სამეფოს დიდებულებისა („რომელიც განაჩინა თანადგომითა და ერთნებითა შვიდსავე სამეფოსა დიდებულთა“)[37]. ასევე საქართველოს ეკლესია, ანუ საპატრიარქო, ორი საკათალიკოსოსგან შედგებოდა (ესეც, ფაქტობრივად, ნომინალურად). ბედიელ-ალავერდელობა ჭყონდიდელ სვიმონისა ეკლესიის ერთიანობასაც დიდად უწყობდა ხელს.

ჭყონდიდელს შემდეგ „ვაზირთ-ვაზირი“ უწოდეს და მის ხელში უზარმაზარი ხელისუფლება იყრიდა თავს. ამიტომაც, როგორც აღინიშნა, ზოგჯერ მეფესაც კი აღარ ეკითხებოდა თავის „საურავს“. მაგრამ მეფის გარეშე მას ამის ნება არ ჰქონდა: „მწიგნობართუხუცესის გარეშე არ წყდებოდა არც ერთი სახელმწიფოებრივი საქმე, „ყველა საურავი უმისოდ არ იქნების“[38]. მართალია, მწიგნობართუხუცესი მონაწილეობდა ყოველგვარი სახელმწიფოებრივი საქმის გადაწყვეტაში, მაგრამ მეფის გარეშე რაიმე გადაწყვეტილების მიღება დამოუკიდებლად არ შეეძლო. სწორედ ამიტომ, დავით ულუს დროინდელ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცეს ბასილს ჟამთააღმწერელი დანაშაულად უთვლის თავისი უფლებების გადამეტებას, რაც იმაში გამოიხატა, რომ მან „იწყო საურავთაცა ქმნად თვინიერ მეფისა კითხვისა“[39]. მწიგნობართუხუცესს ექვემდებარებოდა სამეფო სპაც. იგი მეფესთან ერთად წყვეტდა ომის დაწყება-არდაწყების საკითხს და ზოგჯერ ომშიც მიდიოდა“[40].

აღსანიშნავია, რომ ეკლესიას (კათალიკოსს და ეპისკოპოსებს) თავისი ჯარი ჰყავდა, მაგრამ ჭყონდიდელს სამეფო სპა ექვემდებარებოდა.

„მწიგნობართუხუცესის უფლებას შეადგენს სხვა ვეზირთა სამმართველო უწყების შემოწმება...“[41]

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, რუის-ურბნისის კრების შემდეგ ეკლესიამ დიდად გაიფართოვა თავისი უფლებები და ის სახელმწიფო საკითხებსაც წყვეტდა (ჭყონდიდელისა თუ სხვა სამი ბერის (მონაზონის) საშუალებით), ამით საქართველოში შეიქმნა თეოკრატიულის მაგვარი სახელმწიფო.

„საქართველოს ეკლესიას, ისევე როგორც რომის ეკლესიას, სახელმწიფო ცხოვრებასა და წესწყობილებაში განსაკუთრებული უპირატესობანი ჰქონდა მოპოვებული და მინიჭებული, რომელთა წყალობითაც მას მარტო წმინდა საეკლესიო დაწესებულების ხასიათი კი არ ჰქონდა, არამედ სახელმწიფოებრივი სხეულისა და ერთეულის თვისებებიც. ქართული ეკლესიის ამ უფლება-უპირატესობათა შესახებ მკვლევარი ვერც სჯულის კანონში, ვერც ადგილობრივი კრებების ძეგლისწერაში ვერავითარ ცნობებსა და კვალს ვერ აღმოაჩენს. ამ ფრიად საყურადღებო საკითხის შესწავლისათვის მკვლევარმა უნდა სიგელ-გუჯრებს მიჰმართოს“[42].

დიდი ივანე ჯავახიშვილი ქართულ ეკლესიას, სახელმწიფო ცხოვრებასა და წესწყობილებაში განსაკუთრებული უპირატესობის გამო, ადარებს რომის ეკლე-

სიას, რომელსაც VIII საუკუნიდან საერო ხელისუფლებაც ხელთ ეპყრა „პაპის ოლქში“. ეს ორი ეკლესია, რომელთაც საერო და სასულიერო ხელისუფლება ხელთ ეპყრათ, ერთმანეთს ემსგავსებოდნენ, თუმცა ქართულ ეკლესიას საერო ხელისუფლება მთლიანად არ მიუთვისებია. საქართველოში სახელმწიფო და ეკლესია ერთმანეთს უთავსებდნენ ხელისუფლებას (ცხადია, გარკვეულ დრომდე, ძირითადად, დავითის დროს).

„...უძველეს ძეგლად, რომელშიც საქართველოს ეკლესიის უზენაესი საჭეთმპყრობლის განსაკუთრებული უპირატესობა საკუთარი ჯარის ყოლისა და საკუთარი სარდლის მეთაურობით ლაშქარ-ნადირობაში განცალკევებული სამხედრო ერთეულის სახით მონაწილეობის უფლებაა აღბეჭდილი, 1362 წლით დათარიღებული წიგნია“[43]. ეკლესიას თავისი ჯარი შეიძლება უფრო ადრეც ჰყოლოდა. ყოველ შემთხვევაში, კახეთში საქორეპისკოპოსოს ინსტიტუტის არსებობა უნდა მიუთითებდეს, რომ აქ ეკლესია ამავდროულად წარმოადგენდა აქაურ საერო მმართველობასაც. ასევე არ უნდა იყოს შემთხვევითი რუის-ურბნისის კრების შემდეგ ჭყონდიდელის „სამეფო სპის“ მეთაურად დანიშვნაც და მისი მონაწილეობა ქვემო ქართლის საბრძოლო ოპერაციებში.

შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი იმის შესახებ, რომ რუის-ურბნისის კრებაზევე ეკლესიამ კახეთ-ჰერეთი გადასცა დავით აღმაშენებელს. ამიტომაც უწოდებს ამ კრების ძეგლისწერა მას „რანთა და კახთა მეფეს“, თუმცა მას იმ დროს იარაღის ძალით ეს ქვეყნები შემოერთებული არ ჰქონია. იარაღის გამოყენება არ დასჭირდა, რადგანაც „დავითის მომხრე ჰერმა დიდებულებმა აღსართან კახთა მეფე შეიპყრეს და მეფეს გადასცეს, რის შემდეგ მეფემ დაიკავა ჰერეთი და კახეთი“[44]. ცხადია, ეს დავითის პირადი დამსახურება იყო, მაგრამ შეიძლება ეკლესიასაც ედო თავისი წილი, ყოველ შემთხვევაში, მეფემ კახეთ-ჰერეთი სწორედ რუის-ურბნისის კრების დამთავრების შემდეგ შემოიერთა. ამან მაჰმადიანი მფლობელების: სულთნის, განძის ათაბაგის და სხვათა უკმაყოფილება გამოიწვია, მეფემ მათი ჯარი დაამარცხა ერწუხში 1104-1105 წლებში, რის შემდეგ მან „თვითმპყრობელობით დაიპყრო ჰერეთი და კახეთი და ნებიერად აღიხვნა ციხენი და სიმაგრენი მათნი“[45].

მაგრამ ჰარმონიის მიღწევა სახელმწიფოსა და ეკლესიას შორის ადვილი არ ყოფილა[46]. ეკლესიაში დავით აღმაშენებლის დროისათვის ყოფილან ქვეყნის ცენტრალიზაციის მოწინააღმდეგე ძალები, რომელნიც მეფის მოწინააღმდეგეებს, ან პოტენციურ მოღალატე დიდგვაროვნებს უჭერდნენ მხარს. ესენი ძირითადად იყვნენ ეკლესიის მაღალი ფენის წარმომადგენელი ეპისკოპოსები. ისინი ეკლესიაში მოხვედრილან სწორედ თავიანთი არისტოკრატული წარმოშობისა და სიმდიდრის წყალობით. მათ ძეგლისწერა „ულირსებს“ უწოდებს. ისინი „...სამეფო დასის შეხედულებითა და სახელმწიფოს ცენტრალისტური პოლიტიკის აზრით, არიან „ულირსნი“, მოწინააღმდეგე დაჯგუფების თვალსაზრისით კი ისინი ალბათ სრულიად ღირსეულნი არიან. ასეთ „ულირსთა“ ოპოზიცია, ჩანს, ძალიან ძლიერი იყო. მეფის წინააღმდეგ მთელი მონასტრები გამოდიან, რომელნიც დავითმა ამის გამო „გაამწარა“ (ანდერძი დავით აღმაშენებლისა)[47]. ამ „ულირსთა“ გადასაყენებლად საჭირო

გახდა საგანგებო საეკლესიო კრების მოწვევა. ნიშანდობლივია, რომ ამ საეკლესიო კრების ოქმის პირველი მუხლი სწორედ ამ „ულირსთაგან“ ეკლესიის განწმენდის ფიქსირებას ახდენს. „1103 წელს დავით აღმაშენებელმა საგანგებოდ ჩატარებული დიდი სამზადისის შემდეგ განახორციელა რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების მოწვევა, რომლის მიზანი იყო ეკლესიაში მოკალათებული მეფის მოწინააღმდეგე დასის განდევნა და უმაღლეს საეკლესიო თანამდებობებზე მეფის ცენტრალისტური პოლიტიკის მომხრეთა აღზევება“[48].

„...სამღვდელმთავროთა მომეტებული ნაწილი ულირს მამათმთავრებს ჩაუვარდათ ხელში, „მამულობითა უფროს ვიდრე ღირსებით დაეპყრნეს“. წოდებრიობა გაბატონებული იყო და უმთავრესი მნიშვნელობა პირადს ღირსებას კი არ ჰქონდა, არამედ ჩამომავლობას. რა გასაკვირველია, რომ ამ ეპისკოპოსებს „მათნივე მსგავსნი ხუცესნი და ქორეპისკოპოსნი დაედგინნეს“... სამღვდელმთავრო საყდარზე, „იყვნეს კაცნი მთავართა და წარჩინებულთა შვილნი, რომელთა უწესოდ დაეპყრნა საყდრები“. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ გადააყენა ულირსნი მღვდელმთავარნი მთავარ-წარჩინებულთა შთამომავლობისანი და ამით გვარიშვილობის მნიშვნელობა ეკლესიის მსახურთათვის უარყო, ხოლო პირად ღირსებას შესაფერისი პატივი და უფლება მიანიჭა. ამგვარად, რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ განახორციელა და დააკანონა ის, რასაც ორმოცის წლის წინათ ჰქადაგებდა ჩვენი შესანიშნავი მოღვაწე გიორგი მთაწმინდელი“[49].

როგორც ივანე ჯავახიშვილი, ისე ზოგიერთი სხვა მეცნიერი, მიიჩნევს, რომ დავით აღმაშენებლის ინიციატივით მოწვეულმა რუის-ურბნისის კრებამ მიზნად დაისახა ქართული ეკლესიის განახლება (რეფორმა) იმ პრინციპების საფუძველზე, რომლებიც გიორგი მთაწმინდელმა წამოაყენა[50].

შიმშილობის დროს საქართველოში ჩამოსული გიორგი მთაწმინდელი „თავის თვალით ხედავდა, რამდენად გულცივი იყო მაშინდელი უმაღლესი წოდებისაგან გამოსული სამღვდელოება და როგორ გულხელდაკრეფილი შესცქეროდა ქვეყნის ტანჯვას. ზოგნი ეპისკოპოსთაგანნი, რომელნიც იყვნენ „მდიდარნი ფრიად და წარჩინებულნი“, მარტო იმაზე ფიქრობდნენ, რომ „სიმდიდრითა სავსეთა თვისთათა ეკლესიანი შეიმკვნეს და „განაშუენნეს“, „რათა მონასტერთა შინა აღაპი დაიდვას“ მათს სახელობაზე, რომ ამავე დროს ხალხი მშიერი და ღატაკი იყო და საშინელს გაჭირვებაში ჩავარდნილს, არსაით მშველელი არ ჰყავდა. ამგვარს მღვდელ-მოძღვრებს ეს არ აწუხებდათ. ამ ჯურის ეპისკოპოსი „გლახაკთა ყოვლადვე არა მიხედვიდა“... ამ წრეში წოდებრიობა და სიმდიდრე გაბატონებული იყო. საეპისკოპოსო ხარისხი მაშინ დიდებულ აზნაურთა გვარის შვილებს ეპყრათ. ამ თანამდებობას მეფე ბაგრატ IV თურმე ჰყიდდა. რაკი ეკლესიას ასეთი უკანონობა შემოეპარა, რასაკვირველია, ეპისკოპოსობას ღირსეული კი არ მიიღებდა, არამედ ვინც უფრო მდიდარი იქნებოდა. ეს საშინელი გამანადგურებელი უწესობა ძირ-ფესვიანად უნდა აღმოფხვრილიყო“[51].

გიორგი მთაწმინდელმა მოსთხოვა მეფეს, რათა „...არ ჰყიდდეს საეპისკოპოზოთა კაცთა მიმართ უწესოთა და უსწავლელთა და ყოვლითურთ სოფლისა შემსჭვალუ-

ლთა და უწესობით და მიმოსვლათა შინა აღზრდილთა, არამედ გამოირჩევდეს კაცთა ღირსთა და წმიდათა და მონაზონობათა შინა აღზრდილთა და ღვთივ-სულიერთა მოძღვართა მიერ წამებულთა“; ეპისკოპოსებს კი მოსთხოვა, რათა „...თვალღებით ხელთდასხმასა არ ჰყოფდნენ და უღირსთა მღვდელთა არ აკურთხებდნენ“, ხოლო თვითონ „არა შეჰკრებდენ ოქროსა და ვეცხლსა, არამედ უმეტეს ყოვლისა სწყალობდენ გლახაკთა და უღონოთა“. აი, მაგალითად, რა უთხრა ჩვენმა დიდებულმა მოღვაწემ ერთ ეპისკოპოსს, რომელიც „მდიდარი ფრიად და წარჩინებული“ იყო და იმაზე ზრუნავდა მარტო, რომ „სიმდიდრითა საფასეთა თვისთათა ეკლესიანი შეამკვნეს და განაშვენნეს და რათა მონასტერთა შინა აღაპი დაიდვეს და ამით მიზეზითა სცვიდა სიმდიდრესა თვისსა, ხოლო გლახაკთა ყოვლადვე არა მიხედვიდა“. მეუფეო, ეს შენი საქციელი ეშმაკის მანქანებიდან შთაგონებით არის ნაკარნახევი. „ეგე ბრძოლა ბოროტისა მტერისა არს“, ეშმაკი გაცდუნებს და მას უნდა, „რათამცა ეკლესიათა და აღაპთა მიზეზითა გლახაკთა უწყალობასა შინა მოგკლა“, რომ ეს ღვთისნიერი საქმე კი არ არის, არამედ ეშმაკის მიერი, ცხადია, „რამეთუ არა თუ მას გეტყვის ღმერთი, ვითარმედ ეკლესიანი შეამკვენითო, არამედ რამეთუ „მშიოდა და არა მეცით ჭამადი“, ვითარცა იტყვის იოანე ოქროპირი“[52].

მაგრამ ღირსმა მამამ „...სიტყვები არ იკმარა, მან საქმითაც განახორციელა თავისი დემოკრატიული და ზნეობრივი მოძღვრება და იმდროინდელი ქართული ეკლესიის წოდებრიობა დაარღვია. წინათ თუ ჩვეულებრივ მღვდლობა და სხვა უფრო მაღალი საეკლესიო პატივი აზნაურთა გვარიშვილების ხელში იყო, გიორგი მთაწმინდელმა შიმშილობის დროს სხვადასხვა ადგილას „შეკრიბა, რომელნიმე ქალაქთაგან, რომელნიმე დაბათაგან, სხვანი უდაბურთა ადგილთა პოვნა, სხვანი მონებისაგან გამოიყვანნა, ხოლო სხვანი უმწირესისა ცხოვრებისაგან იხსნა“, გაანათლა, აღზარდა და „ესე ვითართა შეურაცხთა საქმეთგან მღვდლად უბიწოდ, მნედ სარწმუნოდ ქრისტესა შეწირნა“. მონებისა და ყმების მღვდლად კურთხევა იმ დროისათვის დიდი გამბედაობა იყო. ამიტომაც იყო, რომ „ყოველსა აღმოსავლეთს (ანუ საქართველოს) განეფინა საქმე ესე საკვირველი... გიორგი მთაწმინდელმა, მაშასადამე, ქართული ეკლესიის წოდებრიობა დაარღვია, წოდებრივი უპირატესობა საეკლესიო საქმეებში უარჰყო და ადამიანის პირადი ღირსება წინ წამოაყენა, თანაც ეცადა ქართული ეკლესიისათვის დემოკრატიული მიმართულება მიეცა. საშუალო საუკუნეებში ყველგან, მეტადრე კი საქართველოში, ასეთი მოღვაწეობისათვის დიდი გაბედულება იყო საჭირო. თვით დასავლეთ ევროპაშიც კი ეკლესიასა და მონასტრებში დემოკრატიული მიმართულება XIII საუკუნიდან დაიწყო მხოლოდ“[53].

რუის-ურბნისის კრების I მუხლის გადაწყვეტილებით განკვეთილი ეპისკოპოსების მაგიერ დაადგინეს ახლები. განუკვეთიათ მეფის მოწინააღმდეგენი, „ნაცვლად მათდა სხვანი დავადგინეთ, რომელთა ჰასაკისაგანცა და საქმეთაგან აქვნდა წამებაი და კეთილად განეწვართნეს ხორცნი დამორჩილებად სულისა“[54]. ე. ი. მათ ნაცვლად ასაკით და საქმით სარწმუნონი დავადგინეთ, რომელთაც ხორცი სულს დაუმორჩილესო. იურიდიული საფუძველი ეპისკოპოსების გადაყენებისა, ჩანს, ის ყოფილა, რომ „ულირსთა და უწესოთა მამულობით უფრო, ვიდრე ღირსებით დაეპყრნეს

უფროსნი საეპისკოპოსონი, ვითარცა ავაზაკთა და მათნივე მსგავსნი ხუცესნი და ქორეპისკოპოსნი დაედგინნეს“. სწორედ აქედან გამომდინარეობდა ის, რომ „სახლით უფლისათ და მღვდელთაგან გამოვიდოდა ყოველი ურჯულოება და ცოდვა“[55].

ასეთი ტიპის სამღვდელოება იყო ძირითადი მოწინააღმდეგე მეფის გაძლიერებისა. აქ ასე იდგა საკითხი: ან ძლიერი ეკლესია და სუსტი საერო ხელისუფალი, ან ძლიერი ხელისუფალი და მისი მორჩილი ეკლესია. „იმუნიტეტმოპოვებულ და გაძლიერებულ ეკლესიას უკვე აღარ აწყობდა ძლიერი საერო ხელისუფალი. სახელმწიფო ცდილობდა ეკლესია თავის მოკავშირედ შეენარჩუნებინა. ისევე, როგორც საერო ფეოდალებში, ეკლესიაშიც სახელმწიფო ხელისუფლებას ჰყავდა თავისი მომხრენიც და მოწინააღმდეგენიც. დავითმა თავისი მომხრეების მხარდაჭერით შეძლო იმ დიდი ღონისძიებების გატარება, რომელიც რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ განახორციელა“[56].

შეიძლება დაისვას კითხვა: მხოლოდ ქართულ ეკლესიაში იყო გავრცელებული იმ დროისათვის გვარიშვილობის, წოდებრივი შთამომავლობისა და სიმდიდრის მქონე პირის სამღვდელო ხარისხში კურთხევა თუ სხვაგანაც ასე იყო? ან როგორ მოხდა სიმდიდრის შეჭრა ეკლესიაში? სხვაგანაც, დასავლეთის ეკლესიაშიც, ასევე ყოფილა და იმ დროისათვის იქაც საჭირო იყო ეკლესიისა და მონაზვნობის დემოკრატიზაცია. ივანე ჯავახიშვილი კარგად აღწერს ამის სოციალურ მიზეზებს.

„ქართველი ხალხის ძირითადი ზნეობრივი შეხედულება სახარების მოძღვრებაზე იყო დამყარებული. ხოლო სახარების ზნეობრივი იდეალი იმაში მდგომარეობდა, რომ ადამიანი ისეთივე სპეტაკი და უნაკლო ყოფილიყო, ვითარცა მამაზეციერი, და დაუშრეტელი სიყვარულით და სათნოებით მოჰპყრობოდა თავის მოყვასს, მეტადრე უძლურსა და გლახაკს: მშიერს, მწყურვალს, შიშველს, სნეულსა და სხვას (მათე 25, 35-40). სახარებიდან ჩანს, რომ ქრისტეს უმთავრეს ზნეობრივ მცნებას ქველმოქმედება შეადგენდა“[57].

მაგრამ მოციქულ პავლეს სიტყვების თანახმად („ვისაც შრომა არ სურს, ნურც ჭამს“), დახმარების ღირსი უსაქმურობის გამო გამათხოვრებული ადამიანი კი არ იყო, არამედ უძლური, სნეული და ბუნებითი ნაკლის პატრონი, ასევე, მშრომელი, მაგრამ მაინც ხელმოკლე ადამიანი. ამათ გარდა, ქრისტიანულ კრებულში მოქადაგენი და მოძღვარნი, რომელთაც ამ თავისი საქმიანობის (ქადაგება და მოძღვრება) გამო დრო აღარ რჩებოდა შრომისათვის. თვით იესომ ამცნო თავის მოწაფეებს, რომ მქადაგებელსა და მახარებელს დახმარების მიღების ზნეობრივი უფლება აქვთ. „ღირს არს მუშაკი სასყიდლისა თვისისაო“. „არა უწყითა, – ჰკითხავს იგი (პავლე მოციქული) კორინთელთ, – რამეთუ რომელნი იგი ბაგინსა მსახურებენ, ბაგინისაგან სჭამიან? და რომელნი საკურთხეველსა წინაშე ჰდგანედ, საკურთხევლისაგან ნაწილი განიღიან? ეგრეცა უფალმან ბრძანა, რომელი იგი სახარებასა მიუთხრობენ, სახარებისაგან ცხოვრებაჲ, ხოლო მე არაჲ რა ვიხმიე ამათგანი“-ო (1 კორინთელთა, 9, 14-16). მართლაც, როცა კი პავლე ქადაგებისაგან მოიცლიდა, მაშინვე თავის ხელობას შეუდგებოდა და კარვებს აკეთებდა ხოლმე ...კვიპრიანე ეპისკოპოზის (მე-III საუკ.) წერილებიდან ჩანს, რომ უძველეს ხანაში, ქრისტიანო-

ბის პირველი საუკუნეების განმავლობაში სწორედ ამ მცნებას მისდევდნენ და ეკლესიის მწყემსნი ცდილობდნენ თავიანთი შრომით გამოეკვებათ თავი. მაგრამ თანდათან საქმის მდგომარეობა იცვლებოდა: მღვდლებსა და დიაკვნებს იმდენი საქმე დააწვათ თავზე, როცა ქრისტიანობა საყოველთაოდ გავრცელდა და ნებადართულ სარწმუნოებად იქნა აღიარებული, რომ ლუკმა პურის საშოვნელად აღარ სცალოდათ და ხელობისათვის თავი უნდა დაენებებინათ; სამღვდელოება იძულებული გახდა სამწყსოსათვის მიემართა და იქიდან მიეღო სასყიდელი და გამოსაკვები[58]... მონაზვნები თვითონ მუშაობდნენ ხოლმე სამონასტრო მამულებში, ვენახსა და ბაღჩებში, ხე-ტყეს თვითონ ჭრიდნენ და მოჰქონდათ. მინდვრად, ცელვისა და მკის დროს, სახელოსნოებსა და ბოსლებში, ყველგან, თვითონ ბერები მუშაობდნენ.

„მონაზვნები ცდილობდნენ, როგორმე შეენარჩუნებინათ უმთავრესი და ძირითადი აღთქმა: სრული სიგლახაკე და თავისი ოფლით ლუკმა პურის ჭამა. მაგრამ სამონასტრო წესწყობილების დროს სრულ სიგლახაკეზე ლაპარაკი აღარ შეიძლებოდა: მონასტერს თავისი საკუთრება ჰქონდა - მოძრავიც და უძრავიც. მართალია, ეს ქონება თითოეული ბერის კერძო კუთვნილება არ იყო, კერძო საკუთრებას კი არ შეადგენდა, არამედ საზოგადოს, მაგრამ მაინც ხომ საკუთრება იყო და თითოეულ მონაზონს წილი ედო ამ ქონებაში. ერთი სიტყვით, ჩვენ ვხედავთ, რომ მამულის საკუთრება, სწორედ ის, რასაც ასე გაშმაგებით გაურბოდნენ და თავიდან იშორებდნენ ხოლმე მონაზვნები, როცა სიგლახაკისა და ქალწულობის აღთქმას სდებდნენ, მათთვის მაინც საჭირო გახდა, უიმისოდ არსებობა აღარ შეეძლოთ“[59].

„მონასტერში სოციალური უთანასწორობის კვალი წარხოცილი იყო. სავანის კარები ყოველი წრის წარმომადგენლისათვის სამოღვაწეოდ ღია იყო და იქ დაწინაურებისათვის მხოლოდ პირად ღირსებასა და ღვაწლს ჰქონდა გადამწყვეტი მნიშვნელობა“[60]. ასე ყოფილა საქართველოში, ივ. ჯავახიშვილის აზრით, X-XI საუკუნეებამდე. „თუ წინათაც მონასტრებში მიმავალნი მოწინავე წოდების წარმომადგენელნი ბლომად იყვნენ, ამ ხანაში მათი რიცხვი თანდათან მატულობდა... ეფთვიმე მთაწმიდელის დროსაც „მრავალნი მოვიდიან საფასითა დიდითა მოქალაქენი და სხვათა ადგილთაგან, რაითამცა მოიპარსნეს მონაზონად“. ასევე იქნებოდა სხვა განთქმულ ქართულ სავანეებში საქართველოშიც და გარეთაც. ასეთ პირებს თან მონასტრისათვის დიდი ქონება მოჰქონდათ, „მოვიდიან საფასითა დიდითა“. მათ შორის ბევრი იყვნენ ისეთნი, რომელთაც სათითაოდ „არა მცირედი საფასე მიეცა მონასტრისადა“. ამ გზით თვით მონასტრების მოღვაწეთა შემადგენლობის სოციალური სადაურობა შეიცვალა, მონასტრები მოწინავე წოდების შვილებით აივსო და დაბალ წრეებს სამონასტრო მოღვაწეობისადმი მიმყვანებელი კარი დაეხშოთ. ერთი სიტყვით, მონასტრებიც არისტოკრატულ დაწესებულებებად იქცნენ, ხოლო რადგან ეპისკოპოსად მხოლოდ ბერი შეიძლება არჩეული და კურთხეული ყოფილიყო, ამიტომ უმაღლესი საეკლესიო ხელისუფლებაც მთლად მაღალი წოდების წარმომადგენელთ ჩაუვარდათ ხელში და სხვებს ყველას გზა შეეკრათ. მაღალი სამღვდელოება ხუცესად კურთხევის დროსაც შთამომავლობით თავისსავე მსგავსს უკაფავდა გზას. ეს პროცესი, უეჭველია, უკვე მეათე საუკუნეში უნდა იყოს დაწყებული“[61].

მონაზვნებს დაევალათ მხოლოდ და მხოლოდ ელოცათ და არ ეზრუნათ სამეურნეო საქმიანობაზე. მონასტერში დაქირავებული ერისკაცები იშრომებდნენ.

„მონასტრების დამაარსებელნი და მამასახლისნი ცდილობდნენ, რომ ბერები სამეურნეო საზრუნავსა და მამულის მოვლა-დამუშავებას დაეშორებინათ. სამონასტრო მამულების გამგეობა და მოურავობა ერისკაცებს ჩააბარეს. ბაღებში, ვენახებსა და მინდვრად კი მუშებს ამუშავებდნენ ხოლმე. ყველაფერი წმინდა მამებს მზამზარეული უნდა მოჰრთმეოდათ, „რათა ღვთისათვის ოდენ განკვეთილნი, მას მხოლოსა, თვინიერ საწუთროისა ზრუნვასა, ჰზრახვიდენ (და წინაშე ღვთისა) მეოხებად კადნიერ იყვნენო“[62]. დიდებულ აზნაურებს თავიანთი საკუთარი მონასტრები ჰქონდათ. ისინი და მეფეებიც სწირავდნენ მამულებს მონასტრებს, რათა ბერებს მზა „ტრაპეზისა შემოსავალნი“ ჰქონოდათ. „სარჩოს უჩენდნენ ბერებს და მუშაობას უკრძალავდნენ. მათ ეგონათ, რომ თუ მონაზვნები ამქვეყნიურ ჭირვარამს მოშორდებიან, მაშინ მათ შორის შური და უთანხმოებაც აღარ იქნებოდა და ზნეობრივად წმინდა და სრულნი გახდებოდნენ“[63].

„ამგვარად, მონაზვნები, რომელნიც კერძო საკუთრებასა და ქონებას გაურბოდნენ, ისევ საკუთრებასვე დაუბრუნდნენ... მონაზონთა ძმობა თავისი ოფლით კი აღარ ცხოვრობდა, არამედ ყმების ოფლითა და ნამუშევრით ირჩენდა თავს... რასაკვირველია, ამნაირ გზას ყველა მონასტერი არ დასდგომია“[64].

როგორც აღინიშნა, გიორგი მთაწმინდელი იბრძოდა ეკლესიის დემოკრატიზაციისათვის „გიორგი მთაწმინდელს, ვითარცა მხოლოდ ერთი მონასტრის წინამძღვარს, მთელი ქართული ეკლესიის დემოკრატიზაციის განხორციელება არ შეეძლო: ამის უფლება მარტო საეკლესიო კრებას ჰქონდა. საქართველოს სამეფო ტახტზე რომ მაშინ ბაგრატ IV-ის მაგიერ დავით აღმაშენებლის მსგავსი ძლიერი პიროვნება და ბრძენი მმართველი მჯდარიყო, ეგების გიორგი მთაწმინდელი სრულებით გამარჯვებული ყოფილიყო“[65]. დავით აღმაშენებელმა ეს საქმე რუის-ურბნისის კრებას განახორციელებინა 1103 წელს[66].

II მუხლი რუის-ურბნისის კრებისა შეეხო ასაკს.□აქ ნათქვამია, რომ აჩქარება ხელდასხმის დროს უკანონო საქციელია. დაადგინეს კანონი: ეპისკოპოსი 35 წლისა, მღვდელი 30 წლისა, დიაკვანი 25 წლისა, წიგნისმკითხველი 8 წლისა და არანაკლები ასაკისა უნდა ყოფილიყვნენ[67].

III მუხლით აიკრძალა ერთსა და იმავე დღეს ხელდასხმა ერთი ადამიანისა წიგნისმკითხველად, იპოდიაკვნად, დიაკვნად, მღვდლად და ეპისკოპოსად. ჩანს, ასეთი გასაოცარი წესიც კი ყოფილა: უხარისხო ადამიანი ერთ დღეში ეპისკოპოსადაც კი უკურთხებიათ. თუკი რაიმე მიზეზი არ არსებობს ასაჩქარებლად, მათ წლები უნდა დაჰყონ თითოეულ ხარისხში და უფრო მეტად დიაკვნობაში, რადგანაც დიაკვანთა სიმრავლე ამშვენებს საეკლესიო წესსო. ამიტომაც კრება ამცნობდა ეპისკოპოსებს, რათა ისინი ცდილიყვნენ თავიანთ ეკლესიებში დიაკვანთა გამრავლებას. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „მაშინდელი შეხედულებით ხალხი ორ მთავარ ნაწილად იყოფოდა, რომელთაგან ერთს, უმცირეს ნაწილს, „მოწესენი“, სამღვდელოება და ბერმონაზვნები, მეორე უმთავრეს ნაწილს „ერისკაცნი“ შეადგენდნენ. მოწე-

სეებად სამღვდელოება იმიტომ იწოდებოდა, რომ მისი ყოფაცხოვრება საეკლესიო წესებს ემორჩილებოდა. ...ეკლესია ორ უმთავრეს ნაწილად იყოფოდა: საეროდ და სამონასტროდ. საერო ეკლესიას მრავალრიცხოვანი მსახური ჰყავდა: 1) წიგნისმკითხველნი, 2) კერძო დიაკონნი, 3) დიაკონნი, 4) დედათდიაკონნი, 5) ხუცესნი ანუ მღვდელნი, 6) ქორეპისკოპოსნი, 7) ეპისკოპოსნი, 8) მთავარეპისკოპოსნი და კათალიკოზი. იყო აგრეთვე „ქადაგი". საეკლესიო მსახურის თანამდებობას „პატივი" ეწოდებოდა. ეკლესიის მსახურების თითოეულ საფეხურს კი „ხარისხი" ერქვა. საეკლესიო მსახურთა უფროს-უმცროსობა ისე იყო მოწყობილი, რომ იკურთხებოდნენ ხოლმე „ერის-კაცებისაგან წიგნისმკითხველად, წიგნისმკითხველისაგან მთავარ დიაკონად, მთავარდიაკონობისაგან მღვდლად, მღვდლობისაგან ქორეპისკოპოსად, ქორეპისკოპოსობისაგან ეპისკოპოსად. საეკლესიო თანამდებობის მიღებას „დადგინება" ეწოდებოდა. დადგინებისათვის საჭირო იყო განსაკუთრებული საეკლესიო დალოცვა და მღვდელმსახურება, რომელსაც ეწოდებოდა „ხელთდასხმა". „პირველად წიგნის-მკითხველად და კერძო დიაკონად ოდენ ჯერ არს ხელთა დასხმაო", ნათქვამია რუის-ურბნისის ძეგლისწერაში, რადგანაც „პირველი წესი წმიდისა ეკლესიისა წიგნის მკითხველობა არს". მისი მოვალეობა იყო „საღმრთონი იგი ხელთა ქონებად წიგნი შეკრძალულებით" და საღმრთო სჯულის წიგნების შეგნებული წაკითხვა, რომ მსმენელთა გულსა და გონებას მოჰხვედროდა. „წიგნის მკითხველი რვისა წლისა" შეიძლებოდა რომ ყოფილიყო. ამაზე პატარა ამ თანამდებობისათვის არ გამოდგებოდა და არც შეიძლებოდა რომ ეკურთხათ. ეს ცნობა ცხადჰყოფს, რომ მაშინდელ საქართველოში 8 წლის ბავშვს უკვე იმდენი განათლება ჰქონია, რომ მღვდელმსახურებაში ასეთი თანამდებობისა და შეგნებული მონაწილეობის მიღება შესძლებია. ამისდა მიხედვით საფიქრებელია, რომ სწავლას იმ დროს ბავშვს 5-6 წლითგან აწყებინებდნენ ხოლმე.

თავის პირდაპირ საეკლესიო მსახურების გარდა მთავარდიაკონს ებარა საქმე სჯულიერებისა, ქვრივ-ობლებზე მზრუნველობა. ეკლესიის მსახურთა შორის განსაკუთრებული და საპატიო ადგილი ხუცესს, ანუ მღვდელს ეკუთვნოდა იმიტომ, რომ, გრიგოლ ხანძთელის სიტყვით, „მღვდლობა უფროის არს ყოველთა დიდებათა სულიერთა და ხორციელთა, რამეთუ ქრისტეს ნაცვლობაჲ არს". ვითარცა საკურთხევლისა და „სიწმიდის" მსახურს და ქრისტეს ნაცვალს, მას მაშინდელი შეხედულებით იმოდენი სიწმიდე უნდა ჰქონოდა, რომ „დასდვას ხელი სნეულთა ზედა და განიკურნენო"[68].

IV მუხლით სავალდებულო გახდა, რომ ხელთდასხმისას, აგრეთვე ეკლესიის, საკურთხევლისა და მირონის კურთხევისას გამოყენებული ყოფილიყო გიორგი მთაწმინდელის „ახალი კურთხევანი".

V მუხლით აიკრძალა ყოველგვარი ქრთამის გაცემა და მიღება ხელთდასხმის საფასურად.

VI მუხლის თანახმად, ყოველგვარი საეკლესიო ნივთი და შენაწირი ხელუხლებლად უნდა დებულიყო. არავის ჰქონდა მისი მოხმარების უფლება სხვა რაიმე საქმისათვის, საეკლესიოს გარდა.

VII მუხლის თანახმად, აიკრძალა ეკლესიის გარეთ ნათლისცემა, ჯვრისწერა, მონაზვნად კურთხევა, ასევე აეკრძალა მღვდელ-მონაზონს გვირგვინის კურთხევა, ანუ ჯვრისწერა და მღვდელს - მონაზვნის აღკვეცა.

VIII მუხლით ჯვარდაწერილთ იმავე დღეს უნდა მიეღოთ ზიარება, თუ უზიარებლობით არ იყვნენ დასჯილნი ან სხვა რაიმე მიზეზის გამო ეს აკრძალული არ ჰქონდათ.

IX მუხლით მეორეჯერ ჯვრისწერა ისჯებოდა მორალურად, თუმცა კი ნებადართული იყო.

X მუხლით აიკრძალა ჩვილი ქალ-ვაჟის ჯვრისწერა, ნება კი მიეცათ მშობლებს მათი დანიშვნისა, სრულწლოვანებისას კი დაქორწინებისა. ქალს 12 წლისაზე ნაკლებს აეკრძალა ქორწინება.

XI მუხლი შეეხება ქორეპისკოპოსების განსაკუთრებით გამორჩევას. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „პატივი უმეტესი მღვდელობისაჲ“ ქორეპისკოპოსობა იყო. იგი „წმიდათა ეკლესიათა განმგებელად“ ითვლებოდა, განსაკუთრებით სოფლის ეკლესიათა. მას, მაშასადამე, სოფლის მღვდელ-დიაკონნი ექვემდებარებოდნენ. ამასთანავე მას ვალად ედვა, რასაკვირველია, „დაცვა ყოველთავე საქრისტიანოთა წესთა“ (რუისურბნისის ძეგლისწერა) და მეთვალყურეობა. ქორეპისკოპოსი უნდა „ექმნეს მამად ობოლთა და მოღვაწე ქვრივთა“[69].

ქორეპისკოპოსად შეიძლებოდა ყოფილიყო როგორც მღვდელი, ასევე დიაკონი. მათი გამორჩევის ნება ჰქონდა არა მარტო კათალიკოსს, არამედ ეპისკოპოსსაც.

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „რაკი „კათალიკოზი“ იგივე ეპისკოპოზი იყო, ანუ უფრო სწორად რომ ითქვას, როგორც იგი ჩვეულებრივ იწოდებოდა „ყოვლად ღირსი მთავარ-ეპისკოპოსი, კათალიკოსი და ყოვლისა საქართველოისა დიდი მამამთავარი“ იყო. ამიტომ ყველა ის თვისება, რომელიც ეპისკოპოზისათვის აუცილებელი იყო, კათალიკოზისთვისაც უაღრესად აუცილებელი იყო. კათალიკოზი ეპისკოპოსთა მთავარი იყო და საქართველოს ეკლესიის უზენაესი გამგე“[70].

„ეპისკოპოზნი იყვნენ „პატივსა მღვდელმთავრობისასა“ და ამის გამო მას მღვდლები და ეკლესიის ყველა მსახურნი ექვემდებარებოდნენ. იგი იყო სულიერი „მთავარი ერისა“, ჰქონდა „სული ხელმწიფისა“, და შეეძლო როგორც „გახსნა ყოვლისა კრულებისა“, ისევე დაკრულვა. ეპისკოპოსი თვით „სწავლულებითა და მეცნიერებითა“ განმტკიცებული მწყემსი იყო ერისა და მუდამ ითვლებოდა მზრუნველად და „მლოცველად ერისა“ და „მცველად სარწმუნოებისა“. დიაკვნისა და მღვდლის მსგავსად ეპისკოპოსიც კაცთმოყვარეობით უნდა ყოფილიყო განთქმული. ეპისკოპოსს ჰქონდა საეპისკოპოსო ტახტი – „საყდარი“, რომელსაც იგი „იპყრობდა“ ხოლმე, რა წამს ეპისკოპოსად ეკურთხებოდა. მას ჰყავდა თავისი „სამრევლო“. ამის გამო გარკვეულ ხანამდის „საყდარი“ საეპისკოპოსო ეკლესიასაც ჰნიშნავდა...“[71].

XII მუხლი შეეხებოდა „მოძღვრებს“. მათი რიცხვი მონაზონთა შორის აურაცხელი ყოფილა, ზოგიერთ მონასტერში 5-დან 30-მდეც კი. ეს ყოფილა შფოთისა და განხეთქილების მიზეზი. კანონმა შეამცირა მათი რიცხვი. „მოძღვრად“ ყოფნის ნება მხოლოდ სამღვდელო პირს მიეცა. ამის გამო თითოეულ მონასტერში შეიძლებოდა ყოფილიყო ერთი, ხოლო დიდში – ორი მღვდელი.

„განსაკუთრებული ადგილი ეკავა სამონასტრო ცხოვრებაში მოძღვარს. „მოძღვარი“ მეცნიერი ბერი იყო, რომელსაც მოწაფეები ჰყავდა და რომელთანაც სხვადასხვა მხრიდან მოდიოდნენ ხოლმე სასწავლებლად. მოძღვარი თავის მოწაფეს სულიერ-სარწმუნოებრივ ხელმძღვანელობასაც უწევდა და მწერლობას, მეცნიერებასა და რომელსამე ხელოვნებას ასწავლიდა. მოწაფე თავის მოძღვართან ცხოვრობდა და სწავლობდა. ზოგჯერ მოწაფე უკვე ყმაწვილი და უსწავლელი აღარ იყო, მაგრამ განთქმულ მოძღვართან სწავლას მაშინ მომწიფებულნი და შუახნისანიც არ უკადრისობდნენ... ვითარცა მეცნიერსა და ყველასაგან პატივცემულ პიროვნებას, რომელთანაც მშობლებს თავიანთი შვილები მოჰყავდათ, „რათამცა ისწავლეს სწავლაი და ხელოვნებაჲ“. მათ მონასტერში დიდი გავლენა ჰქონდათ და მათ აზრს, ნებით თუ მათი ავტორიტეტის წყალობით – უნებლიეთაც, ყველანი ანგარიშს უწევდნენ. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მონასტრის საერთო დადგენილების აღმნუსხველ საბუთებში სავანის მამასახლისის შემდეგ მოძღვარი იხსენიებოდა“[72].

როგორც აღინიშნა, რუის-ურბნისის კრებამ მოახდინა მოძღვრების რაოდენობის ნორმირება. ამით ის მონასტერთა შინაურ ცხოვრებაში ჩაერია. მართლაც, მონასტრები უწევდნენ ორგანიზებას ქართულ ეკლესიას და მათ შეეძლოთ ეკლესია დიდად ორგანიზებულ, ანუ უძლეველ ძალად ექციათ ქაოსურ ფეოდალურ საზოგადოებაში, ხოლო მონასტერთა სულიერი წარმმართველები მოძღვრები იყვნენ. ამიტომაც ქართულმა სახელმწიფომ, რომელიც თავის გვერდით ვეღარ იტანდა ეკლესიის უძლეველ სიძლიერეს, შეკვეცა ავტორიტეტი და რაოდენობა მოძღვრებისა აღნიშნული მუხლით.

ისიცაა აღსანიშნავი, რომ მონასტრებში მოძღვრები შეიზღუდნენ, მაგრამ მოძღვართმოძღვარმა მოიპოვა უფლება, ყოფილიყო „დარბაზის კარის“ უწარჩინებულესი წევრი. მისი ღირსება საგანგებო ხაზგასმით აღიარებული უნდა ყოფილიყო ხელმწიფის მიერ დარბაზობისას.

მოძღვართმოძღვარი სწორედ მოძღვრების უფროსს ეწოდებოდა. მოძღვრებს საკუთარი წესწყობილება ჰქონდათ. მოძღვრების ინსტიტუტი წარმოადგენდა ანგარიშგასაწევ ძალას სახელმწიფოსათვის - „მარტო მოძღვრები არ ყოფილან. მათ ერთგვარი წესწყობილება ჰქონიათ და უფროსიც ჰყოლიათ, რომელსაც „მოძღვართ მოძღვარი“ ეწოდებოდა. ამ მოძღვართ მოძღვარს თავისი „მოწაფენი“ ჰყავდა, მას და მის მოწაფეებს საქართველოში უაღრესი პატივისცემა ჰქონდათ მოხვეჭილი. დიდი დარბაზობის დროს მას თვით კათალიკოსზედაც კი მეტი უპირატესობა ჰქონდა მინიჭებული. ... დარბაზშიც პირველად მოძღვართ-მოძღვარი უნდა შეეყვანათ, ხოლო შემდგომ კათალიკოზი. თვით მეფეც მას მეტი პატივისცემით უნდა მისალმებოდა, ვიდრე კათალიკოზსა და ვეზირებს“[73].

„მოძღვრებად, როგორც რუის-ურბნისის ძეგლისწერიდან ჩანს, მონაზვნები ყოფილან, რომელნიც თუმცა „უმღვდელონი“ ყოფილან... მაგრამ მაინც კისრულობდნენ „განმკითხველობასა სულთასა“. მათი სიმრავლე, განსაკუთრებით კი მათი „უმღვდელობა“ და გაბედული ქცევა, ეპისკოპოსებს აწუხებდა: „მრავლისა შფოთისა და განხეთქილებისა მიზეზსა შემოიღებს სიმრავლე მათიო“. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ მათი მოქმედება შეზღუდა და განსაზღვრა“[74].

მონასტრის ძმობასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას შემდეგი: თანახმად ივანე ჯავახიშვილისა, ძმობა სამ ჯგუფად იყოფოდა, პირველი ჯგუფი „თავადთა ძმათა“ სახელით იყო ცნობილი, მეორე ჯგუფს ერქვა „დასი მღვდელთა“, ბერების მესამე ჯგუფს კი „მწირნი“ ეწოდებოდა.

პირველ ჯგუფში შედიოდნენ თანამდებობის მქონე მღვდელ-მონაზვნები: მეჭურჭლე, მეტრაპეზე, კანდელაკი, იპიტირიტისი და სხვა თანამდებობის პირნი (მკითხველ-კანანარხი, მემხრე). მათ „უხუცესნი ძმანიც“ ეწოდებოდათ.

„მეორე დასს მღვდლობის პატივის მქონებელი ბერები შეადგენდნენ. წესდებაში პირდაპირ არის ნათქვამი: „მეორისა დასისათა, რომელთაცა წირვისა მეტი სხვაჲ სახმარობა არაჲ შეეძლოს“ ან „მეორისა დასისა, რომელთა წირვისა მეტი არაჲ შეეძლოს“[75].

„ბერთა მესამე ჯგუფს „მწირნი“ შეადგენდნენ. „მწირად წოდებულნი იგი, რომელ არიან მონაზონნი“. ქართლის კათალიკოზად და მწიგნობართ-უხუცესად ნამყოფი არსენი თავის თავზე ამბობს, რომ ის შიო-მღვიმის მონასტერში „მწირობად შემოსული“ იყო. მაშასადამე, თვით ისეთი პირიც კი, როგორც კათალიკოზი იყო, როცა მონასტერში ისე დამკვიდრდებოდა, რომ მას არავითარი თანამდებობა იქ არ ჰქონდა და მარტო მონაზონურ მოღვაწეობას მისდევდა, თავის თავს „მწირად სთვლიდა და უეჭველია სხვებსაც მწირად მიაჩნდათ“[76].

მონასტრებს მეურნეობის გასაძღოლად შეეძლოთ დაქირავებული მოსამსახურეებიც ჰყოლოდათ.

სამონასტრო ყოფა-ცხოვრების ხელმძღვანელს „წინამძღვარი“ ან მამასახლისი ერქვა. ასურულად მას „ამბა“ ერქვა „ამბა“, „ცნობილია, რომ ათცამეტ ასურელ მამათა საქართველოში მოსვლა-მოღვაწეობასთან დაკავშირებულ ალავერდის მონასტრის წინამძღვარსაც „ამბა“ ერქვა“[77]. სამეურნეო ნაწილში თანაშემწედ მამასახლისს „იკონომოსი“ ჰყავდა, მღვდელმსახურების საქმეში თანაშემწედ კი - „დეკანოზი“. „წმინდა ადმინისტრაციული საქმეების, წესიერებისა და მოვალეობის ასრულების მეთვალყურეობისათვის მამასახლისს ხელქვეშეთ მოხელეებად - „დამხედვარნი“ და „მეკარენი“ ჰყავდა“[78].

მონასტერში აკრძალული იყო „ხმა-მაღლობა“ და ყოველნაირი ხმაურობა. სადამოს ლოცვის შემდეგ ბერებს თავმოყრა და ლაპარაკი ეკრძალებოდათ. ჭაბუკ ბერებს სიცილის, უბნობისა და „ხელისმიყოფის“ ნება არ ჰქონდათ. ამას აკონტროლებდა „დამხედვარი“.

მონასტრის „მეკარე“ აკონტროლებდა ბერების მონასტერში შესვლასა და გასვლას. დიდ დანაშაულად ითვლებოდა „უწესო გულისწყრომა“, „შფოთი“, „გინება“, „შეურაცხყოფა“, „ღვედითა მიმთხვევა“ ანუ ცემა და მკაცრადაც ისჯებოდა[79]. „ცილისწამება და ცრუ შესმენა იმდენად მძიმე დანაშაულად იყო მიჩნეული, რომ ათონის ქართველთა მონასტრის წესდებით, ცილისმწამებელსა და ცრუ დამსმენელს სავანითგან გაძევებით სჯიდნენ“[80]. ბერებს ნება არ ჰქონდათ „ურჩობისა“, „უკითხავად და გამოუთხოველად წასვლისა“ და არ შეეძლოთ სადმე წასვლისას განსაზღვრული ვადის გასვლის შემდეგ „დაყოვნება“, არ შეეძლოთ „უწესობა“ (ამაში შედიოდა ღვინით თრობა და სხვა).

XIII მუხლიც მონასტერს შეეხება. აიკრძალა მონასტერში ერისკაცთა შეკრება, ვაჭრობა, სამოქალაქო და ქვეყნიური საქმეების გადაწყვეტა და წესების შესრულება „...რაითა არა სალოცველთა მათ ადგილთა ქვაბ ავაზაკთა შექმნითა...“[81]. თქვენი სულის თავშესაფარი „საფარდულები“ მეკერმეთა ფულის ტაბლებივით არ დაიქცესო, აფრთხილებდნენ სამონასტრო ძმობას. აღსანიშნავია, რომ სამღვდელოთა მიმართ ტერმინ „ავაზაკს“ დავითის მემატიანეც ხმარობს მსგავსად რუის-ურბნისის კრების ამ მუხლისა, ეს არაა შემთხვევითი. ჩანს, განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა მონასტრების ადმინისტრაციულ ჩარჩოებში ჩაყენებას. არ შეიძლება ითქვას, რომ დავითი თავის ანდერძში „მონასტერთა გამწარების“ შესახებ სახელდობრ ამას გულისხმობდა, მაგრამ ყველაფრიდან ჩანს, რომ იმდროინდელი სახელმწიფო ცდილობს თავისებური წესრიგი დაამყაროს მონასტრებში.

XIV მუხლით აიკრძალა ერთ საკურთხეველზე ერთსა და იმავე დროს რამდენიმე წირვის შესრულება.

დიდ საეპისკოპოსო ან სამონასტრო ეკლესიის საკურთხეველზე აიკრძალა ერთი პირისათვის საგანგებო წირვის შესრულება (ცოცხლისა ან მიცვალებულისთვის). წირვა უნდა ყოფილიყო საერთო ეკლესიის მაშენებლებისა, შემომწირველების, როგორც ცოცხლების, ისე მიცვალებულებისათვის, ხოლო ერთი სულისათვის საგანგებო წირვა პატარა სამლოცველოში (ეგვტერში), ან ეკლესიის შტოში მყოფ „ტრაპეზზე“ (საკურთხეველზე) უნდა შესრულებულიყო.

XV მუხლი შეეხება იმ „სომხებს“, ყოფილ მონოფიზიტებს, რომელთაც დაგმეს მონოფიზიტური სწავლება იესო ქრისტეს შესახებ და შეუერთდნენ „წმინდა კათოლიკე ეკლესიას“, ე. ი. მართლმადიდებლობას. ისინი, ამ მუხლის თანახმად, თავიდან უნდა მოინათლონ სრული წესით, ვითარცა წარმართები, რადგანაც ასევე იქცევა ანტიოქიის საყდარი და სხვა აღმოსავლეთის ეკლესიებიო.

XVI მუხლით აიკრძალა მართლმადიდებლის დაქორწინება მწვალებელთან, ან წარმართთან.

XVII მუხლით აიკრძალა იმჟამად გავრცელებული ჯვრისწერის ასეთი სახე: შესაუღლებელ ქალ-ვაჟს ჯვარს წერდა ორი მღვდელი სხვადასხვა ადგილას, ე. ი. ვაჟს – სხვაგან, ხოლო ქალს სხვაგან, მაგრამ გვირგვინის ქვეშ ვაჟთან რომელიმე სხვა ვაჟი დგებოდა და ქალთან რომელიმე სხვა ვაჟი. ასეთი ჯვრისწერა კრებამ მიიჩნია სასაცილოდ და სასტიკად აკრძალა. ჯვრისწერის დროს დასაქორწინებელი ქალ-ვაჟი ერთად უნდა ყოფილიყო და მღვდელს მხოლოდ ამ შემთხვევაში უნდა დაეწერა ჯვარი.

XVIII მუხლი შეეხებოდა სოდომურ ცოდვას. ამ უსაშინელესმა ცოდვამ, ნათქვამია აქ, დაამხო ასურთა, სპარსთა სამეფოები, რადგანაც იქ გავრცელებული იყოო ეს ცოდვა. ამ ცოდვამ სომეხთა დიდი და სახელგანთქმული მოდგმა და სამეფო დაამხო, მოსპო სომხური სახელმწიფოებრიობა; მსოფლიოში ვერსად ვეღარ იპოვი სომეხ მეფესა და მთავარს, რომელსაც დამოუკიდებელი ხელმწიფობა ჰქონდესო. ამ სიბილწემ სპარსელთა და რომაელთა სახელმწიფოები დაამხო. კრება წუხს, რომ ამ ცოდვას ჩვენშიც შემოუღწევია: „არ ვიცით, თუ საიდან შემოაღწია ამ

უკეთურებამ ქრისტეს მოღვაწედ სახელდებულ ერში"[82], ამიტომაც კრებამ გააფრთხილა ყოველი ფენის და ყოველი მდგომარეობის მქონე ქართველობა, მათში შეღწეული ცოდვა მოეშორებინათ: „ამისათვის ვამცნებთ ყველას – დიდსა და მცირეს, მდიდარსა და ღარიბს, მეფესა და მთავარს, აზნაურსა და მდაბიოს, მღვდელსა და არამღვდელს, მოწესესა და ერისკაცს, მოხუცს, ახალგაზრდასა და შუახნის კაცს, ყველა თანამდებობის დასს, ჯგუფს, ყველა ასაკს – განუდგეს ამ ყველა ვნებაზე უფრო საძაგელ სიბილწეს"[83]. „ხორცის სიყვარული ღვთის მტრობაა და ვინც გახრწნის ღვთის ტაძარს, მას ღმერთი გახრწნის", – წერს კრება[84].

კრებამ საგანგებო საქებელი ეპისტოლეთი მიმართა თვითმპყრობელ მეფე დავით აღმაშენებლს: „...მოსწონს თუ არა კრების ეს დადგენილება შენს მყუდროებას? მოისვენებს და დაცხრება ამით ბოროტების სულთა მდევნელი დავითიანი სული შენი?"[85]. „რომელნი იგი აწ ძღვნად მოგართვნა შენ მწყობრმან შენთა ამათ ნაზირეველთა სიმრავლისამან"[86].

კრებამ ადღეგრძელა და მოიხსენია მეფეთა-მეფე გიორგი, დედოფალი მართა, „აფხაზთა და ქართველთა, რანთა და კახთა" თვითმპყრობელი დავით ღვთისმსახური და ღვთივდაცული მეფე, იოანე მთავარეპისკოპოს-კათალიკოსი, ყოვლისა საქართველოსა მამამთავარი, წმინდა ბერი ევსტათი მონაზონი, კრების თვალი მეუფე გიორგი მონაზონი და მწიგნობართუხუცესი, კრებაზე დამსწრე ყველა მღვდელმთავარი, მღვდლები და მონაზვნები, არსენი მონაზონი, მოიხსენია გარდაცვლილთა სულები.

ეკლესია – ქართული ქვეყნების მამაერთიანებელი

ტერმინ „საქართველოს" განსაზღვრება, მისი ტერიტორიული მოცულობის თვალსაზრისით, თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში ზოგჯერ არასწორადაა მოცემული. მაგალითად, X-XI სს-ის მიჯნის საქართველოს ტერიტორიის დაყოფის შესახებ წერენ: „საზღვარი საქართველოსა და კახეთის სამეფოს შორის მდ. ქსანზე გადიოდა"[87].

აღნიშნული ეპოქის აღმწერი ქართული მატიანეები წერდნენ არა „საქართველოს სამეფოსა" და „კახეთის", არამედ აფხაზეთ-ტაო-კლარჯეთის გაერთიანებული სამეფოსა და კახეთის სამეფოს შორის საზღვარზე. „საქართველო" არა მხოლოდ აფხაზეთ-ტაო-კლარჯეთის გაერთიანებულ სამეფოს ეწოდებოდა, არამედ ქართველთა ყოველ სახელმწიფოს, იმ დროს არსებულს, რადგანაც, როგორც თვით სიტყვა უჩვენებს – „სა-ქართველ-ო" ნიშნავს ქართველების, ქართველთა ქვეყანას.

ქართველთა ქვეყნები იყვნენ არა მარტო კახეთის და ჰერეთის სამეფოები, არამედ თბილისის საამირო და ქვემო ქართლში მდებარე კვირიკიანთა სამეფოც, თუმცა თბილისს მაჰმადიანი, ხოლო ქვემო ქართლს მონოფიზიტი მმართველები მართავდნენ.

საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, ერთ სამეფოდ გადაქცევა, გამოიწვია ზემოაღნიშნული ქვეყნების ეთნიკურმა ერთიანობამ – ქართველობამ. მიუხედავად იმისა, რომ თბილისი თითქმის 400 წლის მანძილზე მაჰმადიანური საამიროს ცენტრი იყო, მის მცხოვრებთა უმრავლესობას ქართველი ქრისტიანები შეადგენდნენ. ასევე ითქმის ქვემო ქართლში მდებარე ე. წ. „სომეხთა", ანუ ტაშირ-

ძორაკერტის სამეფოს შესახებაც. ის იმ მიწებზე მდებარეობდა, სადაც არა მარტო ქართული, არამედ სომხური მატიანეების მიხედვით, მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს ყოველთვის ქართველები შეადგენდნენ. სამწუხაროდ, მათი ერთი ნაწილი „გასომხდა“, რამეთუ მათ მონოფიზიტი მეფეები მართავდნენ. აქ ქართულ ეკლესიას თავისი მრევლის საკმაო ნაწილი ჰყავდა. ეს ბუნებრივია, რადგან თვით დიდი სომხეთის ტერიტორიაზეც კი ანისს, ვალაშკერტსა, დადაშენსა თუ სხვაგან ქართველი მრევლი არსებობდა და იქაურ ქართულ ეკლესიებში ქართველ ეპისკოპოსებს ტახტები ედგათ. ასევე ითქმის ჰერეთის შესახებაც. უნდა ითქვას, რომ ჰერეთს ყველაზე უფრო მეტად არ გაუმართლა ქართულ ქვეყანათა შორის. მისი ბედი მხოლოდ ლაზეთის ბედს შეიძლება შევადაროთ, თუმცა, XVI საუკუნის შემდეგ მისი ბედი მესხეთის დიდმა ნაწილმაც გაიზიარა. ჰერეთი ვრცლად გაჭიმული ქართული ქვეყანა იყო. დიდი ხნის მანძილზე, თითქმის VI-IX საუკუნეებში, ის სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში მოექცა ჯერ სპარსელების, შემდეგ კი არაბების ნებით. არაბთა ოდნავი შესუსტებისთანავე ამ ქვეყანაში აღდგა ქართული სახელმწიფოებრიობა. ქვეყანას ქართულენოვანი მმართველები მართავდნენ, რადგანაც ქართული ენა მოსახლეობის დედაენა იყო. მაშინაც კი, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის დროს, ჰერეთი ოფიციალურად კვლავ გრიგორიანული ეკლესიის სამრევლოს წარმოადგენდა. X საუკუნეში დინარა დედოფლის წყალობით ჰერეთი დაუბრუნდა დედაეკლესიას. აქ ქართველობა სრულყოფილად აღდგა, მაგრამ ჰერეთის ეთნიკური სახე მალე შეიცვალა. XI საუკუნის I ნახევრიდან დაიწყო თურქული ტომების მიერ ჰერეთის საუკეთესო მიწების საძოვრებად გადაქცევა. მალე ისინი აქ დამკვიდრდნენ და დაეფუძნენ. ჰერეთს მეორე სახელიც ერქვა – რანი. ის დიდი ქვეყანა იყო, თითქმის ბარდავამდე გადაჭიმული. მისი დიდი ნაწილი თურქების (თურქმანების) სამკვიდრებლად იქცა. აღსანიშნავია, რომ აქ, თურქულ-მაჰმადიანურ გარემოში მცხოვრები მრავალი ქართველი გათურქდა. მართალია, დავით აღმაშენებელმა მრავალჯერ ილაშქრა აქ დამკვიდრებული თურქების გასაძევებლად, მაგრამ საბოლოოდ ეს შეუძლებელი აღმოჩნდა. ჰერეთის დიდი ნაწილი საქართველომ დიდი თურქობის შემდეგ საბოლოოდ დაკარგა.

თურქ-სელჯუკების მიერ ბიზანტიისა და საქართველო-სომხეთის მიწების დაჭერის შემდეგ დავით აღმაშენებელმა შეძლო მათი გაძევება საქართველოს ძირითადი ტერიტორიიდან. ისინი განსაკუთრებით ფეხმოკიდებულნი იყვნენ კახეთ-ჰერეთსა და ქვემო ქართლში. კახეთიდან და თბილის-ქვემო ქართლიდან ამ დამპყრობლების განდევნამ საქართველოს შეუნარჩუნა ეს ტერიტორიები.

მართალია, XI საუკუნეში ძირითადად კახეთის საქორეპისკოპოსო, ჰერეთის სამეფო, თბილისის საამირო და ქვემო ქართლი დანარჩენი საქართველოს სამეფოსაგან დამოუკიდებლად არსებობდნენ, მაგრამ ქართული ეკლესია, ფაქტობრივად, აერთიანებდა ყველა ამ ქვეყანას. არა მარტო კახეთსა და ჰერეთში, არამედ ქვემო ქართლსა და თბილისშიც კი ქართულ ეკლესიას უდიდესი გავლენა ჰქონდა.

„კარგად ორგანიზებული და გავლენიანი ქართული ეკლესია მთელ შუა საუკუნეებში დიდი პოლიტიკური და იდეოლოგიური ძალა იყო და უაღრესად აქტიურ როლს

თამაშობდა როგორც საერთოდ საქართველოში, ისე განსაკუთრებით XI საუკუნის თბილისში, რომლის ქრისტიანული (ქართული) მოსახლეობა მთელი ოთხი საუკუნის მანძილზე იყო მოკლებული უმაღლესი საერო ხელისუფლების მფარველობას“[88].

მაჰმადიანთა მმართველობის დროს ვინ მფარველობდა თბილისის ქართულ მოსახლეობას?

„...ისტორიკოსს უფლება არა აქვს დაივიწყოს ის ფაქტი, რომ მუსულმანთა გარდა თბილისის ქართულ ქრისტიანულ მოსახლეობას ჰყავდა საკუთარი, კარგად ორგანიზებული და ძლიერი პატრონი: ეს იყო ქართული ეკლესია! **კაცობრიობის ისტორიამ არაერთი დამაჯერებელი მაგალითი იცის იმისა, რომ ამა თუ იმ ერის ნაწილს, როცა იგი დროთა ბრუნვის წყალობით საერო ხელისუფლებას მოკლებულია, ხელმძღვანელობას და მფარველობას უწევს მისი ეკლესია.** ებრაელთა ერი რელიგიამ გადაარჩინა. შეიძლება მივუთითოთ აგრეთვე ჩვენი მოძმე სომეხი ერის მაგალითზე. ასეთი მაგალითების შემდეგ რა საფიქრებელია, რომ მდიდარი და გავლენიანი ქართული ეკლესია, რომელმაც არა მარტო საქართველოში, არამედ საზღვარგარეთაც კი შექმნა ქართული კულტურის ბრწყინვალე ძეგლები, თბილისის ქართულ ქრისტიანულ მოსახლეობას დაივიწყებდა და მისი ინტერესების დასაცავად არაფერს იღონებდა. თბილისი ხომ ყოველთვის გარშემორტყმული იყო ქრისტიანული მოსახლეობით, თვით ქალაქშიც ბევრი იყო ქრისტიანული ეკლესია-მონასტრები, აგრეთვე ეკლესიის კუთვნილი ქარვასლები, სახელოსნოები და სავაჭრო დუქნები“[89].

პ. რატიანის აზრით, თბილისის მოქალაქეთა ძირითადი მასა ქართველებისაგან შედგებოდა და მუსულმანთა ბატონობისაგან გათავისუფლებაზე ოცნებობდა[90].

„აჯანყებულ თბილისელებს სასტიკად დაუმარცხებიათ მუსულმანი დამპყრობლები და მათთვის მთელი ქალაქი, მათ შორის ამირას სასახლეც წაურთმევიათ, მაგრამ მტრის სამხედრო ძალის მთლიანად განადგურება და მისი ციხესიმაგრეების აღება ვეღარ მოუხერხებიათ“[91]. ეს მოხდა 1045 წელს. თბილისის მმართველობა თავის ხელში აუღიათ თბილისელ ბერებს. მათ ხელისუფლება საკმაოდ დიდი ხნის მანძილზე სჭერიათ. მაგრამ დიდი თურქობის დროს თბილისელ ქრისტიანებსაც გაუჭირდათ. აქამდე, 1080 წლამდე, პ. რატიანის თვალსაზრისით, ქართული ეკლესია თბილისის საამიროში დევნას არ განიცდიდა. მართლაც, XIII საუკუნეში ქართველმა სამღვდელოებამ მეფეს განუცხადა, თბილისის საამიროში არავინ იკადრებდა ქართული ეკლესიის ქონების მითვისებასო[92].

ცნობილია, რომ თბილისელმა ბერებმა მეფე ბაგრატ IV-ს ორჯერ, 1045 და 1048 წლებში, გადასცეს ქალაქი თბილისი. „თბილელი ბერები“, ანუ „ქალაქის ბერნი“, რომელთა შესანიშნავ მოქმედებაზე „ქართლის მატიანე“ გვაუწყებს, ალბათ იყვნენ თბილისში მოღვაწე განათლებული სასულიერო პირები, საეკლესიო-სამონასტრო ძმობის გამოჩენილი წარმომადგენლები, სამშობლოს პატრიოტები, რომლებიც გვერდში ედგნენ მეფის ცენტრალურ ხელისუფლებას და თავდადებით იბრძოდნენ პროგრესისათვის. ისინი ღვიძლი ძმები იყვნენ იოანე, ექვთიმე და გიორგი ათონელებისა, რომელთაც განუზომელი ღვაწლი დასდეს ერთიანი ქართული სახელმწიფოს მშენებლობასა და დაცვას...“[93].

პ. რატიანს მოჰყავს ნ. ბერძენიშვილის აზრი ქართული ეკლესიის მსახურთა შესახებ: „...ისინი აქტიური პოლიტიკური მოღვაწენი არიან, ქვეყნის პოლიტიკური მშენებლები“[94]. ცხადია, ეს შეეხება მხოლოდ ერთ ნაწილს ქართველი ბერ-მონაზვნებისა.

„ივ. ჯავახიშვილს დადგენილი აქვს, რომ საქართველოს ეკლესიას, როგორც რომის ეკლესიას, სახელმწიფო ცხოვრებასა და წესწყობილებაში განსაკუთრებული უპირატესობანი ჰქონდა მოპოვებული და მინიჭებული, რომელთა წყალობითაც მას მარტო წმინდა საეკლესიო დაწესებულების ხასიათი კი არ ჰქონდა, არამედ სახელმწიფოებრივი სხეულისა და ერთეულის თვისებებიც მოეპოვებოდა“[95]. ამ დებულებას სავსებით ადასტურებს სპეციალისტებისათვის კარგად ცნობილი ისეთი ფაქტები, როგორიცაა: ომებში სასულიერო პირთა, მათ შორის, თვით ეპისკოპოსთა უშუალო მონაწილეობა, გაერთიანებული საქართველოს მეფის კარზე მწიგნობარ-თუხუცეს-ჭყონდიდელის თანამდებობის შექმნა, თანამდებობისა, რომელიც სახელმწიფოს პირველ ვეზირად ითვლებოდა და არა მარტო სასულიერო, არამედ საერო საქმეებსაც განაგებდა საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში. კერძოდ კი, კახეთის სამეფოში ქორეპისკოპოსთა ინსტიტუტის არსებობა, რის შედეგად სასულიერო პირები საქართველოს ამ მხარის მთელი სამხედრო ლაშქრის სარდლები იყვნენ; საქართველოს მთიან რაიონებში ხევისბერთა ინსტიტუტის არსებობა და მრავალი სხვა. „ქართული ეკლესიის დიდ გავლენას და სახელმწიფო საქმეებში მის აქტიურ მონაწილეობას მოწმობს ის ფაქტიც, რომ თითქმის ყველა დიდ ეკლესიასა და მონასტერს ჰყავდა საკუთარი კარგად გაწვრთნილი ლაშქარი, რომელიც საჭიროების დროს მეფის სადროშოს უერთდებოდა და მასთან ერთად ებრძოდა საქართველოს მტრებს. ქრისტიანული ეკლესია შუა საუკუნეების საქართველოში ყოველთვის დიდ როლს თამაშობდა“[96].

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, ქართული ეკლესია თვით მუსულმანთა ბატონობის დროსაც კი ძალზე მნიშვნელოვან ძალას წარმოადგენდა, იმდენად მნიშვნელოვანს, რომ მან XI საუკუნის ერთ პერიოდში შეძლო ქალაქის მმართველადაც ყოფილიყო.

ასევე ითქმის კახეთის სამეფოს შესახებაც. მართალია, ეს სამეფო დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო, მაგრამ ეკლესიურად დამოუკიდებელი არ ყოფილა. იქ ქართული ეკლესიის ძალა განუზომელი იყო. უფრო მეტიც, ქართულ ეკლესიას კახეთში სახელმწიფოებრივი მართვის სადავეებიც კი გარკვეულწილად ხელთ ეპყრა ქორეპისკოპოსთა ინსტიტუტის მეშვეობით, რომელთა ეკლესიური წარმომავლობა პ. რატიანს არ ეეჭვება და ისინი სამხედრო ლაშქრის სარდლობადაც მიაჩნია.

საერთოდ, ქორეპისკოპოსი ეწოდება ეპისკოპოსის (მთავარეპისკოპოსის ან მიტროპოლიტის) საქმეთა მმართველს, რომელსაც ევალება ეპარქიის საქმეების წარმართვა. ქორეპისკოპოსი ასრულებდა იმავე მოვალეობას, რასაც მოურავი ფეოდალის კარზე. ქორეპისკოპოსი მოურავია, გარკვეული თვალსაზრისით. ცნობილია, რომ სამოურავოთა სისტემა დამახასიათებელი იყო კახეთის სამეფოსათვის XVII საუკუნის შემდეგ. შეიძლება ეს იყო აღდგენა, რესტავრაცია ძველი კახეთის სამეფოს მსგავსი სისტემისა, რომელიც მაშინ „საქორეპისკოპოსოთა“ სახელით იყო ცნობილი (იგულისხმება X-XI საუკუნეები).

ასეა თუ ისე, კახეთის სამეფოში ქართულ ეკლესიას დიდი ძალა ჰქონდა. ასევე ყოფილა საქართველოს მთიანეთშიც. მთის თემების მმართველი ხევისბერებიცა და დეკანოზებიც სასულიერო პირები იყვნენ და ქართულ ეკლესიასთან მათი კავშირი უეჭველია.

ასევე ითქმის საქართველოს სხვა კუთხეთა შესახებაც. მაგალითად, ცნობილია, რომ ბაღვაშების საგვარეულო საუკუნეების მანძილზე ებრძოდა საქართველოს გამაერთიანებელ მეფეებს. მიუხედავად ამისა, ისინი იყვნენ ქართული ეკლესიის ერთგული თაყვანისმცემლები, ერთგული შვილები და უანგარო დამხმარენი (ლიპარიტ ბაღვაში ათონის ივერთა მონასტრის ერთ-ერთ მაშენებლადაც კი ითვლებოდა). ისინი ყოველმხრივ მფარველობდნენ, ეხმარებოდნენ და თვითონაც აქტიურად იღვწოდნენ ქართული ეკლესიისათვის, ზოგჯერ ბერადაც იღკვეცებოდნენ. ცხადია, მათ სამფლობელოში (თრიალეთსა თუ არგვეთში) ქართულ ეკლესიას უდიდესი ძალა გააჩნდა.

ზემოთ მოყვანილიდან გამომდინარე, ალბათ, შეიძლება დავასკვნათ: თვით საქართველოს გაერთიანებამდე **სხვადასხვა ქართულ პოლიტიკურ ერთეულებს ფაქტობრივად აერთიანებდა ქართული ეკლესია**. ის საქართველოს უპირველესი და უზენაესი გამაერთიანებელი იყო. თუმცა, ცხადია, სხვაა პოლიტიკური ერთიანობა ერთი ერისა. ამიტომაც, ქართული ეკლესია ყოველთვის მხარში ედგა საქართველოს ერთიანობისათვის მებრძოლ ყველა მეფეს, განსაკუთრებით კი დავით აღმაშენებელს.

ცნობილია, რომ ქვემო ქართლში ძირითადი ციხე-ქალაქები ჭყონდიდელმა ეპისკოპოსმა აიღო დავით აღმაშენებლის დროს (იგულისხმება რუსთავი და სამშვილდე). ეს ეპისკოპოსი დავითმა განგებ უწინამძღვრა თავის ჯარს, რათა ამით ქვემო ქართლში მოსახლე ქართველი ქრისტიანები წაექეზებინა მის დასახმარებლად. ამით ქვემო ქართლის დაჭერას საღვთო ომის სახე მიეცა იქაური ქართველი ქრისტიანების თვალში, რამაც გააადვილა ჭყონდიდელის მოქმედება.

ქვემო ქართლში გრიგორიანი კვირიკიანების მეფობის დროს უამრავი ქართული ეკლესია მოქმედებდა. ამავე რეგიონში მდებარე თბილისში, რომელსაც არაბი მმართველები მართავდნენ, ასევე უამრავი ქართული ეკლესია მოქმედებდა.

„...თბილელ სასულიერო მამებს ყოველთვის გვერდში ედგა და საჭიროების შემთხვევაში ეხმარებოდა კიდევაც თბილისის საამიროს დანარჩენი ქალაქებისა და დაბა-სოფლების (რუსთავის, ბოლნისის, დმანისის, სამშვილდის, ბეთანიის და სხვა) სამღვდელოება. აგრეთვე ის დიდი ქართული სამონასტრო ცენტრები, რომლებსაც თბილისში საკუთარი სავაჭრო ქულბაქები და სახელოსნოები ჰქონდათ. ჩვენთვის ნათელი გახდება, თუ რა დიდ ძალას წარმოადგენდა თბილისის ქრისტიანული ეკლესია. თბილისში თავისი მეტოქი (ფილიალი) ჰქონდა თითქმის ყველა საზღვარგარეთულ ქართულ სავანეს, ხოლო ერთმორწმუნე ბიზანტიის ეკლესია-მონასტრებს აქ 7 თავიანთი მეტოქი ჰქონიათ. თბილისის მთაწმინდის მონასტერი ათონის მთაწმინდის მონასტრის მეტოქი (ფილიალი) იყო... გიორგი მთაწმინდელი, რომელიც ათონის ივერიის მონასტრის წინამძღვარი იყო, ამავე დროს თბილისის

მთაწმინდის მონასტრის წინამძღვრად და სულიერ მამადაც ითვლებოდა. განა შესაძლებელია წარმოვიდგინოთ, რომ გიორგი მთაწმინდელი, რომელმაც საქართველოში 5 წელი დაჰყო, თბილისის იმ მონასტრებში არ მისულიყო, რომლის სულიერი ხელმძღვანელიც თვითონ იყო?!"[97].

როგორც აღინიშნა, აფხაზთა სამეფოს, ტაო-კლარჯეთის (ანუ ქართველთა) სამეფოს, ჰერთა (ანუ რანთა) სამეფოს, კახეთის სამეფოსა და სომეხთა (ანუ ტაშირის) სამეფოს ძირითად მკვიდრ მოსახლეობას წარმოადგენდა ქართველი ხალხი. ამ სამეფოების გაერთიანებამდე მათ აერთიანებდა ქართული ეკლესია. ყველა ეს ქვეყანა საქართველოს ნაწილებს შეადგენდა.

კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას იმის შესახებ, თუ რატომ ეწოდებოდა ტაო-კლარჯეთის სამეფოს „ქართველთა სამეფო". ამ სამეფოს მართავდა დინასტია, რომლის ოფიციალური ტიტული იყო „ქართველთა მეფე". ეს ტიტული მათ მოპოვებული ჰქონდათ ძველი ქართლის სამეფოს ხოსროიან-გორგასლიანი მეფეებისაგან, რომელთაც მსგავსი ტიტული „ქართველთა მეფე" ჰქონდათ. ამ ტიტულის გადაღებით ტაო-კლარჯელი მეფეები ამტკიცებდნენ, რომ ისინი პოლიტიკური მემკვიდრეები იყვნენ ხოსროიანი მეფეებისა. ამიტომაც სრული პოლიტიკური სუვერენული უფლება ჰქონდათ მთელ ქართველ ხალხსა და სრულიად საქართველოზე, რამეთუ ძველი ტრადიციით მიჩნეული იყო, რომ ხოსროიანების ძველი „ქართლის სამეფო" მოიცავდა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს, ანუ შემდეგდროინდელ აფხაზთა, ჰერ-კახთა და სომეხთა სამეფოებს. ამით იყო გამოწვეული ტაო-კლარჯელი მეფეებისათვის „ქართველთა მეფის" ტიტულის მინიჭება. ეს ტიტული თავის თავში შეიცავდა პოლიტიკურ და არა ეთნიკურ შინაარსს, ანუ მათ „ქართველთა მეფეები" ეწოდათ არა იმის გამო, რომ მხოლოდ ტაო-კლარჯელებს ეწოდებოდათ იმ დროს ქართველები, არამედ იმის გამო, რომ ამ კუთხეს მართავდა დინასტია, რომელიც პირდაპირი პოლიტიკური მემკვიდრე იყო ძველი ქართველი მეფეებისა, ფარნავაზიან-ხოსროიანთა.

„როგორც ცნობილია, ერთიანი საქართველო სხვადასხვა „საქართველოსაგან" შედგა, რომელსაც ერთ ქვეყნად გაერთიანების დროისათვის სახელმწიფოებრივი მმართველობის საკუთარი ხანგრძლივი ტრადიცია გააჩნდა. თავის მხრივ, კახთა თუ აფხაზთა სამეფოები, ჰერეთი და ქართველთა სამეფო სხვადასხვა ქართული ქვეყნების გაერთიანების შედეგად შეიქმნენ"[98].

ყივჩაღთა ჩასახლება

გარკვევა იმისა, თუ სად ჩაასახლეს ყივჩაღები, მნიშვნელოვანი საქმეა. ჩვენი თანამედროვე ისტორიოგრაფიის თანახმად, ჩამოსახლებული 200 000-ზე მეტი ყივჩაღი და არცთუ მაინცდამაინც მრავალრიცხოვანი ქართველები ურთიერთს შერევიან. ძნელია დამტკიცება, რომ ეს ნამდვილად ასე მოხდა. საერთოდ კი, ეს ჰიპოთეზა უარყოფითად მოქმედებს თანამედროვე ქართველის ფსიქიკასა და თვითშემეცნებაზე. ისმის კითხვა, მართლა თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე ჩაასახლეს ყივჩაღები, თუ მაშინდელი, ფაქტობრივად მთელი ამიერკავკასიის მომცველი საქართველოს საზღვრისპირა მხარეებში?

რატომ ჩამოასახლა დავით აღმაშენებელმა ყივჩაღები? დავითის ისტორიკოსი დიდ მსჯელობას უძღვნის ამ ფაქტის აღწერას. ის ჯერ აღწერს დავით აღმაშენებლის ძლევამოსილ ომებს, გამარჯვებებს, თანამედროვე საქართველოსა და მისი მომიჯნავე სანაპირო ქვეყნების თითქმის მთლიანად გათავისუფლებას თურქებისაგან, ხოლო შემდეგ - დავით აღმაშენებლის მიერ ყივჩაღების გადმოყვანის მიზეზებს. საქმე ისაა, რომ დავითი ლაშქრობდა საქართველოს საზღვრებს გარეთ, იღებდა ციხეებს, მაგრამ შემდეგ ტოვებდა მათ, რადგანაც არ ჰყოფნიდა თავისი ხალხი, რათა მათი საშუალებით ციხეები სამუდამოდ დაეკავებინა.

არა მარტო დავითი, არამედ მისი წინაპრებიც ძლიერ განიცდიდნენ ციხეთა დამჭერ მოლაშქრეთა ნაკლებობას. „ბაგრატ III-მ რომ შამქორი მისწურა ასაღებად, აღმოჩნდა, რომ ქალაქის დამჭირავი ძალა აღარა ჰქონდა. ამიტომ იგი იძულებული იყო ფადლონის ყმობით დაკმაყოფილებულიყო, მიუხედავად თავისი ცენტრალისტური მიდრეკილებისა, საქართველო ჯერ კიდევ არ იყო მზად ამიერკავკასიის დასაჭერად“[99].

როგორც ნ. ბერძენიშვილის მსჯელობიდან ჩანს, ამიერკავკასიის დასაჭერად მარტო ლაშქრობა, რომელიმე ქვეყნის თუ ქალაქის აღება საკმარისი არ იყო. აუცილებელი იყო, მეფეს, ანუ „საქართველოს“ ჰყოლოდა „ქალაქის დამჭირავი ძალა“, აქედან – ციხეთა დამჭირავი ძალა, მეომარი ადამიანები, რომელთაც ქალაქის აღების შემდეგ ქალაქში დატოვებდნენ მის „დასაჭერად“.

სხვათა შორის, ქართველები რომ საქართველოს საზღვრებს გარეთ მყოფ ციხეებსა და ქალაქებს იღებდნენ და შემდეგ ისევ ტოვებდნენ ამ აღებულ სიმაგრეებს და თავისთვის არ ინარჩუნებდნენ, ეს იმდროინდელ უცხოეთშიც იყო ცნობილი.

თუ დავით აღმაშენებელს სურდა ამიერკავკასიის დაჭერა, ამიერკავკასიის მომცველი სახელმწიფოს შექმნა, მას აუცილებლად უნდა ჰყოლოდა ამ ქვეყნებში ჩასაყენებელი სამხედრო ძალა. საქართველოში მას ასეთი ძალა არ ესაჭიროებოდა. აქ ყველა მისი მომხრე იყო, ყოველ შემთხვევაში, დიდი სეპარატისტი ფეოდალები საბოლოოდ აღმოფხვრილი ჰყავდა.

აი, როგორ ხსნის ყივჩაღების ჩამოსახლებას ნ. ბერძენიშვილი: „ყივჩაღების მოწვევის ერთ-ერთი მიზეზი უეჭველად იყო ის, რასაც ისტორიკოსი ასახელებს. ქართველების სიმცირე ახალი ადგილების დაჭერისა და მუდმივი მოლაშქრეობისათვის...“[100].

მაშასადამე, ახალი ადგილების დაჭერისათვის მოიწვია მეფემ ყივჩაღები. მაინც რომელი ქვეყნები იგულისხმება „ახალ ადგილებში?“ ცხადია, არა საქართველო, არამედ საქართველოს გარეთ მდებარე ქვეყნები.

მემატიანე ასე აღწერს: „მეფემ შარვანში სალაშქროდ გაგზავნა თავისი ძე დემეტრე „სპითა ძლიერითა“, გაიმარჯვა „საკვირველ ომში“, აიღო ციხე ქალაძორი და უკან დაბრუნდა (ცხადია, ეს აღებული ციხე მიატოვა, ვერ დაიჭირა, ე. ი. ქვეყანა შარვანი თუმცა კი აიღო, მაგრამ მიატოვა – ქვეყნის დამჭერი ძალა არ ჰყავდა). მეორე წელს მეფემ სომხეთში ილაშქრა, არაქსის პირას, აქაც გაიმარჯვა, მაგრამ ქვეყანა მიატოვა და უკან დაბრუნდა. შემდეგ აიღო ლორე და სხვა ციხეები, ის ბაგრატ IV-საც დაჭერილი ჰქონდა. ცხადია, არც მას ჩაუყენებია მეციხოვნეები და

ვერც დავითმა ჩააყენა. მემატიანე წერს: „ხედავდა მეფე ამ მრავალ ღვთის წყალობას (ე. ი. ქვეყნის აღებას), საკვირველ გამარჯვებებს, რომ ღმერთი აძლევდა ქვეყნებს, ქალაქებსა და ციხეებს, მაგრამ არ იყო მის სამეფოში იმდენი სიმრავლე ლაშქრისა, რომ ქალაქებში და ციხეებში ჩაეყენებინა და სალაშქროდაც საკმარისი ყოფილიყვნენ“[101].

როგორ შეიძლება ამის გაგება? მეფეს იმდენი ლაშქარი კი ჰყავდა, რაც მას ესაჭიროებოდა ახალი ქვეყნების შემოსაერთებლად, მაგრამ თუ ამ ლაშქარს ციხეებში ჩააყენებდა, სალაშქროდ საკმარისი ძალა აღარ დარჩებოდა. მეფეს ან მუდამ უნდა ელაშქრა და ერთხელ აღებული ქვეყანა ხელმეორედ აეღო, ან უნდა გამოეძებნა ახალი ლაშქარი, რომელსაც აღებულ ქვეყნებში ჩააყენებდა და ერთხელ და სამუდამოდ დაიჭერდა.

მართლაც, მან ჩამოიყვანა ყივჩაღები, „ეს ლაშქრის დაქირავება კი არ არის, არამედ გადმოსახლებაა. თუ სათვალავად ოჯახზე სულ ცოტა 5 კაცს მივიღებთ და გავიხსენებთ, რომ „წყობად განმავალი რჩეული“ 40 000 და 5 000 მონა-სპა ოჯახობას მოკიდებული მხედარი იყო, გამოვა, რომ დავით აღმაშენებელს საქართველოში გადმოუსახლებია სულ ცოტა 225 000 სული ყივჩაღი ორივე სქესისა“[102]. ეს მომხდარა 1118-1120 წლებში. ცხადია, ისინი დროებით რომელიღაც ადგილზე ჩააყენა საქართველოში. საფიქრებელია, იქ, სადაც კარგი საძოვრები იყო, მაგრამ სულ მალე ისინი „ახალ ქვეყნებში“ – ახალ-აღებულ ციხე-ქალაქებში ჩააყენა.

1118-1120 წლები დავითმა ყივჩაღების ჩამოყვანასა და მის ლაშქრად ორგანიზებას მოახმარა. ისინი მარჯვე ადგილას დაუყენებია თავიანთი დედა-წულით, მიუცია ცხენ-საჭურველი, ისე, რომ 40 000 მხედარი გამოვიდა. ამათ გარდა კიდევ ცალკე ჰყოლია 5 000 გაქრისტიანებული ყივჩაღი, „მისანდონი“, გაუწყვია ისინი „გუარად-გუარად“, დაუდგენია მათთვის სპასალარები, მმართველები.

ლაშქრის ორგანიზაციის დამთავრებისთანავე შეუტია შარვანს, აიღო ქალაქი ყაბალა, ცხადია, აქ ჩააყენა თავის ახალ მოლაშქრეთა ერთი ნაწილი თავისი დედა-წულით, მეორეჯერაც ილაშქრა შარვანში, აქაც აუღია შემახიასთან „ლიჟათათ ვიდრე ქურდევანამდე და ხიშტალანთამდე“, მომდევნო წელს კი – ბარდავი, ცენტრი ქვეყნისა. თუ აქ თავის ახალ ლაშქარს არ ჩააყენებდა, მაშინ ხელახლა ასაღები გახდებოდა ეს ციხეები.

ყივჩაღებით დავით მეფე მეზობელ ქვეყნებს არბევდა ან იერთებდა. „როგორც ერთი არაბი ისტორიკოსის სიტყვებიდან ჩანს, დავით აღმაშენებლის გაწვრთნილი ყივჩაღთა ლაშქრის ნავარდობა მეზობლებს შიშის ზარსა სცემდა თურმე“[103].

„აღმოსავლეთ საზღვრებზე პოზიციების შედარებით განმტკიცების შემდეგ დავით აღმაშენებელმა სამხრეთით გააგრძელა შეტევები. „იწყო რბევად სპარსეთისა და სომხითისა დიდისა“, ისე, რომ მისი თავდასხმები ამ მხრივ უშუალოდ მსხვილ მაჰმადიან მფლობელთა ქვეყნების საზღვრებამდე ვრცელდებოდა. მაგ., 1120 წლის მიწურულს, დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, „წარვიდა მეფე აშორნიას, დაესხა თურქმანთა, მოსრნა და იავარ-ყვნა“. აშორნია, სადაც დავითს ამ დროს გაულაშქრია, არც ისე დაშორებული იყო ილღაზის სამფლობელოებს – მარდინისა და

მაიფარიკანს. აღსანიშნავია, რომ ერთ-ერთი აღმოსავლური წყაროს მიხედვით, დიდგორის ომის წინა ხანებში ქართველებს გაულაშქრიათ სირიაშიც, რომელიც მათ ადრეც მოურბევიათ“[104].

თუ ეს მართლაც ასეა და დავითმა დიდგორის ომამდე თანამედროვე ამიერკავკასია და მისი მომიჯნავე ტერიტორიები დალაშქრა, ცხადია, ამ უზარმაზარ ტერიტორიებში ყველგან ჩააყენებდა ახალ ლაშქარს, რომელიც მას, მემატიანის სიტყვით, სწორედ საგანგებოდ ამ მიზნით ჰყავდა ჩამოყვანილი – ქვეყანათა და ციხე-ქალაქთა დასაჭერად.

საჭირო იყო თუ არა ყივჩაღების საქართველოში ჩაყენება? როგორც შ. მესხია წერს, „ყივჩაღების ჩამოყვანამდე არსებითად დამთავრებული იყო ქვეყნის შიგნით ბრძოლა თურქ-სელჯუკების წინააღმდეგ“[105].

„ყივჩაღების გადმოყვანამდე (1118-1120 წლებამდე), დავით IV-მ ყივჩაღების გარეშე, გამარჯვებით დააგვირგვინა ბრძოლა საერო და საეკლესიო დიდგვაროვან ფეოდალებთან“[106].

მაშ, თუკი საქართველო თურქ-სელჯუკებისაგან გათავისუფლებული იყო და შიგა თუ გარე მტერი დამარცხებული ჰყავდა ყივჩაღების გარეშეც, რა ფუნქცია უნდა შეესრულებინა ყივჩაღების ცხოვრებას საქართველოს ტერიტორიაზე? – არავითარი; ყივჩაღებს საქართველოში არაფერი ესაქმებოდათ, მით უმეტეს, რომ ისინი ვერც კი ასხვავებდნენ ერთმანეთისაგან ქართველებსა და არაქართველებს, ქართველებსაც ატყვევებდნენ, რომელთაც შემდეგ მეფე ათავისუფლებდა და თავიანთ მიწა-წყალზე აბრუნებდა. ყივჩაღებმა არა ერთხელ და ორჯერ მოუწყვეს აჯანყება მეფეს, მრავალჯერ სასიკვდილოდ გაიმეტეს, მით უფრო არ ინდობდნენ ისინი უბრალო ქართველებსაც. მათი უმადურობა და დაუნდობლობა ხალხურ ლექსსაც კი აუსახავს (იგულისხმება ლექსი „შემომეყარა ყივჩაღი“).

როგორც აღინიშნა, დავითს ყივჩაღები ციხეთა და ქვეყანათა დასაჭერად, საქართველოს გარეთ თურქებთან საბრძოლველად ესაჭიროებოდა. როგორც ითქვა, 1021 წელს შარვანის (თანამედროვე აზერბაიჯანის) დაჭერისას აღებულ ციხეებში ყივჩაღთა ნაწილს აუცილებლად დატოვებდა, შემდეგ მათვე ჩაასახლებდა სომხეთის ციხე-ქალაქებში. მეფეს 225 000 კაცის დიდი ნაწილი ამ ქვეყნებში უნდა გაენაწილებინა. სწორედ ამით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული ის, რომ დიდგორის ომში მას მხოლოდ 15 000 ყივჩაღი ახლავს თან. დანარჩენი ნაწილი უკვე განაწილებულია აღნიშნულ გარე ქვეყნებში. მათი აყრა და საქართველოში მოყვანა არ შეიძლებოდა, რადგანაც ასე რომ მოქცეულიყო, ხელახლა დასაპყრობი გაუხდებოდა ეს ქვეყნები, ხოლო თუკი დიდგორის ომში დამარცხდებოდა, მის ირგვლივ მყოფი ასიათასობით (დედა-წულით) ყივჩაღი გამარჯვებულ მტერს ე. ი. თურქებს მიემხრობოდა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მეფე დავითმა თითოეულ აღებულ ციხესიმაგრეში, აზერბაიჯანსა და სომხეთში ათას-ათასი მებრძოლი ყივჩაღი ჩააყენა. და დავუშვათ, სულ 25 ციხე დაიჭირა ამ ხალხით. 25X1000=25 000. 25 ციხის დაჭერას დასჭირდებოდა 25 000 მებრძოლი. უთუოდ ციხესიმაგრეებში ყივჩაღებს თავიანთ ცოლ-შვილთან ერთად ტოვებდა, იქვე ტოვებდა მათ მაკონტროლებელ ქართველ

მხედრებსაც, შედარებით მცირე რაოდენობით. თუკი ერთი ციხე ყივჩაღებისა აჯანყდებოდა, დავითი ამ აჯანყებას ყივჩაღთა სხვა ძალით ჩაახშობდა. მათ კი გაერთიანება და ერთობლივი გამოსვლა არ შეეძლოთ, რადგანაც მეფეს საგანგებო საჯაშუშო აპარატი ჰქონდა შექმნილი. სულ 40 000 მებრძოლი ყივჩაღი ჰყავდა. თუკი გამოვაკლებთ მათ ციხეებში მყოფ სავარაუდო 25 000 მებრძოლს, დარჩება 15 000, რომელიც თან ახლდა მეფეს დიდგორის ომში. „ყურადღებას იქცევს თვით ლაშქრის შედგენილობა. როგორც ჩანს, მეომართა ძირითადი ნაწილი მეფეს საკუთრივ ქართველებისაგან შეუდგენია: 40 000 ძლიერი და გამოცდილი ქართველი მოლაშქრე „სამეფო სპის“ ნაწილს შეადგენდა. მიუხედავად იმისა, რომ დავით აღმაშენებელს, როგორც ეს აღვნიშნეთ, ყივჩაღთა 40 000-იანი მუდმივი ლაშქარი ჰყავდა, ამ გადამწყვეტ ბრძოლაში მას მხოლოდ 15 000 ყივჩაღი გამოუყვანია და ეს შემთხვევითი არ იყო. როგორც ჩანს, მეფე ძირითად საყრდენ ძალად ისევ „სამეფო სპას“, ქართველთა ლაშქარს თვლიდა, განსაკუთრებით ასეთ გადამწყვეტ ბრძოლაში თურქთა წინააღმდეგ. მართლაც, მხოლოდ რჩეულ, ყოველმხრივ მისანდობ ქართველთა გამოყვანა თუ შეიძლებოდა“[107].

1124 წელს ანისიდან მოვიდნენ წარმომადგენლები დავით მეფესთან და მოახსენეს ქალაქის გადაცემა. მეფემ სამ დღეში 60 000 ჯარისკაცის შემოკრება შეძლო. როგორც ზემოთ ითქვა, მისი ძირითადი საყრდენი ძალა ისევ „სამეფო სპა“ – ქართველთა ლაშქარი იყო – 40 000 მხედარი, დანარჩენი იქნებოდნენ ყივჩაღები და ჩრდილოკავკასიელი სხვა დაქირავებული ტომები, თუკი მათში ჯვაროსნები არ ერია. ამიტომაც, არ მიგვაჩნია სწორად ნ. ბერძენიშვილის აზრი: „ის ფაქტი, რომ დემობილიზებული ჯარი სამ დღეში შეაგროვა (60 000), გვაძლევს საბუთს, ვიფიქროთ, რომ ყივჩაღები სადმე განაპირას და შორს დასახლებული კი არ არიან, არამედ შიგნით. შეიძლება გორის აშენება ამ საქმესთან იყოს დაკავშირებული“[108].

როგორც ითქვა, მეფეს 60 000-იანი ყივჩაღთა ლაშქარი კი არ ჰყავდა, არამედ, 40 000-იანი ქართული სპა. ამ 60 000-ის მხოლოდ მცირე ნაწილს წარმოადგენდნენ ყივჩაღები. ამიტომაც მეფის წინ 60 000 კაცის შემოკრება არ იძლევა უფლებას იმ დასკვნისათვის, თითქოს ყივჩაღები დღევანდელი საქართველოს საზღვრებს შიგნით ცხოვრობდნენ.

ყივჩაღები მომთაბარე ხალხი იყო. ეს იმას ნიშნავს, რომ მათ უთუოდ ესაჭიროებოდათ საზაფხულო და საზამთრო საძოვრები. თურქებიც ასევე მომთაბარენი იყვნენ. ამიტომაც, ისინი საზამთრო საძოვრებად იყენებდნენ ძირითადად ივრის ხეობას და ვრცელ მტკვრის-პირს ვიდრე ბარდავამდე, ხოლო საზაფხულო საძოვრებად – სომხეთისა და არარატის ნაყოფიერ ველებს. ეს აღწერილი აქვს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს. ცხადია, თურქთაგან არჩეული საძოვრები იდეალური და ყველაზე რაციონალური იყო მომთაბარეთათვის. ყველა თურქი მომთაბარე არ იყო. შემდეგ მათი ერთი ნაწილი ქალაქებში, ციხეებსა და სოფლებში ჩადგა. ცხადია, ყივჩაღებიც მსგავს პირობებს ითხოვდნენ: საზამთრო და საზაფხულო საძოვრებს, ე. ი. მათ გარდა, რომელნიც მეფემ ციხესიმაგრეებში ჩააყენა, დანარჩენებისათვის უნდა გამოეძებნა საძოვრები. საზამთრო საძოვრებად თურქე-

ბი სწორედ საქართველოს ერთ ნაწილს იყენებდნენ. აქ მართლაც კარგი საზამთრო საძოვრები იყო: ივრისპირეთი და შირაქი. ჩანს, მეფემ თავის ყივჩაღების ერთ ნაწილს აქ მისცა საზამთრო საძოვრები. ზაფხულობით კი ისინი სომხეთში - არარატის ველებზე გადავიდოდნენ.

მემატიანე წერს – „მოვიდა ქართლად და ყივჩაღთა თვისთა უჩინა საზამთროდ სადგური და საზრდელი და კაცნი ზედამდგომნი მათნი. და განაგო ყოველი საქმე ქართლისა, სომხითისა და ანისისა“[109]. ქართლში მეფე შარვანიდან შემოვიდა და მთელი ამიერკავკასიის საქმეები განაგო. ალბათ, მან „თავის ყივჩაღებს“ ივრისპირა საძოვრები მისცა, ანდა ცნობილი საზამთრო საძოვრები ივრიდან ბარდავამდე. განა ისტორიულად ბარდავამდე მოქცეულ ტერიტორიას ქართლი არ ეწოდებოდა, როგორც „შუშანიკის წამების“ ავტორიც წერს? ამიტომაც, ის, რომ დავითმა ქართლის საზამთრო საძოვრები ყივჩაღების ერთ ნაწილს („თავის ყივჩაღებს“) დაუთმო, არ იძლევა უფლებას, გამოითქვას აზრი, რომ ყივჩაღები თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე დაასახლეს.[110] ყივჩაღები ქართველ მეფეებს საზღვრების დასაცავად და უცხოეთში სალაშქროდ ესაჭიროებოდათ. ამიტომაც დავითის შემდგომ, თამარისა და მისი მემკვიდრეების მეფობის დროს, როცა საქართველოს საზღვრები შორს სცილდებოდა ქართველი ხალხის ეთნიკური განსახლების საზღვრებს, ყივჩაღებს აქედან შორს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის სამხრეთით, საქართველოს სასაზღვრო კუთხეებში გადაიყვანდნენ.

ალბათ, ამის გამოა ის, რომ თანამედროვე საქართველოში ჩვენ არ გვხვდება არც ერთი ტოპონიმი თუ სახელი, რომელიც უკავშირდება ყივჩაღებს. მაშინ, როცა საზოგადოდ ქართულ ტოპონიმებს უძვირფასესი ისტორიული ცნობები აქვთ შემონახული და თანაც უძველესი დროიდან. ქართულ ტოპონიმებს თვით ქრისტემდე მცხოვრები ტომების ხსოვნაც კი აქვს შემონახული („ასურეთი“, „ხეთა“ და სხვა).

სულ სხვა მდგომარეობაა ამიერკავკასიის სხვა ქვეყნებში. სომხეთში შემონახულია ყივჩაღებთან დაკავშირებული ტოპონიმები, ხოლო აზერბაიჯანისა და საქართველოს სამხრეთით მდებარე ქვეყნებში გვიან შუა საუკუნეებშიც კი არსებობდნენ ყივჩაღების ტომები; აქაური მაჰმადიანების ერთ მცირე ნაწილს ყივჩაღებს უწოდებდნენ; მაშინ, როცა საქართველოში მსგავსი არაფერია შემორჩენილი. თამარის დროს ერთ მოხელეს „ნაყივჩაღარს“ უწოდებდნენ, მაგრამ „ნაყივჩაღარი“ ჯერ კიდევ არ ნიშნავს „ქართველს“. თამარის კარზე მონოფიზიტებიც იყვნენ. შ. მესხია წერს: „არ შეიძლება გავიზიაროთ ამ უკანასკნელ ხანს სომხურსა და ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული მოსაზრება დავითის დროს ყივჩაღებისა მაინცა და მაინც სომხურ ტერიტორიაზე დასახლებისა და მათ მიერ საგანგებოდ „სომხური ქრისტიანობის მიღების“ და, მაშასადამე, მათი „არმენიზაციის“ შესახებ[111].

საფიქრებელია, რომ აღნიშნული მკვლევარები სწორად მიუთითებენ ყივჩაღების სომხეთში დამკვიდრებისა და მათი გასომხების შესახებ. ყივჩაღები მეფეს თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაზეც უნდა დაესახლებინა. თვით შ. მესხია წერს მიზეზს ყივჩაღთა გადმოსახლებისას: „ლაშქრის სიმცირე განსაკუთრებით მის შემდეგ გახდა საგრძნობი, რაც მეფემ ზედიზედ შემოიერთა ქალაქ-ციხეე-

ბი...“[112]. ყივჩაღები საქართველოში არ იყვნენ საჭირონი. ისინი საჭირონი იყვნენ ეთნიკური საქართველოს გარეთ საქართველოს სამეფოს მიერ დაჭერილ ციხე-ქალაქებში ჩასაყენებლად, ქვეყნის გარეთ (ე. ი. შარვანში, სომხეთში, სპარსეთში, სირიაში და სხვაგან) სალაშქროდ. ცნობილ მეცნიერ ს. ერემიანს და აგრეთვე ქ. ჩხატარაიშვილს ჰქონდათ სრულიად დამაჯერებელი, ისტორიულ წყაროებზე (ეპი-გრაფიკა, ტოპონიმიკა) დაფუძნებული მოსაზრებანი ყივჩაღების სომხეთში ჩასახ-ლებისა და მათი გასომხების შესახებ.[113]

შ. მესხია ყივჩაღთა „გაქართველებას“ იმით ასაბუთებს, რომ თითქოსდა ძველ საქართველოში „სწრაფად მიმდინარეობდა თვით სომეხთა რელიგიური „ქართველ-იზაცია“, „გაქართველება“[114]. თეორია, რომელიც დღემდეა გაბატონებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში „სომეხთა გაქართველების“ შესახებ, შეთხზულია ნ. მარის მიერ და ატაცებულია მისი მოწაფეებისა და მოწაფეთა მოწაფეების მიერ. ამ ერთი უცნობით მეორე უცნობის მტკიცება არ შეიძლება. ყივჩაღები ქართველებს არ შერწყმიან.

ძიბითადი თარიღები თამარის გამეფებამდე

1124 წელს – აბულეთსა და მის ძეს დავით IV-მ ანისი ჩააბარა.

1125 წელს – ახალგამეფებულმა დემეტრე მეფემ (1125-1156) დმანისი შემოიერთა (დროებით).

1125 წელს – აიღო ხუნანი.

1126 წელს – დემეტრემ ანისი ძველ მფლობელებს დაუბრუნა ყმადნაფიცობის პირობით.

1129/30 წელს – შირვანი ორად გაიყო. დასავლეთი ნაწილი საქართველოში შემოვიდა, აღმოსავლეთი – შირვანშაჰს დარჩა.

1130 წელს – აჯანყებულ უფლისწულ ვახტანგს და ივანე აბულეთის ძეს უნდოდათ დემეტრე მეფის მოკვლა. დემეტრემ ვახტანგს თვალები დასწვა.

1130 წელს – საქართველოში შემოიჭრა შაჰ-არმენ სუქმან II.

1139 წელს – რანში მიწისძვრის შემდეგ, განძა დემეტრემ დაიჭირა (მისი კარებიც ჩამოხსნა).

1143 წელს – განძა სულთანს დაექვემდებარა.

1155 წელს – უფლისწული დავითი აუმხედრდა მამას.

1155-56 წელს – ანისის ქრისტიანობა (სამღვდელოება) აუჯანყდა ამირა შედადს (საქართველოს ყმადნაფიცს), წაართვა მას ქალაქი და გადასცა მის ძმას ფადლონს.

1155 წელს – უფლისწული დავითი გამეფდა 6 თვით და მოკვდა. დემეტრე მეფე ბერად აღიკვეცა დავითის მეფობისას, შემდეგ კვლავ დაიჭირა თავისი ტახტი. ტახტზე თანამეფედ აიყვანა გიორგი III.

1161 წელს – ანისის სამღვდელოება აუჯანყდა ფადლონს, დაამარცხა ის და ქალაქი გიორგი III-ს შესთავაზა.

1161 წელს – გიორგი III-მ დაიკავა ანისი. ანისის მთავრად დანიშნა სადუნი, მაგრამ მალე ჩამოართვა. ანისში დატოვა ივანე ორბელი - მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი, სარგის მხარგრძელის თანაშემწეობით. დაიწყო ომები ანისისათვის შაჰ-არმენის მეთაურობით (შეიკრა კოალიცია). გიორგის მხარს უჭერდა მწიგნობართუხუცესი იოანე და სხვა ქართველი მთავრები.

1163 წელს – გიორგიმ არზრუმში გაილაშქრა.

1163 წელს – დიდი კოალიცია შემოიჭრა საქართველოში (სომხეთში). ქართველთა ლაშქარი დამარცხდა.

1165 წელს – საპასუხოდ გიორგი III აზერბაიჯანში შეიჭრა. გაგრძელდა ბრძოლები ანისისათვის.

1164/65 წელს – გიორგი III-მ ანისი გადასცა ძველ მფლობელებს – შედადიდებს.

1164-1174 წელს – ანისს შაჰანშა მართავდა.

1172 წელს – ბრძოლა დვინისათვის, მეფემ ის აიღო და მმართველად დანიშნა ადგილობრივი ფეოდალი ანანია.

1173 წელს – გიორგი III-ს მისმა ყმადნაფიცმა შარვანშამ სთხოვა ლაშქრობა დარუბანდის დასაცავად. მეფემ ილაშქრა.

1174 წელს – გიორგი III-მ შაჰანშა დაატყვევა. ანისის გამგებლად ივანე ორბელი დანიშნა, ანისი საქართველოს მფლობელობაში შევიდა.

1174/75 წელს – ამის საპასუხოდ დიდი კოალიცია შემოიჭრა ანისში, მაგრამ დამარცხდა. ივანე ორბელი ორჭოფობდა. ანისის სამღვდელოება და ეპისკოპოსი გიორგის მხარესაა, რისთვისაც გიორგი III-მ დიდი თანხა დახარჯა: ეპისკოპოსის ძმა ტყვეობიდან გამოისყიდა და ანისის ამირად დანიშნა.

1175 წელს – შედგა კოალიცია, შემოესია ლორესა და დმანისს. ამის შემდეგ ანისს კვლავ შედადიდები მართავდნენ.

1177 წელს – მოხდა ორბელთა აჯანყება გიორგი III-ის წინააღმდეგ. ითხოვდნენ დემნას გამეფებას და სამეფოს გაყოფას დემნასა და გიორგის შორის. აჯანყება დამარცხდა, დემნა მოკვდა, ამირსპასალარობა მიეცა ყუბასარს.

1178 წელს – გიორგი მეფემ თანამოსაყდრედ აიყვანა თამარი.

1180 წელს – გიორგი III-მ გამოსცა კანონი ავაზაკთა წინააღმდეგ.

1184-1207 წ.წ. – თამარის მეფობა.

1195 წელს – ბრძოლა შამქორში.

1199 წელს – თამარმა ანისი შემოიერთა და მხარგრძელებს გადასცა.

1201 წელს – მოხდა ბიჯნისის შემოერთება.

1202 წელს – ბასიანის ომი.

1203 წელს – მოხდა დვინის შემოერთება.

1204 წელს – ხლათში – შაჰ-არმენთა სამფლობელოში ქართველებმა ილაშქრეს.

თავი მეფე

„თუ წელში გამართულა როდისმე ჩვენი ქვეყანა, ეგ
იმის მეფობის დროს გაიმართა, მზეს თუ როდისმე
საქართველო გაუნათებია და გაუთბია, იმის დროს ყოფილა.
სიტყვას თუ ძალა გამოუჩენია, გულსა სიმტკიცე,
მკლავსა სიმაგრე, ეგ დალოცვილის მეფის თამაზის
დედობის დროს მომხდარა! ის დედა იყო, ჩვენ შვილები...“

ილია ჭავჭავაძე

თამარ მეფის ცხოვრების ქრონიკა

1177 წელს დაიწყო ბატონიშვილ დემნას აჯანყება, რომლის გამეფებას ამირსპასალარი ივანე ორბელი და სხვა დიდებულები მოითხოვდნენ. აჯანყება დამარცხდა. როგორც თამარის გენეალოგია უჩვენებს, დემნა მეფობის „კანონიერი“ კანდიდატი იყო.

თამარის გენეალოგია ასეთია:

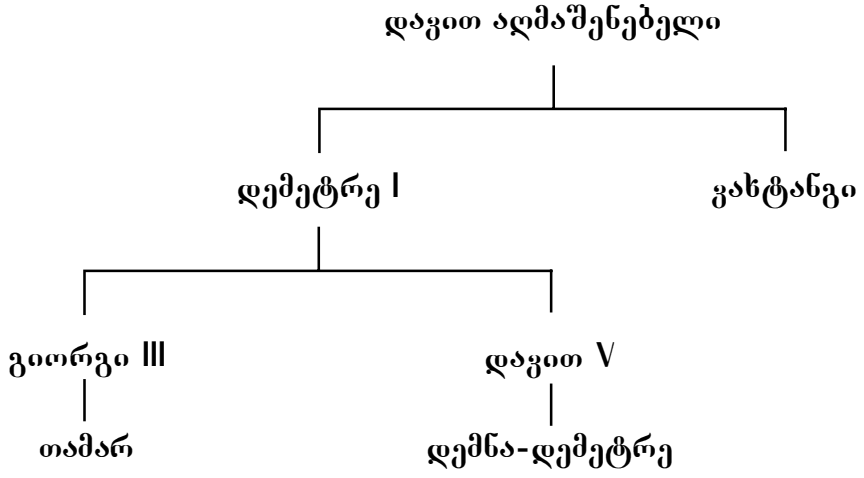

დამარცხებული ბატონიშვილი დემნა მოკვდა. აჯანყების მეორე (1178) წელს გიორგი III-მ თამარი ტახტზე აიყვანა თანამეფედ. 1184 წელს საქართველოს მეფე გიორგი III გარდაიცვალა და საქართველოს „დიდებულთა შვიდთავე სამეფოთასა“[1] თამარი სამეფო ტახტზე დასვეს. „ვინათგან ლიხთ-იმერითგან იყო წესი დადგმად გვირგვინისა თავსა სამეუფოსა, აწვიეს მონაზონი ღირსი და მადლშემოსილი, მთავარეპისკოპოსი ქუთათელი ანტონი...“[2]. ლიხთიმერლებმა (აფხაზეთის დიდებულებმა) ინებეს „მოღება და დადება ხრმლისა“, თამარი სრულ მეფედ იქცა: „თაყვანისცეს, დალოცეს და ადიდეს სპათა შვიდთავე სამეფოსათა“[3]. საფიქრებელია, თამარის ასეთი სახით კურთხევა იყო დემონსტრაცია იმისა, რომ საქართველოს ერთიან სახელმწიფოში აფხაზეთის, ანუ ლიხთ-იმერეთის სამეფოს სხვა დანარჩენ სამეფოებთან შედარებით რაღაც მეტი ღვაწლი მიუძღოდა, ანდა იურიდიული უფლება ჰქონდა. საქართველოს მეფე – უპირველესად ლიხთ-იმერეთის მეფეს წარმოადგენდა ამ თვალსაზრისით (შვიდ სამეფოში შედიოდნენ აფხაზეთის, ქართლ-მესხეთის, რან-ჰერეთის, კახეთის, სომხითის სამეფოები, ასევე შარვანისა და ანისის სახელმწიფოები – შარვანშეთი და შაჰანშეთი).

თამარმა პირველ რიგში მოიწვია საეკლესიო კრება, რომლის ძალითაც სურდა ქართლის კათალიკოსისათვის ჩამოერთმია მწიგნობართუხუცესობა და ჭყონდიდელმაწყვერლობა. ამისათვის მოიწვია იერუსალიმიდან ყოფილი კათალიკოსი ნიკოლოზ გულაბერისძე. შეიკრიბა „ორისავე სამთავროსა ეპისკოპოსნი“[4]. ტერმინი „ორი სამთავროს ეპისკოპოსი“ მიუთითებს იმაზე, რომ იმ დროს ქართული ეკლესია ორი საეკლესიო სამთავროსაგან შედგებოდა: ეს იყო ქართლის საკათალიკოსო და

აფხაზეთის საკათალიკოსო. მოწვეულ კრებაზე აქტიურობდა აფხაზეთის საკათალიკოსოდან ქუთათელი ანტონ საღირისძე. კრებამ ფაქტობრივად უნაყოფოდ ჩაიარა, ვერ შეძლო ქართლის მაშინდელი კათალიკოსისათვის უმაღლესი სახელმწიფო თანამდებობის ჩამორთმევა. ეს მოხდა იმ დროს, როცა ამირსპასალარ-მანდატურთუხუცესი ყუბასარი ლოგინად მწოლი ავადმყოფი იყო. ამიტომაც, ფაქტობრივად სამეფოს მართვის მთელი სადავეები კათალიკოს მიქაელის ხელთ იყო. ჩვენ აღწერილი გვქონდა, თუ რაოდენ დიდ ძალაუფლებას ფლობდა ჭყონდიდელი, „მამა მეფისა“, მწიგნობართუხუცესი. მიქაელი განუზომელი ძალაუფლების მქონე იყო. იგი „ვერა განაყენეს, დაღაცათუ ფრიად იღვაწეს“[5].

ამ დროს, თამარის მიერ „დაწყებასა წყალობისასა იმიერთა და ამიერთა, ზემოთა და ქვემოთა შვიდთავე თემთასა...“[6], ზოგიერთი ხელისუფალი გაიფიცა; აღარ ისურვეს „ძველ ხელისუფალთა“ ხელქვეითობა, „ვინათგან მათგან დაძრცვილნი და უნატოდ გაძეულნი ვართ, გვარიანნი და მსახურეულნი სახლნი უპატიოდ და უსახელოდ გასრულ ვართ უგვაროთა და უხმართაგან“.

თამარი იძულებული გახდა, ამირსპასალარობისა და მანდატურთუხუცესობის სახელოები და აგრეთვე მისი საპატრონო ქალაქი ლორე ჩამოერთმია ყუბასარისთვის.

აფრიდონს ჩამოართვა მსახურთუხუცესობა და საპატრონო ქალაქი თმოგვი. ის „მოიშალა და დაიმხო ნებითა და თნევითა ლაშქართათა“.

დიდებულებმა „ხელისუფლებისა და დიდებისათვის ურთიერთს დაუწყეს ზიდვა“. სწორედ ამ დროს მეჭურჭლეთუხუცესმა ყუთლუ-არსლანმა მოიწადინა, ხელთ ეგდო ამირსპასალარობა და ამ ხელისუფლის საჯდომი ქალაქი ლორე. ლორე ადრე „სომეხ მეფეთა“ ქალაქი იყო. გარდა ამისა,მან ერთ ჯგუფთან ერთად „ითხოვა კარავი დადგმად ველსა ისნისასა და თქვა: „დასხდომილნი მუნ შიგა, განმგებელი მიცემისა და მიღებისა, წყალობისა და შერისხვისანი, ვჰკადრებთ და ვაცნობებთ თამარს, მეფესა და დედოფალსა, მაშინღა სრულ-იქმნებოდეს განგებული ჩვენი“. ეს ძლიერ ეწყინა თამარს, რადგანაც, მემატიანის აზრით, ეს იყო „პატრონის“, ანუ თამარის ხელმწიფობის დასასრულის დასაწყისი – „დასასრულისა ხელმწიფობისა პატრონისასა მიმცემელი“. თამარმა შეიპყრა „ყუთლუ-არსლან მეჭურჭლეთუხუცესი და აწ თავისა თვისისა ამირსპასალარად და სომეხთა მეფისა ადგილსა ლორეს დაჯდომად გამზადებული“[7].

მაგრამ გამოჩნდა დიდი, ძლიერი ძალა, რომელმაც თამარს განზრახვა შეაცვლევინა, „ლაშქარი თანაშეფიცულთა“ და ყუთლუს თანაშემწენი. მათ მოითხოვეს ყუთლუს გათავისუფლება, წინააღმდეგ შემთხვევაში მეფის სასახლეს „შებმით“ დაემუქრნენ. თამარმა მათ გაუგზავნა დესპანი ქალები. შეთქმულები „ფიცით მიენდნენ“, თაყვანი სცეს, მისცეს „პირი ერთგულებისა“ თამარ მეფეს.

ამის შემდეგ თამარმა „თანადგომითა და ერთნებობითა შვიდთავე სამეფოთა დიდებულთა ბრძანა დამტკიცებად ჭყონდიდელად და მწიგნობართუხუცესად და ვაზირად ანტონი“. თამარმა „განაჩინა ამირსპასალარი სარგის მხარგრძელი, უბოძა ლორე სათავადო და სამთავრო სომხითსა შინა და წყალობა ყო ძისა მისისა ზაქარიას დალოცვითა და ითაყვანა დარბაზის ყმად უმცროსი შვილი მისი ივანე“[8].

თუ აქამდე სამეფო კარზე ერთი ვეზირი, ჭყონდიდელი იყო, ახლა მეორე - ამირსპასალარი სარგის მხარგრძელი დაემატა. თამარის მემატიანე ხშირად ახსენებს ხოლმე „ოთხ მხარგრძელს“, ესენია – სარგის და ვარამ მხარგრძელების შვილები:

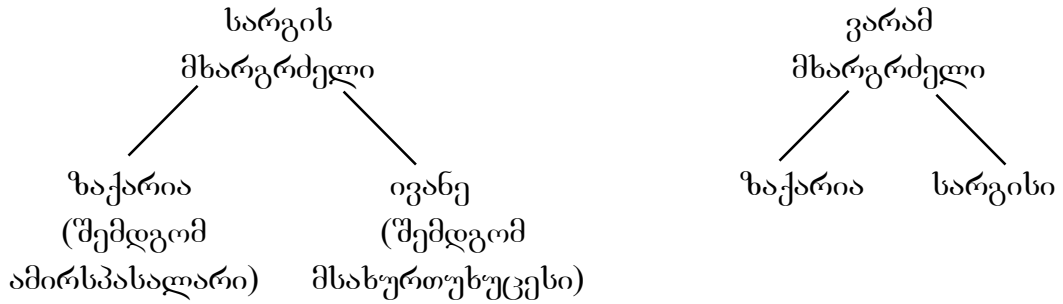

თამარმა სახელოები ასე დაარიგა:

1. მანდატურთუხუცესი – ჭიაბერი.
2. მეჭურჭლეთუხუცესი – კახაბერ ვარდანის ძე.
3. მსახურთუხუცესი – ვარდან დადიანი.
4. ჩუხჩარეხი – მარუშიანი.
5. ამილახორი – გამრეკელ-თორელი.

ერისთავები იყვნენ:

1. სვანთა ერისთავი – ბარამ ვარდანის ძე (ამათმა გვარმა ხმალი შეარტყა თამარს).
2. რაჭისა და თაკუერის – კახაბერ კახაბერის ძე.
3. ცხუმის – ოთაღო შარვაშის ძე.
4. არგვეთის – ამანელის ძე.
5. ოდიშის – ბედიანი.
6. ქართლის – რატი სურამელი.
7. კახეთის – ბაკურ-ყმა ძაგანის ძე.
8. ჰერეთის – ასათ გრიგოლის ძე (ზოგჯერ ასევე არიშიანები და კოლონკელის ძეები).
9. სამცხის ერისთავი და სპასალარი – ბოცო ჯაყელი.

ყოველივე ზემოთ აღწერილი თამარის ტახტზე აყვანისთანავე დაიწყო და ერთ წელში მოგვარდა.

1185 წელს თამარს შერთეს რუსთა მთავრის ძე გიორგი. ბასილი ეზოსმოძღვრის თანახმად, მომხდარა რუსის გამორჩევა, „ქრისტიანობისა და მართლმადიდებლობისათვის მათ ნათესავთასა“[9]. მართლმადიდებელს, ქრისტიანს და ამავე დროს დიდი

სამეფო ოჯახის სახლისშვილს საქართველოს სამეფო კარზე მალე კვლავ დაუწყეს ძებნა, რადგანაც გიორგი რუსი და თამარი ვერ შეეწყვნენ ერთმანეთს. რუსს გამოაჩნდა „სკვითურნი ვითარ ნაღებთა ბუნებითნი და სიმთვრალეთა შინა საძაგელთა უწესოებად იწყო მრავალთა“[10].

რუსი გააძევეს. გაძევების მიზეზი მხოლოდ რუსის პირადი უარყოფითი თვისებები არ უნდა ყოფილიყო, არამედ კონფრონტაცია დიდებულთა შორის სამეფო კარზე – ბრძოლა ხელისუფლებისათვის. კერძოდ, ჩანს, ერთ მხარეს იდგა „ოთხი მხარგრძელი“ და თამარი, მეორე მხარესაა მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანი და გიორგი რუსი. ეს გამოჩნდა შემდგომაც, როცა საქართველოს სამეფოს ძალები ორად გაიყო და ერთმანეთს შეება. მსახურთუხუცეს ვარდან დადიანის მეთაურობით დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთის, ანუ „აფხაზთა და ქართველთა“ სამეფოების ლაშქარი შეება ამირსპასალარის ლაშქარს.

გიორგი რუსის გაძევებაში მონაწილეობა მიუღია ორსავე ვაზირს[11], ე. ი. ჭყონდიდელსა და ამირსპასალარს.

თამარი უშვილოდ დარჩა, რასაც მთელი საქართველოს მოსახლეობა წუხდა. „მოეცვა შვიდივე ესე სამეფო შეჭირვებასა ესევითარისა საქმისასა“[12]. მალე თამარისათვის საქმრო გამოძებნეს – დედითაც და მამითაც სამეფო გვარის მქონე. აღსანიშნავია, რომ ის რუსუდანის, თამარის მამიდის, სახლში იზრდებოდა. რუსუდანს დიდი გავლენა ჰქონდა სამეფო კარზე. ამიტომაც მომავალი „მეფის“ რუსუდანის სახლიდან გამოყვანა, მიუთითებს იმაზე, რომ რუსუდანი წარმმართველი იყო თამარის ბედისა, ცხოვრებისა და პოლიტიკისა იმ დროისათვის. გიორგი რუსის გაძევებაში სხვა დიდებულებთან ერთად, რუსუდანის ხელიც ერია[13].

„იყო სახლსა შინა დედოფლისა რუსუდანისასა მოყმე ეფრემის ძეთაგანი, რომელ არიან ოვსნი, კაცნი მძლენი და ძლიერნი ბრძოლასა შინა“. ეს იყო დავით სოსლანი, „ორთავე კერძოთა გვართაგან სახელმწიფო“-ის ქრისტიანული და მართლმადიდებლური სახლის შვილი იყო. თამარის ქმარი უთუოდ მართლმადიდებლური სამეფო სახლის შვილი უნდა ყოფილიყო.

1188 წელს თამარმა და დავითმა იქორწინეს.

1191 წელს გიორგი რუსი საქართველოს საზღვრებთან გამოჩნდა. მას „მიუდგეს იმერნი, რათა რუსი სასახლესა შინა შეყვანილ ყონ“. როგორც აღინიშნა, რუსს მიემხრნენ ყოფილი „აფხაზთა“ და „ქართველთა“ სამეფოების დიდებულები - „პირველად მიერთო გუზან, პატრონი კლარჯეთისა და შავშეთისა, რომელი ძველთა მეფეთა ტაოელთა დიდებულთა ადგილსა შეეწყალა პატრონსა“, ე.ი. გუზანი ძველი ტაოელი მეფეების ადგილზე იჯდა (არა თავისი ნებით, არამედ პატრონი თამარის წყალობით). გიორგი რუსს მიუდგნენ ასევე სამცხის სპასალარი ბოცო და სხვა მესხი დიდებულები, ივანე ციხისჯვარელის გარდა. ასევე მიემხრო ვარდან დადიანი, მსახურთუხუცესი. ის აღმოსავლეთ საქართველოში პატრონი იყო ორბეთისა და კაენისა, ხოლო დასავლეთი საქართველო მთლიანად მის ხელში იყო – „ლიხთ-აქით პატრონი ორბეთის და კაენისა, ლიხთ-იქით ნიკოფსიამდის უცილობელად ქონებისა“[14]. ამიტომაც, მან გეგუთში „შეყარა ყოველი სვანეთი და აფხაზეთი, საეგროი,

გურია, სამოქალაქო, რაჭა, თაკუერი და არგვეთი“, მან შეკრიბა ამ ქვეყნების ლაშქარი და დააფიცა ისინი „რუსისა გამეფებისა და მისის მეფე-ყოფისათვის“. ეს ლაშქარი გადავიდა ტაოში გუზანთან, წამოიყვანეს რუსი, შეუერთდნენ სამცხის სპასალარი და მისი მომხრეები, მივიდნენ გეგუთში და რუსი მეფედ გამოაცხადეს, „მოსაყდრე საყდარსა დაჯდა დავითიანსა“[15], აქამდე თამარი იყო სრულუფლებიანი მეფე, ხოლო მისი მეუღლე მეფედ სახელიდებოდა, მაგრამ იურიდიულად ის იყო „მოსაყდრე“ (საყდარი – ტახტს ერქვა). ამბოხებულებმა ის „მეფედ“ გამოაცხადეს, მაგრამ გულისხმობდნენ არა საქართველოს ერთიანი სამეფოს ორ სამეფოდ გაყოფას, არამედ სურდათ სასახლეში შეეყვანათ სრულუფლებიანი მეფე, რომელიც თამარის მომხრე დიდებულებს დაამხობდა, ხოლო თამარისა და ახალი „მეფის“ ცოლქმრობა კი გაგრძელდებოდა.

თამარმა შემოიკრიბა ერთგული ერისთავები ჰერეთიდან, კახეთიდან, ქართლიდან, სომხეთიდან, სამცხიდან. მან ამბოხებულებთან გაგზავნა ეპისკოპოსები და მოხელეები მოსარიგებლად, მაგრამ უშედეგოდ. ამასობაში აჯანყებულებმა დაიჭირეს ქართლი გორამდე, სამცხე ჯავახეთამდე. დააპირეს თრიალეთისა და სომხითისაკენ გაჭრა, სადაც არაერთი მომხრე ჰყავდათ, შემდგომ კი – თბილისის კართან მისვლა, სადაც თამარ მეფე იმყოფებოდა. თამარმა „უბრძანა ამირსპასალარსა გამრეკელსა და ოთხთა მხარგრძელთა და სხვათა თორელთა, ზემოთა და ქვემოთა, წასვლა და მიგებება წინა ქვეყანასა ჯავახეთისასა“[16]. ამბოხებულები დამარცხდნენ, ითხოვეს შეწყალება, „რომელნიმე მოვიდეს ყელ-საბელ მობმით, რომელნიმე მკვლელ ექმნეს თავის ბიძასა და ეგრეთ მოვიდეს“[17].

ამის შემდეგ მხარგრძელები კიდევ უფრო ამაღლდნენ. თამარმა ზაქარია ვარამის ძე მხარგრძელს უბოძა ვრცელი ქვეყანა „გაგი“ ქურდვაჭრისხევიდან განძამდის ქალაქებით, ციხეებითა და სოფლებით. ეს ქვეყანა აქამდე ამბოხებულ ივანე ვარდანის ძეს ეკუთვნოდა. ვარდანის ძეები სვანეთის ერისთავები იყვნენ, ივანე ვარდანის ძე მათი სახლისშვილი უნდა ყოფილიყო. ჩანს, სვანეთის ერისთავს ისევე ეჭირა ეს ქვეყანა (ყოფილი სომხითის სამეფოს ტერიტორიაზე), როგორც ვარდან დადიანს ეჭირა იქვე მახლობლად (სომხითში) – ორბეთი და კაენი. კახაბერ ვარდანისძე მეჭურჭლეთუხუცესი იყო, სწორედ მისმა ნაცვალმა შემოიყვანა გაძევებული გიორგი რუსი საქართველოში და სათავე დაუდო აჯანყებას. ამიტომაც, ჩანს, ვარდანისძეები – სვანეთის ერისთავები გაძევებულ იქნენ. სომხეთში ვარდანისძეთა საპატრონო ტერიტორიები, როგორც ითქვა, ზაქარია ვარამის ძე მხარგრძელს გადაეცა.

ვარდან დადიანს თამარმა ჩამოართვა მსახურთუხუცესობა. ის მხარგრძელების ოჯახს, კერძოდ, ივანე სარგისის ძეს ებოძა. ვარდან დადიანის საპატრონო მიწებიც სომხეთში მას გადაეცა: „უბოძეს სარგისის ძესა ივანეს პირველად მსახურთუხუცესობა, ხელი შინაური და საპატიო, და კაენი და კაიწონი გელაქუნით და სხვითა მრავლითა სახარჯოთა ქალაქითა და ციხითა“[18].

რით იყო გამოწვეული დასავლელი ქართველი დიდებულების ამბოხება. მიჩნეულია, რომ ერთიან ქართულ სახელმწიფოს სათავე დაუდო „აფხაზეთის სამეფომ“. ეს სამეფო იყო ცენტრი, რომლის გაფართოების შედეგად შეიქმნა თამარის

დროინდელი საქართველო, ამიტომაც ქართველ მეფეთა ტიტულატურის თანახმად, საქართველოს მეფე პირველად „აფხაზთა“ მეფე იყო. „აფხაზთა და ქართველთა“ მეფე იყო დავით აღმაშენებელი გარკვეულ დრომდე, ასევე მისი წინაპრებიც ბაგრატ III-ის დროიდან. ეს იმას ნიშნავს, რომ „აფხაზთა“ და „ქართველთა“ ყოფილი სამეფოების, ანუ დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთის დიდებულებს იურიდიული „კანონიერი“ უპირატესობანი თუ უფლებანი უნდა მინიჭებოდათ სამეფო კარზე. მათი თვალსაზრისით, ერთიანი სამეფოს დვრიტა, საწყისი თუ საფუძველი ლიხთ-იმერეთ-მესხეთი იყო. ამის დამადასტურებელი იყო ისიც, რომ მათი ქვეყნელი ჭყონდიდელი ეპისკოპოსი სამეფო კარზე უპირველესი ხელისუფალი იყო. ასევე ამის დამადასტურებელი დემონსტრაცია იყო თამარის კურთხევისას ლიხთ-იმერთაგან მეფის გვირგვინის დადგმა და სამეფო ხმლის შემორტყმა. გვირგვინი და ხმალი, ჩანს, სიმბოლო იყო სამეფო ხელისუფლებისა და ლაშქრის მეთაურობისა, ე.ი. ლაშქარიც და სამეფოც ლიხთ-იმერელთა იურიდიული დაქვემდებარების ქვეშ მიიჩნეოდა. ამიტომაც, როცა თამარის სამეფო კარზე აღზევდნენ არა ლიხთიმერლები (ე.ი. არა „აფხაზები“), ამან გამოიწვია გულისწყრომა. მათი „კანონიერი“ უფლებები უკიდურესად შებღალული იყო. მათი იმედი გიორგი რუსი გახდა, მაგრამ სასახლის პარტიამ ის დაამარცხა. „იმერელ-სვანებმა“ (როგორც მათ ბასილი ეზოსმოძღვარი უწოდებს)[19] მოაწყვეს ამბოხება სასახლეში რუსის დაბრუნების მიზნით, მაგრამ სასტიკად დამარცხდნენ. საქართველოს პოლიტიკური ცენტრი ლიხთ-იმერეთიდან აღმოსავლეთისაკენ მიიწევდა. სამეფო კარზე იმ ქვეყნების დიდებულებმა დაიკავეს საპატიო ადგილი, რომელნიც თანდათანობით საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებს შიგნით უნდა მოქცეულიყვნენ. კერძოდ, დემეტრე I-დან, თამარის პაპიდან, მოყოლებული საქართველოს სახელმწიფო მიისწრაფოდა, ხელში ჩაეგდო ანისის ყოფილი სამეფო, გაეძევებინა აქედან თურქები, მოეგო ადგილობრივი მცხოვრებლებისა და დიდებულების გული. მთელი საუკუნის მანძილზე ანისის და დვინის ქვეყნების დაჭერის პოლიტიკა განსაზღვრავდა სამეფო კარის ცხოვრებას, ამიტომაც მოხვდნენ ამ ქვეყნების დიდებულები, მხარგრძელები, სამეფო კარზე და ამაღლდნენ.

თამარმა სრულიად შეცვალა პოლიტიკა. თუკი აქამდე იმდროინდელი საქართველოს გაფართოება, ჩანს, განიხილებოდა, როგორც „აფხაზთა“ (ე.ი. დასავლელ ქართველთა) სამეფოს გაფართოება და შემოერთებული სომხითის სამეფოს (ე.ი. ლორეტაშირის) მიწებს საპატრონოდ ურიგებდნენ დასავლელ ქართველ დიდებულებს, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ახლა უკვე ლორესა და ანისის სამეფოს მიწები (ქალაქები, ციხეები) საპატრონოდ გადაეცა აღმოსავლელ დიდებულებს, პირველ რიგში, მხარგრძელებს.

თამარამდე მეზობელი ხალხებიც ერთიან საქართველოს „აფხაზეთს“ უწოდებდნენ. უხტანესი თვით თბილისის გარშემო ტერიტორიებსაც კი აფხაზეთის მიწებად მიიჩნევდა. ამიტომაც „აფხაზ“, ანუ ლიხთ-იმერელ დიდებულებს, ამ შემთხვევაში დადიანებსა და ვარდანისძეებს და, საერთოდ, მთელ დასავლეთ საქართველოს არათუ არ მოეწონათ თამარის პოლიტიკის ცვლილება ახალშემოერთებულ მიწებთ-

ან (ე.ი. ყოფილ სომხურ პოლიტიკურ ერთეულებთან) დაკავშირებით, არამედ იარაღის ძალითაც მათი პოლიტიკის მომხრე მეფე-სიძის შეყვანაც სცადეს სასახლეში. (სხვათა შორის, ზემოთ მოყვანილი დამოკიდებულებაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს იმაზე, რომ იმ დროს სიტყვა „აფხაზს“ არ გააჩნდა ეთნიკური მნიშვნელობა და ის პოლიტიკურ ტერმინად იყო ქცეული. ეთნიკური აფხაზიც უთუოდ „ქართველთა ნათესავის“ ერთ-ერთ ტომად განიხილებოდა. „აფხაზთა“ სამეფოში დიდი პოლიტიკური წონა ჰქონდა სვანეთის საერისთავოს (ხმლის მიღების უფლება), ქუთათელს (გვირგვინისა), ჭყონდიდელს, საკუთრივ აფხაზეთს ასეთი უფლება არ ჰქონდა.

როგორც აღინიშნა, ივანე მხარგრძელს თამარმა მსახურთუხუცესობა უბოძა, მაგრამ განსაკუთრებით აამაღლა ზაქარია მხარგრძელი. მას ამირსპასალარობა უბოძა. მემატიანის აზრით, ამის მიზეზი იყო ის, რომ მხარგრძელთა საგვარეულო ერთგული იყო ქართველთა მეფეებისა (ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონია, რადგანაც ზოგიერთი საგვარეულო ტრადიციულად, საუკუნეების მანძილზე, მეფის ორგულობით გამოირჩეოდა (მაგალითად, ბაღუაშები), ხოლო მხარგრძელების საგვარეულო თამარის პაპისა და მამის ერთგულები ყოფილან, ამასთანავე „კაცნი ბრძენნი, ბრძოლათა შინა დიდად გამოცდილნი და გვარეულადაცა ერთგულნი მეფეთანი, ამისათვის დიდად შეყვარებულნი თვით თამარის პაპათა და მამათაგანაცა. ამათ მიხედნა თამარ და ესეცა ღმერთსა მიანდო და შეიწყალნა და ზაქარიას უბოძა ამირსპასალარობა“[20]. ის, ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის თანახმად, არის „სომეხ მეფეთა ადგილზე მჯდომი“, ანუ პატრონი ლორისა. „და ამას შინა მიიცვალა გამრეკელი ამირსპასალარი და თმოგვისაგან კიდე არა დააკლეს შვილთა მისთა. მაშინ უბოძეს ამირსპასალარობა ზაქარიას მხარგრძელსა, ძესა სარგის ამირსპასალარისასა, მჯდომსა სომეხთა მეფისა ადგილსა, პატრონსა ლორისასა“[21].

„სომეხ მეფეთა“ ადგილზე ჯდომა ძალიან დიდ პოლიტიკურ ძალაუფლებას აძლევდა ზაქარიას. „ტაოელ მეფეთა“ ადგილზე იჯდა გუზანი, რომელსაც მთელი ტაოს მხარეში რეალური ძალაუფლება გააჩნდა, იმდენად დიდი, რომ მან შეძლო ამ მხარეს ციხეების თურქებისათვის გადაცემა.

როგორც გუზანს, ასევე ზაქარიას, ხელისუფლების პატივი პატრონისაგან, საქართველოს მეფისაგან ჰქონდათ მიღებული. ლორეს პატრონს რუსთავიც უბოძეს,ხოლო თმოგვი, რომელიც ადრე გამრეკელს ეჭირა, ახლა სარგის ვარამის ძე მხარგრძელს გადასცეს.

დაახლოებით 1192 წელს დაიბადა ლაშა-გიორგი. სწორედ აღნიშნული ამბების გადმოცემის შემდეგ წერს მემატიანე მისი დაბადების შესახებ. ტახტზე ასვლისას ლაშა-გიორგი ცამეტი წლისა ყოფილა[22], ხოლო თამარის მიცვალებისას კი – 18 წლისა. თამარი 1213 წელს გარდაიცვალა. ამ ანგარიშით ლაშა-გიორგი 1195 წელს დაბადებული გამოდის. ანგარიში ირევა, რადგანაც თამარის გარდაცვალების ზუსტი თარიღის შესახებ ერთიანი აზრი არ არსებობს (ლაშას შემდეგ რუსუდანი დაბადებულა).

თამარი დავით სოსლანზე 1188 წელს დააქორწინეს. მიუხედავად ამისა, თამარს აღნიშნულ დრომდე, ე.ი. 4-5 წლის მანძილზე, შვილი არ გასჩენია. მას შვილი არც გიორგი რუსთან ჰყოლია 2 წლის განმავლობაში. ამიტომაც, მომავალი მეფის, ლაშა-გიორგის, დაბადების აღსანიშნავად ამის ბედსა და სვეზე საგანგებო გალაშ-

ქრება მოუწყვიათ ბარდავისაკენ. 30 000 ტყვე გაუთავისუფლებიათ. „ათავისუფლეს სამ-ბევრობა ტყვეთა დღეგრძელობისათვის თამარისა და ძისა მისისა“[23].

აღსანიშნავია, რომ ქართულმა სახელმწიფომ ვერ შეძლო განძისა და ბარდავის შემოერთება, თუმცა ხშირად ლაშქრავდნენ ამ მხარეებს. „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, არაბთა შემოსევებისას ბარდავი ქართლის სამეფოში შედიოდა. აშოტ კურაპალატი სამხრეთ საქართველოსთან ერთად ბარდავსაც ფლობდა. ამით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული ის, რომ რამდენიმე საუკუნის შემდეგ, დავით აღმაშენებლისა და დემეტრეს დროს, შარვანის ვრცელი ქვეყნის დასავლეთი ნაწილი ქრისტიანულ-მართლმადიდებლური ყოფილა. შარვანის ეს მართლმადიდებლური მხარე ბარდავის სიახლოვეს მდებარეობდა. „შარვანშას“ ქვეყნის გაყოფის დროს შარვანის ეს ქრისტიანული ნაწილი საქართველოს საზღვრებში არიშიანების მფლობელობაში შესულა. უნდა გამოითქვას მოსაზრება, რომ შარვანის მართლმადიდებლური ნაწილი ეთნიკურად ქართველებს, ანდა ქართველურ ტომს წარმოადგენდა. სწორედ ეთნიკური წარმომავლობის გამო უნდა შეენარჩუნებინათ მათ სარწმუნოების ის სახე, რომელიც ქართველი ხალხის ეროვნულ სარწმუნოებად იყო მიჩნეული. ვერავითარი სხვა მიზეზით ვერ ავხსნით მათ მართლმადიდებლობას. არაბთა ბატონობამ ამ მხარეებში მაჰმადიანობა გაავრცელა. მაჰმადიან ხელისუფალთა ბატონობისას აქ მართლმადიდებლობა ვერ გავრცელდებოდა. მალე თურქ-სელჩუკებმა დაიპყრეს ეს მხარე. მხოლოდ ამის შემდეგ შეძლო ქართულმა სახელმწიფომ მიახლოებოდა შარვანის საზღვრებს. ამიტომაც ის, რომ ამ მხარეში (შარვანის დასავლეთ მხარეში, ბარდავთან ახლოს) არც გრიგორიანობა, არც მაჰმადიანობა არ გადაიქცა აქაური მოსახლეობის სარწმუნოებად, მიუთითებს მათ ეთნიკურ სიახლოვეზე ქართველებთან. „მიჰმართეს ბარდავად, დიდად და ძველად ქალაქად... ჰეროსის ძმისა ბარდოსისა მამული და შენებული“[24] ბარდავის ქვეყნის მკვიდრნი ქართველებად, ანდა ქართველთა მონათესავეებად მიიჩნევა თამარის მემატიანის მიერ, მსგავსად ჰერებისა.

ქართველებმა ილაშქრეს არზუმში, კარნუ-ქალაქის სანახებში და სხვაგან, სადაც ადგილობრივი მკვიდრნი ამბობდნენ: „არაოდეს გვიხილავს ტომი ქრისტიანეთა სანახებსა შინა საყოფელთა ჩვენთასა“[25]; შემდგომ ილაშქრეს არეზისპირა ქვეყნებში განძის კარამდე. და კვლავ ლორიდან წავიდნენ ორნი ძმანი სარგისის ძენი, ზაქარია ამირსპასალარი და მსახურთუხუცესი ივანე, რახსის პირის მოსარბევად. ამის შემდგომ კაენის პატრონმა ივანე მსახურთუხუცესმა მიიწვია დავითი სალაშქროდ: დიდი გელაქუნის, სპარსი ბაზრისა და სხვის მოსარბევად... გააქციეს, ამოსწყვიტეს და დახოცეს.[26]

1193 წელს კვლავ შემოვიდა გიორგი რუსი განძისა და არანის ლაშქრით კამბეჩანში, ხორნაბუჯის პატრონმა საღირ მახატლის ძემ იგი დაამარცხა. რუსი გადაიხვეწა.

„უმეტეს გარდაემატა ბედნიერობით ქვეყანა ყოველთა კეთილთა და განმარჯვებითა ლაშქართათა შეიწრდეს ყოვლით – კერძონი სპარსნი“[27]. „სპარსელებმა“ შეკრიბეს ლაშქარი „ესოდენი, ვიდრემდის არცა რიცხვი იცოდეს და ვერცა ერთსა თემსა დაეტეოდეს“[28].

თამარის ბრძანებით ლაშქარი 10 დღეში შეიკრიბა. წარუძღვანა ძელი ცხოვრებისა. ლაშქარს თან გაჰყვა ანტონ ჭყონდიდელი, თვითონ კი ფეხშიშველი მივიდა მეტეხის ღვთისმშობლის ტაძარში და დედა ღვთისას ხატის წინ ცრემლით ილოცა, ვიდრე ღმერთმა მისი სათხოვარი არ აღასრულა. შამქორის ომში 1194 (1195) წელს ქართველებმა გაიმარჯვეს. ქართველებს, ჩანს, მოძრავი ეკლესიები ჰქონდათ, რადგანაც შემდეგ „მადრასთა წილ აღმართნეს ეკლესიანი და მყივანთა წილ ჰკრეს ძელსა და ნაცვლად მუყრთა იხილვებოდა ღაღადება მღდელთა ადონაისადმი: უფალო საბაოთ ძალთასა“[29].

გამარჯვებულებს განძელებმა ქალაქი გადასცეს. მეფე დავითმა იქ დარბაზობა გამართა. თვითონ სულთნის ტახტზე დაჯდა, ხოლო შარვანშა და ამირ-მირმანი, ვაზირები – მანდატურთუხუცესი, ამირსპასალარი და სხვა ხელისუფლები თავთავიანთ ადგილებზე დასხდნენ.

თამარმა შალვა ახალციხელის მიერ მოპოვებული ხალიფას დროშა გაგზავნა ხახულის ღვთისმშობლის ტაძარში, მსგავსად დავით აღმაშენებლისა დიდგორის გამარჯვების შემდეგ. თამარმა ღვთის სამადლობლოდ შეთხზა „იამბიკო ხუთეული ოცდახუთ ლექსად“.

მალე განძა კვლავ აიღო აბუ-ბექრ ათაბაგმა. მან თამარის მიერ განძაში დადგენილი თავისი ძმა ამირ-მირმანი მოაკვლევინა, მეფემ გაილაშქრა ამ ათაბაგის წინააღმდეგ და აიღო ციხეები და ქალაქები.

საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი დიდი წინააღმდეგობით ხვდებოდა სამეფო კარზე მონოფიზიტების აღზევებას. მიუხედავად იმისა, რომ კათალიკოსმა ზაქარია მხარგრძელი სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით გამოუვალ მდგომარეობაში ჩააყენა, მან არ უარყო მონოფიზიტობა. ის ამბობს „მე არ შევერთვი ქართველთა“[30]. თუმცა, ის პოლიტიკურად ქართველია. სხვა ამბავთან დაკავშირებით იგივე მემატიანე წერს: „განკვირდეს ყოველნი წარჩინებულნი ქართველთანი, ზაქარიაცა და ივანე მხარგრძელნი“[31]. და ზაქარია ეროვნებით ქურთი, სარწმუნოებით სომეხი, პოლიტიკურად კი ქართველთა მხედართმთავარი და სახელმწიფო მოღვაწე იყო. მაგრამ ამ ეპოქაში სარწმუნოება ქვეყნის ძლიერების განმსაზღვრელი იყო.

თამარის დროს „სარწმუნოება განმტკიცნებოდა, წმიდანი ეკლესიანი შეიმკოებოდეს მრავალფერთა მიერ სამკაულთა, ლოცვანი და ღამისთევანი განმრავლდებოდეს, უფროსღა თვით პალატსა შინა წმიდათა საიდუმლოთა სრულყოფანი მიმდემნი და რასა მრავალსა ვიტყოდი წყალობა ღმრთისა განმრავლდებოდა და ყოველი სიბოროტე ეშმაკისა მოუძლურდებოდა“[32].

საქართველოს სახელმწიფოში შედიოდა შემდეგი „სანაპირო“ მხარეები:

1. ქვემო სანაპირო – გაგი (ზაქარია მხარგრძელს ჰქონდა);
2. ძორაკერტი და ტაშირი (ესეც ზაქარიასა და ივანე მხარგრძელს ჰქონდათ);
3. ჯავახეთი (სარგის მხარგრძელი და შალვა თორელი მონაპირეობდნენ)
4. ზედათ არტანი (მესხები მონაპირეობდნენ, ყვარყვარე სპასალარი და ჯაყელი);
5. შავშეთით სპერის კერძო ფანასკერტი (ზაქარია ასპაანის-ძე);
6. ქვემო ნაპირის კერძი (განძისა და ბარდავის სიახლოვეს, გრიგოლისძენი, ტბელები, მახატლის-ძენი მონაპირეობდნენ);

7. შემდეგ დაემატა – კარი.

თამარი „...არცა სამეფოდ იმჭირვიდა ესეოდენთა ქალაქთა და ციხეთა, არამედ თვით მათვე მისცემდა, რომელთა აუცალოებდა თვისთა ლაშქართა“[33].

თამარმა „ურჩნი თვისნი დაამდაბლნა და მოყვარენი აღამაღლნა, არა იღუწოდა უმეზობლობასა და არცა შერთვიდა სახლსა სახლსა ზედა, არცა აგარაკსა აგარაკსა ზედა უცხოსა, არამედ თვისი მამული ძველი კმა იყო“[34].

თამარმა კლდეში გამოჰკვეთა ღვთისმშობლის „პატიოსანი ეკლესია და მონაზონთა საყოფი სენაკები“[35]. „ეს ვარძია პირველად დაეწყო სანატრელსა მამასა მისსა გიორგის, გარნა ვერ სრულ ექმნა და დაეტევა, რომელმან ამან აღასრულა და შეამკო ყოვლითურთ“.

თამარმა „არა ოდენ საქართველოსა მონასტერნი ააშენნა, არამედ პალესტინეს იერუსალემს ააშენა პირველად მონასტერი და კუალად კვიპრეს ღალია... აღაშენა მონასტერი... კუალად კონსტანტინეპოლის აღაშენა მეტოქი მათი... საქართველოსა მცირითგან მონასტრით საყდარ-ეკლესიანი არა დაუტევა, რომელ არა წყალობითა აღავსო“[36].

აქამდე ქალაქი კარი (ყარსი) თურქებს ეჭირათ. თამარმა წარავლინა ლაშქარი. თურქებმა დატოვეს ქალაქი და გაიქცნენ. მეფემ აიღო ქალაქი, კარის მცველის თანამდებობაზე დატოვა ახალციხელი ივანე „და აჩინა მონაპირედ და უბოძა ათაბაგობა და ამირათა ამირობა“. მან თურქებს წაართვა გარეშემო ქვეყნები, რომლებიც შემოიერთა.

თურქ-სელჩუკების იმპერია, რომელიც არსებობდა მცირე აზიაში საქართველოს მეზობლად, თამარის მეფობის დასაწყისში დაშლილი იყო სხვადასხვა პოლიტიკურ ერთეულად. ამ დროისათვის ის გააერთიანა სულთანმა რუქნადინმა. მან შეკრიბა 400 000 კაცი საქართველოსთან საომრად. გამოუგზავნა თამარს მოციქული წერილით, რომელშიც ეწერა, „შენ გიბრძანებია ქართველთათვის აღებად ხრმალი მუსულმანთა ხოცად“[37], რუქნადინს გადაწყვეტილი ჰქონია თამარის ქვეყანაში ამოეწყვიტა ყველა მამაკაცი იმათ გარდა, რომლებიც უარყოფდნენ ქრისტიანობას. მათ მის თვალწინ უნდა დაელეწათ ჯვრები და ეღიარებინათ მაჰმადიანობა. საპასუხოდ თამარმა რუქნადინს მისწერა, რომ ის არის ოქროს თაყვანისმცემელი. „ხოლო მე არცა სიმდიდრესა და არცა ძალსა სპათა ჩემთასა, არამედ ძალსა ღმრთისა ყოვლისა მპყრობელისასა და ჯვარისა წმიდისა, რომელი შენ ჰგმე“, თაყვანისმცემელი ვარო. „იყავნ ნება ღმრთისა“.

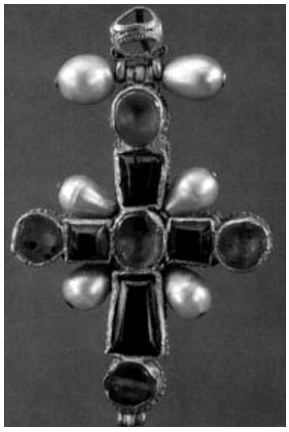

სულთნის მოციქულმა უკადრისი სიტყვა ჰკადრა თამარს, ზაქარია მხარგრძელმა მას სილა გააწნა. თამარმა მოიწვია თავისი სპა ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე, შეკრიბა ჯავახეთში. „და მივიდა თამარ ვარძიას, ვარძიისა ღმრთისმშობელისა წინაშე და ცრემლით შევედრა სოსლან დავით და სპა მისი და დროშა მისი სვიანი“[38] ბასილი ეზოსმოძღვრის თანახმად, თამარი სპას გაჰყვა ბასიანამდე. თამარმა აღმართა ჯვარი, მის წინაშე მოაყვანინა ყველა დიდებული და ერისთავი. ისინი ემთხვივნენ ჯვარსა და თამარის ხელს, ცრემლით შეავედრეს ოჯახები უფალს.

შემდეგ მხედრები სამჯერ სამივე მხარეს დალოცა თამარმა ჯვრით და უკან დაბრუნდა სამცხეში.

ბასიანის ომში „მოხედა წყალობა აურაცხელმან ღმერთმან მოსავთა ჯვარისათა და განადიდა დიდება დავითისი და თამარისი ვარძიისა ღმრთისმშობელმან“. ქართველებმა გაიმარჯვეს.

ეს მოხდა დაახლოებით 1202 წელს.

თამარმა შესაწირავები გაუგზავნა ეკლესიებს ელადაში, მაკედონიაში, პეტრიწონში, კონსტანტინოპოლში, მთაწმიდაში, ალექსანდრიაში, ლიბანში, სინას-მთასა და იერუსალიმში – „მონაზონთა და გლახაკთათვის ოქროთა აურაცხელთა“[39].

თამარმა საქართველოში ჩამოსულ ანტიოქიის, შავი მთისა და კვიპროსის, მთაწმიდისა და სხვა მხარეთა ბერ-მონაზვნებს მისცა დიდძალი ოქრო მონასტრებისათვის. როცა ისინი ჩავიდნენ კონსტანტინოპოლში, ეს შეიტყო ბერძენთა მეფე ალექსი ანგარმა და ეს სიმდიდრე წაართვა ბერებს. თამარმა უფრო მეტი ოქრო გაუგზავნა ბერებს,ხოლო ბერძენთა მეფეს „წარუღეს ლაზია, ტრაპიზონი, ლიმონი, სამისონი, სინოპი“ და სხვა ადგილები „და მისცა ნათესავსა თვისსა ალექსის კომნიანოსსა, ანდრონიკეს შვილსა, რომელი იყო მაშინ თვით წინაშე თამარ მეფისა შემოხვეწილი“[40]. ეს იყო 1204 წელს.

ამ დროისათვის ზაქარია და ივანე მხარგრძელებმა ილაშქრეს კარში. აღებამდე კარელებმა თვითვე ითხოვეს დავით მეფისაგან, რათა თამარს სამეფოდ დაეჭირა ეს ქალაქი და არ გადაეცა დიდებულებისათვის, როგორც ანისი და დვინი. თამარმა ძე თვისი გიორგი გაგზავნა იქ. მან „მიითვალა ქალაქი“. ეს იყო დაახლოებით 1204-1206 წლებში. 1207 წელს დავით მეფე გარდაიცვალა.

1208 წელს ზაქარია და ივანე მხარგრძელებმა დასაჯეს ანისში აღდგომა დღეს შემოჭრილი არდაბილის სულთანი.

შემდგომ „მოვიდეს მხარგრძელნი, ამირსპასალარი ზაქარია, მსახურთუხუცესი ივანე და ვარამ გაგელი, მეფის წინაშე და კერძოდ მოახსენეს – „უბრძანე სპათა საქართველოსათა მზა იყვნენ ლაშქრობად ხუარასანს. დაღათუ არავინ ქართველთაგანი მოწევნულ არს ხუარასანს და ერაყს, ბრძანე, რათა ნიკოფსით დარუბანდამდე აღიჭურნენ და მზა იყვნენ!“[41].

1210-1211 წლებში ქართველებმა სპარსეთში ილაშქრეს: „მისცა დროშა ზაქარია ამირსპასალარსა და წარემართნეს სპარსეთად“[42]. იბრძოლეს, გაიმარჯვეს და ალაფით აღვსილნი „შემოიქცეს გამარჯვებულნი და ძლევა შემოსილნი ქართველნი. ქართველთა ნათესავი ვერავინ მიწევნილ იყო ლაშქრად, არა მეფე, არა მთავარი, და ვერვინ წინააღუდგა სპარსეთ შესულთა“[43]. ქართველებმა ერაყის სულთანიც დაამარცხეს.

ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების შემდეგ მეფემ ამირსპასალარობა უბოძა მის ძმა ივანე მსახურთუხუცესს, მაგრამ ივანემ, რომელიც „საქმეთა შინა განკვირვებული იყო“, მოითხოვა ათაბაგობა: „ათაბაგობითა პატივ-მეც... ახალსა და უაღრესსა პატივსა ღირს მყო და ათაბაგობა მიბოძო“. თამარი დათანხმდა. „მსახურთუხუცესობა უბოძა ვარამს, ზაქარია გაგელის ძესა“[44].

ამის შემდეგ აჯანყდნენ მთიელები: „ფხოველები და დიდონი“. „მოუწოდა მეფემან ათაბაგსა და ყოველთა მთეულთა: დვალთა, ცხრაზმელთა, მოხევეთა, ხადელთა,

ცხავატელთა, ჭართალთა, ერწოთიანელთა, მისცა ივანე ათაბაგსა და წარავლინა მათ ზედა“, მთიულები დამარცხდნენ.

„მოიწია მწუხარება დიდი და მოუთხრობელი ყოველთა მკვიდრთა საქართველოსათა და ძნელად გამწარებულნი იტყებდეს და ისხმიდიან თავსა ნაცარსა და მტვერსა ათაბაგი და ყოველნი“. თამარი გარდაიცვალა 1213 წელს.

ჭყონდიდელი და ათაბაგი

ჭყონდიდელი საქართველოს მეფის „მამად“ იყო აღიარებული. ეს თავისთავად მიუთითებს სახელმწიფოს საქმეებში ამ მღვდელმთავრის მონაწილეობის შესახებ.

ასე იყო თამარის მეფობის დასაწყისშიც. ამ დროის მემატიანე – ჭყონდიდელს მეფის მამას უწოდებს, მაგრამ მდგომარეობა შეიცვალა, სამეფო კარზე მოხდა დიდი გადაადგილებანი და თამარის მეფობის დასასრულს მემატიანე „მეფის მამას“ უწოდებს უკვე ათაბაგს. „...მამად და გამზრდელად მეფეთა და სულტანთა იწოდების ათაბაგი“[45].

საქართველოს გაერთიანებისას ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესები იღვწოდნენ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შექმნისათვის. ფაქტია, რომ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის სახელოს ზეობის დროს საქართველო გაერთიანდა, გაიზარდა და კავკასიის მასშტაბით ზესახელმწიფოდ იქცა. ფაქტია ისიც, რომ ათაბაგობის ინსტიტუტის შემოღების შემდეგ საქართველოს ერთიანი სახელმწიფო დამარცხდა და დაიშალა (იგულისხმება ხვარაზმელების შემოსევა და მონღოლების ბატონობის დასაწყისი).

დავით აღმაშენებელი და ჭყონდიდელი ერთად იდგნენ როგორც ქვეყნის საშინაო, ისე საგარეო საქმეების გადაჭრისას. მათი თანადგომის შედეგიც ცნობილია. ასევე ერთად იდგნენ რუსუდან მეფე და ათაბაგი და მათი თანადგომის შედეგიც ცნობილია. რუსუდანის დროს ათაბაგს, ფაქტობრივად, თავისი თავი მიაჩნდა სახელმწიფოში მეფის შემდეგ პირველ კაცად. მემატიანეც ხშირად ერთად მოიხსენიებს მათ. ამ მდგომარეობას ასახავს ისიც, რომ რუსუდან მეფე და ივანე ათაბაგი 1223 წელს რომის პაპს წერილებს სწერენ და ორივენი პასუხს იღებენ პაპისაგან. აღსანიშნავია, რომ ათაბაგი პაპისადმი წერილში თავის თავს „მთელის საქართველოს და სომხეთის მხედართმთავარს“ უწოდებს[46], ხოლო პაპი მას უწოდებს „სახელოვან ივანეს, საქართველოს მხედართმთავარს“[47]. „სომხეთს“ არ ახსენებს, რადგანაც პაპმა კარგად იცის, თუ სინამდვილეში რომელი სახელმწიფოს მხედართმთავარია ივანე ათაბაგი.

შეიძლება ითქვას, რომ ამ დროისათვის ათაბაგს სამეფო კარზე უჭირავს ის მდგომარეობა, რაც ჭყონდიდელს ეჭირა დავით აღმაშენებლის კარზე. ჭყონდიდელის პოზიციების შესუსტებით საქართველოს სახელმწიფო არ გაძლიერებულა. პირიქით, ჭყონდიდელის დროინდელი კონსოლიდაცია შეცვალა ათაბაგის დროის შურმა და ღალატმა. თვით საქართველოს სახელმწიფოსათვის საბედისწერო ომის დროს (ჯალალედინთან გარნისში) 1225 წელს, ქართველთა ლაშქრის სარდალმა ივანე ათაბაგმა, მემატიანის თანახმად, ფაქტობრივად, უღალატა საქართველოს შალვა

და ივანე ახალციხელების შურის გამო. ეს კი მიზეზი ყოფილა „საქართველოს სრულიად მოსპოლვისა“. ეს ღალატი უფრო მეტი ყოფილა, ვიდრე ურიათაგან ღმერთის მკვლელობა, წერს მემატიანე. ომის დაწყებისას ქართველ წინამბრძოლთა და სულთანის ურთიერთმიახლოებისას ათაბაგმა ფეხი არ მოიცვალა. „...დაიპყრა ფერხი ივანე ათაბაგმან. იტყვიან ვითარმედ: შურითა ყო ახალციხელთა შალვა და ივანესითა. ჰოი შური, ყოველთა ბოროტთა დასაბამი და ძვირად მომწყვედელი ნათესავისა კაცთასა და ყოველთა ნათესავთა მწყლველი! ვითარ ურიათა ღმრთის მკლველობა არწმუნა და კვალად ამათსა უბოროტესი უგბილი და ულმობელი და საქართველოსი სრულიადი მოსპოლვა ვითარ ქვემორე სიტყვამან ცხად ყოს, რომელი ათაბაგსა ივანეს არწმუნა, რომელ ჟამსა წყობისა და ჟამსა ომისასა უკუნ დგა და არღარა ვიდოდა მბრძოლთა კერძ“[48]. ქართველთა ლაშქრის სარდალი ივანე ათაბაგი ხედავდა, როგორ წყდებოდა ომში ქართველთა წინამბრძოლი ჯარი, მაგრამ არ გასცა მიხმარების ბრძანება: „ხოლო ივანე ათაბაგი და სპანი ქართველთანი ხედვიდეს ძლიერსა ომსა და არა შეიწყალებდეს თანამონათესავეთა და ერთსჯულთა, ქრისტეს აღმსარებელთა თორელთა და მათ თან მრავალთა სახელოვანთა, არამედ დგეს შორით და არა ინება შველა ივანე ათაბაგმან, რომელსა შურითა იტყვიან ამას ყოფად და არა თუ შიშითა“[49].

ქართველთა ლაშქარი სასტიკად დამარცხდა. ივანე ათაბაგს ხმალიც არ დაუძრავს.

მტერს თბილისისაკენ გზა გაეხსნა. საქართველოს ლაშქრის დამარცხებამ არაქართველები წაახალისა. თბილისელმა სპარსელებმა ღალატით გამოიჩინეს თავი - „მხოლოდ მეორე დღეს შეძლო მტერმა ქალაქის აღება და ისიც თბილისელ „სპარსთა შინაგაცემის გამო“[50]. ამ დროს ამირსპასალარი იყო ათაბაგის ძე ავაგი. 1226 წლის 9 მარტს მტერს 100 000 თბილისელი დაუხოცავს. ამ ეპოქაში ყივჩაღებსაც უღალატიათ: „...ყივჩაღნი განზე გადგნენ და მონაწილეობა აღარ მიიღეს ბრძოლაში“[51], მათთვის ჯალალედ-დინს „პურ-მარილი“ გაუგზავნია და ძველი სიკეთე მოუგონებია. ეს ყოფილა დაახლოებით 1229 წელს.

უფრო მეტიც, მონღოლების შემოსვლისას ათაბაგის ძე ავაგი, ამირსპასალარი საქართველოსი – დამორჩილდა მონღოლებს, ის მაშინ სომხეთში იმყოფებოდა. საქართველოს სხვა ნაწილები კი მსხვერპლად იქცა მონღოლებისა. მსგავსადვე - შანშე მანდატურთუხუცესმა ლორე უბრძოლველად გადასცა მონღოლებს, ვარამ გაგელმა მტერს თბილისის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ტერიტორიები გადასცა. „ვარამ გაგელმა ბრძოლას თავი აარიდა, და კირაკოსის სიტყვით, ღამით გაიპარა ... ლორეში შანშე მანდატურთუხუცესი იყო გამაგრებული, მიატოვა იქაურობა და საიმედო ადგილს შეაფარა თავი. მის მიერ ლორეში დატოვებულმა პირებმა უდარდელობა გამოიჩინეს და ვერ დაიცვეს ქალაქი, რომელიც მონღოლებს ჩაუვარდათ ხელში... „ამირსპასალარი ავაგ შევიდა ციხესა კაენისასა“, მაგრამ... ამირსპასალარი დამორჩილდა მონღოლებს“[52].

საქართველო ფაქტობრივად დაიშალა. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს მტერი სასტიკად არბევდა. „საქართველოს სახელმწიფოებრიობასაც ხომ საფრთხე დაემუქრა: ქვეყნის აღმოსავლეთი ნაწილი მოწყდა სამეფო ცენტრს, რომლის ძალაუფლებაც უკვე ამ ნაწილზე აღარ ვრცელდებოდა“[53].

აი, ეს არის ფაქტი ათაბაგობის ინსტიტუტის დასასრულისა. ცნობილმა „ოთხმა მხარგრძელმა“ და მათმა შთამომავლებმა, უხეშად რომ ითქვას, ვერ შეძლეს სახელმწიფოში პირველკაცობისას „ჭყონდიდელობა“.

სწორედ ამ ტრაგიკულ დროს რუსუდანს კვლავ გაახსენდა ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი (ან თვით ამ ეპისკოპოსმა გამოიჩინა ინიციატივა). ჭყონდიდელმა კვლავ დაიწყო შეკრება საქართველოსი. „რუსუდან მეფემ ბათო ყაინთან ვოლგისპირეთში არსენ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი გაგზავნა“[54]. ზავი დაიდო, ყაენმა სცნო ერთიანი საქართველო. მეფე ქუთაისიდან კვლავ თბილისში დაბრუნდა. ჭყონდიდელი კვლავ ჭყონდიდელობდა.

როგორც ითქვა, თამარის მეფობის დაწყებისას „მამა მეფისა“ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესს ეწოდებოდა, ხოლო მეფობის დასასრულს – ათაბაგს.

რამ გამოიწვია ამირსპასალარის სახელოს ამაღლება სამეფო კარზე და ათაბაგობის ინსტიტუტის წარმოქმნა?

საფიქრელია, რომ ეს იყო თამარის თავდაცვითი უკურეაქცია იმის შემდეგ, რაც კათალიკოსმა მიქაელმა მიიტაცა ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესობა, სხვა სახელოები და სამეფოს ფაქტობრივ მმართველად იქცა. ასეთი მტაცებლობით ამ მღვდელმთავარმა დაარღვია საეკლესიო კანონები. შედეგმა კი თავი იჩინა თითქმის ერთი საუკუნის შემდეგ.

ივანე ჯავახიშვილი წერს: „გამორკვეული გვაქვს, ჭყონდიდელი მწიგნობართუხუცესი და ვაზირთა უპირველესი, ფაქტიურად საქართველოს მეფის მოადგილე და სახელმწიფოს მთელი მართვა-გამგეობის ნამდვილი საჭეთმპყრობელი იყო, რომელსაც „კარის გარიგება“ მეფის „მამას“-აც კი უწოდებს“[55].

ხოლო როცა ასეთი უზარმაზარი თანამდებობა ქართული ეკლესიის მეთაურმა ჩაიგდო ხელში, „ის ფაქტიური გამგე უნდა გამხდარიყო სამეფოსი“[56].

აქ ორიოდე სიტყვა უნდა ითქვას იმის შესახებაც, თუ როგორ შეიძლებოდა ეკლესიას ფაქტობრივად ხელში ჩაეგდო სახელმწიფოს მმართველობა (ასე მოხდა მიქაელის მიერ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის სახელოს მიტაცებისას). ერთ წინა პარაგრაფში ნათქვამი გვქონდა, რომ დავით აღმაშენებლის დროს საქართველოში შეიქმნა თეოკრატიულის მსგავსი სახელმწიფო: მეფე და ეკლესიის მმართველი მღვდელმთავრები აწონასწორებდნენ ხელისუფლებას (მეფის უზენაესობით). მეფე ლაშქრისა და სამხედრო უწყების მეთაური იყო, ხოლო ეკლესია და ლაშქარი - ორი გაწონასწორებული პოლიტიკური ძალა. მიქაელმა ეს წონასწორობა დაარღვია, ისარგებლა იმით, რომ მეფე ქალს იმ დროს ქმარი, ანუ ლაშქრის მეთაური არ ჰყავდა, ხოლო ამირსპასალარი ყუბასარი ლოგინად იყო ჩავარდნილი. ასეთ დროს კათალიკოსის მიერ დიდი სახელოების მიტაცება მეფეზე მეტი ხელისუფლების ქონებას ნიშნავდა. ხელისუფლება აღარ უნაწილდებოდა დანარჩენ მღვდელმთავრებსა და ლაშქრის მეთაურს.

„მიქაელ კათალიკოზის ზრახვისა და გეგმის პოლიტიკური მნიშვნელობა ცხადია. მისი და, უეჭველია, მის მომხრეთა მიზანი სახელმწიფო ხელისუფლების ხელში ჩაგდებაც იყო. ვითარცა საქართველოს ეკლესიის კათალიკოზ-პატრიარქი,

იგი ქართული ეკლესიის მესაჭე იყო, ვაზირთა-უპირველესობისა და მწიგნობართ-უხუცესობის მიღებით მას საერთო, სახელმწიფო ხელისუფლების ხელში ჩაგდებაც სურდა. მის დაუკითხავად მეფეს არაფერი არ უნდა გაეკეთებინა. ამიტომ მიქაელს ამიერითგან თვით მეფეზეც კი ძალა და ხელისუფლება ექმნებოდა. მეფეს საეკლესიო საქმეებში უშუალოდ ჩარევის უფლება არ ჰქონდა და ხელი არ მიუწვდებოდა, მიქაელი კი ორისავე საერო-სახელმწიფო და საეკლესიო ხელისუფლების მქონებელი და გამაერთიანებელი იყო.

რამდენადაც მიქაელი უპირველესად კათალიკოზი იყო, ეს გარემოება სახელმწიფოსა და საერო ცხოვრებაში აუცილებლად ეკლესიის გაბატონებას მოასწავებდა. ეს საისტორიო მეცნიერებაში წოდებულს ცეზაროპაპიზმს უდრიდა და რომის ეკლესიის უფლებრივ შემეცნებას მიემსგავსებოდა, საქართველოს მეფეთა მთელ გეზსა და პოლიტიკას კი ძირიანად ეწინააღმდეგებოდა“[57].

აქ უნდა ითქვას, რომ მართალია, ცეზაროპაპიზმი თავისთავად მეფობის არსებობას საფრთხეს უქმნიდა და მიუღებელი იყო, მაგრამ ისიცაა აღსანიშნავი, რომ დავით აღმაშენებელმა ქართული ეკლესიის მეთაურებს - მღვდელმთავრებს უდიდესი სახელმწიფოებრივი მისიაც დააკისრეს, რაც თავისთავად, თავის თავში შეიცავდა საფრთხეს „ცეზაროპაპიზმისას“, განსაკუთრებით, სუსტი მეფის დროს.

„...ეკლესიის მაშინდელ მესვეურთ პოლიტიკური უპირატესობის ხელში ჩაგდებაც უცდიათ და მოუხერხებიათ კიდეც. მიქაელ კათალიკოზის ვაზირთ-უპირველესობა ეკლესიისაგან სახელმწიფო ხელისუფლებაზეც უძლიერესი გავლენის მოპოვების მომასწავებელი იყო“[58].

დაინტერესებული იყო თუ არა ქართული ეკლესია პოლიტიკური უპირატესობა ჩაეგდო ხელში და მიაჩნდა თუ არა მას თავისთვის სასარგებლოდ შექმნილი მდგომარეობა?

ჩანს, არ მიაჩნდა, ამიტომაც მიქაელის ამ ქმედების საპასუხოდ მოწვეული იქნა საეკლესიო კრება, რომელზეც ეკლესიის საუკეთესო მოღვაწენი ცდილობდნენ ეკლესიის მეთაურისათვის ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესობა ჩამოერთმიათ, რათა აღედგინათ წონასწორობა, ისეთი ჰარმონია, რომელიც დავით აღმაშენებლის დროს არსებობდა ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის. ალბათ, ამ ჰარმონიის დარღვევით მიქაელ კათალიკოსმა ჩაიდინა „წინაუკმოობა წესთაგან ეკლესიისათა“, „უეჭველია, მიქაელის ნამდვილ დანაშაულად მკაფიოდ დასახელებული ჭყონდიდელობა - ვაზირთა-უპირველესობის „მოვერაგება“ ითვლებოდა“[59]. მიქაელის გადაყენება სურდათ, მაგრამ ვერ შეძლეს. „მიქაელი წინანდებურად ეკლესიისაცა და სახელმწიფოს ხელმძღვანელად დარჩა“[60]. ამ კრების შემდეგ მიქაელს „კიდევ 6 წელიწადი უცოცხლია და წინანდებურად ორივე უზენაესი, საეკლესიო და სახელმწიფო ხელისუფლება სჭერია“[61].

„მიქაელის გადაყენების ამ უნაყოფო მცდელობამ თამარისა და მისი პოლიტიკის მომხრეთა დასის სისუსტე გამოამჟღავნა“[62].

ცხადია, თამარი ვერ შეურიგდებოდა ამ მდგომარეობას. დაელოდა ხელსაყრელ მომენტს მდგომარეობის გამოსწორებისათვის. მიქაელ კათალიკოზი გარდაიცვალა.

თამარმა შეძლო დარბაზის დახმარებით ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესობა ანტონისთვის მიეცა. ორი ვაზირი ანტონი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი და ამირსპასალარი სარგის მხარგრძელი ერთდროულად გამოჩნდნენ ხელმწიფის კარზე. ისინი თამარმა „შვიდთავე სამეფოთა დიდებულთა თანადგომითა და ერთნებობით“ დაამტკიცა.

ამირსპასალარი ადრე, ნ. ბერძენიშვილის აზრით, ვაზირად არ იწოდებოდა. სარგის მხარგრძელი თამარს გაუვაზირებია. „...საფიქრებელია, რომ ვაზირად თამარის მეფობის დასაწყისშიც კი მხოლოდ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი ითვლებოდა. ... თამარის ისტორიკოსის ხანაში ხდება გავაზირება სხვა ხელისუფალთა...“[63] „დავითის დროს ვაზირი იყო მხოლოდ ჭყონდიდელი“[64].

თამარმა გაავაზირა ამირსპასალარი, ამით კი, ჩანს, მოუსპო საშუალება „ოთხი ბერისაგან“ რომელიმეს მიქაელის მსგავსად, მიეტაცებინა უმთავრესი სახელმწიფო და საეკლესიო თანამდებობანი და ერთპიროვნულად ემართა სახელმწიფო. თამარმა ამირსპასალარის გავაზირებით ფაქტობრივად დაამყარა წონასწორობა ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის. დავითის დროინდელი „თეოკრატიულისმაგვარი სახელმწიფო“ თამარისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა, რადგანაც ამ სისტემამ თავისი უარყოფითი სახე გამოაჩინა.

როგორც ჩანს, მაშინაც კარგად იცოდნენ, რომ ამირსპასალარის ამაღლებით (თანაც არა მართლმადიდებლის) თამარმა ქართული ეკლესიის მეთაურების (ისინი სახელმწიფოს ხელმძღვანელებიც იყვნენ) ძლიერება შეამცირა (სწორედ ამირსპასალარის ამაღლების შემდეგ იგრძნო თამარმა ჭეშმარიტ ხელმწიფედ თავი. აღსანიშნავია ისიც, რომ სომხით-ანისელი დიდებულის (ამირსპასალარის) ამაღლებით ლიხთ-იმერელ დიდებულთა ზეგავლენაც შემცირდა სამეფო კარზე).

ზაქარია ამირსპასალარის გავლენა სამეფო კარზე უფრო და უფრო იზრდებოდა. ეს კი, ალბათ, აღიზიანებდა ეკლესია-სახელმწიფოს ყოფილ ერთპიროვნულ მმართველებს. ამითაც უნდა ყოფილიყო გამოწვეული კათალიკოსის მიერ ზაქარიას საჯარო შეურაცხყოფა. ავტორიტეტამაღლებული ზაქარიასა და მხარგრძელთა სახლის მიერ ხელმწიფის კარის უმნიშვნელოვანესი სახელოების ხელში ჩაგდება აღიზიანებდა არა მარტო დაჩრდილულ ჭყონდიდელსა და კათალიკოსს, არამედ „ძველი სამეფოს“, „აფხაზეთის“ ანუ ლიხთ-იმერეთის დიდებულებსაც.

ერთხელ კათალიკოსმა თვითვე ჩაატარა წირვა. წირვის შემდეგ „...ყოველნი ღირსნი მოუხდებოდეს ჭამად სეფისკვერისა. ინება ზაქარია ამირსპასალარმან შეხებად და აღებად სეფისკვერისა. ხოლო მღდელთა არა მისცეს, რამეთუ იყო სარწმუნოებით სომეხი, შეჩვენებულთაგანი“[65]. ზაქარიამ იუკადრისა, შერცხვა სხვა დიდებულებისა და მეფისა, რომელნიც იქვე იყვნენ. ამიტომაც „იკადრა ზაქარიამ აღტაცებად სეფისკვერისა და შეჭმად, რომლისათვის კათალიკოსი, ცეცხლებრ აღტყინებული, ძლიერად ამხილებდა“. თავისი ნებით თქვენ, შვიდგზის წყეულ სომხებს, სეფისკვერს მართლმადიდებელი მღვდელმოქმედი არ მოგცემთ, მოტაცება კი მხოლოდ ძაღლისთვისაა საკადრისიო. ამის შემდეგ დარბაზშიც კი თურმე ზაქარია ამირსპასალარი „სიტყვითა ჰგმობდა სარწმუნოებასა ჩვენსა“. ეს კათალიკოზისათვის სრულიად მოუთმენელი იყო და საკადრისად „მიუგებდა და აუხსნიდა“.

ზაქარიას პასუხი იყო: „მე მოლაშქრე ვარ, პასუხს ვერ გაძლევთ, მაგრამ მოვიწვევ ჩვენი სარწმუნოების მოძღვრებს, „...რომელთა ჩემ წილ სირცხვილეულ გყონ“. მართლაც, ზაქარიამ ქართველი მეფის კარზე მოიყვანა „კათალიკოსი ვანისა და ყოველნი ვარდაპეტნი და დაიდგა სამსჯავრო და დაჯდა დედოფალი, დედოფლისა მოსავი, დავით მეფე და წარჩინებულნი საქართველოსნი ერთ-კერძო, მხარგრძელნი ზაქარია და ივანე ერთ-კერძო. მოუწოდეს კათალიკოსსა იოანეს“[66].

ალბათ, იმით შეიძლება სახელმწიფოს კარის გარკვეული ინერტულობის გამართლება, რომ თამარი მარტო „ქართველთა“ მეფე კი არ იყო, არამედ შაჰანშას პოლიტიკური მემკვიდრე, ანუ ანისის ერთ დროს უძლიერესი სამეფოს მეფეც. ამიტომაც ის ამ ვრცელი, ეკონომიურად ძლიერი მხარეების მოსახლეობის (ამ შემთხვევაში მათი წარმომადგენელი მონოფიზიტი სამღვდელოების) დამცველი და მფარველი უნდა ყოფილიყო.

ორმა კათალიკოსმა, ქართველმა და სომეხმა, ერთმანეთი ვერაფრით ვერ დაარწმუნეს თავიანთი სარწმუნოების ჭეშმარიტებაში, თუმცა კი სომხებმა „ძლიერი ღაღადი აღუტევეს“. მაშინ კათალიკოსმა უცნაური რამ ჩაიდინა, რომელიც კარგადა აქვს აღწერილი „ისტორიანი და აზმანი შარვანდედთანის“ ავტორს. საბოლოოდ ქართველთა სარწმუნოება გამარჯვებულად ჩაუთვლიათ „და ქართველთა იწყეს მადლობად ღმრთისა ხმითა სიხარულისათა“.

საფიქრებელია ისიც, რომ არა მარტო მხარგრძელების აღზევება გამოიწვია საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მიქაელის მიერ ქვეყნის სამმართველო სახელოების მიტაცებამ, არამედ სხვა ცვლილებები და პოლიტიკური მოძრაობანი. შესაძლებელია, ყუთლუ-არსლანის ცნობილი გამოსვლაც ამით ყოფილიყო გამოწვეული. რას ითხოვდა ყუთლუ-არსლანი? როგორც ჩანს, ის ითხოვდა მეფის კარისაგან სახელმწიფოს სამმართველო აპარატის გამოყოფას. აღმოსავლეთის ქვეყნებშიც (ანუ „სპარსეთში“, იმდროინდელი ტერმინოლოგიით) ასევე ყოფილან სასახლისა (მეფის კარისა) და სახელმწიფოს მმართველობის მოხელეები გამიჯნულნი.

„ყუთლუ-არსლანის დასის პროგრამა, ჩვენი აზრით, ითვალისწინებდა მეფის კარისაგან ცენტრალური მმართველობის აპარატის გამოყოფას, მის თავმოყრას საგანგებო შენობაში, „კარავში“ და არა პარლამენტური თუ პარლამენტურის მსგავსი რაიმე ორგანოს შექმნას“[67].

ამ გამოსვლამდე კი, ქართული წესის თანახმად, სახელმწიფო მმართველობის აპარატი იმყოფებოდა მეფის კარზე. მართალია, ქვეყნის სამმართველო სადავეები მიქაელ კათალიკოსს ჰქონდა ხელში ჩაგდებული (იხ. ზემოთ), მაგრამ ის ხელმწიფის კარზე მოღვაწეობდა. უთუოდ მეფესთან მუდმივი კონტაქტი და ურთიერთობა ჰქონდა. ყოველდღე რომ იმყოფებოდა ჭყონდიდელი ხელმწიფის კარზე, ეს თითქოსდა იქიდანაც ჩანს, რომ „ხელმწიფის კარის გარიგების“ თანახმად, „ხუთი ფურცელი ქაღალდი ყოველთა დღეთა ჭყონდიდელსა...“[68]. უნდა მიეცესო, ე.ი. ყოველდღიურად ჭყონდიდელს ხუთი ფურცელი ქაღალდი მიეცემაო, ცხადია, სახელმწიფოებრივი საქმეების წარმართვისათვის. მიქაელი, როგორც უპირველესი ვეზირ-მწიგნ-

ობართუხუცეს-ჭყონდიდელი, ხელმწიფის კარზე იმყოფებოდა და სწორედ ხელმწიფის სახელით მართავდა ქვეყანას.

როგორც ჩანს, ამ მდგომარეობამ წარმოშვა პარტია, რომლის წევრებმაც სულ სხვაგვარი მიდგომით დაისახეს, ხელში ჩაეგდოთ სამმართველო აპარატი, ანუ ფაქტობრივად სწორედ ის უფლებანი, რომელიც ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესს გააჩნდა უპირატესად.

მათ მოითხოვეს კარვის დაარსების ნებართვა: „უეჭველია, რომ ყუთლუ-არსლანის პროგრამის „კარავი“ პრინციპში ჰგავდა აღმოსავლურ „დივანს“[69].

„აღმოსავლეთ-მუსულმანურ ორგანიზაციას წითელ ხაზად გასდევს მმართველობის ყველა ორგანოს ორ დიდ კატეგორიად – დერგაჰად (სასახლე) და დივანად (კანცელარია) გაყოფა“[70].

მაშასადამე, ყუთლუ-არსლანს, როგორც ჩანს, ნდომია სასახლისაგან გამოეყო „დივანი“, ანუ „კარავი“. ამ კარავს კი ის ფუნქციები დაეკისრებოდა, რასაც ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი და სხვა ხელისუფალნი ასრულებდნენ ხელმწიფის კარზე. ამით დაკანონდებოდა ის არსებული ვითარება, რომლის დროსაც მიქაელს სახელმწიფო მართვის სადავეები ხელთ ეპყრა, ოღონდ ახლა მიქაელის ნაცვლად ამ სადავეებს ხელში ჩაიგდებდა „კარავი“.

„დიდ სელჩუკთა სახელმწიფოში ასევე ცალკე იყო ორგანიზებული სულთანის სასახლის კარი და ე.წ. დიდი დივანი. სამოქალაქო მმართველობას ხელმძღვანელობდა ე.წ. დიდი დივანი. იგი დაყოფილი იყო ცალკეულ საუწყებო დივნებად, რომლებიც სათავეში ედგნენ სახელმწიფო მმართველობის სხვადასხვა უბანს. სულთანის კარი და დივანი რუმის სასულთნოში მკვეთრად იყო გამიჯნული. დივანს სათავეში ედგა ვეზირი, რომელიც ფაქტიურად მართავდა სახელმწიფოს სულთანის სახელით“[71].

ჩანს, ასევე სურდათ ყუთლუ-არსლანის დასის წევრებს სამმართველო აპარატის მოწყობა. ეს აპარატი კი, როგორც ითქვა, „...მეფის სასახლის კარზეა, მეფის სასახლის კარისაგან არ არის გამოყოფილი“[72].

ყუთლუ-არსლანის „სპარსული“ წესი თამარისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა, სამაგიეროდ ამ გამოსვლამ თამარს ერთგვარი პოლიტიკური წარმატება მოუტანა. ამ გამოსვლის შემდეგ ყველასათვის ცხადი უნდა გამხდარიყო ის, რომ მიქაელის მიერ ქვეყნის სამმართველო სადავეების ხელში ჩაგდება საფრთხეს უქმნიდა სახელმწიფოს შიგნით სტაბილურობას. ამიტომაც თამარმა მოიწვია მთელი თავისი სახელმწიფოს, ანუ „შვიდი სამეფოს“ დიდებულები და მათი ხელით თავის კარზე შექმნა ახალი სამმართველო აპარატი ორი ვაზირის მეთაურობით. თამარმა ვაზირად კვლავ დატოვა ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი (ის ახლა ანტონს ჩააბარეს), ხოლო ახალი ვაზირია ამირსპასალარი სარგის მხარგრძელი. სასახლის კარზე ერთგვარი პოლიტიკური წონასწორობა დამყარდა.

„ქართლის ცხოვრებაში“, სადაც ისტორიკოსს საუბარი ახალი მწიგნობართუხუცესის დანიშვნაზე აქვს, ნათქვამია: თამარ მეფე დიდ საგონებელს მიეცა და „გონებდა, თუ ვის მიანდოს დავით და სპა თვისი და განსაგებელი სახლისა

თვისისაო“. მაშასადამე, მწიგნობართუხუცესს ებარა სახელმწიფო სახლის „განსაგებელი“, სამეფოს სპა და თვით თამარ მეფის თანამეცხედრეც კი, დავით მეფე, მისი საზრუნავი უნდა ყოფილიყო“[73]; მართლაც, ტექსტიდან თამარი თითქოსდა მწიგნობართუხუცესის დანიშვნაზე ფიქრობს, მაგრამ აქ უნდა იგულისხმებოდეს არა მარტო მისი, არამედ ახალი ამირსპასალარისა და მსახურთუხუცესის კანდიდატების ძიების შესახებაც.

„ერთი სიტყვით, როგორც ეტყობა, მეფის შემდგომ მწიგნობართუხუცესი ქვეყნის უზენაესი მზრუნველი, საზოგადო კეთილდღეობის და წარმატების მოსურნე და პოლიტიკისა და მიმართულების საჭეთმპყრობელი იყო. ...თვით მეფეც კი მის დაუკითხავად არ მოქმედებდა, „საურავი უმისოდ არ იქნების...“ როგორც მეფეს უმწიგნობართუხუცესოდ სახელმწიფო საქმეები არ უნდა განეგო, ისე არც ამ ვაზირთა უპირველესს შეეძლო „თვინიერ მეფისა კითხვისა“ ემოქმედნა სახელმწიფოს მნიშვნელოვანი საქმეების გადაწყვეტის დროს. იგი დიდ მონაზონთა ჯგუფშიც ირიცხებოდა და ვაზირთა ყოველთა უპირველესად ითვლებოდა. ...ოთხთა მონაზონთა ჯგუფში ყოფილა მოქცეული“[74].

ჭყონდიდელს უდიდესი სახელო ებარა. თამარმა მას ვაზირი-ამირსპასალარი ამოუყენა გვერდით. ის იყო „სახელმწიფო მხედრობისა და სპის წინამძღოლი და სარდალი ...“[75]. „იგი სამხედრო მინისტრს უდრიდა. ამირსპასალარს, ვითარცა ლაშქართა თავადს, საქართველოს მთელი ჯარი და ყველა მხედართმთავარი ემორჩილებოდა“[76]. „უმისოდ ქვეყანა არ გაიცემის, არცა ვინ სამამულოდ შეიწყალების“[77]. ასე რომ, ზაქარია მხარგრძელს ძალზე დიდი თანამდებობა ერგო ხელმწიფის კარზე. ივანე მხარგრძელსაც არა ნაკლები სახელო ერგო, მსახურთუხუცესობა. მართალია, ის მაშინ ვაზირი არ იყო, მაგრამ მალე რუსუდან მეფემ მსახურთუხუცესიც შეიყვანა სავაზიროში, გაავაზირა. „მსახურთუხუცესს ექვემდებარებოდა ორი-სამი დაწესებულება თავის ყველა მოხელითურთ“[78]. ივანე მხარგრძელს თამარმა ათაბაგობა უბოძა. „...თუ ათაბაგი ღირსებით მწიგნობართუხუცესზე დაბლა იდგა, დანარჩენ მოხელეებზე მაინც უფრო დაწინაურებულად ითვლებოდა, თვით ამირსპასალარობასაც კი სჭარბობდა და „უაღრეს პატივად“ იყო მიჩნეული... „იყო ვაზირი კარსა მეფისასა“... ათაბაგი დარბაზის კარს მყოფი ხელისუფალი ყოფილა, მაგრამ ამავე დროს ქართველი ჟამთააღმწერელი ამტკიცებს, რომ თამარ მეფისაგან ათაბაგობა იყო „განდიდებული უმეტეს სხვათა ერისთავთა“[79].

ამირსპასალარისა და ათაბაგის გავაზირება, როგორც ითქვა, მწიგნობართუხუცესის გავლენის შესამცირებლად, ხელმწიფის კარზე პოლიტიკური წონასწორობის შესანარჩუნებლად იყო მოფიქრებული.

თამარი არ იყო აბსოლუტური მონარქი, ობიექტური გარემოება არ იძლეოდა ამის საშუალებას. მისი მამა გიორგი III მხოლოდ პირადი უნარის გამო ყოფილა ძლიერი მეფე. ნ. ბერძენიშვილი წერს: „...მართალია, გიორგი ძლიერი მეფე ჩანს, მაგრამ ეს მისი პირადი უნარის ნაყოფი უფროა, ვიდრე ობიექტური მდგომარეობისა. უკანასკნელი ისეთია, რომ ის, ადრე თუ გვიან, მეფეს (აბსოლუტური ტენდენციების მქონეს) დაამარცხებს და ისეთ სამეფოს შექმნის, სადაც მეფესთან ერთად ფეოდალებიც თანაზიარ მეფობისა იქნებიან“[80].

გიორგი III-ის გარდაცვალებისთანავე მეფესთან ერთად „მეფობის თანაზიარობის“ პრეტენზია გამოუცხადებიათ ლიხთ-იმერელ, ანუ „აფხაზეთის სამეფოს“ დიდებულებს. მათ „რეაქციის ნიშნები“ გამოუვლენიათ და თამარი „ორჭოფულ მდგომარეობაში“ ჩაუყენებიათ. მათ მოუთხოვიათ ერთიან სამეფოში ხაზგასმული ყოფილიყო „აფხაზთა სამეფოს“ მოწინავეობა, ძველი დამსახურება და უპირატესობა. ეს, პირველ რიგში, უნდა გამომჟღავნებულიყო მეფის კურთხევის „ძველი“, ანუ ლიხთ-იმერული წესის აღდგენით, შემდეგ კი სხვა მოთხოვნებსაც წამოაყენებდნენ.

„გიორგი გარდაიცვალა. მეფის მდგომარეობა ორჭოფულია. დარბაზი მეფედ კურთხევას მოახსენებს ერთხელ უკვე მამის მიერ ტახტზე აყვანილს. ეს უკვე რეაქციის ნიშნები იყო. დიდებულებმა აღადგინეს მეფის კურთხევის ძველი წესი, რომელიც, საფიქრებელია, დავითის დროიდან აღარ იყო მიღებული. თამარი იძულებული იყო დამორჩილებულიყო. აკად. ივ. ჯავახიშვილის შენიშვნა სწორია, რომ აქ ძველი წესი, აფხაზთა მეფის დროის წესი, მოქმედებს და არც ერთი ფეოდალური სახლი აღმოსავლეთ საქართველოდან ამ დიდმნიშვნელოვან ცერემონიალში ნაგულისხმევი არ არის. ეს კი ამ დროისათვის შეუფერებელი გარემოებაა. ბრძოლა მეფის კურთხევის წესის გარშემო ნიშანდობლივია. თამარის მეისტორიის კონტექსტი ისეთია, რომ საფიქრებელია, ძირძველები ძველი წესის აღდგენას ცდილობდნენ და ახერხებდნენ კიდევაც. ცოცხალი თავით ლიხთიქითის ძირძველები ამ თავის პრივილეგიას არ დათმობდნენ“[81].

სწორედ ამ დროს, ე.ი. 1184 წელს, თამარის მეორედ მეფედ კურთხევამდე უნდა ჩაეგდო ხელში კათალიკოზ მიქაელს მწიგნობართუხუცესობა. საერთო სურათი ასეთი უნდა ყოფილიყო: ლიხთ-იმერელ დიდებულებს ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესობა მიაჩნდათ აფხაზ მეფეთა კარზე არსებულ ძველ სახელოდ. ამიტომაც მიქაელ კათალიკოზის მიერ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესობის მიღებით, ალბათ, მათი რაღაც უპირატესობები დაკმაყოფილდა. მიქაელი სამეფოს ფაქტობრივ მმართველად იქცა. ამის შემდეგ ლიხთ-იმერელმა დიდებულებმა „შვიდი სამეფოს“ დიდებულებთან თანხმობით ნება დართეს თამარს, ასულიყო სამეფო ტახტზე, მაგრამ მას „ძველი წესით“ უნდა აღესრულებინა მეფედ კურთხევის ცერემონიალი. ამით კი ხაზი გაესვა იმას, რომ ის პოლიტიკურად სცნობდა ლიხთ-იმერეთს, ანუ „ძველი სამეფოს“ დიდებულთა უფლებას ერთიანი საქართველოს მართვა-გამგეობაში. მართლაც, „1183 წელს ანტონი მწიგნობართუხუცესია“[82], ხოლო თამარის გამეფებისას მწიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი მიქაელია. 1190 წლამდე „ის ფაქტიური გამგე უნდა გამხდარიყო სამეფოსი“[83].

როგორც ზემოთ ითქვა, თამარმა შეძლო ლიხთ-იმერელ დიდებულთა ინტერესების საპირისპიროდ სამეფო კარზე შემოეყვანა ახალი ვაზირი - ამირსპასალარი ზაქარია, რომელიც წარმოადგენდა საქართველოს ახალ აღმოსავლურ ტერიტორიებს. სამეფო კარზე დააწინაურა ამავე წარმოშობის ივანე მსახურთუხუცესი. ამან დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია „ძველი დიდებულებისა“ (ლიხთ-იმერლებს ახლა ტაო-კლარჯელი დიდებულებიც შეუერთდნენ, რადგანაც აფხაზეთი და „ქართველთ სამეფო“ (ტაო-კლარჯეთი) იყო ერთიანი საქართველოს ძველი პოლიტიკური დვრიტა). ეს უკმაყოფილება გამომჟღავნდა გიორგი რუსის ცნობილი

აჯანყებით, რაც, ფაქტობრივად, „ძველი სამეფოს“ დიდებულების აჯანყებას წარმოადგენდა. „უნდა ვიფიქროთ, რომ აჯანყებულნი უკმაყოფილონი იყვნენ იმ გარემოებით, რომ პოლიტიკური ცენტრის აღმოსავლეთში გადატანით ლიხთ-იმერეთი და მესხეთი ნაკლებად იყვნენ ყურადღების ცენტრში, ვიდრე ქართლ-კახეთ-სომხეთი. ახალი ქვეყნების შემოერთებასთან დაკავშირებით, პოლიტიკური ცენტრის აღმოსავლეთში გადატანით, გამარჯვებათა შედეგები აღმოსავლელ არისტოკრატიას უფრო ხვდებოდა. ისინი უფრო მისანდონიც იყვნენ (ახალი არისტოკრატია) და უფრო დაინტერესებულნიც (დამარცხება თუ გამარჯვება მათ სასიცოცხლო ინტერესებს უშუალოდ ეხებოდა). ბუნებრივია, რომ მათ სასახლეში თანდათან დაიკავეს უმაღლესი ადგილები, საყმო და სახარაჯო ქვეყნები. „ძველი სამეფოს“ არისტოკრატია შეურაცხყოფილი რჩებოდა და ახლის მიმართ სამტროდ განეწყობოდა...“[84].

როგორც ითქვა, „ძველი სამეფოს“ დიდებულთა მხარდაჭერით უნდა მიეღო მიქაელს ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესობა. ამ და სხვა მიზეზების გამოც კათალიკოსი მხარს უჭერდა ძველი სამეფოს დიდებულებს. ცხადია, სამეფო კარზე მონოფიზიტი ამირსპასალარის ამაღლებით მართლმადიდებლური ეკლესია კმაყოფილი არ იქნებოდა. ამიტომაც, „ეკლესიის მესაჭენიც კი კათალიკოსის მოთავეობით განდგომილთ უჭერდნენ მხარს. უეჭველია, ეს მოვლენა ვარდან დადიანის პირადი გავლენით არ აიხსნება და მას ზოგადი და საკმაოდ ღრმა მიზეზი აქვს. საინტერესოა, რომ ახლად აღზევებულებში არავინ იმერელი არაა და ყველანი „ჰომო ნოვუს“-ები („ახალი კაცები“) აღმოსავლეთ საქართველოდან არიან ...“[85].

ნ. ბერძენიშვილის აზრით, მიქაელ კათალიკოსი „მოთავე ჩანს იმ ურეაქციონერესი წრისა, რომელთაც თამარის მეორედ კურთხევისას გაფიცვით, რუსის განდგომილებით გამოამჟღავნეს თავისი ზრახვები“[86].

აქ საფიქრებელია ის, რომ როგორც კათალიკოსი, ისე „ძველი სამეფოს“ დიდებულები, გრძნობდნენ, რომ ახალი პოლიტიკით თამარს და მის სახელმწიფოს შეიძლებოდა მოსვლოდა დიდი პოლიტიკური მარცხი. მართლაც, ნ. ბერძენიშვილის აზრით, ეს ასე მომხდარა და ამიტომაც ლაშა-გიორგი ცდილობდა ამ პოლიტიკური მარცხის გამოსწორებას – „ლაშა-გიორგი ცდილობს თამარის დროის პოლიტიკური მარცხი ცენტრალური ხელისუფლებისა გამოასწოროს“[87].

„ხანგრძლივ ბრძოლაში სამეფო ხელისუფლებასა და მსხვილ საგვარეულო არისტოკრატიას შორის ეს უკანასკნელი ერთგვარად თითქოსდა გამარჯვებული გამოვიდა. თამარმა დათმო. ამიერიდან სამეფო ხელისუფლება იძულებული იყო, მაგალითად, მონაპირეებისათვისვე ებოძებინა ხოლმე „წყალობად თურქთა ბატონობისაგან განთავისუფლებული ქვეყნები...“[88]. განთავისუფლებული ქვეყნების დიდი წილი და ქვეყნის სამმართველო აპარატის სადავეების მეტი ნაწილი მხარგრძელების ხელში მოექცა. ამ პოლიტიკის შედეგს, ალბათ, წინასწარ ჭვრეტდნენ როგორც ლიხთ-იმერელი „ძველი სამეფოს“ დიდებულები, ისე ეკლესიის ზოგიერთი იერარქნი, მაგრამ ყველაფერი ექვემდებარებოდა ობიექტურ მიზეზებს. შესაძლოა, „ძლიერ მეფეს“ დროებით შეეჩერებინა ეს პროცესი, მაგრამ საბოლოოდ, ალბათ, ვერ შეაჩერებდა. „თამარის დროს კი დიდებულები იმარჯვებენ, მეფის საქმიანობას კონტროლს უწევენ და ქვეყნის შიგნით მძლავრ ძალას წარმოად-

გენენ“[89]. ამიტომაც, როცა ლაშა-გიორგიმ თავისი „სიძლიერე“ გამოამჟღავნა, მას გაბატონებულმა დიდებულებმა, განსაკუთრებით კი მხარგრძელებმა, სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწიეს – „ლაშა-გიორგი იყო ცენტრალისტური ტენდენციებისაკენ მიდრეკილი ადამიანი, რომელმაც, თუმცა დროებით, მაგრამ მაინც სცადა ერთგვარი რევანში დიდგვაროვანთა პოლიტიკურ წრეებზე, რომელნიც ცენტრალურ ხელისუფლებასთან მიმართებაში ძალიან იყვნენ განდიდებულნი. გიორგი-ლაშას თავის დიდებულების წინააღმდეგ ერთგვარი შინაპოლიტიკური ომი აქვს გაჩაღებული. ეს, შეიძლება, განძის კედლებთანვე შევამჩნიოთ, როცა ლაშა-გიორგი ივანე ათაბაგისა და სხვა სამხედრო ხელისუფალთა გვერდის ავლით განძის გარშემოვლას იწყებს. თამარის დროს უმთავრესად ერთი და იგივე სახლების წევრები სჩანან და აი, ახლა სწორედ ეს წრე უტევს ლაშას და ემუქრება კიდეც, რომ ლაშქარსა და სამეფო კარსაც მიატოვებს. ლაშამ განიშორა სანატრელი დედის ვეზირები: „თავადნი საქართველოსნი, ფრიად მწუხარენი იყვნეს და უმეტეს ივანე ათაბაგი და ვარამ გაგელი ზაქარიას-ძე განეყენებოდნენ დარბაზს ყოფისაგან... არა თავს ვიდებთო... შენს მეფედ ყოფასა...“

ოპოზიციონერებს სურთ, მეფემ მათი განზრახვისა და თათბირის გარეშე არაფერი გააკეთოს. თამარის ძეს სურდა, აღედგინა დავით აღმაშენებლისა და მისი უახლოესი მემკვიდრის დროინდელი მძლავრი სამეფო ხელისუფლება...“[90].

ლაშა სასტიკად დაამარცხეს აღზევებულმა დიდებულებმა: ათაბაგმა და სხვა მხარგრძელებმა. მათ ამ დროს ისეთივე მეთოდები უხმარიათ ბრძოლისა, როგორიც - გიორგი რუსის დროს. მეფეს სახელი გაუტეხეს. ის სხვა დიდებულების, ხალხის, მორწმუნეების თვალში უნებისყოფო და ამორალურ ადამიანად წარმოადგინეს. ლაშა ახალგაზრდა გარდაიცვალა. ამავე ძალას არა ძლიერი მეფის, არამედ შედარებით სუსტის დროს შეეძლო მხრების გაშლა და ასპარეზის ხელში ჩაგდება. მათ რუსუდანი გაამეფეს. მათთვის ქალი-მეფე იდეალს წარმოადგენდა, რადგანაც მას არ შეეძლო ლაშქრის მეთაურობა, მხედართმთავრობა, რაც აუცილებლად ესაჭიროებოდა შუა საუკუნეებში აღმოსავლეთის ქვეყნის მეფეს. სწორედ მეფე - მხედართმთავარი იყო ძლიერი მეფე, რომელიც თავის ირგვლივ ძალზე აღზევებულ დიდებულებს ვერ ჰგუობდა. ამიტომ რუსუდანს ივანე ათაბაგი კარგად შეეწყო. მაგრამ საქმემ უჩვენა, რომ საქართველოს მომავლისათვის ივანე ათაბაგი და, საერთოდ, ათაბაგობის ინსტიტუტი უსარგებლო და მავნეც კი იყო (ეს მოგვიანებით მესხეთის გათათრებულმა ქართველმა ათაბაგებმაც კარგად უჩვენეს).

მაშასადამე, საფიქრებელია, რომ ვითარება ასე განვითარდა: თამარის გამეფებისას პოლიტიკური ჰეგემონობა სცადეს ლიხთ-იმერეთის (აფხაზეთის) დიდებულებმა. ისინივე იყვნენ დაინტერესებულნი ძალაუფლების ერთ ხელში, კათალიკოს-მწიგნობართუხუცესის ხელში მოქცევით. მაგრამ ეს მიუღებელი აღმოჩნდა სხვა პარტიისათვის. ყუთლუ-არსლანმა ამ ხელისუფლების ხელმწიფის კარიდან გამოტანისათვის იზრუნა. თამარმა ისარგებლა ამ ორ ძალას შორის წინააღმდეგობით - სამმართველო ხელისუფლება გაუყო ორ ვაზირს. შემოიყვანა აღმოსავლელი ხელისუფალი, ამირსპასალარი მონოფიზიტი. ასეთი მდგომარეობა კვლავ მიუღებელი აღმოჩნდა აფხაზი და მესხი დიდებულებისათვის. მათ შექმნეს გიორგი რუსის

პარტია და სასახლეში ადგილის დაჭერას შეეცადნენ. თამარმა დაამარცხა ისინი, სასახლეში აღმოსავლელი დიდებულები (განსაკუთრებით, მხარგრძელები) გაბატონდნენ. საბოლოო ჯამში ლიხთ-იმერელი დიდებულების ნაცვლად საქართველოს მეფის კარზე სრულიად საქართველოს – მართლმადიდებელ-მონოფიზიტმა წარმომადგენლებმა მოიყარეს თავი.

„საქართველოს სამეფო გვარის მეფეებს, როცა მთელი კავკასია დაპყრობილი ჰქონდათ და შეერთებული, ეროვნული სახელმწიფოს მბრძანებლებად ითვლებოდნენ, სამეფო საყდარიც ტფილისში იყო გადმოტანილი, მაშინაც კი მათ საზოგადოდ „აფხაზთა მეფეებს“ ეძახდნენ. სხვათა შორის, არაბთა და სპარსთა ისტორიკოსებიც“[91], მაგრამ თამარის საქართველო სინამდვილეში უკვე პოლიტიკურად აღარ წარმოადგენდა ლიხთ-იმერეთის სამეფოს, არამედ ეს იყო სრულიად საქართველო, რომლის მართვაში მისი ყველა კუთხის წარმომადგენელი მონაწილეობდა. ეტყობა, მაშინდელ საზოგადოებას კარგად ახსოვდა, რომ სრულიად საქართველოს მეფეები თავდაპირველად მხოლოდ აფხაზთა მეფეები ბრძანდებოდნენ“[92]. თამარს არ შეეძლო, საქართველოს მხოლოდ ერთი კუთხის დიდებულებისათვის მიეცა უზენაესი უფლებები, ის საქართველოს ყოველი კუთხის წარმომადგენელს აწინაურებდა. საქართველო კი მაშინ უკვე სომხეთის პროვინციებსაც ერქვა. მონღოლებმაც საქართველოს, ანუ „გურჯისტანის“ სამეფოში შემავალ ტერიტორიებად სცნეს ყოფილი ანისის სამეფოს მიწები. ამას მიუთითებს სხვა უამრავ წყაროსთან ერთად ანისის სპარსული წარწერაც, საიდანაც ჩანს, „საქართველოში“ რა სახის გადასახადები მოქმედებდა[93]. შეიძლება, ათაბაგობის ინსტიტუტის შემოღებით თამარმა საქართველოს უმტკივნეულოდ შემოუერთა სომხური მიწები, მაგრამ ათაბაგებმა საქართველოსთვის „ჭყონდიდელობა“ ვერ შეძლეს.

თამარი – წმიდა კეთილმსახური მეფე

დავით აღმაშენებელმა თურქ-სელჯუკები ამიერკავკასიიდან განდევნა, სომხეთისა და შირვანის დიდი ნაწილი გაათავისუფლა და შემოუერთა საქართველოს სახელმწიფოს. ამ დროის საქართველო გადაფენილი იყო „ნიკოფსითაგან დარუბანდისა ზღვამდე და ოვსეთიდგან სოერად და არეგაწამდე“[94]. ქვეყანა, დავითის ანდერძის თანახმად, შედგებოდა „მამული“ და „ახლად მოგებული“ მხარეებისაგან. დავითი მიიჩნევს, რომ ქვეყნის გაფართოებაში ღვაწლი მიუძღოდა არა მარტო მას, არამედ საქართველოს სამეფოს დიდებულებსა და წარჩინებულებს: „კათალიკოსთა, ეპისკოპოსთა, ერისთავთა და ყოველთა შეწყალებულთა“, რადგანაც თავის ძეს, ახალ მეფეს, უანდერძა – „მეფობაჲ, მამული და ახლად მოგებული, ღვაწლითა ჩემითა და თქვენითა: ნიკოფსითგან ზღვადმდე და ოვსეთითგან არეგაწამდე“, ხოლო ამ „თქვენში“ დავით მეფე გულისხმობს მათ, რომელთაც „უბრძანებს“ ანდერძის დაცვასა და აღსრულებას არსენი ბერის პირით: „...თქვენ, ყოველთა დიდებულთა და წარჩინებულთა სამეფოჲსა მისისათა: კათალიკოზთა, ეპისკოპოსთა, ერისთავთა და ყოველთა შეწყალებულთა“[95].

საყურადღებოა, რომ აქ, ისევე როგორც სხვა ძველ წყაროებში, „კათალიკოზი“ მრავლობით რიცხვში მოიხსენება – „კათალიკოზთა“, რადგანაც იგულისხმებიან ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსები.

„განთავისუფლებულ ქვეყნებს დავითი უშუალოდ იერთებდა,სამეფოდ იპყრობდა. აკად. ნ. ბერძენიშვილის მართებული შენიშვნით, დავითს უთუოდ თავისი საგარეო პოლიტიკა ჰქონდა მხედველობაში, როცა წერდა: „სხვათა სოფლისა კიდეთა ვეძიებ დაპყრობად... ბოროტად გარდავჰხედ საზღვართა და შევჰრთე სახლი სახლსა და აგარაკი აგარაკსა და უუძლურესთა მიჰვხვეჭე ნაწილი მათი და ვიღუწიდ უმეზობლობასა, ვითარმცა მარტოჲ ვმკვიდრობდ ქვეყანასა ზედა“ („გალობანი სინანულისანი“). როგორც ჩანს, „ყმადნაფიცობას დავითი არ იწყნარებდა და მან, მართლაც, არაერთი „სახლი“ „შერთო“ თავის „სახლს“. დავითმა დაიპყრო ჰერეთ-კახეთის სამეფო, ლორეს სამეფო, ანისის სამეფო, შირვანის სამეფო და ყველგან თავისი მოხელეები „დასხა“, მაგრამ დავითის ამგვარ საგარეო პოლიტიკას XII ს-ის მეორე მეოთხედში უკვე გამგრძელებელი აღარ აღმოაჩნდა. ყმადნაფიცობას, რომელსაც დავითი ასე უარყოფდა, თანდათან ისევ ეხსნებოდა გზა, განსაკუთრებით კი თამარის დროიდან (1178-1213).

თამარის საგარეო პოლიტიკა არსებითად განსხვავდებოდა დავით აღმაშენებლისა და გიორგი III-ის საგარეო-პოლიტიკური გეგმისაგან და ეს, ამ ორ პოლიტიკურ გეზს შორის არსებითი სხვადასხვაობა, როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილმა მიუთითა, საგანგებოდ ხაზგასმულია თვით თამარის ისტორიკოსის, ბასილი ეზოსმოძღვრის მიერ. მისი სიტყვით, თამარი, წინააღმდეგ დავით აღმაშენებლისა, „არა იღუწოდა უმეზობლობასა, არცა შერთვიდა სახლსა სახლსა ზედა, არცა აგარაკსა აგარაკსა ზედა უცხოსა, არამედ თვისი მამული ძველი კმა იყო, რათა არა უსამართლოდ ჰგონონ და მიმხვეჭელად... შორს განიოტა წურბლისა მსგავსი ვერ მაძღრისობა. ბჭედ ჯდა შორის თავისა თვისისა და მეზობელთა მეფეთა“. თამარმა, ამავე ისტორიკოსის სიტყვით, არათუ მოშალა მეზობლები და შეუერთა „სახლი სახლსა ზედა“, არამედ პირიქით, „რაოდენნი დაგლახაკებულნი მეფენი განამდიდრნა, რაოდენთა მიმძლავრებულთა უკუნ სცა სამეფო თვისი, რაოდენნი განდევნილნი სამეფოდვე თვისად კვალად აგნა... და ამის მოწამე არს სახლი შარვანშეთი და დარუბანდელთა, ღუნძთა, ოვსთა, ქაშაგთა, კარნუქალაქელთა და ტრაპიზონელთა“. არა უშუალოდ შემოერთება, მიმხვეჭელობა და „წურბლისა მსგავსი ვერ მაძღრისობა“, არამედ დამორჩილება, მაგრამ თავისუფლადვე ყმადნაფიცობის პირობით დატოვება, მფარველობა. საქართველოს სამეფოს საგარეო პოლიტიკური გეზის ასეთი რადიკალური ცვლილება დავით IV-დან თამარის დრომდე, ცხადია, გამოწვეული იყო იმ მძიმე ბრძოლებით, რასაც სამეფო ხელისუფლება აწარმოებდა დიდგვარიანთა წინააღმდეგ...[96].

დავით მეფე „გალობანი სინანულისანში“ ასე წერს: „სოლომონისაჲსა წურბლისა მსგავსად ვერ მაძღარი სხვათა სოფლის კიდეთა ვეძიებ დაპყრობად... ბოროტად გარდავჰხედ საზღვართა და შევჰრთე სახლი სახლსა და აგარაკი აგარაკსა და უუძლურესთა მივჰხვეჭე ნაწილი მათი და ვიღვწიდ უმეზობლობასა, ვითარმცა

მარტოდ ვმკვიდრობდ ქვეყანასა ზედა“, დავითი ინანიებს თავის მოქმედებას: სხვა ქვეყნების შემოერთებას, თავისი სამეფოს საზღვრებს გარეთ გასვლას, „სახლის სახლზე“ და „აგარაკის აგარაკზე“ შერთვას, რომ უძლურ „სახლებს“ მათი კუთვნილი ნაწილი წაართვა, რომ უმეზობლობისათვის იღვწოდა, თითქოსდა ეს ქვეყანა მხოლოდ მისი სამკვიდრებელი იყო.

აქ „სახლების“ ქვეშ იგულისხმება საქართველოს მეზობელი ქვეყნების სამეფო სახლები, მმართველი ოჯახები. მაგალითად, შირვანის ქვეყანას მართავდა „შარვანშას სახლი“, ანისის სამეფოს – „შაჰანშას სახლი“ და ა.შ.

როგორც ითქვა, დავითმა თავის სამეფოს შემოუერთა ყოფილი ჰერეთ-კახეთის სამეფო, ლორის სამეფო, ანისისა და შირვანის სამეფოები. ცხადია, ამის გამო ამ სამეფოების „კანონიერმა“ სამეფო ოჯახებმა, ანუ სახლებმა სამეფო უფლებანი დაკარგეს, „მაგრამ რადგანაც ამ დროს სამეფო „სახლების“ „კანონიერი უფლებანი“ ისევე ხელშეუხებლად ითვლებოდა, როგორც საკუთრების უფლება, ამიტომაც ამ „სახლებისათვის“ სამეფო უფლების ჩამორთმევა სინანულის საგნად იქცა ქრისტიანი მეფისათვის.

რა თქმა უნდა, ქრისტიანი მეფის ნება ორადაა გაყოფილი: ერთი მხრივ, როგორც სახელმწიფო მოღვაწე, ვალდებულია საქართველოს ისტორიული მიწა-წყალი გააერთიანოს, მაშასადამე, კახეთ-ჰერეთის თუ ლორეს სამეფოები გააუქმოს, მეორე მხრივ, ის როგორც ქრისტიანი, გრძნობს, რომ ამით ის „ბოროტებას“ სჩადის ამ ახლად შემოერთებული სამეფოების მმართველი ოჯახების (სახლების) მიმართ, ამწარებს მათ, ართმევს თავის უფლებას, ქონებას, მეფობას. მეფე განსაკუთრებით მაშინ წუხს, როცა სუსტ, უძლურ „მეფეებს“ წაართმევს „მის ნაწილ“ სამეფოს („უუძლურესთა მივჰხვეჭე ნაწილი მათი“). უნდა ითქვას, რომ საქართველოს გაერთიანების შემდეგ დავით მეფე თუ არ გაათავისუფლებდა მეზობელ ქვეყნებს, მაშინ მათ დაიჭერდნენ თურქები და აქცევდნენ პლაცდარმებად მისი სამეფოს წინააღმდეგ.

თამარ მეფეს კი დავით აღმაშენებლის პოლიტიკა შეუცვლია. მას განთავისუფლებული ქვეყნები უშუალოდ კი არ შემოუერთებია თავისი სამეფოსათვის, არამედ ისინი ყმადნაფიც ქვეყნებად უქცევია. ამით ამ ქვეყნების სამეფო „სახლებისათვის“ სამეფო უფლებანი შეუნარჩუნებია, უფრო მეტიც, „დაგლახაკებულნი“ მეფეები გაუმდიდრებია, ზოგიერთისათვის სამეფო, ხოლო სამეფოდან განდევნილთათვის მეფობა დაუბრუნებია. „ამის მოწამე არს სახლი შარვანშეთი, და დარუბანდელთა, ღუნძთა, ოვსთა, ქაშაგთა, კარნუქალაქელთა და ტრაპიზონელთა“. ეს „სახლები“ თამარის დროინდელი სახელგანთქმული ომებით იყო შემომტკიცებული. ყველაფერი ამის შედეგი იყო, ბასილი ეზოსმოძღვრის სიტყვით, თამარის დროის საქართველოს სამეფოს საზღვრის ორჯერ გაფართოება შედარებით იმასთან, „რომელნი მას დახვდეს“: „გარნა ლომი ბრჭალთაგან საცნაურ არს და თამარ საქმეთაგან... მერმე ცნას ერაყამდის ქვემოთ მისგან დადებული ხარაჯა“[97].

მაგრამ თამარის მოღვაწეობის დასახასიათებლად მთავარია არა მისი საგარეო თუ საშინაო პოლიტიკური მიღწევები, არამედ მისი სახელმწიფოს გასაოცარი

ჰუმანურობა, კაცთმოყვარეობა. რუსთაველის ეპოქის ჰუმანიზმი თამარის სახელმწიფოსა და საზოგადოების ჰუმანიზმს ეფუძნებოდა, ხოლო ის, თავის მხრივ, საფიქრებელია, დავით აღმაშენებლის სულიერ მემკვიდრეობას წარმოადგენდა (იგულისხმება დავითის მიერ თავისი მოღვაწეობის პოლიტიკურ-ქრისტიანული შეფასება ანდერძებსა და „გალობანი სინანულისანში“).

დავით აღმაშენებლის ანდერძი არ იყო დამალული, ანდა დაფარული მისი შემდგომი თაობებისათვის. ის საყოველთაოდ ცნობილი იყო, უფრო მეტიც, მისი აღსრულება ქართველ სახელმწიფო მოღვაწეებს თავიანთ მოვალეობად მიაჩნდათ, განსაკუთრებით, თამარ მეფეს. ამას მიუთითებს ის, რომ თამარის ისტორიკოსი ბასილი ეზოსმოძღვარი სწორედ ამ ანდერძს იღებს საზომად თამარის ღვაწლის შეფასებისათვის.

დავითი თავის ანდერძში გამოთქვამდა წუხილს მისი სახელმწიფო სისტემის ტოტალიტარიზმის გამო, მაგრამ იქვე მიუთითებდა, თუ სახელმწიფოს მეთაურის როგორი მოქმედება იყო მორალური, ქრისტიანული. თამარის ისტორიკოსი დავით მეფის სწორედ ამ თეორიას ეყრდნობა და აცხადებს, რომ თამარის პოლიტიკა იყო აღსრულება დავით აღმაშენებლის ანდერძისა. მაგალითად, თუკი დავითმა „შერთო სახლი სახლსა“, მაგრამ შემდეგ სინანული გამოთქვა ამის გამო, თამარმა აღარ გაიმეორა დავითის ეს პოლიტიკა და „არ შერთო სახლი სახლსა“ (ბასილის სიტყვებია). ცხადია, ეს ყოველივე ქრისტიანობის სფეროს განეკუთვნებოდა. თამარმა იმით, რომ „არ შერთო სახლი სახლს“, აღასრულა ის იდეა, რაც დავითმა გამოთქვა თავის „სინანულში“. მაშასადამე, ამ და სხვა შემთხვევაშიც თამარის კაცთმოყვარეობის ერთ-ერთი საფუძველი დავითის ღრმა ქრისტიანობაა.

როგორც ითქვა, რუსთაველისა და მისი ეპოქის ჰუმანიზმი ეფუძნებოდა ქართული საზოგადოებისა და ქართული სახელმწიფოს ჰუმანიზმს (ჩვენ „ჰუმანიზმის“ ქვეშ განზოგადებულ ქრისტიანულ კაცთმოყვარეობას ვგულისხმობთ). ჩამოვთვალოთ თამარის სახელმწიფოს ჰუმანიზმის დამადასტურებელი რამდენიმე მაგალითი: 1. თამარის დროის საქართველოში არსებობდა არა მარტო „რჯულთშემწყნარებლობა“, არამედ აღმსარებლობის, ე.წ. „სინდისის“ თავისუფლება (იხ. ქვემოთ). 2. ენიჭებოდა პატარა ხალხებსა და დამორჩილებულ ქვეყნებს ეროვნულ-ადმინისტრაციული თავისუფლება. 3. არსებობდა მკაცრი სასჯელებისა და სიკვდილით დასჯის გაუქმებისაკენ სწრაფვა.

დავითმა გააერთიანა თავისი სამშობლო. მის სახელმწიფოს შეეძლო კიდევ უფრო გადაეწია თავისი საზღვრები, გაბატონებულიყო სხვა ხალხებზე, მაგრამ დავით აღმაშენებელმა მკაცრი უარყოფითი შეფასება მისცა ასეთ მოქმედებას. ასეთი ქმედება – „წურბლისა მსგავსი ვერ მაძღრობა“, სხვა ქვეყნების „კიდეთა დაპყრობის ძიება“ საზღვრებზე „გარდახდომა“, სხვათა მიწების (აგარაკის აგარაკსა ზედა) „შერთვა“, უმეზობლობის წადილი და სხვა, იწვევდა მისი ხალხის ცოდვის გზაზე დაყენებას. „ვაცოდვე ერი ჩემი ვითარცა მეფეთა მისთა – ისრაელი“ („გალობანი“).

დავით მეფემ ამ სახით თეორიულად უარი განაცხადა, თანამედროვე სიტყვებით რომ ვთქვათ, დიდმპყრობელობაზე, იმპერიალიზმზე, სხვისი მიწების მიტაცებასა და

სხვათა დაპყრობაზე. თამარმა, როგორც პოლიტიკურმა მოღვაწემ, პრაქტიკულად განახორციელა დავით მეფის ეს თეორია. სხვათა შორის, დავითის აზრით, სხვათა მიწების „მიჰხვეჭა“ თვით ერისათვის იქნებოდა საზიანო. ამით ცოდვაში ჩავარდებოდა ერი („ვაცოდვე ერი ჩემი“). მაინც უნდა ითქვას, რომ დავითისა და თამარის ჰუმანიზმს საფუძვლად ედო კაცთმოყვარე ბუნება ქართველი ადამიანისა (ეს კაცთმოყვარეობა მასში ქართული ეკლესიის მეცადინეობით იყო დანერგილი, რომელმაც შეძლო გაეთავისებინა ქართველი ადამიანისათვის ქრისტიანობა, ექცია ქართველი ადამიანის სულის ნაწილად ქრისტიანული მორალი და ზნეობა).

დავითამდე და თამარამდე, წინა საუკუნეებში, ერი თვითონ იყო სხვა ერების აგრესიის ობიექტი. მისი მთლიანი ძალისხმევა იმ დროს მიმართული იყო თავისუფლების მოპოვებისა და გაერთიანებისაკენ, მაგრამ როგორც კი ერმა შექმნა ერთიანი, მძლავრი, კავკასიის მასშტაბით უძლიერესი სახელმწიფო, მან უარი განაცხადა სხვათა დაპყრობა – ასიმილაციაზე, გამოამჟღავნა უდიდესი შინაგანი სითბო და სიყვარული, კაცთმოყვარეობა. ეს იყო თამარის სახელმწიფო პოლიტიკა, რომელიც, როგორც ითქვა, დავითის ჰუმანიზმს ეფუძნებოდა.

შუა საუკუნეებისათვის ამგვარი ქმედება არაჩვეულებრივია.

თუ გადავხედავთ ძველი მსოფლიოს სახელმწიფოთა პოლიტიკას, სხვა სურათს დავინახავთ, უძველესი დროიდან XX საუკუნემდე და თითქმის დღემდე. ძველი ხელმწიფეები იმით ამაყობდნენ, თუ რამდენი ქვეყანა დაიპყრეს, დაანგრიეს, მოსპეს, არც რომისა და ბიზანტიის იმპერატორები იყვნენ გამონაკლისნი, აზიურ თურქულ-სპარსულ სახელმწიფოებზე რომ არაფერი ვთქვათ. თვით XIX საუკუნის „განათლებული“ სახელმწიფო მოღვაწეებიც ასევე იქცეოდნენ.

„...თავისუფლებითსა ცხოვრებასა ამის მიერ იყვნეს და მტერთაგან უზრუნველობასა“[98].

თამარი თითქოსდა ახალი დროის ენციკლოპედისტებისა და ფრანგი განმანათლებლების იდეებს ახორციელებს, მაგრამ თამარი მათზე 400 წლით ადრე ცხოვრობდა. სიკეთე და სამართლიანობა, გონიერების ზეობა, მოქალაქეთა თანასწორობა ეროვნებისა და რელიგიური კუთვნილების მიუხედავად (ასე იყო თამარის კარზე, სადაც ქურთი თუ ქართველი, მონოფიზიტი თუ დიოფიზიტი თანაბარი უფლებით სარგებლობდა). ეს დამახასიათებელი იყო თამარის პოლიტიკისათვის, ის ეფუძნებოდა ქრისტიანული სარწმუნოების მიერ ქადაგებულ კაცთმოყვარეობას.

თამარის ამ ჰუმანიზმს გასაოცარი სიყვარულით უპასუხეს არაქართველმა ხალხებმა. თამარი უყვარდა არა მარტო ქართველ ერს, არამედ კავკასიის (განსაკუთრებით, მთიანეთის, ჩრდილო კავკასიის) ხალხებს. ისინი საუკუნეთა მანძილზე აქებდნენ თამარს, უძღვნიდნენ ლექსებს, სიმღერებს, ლეგენდებს. მათში ჩაქსოვილი იყო მხოლოდ და მხოლოდ წრფელი სიყვარული (სხვათა შორის, აღსანიშნავია, რომ სიყვარული მეფე ქალის მიმართ გაუგებარი აღმოჩნდა XIX საუკუნეში შემოსული ცარიზმის მოხელეებისათვის. მათ მაშინვე თავიანთი შინაგანი დაცემული ზნეობის შესაბამისად გაიგეს ეს და შემდეგ ლექსებსა და მოთხრობებში თამარის „სიყვარული“ წარმოადგინეს, როგორც არაზნეობრივი).

თამარი ზრუნავდა ადამიანების საყოველთაო კეთილდღეობისათვისაც. მის სამეფოში დიდი სიმდიდრე დაგროვდა, მაგრამ ეს სიმდიდრე არა მხოლოდ საზოგადოების ერთ ნაწილს ეძლეოდა, არამედ ღარიბებსაც: „ხოლო გლახაკთათვის განეჩინნეს სარწმუნონი ზედამდგომელნი და ყოვლისა სამეფოსა მისისა შემოსავალნი, რაცა იყო შინათ და გარეთ, ყოვლისა ნაათალი გლახაკთა მიეცემოდა დაუკლებელად ერთისა ქრთილისა მარცვლამდეცა“[99].

ე.ი. სახელმწიფო შემოსავლის მეათედს აძლევდა ღარიბ ფენას. დოვლათის ამ განაწილებას მკაცრად იცავდა და აკონტროლებდა ნდობით აღჭურვილი ზედამხედველი-მოხელენი – „სარწმუნონი ზედამდგომელნი“. აღსანიშნავია, რომ ქართული სახელმწიფოსათვის შემოსავლის მეათედის გადაცემა ღარიბებისათვის ტრადიციული იყო დავით აღმაშენებლამდეც. მაგრამ თამარი, ისევე როგორც დავით აღმაშენებელი, არა მარტო სახელმწიფო ქონებას გადასცემდა ღარიბებს, არამედ პირად ქონებასაც, თავისი შრომით შეძენილსაც: „...თვისითა ხელითა ამასცა შვრებოდა, რომელ მის დღისა საჭამადი მისი ფას – რაოდენ დღივ შეჭამის, ხელით საქმარი მისი განყიდის და ეგოდენ ფასი გლახაკთა მისცის... არა სამეფოდ შემოსავალთაგან“. საინტერესოა, რომ თამარი პირად ქონებას განარჩევს სახელმწიფო ქონებისაგან. ჩვეულებრივ ფეოდალურ ქვეყანაში ასეთი გარჩევა არაა ჯერ კიდევ“[100].

თამარის დროის სამეფოში „აუარებელი სიმდიდრე მოდის. ყველა აღივსო მით და ამავე დროს მეფის მთავარი საზრუნავი (ყოველ შემთხვევაში, მემატიანე მის ამ მოქმედებას აქცევს მთავარ ყურადღებას) არის წყალობა ობოლთა და გლახაკთა. როგორ ტრაფარეტულად არ უნდა მივიღოთ ეს გამოთქმა მემატიანის მიერ, სულ ერთია, ამ გამოთქმის რეალურ შესატყვისობას ვერ უარვყოფთ, რადგან ამას მოწმობს არა ერთი, არამედ ყველა მემატიანე“[101].

მეფემ „მრავალნი გასცა ობოლთა და გლახაკთა ზედა და ეკლესიანი აღავსნა სიმდიდრითა და ლაშქართა ზედა გაყო საჭურჭლე“[102], ე.ი. მეფე სიმდიდრეს უყოფს ეკლესიებს, ქვრივ-ობლებსა და ლაშქარს.

თამარს მდიდარნი და გლახაკნი ერთნაირად დასტიროდნენო. საინტერესოა: მემატიანემ იცის, რომ მდიდარსა და გლახაკს სხვადასხვანაირი განწყობილება აქვს მეფისადმი და ჩვეულებრივ არა „სწორობით“ შეიწუხებენ თავს მეფის სიკვდილის გამო და თუ თამარის სიკვდილის გამო: „მთავარნი იცემდეს პირთა, გლახაკნი იტყებდეს თავთა“, ეს განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირს მოვლენად მიაჩნია.

თამარმა „სახელმწიფო დახმარების სისტემა შემოიღო თავისთავად მეტად საინტერესო სახელმწიფოებრივი აქტი. გლახაკთ ნაათალი ახალი ამბავი არ იყო კულტურულ აღმოსავლეთში, მაგრამ მას ახდევინებდნენ ყველას. აქ კი ეს საქმე თვით სახელმწიფო ორგანიზაციას აუღია თავზე და საკუთარი შემოსავლიდან იხდის მას. ეს უკვე სახელმწიფო დაზღვევაა და მოწმობს, როგორც ქვეყნის ორგანიზაციულ (და კულტურულ) მომწიფებას, ისე გლახაკთ საკითხის მეტისმეტ სერიოზულობას (გლახაკთ ნაათალი ბაგრატ I-მა შემოიღო IX საუკუნეში. იხ. გრ. ხანძთელი)“[103].

ნ. ბერძენიშვილი იძულებულია, თამარის მიერ ხორცშესხმული, რეალიზებული ჰუმანიზმის გადმოცემის დროს გამოიყენოს ის ტერმინები, რომელიც თანამედროვე

ყველაზე განვითარებულ სახელმწიფოებში იხმარება – „სახელმწიფო დახმარება“, „სახელმწიფო დაზღვევა“ და სხვა. ესეც მოწმობს, თუ ქრისტიანული კაცთმოყვარეობა რა სიმაღლეზე აუყვანია ქართველ ერს წარსულში.

თამარის პოლიტიკის შედეგად „გააზნაურდეს ქვეყანისა მოქმედნი და გადიდებულდეს აზნაურნი და გახელმწიფდეს დიდებულნი მეფობასა შინა ამისსა“[104]. სწორედ ამის გამო „...ჟამთა მისთა არა იყო მიმძლავრებული, არცა მტაცებელი, არცა მეკობრე და მპარავი. იტყოდა, ვითარმედ: „მე ვარ მამა ობოლთა და მსაჯული ქვრივთა“.

„ობოლთა მამა“ დიდი თამარი მოწყალე იყო თვით მის პოლიტიკურ მოწინააღმდეგეთა და ავჯანყებების მეთაურთა მიმართაც კი: „მოწყალებისათვის კმა გეყავნ დადიანი ვარდან, გუზან, რომელნი თვალ-მრუმე ოდენ ყვეს, ბოცოს-ძე ბოცო და ამათნი მიმდგომნი დიდებულნი და აზნაურნი, რომელნი ჩანან შეწყალებულნი“[105].

მემატიანის სიტყვით, თამარმა გამოიჩინა გონიერების სიმშვიდე და მის დროს „...არცა თუ ტაჯგანაგი უბრძანა ვის სადმე კვრად“, არც „ასოთა მიღების“ სასჯელი გამოუყენებიათ. ე.ი. არც მათრახის ცემით და არც სხეულის ასოების მოკვეთით დაუსჯიათ ვინმე. ეს წესი იმდროინდელ მსოფლიო პრაქტიკაში ყველგან გამოიყენებოდა. ამიტომაც უცხო ქვეყნიდან მოსულმა გიორგი რუსმაც გამოიყენა: „შეურაცხილნიცა კაცნი უბრალოდ გვემნა და ასოთა აღმოგდებითა ტანჯნა“[106]. ამიტომაც მისი ასეთი ქმედება ქართველი საზოგადოებისთვის მოუთმენელი ყოფილა.

„დღეთა შინა თამარისათა არავინ გამოჩნდა მიმძლავრებული მეცნიერებითა მისითა, არცა ვინ დასჯილი, თვინიერ ძველისა სჯულისა, რომელი ძეს ავაზაკთა ზედა ძელსა ზედა ჩამორჩობა. თვით არცა ვის ღირსსა სიკვდილისა და არცა პატიჟისასა მიეხადა თანანადები, არცა-ვინ ბრძანებითა მისითა ასო მოკვეთილ იქნა, არცა სიბრმითა დაისაჯა, თვინიერ გუზანისა..., რომელსაც დავით მეფემ თვალები დაწვა თამარის ნების გარეშე“[107].

მაშასადამე, თამარის დროს, ფაქტობრივად, მოისპო სიკვდილით დასჯა. სიკვდილით დასჯის ღირსნიც არ დაუსჯიათ სიკვდილით, ავაზაკთა გარდა. ესეც დიდი ჰუმანური წინწადგმული ნაბიჯია იმ დროის ქვეყნებთან შედარებით, მით უმეტეს, რომ სიკვდილით დასჯა თვით თანამედროვე ცივილიზებულ სახელმწიფოებში ახლახან აიკრძალა.

თამარის ჰუმანიზმის განსაკუთრებულ გამოხატულებად უნდა ჩაითვალოს მისი დამოკიდებულება არამართლმადიდებელთა რელიგიისადმი. თამარის დროს, როგორც ითქვა, ქართული სახელმწიფოს მიერ აღიარებული იყო არათუ რჯულშემწყნარებლობა, არამედ აღმსარებლობის თავისუფლება. ეს სრულიად გასაკვირი, საოცარი და ძნელად მისაღებია არათუ შუა საუკუნეებში, არამედ თანამედროვე ეპოქაშიც. თამარის საქართველოში აღმსარებლობის თავისუფლების არსებობის დამამტკიცებელი არა მარტო მაგალითები არსებობს, არამედ თამარის კარის მიერ განხორციელებული პოლიტიკური აქტიცა და სახელმწიფოს ცხოვრებაში მომხდარი მოვლენაც ამას ადასტურებს. უთუოდ აღმსარებლობის თავისუფლებით აიხსნება ის, რომ თამარის მთავრობაში მონოფიზიტებს (და არაქართველებსაც ნაციონალური

შემწყნარებლობის გამო) ეჭირათ ძალზე მნიშვნელოვანი პოსტები. აღნიშნული პრინციპის ერთგულებით აიხსნება ის, რომ ქართველი კათალიკოსისა და მონოფიზიტი ამირსპასალარის დავისას ქართველი მეფე არ ჩაერია მათ კამათში. მან ნება მისცა სომეხთა კათალიკოსს, ჩამოსულიყო ქართველი მეფის კარზე და სრულიად თავისუფლად, ყოველგვარი შებოჭილობის გარეშე, ეკამათა ქართველ კათალიკოსთან სარწმუნოებრივ საკითხებზე. ჩამოეყვანა თავისი რჯულის საუკეთესო მცოდნე ვართაპეტ-ეპისკოპოსები და ჩაერთო ისინი ქართველ სამღვდელოებასთან მძაფრ კამათში. სხვა მსგავსი მაგალითები, რომელნიც უამრავია საქართველოს სახელმწიფოს მიერ განხორციელებულნი საქართველოსა და მის ნაწილში – სომხეთში, დამადასტურებელია მონოფიზიტური სარწმუნოების შეუზღუდველობისა ქართული სახელმწიფოს მიერ. სინდისის თავისუფლებით, დაუსჯელობის სრული გარანტიის გამო, ბედავს მონოფიზიტი სარდალი ქართული ჯარებისა, ზაქარია ამირსპასალარი, განაცხადოს: მე არ შევერთვი ქართველთაო, ე.ი. ქალკედონიტობას, ქართველთა სახელმწიფო სარწმუნოებას არ მივიღებო. მან იცის, რომ ის ამის გამო არაფერს არ დაკარგავს. ალბათ, სინდისის თავისუფლებით აიხსნება ის, რომ თამარმა მაჰმადიან მფლობელებს დაუბრუნა სამფლობელოები და სამეფო ტახტები და ასევე ჩრდილო კავკასიის წარმართულ თემებს უშიშროების გარანტია მისცა.

როგორც ითქვა, თამარმა უშუალოდ კი არ შემოუერთა შარვანი, დარუბანდი და ჩრდილო კავკასიის ტომები საქართველოს, არამედ ისინი ყმადნაფიცობის პირობით დაიჭირა. „ყმადნაფიცი ქვეყნის საშინაო მმართველობას მეფე არ ცვლის. პირიქით, პატრონი (საქართველო) ცდილობს, გააძლიეროს ყმადნაფიცი ქვეყნის მეფეთა ძალაუფლება და თავისუფალი ცხოვრება შეუნარჩუნოს. ამ ქვეყანათა ერთგულების სამაგიეროდ საქართველო უზრუნველყოფს მათ პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას. ყმადნაფიცს შინაურ ცხოვრებაში საქართველოს მეფისაგან მინიჭებული აქვს სრული დამოუკიდებლობა – „თავისუფლებით ცხოვრება“. საგარეო ურთიერთობაში კი საქართველო მისი დამხმარე და დამცველია „მტერთაგან უზრუნველობასა“[108].

ცხადია, თამარი თავისი სარწმუნოებრივი პოლიტიკის განხორციელებისას თუ არ დაეფუძნებოდა უფლის მცნებას „გიყვარდეს უფალი ღმერთი შენი ... გიყვარდეს მოყვასი შენი, ვითარცა თავი შენი“, ის ვერ შეძლებდა ერთიან სახელმწიფოში გაეერთიანებინა 20 ქართული საერისთავო, ოთხი მონოფიზიტური საერისთავო, ალვანეთის ერთი ქართული საერისთავო და ერთი თემი, გაუჭირდებოდა ვასალურ მუსულმანური სამეფო – სამთავროების – არანის (განძის), ნახიჭევანის, ეზინკის საამიროს, შაჰ-არმენთა სასულტანოს შემოკავშირება[109].

თამარის მოწყალება და ღვთისმოსაობა საყოველთაოდ იყო ცნობილი. „აღავსნა ეპისკოპოსნი და საყდარნი შესაწირავითა, თავისუფალ ყვნა ეკლესიანი ხარაჯისა და ბეგარისაგან“[110].

„განმათავისუფლებელნი ტყვეთანი, შემწირველნი ეკლესიათანი, მწირველნი მღვდელთანი და მიმცემელნი მონაზონთანი, მოწყალენი გლახაკთანი, ერთბამად მადიდებელნი ღმრთისანი, მწყალობელნი ეპისკოპოსთანი შვიდისავე სამეფოსა სპათა თანა“[111].

„ხოლო სხვანი საქმენი მისნი, აღშენებანი და შეწირვანი მონასტერთანი ისმინენით, არა ოდენ საქართველოსა მონასტერნი ააშენა, არამედ პალესტინეს, კვიპრეს, კონსტანტინეპოლს, საბერძნეთს და ყოველსა ელადას და საქართველოსა მცირითაგან მონასტრით საყდარ-ეკლესიანი არა დაუტევა, რომელ არა წყალობითა აღავსო“[112].

„ხელ-ყო აღშენებად ვარძიისა ღვთისმშობლისა“[113].

„უმეტეს შეუმატებდა ღვთის მსახურებასა, ეკლესიათა და მონასტერთა კაზმასა და შენებასა“[114]. „კვალად კერძოთა ელადისითა და მთაწმიდას ეგრეთვე მაკედონიისათა, პეტრიწონს, კერძოთა თრაკიისათა და კონსტანტინეპოლის მონასტერთა, რომანას, ისავრიას, კურუსეთს სანახებთა შავისა მთისათა და კვიპრისითა, ესე ყოველნი აღავსნა ქველის საქმითა...“[115].

თამარი იყო დიდი მლოცველი.

„ესოდენ შეიყვარა ღმერთი და უცხო ექმნა საცდურთა სოფლისათა, რამეთუ ღამე ყოველ მღვიძარება, ლოცვა, მუხლთ-დრეკა და ცრემლით ვედრება ღმრთისა ზემდგომრობითა განსაკვირველ აქვნდა და ღამე იყო ხელსაქმარი, რომელ გლახაკთა მიეცემოდა“[116].

ერთხელ ლოცვით და ხელსაქმით დაღლილ თამარს ჩაეძინა. ამ დროს იხილა ჩვენებით ტურფა სამყოფელი, სიმწვანეში ჩაფლული ვარდ-ყვავილოვანი ადგილი, რომლის სიმშვენიერის აღწერა შეუძლებელია. აქ იდგა ტახტები ოქროთი და ვერცხლით შემკული. მათ ზემოთ იდგა ტახტი, ყველა დასაჯდომელზე უპატიოსნესი, ოქროსი, თვალ-მარგალიტით შემკული. ამ ბაღში შეიყვანეს თამარი, იხილა დასაჯდომელები და გულში თქვა: „მეფე ვარ, მპყრობელი და ჩემი არს უზენაესი და უპატიოსნესი ესე საჯდომი“ და გაემართა იქ დასაჯდომად, მაგრამ მის წინ წარმოდგა ნათლით მოსილი კაცი, დაუჭირა ხელი, შეხედა და უთხრა: „შენი არა არს საჯდომი ისი, რამეთუ შენ ვერ შემძლებელ ხარ დაპყრობად იმისსა“ და მეფე ეტყოდა: „ვინ უპატიოსნეს არს ჩემსა, რომელმან დაიპყრას უპატიოსნესი საჯდომი?“ მან უთხრა: „ის ტახტი შენი დიასახლისის არის იმისათვის, რომ მან თორმეტ მღვდელს თავისი ხელით სამოსი მოუქსოვა ტრაპეზის წინ უსისხლო და პატიოსანი მსხვერპლის შეწირვისათვის. ამიტომაც ის შენზე მეტია, თუმცა კი შენ მეფე ხარ. საკმარისია შენთვის ეს დიდება“. უჩვენა უმდიდრესი ტახტი. როცა თამარმა გაიღვიძა, მოაყვანინა თავისი დიასახლისი. მან აღიარა, რომ თორმეტ მღვდელს მოუქსოვა სამწირველო შესამოსელი კვართ-ფილონი. ამის შემდეგ თამარმაც დაიწყო ქსოვა სამღვდელო შესამოსელებისა, რისთვისაც ალექსანდრიიდან ვაჭრებს მატყლს მოატანინებდა ხოლმე. მან თორმეტი შესამოსელი მოქსოვა (ეს რთული საქმე ყოფილა, რადგან დიდხანს გაგრძელებულა).

ბასილი ეზოსმოძღვარი წერს, რომ „რამეთუ რაჟამს მოიცლის მარტოებით ყოფად, მყის აღიღოს სართუელი, გინა საკერავი და ნაშრომსა მას თვითა ხელთასა ხუცესთა და გლახაკთა განუყოფნ თვისითა ხელითა“[117].

ისმის კითხვა, რატომ მიიჩნევდა თამარი, რომ მას პირადად უნდა ეშრომა ქველმოქმედების აღსასრულებლად?

ივ. ჯავახიშვილი წერს – „მეტად საყურადღებოა, რომ იმ დროს, როცა მონაზვნები დარწმუნებულნი იყვნენ, თითქოს ზნეობრივი სიფაქიზის დასაცავად მხოლოდ ის იყო საჭირო, რომ ადამიანს არაფერი ამ ქვეყნიური საზრუნავი და სამუშაო არ აწუხებდეს და ყველაფერი მზა-მზარეულად მოსდიოდეს, ამავე დროს ქართველმა განათლებულმა საზოგადოებამ სულ სხვა გზა აირჩია და საკუთარი ხელით მონაპოვრის ზნეობრივ ღირებულებაზე სულ სხვა მოძღვრება შეიმუშავა. ეს მოძღვრება წარმოიშვა იმ საკითხის ძიების დროს, თუ რა თვისებისა უნდა ყოფილიყო ქველის საქმარი, რომ მისი მიცემა ზნეობრივ ღვაწლად მისაჩნევი ყოფილიყო ქართველ საზოგადოებაში. ისეთი აზრი და რწმენა ტრიალებდა, რომ მხოლოდ იმ ფულისა და ქველსაქმარის მიცემა შეიძლებოდა, რომელიც ადამიანს თავისი ოფლით და სინდისიერად ნაშოვნი და შეძენილი ჰქონდა. იმდროინდელი მოძღვრების თანახმად, ასე წარმოიდგინეთ, საქველმოქმედოდ, აზნაურს საპატრონო და საბატონო მამულის შემოსავალი, მეფეს სახელმწიფო სარგო არ უნდა მოეხმარა. მაგ., დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვით, მეფე გლახაკებს რომ ქველსაქმარს აძლევდა ხოლმე, „ამას არა თუ ხელოსანთაგან მორთმეულსა იქმოდეს, ანუ საჭურჭლით, არამედ ხელითა თვისითა ნადირებულთა“. თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსიც გვიამბობს, რომ საქართველოს დედოფალმა „ხელსაქმარი მისი განყიდის და ეგოდენი ფასი გლახაკთა მისცის და არა სამეფო შემოსავლიდან“.

„ხელთა თვისთა“ შეძენილსა და „ხელსაქმარს“ იმიტომ აძლევდნენ ხოლმე გლახაკებს, რომ ქველმოქმედება მამულისა, ან სახელმწიფო შემოსავალთაგან არავითარ პირად ზნეობრივ ღვაწლს არ წარმოადგენდა, და მეტადრე იმის გამო, რომ ადამიანს არც როდის არ შეეძლო ეთქვა, თუ რა გზით არის შეძენილი ის ფული, რომელიც სახელმწიფოს ან საპატრონო შემოსავლითგანაა მიღებული. ვის შეეძლო დაემტკიცებინა, რომ იგი რაიმე ძალდატანებით ან უსამართლოდ არ იყო შეკრებილი. მხოლოდ ის, რაც ადამიანს თავისი ოფლით სვინდისიერად შეუძენია, მხოლოდ ის იყო წმიდა და საქველმოქმედოდ, მოყვასისადმი ძმურ, ღრმა სიყვარულისა და სიბრალულის გამოსაცხადებლად გამოსადეგი. ფაქიზმა ზნეობრივმა მოძღვრებამ ქართველი მოწინავე საზოგადოება დაარწმუნა, რომ მხოლოდ საკუთარი მუშაობით შეძენილი ქონება აკეთილშობილებდა ადამიანს“[118].

თამარი მისი სამეფოს გასაოცარმა გაფართოებამ, გაფურჩქვნამ, თვისმა ქველმა საქმეებმა არ გააამაყა, „განა, ამა ყოველთა ზედა აღზვავდა გული თამარისი, განლაღნა ერთისაცა წარბისა აღებითა? არა, ნუ იყოფინ! არამედ უფროსად დამდაბლდებოდა წინაშე ღმრთისა მამადლობელი“[119]. უფრო მეტად, მზრუნველობდა ეკლესიებისათვის, ქვრივთა და დავრდომილთათვის.

თამარს თავისი სამყოფელი მოსასვენებლის მახლობლად დაბინავებული ჰყოლია ხუცესი და მონაზვნები, რომელთაც თვითონ აჭმევდა, აძლევდა მოსახმარს, ხოლო უძლურებთან თვითონვე მიდიოდა მოსახილველად და ნუგეშის საცემად. თვითონვე უგებდა ლოგინს და უმზადებდა საწოლს[120].

სასახლის ეკლესიაში წირვას ვერავინ დააკლდებოდა: „დარბაზის კარს მყოფი წირვად ვერავინ დააკლდებოდა: მწუხრი, დილეულ, სამხრად, ვითარცა თქმულ

არს“[121]. „წესი ლოცვისა დაუკლებლად აღესრულებოდეს, ვითარცა ტიბიკონი მოასწავებდა და განწესება პალესტინისა მონასტრისა მოგვითხრობს, ყოველი სრულიად“[122]. „აღასრულებდა ლიტანიობასა და ღამისთევასა“[123]. ამიტომაც იყო, რომ „ბჭედ ჯდა შორის თვისისა და მეზობელთა მეფეთა. მეორე სოლომონ იქმნა მეფეთა შორის“[124].

როგორც ითქვა, „საქართველოში საქველმოქმედო თანხა გადასახადისაგან კი არ იყო შემდგარი, არამედ მთელი სახელმწიფოს შემოსავლის და დაპყრობილი ქვეყნების ხარაჯის 10%-ს ქველმოქმედებას ახმარდნენ. ერთი სიტყვით, საქართველოში არსებობდა სახელმწიფო და არა საეკლესიო ან კერძო საქველმოქმედო თანხა“[125]. აქ უნდა ითქვას, რომ სამღვდელოება სახელმწიფოს გარეთ კი არ არსებობდა, არამედ ეკლესიის იერარქები მთავრობის უპირველესი მმართველები იყვნენ, ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის თუ კათალიკოსის სახით. ამიტომაც სახელმწიფოს ქველმოქმედებაში მათაც ღვაწლი მიუძღოდათ.

იყო თუ არა თამარის კაცთმოყვარეობა, ჰუმანური სახელმწიფო იმ დროისათვის ახალი და მოულოდნელი? რა თქმა უნდა, თამარის პოლიტიკა განსხვავდებოდა დავითის სახელმწიფოებრივი მიმართულებისაგან, მაგრამ მოულოდნელი არ ყოფილა, რადგანაც ფაქტობრივად, ის იყო ქრისტიანულ მორალზე დაფუძნებული პოლიტიკა და, სხვათა შორის, მას თეორიული საფუძვლები თვით დავით აღმაშენებელმა მისცა თავისი ცნობილი ანდერძებით (და „გალობანი სინანულისანით“), სადაც დავითი ნანობდა, რომ ვერ შეძლო განეხორციელებინა უფრო ჰუმანური სახელმწიფო პოლიტიკა. თამარმა კი ეს განახორციელა. ზემოთ მოყვანილი შეხედულებანი დავით მეფისა, ქართველ საზოგადოებას განუხილავს, როგორც საპროგრამო თეორია, ანდერძი. ამიტომ თამარს უცდია, როგორც ბასილი ეზოსმოძღვრის თხზულებიდან ჩანს, აღესრულებინა ის, მთლიანი სახელმწიფო სისტემა დაექვემდებარებინა მისი განხორციელებისათვის.

თამარი ქართველი ერის უსაყვარლეს მეფედ იქცა საუკუნეთა მანძილზე, ქართული ეკლესია მის სულს, როგორც კეთილმსახური მეფისას, შესთხოვდა, შეევედრებინა ღმერთისათვის საქართველო.

თავი XI

ქართული ეკლესია XIII საუკუნეში

„შვილნო, თქვენნი წინაპაპნი
ეგზე გულქვად ზოდი იყვნენ...
ძმა ძმასა და მამა შვილსა
მამულს ხოლმე შესწიოდნენ“.

ილია მართალი

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა XIII საუკუნეში

თამარის აყვავებული ქვეყანა მისი შვილების დროს მონღოლებმა დაიპყრეს. 1242 წელს დაზავების შემდეგ მტერმა აღიარა ქართული სახელმწიფოებრიობა, მაგრამ ქართველები ხარკს იხდიდნენ. მონღოლებმა ქვეყანა დუმენებად დაჰყვეს. ნარინ დავითისა (რუსუდანის ძისა) და ულუ დავითის (ლაშას ძის) მეფეთა წოდებით საქართველოში დაბრუნების შემდეგ 1248 წლისათვის დუმენებად დაყოფა გაუქმდა. 1259 წელს დავით ნარინი აჯანყდა, 1260 წელს კი – ულუ დავითი. ნარინი დასავლეთ საქართველოში მეფედ დაჯდა და მონღოლებისაგან თავისუფალი ქვეყნის მეთაურად იქცა, ხოლო ულუ მონღოლებს შეურიგდა. 1272 წელს ტახტზე ავიდა მისი ვაჟი დემეტრე II. მონღოლთა ბატონობამ დასცა ქვეყანა, ეკონომიურად გაუჭირდა ყველა ფენას. ქვეყანა ფაქტობრივად სამ ნაწილად გაიყო – დასავლეთ, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოდ. მესხეთს მონღოლებმა ქართველი მეფისაგან დამოუკიდებლობა მიანიჭეს და უშუალოდ დაიმორჩილეს, 1289 წელს დემეტრე II სიკვდილით დასაჯეს.

მონღოლებმა აღმოსავლეთ საქართველოში გაამეფეს დავით ნარინის ძე - ვახტანგი, რომელიც მალე გარდაიცვალა, მეფედ დაჯდა დავით VIII – ძე დემეტრესი, რომელიც მუდამ ჯანყდებოდა მონღოლთა წინააღმდეგ. ამიტომ მის სიცოცხლეშივე მისივე ძმები გაამეფეს, ჯერ, 1299 წელს მცირეწლოვანი გიორგი, ხოლო 1302 წლიდან – ვახტანგი, რომელიც 1308 წელს გარდაიცვალა, ხოლო დავით VIII - 1311 წელს. ამის შემდეგ გაამეფეს დავით VIII-ს ძე – გიორგი მცირე (გიორგი IV). ის გარდაიცვალა 1314 წელს. ამავე წლიდან საქართველოს მეფეა გიორგი V ბრწყინვალე – განმათავისუფლებელი და გამაერთიანებელი საქართველოსი.

სული თავდადებისა

ჩინგიზ ხანის მეთაურობით მონღოლთა გაერთიანებულმა სახელმწიფომ XIII საუკუნის დამდეგიდან დაიმორჩილა მსოფლიოს მნიშვნელოვანი ნაწილი აზიასა და ევროპაში: ჩრდილო ჩინეთი, კორეა, ცენტრალური და შუა აზია, ირანი, ავღანეთი და სხვა ქვეყნები. როგორც ჩვენი მემატიანე წერს, მონღოლები ლაშქრობდნენ - „დიდსა საყივჩაყეთსა ზედა, ოვსეთს, ხაზარეთს და რუსეთს ვიდრე ბნელეთამდე“[1]. „ბნელეთს“ – მემატიანე უწოდებს ჩრდილოეთის პოლარულ ზონას, სადაც, როგორც ცნობილია, წლის უმეტესი დროის მანძილზე მზე ჰორიზონტის ხაზს ვერ სცილდება, ამიტომაც მართლაც ბნელა. მონღოლებს დაუპყრიათ საქართველოს ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყნები, დასავლეთით კი ისინი ევროპის ცენტრებს მიუახლოვდნენ - „... ვიდრე ბორღართა და სერბთამდე“[2].

ფაქტია, რომ ასეთმა უძლიერესმა სახელმწიფომ ვერ შეძლო საქართველოს სრულად დაპყრობა, უფრო მეტიც, მან ვერ შეძლო ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმებაც კი.

ქართულმა სახელმწიფომ მონღოლთა ძლევამოსილი მსვლელობა შეაჩერა ლიხის მთასთან. დასავლეთ საქართველოს დაპყრობა მონღოლებმა ვერ შეძლეს, იქ საქართველოს სამეფო ცენტრი იქნა გადატანილი.

მონღოლების ძირითადი ძალების შემოსევის დროს საქართველოს სახელმწიფოს სათავეში იდგა რუსუდან მეფე, რომელსაც ივანე ჯავახიშვილი გამოუცდელსა და ქვეყნის მესაჭეობისათვის გამოუსადეგარ პიროვნებას უწოდებს[3], ამიტომაც ის სრულიად ანდობდა ლაშქარსა და სამხედრო საქმეს მთავარსარდალსა და სხვა ხელისუფალთ. სამწუხაროდ, საქართველოს მთავრობა ამ დროს ხელში ეჭირათ ძირითადად იმ თემების მფლობელთ, რომელთა მიწებსაც უშუალოდ მიადგნენ მონღოლები. ეს იყო საქართველოს სომხური, ან სომხურ-ქართული თემები სამხრეთსა და სამხრეთ-აღმოსავლეთში. ამ მთავრებმა დაივიწყეს სრულიად საქართველოს ინტერესები და შეეცადნენ თავიანთი პირადი საკუთარი ქონების (მამულ-მიწა-წყლის) გადარჩენას. აი, როგორ აფასებს ივ. ჯავახიშვილი საქართველოს მთავრობის მოქმედებას ამ დროს – ვიხილოთ მხოლოდ სათაურები პარაგრაფებისა - „მონღოლთა მეორე შემოსევა საქართველოს დასაპყრობად და მთავარსარდლობისა და საქვეყნოთ გამრიგე ხელისუფალთა სრული დაბნეულობა და უილაჯობა“[4], „მტერთან ბრძოლის მცდარი გეგმის საბედისწერო შედეგი“[5], „ამირსპასალარისაგან მტრისათვის თვითნებურად დამორჩილების სამარცხვინო მაგალითის მიცემა და მონღოლებთან ბრძოლის ჩაშლა“[6] და სხვა.

იმის მაგიერ, რომ საქართველოს მთავარსარდალს, ავაგ მხარგრძელს, მტრის წინააღმდეგ სრულიად საქართველოს ძალებით ებრძოლა, მან საიდუმლო მოლაპარაკება გამართა მტერთან, რითაც გადაარჩინა თავისი პირადი ქონება, საქართველო კი დაღუპა. „...მტრისათვის თვითნებურად და ნებაყოფლობით დამორჩილების სამარცხვინო პირველი მაგალითი, სწორედ თავისი საქციელით ასე უგუნურად მახეში გაბმულმა ამ ავაგ ამირსპასალარმავე მისცა. მონღოლებისათვის დანებების შესახებ მოსალაპარაკებლადაც მან მიუგზავნა ჩორმაღან ნოინს მოციქული. ვითარცა მეფისა და მთავრობის შეუკითხავად და ნებადაურთველად გადადგმული ნაბიჯი, მისი საქციელი ქვეყნის ღალატს უდრიდა. მაგრამ მის საზრუნავს ხომ უკვე ქვეყნის კეთილდღეობა აღარ შეადგენდა: პირადად მას ისიც აკმაყოფილებდა, თუ მისი ნებაყოფლობითი დამორჩილების შემდგომ, მონღოლები მთელ საგამგეო ქონებას შეუნარჩუნებდნენ და მის საგამგეო და საპატრონო ქვეყნის წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებას შესწყვეტდნენ“[7].

შეეძლოთ თუ არა საქართველოს მთავრობასა და მთავარსარდალს არ შეეწყვიტათ ბრძოლა და გამკლავებოდნენ მონღოლებს? უთუოდ შეეძლოთ. ამას მიუთითებს ის, რომ მონღოლებმა დიდი მონდომების მიუხედავად ვერ შეძლეს დასავლეთ საქართველოში შესვლა და არსებული ქართული სახელმწიფო ხელისუფლების გაუქმება. გარდა ამისა, საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილის, მესხეთის ხელისუფლებმა არ უღალატეს მეფე რუსუდანს და მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს მონღოლებს: „ხოლო მესხნი სათნოებისათვის მეფისა რუსუდანისა არა მიენდვნეს“[8].

როგორც აღინიშნა, სრულიად საქართველოს დაპყრობა ვერ შეძლეს მონღოლებმა. სამეფო ხელისუფლება თავისუფალ დასავლეთ საქართველოში გადავიდა თბილისიდან - „ამით დაამთავრეს XIII საუკუნის 30-იანი წლების მიწურულს მონღოლებმა აღმოსავლეთ საქართველოს დაპყრობა და ხანგრძლივად გაბატონდნენ აქ, დასავლეთ საქართველოში შეჭრა მათ ვერ შეძლეს“[9].

მონღოლებმა, ფაქტობრივად, უბრძოლველად დაიმორჩილეს აღმოსავლეთ საქართველო არამართლმადიდებელ მანდატურთუხუცეს შანშეს, ივანე ათაბაგის ძის, ავაგ ამირსპასალარის, ვარამ გაგელისა და სხვათა წყალობით. ასეთ დროს ქართულმა ეკლესიამ საჭიროდ მიიჩნია, შეწევნოდა საქართველოს დამშვიდების საქმეს. ჭყონდიდელმა ეპისკოპოსმა კიდევ ერთხელ ინება საქართველოს შეკრება ერთ მთლიან ქვეყანად. დაახლოებით 1242 წელს „რუსუდან მეფემ ბათო ყაენთან ვოლგისპირეთში არსენ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი გაგზავნა“[10]. მან მიაღწია ზავს მონღოლებთან, რომლის თანახმად მონღოლთა უმაღლესი ხელისუფლება სცნობდა ერთიან და განუყოფელ საქართველოს სახელმწიფოს ქართველი მეფის მეთაურობით, აღმოსავლეთ საქართველოს გარკვეული ვალდებულება უნდა ეკისრა, ხოლო დასავლეთ საქართველო, როგორც დაუპყრობელი მხარე, მონღოლთა ვალდებულებისაგან თავისუფალი იყო.

„ზავის თანახმად, საქართველოს მეფე მონღოლთა უზენაეს უფლებას ცნობდა. დაწესებულ იქნა უფლებრივი განსხვავება საქართველოს აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ნაწილებისათვის: ლიხთამერ საქართველოში, როგორც მონღოლთაგან დაპყრობილ ქვეყანაში, ქართულ ხელისუფლებასთან ერთად უნდა მდგარიყვნენ მონღოლთა მოხელეები და სარდლები (ნოინები) ჯარითურთ. ლიხთიმერეთი კი ამ მხრივ თავისუფალი იქნებოდა. საქართველოს დაეკისრა ყოველწლიურად 50 000 პერპერას გადახდა და მონღოლთა ლაშქრობებში მონაწილეობა. დაზავების შედეგად საქართველოს მთავრობა ქუთაისიდან თბილისს გადმოვიდა“[11].

ეს მოხდა დაახლოებით 1242-43 წლებში. 1259 წელს მონღოლებს აუჯანყდა რუსუდანის ძე – დავით ნარინი და გადავიდა დასავლეთ საქართველოში. „აჯანყების შედეგად დასავლეთ საქართველო ფაქტობრივად გამოეთიშა მონღოლთა მფლობელობას. ის აღარც ხარკს იხდიდა და მონღოლთა ჯარიც ვეღარ ბედავდა ლიხის ვიწრობების გადალახვას. ნარინ დავითის კარი ამიერიდან მონღოლთა წინააღმდეგ მებრძოლთა უშიშარი თავშესაფარიც გახდა“[12].

მართალია, „მას შემდეგ, რაც აჯანყებული დავით ნარინი ლიხთიმერეთში გადავიდა, საქართველოს ეს ნაწილი მონღოლთა ბატონობას, და ამასთან ერთად, ერთიან საქართველოს გამოეთიშა“[13], მაგრამ ამ ქვეყნის მმართველები აგრძელებდნენ და ავითარებდნენ ძველ ქართულ სახელმწიფოებრივ პოლიტიკას. ის საკმაოდ ძლიერი პოლიტიკური ერთეული იყო, რომელსაც ანგარიშს უწევდნენ. „მონღოლებს ნარინ დავითი საშიშ ძალად მიუჩნევიათ. ამიტომ იყო, რომ ისინი თხოვნა-საჩუქრებით ცდილობდნენ მასთან მოკავშირეობას“[14]. უფრო მეტიც, მეფე ქართული გავლენის გავრცელებასაც ცდილობდა ტრაპიზუნის სამეფოში, ლაზებით დასახლებულ ძველქართულ მხარეში.

„ამ შემთხვევაში დასავლეთ საქართველო სამართლიანად გვევლინება სრულიად საქართველოს წარმომადგენლის როლში, რომლის საგარეო კურსი შემუშავებული იყო არა უცხო ძალის კარნახით და მის სასარგებლოდ, არამედ საქართველოს საკუთარი პოლიტიკური ინტერესებით“[15].

ეს ჩვენმა ერმა შეძლო მსოფლიოს დიდი ნაწილის მფლობელ მონღოლთა სახელმწიფოს უდიდესი ძლიერების პერიოდში. უფრო მეტიც, მეფე ულუ დავითისა

და მეფე დავით ნარინის მიერ საქართველოს სამეფოს გაყოფის დროს დავით ნარინს (ე.ი. თავისუფალ საქართველოს) ერგო თბილისის, სხვა დიდი ქალაქებისა და შემოსავლიანი ადგილების ნახევარი. „განიყვეს ორად ტფილისი, ქუთაისი ორად და თავადნი და ერისთავნი ურთიერთ შეასწორეს, ნიკოფსიით დარუბანდამდე, და განიყვეს სამეფო და საჭურჭლენი“[16], ე.ი. თავისუფალი დასავლეთ საქართველო აღმოსავლეთ საქართველოს ნაწილსაც ფლობს.

სამწუხაროდ, როგორც აღინიშნა, მონღოლთა ბატონობის დროს პოლიტიკური მმართველობის თვალსაზრისით საქართველო სამ ნაწილად გაიყო: აღმოსავლეთ, დასავლეთ და სამხრეთ „საქართველოებად“. მიუხედავად ამისა, საქართველო ერთიანი, მთლიანი ორგანიზმი იყო, რომლის ყოველი კუთხე ერთიანი ქართველი ხალხით იყო დასახლებული, ამ დროსაც, ისევე როგორც წინა საუკუნეთა დაშლილობის დროს, საქართველოს ამ კუთხეებს აერთიანებდა ქართული ეკლესია. სამცხეში, ქართლში, კახეთ-ჰერეთსა, თუ დასავლეთ საქართველოში, სულიერი მწყემსი ერისა – ქართული ეკლესია იყო. სწორედ ამიტომ ამ დაშლილობის დროსაც ქართველობას თავის ქვეყნის საზღვრებად ძველებურადვე წარმოდგენილი ჰქონდა ნიკოფსია და დარუბანდი. სინამდვილეში აღმოსავლეთ საქართველოს საზღვარი „თეთრწყალზე“ (ანუ ახსუზე) გადიოდა („ახსუ - მტკვრის მარჯვენა შენაკადია და ერთვის მტკვარს დაახლოებით იქ, სადაც მარჯვენა მხრიდან არაქსი უერთდება ქ. საბირაბადის მიდამოებში“)[17].

მდინარე თეთრიწყლიდან დარუბანდამდე, ანუ კასპიის ზღვამდე, 60-70-იოდე კილომეტრია.

რატომ აირჩიეს ეს მდინარე საზღვრად? საქმე ისაა, რომ ეს მდინარე წარმოადგენდა ქართველთა ეთნიკური განსახლების აღმოსავლეთის საზღვარს არა მარტო მონღოლების დროს, არამედ საუკუნეებით ადრეც. მაგალითად, როცა X საუკუნის II ნახევარში კახეთი და ჰერეთი გაერთიანდნენ, ეს გაერთიანება ვრცელდებოდა მდინარე ახსუმდე. ამ კუთხეში ქართველები (ჰერები) მჭიდროდ იყვნენ დასახლებულნი, მაგრამ იმის გამო, რომ ამ კუთხის მახლობლად მონღოლებმა სასაზღვრო ზოლი გააკეთეს, ეს ქვეყანა მოსახლეობისაგან დაიცალა, ანდა გადაგვარდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ საქართველოს პოლიტიკური საზღვარი სცილდებოდა ახსუსაც და აღწევდა შემახიის მთებამდე, რომელიც ამ მდინარის აღმოსავლეთით მდებარეობს.

იმის შემდეგ, რაც საქართველო დუმნებად დაიყო, პირველ დუმნაში შედიოდა ჰერეთი, კახეთი და კამბეჩანი, თეთრწყლამდე და შემახიის მთებამდე[18]. ამ ოლქის დუმნისთავს, ეგარსლან ბაკურციხელს, მონღოლებმა „ხელთ უდვეს სპა ჰერეთისა და კახეთისა და კამბეჩიანისა, ტფილისითგან და აღმართ ვითარ მთამდე შამახიისა“[19].

სამხრეთ საქართველოს საზღვარი გადიოდა მდინარე არაქსზე (რახსზე), ანისი და დვინი კვლავ საქართველოს ქალაქები იყვნენ.

სამხრეთით ტაო – ძველებურადვე საქართველოს ეკუთვნოდა. კოხტასთავის შეკრებილთა შორის ტაოელი მეამბოხენიც არიან: „შეკრბეს ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი კოხტას თავსა, იმერნი და ამერნი... ჰერ-კახნი, ქართველნი... მესხ-

ნი და ტაოელნი. და ყოველნი იტყოდეს: „რა ვყოთ? არღარა არს ნათესავი ქართველთა მეფეთა, რათა წინამძღვარ გვექმნას და ვბრძოდით თათართა... შევკრბეთ ყოველნი და ვბრძოდეთ თათართა“[20].

მესხეთში ბექას მთავრობის დროს საქართველოს საზღვრებში შემოდიოდა ჭანეთიც კი, რომელიც ბიზანტიამ დათმო: „ხოლო ჭანეთი სრულიად მოსცა ბერძენთა მეფემან კომნინოსმან კირ მიხაილ“[21].

„საზღვარი მიდიოდა შავ ზღვამდე სპერის ჩათვლით. მას შეუერთდა ჭანეთიც, რომელიც ბექას ტრაპიზონის მეფემ გადასცა“[22].

დასავლეთ საქართველოს საზღვარს ნიკოფსიამდე შავი ზღვა წარმოადგენდა.

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, მონღოლთა მძლავრობის უსასტიკეს საუკუნეში ქართველმა ხალხმა შეინარჩუნა თავისი ეროვნული ტერიტორიები, ეროვნული საზღვრები, ეროვნული სახელმწიფოებრიობა, ეთნიკური ერთობის გრძნობა, მაშინ, როცა საქართველოს მეზობელ ქვეყნებს მონღოლებმა ეთნიკური სახეც კი შეუცვალეს. საქმე ის იყო, რომ მონღოლებმა ვერ შეძლეს საქართველოში ჩასახლება, მაშინ, როცა მათ საქართველოს მეზობლად მდებარე რანი, მუღანი, შარვანი და ასევე სომხეთის ტერიტორიები საზამთრო და საზაფხულო ბანაკებად აქციეს.

„საზამთრო ბანაკად მათ დასაკუთრებული ჰქონდათ საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით მოსაზღვრე ქვეყანა რანი, სადაც ეკავათ ბარდავი მისი მიმდგომი ყარაბაღის ველით (მდ. არაქსის მარცხენა ნაპირზე), ხოლო აზერბაიჯანში (ადარბადაგანში) მუღანი (მდ. არაქსის მარჯვენა ნაპირი). ზაფხულში მონღოლები დაბანაკებულნი იყვნენ სომხეთის ტერიტორიაზე და ეჭირათ გელაქუნის (ახლანდელი სევანის ტბასთან) მთები, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთით არარატის მთებიც. დასახლებულ სადგომებს შორის გადანაცვლებისას მონღოლებს მოძრაობა უხდებოდათ საქართველოს სომხურ პროვინციებზე, ასევე რან-ადარბადაგანის ტერიტორიაზე. დიდი რაოდენობის საქონლის ჯოგები უმოწყალოდ ანადგურებდნენ ნათესებს, ყოველგვარ მცენარეულობას. საქმე ის იყო, რომ მონღოლთა მოძრაობის მძიმე შედეგებს მათი ლაშქრის თავისებურება განაპირობებდა. მონღოლთა ლაშქარს, რომელიც მთლიანად ცხენოსანი იყო, თან ახლდა მათივე დედაწული (ოჯახები) და მთელი ქონება, მსხვილფეხა საქონლის ჯოგები. ასეთი ლაშქრის უბრალო გადაადგილებაც კი ხალხთა გადასახლებას უფრო ჰგავდა და თუ ომობდნენ, ეს იყო არა მხოლოდ ომი, არამედ გადმოსახლება ომით, სადაც ისინი გაივლიდნენ ან დაბანაკდებოდნენ, ის ადგილები უკაცრიელდებოდა, ყანები და ბაღ-ვენახები მათი ცხენებისა და აქლემების ფლოქვებით ითელებოდა“[23].

ასეთ საშინელ მონღოლურ მომთაბარეობას ძირითადად გადაურჩა საქართველო. ქართველი ხალხის განსახლების ადგილები გადარჩა. ამით ერმა შეძლო ეთნიკური თავისთავადობის შენარჩუნება, არ აითქვიფა, არ განადგურდა.

მონღოლებმა ქართულ მიწაზე არ დაიდეს მუდმივი სადგომები, მაგრამ საქართველოს ზოგიერთი სანაპირო მხარე მაინც ვერ გადაურჩა მონღოლთაგან განადგურებას.

ცნობილია, რომ მონღოლებმა „საზღვართა საქართველოსათა, ადგილსა, რომელსა უწოდიან ჩაღანუსუნი, ესე იგი არს თეთრი წყალი“ ოქროს ურდოს ლაშქრის შესაკავებლად „შეკრეს ღობითა, რომელსა სიბად უწოდეს“[24].

ქართველებით აქამდე მჭიდროდ დასახლებული მხარის – საარიშიანოს ერთი ნაწილი (შაქი) საქართველოს ჩამოსცილდა[25].

თუ რა დიდი უბედურება იყო მონღოლური ლაშქრობები, იქიდანაც ჩანს, რომ 1265 წელს ჩრდილოეთიდან ბერქა ყაენის შემოჭრის შემდეგ ივრისა და ალაზნისპირა აყვავებული სოფლები მოისპო.

მონღოლთა „სადგომები“ ანადგურებდა ქვეყნებს – „საზამთრო ადგილის უშუალო მეზობლობა საქართველოსთან (კერძოდ, კახეთ-ჰერეთთან) დიდ ზიანს აყენებდა ამ სასაზღვრო მხარეებს“. მონღოლთა სადგომის, განძა-ბარდავი-მუღანის სიახლოვე („მეზობლობა“) გახდა იმის მიზეზი, რომ საქართველოს აქეთური საზღვრები უფრო მოოხრდა, ვიდრე ქვეყნის სხვა ადგილები[26].

„განსაკუთრებით დაზიანდა და მთლიანად გამოეთიშა ქართულ აგროკულტურას მტკვრის სანაპიროების ვრცელი ტერიტორია: რუსთავი და მისი მიმდგომი მხარეები; კახეთ-ჰერეთში ივრისა და ალაზნის სანაპიროები, ხრამისა და დებედას ხეობები, დიდად შევიწროვდა ჯავახეთი და თრიალეთი“[27]. ჯავახეთში გარკვეული ხნით მონღოლებს „სადგომიც“ ჰქონდათ გაჩენილი.

ყოველივეს მიუხედავად, ქართველი ხალხის უდიდესი გამარჯვება იყო ის, რომ მონღოლებმა ვერ შეძლეს საქართველოს სრულიად დაპყრობა, მათ საქართველოში მუდმივი „სადგომების“ დადებაც ვერ მოახერხეს. ამან ქართველი ხალხი ეთნიკურ გადაგვარებას გადაარჩინა (ჩვენი მეზობელი ალბანელები, რომელთაც თურქ-სელჯუკების შემოსევის შედეგად ეთნიკური სახე დაკარგეს, მონღოლების დროს სრულებით გაქრნენ, ხოლო სომხეთის უმთავრესი ქალაქებიდან ლტოლვილი სომხები საქართველოსა და სხვა ქვეყნებს აფარებდნენ თავს).

აღსანიშნავია, რომ მონღოლთა მძლავრობას ქართველმა ხალხმა უპასუხა მაღალი ქრისტიანული მორალით, ურთიერთსიყვარულით, ურთიერთგატანით. მრავალმა ქართველმა დადო თავი მოყვასისა და სამშობლოს გადასარჩენად. თავდადება ხშირი მოვლენაც კი იყო ამ საშინელ ეპოქაში.

თავს დებდა არა მარტო რიგითი ქართველი მეფისა და მამულისათვის, არამედ მეფეც – ერის გადასარჩენად.

შეიძლება ვინმემ იფიქროს, რომ თავს დებდნენ მხოლოდ სარწმუნოებრივი მოსაზრებით და ამ თავდადების სანაცვლოდ ქრისტესაგან მოელოდნენ სულის ცხონებას. ცხადია, ესეც იყო მონღოლთა ბატონობის დასასრულს. საქართველოში შემოსვლისას კი მონღოლები ქრისტიანებს არ ავიწროებდნენ (ისინი ჯერ კიდევ არ იყვნენ მაჰმადიანები). ამიტომ თავდადება სარწმუნოებისათვის შემდგომ გახდა საჭირო.

მხოლოდ ყაზან ყაენის (1295-1304) დროს გამოცხადდა ისლამი სახელმწიფო რელიგიად. მონღოლებს სპარსელ მაჰმადიანთა წაქეზებით დაუწყიათ ქრისტიანთა დევნა. მათი „ისმინა ყაენმა და იწყო რღვევად ეკლესიათა და წარმოავლინა ლაშქარი, რათა მოვიდეს საქართველოსა და მეფესა და ყოველთა ქართველთა დაატოვებინოს სჯული და სარკინოზად შექმნას“[28].

ქართველთა მეფე ვახტანგი მივიდა ყაენის წინაშე ურდოში და განაცხადა: „... მე ვარ მეფე ქართველთა, და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი შენს წინაშე

არიან და მე მზად ვარ სიკვდილად სჯულისათვის ქრისტეანობისა და მერე ესე ყოველნი შენს წინაშე მყოფნი ქრისტეანენი, აჰა, თავნი ჩვენნი წარგვკვეთენ“[29].

მაგრამ ქართველები თავს სწირავდნენ არა მარტო რჯულისათვის, არამედ მამულისა და მოყვასისათვისაც. ჟამთააღმწერელის მიერ მოყვანილი უთვალავი მაგალითი თავდადებისა მიუთითებს, თუ რა სულიერ სიმაღლეზე აუყვანია ქართულ ეკლესიას ქართველი ერი, რომელმაც დიდი გასაჭირის დროს შეძლო უდიდესი ქრისტიანული სიყვარულის გამომჟღავნება. ურდოში განსასჯელად დაბარებულმა დემეტრე II თავდადებულმა შეკრიბა თავისი სამეფოს სამღვდელოება, დიდებულები და განუცხადა – „განრისხებულია ყაენი, თავისი ყველა მთავარი გაწყვიტა. ახლა მე მიხმობს. თუ მთიულეთში წავალ, თავს გადავირჩენ, მაგრამ ვაი, რომ მთელი ჩემი სამეფო მათ ხელში ჩავარდება. რამდენი სული ქრისტიანი გაწყდება და დატყვევდება, ეკლესიები წაიბილწება და მოოხრდება, ხატები და ჯვრები შეიმუსრებიან, ხოლო თუ მივალ ყაენის წინა, ნამდვილად ვიცი, მომკლავს. ახლა სიბრძნით განიხილეთ ეს საქმე, ხოლო მე ასე ვფიქრობ: მრავალმღელვარე არის ეს წუთისოფელი, დაუდგომელი და წარმავალი, ჩვენი დღეები სიზმარივით და აჩრდილებივით წარვლენ. ჩვენც უნებლიეთ და სწრაფად გავალთ ამ წუთისოფლიდან. რა სარგებლის მომტანი იქნება ჩემი ცხოვრება, თუ ჩემთვის მრავალი სული მოკვდება და მე მძიმე ცოდვებისაგან გავალ ამ სოფლიდან. ახლა მნებავს, რათა მივიდე ყაენის წინაშე, და იყოს ღვთის ნება, თუ მომკლავენ, ვფიქრობ, რომ ქვეყანა დარჩება, „ხოლო ვითარ ესმათ კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა, და მოძღვართა და მთავართა, განკვირდეს, თუ ვითარ დადვა მეფემან სული თვისი ერისა მისისათვის“ და უპასუხეს – მეფეო, ქვეყანაც რომ გადარჩეს, ვინაა შენი შემცვლელი? ახლა გირჩევთ, რომ წახვიდე მთიანეთის სიმაგრეებში, ანდა აფხაზეთში, როგორც მამაშენი მოიქცა და არაა საჭირო თავის განწირვა შენგან, ჩვენ ყველანი მტკიცე ერთგულები ვართ“.

მეფემ თქვა: „თქვენ ჩემი სიყვარულისა და ერთგულების გამო ამბობთ ამას, მაგრამ მებრალება უბრალო ხალხი, ისინი ცხვრებივით უღონონი არიან სიკვდილის წინაშე. არსაიდან ელიან ნუგეშისცემას. მე დავდებ ჩემს სულს ჩემი ერისათვის. არ დავიშლი ურდოში წასვლას“. მაშინ ყველანი წამოდგნენ გაკვირვებულნი და უთხრა აბრამ კათალიკოსმა: „მრავალი მეფე მორიდებია და თავისი თავი ასე დაუცავს. ახლა, თუ შენ დადებ შენ სულს ერისათვის, ჩვენ, ყველა, ეპისკოპოსები ვიტვირთავთ შენ ცოდვებს, მაგრამ ღვთის წინ ვამბობთ, რომ მოწამეთა შორის იქნები შერაცხილი, როგორც უფალი სახარებაში ბრძანებს: „ამაზე უფრო მეტი სიყვარული არ არსებობს, რათა კაცმა დადოს სული თვისი მოყვასისათვის“. თუ ერთი მოყვასისათვის სულის დადება სიკეთეა, რაოდენ უფრო სასარგებლოა ურიცხვი სულის სიცოცხლე“.

როცა ეს მოისმინა მეფემ კათალიკოსისაგან, გაიხარა და დაასკვნა ურდოში წასვლა“[30]. ურდოში დემეტრე მეფე დააპატიმრეს. სასიკვდილო სასჯელის მოლოდინში მას საშუალება მიეცა ურდოდან გაპარვისა, ამიტომაც ერთგულებმა ურჩიეს: „აჰა, შენი თავი შენს ხელშია. ღამით აიყვანე მორბედი ცხენები და წადი, განშორდი ამათ

ხელთაგან“. მაშინ უთხრა მეფემ: „ისმინეთ ჩემი, რამეთუ თავიდანვე ვიცოდი ჩემი სიკვდილი, მაგრამ დავდე თავი ჩემი და სული ჩემი ერისათვის. ახლა თუ გავიპარები, უბრალო ერი მოისრება და რა სიკეთეა მთელი ქვეყანა შევიძინო და სული წარვიწყმიდო“. „მან არ შეისმინა განზრახვა თავისი მოყვარული მთავრებისა“[31].

დემეტრე მეფის სიკვდილს ასე აღწერს მემატიანე – „ილოცა და ეზიარა ჩვენი მეუფე ქრისტე ღმერთის სისხლსა და ხორცს. ილოცა ცრემლით და მერე მიუპყრა ქედი და აჰა, დღე საშინელი და შესაზარი: იკადრეს ბილწებმა ღვთის ცხებულ მეფეზე და წარკვეთეს მეფე დიმიტრის თავი.

ხოლო პატივი ღმრთისა მაშინვე გამოჩნდა თავის ცხებულზე, რამეთუ მზემ თავისი შარავანდედი სრულიად გააუჩინარა. ჩამოდგა დიდი სიბნელე, რითაც ყოველი წარმართი გაკვირვებული დარჩა. დილის ათი საათიდან საღამომდე სიბნელე ჩამოწვა (როგორც მთელი მსოფლიოს სიცოცხლის მიმნიჭებელი უფლის ვნების დროს), რათა ცნობილი გამხდარიყო, რომ პატიოსანნი არიან ცხებულნი ღმრთისანი“[32].

საერთოდ, დემეტრე მეფე სათნო და კეთილი ადამიანი იყო, „მოწყალე და მდაბალი, გლახაკთა, ქვრივთა და დავრდომილთა მოწყალე, რომელ არა სმენილ არს ნათესავი მეფეთა, გინა სხვათა კაცთა, რამეთუ აქვნდა ჩვეულება, აღიღოს საფასე და აღდგის ღამე, და მოვლის ქალაქი, და მოიხილნის გლახაკნი და დავრდომილნი და ობოლნი და თვისითა ხელითა მისცემდის. და ყოველთა უწყოდიან მოწყალება მეფისა და ამისათვის გლახაკნი ღამით ფოლოცთა შინა ვიდოდიან, რათა შეემთხვივნენ მეფესა. ამას თანა მოეგო მარხულობა, ღამით ლოცვა და მუხლთყრა ფრიადი, რამეთუ ათას ხუთასი მუხლი მოადგის მიწასა ზედა. ესრეთ ყოვლითურთ გამშვენებული და განათლებული იყო“[33].

ათას ხუთასი დიდი მეტანიის გაკეთება დღეში უდიდესი სარწმუნოების ნიშანია. ამიტომაც ასეთი მეფისაგან სულისა და თავის განწირვა ერისათვის მოულოდნელი არ არის, მონღოლთა მძიმე ეპოქაში კი თავდადების უნარი აღმოაჩნდა მრავალ ადამიანს.

ქართველი მემატიანე მონღოლებს ხშირად კარგად ახასიათებს. მართლაც, მონღოლებს აღმოაჩნდათ ის უნარი, რაც არ გააჩნდათ საქართველოს სხვა მტრებს. კერძოდ, მონღოლებს არ უყვარდათ ცრუ და ორგული ადამიანები, ამიტომაც მათ გარკვეული სიმპათიები გასჩენიათ ქართველთა მიმართ, რომელნიც თურმე, განსხვავებით სხვათაგან, უღალატონი და ერთგულნი ყოფილან.

მონღოლთა ერთ დიდ ყაენს თავისი საგანგებო მოციქულები გაუგზავნია დაპყრობილი ქვეყნების გასაცნობად, რომელთაც უცნობებიათ ყაენისათვის, რომ ქართველებს აქვთ „სჯული კეთილი და ტყუილსა ელტვიან და მწამვლელი არცა-თუ სახელ-იდების მათ შორის“[34], მაშინ, როცა სპარსელთა შესახებ ამცნეს: „არიან სპარსნი ცრუ, მოღალატე, ფიცის-არ შემნახველ და მრავალნი იპოვებიან მწამვლელნი“, ე.ი. ვინც სხვას საწამლავით წამლავს.

ქართველთა თავგანწირვა და თავდადება მართლაც საარაკო იყო ამ დროს.

საქართველოს ამირსპასალარი ავაგი მეფე რუსუდანს მონღოლთა ყაენთან გაუგზავნია მოსალაპარაკებლად. ავაგს თან ახლდა ივანე ახალციხელის ძე დავითი,

როგორც ეჯიბი. პატრონი და ყმა არ იცნობდნენ მონღოლებს, მათ წესებს. ამიტომაც ეჯიბმა საქართველოს მთავარსარდლის სიცოცხლის უზრუნველყოფის მიზნით გადაწყვიტა თავისი თავი გაემეტებინა სასიკვდილოდ, მან ავაგს მოახსენა: „რადგანაც უცხო ხალხში მოვედით და არ ვიცით, რას გვიპირებენ, ასეთი აზრი მაქვს, რათა მე გამოვცხადდე, როგორც პატრონი და შენი მთავარი და შენ, როგორც ჩემი ყმა. თუ შენი მოკვლა სურთ, მე მომკლავენ და შენ არა, რადგან ეჭვი არაა, რომ ყმებს არ დახოცავენ ბატონის მოკვლისას“. დიდი ვედრებითა და იძულებით დაარწმუნა ავაგი, ასე მოქცეულიყო. ბათო ყაენთან შესვლისას ავაგმა წინ წაიმძღვანა დავითი, როგორც უმთავრესი. ასეთი სათნოების გაკეთება ინება დავითმა „გამწირველმან თავისამან პატრონისათვის სიკვდილად“. ბათო ყაენმა არ ინება ქართველი წარგზავნილების დასჯა, მაგრამ უნებურად მაინც შეიტყო, თუ ვინ იყო ნამდვილი პატრონი. დაკითხვისას დავითმა განაცხადა: „არ ვიცოდით, თუ რას შეგვამთხვევდით, ამიტომაც ამირსპასალარის მოკვლას თუ ინებებდით, მე მოვკვდებოდი პირველად და არა ჩემი პატრონი“. ამის გამო ძლიერ გაკვირდა, შეაქო დავითი და თქვა ყაენმა: „უკეთუ ნათესავი ქართველთა ეგევითარი არს, ვბრძანებ, რათა ყოველთა ნათესავთა, რომელნი არიან მორჩილებასა ქვეშე მაღალთა, უმჯობეს და უწარჩინებულეს იყვნეს და მაღალთა თანა მხედართა აღრაცხონ, და მამული და საქონელი მათთა ხელთა შინა იყოს, და ყოველსა შინა მისანდოდ იყვნენ, რომლისათვის ბრძანება დაწერა და წარმოსცა“[35].

ჩვენი მემატიანის აზრით, ქართველებმა მონღოლთა ბატონობის დროს თავისი სახელმწიფოებრიობა, მეფობა, ქართული სამეფოს საზღვრების ფაქტობრივად ხელშეუხებლობა შეინარჩუნეს თავიანთი მაღალი ადამიანური თვისებებით, რომელთა დაფასების უნარიც მონღოლებს აღმოაჩნდათ.

ალამუთის სახელგანთქმული ბრძოლების მსგავსად, ქართველებმა ერთმანეთის სიცოცხლის გადასარჩენად თავიანთი თავი სასიკვდილოდ გაიმეტეს. ალამუთის ბრძოლაში შვიდ წელიწადს იმყოფებოდა საქართველოს ლაშქარი, ეს იყო მონღოლთა მიერ აუღებელი ციხე-სიმაგრე (აიღეს 1256 წ.).

მონღოლთა ჯარს ჩაღატა ნოინი მთავრობდა, რომელიც ღამით მიპარვით მოკლა კარავში ალამუთელმა მულიდმა. დილით მონღოლები საშინლად აღშფოთდნენ მოკლული ნოინის ხილვისას, მაგრამ არ იცოდნენ, ვინ იყო მკვლელი. მაშინ თქვეს: „ვინათგან ქართველნი დიდსა ჭირსა შინა არიან ჩვენ მოალთაგან (მონღოლთაგან), შურით ქართველთა მიერ მოიკლა, ამას ყოველნი უცილოდ დაამტკიცებდეს თვინიერ ჩარმაღან ნოინისა გარეშე, რამეთუ იგი იტყოდა: „დასწყნარდით, კაცნო, რამეთუ არა არს ნათესავი ქართველთა კაცის მკლველი და არცა სჯული უცთ ესევითარისა საქმისა ქმნად“[36]. მონღოლთა აღშფოთებული ჯარი მიეჭრა ქართველთა ლაშქარს, უთუოდ ყველას დახოცავდნენ, თუ არა ღვთის შემწეობა. ქართველებმა დიდი სიყვარული, ერთგულება და თავდადება გამოამჟღავნეს ერთმანეთის მიმართ. საბრძოლველად გაემზადნენ, მაგრამ ძალიან მცირენი იყვნენ მონღოლებთან შედარებით. მაშინ სურამელმა, ქართლის ერისთავმა მათ უთხრა: „ახლა არ არის ომის დრო, რადგანაც ცოტანი ვართ. თუ შევებრძოლებით, ყველას გაგვწყვეტენ – დიდსა

და მცირეს და თუ არ შევებრძოლებით, ვფიქრობთ, მხოლოდ ჩვენ მოგვკვლავენ – წარჩინებულებს, უმჯობესია, არ ვებრძოლოთ და ღმერთს შემწეობა ვთხოვოთ“.

ქართველი წარჩინებულის მზადყოფნა, თავგანწირვა, სულის დადება მოყვასის, ჯარისკაცების გადასარჩენად დიდად დაფასდა ღვთისმშობლის მიერ.

სხვა დროს ასევე დადო თავი სარგის ციხისჯვრელმა, მესხეთის მთავარმა, საქართველოს მეფის გადასარჩენად. 1260 წელს მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყებულმა მეფე ულუ დავითმა თავისი ლაშქრის მხედართმთავრად სარგისი დანიშნა, რომელიც მხნედ შეებრძოლა მონღოლებს.

1264 წელს მეფე იძულებული გახდა ურდოში წასულიყო და პასუხი ეგო აჯანყებისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ მონღოლებმა უარი განაცხადეს ურდოში სარგისის მიღებაზე, მან არ მიატოვა მეფე ხიფათში, თავისი თავიც სასიკვდილო ხიფათში ჩააგდო და გაჰყვა. მეფემ დააპირა მისი უკან დაბრუნება, მაშინ სარგისმა უთხრა: ღმერთმა ნუ ინებოს უკან გავბრუნდე, „უკეთუ ცოდვათა ჩემთაგან გევნოს რამე თათართაგან, ყოველნი კაცნი იტყვიან: განზრახვითა სარგისისათა განუდგა მეფე თათართა. აწ იგი წარვიდა შინა და მეფე წარავლინა მოკლვად ყაენს წინაშე. ნუ ჰყოს ესე ღმერთმან, რამეთუ ამით წარჰხდების გვარი ჩემი, არამედ მო-თუ-მკლან, ნაცვლად თქვენდა ვიყო, და თუ დავრჩე, თქვენთანა დავრჩე“[37].

ურდოში ყაენის წინაშე მისვლისას სასიკვდილოდ განწირული მეფის დასაცავად სარგისმა უშიშრად გასწირა თავისი თავი. მეფემაც მას მიანდო თავისი დაცვა: „და იხილა სარგის ბრდღვინვისა ლომისა მსგავსად, მეფემან მას ზედა მიუტევა საქმე. არა შეშინდა, არამედ უშიშრად აღდგა და წარსდგა ყაენის წინაშე განმწირველი თავისა თვისისა მეფისათვის, რათა იგი მოიკლას მეფისა წილ და მუხლმოყრილი ეტყოდა: „მე ვარ, დიდო ყაენო, რომელი შემოვები არღუნ ალას... აწ, ყაენო მეფე უბრალო არს. მე ვარ, რომელმან განვიყენე მეფე კარისაგან თქვენისა“[38].

მსგავს თავდადებათა რიცხვს მიეკუთვნებოდა ცოტნე დადიანის გმირობაც. ეს მოხდა უფრო ადრე, დაახლოებით 1246 წელს. ქართველებმა გადაწყვიტეს აჯანყებულიყვნენ. საქართველოს მთავრები ერთად შეიკრიბნენ: „ამათ შფოთთა, შეკრბეს ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი, კოხტას თავსა, იმერნი და ამერნი: ეგარსლან, ცოტნე დადიანი, ვარამ გაგელი, ყვარყვარე, კუპარი შოთა, თორღაი, ჰერ-კახნი, თორელ-გამრეკელი, სარგის თმოგველი, მესხნი და ტაოელნი. და ყოველნი იტყოდეს: „რა ვყოთ? არღარა არს ნათესავი ქართველთა მეფეთა, რათა წინამძღვარ გვექმნას და ვბრძოდით თათართა, და ჩვენ ურთიერთისაგან განდგომილ ვართ, ვერ წინააღუდგებით თათართა და იგინი ბოროტად გვაჭირვებენ ესეოდენ რომელ ყოველთა წელთა ალმუთს წარვალთ ჭირთა და ყოველთა ღვაწლთა შემთხვევად. არა არს ღონე, დაღათუ უმეფო ვართ, არამედ შევკრებთ ყოველნი და ვბრძოდეთ თათართა და დაამტკიცეს ომი, და დადვეს პაემანი ქართლს შეკრებისა, და განიყარნეს. უშორეს მყოფნი აფხაზნი - დადიანი ცოტნე და ბედიანი, კაცი კეთილი და სრული საღმრთოთა და საკაცობოთა, და რაჭის ერისთავი – ესენი ყოველნი წარვიდეს კაზმად. ვითარ ესმა თათართა ერთგან შეკრება ქართველთა, წარმოვიდეს ბიჩუ და ანგურგ და მივიდეს კოხტას თავსა და დახვდეს ყოველნი წარჩინებულნი საქართველოსანი, ლაშქარი გაყრილ იყო, და ვერღარა წინააღუდგეს და წარასხეს ქვეყანასა ანისისასა...“[39].

აქ საინტერესოა აღინიშნოს, თუ ვის უწოდებს ჩვენი მემატიანე „აფხაზს“. თავდაპირველად უნდა ითქვას, რომ კოხტასთავს შეკრებილი წარჩინებულები მისთვის ეთნიკურად „ქართველები“ არიან. „ესმა თათართა ერთგან შეკრება ქართველთა“-ო, წერს ის. ანისშიც ჩაყვანილ და კვლავ ერთად შეკრებილ საქართველოს წარჩინებულებსაც მონღოლები „ქართველებს“ უწოდებენ (იხ. ქვემოთ). ამ შეკრებილ „ქართველთა“ შორის იყვნენ „აფხაზნი“, „ტაოელნი“, „ჰერ-კახნი“, „მესხნი“, „ქართველნი“ (აქ ნიშნავს „ქართლელნი“) და სხვა კუთხეთა წარჩინებულნი. მოლაპარაკების შემდეგ დაშორებული მხარის – აფხაზეთის წარჩინებულები ადრიანად წავიდნენ ლაშქრის მოსამზადებლად: „უშორეს მყოფნი აფხაზნი – დადიანი ცოტნე და ბედიანი... და რაჭის ერისთავი – ესენი ყოველნი წარვიდეს კაზმად“[39].

მემატიანისათვის აფხაზია – დადიანიც, ბედიანიც და რაჭის ერისთავიც. მაგრამ ეს მათი მხოლოდ კუთხური სახელია (ისე როგორც „მესხი“, „ჰერ-კახნი“, „ტაოელნი“ და სხვა), ხოლო ზოგადად აფხაზები – ქართველები არიან. ასევე მიიჩნევენ მონღოლებიც. ცოტნე დადიანის ანისში ჩასვლის შემდეგ მონღოლები ასე ბჭობენ: „ვინაითგან ნათესავნი ქართველთანი ესოდენ კეთილ არიან, და არა განცრუვდებიან, რომელ აფხაზეთით მოვიდა კაცი, რათა სული თვისი დადოს მოყვარეთათვის...“[40]. მაშასადამე, როგორც აქედან ჩანს, მონღოლებისათვის ცოტნე დადიანი, მართალია, „აფხაზეთიდან“ არის მოსული, მაგრამ ის „ნათესავით ქართველია“ („ნათესავი“ ძველქართულად ნიშნავდა „ერს“, „ნაციას“). ისინი ამბობენ, რომ ქართველები მართლის მოყვარული ხალხია, ცოტნეც ნათესავით ქართველია, ამიტომაც ტყუილს არ იტყვის, თავი გაწირა „მოყვარეთათვისო“ (ე.ი. თავის „თანამემამულეებისთვისო“). ჩვენი მემატიანის „აფხაზი“ – ეთნიკურად ქართველია, ეს ცნობილი იყო არა მარტო იმდროინდელი ქართველი საზოგადოებისათვის, არამედ მონღოლებისთვისაც.

ცოტნე დადიანი თავისი ლაშქრით მივიდა დათქმულ ადგილას: „და ვითარ მოეახლა პაემანი, მივიდა დადიანიცა ცოტნე, ლაშქრითა მათდა ადგილსა, რომელ არს რკინის – ჯვარი, შორის სამცხისა და ღადოსა, და ვითარ აუწყეს წარსხმა ყოველთა მთავართა საქართველოსათა ანისად, და შეკრებულთა ყოფა სატანჯველთა შინა ბოროტთა, ვითარ ესმა, მწუხარე იქმნა უზომოდ, და თვისად სიკვდილად და სირცხვილად შერაცხა საქმე იგი, და წარავლინა ლაშქარი თვისი, და ორითა კაცითა წარვიდა ანისად, დამდები სულისა თვისისა და აღმსარებელი მცნებათა უფლისასა, რომელსა იტყვის - „უფროს ამისსა სიყვარული არა არს, რათა დადვას კაცმან სული თვისი მოყვასისა თვისისათვის“, რომელ ყო პატიოსანმაცა ამან კაცმან ცოტნე სათნოება მაღალი და განსათქმელი, საქმე საკვირველი და ყოვლისა ქებისა ღირსი... განვლო სამცხე და ჯავახეთი და მივიდა ანისსა“[41].

საქართველოს წარჩინებულები გაშიშვლებულნი და მხარშეკრულნი ისხდნენ ქალაქის მოედანზე. როცა იხილა ცოტნემ უღირსად პატივაყრილნი და სასიკვდილოდ განწირულნი, თვითონაც გაიხადა ტანსაცმელი, გაშიშვლდა, შეიკრა მხრები და დაჯდა წარჩინებულებთან. მონღოლთა ნოინებს აუწყეს: „ცოტნე დადიანი მოვიდა ორითა კაცითა, და განიძარცვა სამოსელი თვისი და შეკრული დაჯდა ქართველთა თანა“[42]. დაკითხვისას ცოტნემ დამალა ქართველთა კოხტასთავს შეკრების ნამდ-

ვილი მიზეზი. „ხოლო იგი ეტყოდა ვითარმედ: „ჩვენ ყოველნი ამად შევიკრიბენით, რათა განვაგოთ ხარაჯა თქვენი და ბრძანება თქვენი აღვასრულოთ. ესე იყო შეკრება ჩვენი. აწ თქვენ ძვირის-მოქმედთა თანა შეგვრაცხენით, და მე ამის ძლით მოვედ წინაშე თქვენსა, რათა გამოიკითხოთ, და უკეთუ ღირსი რამე სიკვდილისა უქმნიეს, მეცა მათ თანა მოვკვდე; რამეთუ თუ თვინიერ ჩემსა არარა უქმნიეს: უკეთუ ცხოვნდენ მათ თანა ვიყო და ვითარ ესმა ცოტნესაგან ნოინთა, განკვირდეს სათნოებისათვის მისისა და თქვეს: „ვინათგან ნათესავნი ქართველთანი ესოდენ კეთილ არიან, და არა განცრუვდებიან, რომელ აფხაზეთით მოვიდა კაცი, რათა დადვას სული თვისი მოყვარეთათვის და არა განცრუვნეს, ესრეთ განწირა თავი თვისი სიკვდიდ, არა არს სიცრუე მათ შინა, და ამის ძლით უბრალოდ ვპოებთ. ამისათვის განუტეოთ ყოველნი“. რქვეს ცოტნეს: „განდგომილება ვგონეთ თქვენ ქართველთა, და აწ ვინათაგან ჰყავ სათნოება კეთილი ყოველთა ქართველთა, შენ მოგანიჭებთ და შენდა მონდობილ ვართ“ და განუშვნეს ყოველნი ესე წარჩინებულნი“[43].

აქ კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, რომ მონღოლები მიმართვისას ცოტნეს ასე ეუბნებიან: „განდგომილება ვგონეთ თქვენ ქართველთა“, ე.ი. თქვენი, ქართველების განდგომა გვეგონაო. ცხადია, მათში ცოტნე აუცილებლად იგულისხმება, ჩვენი მემატიანე კი ამ „ქართველებს“ კუთხეების მიხედვით ვიწრო ეთნოგრაფიულ სახელებსაც უწოდებს. მაგალითად, ცოტნეს – „აფხაზს“, „უშორეს მყოფნი აფხაზნი - ცოტნე დადიანი...“[44].

ჩვენი მემატიანე წერს, რომ მონღოლებს არ უყვარდათ სიცრუე. მათ სჯეროდათ, რომ ქართველები მართალნი, კეთილნი და სიცრუის მგმობი ხალხი იყო. მართლაც, ეს „ვეფხისტყაოსნიდანაც“ ჩანს: „სიცრუე და ორპირობა ავნებს ხორცსა, მერმე სულსა“. რადგან „თავია სიცრუე ყოვლისა უბედობისა...“ და სხვა. ამიტომაცაა, რომ ცოტნეს თავგანწირვასა და სიტყვას აფასებენ მონღოლები და ამბობენ: „ნათესავნი ქართველთანი ესოდენ კეთილ არიან, და არა განცრუვდებიან“[45], ე.ი. ტყუილს არ იტყვიანო.

როგორც ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან ჩანს, მონღოლთა შემოსევისას, მართალია, საქართველოს მთავრობამ, უსუსურობის გამო, და წარჩინებულებმა ერთიანი ძალით ვერ შეძლეს მტერთან შებრძოლება, მაგრამ ერმა თავისი შინაგანი მაღალსულიერებით, ურთიერთსიყვარულით, ერთმანეთისათვის თავის განწირვის სურვილით, ქვეყნისა და მოყვასისათვის თავდადებით შეძლო საქართველოს გადარჩენა და მონღოლთა ბატონობის უღლის შედარებით მალე გადაგდება.

ქართველებს აღმოაჩნდათ უნარი, არ გაეწირათ გასაჭირში ჩავარდნილი მამული. „კაცი ბრძენი ვერ გასწირავს მოყვარესა მოყვარულსა“, ამიტომაც მოყვრისათვის ქართველები სიცოცხლეს არ იშურებდნენ. „არ-დავიწყება მოყვრისა არ-ოდეს გვიზამს ზიანსა, ვგმობ კაცსა აუგიანსა, ცრუსა და ღალატიანსა, ვერ ვეცრუ-ვები, ვერ ვუზამ მას ხელმწიფესა მზიანსა“, ანდა „ვერ ვეცრუვები, ვერ ვუზამ საქმესა საძაბუნოსა“.

სიყვარული ყოველივე სიკეთის საფუძველია. „ღმერთი სიყვარულია“. ქართველები მორწმუნე ქრისტიანები იყვნენ, ღმერთის შეწევნით მათ სიყვარული შეეძლოთ: „წაგიკითხავს, სიყვარულსა მოციქულნი რაგვარ წერენ? ვით იტყვიან, ვით აქებენ?

ცან! ცნობანი მიაფერენ. სიყვარული აღგვამაღლებს, ვით ეჟვანნი, ამას ჟღერენ“. ჟამთააღმწერლისა და რუსთაველის მიერ ამ თვისებების აღწერიდან ჩანს, რომ ისინი თანამედროვენი იყვნენ. მონღოლთა ჯარშიც კი ქართველებს უყვარდათ წინამბრძოლობა. ისინი თავიანთი ასეთი ერთგულებით, თავგანწირვით მონღოლებს აოცებდნენ კიდეც.

ცნობილია, რომ მონღოლთა ურდოები ერთმანეთს სამკვდრო-სასიცოცხლოდაც ებრძოდნენ. ერთხელ, ერთ-ერთ ურდოში იყო გაწვეული ქართველთა მეფე - ულუ დავითი თავისი ლაშქრით. ის სხვა მცირერიცხოვან მონღოლურ ლაშქართან ერთად დასაზვერად გაუშვეს. ამ დროს მათ იხილეს მტვრის ბუღი, ღრუბელივით ამაღლებული, რაც იმაზე მიუთითებდა, რომ მოწინააღმდეგის მრავალრიცხოვანი არმია უახლოვდებოდათ. მონღოლთა ლაშქრის მეთაურმა დააპირა უკან დახევა, მაგრამ ქართველთა ლაშქარი მათ არ გაჰყვა. ქართველთა ძალზე მცირერიცხოვანმა ლაშქარმა გადაწყვიტა, პირველი შებრძოლებოდა მტრის არმიას. ქართველთა მეფე გაოცებულ მონღოლებს ეუბნება: „არა არს წესი ჩვენ ქართველთა, უკეთუ ვიხილოთ მტერი ჩვენი კერძო მომავალი, შეუბმელად ზურგი შემოვაქციოთ, დაღათუ იყოს სიკვდილი“. ეს რომ თათრებს მოესმათ, წერს მემატიანე, გაკვირდნენ და გაწყრნენ. ქართველთა მეფეს უთხრეს: არ იცით, რას აკეთებთ, ჩვენ არა გვაქვს აბაღა ყაენის ბრძანება, უმისოდ რომ შევებათ დიდ ყაენსო, თქვენ ქართველები უცნობნი ხართ და ეს საქმე არ იცითო, მაგრამ მიუხედავად მუქარისა, ქართველებმა სიკვდილის ველიდან ფეხი არ მოიცვალეს, აბაღა ყაენი თვით მივიდა ქართველებთან და უთხრა: „ვიცი სიმხნე თქვენი ბრძოლათა შინა. თქვენ ქართველნი ურჩნი ხართ და შმაგნი“, ხოლო მეფე გარდახდა ცხენიდან, თაყვანი სცა ყაენსა და რქვა: „დიდო ყაენო, არა არს ჩვეულება ქართველისა, რათა მტერი იხილოს და ზურგი შეაქციოს. აწე ბედნიერმან თვალმან ყაენისამან გვიხილოს, თუ ვითარ დავდვათ თავი ჩვენი სიკვდილად“[46].

ჟამთააღმწერლის გმირები, ამბები, მოვლენები თითქოსდა „ვეფხისტყაოსნის“ სამყაროს განეკუთვნებიან, ქართველთა ცნობილი „წინამბრძოლობა“, მტერთან ვაჟკაცურად პირველად შებმის სურვილი თითქოს ამას ადასტურებს: „წესი არის მამაცისა მოჭირვება, ჭირთა თმენა, არვის ძალ-უც ხორციელსა განგებისა გარდავლენა“, „რაცა ღმერთსა გაუგია თავსა ჩემსა გარდასავლად, გარდამხდეს და შემოვიქცე, აღარ დამრჩეს გული ავლად“, ანდა „მე იგი ვარ, ვინ სოფელსა არ ამოვჰკრებ კიტრად ბერად“ და სხვა.

აღსანიშნავია, რომ ქართველებს მეფის, მამულის, მოყვრისადმი თავდადებისა და თავის განწირვის უნარი არ დაუკარგავთ, თავისი ხასიათის ეს თვისება დიდხანს შეუნარჩუნებიათ. ნ. ბარათაშვილი წერს, ქართველთა ლაშქარი თუ როგორი შეძახილით ხვდებოდა ერეკლე მეფეს: „ჩვენ თუნდ სულ ერთ დღეს დავიხოცებით, ოღონდ შენ იყავ მეფევ დღეგრძელი“. ერთგულება და სიყვარული ძველქართული თვისებაა.

მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, როგორც ჩანს, სწორედ ზემოთ აღნიშნული თვისებების ქონების სურვილიდან გამომდინარე, ქართველებს ერთმანეთის მიმართ შური და მტრობა ჰქონდათ. შურდათ განსაკუთრებით გამორჩეული ადამიანებისა.

შური მტრობას ბადებდა, ეს კი ერთმანეთს აშორებდა გამოჩენილ ქართველებს. ქართველთა ეს თვისება მონღოლებსაც შეუმჩნევიათ: „თქვენ ქართველები არას კეთილს უყოფთ მხნედ მბრძოლთა წყობათა შინა“[47].

ამას ქართველებიც გრძნობდნენ: „ჩვენ ურთიერთის დაუმორჩილებელ ვართ“, - ამბობენ ქართველი წარჩინებულები[48].

ჩანს, ამ თვისებამ გამოიწვია მონღოლების წინააღმდეგ ერთიანი ქართული ფრონტის შეუკვრელობა. ქართველი წარჩინებულები ვერ გაერთიანდნენ მონღოლების წინააღმდეგ, თუმცა, ცალ-ცალკე ძალზე მნიშვნელოვან ძალას წარმოადგენდნენ.

„საქართველომ მონღოლების შემოსევის ჟამს ვერ მოახერხა მტერზე გაერთიანებული ძალებით იერიში, მონღოლებმა თითოეული მხარე ცალ-ცალკე დაიპყრეს და ამდენად, მმართველებთან (მთავრებთან) მორიგება და მათი უფლებების აღიარება სეპარატულად მოახერხეს. ეს იყო პირველი, უპრეცედენტო მაგალითი საქართველოს ერთიანი მონარქიის არსებობისას, როცა მეფის გარეშე ხდებოდა ხელქვეითი მოხელე-მთავრების პოლიტიკური უფლებების ცნობა“[49].

მონღოლების საქართველოში შემოჭრისას არ აღმოჩნდა ძალა ან პიროვნება, რომელიც შეძლებდა მტრის წინააღმდეგ ქართველთა გაერთიანებას.

მემატიანის მიერ აღწერილი ამბები დეღა ღვთისმშობლის მიერ ქართველთა მფარველობის შესახებ

I. დავით მეფის ხატის სასწაული

მემატიანის შეფასებით, ძე თამარისა, მეფე საქართველოსი, გიორგი-ლაშა „იყო ყოველთა მეფეთა უმეტეს უხვი და არავისთვის მოშურნე, მლოცველ, მმარხველ და განმკითხველ და მოწყალე“[50], მაგრამ ასეთი ყოფილა ის მხოლოდ გარკვეულ დრომდე, შემდეგ კი მხნე, ახოვანი და ძლიერი მეფე გახდა: „ლაღი, ამპარტავანი, თავხედი, თვითბუნება“[51].

მეფე ლაშა-გიორგის ხასიათის შეცვლის მიზეზი ყოფილა მიდრეკა ცოდვებისაკენ: „ნაყროვანება“, „მსმურთა თანა მიდრეკა“, „დედათა უწესოთა თანა აღრევა“, რაც, საზოგადოდ, ქართველ მეფეთა სახლისათვის არ იყო დამახასიათებელი, ამიტომაც მეფის მიდრეკილებებს დიდად აუღელვებია ეკლესია და დიდებულები.

რატომ აქცევს მემატიანე განსაკუთრებულ ყურადღებას ლაშა-გიორგის ცოდვების აღწერას? იმიტომ, რომ ისინი საუკუნეთა მანძილზე საქართველოს უბედურების საბაბად ქცეულა. ლაშას უკანონო ძე - დავითი მონღოლებმა გაამეფეს. რუსუდან მეფემაც უკანონოდ გაამეფა ვაჟი. ამან საქართველოში ორმეფობა დაბადა, რასაც შემდგომ ქვეყნის გაყოფა და ენით აუწერელი მრავალი უბედურება მოჰყვა შედეგად. ლაშა-გიორგის ცოდვა მთელმა ერმა ზღო საუკუნეთა მანძილზე. სწორედ ამას სჭვრეტდა წინასწარ ეკლესია და ამიტომაც მოუწოდებდა მეფეს – მოეშალა სიავენი. უკანონობამ უკანონობა დაბადა, უწესობამ – უწესობა.

„განისვენებდა ნადირობითა და მსმურთა თანა მიდრკა სიბოროტედმი, ვითარცა წერილ არს ისრაილთათვის „დასხდა ერი იგი ჭამად და სმად, და აღდგეს სიმღერად“[52].

„შექცეულ იყო სმასა და ჭამასა, რომლისათვის დასწერენ მამანი, ვითარმედ: „სამნი არიან მიზეზნი ვნებათანი, რომელთაგან იშვებიან ყოველნი ბოროტნი: გემოთ-მოყვარებანი, ვერცხლის მოყვარება და დიდების მოყვარება; ამათი პირმშონი არიან: სიძვანი, მრუშობანი, რისხვა, მწყნარობა („წყენა“), ამპარტავნება, ამათ ბოროტთაგან გამოვლენ ხორცისმოყვარებანი, უწესოდ ნებისა მიდევნებანი, რომლისა თითოეულად არა არს ჟამი აღწერად, ვითარცა წინასწარმეტყველიცა იტყვის: „ჭამა იაკობ, განძღა, განსხვა („გამსხვილდა“), განსუქნა, და დაუტევა ღმერთი შემოქმედი თვისი, და განუდგა ღმერთსა მაცხოვარსა თვისსა.

ეგრეთვე იქმნა ნათესავსაცა ამას შინა ქართველთასა, რამეთუ განძღეს და იშვებდეს და მიდრკეს სიძვათა შინა და მთვრალობითა...“[53].

ერთხელ, კახეთის სოფელ ველისციხეში, მეფემ იხილა მშვენიერი ქალი, ცოლად მიიყვანა სასახლეში. ამ უკანონო ცოლმა შვა ძე – დავითი. „ესერა უსჯულოებათა შინა მიუდგა და ცოდვითა შინა მშვა მე დედამან ჩემმან“, მას მემატიანე „დიდთა განსაცდელთა მეფეს“ უწოდებს.

მეფემ არ ინება კანონიერი ცოლის მოყვანა, რაც ძალზე აღონებდა დიდებულებსა და ეკლესიას. „ამისათვის შეკრიბეს კათალიკოსნი, ეპისკოპოსნი და ვაზირნი და მოახსენებდეს: „არა ჯერ არს, რათა მხევალი გესვას და არა ცოლი, ვითარცა დასწერს მოციქული პირი ქრისტესი, პავლე: „ქორწილი წმიდა არს და საწოლი შეუგინებელი, ხოლო მსიძვანი და მემრუშენი საჯნეს ღმერთმან“[54].

ლაშა-გიორგიმ არ შეისმინა არც კათალიკოსთა, არც ეპისკოპოსთა და არც ვაზირთა გაფრთხილება. ამიტომაც წაართვეს ეს ქალი და თავისსავე ქმარს დაუბრუნეს. ამის შემდეგაც არ იქორწინა მეფემ. ბოროტი ჩვეებიც არ მოიშალა: „კათალიკოსთა ორთავე და თავადთა ამის სამეფოსათა და უმეტეს ივანე ათაბაგსა, უმძიმდათ საქმე ესე, არღარა ინებეს მას თანა სამარადისო ყოფა, არამედ განეშორნეს და თავის თვისად იყოფოდეს“[55].

(აქ საინტერესოა ერთი რამ. როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, აფხაზეთის კათალიკოსი და ქართლის კათალიკოსი (პატრიარქი), საზოგადოდ, სამეფო კარზე იმყოფებოდნენ (როგორც მთავრობის წევრები) – „კათალიკოსთა ორთავეში“ – აღნიშნული კათალიკოსები იგულისხმებიან).

მწარე ბედი ერგო დავით ლაშას ძეს. იგი მამამისმა გარდაცვალებისას თავის დას, რუსუდანს, ჩააბარა. „აწ შეგვედრებ წინაშე ღმრთისა, რათა მეფე ჰყოთ იგი შემდგომად ჩემსა. ხოლო დასა ჩემსა რუსუდანს ვამცნებ წინაშე ღმრთისა, რათა აღზარდოს შვილი ჩემი დავით, ხოლო რაჟამს ეძლოს მეფობა და მხედრობა, რომელ დავით მეფე ყოს და იგი დაადგინეთ მეფედ“[56].

ლაშას შემდეგ დიდებულებმა რუსუდანი გაამეფეს. რუსუდანი კანონიერი მეფე გახდა.

რუსუდანმაც ინება, რომ თავისი ძე დავითი გაემეფებინა, ხოლო ლაშა-გიორგის ძე დავითი მოეშორებინა. ის გააგზავნა თავის ქალიშვილთან, რომელიც მეუღლე იყო მცირე აზიის ერთ-ერთი მთავრისა - „საბერძნეთის სულთანისა“.

შემდგომი მოქმედება რუსუდანისა ძალზე აღაშფოთებს მემატიანესა და, ჩანს, იმ დროის საზოგადოებასაც. „რამეთუ ამათ ჟამთა დაივიწყა შიში ღმრთისა და

ანდერძი ძმისა და ფიცი იგი“[57], რუსუდანმა შეუთვალა თავის ქალიშვილს და სიძეს, რომ მოეკლათ ჭაბუკი დავითი. მათ ეს არ ინებეს. კვლავ შეუთვალა, მაინც არ ისმინეს, მესამედაც შეუთვალა, მაგრამ უშედეგოდ. ამით განცვიფრებულმა და გულისწყრომით აღვსებულმა შვილის დედობრივი სიყვარულიც დაივიწყა და მისწერა თავის სიძეს ცილისწამებით სავსე წერილი, თითქოსდა მისი ქალი, ცოლი სულთნისა ჰყვარობდა ლაშას ძეს. სულთანმა დაიჯერა, რუსუდანის ასული სასტიკად აწამა, სიკვდილითაც დაემუქრა, თუკი ქრისტიანობას არ უარყოფდა. ქალმაც უარყო ჭეშმარიტი სჯული.

ყრმა დავითი შეიპყრეს, აწამეს, შემდეგ მენავეებს ჩააბარეს, რათა მათ ზღვაში გადაეგდოთ. შუა ზღვაში გადაგდების წინ დავითი შეევედრა მენავეებს, რათა ლოცვის ნება მიეცათ, უბიდან ამოიღო ხატი ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლისა, რომელიც მუდამ თან ჰქონდა და მას სასოებდა. ის დაიდო პირზე, მწარე ცრემლები გადმოუშვა და თავისი სული შეჰვედრა ღვთისმშობელს: „შეივედრე სული ჩემი, რამეთუ შენ ხარ ნუგეშისმცემელი ჩემი სიობლისა, სამარის და მიწაში დაფლობის ღირსიც კი არავინ გამხადა, არამედ თევზთა შესაჭმელად, ჩემი საფლავიც კი არავის ეცოდინება, მაგრამ შენს მოწყალებაზე მინდობილი ვითხოვ ამ ბოლო ვედრებისას, მიხსენი ამ საშინელი სატანჯველისაგან“. მენავეებმა გახადეს მას სამოსელი, ხატიც გამოართვეს, ლმობიერად შეევედრა მათ, რათა მიეცათ მისთვის ყოვლადწმიდის ხატი, რომ თან ჰქონოდა. შეისმინეს მისი, მისცეს ხატი და ჩამოჰკიდეს ყელზე. წყალში ჩაგდების წინ ერთმა მენავემ ღვთის განგებით და ღვთისმშობლის ვედრებით მცირე ფიცარი მისცა ხელში და ასევე ჩააგდეს ზღვაში. დავითი მოეხვია ფიცარს, დაუბერა ქარმა ძლიერმა, წაიღო ყრმა ზღვაში და მალე ხმელეთისაკენ გამოაგდო. ხმელეთთან ახლოს მყოფი დაინახა ერთმა ვაჭარმა და გამოაყვანინა, შემოსა და ნუგეში სცა. დავითს მოართვეს საჭმელი და ცოტა მოღონიერდა, შიმშილით და წყურვილით შეწუხებული. ვაჭარმა შეიტყო მისი ამბავი, წაიყვანა სახლში და საყვარელი შვილივით პატივს სცემდა, დავითი იყო ვაჭართან 6 თვე. გამჟღავნდა ეს საქმე. სულთანმა კვლავ შეიპყრო დავითი, ჩააგდო ერთ მშრალ ჭაში. აქვე იყვნენ ჩაყრილი შხამიანი გველებიც. ჭაზე იდო ლოდი, რის გამოც ბნელოდა. დავითს თან ჰქონდა აღნიშნული ხატი, რითაც დაცულ იქნა, როგორც დანიელი ლომის პირისაგან. საქართველოდან დავითს თან ახლდა ვინმე სოსანი. მან გათხარა მცირე ხვრელი ჭაზე დაფარებული ლოდის ქვეშ და აქედან აწვდიდა პურს, როცა ითხოვდა, წყალსაც მცირე გუდით აწვდიდა ხოლმე, ასევე აწვდიდა საზრდელს 5 წლის განმავლობაში. დავითს დაწოლისას გველები ზედ ეხვეოდნენ, მაგრამ არას ერჩოდნენ. ერთხელ ძილში გადაბრუნებისას გველს დააწვა, გველმა მხარზე სასტიკად უკბინა. დაიჭირეს ეს გველი სხვა გველებმა და შეჭამეს, ხოლო ნაკბენი ადგილი დავითს ენით აულოკეს და განკურნეს.

მალე საქართველო უმეფოდ დარჩა, რადგანაც დავით რუსუდანის ძე მონღოლეთში იყო გაგზავნილი დასამტკიცებლად და მისი ამბავი წლების მანძილზე აღარავის სმენოდა. ამიტომაც შეიკრიბნენ ქართველი დიდებულნი, რათა დავით ლაშას ძე მოეძებნათ. მათ სმენოდათ, რომ ის ცოცხალი იყო, პატიმრად მყოფი ჭაში იმყოფებოდა გველებთან.

მონღოლებმა ნება დართეს, რათა მოეძებნათ უფლისწული. სულთანს აღარ ეგონა ის ცოცხალი, რადგანაც უკვე შვიდი წელი გასულიყო. გამოიყვანეს დავითი, ოდნავღა ედგა სული, გაყინული და უძრავი უფრო მკვდარს ჰგავდა. სახის ფერი გაყვითლებოდა, თმები ბარძაყამდე გაზრდოდა.

სულთანს შეებრალა, გააბანინა, პატივი სცა და გამოუშვა. საქართველოში ადგილობრივმა მონღოლებმა მეფობა ვერ დაუმტკიცეს და მონღოლეთში გაგზავნეს დასამტკიცებლად.

II. ალავერდის წმიდა გიორგის ხატის სასწაული

ბათო ყაენმა დიდი პატივით გამოგზავნა მეფედ დამტკიცებული ულუ-დავითი საქართველოში, სადაც მას შეეგებნენ ქართველი დიდებულები თორღვა ერისთავის გარდა, რომელსაც ორგულობის გამოჩენის გამო ეშინოდა სიკვდილით დასჯისა. მეფემ თორღვასთან გააგზავნა ხორნაბუჯელი, რათა მას მინდობოდა მტკიცე ფიცით. თორღვამ თქვა: „წავიდეთ ალავერდს, წმიდა გიორგის წინაშე შემომფიცე და იქ მიმინდე“. წავიდნენ ორივენი. თორღვა გამოება ალავერდის მთავარმოწამის მოჭედილი ხატის ტანსაცმლის ბოლოს. მოვიდა ხორნაბუჯელიც. იქ შეჰფიცა და გამოხსნა ნასკვისაგან. ამ დროს თორღვამ თქვა: „რასაც მე გამიკეთებ, ამ წმიდა გიორგიმ გიყოს შენ, რამეთუ მარტოკაცი ვარ, ჩემი სიკვდილით ჩემი მამული უმკვიდროდ დარჩება და ასევე უმკვიდროდ აქციოს წმიდა მთავარმოწამემ შენი სახლი, თუ ფიცი გატეხო“. წამოიყვანა ხორნაბუჯელმა, მაგრამ თბილისთან გატეხა ფიცი, მეფის უცნობელად დედოფალმა მოაკვლევინა თორღვა.

ხოლო თუ როგორ გაეცა პასუხი ხორნაბუჯელს ალავერდის მთავარმოწამის მიერ აღთქმის და ფიცის გატეხვისათვის, იხილეთ: ჰყავდა შვილი ხორნაბუჯელს, სახელად შალვა, სიკეთე-აღმატებული. ამ შალვასაც ჰყავდა შვილები. მაშინვე დაიხოცნენ, დარჩა შალვა, რომელიც შემდეგ თათრებმა მოკლეს და უმემკვიდრო გახდა მათი სახლი. ასეთი პასუხი მიაგო ალავერდის მთავარმოწამემ[58].

III. მეტეხის ღვთისმშობლის ხატის სასწაული

დავით ლაშას ძეს აჯანყების შემდეგ ურდოში მისვლისას სიკვდილს ელოდა. მხურვალედ ევედრებოდა ღმერთს და ყოვლად-წმიდა მეტეხის ღვთისმშობელს, რომელზედაც მინდობილი იყო[59]. და იგი მშვიდობით დაბრუნდა საქართველოში.

IV. დმანისის ღვთისმშობლის ხატის სასწაული

მეფე დავითის სიბაზე წასვლის წინ მუცლის ტკივილით (ტიფით) დაავადდა პირმშო მეფისა გიორგი, რომელიც სავსე იყო სიკეთე-აღმატებულებით. ისე გაძლიერდა ავადმყოფობა, რომ ის თითქმის მკვდარს დაემსგავსა, იდო უძრავად და სულს ღაფავდა. ამ მწუხარებისა და უღონობისას გაახსენდა მეფეს დმანისის ღვთისმშობე-

ლი და წავიდა მის წინაშე. ყველანი ფეხშიშველი მიდიოდნენ, მხურვალე ცრემლით ევედრებოდნენ მას, შეისმინა მათი ვედრება უწმიდესმა ღვთისმშობელმა, პირზე შეხებისას გაახილა თვალები და, როგორც ჯანმრთელი, წამოჯდა. იხილა ეს მეფემ და საქართველოს ყველა მკვიდრმა და ყველანი ადიდებდნენ ღმერთს.

V. მარტყოფის ხელთუქმნელი ხატის სასწაული

კვლავ გაემგზავრა მეფე სიბაზე და იქ ყოფნისას დასნეულდა მუცლის ტკივილით (ტიფით). ვერ განკურნეს მკურნალებმა და საწოლით წამოიღეს. როცა მიუახლოვდა მარტყოფს, მივიდა ხელთუქმნელ ხატთან, რომელიც თავად გამოისახა ტილოზე თიხის (კეცის) ხატისაგან, ბრძანა შემოსვენება ხატის, ევედრა ცრემლით და განიკურნა, როგორც საწოლზე მდებარე ავადმყოფი უფლის მიერ. გამოჯანმრთელებული მივიდა სამეფო პალატებში. ასე ცხოვრობდა, მაგრამ სიბერის ჟამს ინება მოშლა საეპისკოპოსო საყდრებისა (კათედრებისა), რომელნიც არსებობდნენ სანატრელ მეფეთა მიერ მინიჭებული სოფლებით. ამათ განსცემდა, ასევე ეპყრობოდა მონასტრებსაც[60]. ამიტომაც სიბაზე კვლავ დასნეულებულ მეფეს მარტყოფის ხელთუქმნელი ხატის მიერ აღარ მიენიჭა შველა[61].

VI. წმიდა შალვა ახალციხელი

მემატიანე წერს, რომ ჯალალედინთან ომისას ტყვედ ჩავარდნილი შალვა ახალციხელი იცნეს ნახჭევნელებმა და ადარბადაგანელებმა. იგი ჯალალედინმა არ მოკლა, არამედ თავისთან დაიტოვა დიდი პატივით, უბოძა ადარბადაგანის ქალაქები და თავის თავადთა მსგავსად ეპყრობოდა. ერთი წლის შემდეგ მოსთხოვეს სჯულის დატოვება, ქრისტიანობის უარყოფა. შეეპირდნენ დიდ პატივსა და სიმდიდრეს. შალვამ არ ირჩია ამ წუთისოფლის პატივი და არ უარყო სახელი ქრისტესი. სულთანი კვლავ პირფერობით ეპყრობოდა, ქრისტეს უარყოფის შესახებ ესაუბრებოდა, მრავალფერი სატანჯველით აშინებდა, მაგრამ ის მტკიცედ იყო სარწმუნოებაზე[62].

„განარისხა უკუე მძლავრი კადნიერებისაგან ქრისტეს მხედარისამან და განაკვირვა უშიშრად მიგებებამან მისგან და სირცხვილად ჰრაცხდა თვისის მეფობისად ესე გვარს კადნიერებას, ვინაიცა ბრძანა განშიშვლებად პატივისაგან შალვა სამოსელთაგანცა და გვემად უწყალად“.

მრავალი ტანჯვის შემდეგ სასტიკი სიკვდილით მოკლეს შალვა. იგი მოწამეობის გვირგვინით შემკული აღვიდა ქრისტეს წინაშე[63].

VII. სითნის წმიდა ხატების სასწაული

არანაკლები თავდადება ქრისტესათვის აჩვენეს ქართველებმა თბილისის აღებისას. აქ წმიდა მოწამის გვირგვინით შეიმკო 100 000 თბილისელი. ჯალალედინის

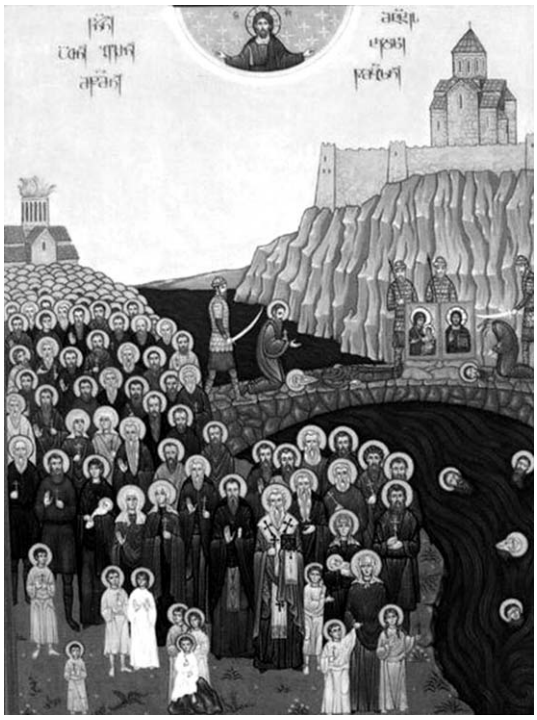

ლაშქარი გარს შემოადგა თბილისს. ქართველთა სპა გავიდა ქალაქიდან, შეებრძოლა მტერს, ბრწყინვალე გამარჯვება აჩვენეს ქართველებმა. იმ ღამეს თბილისელმა სპარსელებმა ღალატით კარი გაუღეს მტერს. „იყვნეს უკუე ქალაქსა შინა ტფილისს კაცნი მკვიდრნი ნათესავით სპარსნი, თუ უკუე ჩემებით ქრისტე ქმნილნი“, – წერს ანტონ კათალიკოსი[64]. ამ, ვითომდა ქრისტიანებს, „განძის“ კარი გაუღიათ მტრისათვის. შეიქმნა ქალაქში ომი. ღალატით მოკლა ერთმა სპარსელმა მემნა ბოცოს ძე. ქალაქის მცველნი ისნის ციხეში შევიდნენ. მტერმა მძვინვარედ დაიწყო ქალაქელთა მოსპობა, დედებს ძუძუდან გლეჯდნენ ჩვილებს, აიტაცებდნენ და დედის წინ ქვაზე ანარცხებდნენ ისე, რომ ბავშვებს თვალები სცვიოდათ, ზოგი ტვინს ანთხევდა, შემდეგ დედებსაც ხოცავდნენ. მოხუცებს ფოლორცებში (ქუჩაში) ცხენებით თელავდნენ, ჭაბუკებს ხოცავდნენ, სისხლის მდინარენი დიოდა. ყვირილით, ძახილით, საზარელი ვაების ხმით იბრძოდა ქალაქი, ხალხის უმრავლესობა, როგორც ცხვრები, ერთად შეიკრიბა. უყურებდნენ საყვარელ შვილებს, ძმებს, მამებს და ქმრებს, უპატრონოდ ქუჩაში დაყრილთ. ეკლესიები შეურაცხყოფილ იქნა, პატიოსანი მღვდლები ეკლესიებში, ხატებსა და ჯვრებთან ერთად შეიმუსრნენ, დაიხოცნენ. ესეც არ იკმარა სულთანმა, თუმცა კი ქრისტიანი მკვდრებით იყო სავსე ქუჩები, ხრამები და ბორცვები. მოიფიქრა სხვა სიბოროტეც, რომლის ხსენებაც კი სამარცხვინოდ მიაჩნია მემატიანეს[65]. იკადრა და სიონის გუმბათი მოახსნევინა, ზედ ააშენებინა ბილწი დასაჯდომელი და გრძელი ასასვლელი ხიდიც გაადებინა. ესეც ინება, რომ სიონის ხატი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი და ღვთისმშობლისა მოაყვანინა და ხიდის შესასვლელთან დაადებინა პირაღმა. ამის შემდეგ ბრძანა შეპყრობილი ქრისტიანების, ქალებისა და კაცების მოყვანა, აძალებდნენ დაეთრგუნათ პატიოსანი ხატები და დაეტოვებინათ რჯული, ხოლო თუ ასე არ მოიქცეოდნენ, თავებს აჭრიდნენ. მრავალმა მათგანმა ბრწყინვალე თავდადება გამოიჩინა, არ შეურაცხყვეს წმიდა ხატები და არ დაუტევეს რჯული. უამრავმა ქალმა და კაცმა აჩვენა ახოვანება (სიძლიერე) სულისა და მიიღეს გვირგვინი წამებისა.

საფიქრებელია, ასიათასს მიაღწია დახოცილთა რიცხვმა[66]. ქრისტესათვის, სარწმუნოებისათვის ეს თავდადება ასე შეაფასეს მემატიანეებმა: „აქა ბრწყინვალე ძლევა აჩვენეს ქართველთა და წამების დიდებითა იდიდნეს“, ე.ი. მართალია, ლაშქარი მტერმა დაამარცხა, ქალაქი აიღო, მოსახლეობა სასტიკი ტანჯვით გაანადგურა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, კი არ დამარცხდნენ, არამედ „ბრწყინვალე ძლევა“, ე.ი. ბრწყინვალე გამარჯვება „აჩვენეს ქართველთაო“, წერს მემატიანე. ომში დამარცხებულ ქართველებს მტრებზე გაუმარჯვიათ იმით, რომ „მრავალი წამების დიდებით იდიდეს“. თავის მხრივ, არც უფალმა მიატოვა თავისი სამწყსო, ქართველი ერი და ეხმარებოდა გასაჭირში.

VIII. ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ლიდი გამოცხადება

აი, როგორ აღწერს მემატიანე ღვთისმშობლის მფარველობას. ცნობილია, რომ ალამუთის ციხის აღება მონღოლებს გაუჭირდათ და შვიდ წელს აბრძოლებდნენ იქ ქართველთა ლაშქარს. ალმუთის მეპატრონე მულიდები ცნობილნი იყვნენ, როგორც კაცის მიპარვით მკვლელნი. ერთხელაც, ერთმა მულიდმა მონღოლთა ნოინი ჩაღატა მოკლა. მონღოლებმა მისი მოკვლა ქართველებს დააბრალეს და მათკენ დაიძრნენ. ქართველმა წარჩინებულებმა შეიბრალეს ქართველი მოლაშქრენი. ამიტომაც არ შეებრძოლნენ მონღოლებს, „თუ არ შევებრძოლებით, მარტო ჩვენ, წარჩინებულებს დაგვხოცავენ და ქართველების უმრავლესობა ამით გადარჩება, ხოლო თუ შევებრძოლებით, ყველას ამოგვხოცავენო, „გარნა შევრდომა ღმრთისა ჯერ არს, რამეთუ არავინ არს მხსნელი ჩვენი, თვინიერ იესო ქრისტე ძე ღმრთისა და ყოვლადწმიდა მშობელი მისი, მარადის ქალწული მარიამ, რომელი მარადის მცველი არს მოსავთა ძისა მისისათა და უმეტეს ჩვენ ქრისტიანეთა“[67]. ქართველებმა უკლებლივ სამ-სამჯერ მოიდრიკეს მუხლი და ღვთისმშობელს შეევედრნენ ლოცვით: „მოწყალებისა კარი განგვიღე კურთხეულო ღმრთისმშობელო, რათა რომელნი ესე შენ გესავთ, არა დავეცნეთ, არამედ განვერნეთ წინააღმდგომთა მტერთაგან, რამეთუ შენ ხარ ცხოვრება ნათესავისა ქრისტიანეთასა“.

ამ ლოცვის დასრულებისას, როცა მოახლოებული იყვნენ ბარბაროსები ქართველთა უწყალოდ მოსასპობად, მაშინ გამოვიდა კაცი ლერწმოვანებიდან, ეჭირა ამოწვდილი ლახვარი,სისხლით შეღებილი. ლახვარი ზევით აღმართა და ხმამაღლა დაიყვირა: „მან ქუშტემ ჩაღატა“ – მე მოვკალ ჩაღატაო. თათრები გაეკიდნენ დასაჭერად. მან ლერწმოვანში შეასწრო და დაიმალა. მალე ცეცხლმოკიდებული ლერწმოვანიდან მულიდი გამოიყვანეს. ჰკითხეს, თუ როგორ მოკლა ჩაღატა, რაზეც უპასუხა: „მე ვარ მულიდთა შორის საჩინო, მულიდთა თავადების დავალებით მოვკალ და დავიმალე“. ისინი შეეკითხნენ: „რა იყო მიზეზი სამალავიდან შენი გამოსვლისა და ხმამაღლა ყვირილისა, რომ შენ მოკალ ნოინი?“ მან უპასუხა: „ხშირ ლერწმოვანში დავიმალე, მყის მოვიდა ვიღაც სიტურფით აღმატებული დედაკაცი და მითხრა: „ეს რა ჰქმენ, კაცო? მოკალ კაცი და დაიმალე, ახლა მრავალ სულს მოკლავენ შენი მიზეზით და ისინი უდანაშაულოდ ამოწყდებიან“ და მე ვუთხარ: „რა ვქნა, დედოფალო?“ მან მითხრა: „ადექ და გამომყევი, მიდი და თქვი, რომ შენ მოკალი ის კაცი და გადაარჩინე ურიცხვი სული სიკვდილს“, ხოლო მე სწრაფად ავდექი და გავყევი, მომიყვანა თქვენ წინ, როგორც კი დავიძახე და დამინახეთ, მაშინვე გაუჩინარდა და არ ვიცი, საიდან იყო მოსული“.

„ესრეთ იხსნა ერი თვისი ყოვლადწმიდამან ღმრთისმშობელმან... იქმნა მსწრაფლი და ანასდათი ხსნა ქრისტიანეთა ყოვლადწმიდისა ღმრთისმშობელისა მიერ. გარნა ვინ-მე შეუძლოს დიდებისმეტყველებისა მიერ სამადლობელი შესხმა საკვირველებისა ამისათვის“. უფალი მუდამ იცავდა ქართველებს ქრისტეს მტერთან ბრძოლისას, მაგრამ თვით ქართველებში გამრავლდა ცოდვები, საეკლესიო ქონების – საეპისკოპოსოებისა და მონასტერთა ხელყოფაც იკადრეს, ამიტომაც სასჯელი მიიღეს.

IX. აწყურის ხელთუქმნელი ხატის ძალა

„მთავართა იწყეს ხელის შეხებად საყდართა და მონასტერთა და იწყეს მიტაცებად სოფელთა და აგარაკთა, უმეტეს მესხთა საყდარსა ზედა დიდებულსა აწყვერისასა. და ღა თუ ამათ უწესობათა დიდად ამხილებდა ნიკოლოზ კათალიკოსი და ნიკოლოზ მაწყვერელი ჯუანშერის ძე, გარნა არავინ ყურად იღებდა სიტყვათა მათსა“[68].

ვნების კვირის ოთხშაბათს მძაფრად შეიძრა ქვეყანა, იძროდა თითქმის ყოველ-დღე. კვირას, აღდგომის დღეს, როცა ყველანი ელოდნენ სიხარულს, საფუძვლითურთ შეიძრა ქვეყანა, საყდრები და მონასტრები, ეკლესიები, ციხეები, სახლები, ნაგებობანი მოოხრდნენ, მაღალი მთები და ბორცვები ჩამოინგრნენ, კლდეები მტვრის სახედ დაიშალნენ, მიწა გაიპო და კუპრივით შავმა წყალმა ამოხეთქა. აწყურის საყდარი დაიქცა, გუმბათი ჩამოვარდა და, როგორც ქუდი, ისე ზედ დაეხურა აწყურის ყოვლადწმიდა ხატს, რომელიც, ლიტანიობის დროს შესვენებული, შუა საყდარში ესვენა. ხატი უვნებლად გადარჩა თავისივე ძალის გამო. მიწისძვრამ მთელ საქართველოში უამრავი სული გაწყვიტა, დაუქცეველი აღარაფერი გადარჩა[69].

X. ღვთისმშობლის გაფრთხილება

მეფე დიმიტრიმ სამი ცოლი მოიყვანა მსგავსად მონღოლი წარმართებისა: „ურიცხვთა კეთილთა მიერ აღვსებული მცირედ სიბოროტედ მიდრკა, რომლისათვისცა ნიკოლოზ კათალიკოსი განრისხებული უთქმიდავე და ამხილებდა მრავლად და ვერ არწმუნა. ამისთვის დაუტევა კათალიკოსობა“[70]. ამის შემდეგ ღვთისმშობლის გამოცხადებით მივიდა ბასილ მონაზონი, ამხელდა მეფის უწესო ქორწინებას, მაგრამ უშედეგოდ. მაშინ მან უთხრა, რომ ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის მიერ ვარ წარმოვლინებული, თუ არ განეყენები უწესო ქორწინებისაგან და არ შეისმენ ჩემს სიტყვებს, მოკვდები მძლავრთა მიერ, ჩამოგერთმევა მეფობა და სიმდიდრე, შენი შვილები განიბნევიან, სხვას მიეცემა მეფობა შენი. მართლაც, მეფე დიმიტრიმ თავი დადო თავისი ერისათვის და ის მოკლეს. წინასწარმეტყველება სრულად აღსრულდა. დიმიტრი მეფის დამსჯელი არღუნი რამდენიმე წლის შემდეგ ავადმყოფობით დაუძლურებული დაახრჩვეს იმავე დღესა (12 მარტს) და საათზე, როდესაც მოკლეს მეფე დიმიტრი.

XI. წმიდა სახარების გავრცელება

ასეთ სასტიკ დროს ქართველი სამღვდელოება არათუ საქართველოში იცავდა ქრისტიანობას, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც კი ავრცელებდა. ქართველი მისიონერები კავკასიის მთიანეთში – დაღესტანში ქადაგებდნენ წმიდა სახარებას. ასეთი იყო პიმენ სალოსი, რომელიც „გარესჯით წარმოვიდა და დაემკვიდრა ბელაქანს, ქვაბსა რასმე, რომელმან ნათესავი ლეკთა წარმართობისაგან მოაქცივნა, რომელნი ჰგიან სარწმუნოებასა ქრისტესა. ამას თანა ბრწყინვიდა დიდიცა იგი მოღვაწე ანტონი ნაოხრებელის ძე, ნათესავით მესხი“[71].

XII. ვარძიის ღვთისმშობლის სასწაული

დედა ღვთისა იცავდა თავის მონასტრებს. როცა მტერი ვარძიის ღვთისმშობლის მონასტრის ასაოხრებლად და მისი სიმდიდრის მისატაცებლად გამოემართა, „მეხდატეხილ იქმნა და განგალა მეხმან სრულიად და დაიწვა ძვალითურთ, ესრეთ საკვირველებითა დაიცვა სამყოფი თვისი ვარძიისა ღმრთისმშობელმან“[72].

XIII. ღვთის წყალობა

სამცხის მთავრის, ბექას ოჯახი დიდად ღვთისმოშიში იყო, დიდ პატივს სცემდა სამღვდელოებას, ეპისკოპოსებს, მონაზვნებს, მისი სახლი ავსებული იყო ხუცებითა და მონაზვნებით: „ამას თანა აქვნდა შეწყნარებულობა ობოლ-ქვრივთა და დავრდომილთა. ხოლო სახლსა მისსა არ დააკლდებოდა სამ-სამი ლოცვა. ამისთვისცა წარუმართა ღმერთმან დღენი ცხოვრებისა მისისანი, მტერთა ძლევასა, მშვიდობასა და დაწყნარებასა მიიცვალა“[73].

ერთხელ, მესხეთში თურქების შემოჭრისას, ბექამ შეკრიბა სამცხისა და შავშეთ-კლარჯეთის წარჩინებულები და მიმართა მათ სიტყვით: „ისმინეთ, მთავარნო საქართველოსანო, ძმანო და თანამონათესავენო ჩემნო, სიტყვა ჩემი! დიდმან და სახელოვანმან მეფემან დავით დასცა და დაამხო ძლიერება თურქთა ნათესავისა და აოტნა სამეფოსაგან მისისა, მიერ ჟამითგან აქამომდე არღარა ჩენილ არიან თურქნი. აწ ცოდვათა ჩვენთათვის კვალად აღიძრნეს მძვინვარედ და მოაოხრეს ტაო და ურიცხვი სული ტყვე ყვეს და მოსწყვიდეს პირითა მახვილისათა, ეკლესიანი დასცეს და სიწმიდენი შეაგინეს და კვალად გამზადებულ არიან ბოროტის ყოფად ქრისტიანეთა და მოოხრებად, ვინათგან მეფე შემცირებულ არს მძლავრებისაგან თათართასა და კვალად პირნი და თავნი საქართველოსანი განდგომილან და არავინ არს წინააღმდგომ თურქთა. აწ ისმინეთ ჩემი, ტომნო და ერთ-ნებანო! შევკრბეთ ყოვლითა ძალითა ჩვენითა და მივმართოთ თურქთა და არა მივსცნეთ თავნი და შვილნი ჩვენნი“[74] (ვაი, რომ სულ რამდენიმე საუკუნის შემდეგ მესხეთის ქართველობა თავად გათათრდა და XX საუკუნეში მათმა შთამომავლობამ „თურქებადაც“ კი გამოაცხადეს თავიანთი თავი).

ბექას მოწოდება – „დავდვათ თავი ჩვენი სჯულისა შეუგინებლობისათვის და ძმათა ჩვენთათვის, უეჭველად ღმერთი მოგვანიჭებს ცხოვრებასა“, – აიტაცა შემოჭრილ თურქთა სისასტიკით აღშფოთებულმა ქართველობამ. ღმერთმა მათ გაამარჯვებინა მრავალგზის. ერთ-ერთი შებრძოლებისას სარგისმა 500 მესხი მეომრით 30 000 თურქი სასტიკად დაამარცხა, 513 მოლაშქრე დაუხოცა: „მოხედნა ღმერთმან წყალობით მოსავთა ჯვარისათა, რამეთუ განსაკვირვებელ არს სმენად, რომელ ეგოდენსა წყობასა შინა არა მოიკლა ბექას ლაშქარში ხუთთა კაცთა კიდე“[75].

ბექა იყო მონასტერთა და ეკლესიათა მშენებელი, მონაზონთა და მოწესეთა პატივისმცემელი, არ დააკლდებოდა ხოლმე ცისკრის,სამხრისა და მწუხრის ლოცვას,არც ლაშქარი დააკლდებოდა ამ ლოცვებს. „ამისათვის უმარჯვებდა ღმერთი“[76].

XIV. თავდადება ქრისტესათვის

ქართველები ერთსულოვან მზადყოფნას იჩენდნენ ქრისტიანობის მტერთა წინააღმდეგ. მზად იყვნენ თავის შესაწირავად სარწმუნოებისათვის. ამის მაგალითია მეფე ვახტანგის სიტყვა, რომლითაც მან მიმართა ქართველობას ქრისტიანობის მოძულე მტრის შესახებ: „კაცნო, ძმანო და ერთ-რჯულნო და ქრისტეს ღმრთისა ჭეშმარიტად აღმსარებელნო! უწყით სჯული მამათა მიერ, და გასმიეს ქადაგება წმიდათა მოციქულთა, და უწყით ღვაწლნი და ახოვნებანი მოწამეთანი და გიხილვან თვალითა თქვენითა ტაძარსა შინა მათსა ურიცხვნი სასწაულნი და გასმიეს სახარებასა შინა უტყუელისა პირისა, ვითარმედ: „რომელმან აღმიაროს მე წინაშე კაცთა, მეცა აღვიარო იგი წინაშე მამისა ჩემის ზეცათასა“ და კვალად: „მოვედით ჩემდა ყოველნი მაშვრალნი და ტვირთმძიმენი და მე განგისვენო თქვენ“, და აწ ნუ შესძრწუნდებით და წარვიდეთ ყაენის წინაშე, და დავდვათ სული ჩვენი მისთვის, რომელმან დადვა სული თვისი ჩვენთვის. პირველად ჩვენ მივსცნეთ თავნი ჩვენნი სიკვდილად, მერე იყავნ ნება ღმრთისა და მან დაიცვას სამწყსო თვისი“[77].

თავი XII

ქართული ეკლესია XIV საუკუნეში

„ეჰა, მამულო!
შენის ტრფობის ძალსა ღვთიურსა
რა დაუდგების?
კლდის სიმაგრეს აძლევ უძლურსა...“

ილია მართალი

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა XIV საუკუნეში

უფალმა მოწყალების თვალით მოხედა საქართველოს, მოუვლინა მეფე გიორგი V ბრწყინვალე, რომელმაც უცხო თესლისაგან იხსნა თავისი ქვეყანა. საქართველო გათავისუფლდა, გაერთიანდა. თათრებისა და ოსების გაძევების შემდეგ აღდგა წესრიგი და შინაგანი მშვიდობიანობა. საქართველოს საკანონმდებლო კრებამ მთიანეთს სამართლის წიგნი „ძეგლის დადება“ შეუდგინა. სახელმწიფო წესწყობილება განმტკიცდა, ეკონომიკა მოღონიერდა. მოიჭრა ახალი ქართული ფული „გიორგაული თეთრი“. სწორედ ყოველივე ამის შემდეგ შეძლო ქართველმა ერმა გამკლავებოდა სასტიკ და ბოროტ მტერს, თემურ ლენგს. გიორგი V-ის შემდეგ ერთიანი და მტკიცე საქართველო შედარებით მშვიდობით ცხოვრობდა 40-ოდე წელი. საუკუნის ბოლოს შემოსეულ მტერს ქართველმა ხალხმა სამამულო ომი გამოუცხადა, რომელიც მცირე შესვენებებით 17 წელი გაგრძელდა. ეს იყო სარწმუნოებრივი ომიც. მტერს ქრისტიანობის აღმოფხვრა ეწადა, მაგრამ საბოლოოდ მან სცნო ქრისტიანული ქართული სახელმწიფო, იძულებული გახდა, შერიგებოდა მის არსებობას. ეს იყო ქართველი ხალხის დიდი გამარჯვება, თუმცა კი საქართველო დიდად დაზარალდა.

მეფე გიორგი ბრწყინვალე

ბატონიშვილი ვახუშტი წერს: „დაჯდა მეფედ გიორგი, ძე დიმიტრი მეფისა თავდადებულისა, და დაიწყო მთიებმან აღმობრწყინვებად. ხოლო მე ენასა ვერ ძალ - მიცს საკვირველებათა და საშინელებათა თქმად, თუ რაოდენ შუენიერად და გონიერად განაგებდა...“[1].

გიორგი ბრწყინვალემ (1314-1346), სრულიად საქართველოს მეფემ, დასავლეთი, სამხრეთი (მესხეთი) და აღმოსავლეთი საქართველო შეკრიბა თავისი სკიპტრის ქვეშ. „ამან ბრწყინვალემან გიორგი დაიპყრა საქართველონი: სომხითი, ჰერ-კახნი, ქართლი, მესხნი, ტაო, შავშ-კლარჯნი და ვიდრე სპერადმდე და ზღვამდე“[2].

ჟამთააღმწერლის თქმით, გიორგი ბრწყინვალე „განდიდნა უმეტეს შემდგომთა მეფეთა, რამეთუ მარტო იყო ძე დედისა, მარტო შვა დედამან, ვითარცა მარგალიტისთვის თქმულ არს მარტოება უმჯობესისათვის, ეგრეთვე გიორგი იპოვა უმჯობესი ყოველთა კაცთა მის ჟამისათა, არა ოდენ ხელმწიფეთა, არამედ ყოველთა კაცთა“.

პირველ რიგში, მეფემ მესხეთი (სამცხე-კლარჯეთი) შემოიმტკიცა (მონღოლთა თანხმობით), თუმცა კი თავის სახელმწიფოში არ შეეძლო დიდებულებისა და ერისთავების შეცვლა („...დიდებულნი და ერისთავნი ვერ სცვალნა ჟამამდინ რიდითა ყეინისათა“)[3]. შემდეგ ქვეყნის საზღვრებიდან ოსები გააძევა, რომელთაც ადგილ-ადგილ დაბები და ციხეები ეჭირათ. „ამან მეფემან განსახნა ძლიერებითა თვისითა და წარუხვნა ციხენი და დაბნები. მერმე შევიდა და შემუსრნა კავკასსა შინა მყოფნი, ურჩნი მოსრნა და დაიმორჩილნა და მოხარკე ჰყვნა ყოველნი იგინი და დაამშვიდა ქართლი ოვსთაგან, ვინათგან გზანი ყოველნი თვით დაიპყრნა“[4].

ჩანს, ოსები მონღოლებისაგან ვეღარ ძლიერდებიან, როგორც წინა მეფეების დროს. მონღოლები გიორგი მეფისადმი კარგად იყვნენ განწყობილნი. მეფემ კავკასიის უღელტეხილებიც თვითონ დაიჭირა და კავკასიაში ყოველი მოწინააღმდეგენი შემუსრა. ამით მტერს ქართლში შემოსასვლელი გზები მოეჭრა და ქვეყანამ მოისვენა. ოსების ქართლიდან გაძევება იყო ნიშანი მონღოლთა ბატონობის შესუსტებისა. მალე თვით მონღოლ ხელისუფალთა შორის სასტიკი ომები დაიწყო, მათი სახელმწიფოს ერთობა მოისპო და ქვეყანა დაიშალა. ამით ისარგებლა მეფე გიორგიმ: „მაშინ იცა ჟამი ბრწყინვალე გიორგი მეფემანცა და განასხნა თათარნი საქართველოსაგან, რომელნიმე გონიერებითა, რომელნიმე ბრძოლითა და ძლიერებითა და მოსპნა ყოველნი საზღვართაგან თვისთა“[5].

საქართველო მონღოლთა ბატონობისაგან განთავისუფლდა. ეს საქართველოს სახელმწიფოს სიძლიერეზეც მიუთითებს, რადგანაც სხვა ქვეყნები და ერები მონღოლებს ამის შემდეგაც დამონებული ჰყავდათ. ერისთავები, რომლებიც განდიდებულნი იყვნენ მონღოლთა მიერ (მეფის ხელისუფლების დამცრობის მიზნით და რომელთა შეცვლის ნებასაც მონღოლები არ იძლეოდნენ), გიორგი მეფემ შეკრიბა ვითომდა „სადარბაზოდ“ და დაახოცინა. ეს მოხდა „ცივსა ზედა ჰერეთისასა“, ამის შემდეგ „დაადგინნა ყოველთა ადგილთა წარვლინებულნი ერისთავნი თვისნი მორჩილებისანი და დაიპყრნა ამით უმეტეს ყოველნი“[6].

ამ გზით მეფემ შეძლო დაუბრკოლებლად ემართა სახელმწიფო თავის „ნებისაებრ“.

გაძლიერებულმა მეფემ ინება აღედგინა საქართველო თავის ძველ საზღვრებში. როგორც ცნობილია, სასაზღვრო პუნქტებად ნიკოფსია და დარუბანდი ითვლებოდა. მეფემ ჯერ დარუბანდის მიმართულებით შემოიმტკიცა რანი. „ვერავინ წინააღუდგა და მუნიდამ შევიდა შირვანს და დაიმორჩილნა იგინიცა და მოხარკე ჰყვნა დარუბანდამდე ქურდის ლეკითურთ. შემდგომად მოიქცა ტფილისს განძლიერებული“.

შემდეგ მეფემ ინება დასავლეთ საქართველოს შემომტკიცება. ის ამის შესახებ მოეთათბირა იქაურ მოსახლეობას. „ეზრახა იმერთაო“, წერს მემატიანე. „...გარდავლო მთა ლიხისა სპითა და ამისი მხილველნი იმერნი ყოველნი მოერთოდნენ სიხარულითა. აღიხვნა ყოველნი ციხენი და ქალაქნი და სიმაგრენი იმერეთისანი ბრწყინვალემან მეფემან გიორგი“[7]. ეს, ვახუშტის მიხედვით, მომხდარა 1330 წელს.

„ამისი მხილველნი დადიანი მამია და გურიელი და სვანთა ერისთავი და აფხაზეთისა შერვაშიძე მოერთნენ ნიჭითა დიდითა, და დაულოცეს მეფობა იმერეთისა და ყოვლისა გიორგიისა, მერმე შთავიდა ოდიშს, მუნიდამ აფხაზეთს, განაგნა მუნებურნი და დაიპყრა ციხენი თვისად... უკუმოიქცა, შემოვლო გურია, განაგნა მუნებურნი და მოვიდა სამცხეს... დასხნა ერისთავნი თვისნი კლარჯეთს, სპერს, კალმახს, არტანუჯს და სამცხეს. არტანისა და წუნდისა... განაგნა მუნებურნი, ვითარცა კეთილმან ხუროთმოძღვარმან ყოველნივე და წარმოვიდა და მოვიდა ტფილისს“[8]. ეს მომხდარა 1334 წელს.

აღმოსავლეთისა და დასავლეთის საზღვრების შემომტკიცების შემდეგ მეფემ იზრუნა ჩრდილოეთის საზღვრების განმტკიცებისათვის: „რომლისათვისცა შემოკრიბნა სპანი, შემოვიდა და დაიმორჩილნა ყოველნი უმეტეს პირველისა კავკასსა შინა

მყოფნი. ხოლო მუნიდან ჩამოვლო ცხრაზმასა ზედა, მოვიდა მუხრანს და ჩამოიყვანნა მუნ, რომელნი კავკასიასა შინა ქრისტიანენი იყვნენ თავნი მათნი და ხევისბერნი. შემოვიდა ტფილისს და შემოიტანნა იგინიცა და განუჩინა მათ სამართალი და წესნი დაუსხნა წიგნით, რათა ჰყოფდნენ წადმართ ეგრეთ“[9].

ამის შემდეგ მან კიდევ უფრო მეტად დაიმორჩილა რანი, მოვაკანი, სომხეთი: „...და მარადის მოსცემდიან ხარკსა და არცადა იყვნენ თათარნი საბრძანებლისა მისსა. ხოლო ვინაითგან დაიმორჩილნა და დაიმონნა ყოველი გიორგია ნებასა შინა თვისსა და კავკასნიცა მორჩილებასა მისსა იყვნენ ნიკოფსიიდამ დარუბანდამდე“[10].

გიორგი ბრწყინვალეს უყურადღებოდ არც საეკლესიო საქმეები დაუტოვებია. ამ მიზნით მან შემოიკრიბა ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსები, ეპისკოპოსები სრულიად საქართველოსი. მათ მიაღებინა შესაბამისი დადგენილებანი: „შემოკრიბნა კათალიკოზნი და ეპისკოპოზნი ივერიისანი და განაახლნეს წესნი და რიგნი საეკლესიონი და სამღვდელონი განმართნეს და დაადგინნეს მოწესენი წესსა ზედა თვისსა და უწესურნი განჰკვეთნეს“[11].

მეფე გიორგის „ბრწყინვალე“ იმიტომ ეწოდა, – წერს ვახუშტი, რომ იყო ჰაეროვნებით, მშვენიერებით და ახოვანებით უებრო, მოწყალე, უხვი, ობოლთა, ქვრივთა და დავრდომილთა შემწყნარებელი. გარდა ამისა, ივერია – საქართველო დაფანტული, სამთავროებად დაყოფილი, მეფემ თავისი სიბრძნე – გონიერებით, ძლიერებით კვლავ შეკრიბა, და მსგავსად აღმაშენებლისა, აღავსო და აღაშენა ქვეყანა, რჯული და სამოქალაქო წესები გააბრწყინა, დარბეული და მოოხრებული ეკლესიები აღაშენა, განაახლა და განანათლა. ხოლო რანი, შარვანი, მოვაკანი თავის მოხარკეებად აქცია, სძლია ყველას, სადაც უმჯობესი იყო ბრძოლითა და ძლიერებით, ხოლო სადაც სჯობდა სიბრძნე-გონიერებით, მეცნიერებით დაამშვიდა.

გიორგი ბრწყინვალე კეთილი მეფობით მეფობდა 28 წელი, გარდაიცვალა თბილისში 1346 წელს[12].

გიორგი მეფეს დიდი საერთაშორისო ავტორიტეტი ჰქონდა და მან თავისი ავტორიტეტი გამოიყენა ქართული ეკლესიის უფლებების აღდგენისათვის. კერძოდ, ეს შეეხო იერუსალიმში ქართული ეკლესიის უფლებების დაცვას. „მე-14 ს-ის პირველი ნახევრის არაბი მწერლის ელ-ომარის მოწმობით, გიორგი ბრწყინვალე ქრისტიან მეფეთა შორის უსახელოვანესად ითვლებოდა. ეგვიპტის სულთნები გიორგი ბრწყინვალისადმი წარმოგზავნილ თავიანთ ეპისტოლეებში მას მუსულმანთა მეგობარსაც კი უწოდებენ. ეს ფრიად საგულისხმო გარემოებაა“[13].

ეგვიპტის სულთნები კი იმ დროს იერუსალიმსა და მახლობელი აღმოსავლეთის წმიდა ადგილებს ფლობდნენ. „წარსულში ქრისტიანეთა მთავარ სალოცავ ადგილებში ქართველებს ყოველგან საპატიო ადგილი ეკავათ და თავიანთი ეკლესია-მონასტრები ჰქონდათ. უკვე მე-12 ს-ში ქართველებმა, პროხორეს თაოსნობით ჯვრის მონასტერი ააგეს. დავით აღმაშენებელმა სინას მთის ის ადგილიც დაიკავა, სადაც ებრაელთა გადმოცემით, ღმერთი მოსე წინასწარმეტყველს ესაუბრებოდა და ათი მცნება მისცა. სინას ნახევარკუნძულის ამ ყველაზე უმაღლეს მთაზე მან საუცხოო ეკლესია ააგებინა ქართული წირვა-ლოცვით. ეს მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში და დასავლეთის ქრისტიან ხალხთა შორის საქართველოს პოლიტიკურ სახელგანთქმულობასაც უწყობდა ხელს.

საქართველოს პოლიტიკური ძლიერების შერყევისთანავე ქართველების მდგომარეობა პალესტინაშიც ძალზე გაუარესდა, ქრისტიანეთათვის ისეთი მნიშვნელოვანი სალოცავი, როგორადაც მაშინ ჯვრის მონასტერი იყო მიჩნეული, ჩამოართვეს. ქართველების გულის მოსაკლავად და თავმოყვარეობის შესალახავად, ჩამორთმეული მიზგითადაც კი აქციეს“[14]. გიორგი მეფემ იზრუნა იერუსალიმში ქართველთა და, საერთოდ, ქრისტიანობის შევიწროებული მდგომარეობიდან დახსნისათვის.

იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის შესახებ უნდა ითქვას, რომ იქიდან ქართველი ბერები მე-13 საუკუნის 60-70-იან წლებში გამოაძევეს მაჰმადიანებმა და მიზგითად აქციეს. ეს უნდა მომხდარიყო 1273 წელს[15]. „მამლუქთა ამ ძალმომრეობის მსხვერპლი გახდა ჯვრის მონასტრის წინამძღვარი (1270-1273) ლუკა იერუსალიმელი (მუხას ძე – აბაშიძე), რომელიც ჯვრის დაცვას შეეწირა. როგორც მკვლევარნი ვარაუდობენ, 1305 წლისათვის ქართველებმა მეფე დავით VIII-ის (1293-1311) მეშვეობით შეძლეს ჯვრის მონასტრის გათავისუფლება „სარკინოზთაგან“ (მამლუქთაგან). იერუსალიმის ბერძნული პატრიარქატის ოფიციალური ცნობითაც, ქართველებს 1308 წლისათვის უკვე დაბრუნებული აქვთ ჯვრის მონასტერი, და გარდა ამისა, მათ უფლებები მოპოვებული აქვთ გოლგოთაზეც“[16]. დავით VIII-მ და იმერეთის მეფემ, კონსტანტინე I-მა დიდად იზრუნეს ჯვრის მონასტრის შეკეთებაგანახლების, „მეორედ აშენებისა“ და „ახლად შეკაზმისათვის“.

მიჩნეულია, რომ ჯვრის მონასტერი გიორგი ბრწყინვალის დროს ქართველებს დაბრუნებული ჰქონდათ (დავით VIII-ის მიერ), მაგრამ საზრუნავი ბევრი რჩებოდა. მაგალითად, ქრისტეს „აღდგომის“ ეკლესია, „გოლგოთა“ და ქრისტეს „საფლავი“ (ერთი სამონასტრო კომპლექსი) კვლავ ეგვიპტელებს ეპყრათ“[17].

გიორგი მეფეს ორჯერ გაუგზავნია ელჩები ეგვიპტის სულთანთან 1316 და 1320 წლებში. „ძეგლი ერისთავთას“ ავტორი მოგვითხრობს: „ამას ჟამსა მოვიდა ამბავი: კლიტენი იერუსალიმისანი სპარსთა დაიპყრესო, და დიდად შეწუხდა მეფე გიორგი. მაშინ წარგზავნა ძე შალვა ერისთავისაჲ, რომელსა ერქვა პიპაჲ, გზასა ხმელთასა მრავლითა ძღვენითა წინაშე ნისრელისა ... ხოლო მან სიხარულით შეიწყნარა ძღვენი იგი და მისცნა კლიტენი იერუსალიმისანი. მივიდა პიპაჲ ზედა საფლავსა ქრისტესსა და შეემთხვა, ჟამი აწირვინა, ეზიარა ... მოილოცნა წმიდანი ადგილნი, და შეკრიბნა ნაწილნი წმინდათანი და ხატნი შვენიერნი და წარმოვიდა მასვე გზასა ხმელით და მოვიდა წინაშე მეფისა და მოიღო იერლაყი შეწყალებისაჲ და აღსრულებაჲ ყოვლისა სათხოვლისა მისისა. ფრიად განიხარა გიორგი მეფემან, რამეთუ მოეცნეს კლიტენი ქართველთა[18]...

აქ უნდა იგულისხმებოდეს არა მარტო ქრისტეს საფლავის სალოცავის კლიტე, არამედ აღდგომის ეკლესიის მთელი კომპლექსისა, რომელშიც შედის ქრისტეს საფლავიც (აღდგომის ეკლესია, გოლგოთა და ქრისტეს საფლავი ერთი შეკრული კომპლექსია)“[19]. 1331-1341 წლებში იერუსალიმში მყოფი უცხოელი მოგზაური აღნიშნავს, რომ ქრისტეს საფლავის სალოცავის კლიტე ხელთ აქვთ ქართველებს და კენჭსაც კი არავის აძლევენ საფლავიდანო[20].

ქრისტეს საფლავის კლიტე ქართველთა ხელში ყოფილა XV საუკუნის შუა წლებამდე, სანამ ფრანცისკანელებმა არ ჩამოართვეს.

XIV საუკუნეში მონასტერში კვლავ გაჩაღებულა შემოქმედებითი მუშაობა. შეიქმნა ორიგინალური ქართული თხზულებანი: ლუკა იერუსალიმელისა და ნიკოლოზ დვალის მარტვილობანი, ადგენდნენ კრებულებს, აგროვებდნენ ხელნაწერებს[21].

გიორგი ბრწყინვალეს ეგვიპტის სულთანმა სხვა თხოვნაც შეუსრულა – გააუქმა ქრისტიანთა დასამცირებლად შემოღებული წესი ცხენზე ქალურად ჯდომისა (ერთ მხარეს ფეხებდაშვებულად). ყველა ქრისტიანს ნება მიეცა ჩვეულებრივ მჯდარიყვნენ ცხენ-სახედრებზე.

XV საუკუნეშიც „იერუსალიმში სალოცავად შესვლის დროს ქართველები საზეიმოდ მორთულ-მოკაზმულ ცხენებსა და აქლემებზე ისხდნენ და გაშლილ-აფრიალებული ეროვნული დროშებით თავისუფლად შედიოდნენ ქალაქში ... ქართველ მლოცველთა დასაცავად და მათი უშიშროების უზრუნველყოფისთვის ქართველთა ჯვრის მონასტერთან საგანგებო არაბი მოხელე იმყოფებოდა ხოლმე“[22]. ცხადია, ყოველივე ეს პატივი გიორგი ბრწყინვალის ღვაწლის შედეგიც იყო.

XIV საუკუნეში ქართველებს პეტრიწონის მონასტერიც (ბულგარეთში) მტკიცედ ეპყრათ. ამ დროს იქ ჯერ კიდევ არსებობდა ქართულენოვანი სემინარია, რომელიც მონასტრისათვის მონაზვნებს ამზადებდა[23].

გიორგი ბრწყინვალე იღვწოდა, რათა კვლავ აღედგინა საქართველოს სახელმწიფოს გავლენა ტრაპიზონის საკეისროში.

„ამრიგად, გიორგი ბრწყინვალის ბრძნული პოლიტიკის წყალობით საქართველო მარტო პოლიტიკურად კი არ გაჯანსაღდა და სახელმწიფოებრივადაც გამაგრდა, არამედ ეკონომიურადაც მოღონიერება დაიწყო და ქონებრივადაც დოვლათიანობა დაეტყო. ეს გარემოება საქართველოს დედაქალაქსაც დამჩნევია. რომის პაპი იოანე XXII-ის 1328 წ. და 1329 წ. დაწერილი ეპისტოლეებიდან ჩანს, რომ ტფილისი იმ დროსაც საუკეთესო ერმრავალი და მდიდარი, თანაც შესანიშნავი იყო“[24].

გიორგი ბრწყინვალის მიერ აღორძინებული საქართველოსათვის მტრის შემოსევებზე მეტად დამანგრეველი იყო ქართველთა ეროვნული თვითშემეცნების გასაოცარი დაკნინება, რაც მე-13 საუკუნეში, მონღოლობისას დაწყებულა.

ეროვნული თვითშემეცნების დაკნინება იყო მიზეზი საქართველოს დაშლისა. ამიტომაც იბრძოდა გიორგი ბრწყინვალე ქართულ ტომთა შორის მშვიდობის ჩამოსაგდებად, აძლევდა მათ სამოქალაქო ცხოვრების კანონებს. კერძოდ, მან დიდად იღვაწა მთიელი ტომების, დვალებისა და ჟამურელების დაწყნარებისათვის. „თუ ამ შემთხვევაშიც – კი, როცა საქართველოს სამეფოს საჭეთმპყრობელად ისეთი ენერგიული და ძლიერი მმართველი იყო, გიორგი ბრწყინვალე, შესაძლებელი ყოფილა ისეთი სამწუხარო შემთხვევა მომხდარიყო, რომ ორ მოძმე ქართულ ტომს შორის, როგორც შემდგომში დავრწმუნდებით, შურით გამოწვეული მტრობა დაიწყო და ერთმანეთის დაუნდობელი ხოცვა-ულეტით დამთავრდა, ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა საშინელება უნდა ყოფილიყო იმაზე უწინარეს ხანაში, როდესაც სახელმწიფო ხელისუფლება უძლური იყო და ქვეყნის აშლილობას ბოლო არ უჩანდა“[25].

(აქ ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ ივანე ჯავახიშვილს დვალები არა გაქართველებულ ტომად მიაჩნია, არამედ ქართველებად. უფრო მეტიც, დვალები ჟამურელების (ანუ ქართველი მთიელების) სისხლით მონათესავე ტომად მიაჩნია და წერს მათ შესახებ, როგორც „ორ მოძმე ქართულ ტომის“ შესახებ).

ქართველთა კულტურული დაქვეითების (და იმის შედეგად ეროვნული თვითშემეცნების დაკნინების) მიზეზად ივ. ჯავახიშვილს მიაჩნია „მონღოლთაგან შემოღებული ველური პირობების გავლენა“[26].

სწორედ ეროვნული თვითშემეცნების დაკნინება იყო მიზეზი საქართველოს ერთიანობის მოსპობისა შემდეგ საუკუნეებში და ქართველთა ასიმილაციისა სხვადასხვა მეზობელ ხალხებში (გათათრება, გაფრანგება, გასომხება, გააფხაზება, გალეკება და გაოსება).

ჩვიდმეტწლიანი სამამულო ომი

თემურ-ლენგის შემოსევამდე საქართველო შედარებით მშვიდად და დაწყნარებულად ცხოვრობდა. ქვეყანა ერთიანი იყო, თავისუფალი. ქართული სახელმწიფო ფაქტობრივად მთელ ამიერკავკასიას მოიცავდა. საკუთრივ საქართველოს საზღვარი აღმოსავლეთით თეთრწყალზე გადიოდა. საქართველოს საზღვრებში ძველებურადვე შედიოდა სომხეთი (არარატის სომხეთი: ანისი, დვინი და სხვა). დასავლეთით, როგორც ითქვა, საზღვარი მიუყვებოდა შავ ზღვას ნიკოფსიიდან სპერამდე. აღმოსავლეთით რანი, ყარაბაღი და შარვანი ლეკებითურთ „კვალად მოხარკედ აქვნდა და არღარა იყო წინააღმდეგ და ურჩი მისი“. ასეთივე დამოკიდებულებაში იყვნენ ქართული სახელმწიფოს მიმართ კავკასიური ტომებიც (ოსები, დურძუკ-ღუნძნი და სხვა), საქართველოს გავლენის სფეროებად ასევე რჩებოდნენ ტრაპიზონის სამეფო და შაჰარმენის სასულთნო[27].

ასე იყო არა მარტო გიორგი ბრწყინვალის დროს, არამედ მისი მემკვიდრეების, საქართველოს მეფეების – დავით VII-ის (1346-1360) და ბაგრატ V-ის (1360-1393) დროსაც. სწორედ ბაგრატის მეფობის დროს შემოესია თემურ-ლენგი საქართველოს.

მართალია, საქართველოს სახელმწიფოს თითქმის მთელი კავკასია ეჭირა თავისი კონტროლის ქვეშ, მაგრამ ის თემურის სახელმწიფოსთან შედარებით უმნიშვნელო იყო.

თემურ-ლენგმა ხანგრძლივი დაპყრობითი ომების შედეგად შექმნა უზარმაზარი სახელმწიფო, რომელიც აღმოსავლეთით ჩინეთის დიდ კედლამდე იყო გადაჭიმული, ჩრდილოეთით – ცენტრალურ რუსეთამდე, დასავლეთით – ხმელთაშუა ზღვამდე და ეგვიპტემდე[28].

მიუხედავად ამისა, თემურ-ლენგს გაუჭირდა საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლა და ფაქტობრივად ვერც შეძლო მისი დაპყრობა, თუმცა კი სასტიკად გაანადგურა. საბოლოოდ მრავალწლიანი ომი ამ ორ დიდ სახელმწიფოს შორის ზავით დამთავრდა.

„1386-1403 წლებს შორის თემურ-ლენგი 8-ჯერ შემოესია საქართველოს – 1386, 1387, 1394 (ორჯერ), 1399, 1400, 1402 და 1403 წლებში. ამ შემოსევების დროს დამპყრობელთა რისხვას ვერ გადაურჩა საქართველოს ვერც ერთი კუთხე, ზოგი დარბეული, აკლებული და აოხრებული იქნა რამდენიმეჯერ. მიუხედავად ყოველივე ამისა, თემურ-ლენგმა ვერა და ვერ გასტეხა მამულისა და სჯულისათვის მებრძოლი ხალხის ნებისყოფა და ბოლოს და ბოლოს იძულებული შეიქმნა შერიგებოდა თავისი პოლიტიკის მარცხს. ამაზე მეტყველებს 1403 წელს გიორგი მეფესთან დადებული საზავო ხელშეკრულება, რომელიც ოფიციალურად აღიარებდა საქართვე-

ლოს, როგორც ქრისტიანული სამეფოს არსებობას. ეს იყო ქართველი ხალხის უდიდესი გამარჯვება თემურ-ლენგის ურდოებზე, მოპოვებული უზარმაზარი მატერიალური ზარალისა და ადამიანთა აურაცხელი მსხვერპლის ფასად"[29].

იმ რაოდენობით მებრძოლი ძალის გამოყვანა, რამდენიც თემურ-ლენგს ჰყავდა, საქართველოს არ შეეძლო. „საქართველო თემურ-ლენგს ყველგან მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა და თავგანწირულადაც იბრძოდა, სამხედრო ნაგებობათა სიკეთითაც იმ დროისათვის საუცხოოდ ყოფილა უზრუნველყოფილი. ასეთ პირობებში, მაღალი და ძნელად გადასავალი მთებითაც ბუნებით კარგად მოზღუდვილობასთან დაკავშირებით, მაშინდელ საქართველოს მტრის იერიშების მოგერიებაც და თავის დაცვაც, უეჭველია, გაცილებით უფრო ხანგრძლივად და უკეთესადაც შეეძლო, ერთი დიდი ნაკლი – გაუფრთხილებლობა და უდარდელობის მსგავსად გადაჭარბებული მოიმედეობა რომ არ ჰქონოდა"[30].

თემურთან ომში ქართველები არა მარტო თავდაცვით ომს აწარმოებდნენ, არამედ ხანდახან მის უშუალო მფლობელობაში მყოფ ქვეყნებში იჭრებოდნენ და თემურის უპირველეს მტერს დახმარებას უწევდნენ (ალინჯის ციხის ხელში ჩაგდება, ნახიჭევანის სანახების დარბევა, იქიდან გამოქცეული თემურის მოსისხლე უფლისწულის თაჰერის დაფარვა). უფრო მეტიც, თემურ-ლენგს თავისი სახელმწიფოსათვის უდიდეს საფრთხედ ოქროს ურდოელები მიაჩნდა, ქართველები კი ამ ურდოელებთან ცდილობდნენ კავშირის დაჭერას, უხსნიდნენ მათ კავკასიის კარებს, აძლევდნენ გზას, გამოჰყავდათ კავკასიური ტომები და აბრძოლებდნენ თემურის წინააღმდეგ. თემურს დაზავებაც კი მოუწადინებია საქართველოსთან, მაგრამ ქართველთა მეფეს თანხმობა დაუგვიანებია. საბოლოოდ ამით მხოლოდ საქართველო დაზარალებულა.

„ზემოაღნიშნულ პირობებში აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოება შეუძლებელია მიზანშეწონილი ყოფილიყო. მით უმეტეს, ქართველთაგან ალინჯის ციხის ხელში ჩაგდება და ნახიჭევანის სანახების დარბევა, იმ ქვეყნის, რომელშიც თემურ-ლენგს თავისი ხელისუფლები ჰყავდა ჩაყენებული, მხოლოდ მრისხანე მტარვალის განზრახ გაღიზიანებას უდრიდა და მისი თავმოყვარეობის ამგვარს შელახვას, მართლაც, ასეთი შედეგიც მოჰყვა. 1399 წლის შემოსევა საქართველოში სწორედ ქართველებისაგან ალინჯის აღების შურის საძიებლად იყო მოწყობილი. თემურ-ლენგმა დაუნდობლად და ყოველგვარი საშუალებით გამანადგურებელი ბრძოლაც ხომ ამის შემდეგ გააჩაღა. თვით ქართველებიც კარგად გრძნობდნენ მაშინ, რომ საქართველოზე თავს დამტყდარი უბედურების გამწვავება ალინჯის ციხის აღებისა და იქითგან გამოქცეული თაჰერის დაფარვის შედეგი იყო. მდგომარეობის ესოდენი გაუარესების ბრალიც ხომ გიორგი მეფესა და მის პოლიტიკურ მრჩევლებს ედებოდათ. ესეც ყველამ კარგად იცოდა. აკი გიორგი მეფის პოლიტიკას შინაური განხეთქილებაც კი გამოუწვევია, ხოლო იმდროინდელ ერთს ძეგლში დაცული ანდერძი გიორგი მეფეს ამის გამო წყევლა-კრულვითაც იხსენიებს"[31].

თემურის ლაშქრობის შემდეგ საქართველომ შეძლო ძველებურადვე დაეცვა თავისი სახელმწიფოებრივი ერთიანობა, ქრისტიანობა და ეროვნული კულტურა, მაგრამ ჩრდილო კავკასიური ტომები საქართველოსაგან უკვე მოწყვეტილნი იყვნენ,

უფრო მეტიც, დაპირისპირებულნი. ამან შემდგომ საუკუნეებში დიდად შეუწყო ხელი საქართველოს ძლიერების დამხობას.

„საქართველოსთვის მარტო ის კი არ იყო საბედისწერო, რომ თემურ-ლენგის შემოსევამ ამდენი ხალხის სიცოცხლე და კეთილდღეობა შეიწირა მსხვერპლად, რომ ერი სისხლით დაიწრიტა და აყვავებული ქვეყანა უდაბნოს დაემსგავსა, არამედ ამაზე უფრო მეტ საშიშროებას მისთვის ის გარემოება წარმოადგენდა, რომ საქართველოს ჩრდილოეთითაც, ქედს იქით, დიდი ცვლილება მოხდა. წინათ ქართველთა მონათესავე ჩრდილო-კავკასიელი ტომები სახელმწიფოებრივად ქართველობასთან იყვნენ დაკავშირებულნი და კულტურულად და სარწმუნოებრივადაც მათი ქვეყანა უცილობლად ქართული გავლენის სფეროსვე ეკუთვნოდა. ამის წყალობით საქართველოს ზურგი ჩრდილოეთიდან მაინც მაგარი ჰქონდა და სამხრეთიდან მომავალი მტრის წინააღმდეგ მოსაშველებლადაც აქ სამხედრო ძალის საკმაო მარაგსაც ყოველთვის დაუბრკოლებლად შოულობდა. თემურ-ლენგმა იმდენი ქნა, რომ მანამდე ჩრდილო კავკასიაში გავრცელებული საქართველოსთან დამაკავშირებელი ქრისტიანობის მაგიერ მაჰმადიანობა ჩათესლა. ამის შემდეგ იქაურობასა და საქართველოს შორის წინანდელი კავშირი შეწყდა. მათ შორის განკერძოება დაიწყო. მაჰმადიანობის იქ გაძლიერებისდაგვარად საქართველოს ზურგთ უკან უკვე სარწმუნოებრივად მოწინააღმდეგე და მტრულად განწყობილი სამყარო აღმოჩნდა. საქართველოს ამ გარემოებამ საბედისწერო პოლიტიკური პირობები შეუქმნა“[32].

ჩრდილო-კავკასიური ტომების გამაჰმადიანებით თემურ-ლენგმა გაიერთგულა მთიელები. თემურ-ლენგის ინტერესებს საქართველოსა და კავკასიაში წარმოადგენდა ქართველთა და მთიელთა ხელში არსებული ჩრდილოეთიდან გადმოსასვლელი გზების უღელტეხილების დაჭერა. დარიალსა და დარუბანდზე გადიოდა უმთავრესი გზები, რომელთა საშუალებითაც იმიერკავკასიისა და ოქროს ურდოს მოლაშქრენი გადმოდიოდნენ ამიერკავკასიისა და ირანისაკენ, არბევდნენ ამ ქვეყნებს. ჯერ კიდევ თემურის ლაშქრობათა დაწყებამდე ოქროს ურდოს ხანი ჩრდილოეთიდან აღნიშნული გზებით შეიჭრა ირანში. თომა მეწოფეცი წერს: „ამის გარდა, ესეც უნდა ვიცოდეთ, რომ, სანამ თემური ჩვენს ქვეყანაში მოვიდოდა, 835 (1386) წელს ჩრდილოეთის ხელმწიფე სახელად თოხთამიში, რუსებისა და აზახის მბრძანებელი, რომელიც ყირიმის მახლობლად ქალაქ სარაიში იჯდა ... ალანთა კარის და დარუბანდის გავლით მის (თემურის) წინააღმდეგ წამოვიდა. ჩრდილოეთის ლაშქარი თავრიზს გარს შემოადგა, რვა დღე იომა და თავრიზი აიღო, ბევრი მოკლა, ბევრი დაატყვევა და მთელი მისი გვარი მოაოხრა“[33].

„თოხთამიშმა თავრიზი 1385-1386 წლების ზამთარში დალაშქრა, ხელთ იგდო უზარმაზარი დავლა, გაწყვიტა მოსახლეობის დიდი ნაწილი, ხოლო ახალგაზრდა ქალ-ვაჟნი დაატყვევა და ოქროს ურდოში წაასხა“[34].

როგორც აღინიშნა, ამ დროისათვის საქართველო დიდი სახელმწიფო იყო და ამიტომაც, ფაქტობრივად, მთელ კავკასიას აკონტროლებდა, მათ შორის ჩრდილოეთიდან გადმოსასვლელ გზებსაც, ამიტომაც თემურ-ლენგს არ შეიძლებოდა, არ ეფიქრა,

რომ თოხთამიში მის სამფლობელოებს სწორედ ქართველთა ფარული თუ აშკარა მხარდაჭერით შემოესია. საპასუხოდ 1386 წელსვე დაულაშქრავს თემურს საქართველო, თბილისი აუღია, ხოლო ბაგრატ მეფე დაუტყვევებია.

თემურ-ლენგამდე, ირანელი ილხანების მონღოლური სახელმწიფოც მუდამ ცდილობდა თავისი კონტროლის ქვეშ მოექცია კავკასიის გადმოსასვლელები და ამით თავისი უპირველესი მტრის – ოქროს ურდოსათვის ირანში (და ამიერკავკასიაში) შემოჭრის შესაძლებლობა მოესპო. ზოგიერთი ქართველი ხელმწიფე ოქროს ურდოსთან კავშირით ცდილობდა ილხანთა მოგერიებას.

ილხანებს ძლიერ აკრთობდათ და აშფოთებდათ საქართველოსა და ოქროს ურდოს შორის პოლიტიკური კავშირი. „ერანის ილხანისათვის ეს ამბავი მეტად სახიფათო შესაძლებლობის მომასწავებელი იყო, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფესა და ოქროს ურდოს ყაანებს შორის პოლიტიკური კავშირის ჩასაშლელად მას ყოველი ღონისძიება არ ეხმარა, რადგან საკმარისი იყო დავით VI-ს ჩრდილოეთის ულუსისათვის დარიალანის კარი გაეხსნა, რომ ერანის ილხანის საბრძანებელი დიდ განსაცდელში ჩავარდნილიყო“[35]. სამხრეთელი მონღოლები სასტიკად სჯიდნენ საქართველოს ჩრდილოეთთან კავშირისათვის. ეს კავშირი განუახლებია დავით VI-ს. „მეფემ ისევ ჩრდილოეთისაკენ იბრუნა თავისი პოლიტიკური გეზი და კვლავ „წარავლინა ძმა მისი ბაადური დიდსა ყაანისა თოხთას წინაშე“[36]. ეს ხდება XIV საუკუნის დასაწყისში, ანუ თემურ-ლენგის შემოსევებამდე რამდენიმე ათეული წლით ადრე. იმის გამო, რომ ირანის მონღოლებმა ვერ შეძლეს ჩრდილოეთის გზების ხელში ჩაგდება, ანუ საქართველო მათ მოკავშირედ არ იქცა და გზას უთმობდა სამხრეთისაკენ მოლაშქრე ოქროს ურდოს, XIV საუკუნის დასაწყისში ირანის პოლიტიკურ წრეებში წარმოშობილა იდეა, რომ ირანს უშუალო პოლიტიკური კავშირი ჰქონოდა არა საქართველოსთან, არამედ კავკასიელ მთიელებთან, რომელთა საცხოვრისის მახლობლადაც აღნიშნული გზები გადიოდა. უთუოდ ამის გამო,1301 წელს ყაზან ყაენმა შირვანისა და ლეკეთის მთიანეთში გასწია. „აქ მას მორჩილების გამოსაცხადებლად დიდი ხნის წინათ აჯანყებული ლეკების ტომთა მეთაურები წარუდგნენ“[37].

საქართველოს ოქროს ურდოსთან დაკავშირებით თავისი პოლიტიკა არც თემურ-ლენგის დროს შეუცვლია, ამიტომაც თემურიც, მსგავსად ძველი ირანელი პოლიტიკოსებისა, შეეცადა უშუალოდ დაემორჩილებინა კავკასიელი ტომები, გაეერთგულებინა ისინი მათში მაჰმადიანობის გავრცელებით.

როგორც თემურს, ისე ილხანებს, არ შეეძლოთ თავიანთი ლაშქრით დიდი ხნით დაეჭირათ აღნიშნული გადმოსასვლელები. ამიტომაც მოიმხრეს ამ გადმოსასვლელების მახლობლად მცხოვრები არაქართული ტომები, ჩაასახლეს ისინი ამ გადმოსასვლელების მიმდებარე ტერიტორიებზე და, უფრო მეტიც, შეეცადნენ აემხედრებინათ ისინი ქართველ მეფეთა წინააღმდეგ. ამ საშუალებით ფიქრობდნენ გადმოსასვლელებზე ქართველთა კონტროლის გაუქმებას.

1391 წელს თემური თოხთამიშის გასანადგურებლად დაიძრა და დიდ წარმატებას მიაღწია, მაგრამ ოქროს ურდომ მალე შეძლო გაძლიერება, 1393 წლისათვის

დარუბანდის გზით შირვანშიც კი შეიჭრა. „ცხადია, რომ თოხთამიშ-ხანს საქართველოსა და დაღესტანის მეთაურებთან წინასწარ შეუთანხმებლივ, ასეთი საქმის დაწყება არ შეეძლო, ... გადაწყვიტა, დაესწრო და დარიალანის გადმოსასვლელის ყველაზე უმოკლესი და საშიში გზის ხელში ჩაგდებით თოხთამიშის ლაშქრისათვის გზა შეეკრა“[38]. თემური შემოიჭრა საქართველოში, კერძოდ კი, არაგვის ხეობაში. ეს იყო მესამე შემოსევა.

1395 წელს თერგის პირას თემურმა თოხთამიში სასტიკად დაამარცხა, ოქროს ურდოს დედაქალაქშიც შეაღწია და გადაწვა.

„უკან დაბრუნების დროს თემურ-ლენგმა საგანგებოდ დალაშქრა ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთი, განსაკუთრებით ის ქვეყნები და ხალხები, რომლებიც კავკასიონის მთის ჩრდილოეთის კალთებზე ცხოვრობდნენ და კავშირი ჰქონდათ საქართველოსთან. თემურლენგმა მათ ქრისტიანული რელიგიის საკულტო ძეგლები დაუნგრია და ძალით მიაღებინა ისლამის სარწმუნოება“[39].

ჩრდილოეთ კავკასიაში „ქრისტიანული სარწმუნოების ნაცვლად მაჰმადიანობამ მოიკიდა ფეხი და ამით, ფაქტიურად უკვე XV საუკუნის დასაწყისშივე შეიქმნა საქართველოს გარშემო მუსლიმანური გარემოცვის რკალი, რამაც დასრულებული სახე მიიღო ოსმალთა მიერ კონსტანტინეპოლის აღების შემდეგ“[40].

თემურს გაუნადგურებია ჩრდილო კავკასიაში ოსების სამთავრო. აყრილი ოსების ნაწილი დვალეთში, ანუ დარიალ-მამისონის სიახლოვეს დასახლებულა. შესაძლებელია, თავდაპირველად დამარცხებული ოსების დვალეთში დასახლებას თვით საქართველოს სახელმწიფო უწყობდა ხელს, მაგრამ იმის გამო, რომ ეს ოსები მაჰმადიანები იყვნენ, ცხადია, თანდათანობით ქართული სახელმწიფოს მოწინააღმდეგეებად გადაიქცნენ. მართალია, კავკასიის მთებში ოსები ჩინგის ყაენის შემდეგ შემოვიდნენ, მაგრამ შემდგომ ეს პროცესი გაძლიერებულა.

„კვლავ შემდგომად მოსვლისა ლანქ-თემურისა და აღებისა კონსტანტინეპოლისა ემძლავრნენ ოვსთა იქით თათარხანნი და აქეთ ლანქ-თემურის ელნი მაჰმადიანნი და შემოილტოდნენ კავკასიასა შინა და დაიპყრეს კავკასთა ნათესავნი, რომელ არიან დვალნი“[41].

მიუხედავად 1395 წელს ჩრდილო კავკასიის დალაშქვრისა, 1398 წელს საქართველოს მეფემ გიორგიმ დარიალიდან გამოიყვანა „სრულიად კავკასნი“, ე.ი. ჩრდილოეთ კავკასიის სხვადასხვა ტომები და დასძრა ნახიჩევანისაკენ[42].

ეს იმას მიუთითებდა, რომ ამის შემდეგ კიდევ უფრო მეტად შეეცდებოდა თემურ-ლენგი გაევრცელებინა მთიელთა შორის მაჰმადიანობა და ჩამოეშორებინა ისინი საქართველოსაგან. თემურმა კვლავ ილაშქრა არაგვისა და ქსნის ხეობებში.

1400 წლისათვის დვალების ქართული ტომის აჯანყება უთუოდ თემურის პოლიტიკის შედეგი იყო.

„დვალები თემურლენგის 1400 წლის შემოსევის დროს აჯანყებიან ერისთავ ვირშელს. მტრის შემოსევის დროს მათი ასეთი მოქმედება ღალატად ჩაუთვლიათ“[43]. საქართველოს მეფეს დვალეთი დაულაშქრავს. საერთოდ, დვალების დასჯის მიზნით შესაძლებელია (თემურის მიერ დამარცხებულ) დვალეთში შელტოლვილ ოსებს ქართველი მეფე იმ დროს მხარს უჭერდა და აძლიერებდა.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ქართველების ეროვნული თვითშემეცნების დაბალი დონე მრავალი უბედურების მიზეზი იყო. არა მარტო მთიელი ქართველი ტომები ჯანყდებოდნენ, არამედ მთელი მხარეებიც კი თემურის შემოსევამდე. ბაგრატ V-ს ჯერ სვანები განუდგნენ, შემდეგ ბექა ათაბაგმა „უარყო მეფე თვისი და მივიდა თემურის წინაშე“[44].

დვალების აჯანყებაც ამ რკალში შედის. შესაძლებელია, დვალების დასასჯელად ქართველთა მეფემ ოსები გამოიყენა, მით უმეტეს, რომ დვალების დასჯამდე ორიოდე წლით ადრე მეფემ „ოვსნი, კავკასნი და ძურძუკნი“ ალინჯის (ალიჯანის) ასაღებად გამოიყვანა, როგორც მოკავშირენი.

ალინჯის ციხე მდებარეობდა ნახიჩევანის მიდამოებში და ერთადერთი იყო, რომლის წინააღმდეგაც თემურმა ვერაფერი გააწყო მრავალი წლის განმავლობაში, შემდეგ კი გაჭირვებით აიღო.

ქართველთა და მათი მოკავშირეების მარშის შემდეგ თემური „მრისხანებდა ალინჯის ციხის შემუსვრისათვის. შემდგომად წარმოემართა მთიულეთს, რამეთუ გამოჰყავს გიორგი მეფესა მუნიდან შემწენი. თვით თემურ მივიდა ბარდავს. მუნიდან წარავლინნა სპანი ოვსეთად. განვლეს სპათა მათ დარუბანდი, ლეკეთი და შევიდნენ ოვსეთს. მოსწყვიდეს, ტყვეყვნეს ... ესე ჰყო თემურ, რამეთუ უწყოდა, მეფე ძალს იცემს მუნიდამ. ხოლო კვალად იტყვიან, მიერითგან იწოდა ჩერქეზი და იქნა მაჰმადიანობა მათ შორის“[45].

თემურმა შეძლო საქართველოს მაჰმადიანურ რკალში მოქცევა. ჩრდილოკავკასიელი ტომები ამიერიდან ირანში აღარ ლაშქრობდნენ საქართველოს ინტერესების დასაცავად, არამედ საქართველო იქცა მათი ლაშქრობის ასპარეზად.

თემურის სიკვდილისთანავე საქართველოს მეფემ გიორგიმ უმალვე შეძლო ძალების მოკრება და ძველი სახელმწიფოებრივი საზღვრების აღდგენისათვისაც კი იზრუნა - „იყო ჭირი დიდი გიორგი მეფისაგან ყოველთა გარემოთა მაჰმადიანთა ზედა, ვიდრე რახსისა კიდემდე მოსვრითა და ალაფობითა“[46].

თემურ-ლენგმა კარგად იცოდა, რომ ქართველთა ძალა, რომელიც აერთიანებდა, იცავდა და მტრის წინააღმდეგ მედგრად აბრძოლებდა, ქრისტიანობა იყო, ამიტომაც ყოველი ღონით ცდილობდა ქრისტიანობის აღმოფხვრასა და მაჰმადიანობის გავრცელებას, მაგრამ ვერაფერს მიაღწია. თუმცა კი, „კვალად არა დაცხრა გულისწყრომად, ვინაითგან ენება მოოხრება და მაჰმადიანობა საქართველოსი“[47]. „იქმენ მაჰმადიან, მაშინ მოგცე ქვეყანანი და განგათავისუფლო“, უთვლის ის ქართველ მეფეს. ქრისტიანობის აღმოფხვრის მიზნით ის ანგრევს და წვავს ქართულ ეკლესიებს, ცდილობს ტყვეების გამაჰმადიანებას, „შემუსრეს მცხეთა და ყოველნი ეკლესიანიო“, – წერს მემატიანე[48]. მაგრამ ქართველობა მედგრად იცავს სარწმუნოებას, პირიქით, შემოხიზნულ მუსულმანებს არ აძლევს თავისი რჯულის გავრცელების საშუალებას, ამიტომაც „ევედრნენ მაჰმადიანი მესაზღვრენი ქართლისანი თემურს, რომელსა აოხრებდნენ ქართველნი, რამეთუ რა ჟამი იციან, მოსწყვედიან და ალაფობდიან“[49]. ხოლო თემურის საქართველოდან გასვლისთანავე იწყებდნენ - „მოოხრებულთა შენებად ეკლესიათა“[50].

თემურმა მრავალი საეკლესიო განძი გაზიდა საქართველოდან, მათ შორის უმთავრესნი – წიგნები. „ეკლესიათა და სხვათა ადგილთაგან განახვნა მრავალი საღმრთო და საერო წიგნები და გაგზავნა სამარყანდს და დაკრძალა მუნ“, – წერს იოანე ბაგრატიონი[51].

თემურმა იცოდა, რომ საქართველოში მისი ბატონობის განმტკიცებისათვის საჭირო იყო ადგილობრივი სამამულო სისტემის შეცვლა, ეს კი ქრისტიანობასთან იყო დაკავშირებული. თემურს და სხვა დამპყრობლებს მიაჩნდათ, რომ „...საქართველოში ადგილობრივი რელიგიის შეცვლით ადვილად დაამკვიდრებდნენ მათთვის დამახასიათებელ სამხედრო-ლენურ სისტემას. დამპყრობელთა ასეთი ცდა ყოველთვის აწყდებოდა ქართველი ხალხის მედგარ წინააღმდეგობას, რადგანაც საქართველოს პოლიტიკის მესვეურებს შესანიშნავად ესმოდათ, რომ ქრისტიანობისათვის ბრძოლა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ქართული სამამულო სისტემის და თვით ქართველობის შენარჩუნებასთან“[52].

ქართველებს ასეთი უდიდესი გასაჭირის დროსაც ქრისტიანული ზნეობის მათთვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებანი არ დაუკარგავთ. კერძოდ, მოყვრისა და მეგობრისათვის კვლავაც შეეძლოთ თავის დადება, თუმცა კი ძვირად უჯდებოდათ ეს. როცა თემურ-ლენგმა ქართველებთან შეხიზნული მისი მოწინააღმდეგე თათარი უფლისწულის მისთვის გადაცემა მოითხოვა, ქართველებმა არ გასცეს. კერძოდ, თემურ-ლენგმა გიორგი VII-ს მოციქული გაუგზავნა და მოითხოვა ალინჯის ციხიდან წამოყვანილ უფლისწულ თაჰერის გადაცემა, წინააღმდეგ შემთხვევაში იმუქრებოდა ქვეყნის საშინელი აოხრებით. ამ მოთხოვნის საპასუხოდ გიორგიმ თემურ-ლენგს შეუთვალა, რომ „არ არის ჩვენთა ნათესავთ წესიო, რომ შემოხვეწილი კაცი ვისმე მისცესო“[53], ე.ი. ქართველთა ეროვნული წეს-ჩვეულება, სასიკვდილოდ განწირული ადამიანის დაფარვა, ამ დროსაც უცვლელია. თემურმა თავისი მუქარა მთელი სისასტიკით აასრულა. მიუხედავად ამისა, ქართველებმა თაჰერი მას არ გადასცეს. თემური ქართველთა ამაყი ქედის მოხრას ყოველი საშუალებით შეეცადა. „სპარსელი ისტორიკოსის ნაამბობიდან ჩანს, რომ თემურ-ლენგს ქართველთა ჭამა-სმის წესთათვისაც კი მიუქცევია ყურადღება: „ამ ქვეყნის კაცი თუ ქალი, თვით ბავშვიც კი უღვინოდ და უხილ-მწვანილოდ პურს არ სჭამენ და ცხოვრების სიამოვნებას ვერ გრძნობენო“. ამიტომ მან თავის ლაშქარს უბრძანა „რომ, ყოველგან ბაღ-ბოსტნები გაეკაფვათ და გაენადგურებინათ“[54].

თემური, სადაც კი შეეძლო, ყველგან ეკლესია-მონასტრებს ანგრევდა, ქრისტიან მოსახლეობას კი არ ინდობდა. ამას აღნიშნავენ თვით არაქართველი ისტორიკოსებიც. ეკლესიებს ზოგჯერ მეჩეთებადაც გადააკეთებდნენ ხოლმე. ასე მოქცევიან ბირთვისის ციხის ეკლესიას. დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობის დროსაც გაბოროტებით დაურღვევიათ ეკლესია-მონასტრები, მოსახლეობა დაუხოცავთ. სამხრეთ საქართველოში 1400 წელს, ლაშქრობისას „ცოცხლად გადარჩენილი მოსახლეობის ერთი ნაწილი მტერს ძალით გაუმაჰმადიანებია და ისე წაუყვანია ტყვედ. „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მოწმობით, თემურ-ლენგმა „რაოდენიცა შეიპყრა კაცნი ქრისტიანენი, დაჰპატიჟნა სჯული მაჰმადიანისა და რომელიცა მორჩილ ექმნა, თანა წარიყვანა, და რომელიცა არა მორჩილ ექმნეს, მოსრნა პირითა მახვილისათა“. თომა მეწოფელის მოწმობით, ტყვეთა რიცხვი, რომელიც დავლასთან ერთად სა-

მარყანდისაკენ გაუსტუმრებიათ, ყოფილა 60 ათასზე მეტი“[55]. ყოველ ხუთ მეომარს თურმე 20 ტყვე მიჰყავდა. მომაკვდავებს თემურის მეომრები ქვით უჭეჭყავდნენ თავს, რათა ცოცხალი არ დარჩენილიყვნენ. „ყოველივე ეს საკუთარი თვალით უნახავს თომა მეწოფელს, რომელიც გულისტკივილით დაასკვნიდა: „ვაი-ვაგლახი გაისმოდა ქრისტიანთა ტომთა ზედა, ვხედავდით ტყვევნას და შველა კი ვერ შეგვეძლო“[55].

„ათაბაგის ქვეყნის აოხრების შემდეგ თემურ-ლენგმა მიმართა არაგვის ხეობას. გზად მას თრიალეთით კლდეკარზე გადაუვლია და ჩასულა თეძმის ხეობაში. აქ აუოხრებია ეკლესია-მონასტრები და მათ შორის რკონიც დაუქცევია. მის მიერვე დარბეულ იქნა ქვაბთახევის დიდებული ტაძარიც, რომელშიც დამპყრობლებმა შეამწყვდიეს „მუნ მყოფნი კაცნი, მამანი და დედანი, მღვდელნი და დიაკონნი და მონაზონნი“, ცეცხლი შეუკეთეს და გამოსწვეს შიგ. გადამთიელი ხეიბარი შემდეგ მცხეთაში დაერია ეკლესია-მონასტრებს, საიდანაც „წარიღო სრულიად პატიოსანი სამკაული და შემკობილი ჭურჭელნი წმიდისა კათოლიკე ეკლესიისანი“. განსაკუთრებით დიდი ზიანი განიცადა სვეტიცხოვლის ეკლესიამ“[56].

მიუხედავად ამისა, ქართველი ქრისტიანები სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდნენ თემურს. ისინი არც მუსულმანებს აძლევდნენ საქართველოში მოსვენებით ცხოვრების საშუალებას. მაგალითად, თემურ-ლენგს მოახსენეს, თორთუმის ციხეში 200 ქართველია გამაგრებული, ისინი მუსულმანებსაც ესხმიან თავსო. გიორგი VII-თან დადებული ზავის მიუხედავად, მან „...რამდენიმე სარდალი გაგზავნა თორთუმის ციხეში გამაგრებული 200 ქართველის წინააღმდეგ 25 000-იანი ჯარით“[57]. 5 დღის თავდადებული ბრძოლის შემდეგ, მხოლოდ მეექვსე დღეს, შეძლო 25000-მა ლაშქარმა 200-კაციანი ციხის აღება. სწორედ აღნიშნული წინააღმდეგობის გამო გახდა იძულებული თემურ-ლენგი 1401 წელს ზავი დაედო საქართველოსთან, რომლის ერთ-ერთი მუხლი მოითხოვდა, ქართველებს თავის ქვეყანაში არ შეევიწროებინათ მუსულმანები. ხოლო სხვა მუხლით კი ქართველებს ევალებოდათ მუსულმანთა ქვეყნებში ქრისტიანული ადათ-წესები აშკარად არ შეესრულებინათ[58].

საერთოდ, თემურ-ლენგს უჭირდა ქართველთა წინააღმდეგ ომი. ეს მის ისტორიკოსსაც კი აღუნიშნავს: საქართველოში ომი ადვილი არ იყო. ამ ქვეყანაში ალექსანდრე მაკედონელმაც კი სირცხვილი ჭამა. თემურმა კი გამარჯვება მოიპოვაო, დაუკვეხნია მას[59]. ზავის დადების წინ თემურ-ლენგის სარდლები და კარისკაცები, ფ. გორგიჯანიძის ცნობით, თემურ-ლენგს დაბეჯითებით ურჩევდნენ გიორგისთან ზავის შეკვრას: „ამდენს სრულ ქვეყანაზედ არ გავრჯილვართო და არც ამდენი ლაშქარი ვისმე დაუხოციაო, რომ აქ ამოგვიწყდაო“[60].

„ეს, რასაკვირველია, თემურ-ლენგსაც კარგად ესმოდა და მზად იყო ზავი შეეკრა საქართველოს მეფესთან. გიორგის ელჩები კი არსად ჩანდნენ. დრო კი აღარ ითმენდა და ბოლოს და ბოლოს ისევ თემურ-ლენგი გახდა იძულებული ეძებნა საქართველოს მეფესთან დაზავების გზა. თემურ-ლენგი ცნობდა საქართველოს, როგორც ქრისტიანული სახელმწიფოს არსებობის ფაქტს. ეს იყო ქართველი ხალხის უდიდესი გამარჯვება ამ ჭეშმარიტად დიდი სამამულო ომის დროს მოპოვებული უზარმაზარი მატერიალური ზარალისა და აურაცხელი მსხვერპლის ფასად“[61].

როგორც ითქვა, ქვაბთახევის მონასტერში თემურ-ლენგის ჯარისკაცებმა ცოცხლად დაწვეს ქართველი ქრისტიანები, სამღვდელოება, ბერ-მონაზვნები. მათთვის წინასწარ მოუთხოვიათ ქრისტიანობის უარყოფა. უარყოფითი პასუხის მიღების შემდეგ სასტიკი ხერხებით უტანჯიათ. შემდეგ ხელშეკრულნი დაუწვიათ წმიდა დიდ-მოწამენი. ამ დროს ისინი გალობდნენ. ქვაბთახევის მონასტრის კედლებსა და იატაკს დიდხანს აჩნდა დამწვარ წმინდანთა ანაბეჭდი. ანტონ კათალიკოსი ამ ეკლესიის საკურთხეველს „მსხვერპლთა ზეცად ამყვანს“ უწოდებს. ის წერს: „საკურთხეველი მსხვერპლთა ზეცად ამყვანი, დაწულთ ნაბეჭდნი, კედელ-იატაკ-ქვანი, ჩვენდა საქადულ, მუნ მსხვერპლი საღმრთო დაწვანი“. ხოლო ამ წმინდანთა „შესხმაში“, კერძოდ, წერს: „მოსრულთა თქმულსა მას მონასტერსა ზედა, ყოვლად უღმრთოთა და უმკაცროთა ბარბაროსთა დაეკვეთა მონასტერი სავსე შელტოლთაგან ფრიად მრავალთა, რომელთაგანნი იყვნეს გარშემო მახლობელთა მონასტერთაგანი მონაზონნი მრავალნი, მამანი და დედანი აზნაურთა-განი და მღვდელნი და დიაკონნი და თვით მონასტრისა მის ძმანი. ხოლო ერის კაცთა მათ სიმრავლე სოფელთაგან მახლობელთა იყო არა მცირე, ვითარმედ იტყვიან გლახაკთაცა სიმრავლისა ყოფასა შელტოლვილთასა მონასტერსა მას შინა“.

მტარვალმა ბარბაროსებმა მონასტერში შეკრებილთა ნაწილი, განსაკუთრებით კი მოხუცები და ბავშვები დახოცეს, რადგანაც მათი ტყვედ წაყვანა არ შეეძლოთ (გზაში დაიხოცებოდნენ), ხოლო დანარჩენი მოამზადეს ტყვედ წასაყვანად, მანამდე კი მოსთხოვეს ქრისტეს უარყოფა და მაჰმადიანობის მიღება: „აღამაღლნეს ყოვლად ბილწნი ხელნი მათნი და დასთხიეს სისხლი წმიდათა, ვითარცა წყალი შინაგან და გარემო სიწმიდისა ღვთისა და არავინ იყო მცველ მათდა. ოდეს მოიცალნეს ბარბაროსთა და უფროსდა დაშვრნენ კვლისაგან და იავარქმნისა და შეკვრასა ტყვეთასა, უქმნეს კიცხვაჲ წმიდათა ღირსთა კაცთა სამღვდელოთა, ქალწულთა და მოწესეთა. „ყოველთა, ანუ უარჰყავთ ქრისტე, ანუ შეკრულნი შეგვანნეთ შიგან ეკლესიისა თქვენისა და ვქმნათ მოხვნად შეშისა კმაჲ და დაგწვნეთ“. „ვერა რაიმე მანგან მაშორნეს სიყვარულსა მას ქრისტესსა, ჭირმან, ანუ იწროებამან, დევნამან, ანუ სიყმილმა, შიშლოებამან, ანუ ურვამან ანუ მახვილმან. ხოლო იწყეს მოზვინვად შეშათა მიყრად ბჭეთა და გარემო და შინაგან ეკლესიისა. „შეიყვარეს სრულებით ქრისტე და შიში იგი ვერ მიეახლა მათ, რამეთუ შიში არა არს სიყვარულსა თანა, რამეთუ სრულმან სიყვარულმან გარე განჰსდევნის შიში ... ხოლო იხილეს რა შინაგან წმიდისა ეკლესიისა თავნი თვისნი, ჰგალობდეს ნეტარნი იგი სულნი მათნი „შევიდე სახლსა შენსა, თაყვანის ვცე ტაძარსა წმიდასა შენსა, შიშითა შენითა უფალო, მიძღე მე სიმართლითა შენითა და მტერთა ჩემთათვის წარმართე შენ წინაშე გზაჲ ჩემი“[62].

თავი XIII

ქართული ეკლესია XV საუკუნეში

„ქრისტიანობა, ქრისტეს მოძღვრების გარდა, ჩვენში ჰნიშნავდა მთელს საქართველოს მიწა-წყალს, ჰნიშნავდა ქართველობას. ჩვენმა სამღვდელოებამ კარგად იცოდა, რომ მამული და ეროვნება, რწმულთან ერთად შეერთებული, რწმულთან შეხორცა-შეთვისებული, უძლეველი ხმალია და შეუღეწელი ფარია მტრისა წინაშე“.

ილია ჭავჭავაძე

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა XV საუკუნეში

1403 წელს თემურ-ლენგმა ზავი დადო საქართველოს მეფესთან. მტერი იძულებული გახდა, ქართული ქრისტიანული სახელმწიფოს არსებობა ეცნო. 1405 წელს თემურ-ლენგი გარდაიცვალა. მტრის ურდოების წასვლისთანავე მეფე გიორგი VII-მ ქვეყანა არათუ გაწმინდა მომხდურთა ნაშთებისაგან, არამედ სამხედრო მოქმედება ქვეყნის გარეთ გადაიტანა, ილაშქრა ნახიჩევანსა და განჯაში. ქართველთა ჯარმა თემურის მემკვიდრეთა ძალები აქ სასტიკად დაამარცხა. საქართველოს მეფეს დაურბევია მტერი ანისსა და არზრუმში, აგრეთვე სხვა ბევრ ქალაქსა და სოფელში, „მისულა თავრიზამდე, რითაც დიდად შეუძრწუნებია მუსულმანები“[1]. მტრის შეერთებული ლაშქარიც დაამარცხა. 1407 წელს გიორგი მეფე ბრძოლის ველზე დაიღუპა შავბატკნიან თურქმენებთან ომში. გამეფდა მისი ძმა კონსტანტინე, ისიც ბრძოლის ველზე დაიღუპა შირვანში. გამეფდა კონსტანტინეს ძე ალექსანდრე დიდი. მის სიცოცხლეშივე გამეფდა მისი ძე ვახტანგ III (1442-1446), შემდეგ გამეფდა მისი ძმა გიორგი VIII (1446-1466). ქვეყანაში დაიწყო გაუთავებელი შიდაფეოდალური ბრძოლები, საქართველოს პოლიტიკური დაშლა. გიორგი VIII-ს ფაქტობრივად აღარ ემორჩილებოდა მესხეთის, საბედიანოს (სამეგრელო-აფხაზეთის), გურიის მთავრები. 1451 წელს მესხეთში გაათაბაგდა ყვარყვარე, რომელიც გეგმაზომიერად შეუდგა საქართველოსაგან მესხეთის ჩამოშორებას, რაშიც აიყოლია მესხეთის სამღვდელოებაც.

1453 წელს ოსმალებმა კონსტანტინეპოლი აიღეს, 1461 წელს - ტრაპიზონის საკეისრო. საქართველო მოექცა მუსულმანურ-თურქულ რკალში, მოწყდა ევროპას. 1459 წელს ქართველმა მეფე-მთავრებმა დააპირეს შეეკრათ სამხედრო კავშირი ოსმალთა წინააღმდეგ. იმ შემთხვევაში, თუ ევროპელი სახელმწიფოები ოსმალეთს ომს დაუწყებდნენ, საქართველოს მეფე მხარს დაუჭერდა, მისი მოკავშირეები და მთავრები 120 000 ჯარისკაცს გაიყვანდნენ ოსმალთა წინააღმდეგ. ევროპამ ოსმალთა წინააღმდეგ ომი არ ინება.

1459 წელს დადებული ზავი მეფე-მთავრებს შორის დაირღვა, დაიწყო სასტიკი შიდა ომი. 1462 წელს ყვარყვარემ უცხო მაჰმადიანი მტერიც კი მოიწვია (ირანის მბრძანებელი) მეფე გიორგის წინააღმდეგ და დაამარცხებინა. მალე გიორგი VIII-ს აუჯანყდა იმერეთის ერისთავი ბაგრატი, რომელმაც მეფე დაამარცხა ქ. ჩიხორთან, 1465 წელს ყვარყვარემ მოახერხა გიორგი VIII-ს დაპატიმრება. ამასობაში იმერეთის ერისთავი ქართლში გადავიდა და 1466 წელს თავისი თავი საქართველოს მეფედ გამოაცხადა. გიორგი VIII ყვარყვარესაგან განთავისუფლების შემდეგ კახეთში გადავიდა. წარმოიქმნა კახეთის სამეფო. ქვეყანა კიდევ უფრო იშლებოდა პოლიტიკურად, განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველო. 1478 წელს ქართლ-იმერეთის ტახტზე ავიდა ალექსანდრე I-ის შვილიშვილი კონსტანტინე II, ხოლო ადრინდელი მეფის, ბაგრატის, შვილმა ალექსანდრე ბაგრატის ძემ კონსტანტინე II გამოაძევა იმერეთიდან და იმერეთის სამეფოს დაუდო საფუძველი 1489 წლიდან. მანამდე კი 1483 წელს მეფე დაამარცხა ყვარყვარემ ს. არადეთთან. ყოველივე ამ

შინაარეულობას – ახალი ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეულების წარმოქმნას, განუწყვეტლივ თან სდევდა მაჰმადიანთა თავდასხმები.

ერთიანი საქართველოს სამეფო ტახტზე მჯდომ მეფე კონსტანტინეს, ცხადია, არაკანონიერად მიაჩნდა კახეთისა და იმერეთის სამეფოების, მესხეთისა და სხვა სამთავროების წარმოქმნა თავისი სახელმწიფოს ტერიტორიაზე. მაგრამ ამ სახელმწიფოებრივი ერთეულების წარმოქმნა იყო ფაქტი. საქართველოს კანონიერ მთავრობას ორი გზა რჩებოდა: ან უნდა დაემარცხებინა აღნიშნულ სახელმწიფო ერთეულთა მეთაურები და ეს ახალი ადმინისტრაციული წარმონაქმნები მოესპო, ანდა იურიდიულად ეცნო უკვე არსებული ფაქტი ერთიანი სამეფოს დაშლისა. მართლაც, 1490 წელს მეფეს მოუწვევია დარბაზი კათალიკოზ-ეპისკოპოსთა და წარჩინებულთა მონაწილეობით. დარბაზს უმსჯელია და მიზანშეწონილად მიუჩნევია იურიდიულად ცნობა ფაქტობრივად უკვე არსებული კახეთისა და იმერეთის სამეფოებისა, სამცხე-საათაბაგოსი. მხარეები დაზავებულან და საზღვრებზეც შეთანხმებულან[2]. დაუძლურებულმა ქართველმა მეფეებმა ძლიერი მფარველი სახელმწიფოების ძებნა დაიწყეს თურქთა იერიშების მოსაგერიებლად. ქვეყანა ძალზე დაკნინდა.

მეფეთ მეფე მონაზონი ალექსანდრე დიდი

სწორედ ასე უწოდებს მეფე ალექსანდრეს მისი შვილი გიორგი მეფე: „ალექსანდრე მეფე თავის სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში ბერად შემდგარა და მონაზვნად აღკვეცილა. ეს მისი შვილის, გიორგი მეფის, 1499 წლის სიგელიდან ჩანს, სადაც იგი თავისთავს „დიდისა და მეფეთა შორის წარჩინებულისა და სანატრელისა ღვთივ გვირგვინოსანისა და ღვთივ-დიდებულისა, სულკურთხეულისა მეფეთა-მეფისა მონაზონისა ალექსანდრეს“-ძედ ასახელებს“[3].

ალექსანდრე მეფეს (1412-1442 წ.) ემორჩილებოდა სრულიად საქართველო, თუმცა კი თემურ-ლენგის შემდგომ საქართველოს მიწა-წყალი შემცირებული იყო. შეცვლილი იყო ეთნიკური გარემოც. საქართველოს მეზობლად ახლა უკვე თურქული ანდა გათურქებული მოსახლეობა ცხოვრობდა უმეტესად. გათურქდა საქართველოს აღმოსავლეთით მდებარე ალბანეთი. თვით საქართველოში შემავალი თემის გაჩიანხაჩენის (ყარაბაღის) შერეული – ალბანურ-ქართულ-სომხური მოსახლეობაც ცვლილებას განიცდიდა. ეს ძირითადად მოხდა თემურ-ლენგის დროსა და მის შემდეგ. მოსახლეობის გათურქებას ხელს ის უწყობდა, რომ ამ დროისათვის მონღოლთა გათურქების პროცესი მიმდინარეობდა, მონღოლები კი ქვეყნის მპყრობელები იყვნენ.

„თემურ-ლენგის ურდოების საქართველოში ხანგრძლივმა თარეშმა თვით მონღოლთა საბრძანებლის პოლიტიკური ასპარეზითგან სრულიადი დაშლის შემდგომაც ჩვენ ქვეყანას მძიმე მემკვიდრეობა დაუტოვა. ყოფილი ალბანეთის გათურქების პროცესი, მართალია, უკვე დიდი ხნის დაწყებული იყო, ჯერ დარუბანდის გზით ხაზართა შემოსევა – ჩათესლების გამო, შემდეგ კიდევ სამხრეთითგან სელჩუკიან თურქულ ტალღა-ტალღაზე მოწოლილი წამლეკავი ელების იქაურ საძოვრებზე დამკვიდრების წყალობით“[4].

ალბანეთში ამ დროს ჯერ კიდევ არ იყო თურქული ენა დამკვიდრებულ-განმტკიცებული, არამედ სპარსული. ალბანეთის დედაენა აქ X საუკუნიდან აღარ ისმოდა. სპარსული იყო სახელმწიფო, სამწერლობო და კულტურის ენა XIV საუკუნემდე. დამპყრობელ მონღოლთა შორისაც ეს ენა იკვლევდა გზას. „მაგრამ რაკი სამშობლოს გარეშე მყოფ მონღოლთა გათურქების უკვე XIII საუკუნის დამლევს დაწყებული პროცესი მეტად სწრაფად მიმდინარეობდა, მაჰმადიან მონღოლ თემურ-ლენგის ბატონობას მონღოლური ენის გავრცელება-გავლენისათვის არა შეუძენია რა, თურქული ელემენტები კი სტიქიურად გაძლიერდა. იგი საქართველოს მეზობლად აღმოსავლეთით მდებარე შაქის და შირვანშაჰების სამფლობელოში ძალზე საგრძნობი გახდა. ეროვნული განვითარების ასეთივე პროცესი, მძლავრი ნიაღვრის მსგავსად საქართველოს სამხრეთით მდებარე წინანდელი სომხეთის სამეფოებშიც მიმდინარეობდა, მაგრამ ქართულმა სახელმწიფოებრიობამ სომხეთის ასეთი ძალდატანებითი ეროვნულ-სარწმუნოებრივი შეცვლის პროცესი შეაჩერა და სომხობას თავის სამშობლოში მშვიდობიანად თავის მოყრისა და გაძლიერების საშუალება მისცა. თემურ-ლენგის ხანამ მდგომარეობა აქაც მეტად გააუარესა... ალბანეთის შემდეგ კი საქართველოს აღმოსავლეთის ერთი თემთაგანი, გაჩიან-ხაჩენი, რომლის გამგებლად საქართველოს მეფისაგან დანიშნული ხაჩინელები იყვნენ, მოსახლეობა კი შერეული ალბანურ-ქართულ-სომხური იყო, საქართველოს ხელიდან სწორედ თემურ-ლენგის ხანაში გამოეცალა“[5].

საქართველოს სამეფოს ფართობი ამის გამო აღმოსავლეთის მიმართულებით შემცირებული იყო. ასეთივე მდგომარეობა იყო სამხრეთ აღმოსავლეთის მიმართულებითაც. კერძოდ, ახლა არათუ ანისი აღარ შემოდიოდა საქართველოს სახელმწიფოში, არამედ ლორეც კი მიტაცებული ყოფილა მაჰმადიანთა მიერ.

საქართველოს ამ მხარეს მცხოვრები ადგილობრივი მოსახლეობა გამალებით თურქდებოდა: „...ადგილობრივი მოსახლეობის თურქულ-სპარსულ-მაჰმადიანური წამლეკავი გავლენა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ თანდათან ვრცელდებოდა და თავის სფეროდ სულ ახალ-ახალ ადგილებს ხდიდა“[6].

საქართველოს სახელმწიფო და, ცხადია, ქართული ეკლესია ვერ შეურიგდებოდა მკვიდრი მოსახლეობის გამაჰმადიანება-გათურქების პროცესს, განსაკუთრებით კი ლორეს სანახებისას, რომელიც ახლოს მდებარეობდა თბილისთან – საქართველოს ცენტრთან.

ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელს კათალიკოს-პატრიარქ თეოდორეს „აგარიანთაგან“, ანუ მაჰმადიანთა მიერ დაპყრობილი ლორეს ციხის წინააღმდეგ გალაშქრებაში ძალზე მნიშვნელოვანი მონაწილეობა მიუღია. ბრძოლის წინ კათალიკოსი ჩააგონებდა და სულიერად განამტკიცებდა ლაშქარს: „...პირველად ვედრებითა ღვთისათა და კვალად ლაშქართა მიმცნებითა ესრედ, ვითარმედ ამათ უსჯულოთა აგარის ნათესავთა ანდრონიკაშვილი ალასტანელი გიორგი მოუკლავს და მრავალი ქრისტიანენი წამებით აღუსრულებიან და დაუტყვევებიან და ტახტი მეფეთა განურყვნია და საპატიონი და ცამდის მაღალნი საყდარნი შეურაცხ უქმნიან, სახლ-სალოცავნი ქვაბ ავაზაკთა უქმნია და ჰუნეთა მათთათვის საყოფად განუჩენია.

აწ ბრძოლეთ ძლიერად, დაღათუ ვინმე ომსა შიგან აღსასრული მიიღოთ, ქრისტესათვის წამებულთა გვერდით მიითვალვით, და დაღათუ ვინმე დაკოდითა, ანუ დაშავებითა და რათაცა ტკივილითა იტანჯნეთ, ყოველსავე ქრისტე მისად ნებისყოფელად მიუთვალავს“[7].

„კათალიკოზ თეოდორეს მოქადაგეობას უმოქმედნია და მისი ჩაგონებითა და გამხნევებით აღფრთოვანებულს საქართველოს ჯარს ლორე მტრისათვის წაურთმევია და თვითონ დაუჭერია“[8].

ეს მოხდა 1431 წელს.

1434-35 წელს, ლორეს აღების შემდგომ, ალექსანდრე მეფეს სივნიეთის მხარე შემოუერთებია საქართველოსათვის, 60 000 ქრისტიანი სულით.

ალექსანდრე მეფემ სამხრეთის საზღვრების საკითხი მოაგვარა, ჩრდილოეთით კი დარიალის კარი საქართველოს ხელში იყო[9].

სამეფოს ძველებური ძლიერების აღდგენას ხელს დიდად უშლიდა ის, რომ მოსახლეობა საქართველოში, განსაკუთრებით კი აღმოსავლეთში, ძალზე შემცირებული იყო. ეს დიდ ეროვნულ უბედურებას წარმოადგენდა. ამიტომაც მეფეს დიდი შრომა სჭირდებოდა ამ დანაკლისის შესავსებად.

ქართველთა ეროვნულ კონსოლიდაციას უთუოდ უწყობდა ხელს ის, რომ მეფე დასავლეთ საქართველოდან მოსახლეობის ნაწილს აღმოსავლეთ საქართველოს შეთხელებულ მხარეებში ასახლებდა. ლორეს აღების შემდეგ ლორეს სანახებში „მამულები მიუღიათ საზოგადოების ყველა შეძლების წარმომადგენლებს: „ქართველთა დარბაზის ერთა ზემოთასა და, ანუ ქვემოთასა“[10].

„ზემოთა ქვეყანა“ სამეფოს ერთობის დროს ეწოდებოდა აღმოსავლეთ საქართველოს, ხოლო „ქვემო ქვეყანა“ – დასავლეთ საქართველოს. ამიტომაც, ლორეში მამულები როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს წარჩინებულებს მიუღიათ. აღსანიშნავია, რომ ამ მხარეში, ქვემო ქართლში, ჯერ კიდევ თამარ მეფის დროს და თამარამდეც, აქ მხარგრძელთა გაბატონებამდე, დასავლელი ქართველი დიდებულები ფლობდნენ მამულებს (ვარდან დადიანი, მისი სახლის შვილები და სხვანი). მხარგრძელების დროს აქ დასავლელ ქართველ მემამულეთა მფლობელობა, ალბათ, შეიკვეცა, მაგრამ „ქვემო“ დარბაისლებს მამულები აქ დარჩენიათ, ჩანს, ამას იხსენებდა ალექსანდრე მეფე ლორეს განთავისუფლების შემდეგ. „მოღწეული მასალების მიხედვით, საფიქრებელია, ქვემო ქართლის დასავლური კოლონიზაციაც, რაკი საქართველო იმ დროს გაერთიანებულია, დასაშვებია ვიფიქროთ, რომ მოსახლეობის დასავლეთიდან გადმოსვლას არა მხოლოდ სტიქიური, არამედ სახელმწიფოებრივ-ორგანიზაციული ხასიათიც ჰქონოდა“[11].

აღსანიშნავია, რომ, როგორც თამარის დროს ლორეს ქვემო ქართლის მხარგრძელთა მფლობელობაში გადასვლამ შეაფერხა აქ დასავლურ-ქართული კოლონიზაცია, ასევე მომხდარა ალექსანდრე დიდის დროსაც. ტრადიციულად ქვემო ქართლი ქართველი ორბელიანების სამფლობელო მამულს წარმოადგენდა საქართველოდან მათ გაძევებამდე. ჩანს, ასეთი ტრადიციის აღდგენა ისურვა ალექსანდრე დიდმა სივნიეთის შემოერთების შემდეგ. კერძოდ, მან სივნიეთის მფლობელ ბეშქენ ორბე-

ლიანს (უკვე გასომხებულს) ლორე უწყალობა. „ბეშქენ ორბელიანთან 1435-38 წლების განმავლობაში თურმე მრავალმა სომეხმა ლტოლვილმა მოიყარა თავი, რომელთაც ის პურით, ბინით და სამოსლითაც ძალიან ეხმარებოდა. ამის გამო ამ კუთხეს მაჰმადიანთა მიერ დაპყრობილი სომხეთიდან იმდენი სომეხი მოაწყდა, რომ მეფე ალექსანდრეს და მთავრობას ამდენი სომხობის აქ შეკრება და დამკვიდრება საქართველოსათვის საზიანოდ და სახიფათოდ მიუჩნევიათ, და როგორც ეტყობა, ამ მოვლენისათვის წინააღმდეგობა გაუწევიათ კიდეც“[12]. ჩანს, ამის გამო სომეხთა შორის ალექსანდრე მეფის მიმართ ცილისწამება გავრცელებულა და მისთვის ბეშქენ ორბელიანის მოწამვლაც კი დაუბრალებიათ. ეს მაშინ, როცა საუკუნეთა მანძილზე ქართულმა სახელმწიფოებრიობამ დიდად იღვაწა სომხეთში სომეხი ხალხის გადასარჩენად და ამიტომაც „სომეხნი ურჯულოებთან ყოველთვის ქართველებით იწონებდნენ თავს“[13].

დასავლურ-ქართული მოსახლეობა არა მარტო ქვემო ქართლში, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეებშიც ჩაუსახლებიათ. „კახეთის კოლონიზაცია ამ დროს დასავლეთ საქართველოდანაც უნდა მომხდარიყო. ამას ტოპონომიკური მასალა გვიმოწმებს“[14]. მაგ. ისტორიკოს ვახუშტი ბაგრატიონის რუკაზე ერწოს სანახებში (მდ. არაგვის მარცხენა ნაპირას) აღნიშნულია სოფელი „ოდიშელისძენი“. ამ სოფლის დასავლური წარმოშობა (ოდიშ-ელი-ძე) უეჭველია. მცხეთის მამულების 1569 და 1579 წლების სიებში ეს გვარი აქ მოსახლედ ჩანს. შეიძლება სხვა მაგალითების მოტანაც. გვიანდელი კახეთის წარმოქმნაში ვარაუდობენ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის მონაწილეობასაც[15].

ბარის მოსახლეობის შევსებას ცდილობდნენ მთებიდან გლეხების ჩამოსახლებით. მაჰმადიანური ქვეყნებიდან აბრუნებდნენ ტყვეებს. ასევე საქართველოში შემოდიოდნენ მაჰმადიანური ქვეყნებიდან ლტოლვილი სომხები, რომელნიც აქ სიმშვიდეს, მიწა-წყალს პოულობდნენ[16].

ყოველივე ზემოთ ჩამოთვლილის (საქართველოსათვის ძველი ტერიტორიების დაბრუნება, საზღვრების აღდგენა, თურქების ქვეყნიდან გაძევება, მოსახლეობის გამრავლებისათვის ზრუნვა, ქართული ეთნოსის თანაბრად განსახლება ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე) მიუხედავად, მეფე ალექსანდრეს „დიდი“ უთუოდ ეწოდა იმ გასაოცარი სააღმშენებლო სამუშაოების გამო, რომელიც მან გაწია მტერთაგან დანგრეული ტაძარ-ეკლესია-მონასტრების აღსადგენად.

მეფე ალექსანდრე დიდს უზრუნია საქართველოს განახლებისა და აღორძინებისათვის, შეუდგენია ფართო გეგმა და მიზანშეწონილი საშუალებებით დიდი მუშაობა უწარმოებია. ჯერ გამეფებისთანავე 1412 წლიდან გაუგრძელებია თავისი სულკურთხეული ბებია რუსას დაწყებული სამუშაო სვეტიცხოვლის დიდებული ტაძრის აღსადგენად და დაახლოებით 1431 წელს დაუმთავრებია. „მცხეთის საკათალიკოზო ტაძრის განახლებისათვის ცხრამეტი წელი მუშაობა მოუნდომებია“[17].

სვეტიცხოვლის აღდგენასთან ერთად „ალექსანდრე მეფე მთელ საქართველოს განადგურებული ციხეებისა და ეკლესია-მონასტრების აღდგენას შეუდგა. თემურლენგის შემოსევამ ისე გააოხრა ქვეყანა, იმდენად დიდი იყო საქართველოსათვის

მოყენებული ზიანი, რომ კერძო, ნაწილობრივ და თანდათანობით შეკეთებითა და განახლებით ჩვენი სამშობლოს მდგომარეობის გამოსწორება შეუძლებელი იყო. მხოლოდ მთელი სახელმწიფოს და ერის შეერთებული, თანხმობრივი, მიზანშეწონილი და ხანგრძლივი მოქმედებითა და დიდი ქონებრივი სახსრის გამოღებით შეიძლებოდა მონღოლთა ბარბაროსული შემოსევებისაგან განადგურებული ქვეყნის აღდგენა"[18].

სწორედ ამ მიზნით მან „შემოიკრიბნა კათალიკოზ-ეპისკოპოზნი და ყოველნი დიდებულნი და წარჩინებულნი, ერისთავთ-ერისთავნი, ერისთავნი და განიზრახა მათ თანა აღშენებისათვის კათოლიკე ეკლესიისა მცხეთისა და რომელთამე მოოხრებულთა ეკლესიებთა ... ხოლო მთავართა ესმათ რა ბრძანება ესე მეფისა, განიხარეს ყოველთა და შეჰკვეთეს ყოველთა საბრძანებელთა თვისთა, თვინიერ სამეფოსა გამოსაღებისა ყოველსა გლეხსა ერთსა კვამლსა ზედა სამი კირმანაული, რომელი არს ექვსი შაური აწინდელი, და მოჰკრებდიან ამას წლითიწლად და ამით იწყო შენებანი მცხეთისა, რუისს ღვთაებისა ეკლესიისა და სხვათა ეკლესიათა. გარნა მოცაცა მას მშვიდობა ღვთისაგან ათხუთმეტსა წელსა და შეასრულნა განზრახვანი თვისნი", – წერს ვახუშტი[19].

თანახმად ივანე ჯავახიშვილისა, მეფეს საქართველოს ეკლესიათა ერთობლივი განახლების სამუშაოები 1425 წელს დაუწყია და 1440 წლისათვის დაუსრულებია[20].

„ქართველი ხალხი აღტაცებული იყო იმითაც, რომ მან ასეთი დიდი საქმე, განადგურებული ქვეყნის აღდგენა განიზრახა და მოახერხა კიდეც, და იმითაც, რომ ყოველივე თავისი დაპირება ალექსანდრე მეფემ პირნათლად აასრულა"[21].

თავის სიგელებს, რომელნიც შეიძლება ერთგვარ ანგარიშის წარდგინებადაც მივიჩნიოთ ღვთისა და ქართული ეკლესიის მეთაურისადმი (მაგ. 1438 წლის სიგელი), ასე იწყებს: „ქ.სახელითა ღვთისათა ჩვენ პატრონმან მეფემან ალექსანდრე ესე უკუნისადმი გასათავებელი წიგნი და ნიშანი გკადრეთ და მოგახსენეთ თქვენ ... დედა-ქალაქს მცხეთისა საყდარსა და ქართლისა პატრიარქსა-კათალიკოზსა შიოს..."[22], საქართველოს მეფე ხშირად მოიხსენებს მთელი ამ აღმშენებლობითი მუშაობის პროცესებს: 1440 წლის სიგელში მოახსენებს მცხეთას: „...რა მეფედ დავჯედ, იყო მაშინ ყოველი საქართველო უსჯულოსა თემურისაგან აოხრებულ და ქართლი უნუგეშინისცემოდ განსრული დაგვიხვდა ...და მრავალი სული მოესრა და თავად დედაქალაქი მცხეთა და რაოდენნი საქართველოსა საყდარნი და ეკლესიანი და ციხენი იყვნეს ყოველნი დაექცივნეს, საფუძვლითურთ დაექცინეს... და შენ მიერითა შეწევნითა და წინამძღვარებითა ჯვარისა პატიოსანისათა ვიწყე ბრძოლად უსჯულოთა და განვასხენ მზღვართაგან ჩვენთა და ქრისტიანენთ ფრიადს მშვიდობასა და მყუდროებასა მიეცნეს და ვითარ ჩვენთაგან სათანადო იყო, ეგრეთ ვინმე და ვიგულისმოდგინე ყოველთავე საქართველოსა ციხეთა და საყდართა აღშენებად ... რაოდენი საქართველოსა ციხენი, საყდარნი და მონასტერნი არიან, ყოველნივე სრულიად ახლად აღვაშენენ და შევამკენ ..."[23].

მეფე ალექსანდრემ განამტკიცა მცხეთის, ანუ საქართველოს საპატრიარქოს ეკონომიკური საფუძვლები, შესწირა მას მამულები და სხვა ქონება.

„ალექსანდრე მეფის აღმშენებლობითი მოღვაწეობა მარტო სამშობლო ქვეყნის მიწა-წყალს არ შეეხებია, არამედ მისი მადლიანი ხელი და კეთილდღეობისათვის

მზრუნველი გული უცხოეთში გაფანტულ ქართულ დაწესებულებებსაც მისწვდომია. საბერძნეთსა და პალესტინაში მყოფ ქართველთა მონასტრებსა და დაწესებულებებსაც კვლავ მზრუნველი და გულშემატკივარი მფარველი გაუჩნდა“[24].

„ალექსანდრე მეფეს საბერძნეთში ათონის ქართულ მონასტერში განუახლებია „სასნეულო და ამის გოდოლნი და სენაკნი“. ჩანს, საქართველოში შეკრებილი თანხა საზღვარგარეთის შევიწროებულ ქართულ მონასტრებსაც მოახმარეს“[25].

„სათანადოდ აღუდგენიათ და შემდეგ მცხეთისათვის გადაუციათ (1424 წ.) „ჟამთა ვითარებითა აგარიანთა ხელისაგან მოშლილი“ გარეჯის უდაბნოები“[25].

მცხეთის საპატრიარქო მრავალ მამულსა და ქონებას ფლობდა სრულიად საქართველოში. აღვნიშნოთ ზოგიერთი მათგანი: „ტფილისის ეკლესია, სასახლე, ვაჭარნი, მამულნი, ბაზარნი, ქულბაქნი, ბაჟნი თვისთა შემოსავლითა, ავლაბრის მონასტერი – მეტეხის ყოვლად წმიდისა – მისის მამულითა, ავლაბრითა, ავლაბრის ჭალითა, მტკვრის პირას სოფელი და კონი და ახალ-უბანი, ქალაქს ვაჭრებითა, კრწანისი, სოფელი შინდისი, სოფელი წავკისის ... სომხითის ფარვანის-თავი, ფარვანი, სოფელი ფოკა. ტაშირს სოფელი საბა-წმინდა, კეთილ დაბა, მარმაშენის თავს სოფელი წყარო-მრავალი; და წინაუბნის სოფელი. ფუძე-მარგი, სოფელი ველთა, სოფელი მთავარ-ანგელოზისა, ლორეს სოფელი ამუჭი ეკლესიითა და მამულითა, სოფელი დასარღი, ახტალას კუამლი სომეხი ათი მათითა მამულითა, კუალად ახტალის ხევზედ სოფელი ვარდის უბანი ...“[26] და სხვა მრავალი სრულიად (ძირითადად აღმოსავლეთ) საქართველოში, მათ შორის ტაოშიც.

მაშინდელ მსოფლიოში საქართველოს იცნობდნენ, როგორც დიდ ქრისტიანულ ქვეყანას.

„...ირკვევა, რომ XV საუკუნეში ქართველებს კიდევ იმდენი გავლენა ჰქონიათ იერუსალიმსა და ეგვიპტეში, რომ როდესაც სომეხთა ეპისკოპოსს მარტიროსს უნდოდა ქართველ მონაზონთაგან გოლგოთა დაებრუნებინა, იმისდა მიუხედავად, რომ მისივე სიტყვით, ამ საქმისათვის ეგვიპტეშიც კი გამგზავრებულა რამდენჯერმე, ეგვიპტელ მოხელეებისათვის მირთმეულ საჩუქრებშიც დიდძალი ფული დაუხარჯავს, მაინც ვერა გაურიგებია რა. ეგვიპტის სულთანის კარზე მას ბოლოს თურმე გულახდილად ურჩიეს გოლგოთას საბოლოოდ გამოთხოვებოდა და ქართველებთან შეცილებისათვის თავი დაენებებინა, იმიტომ, რომ ქართველ ბერებს ზურგს მათი მეფე უმაგრებს, რომელიც ძღვენის გარდა ჩვენ შეგვპირდა, რომ თავის სამეფოში მუსულმანებს არ შეავიწროებსო“.

იმდროინდელი მოგზაური ბართლომე დე სალინიაგო მოგვითხრობს: იერუსალიმში სალოცავად შესვლის დროს ქართველები საზეიმოდ მორთულ-მოკაზმულ ცხენებსა და აქლემებზე სხედან და გაშლილ-აფრიალებული ეროვნული დროშებით თავისუფლად შემოდიან ქალაქში და სხვებივით სულთანს ამისათვის დაწესებულ გადასახადს არ აძლევენო. სალინიაგო ამასთანავე უმატებს, რომ „ეგვიპტისა და ოსმალეთის სულთანებს ქართველებისა ეშინიათო“[27].

ცნობილია, რომ სწორედ ამ საუკუნეში შედგა მსოფლიო საეკლესიო კრება ფერარა-ფლორენციისა. ეს კრება მსოფლიო საეკლესიო გაერთიანებას (ერთიანო-

ბის აღდგენას) ისახავდა მიზნად. ამ კრებაზე, როგორც წესი, დაცული იქნა დიპტიხი. სხდომის დარბაზში ერთ მხარეს თანმიმდევრობით დასხეს ჯერ საპატრიარქო ღირსების მქონე მართლმადიდებელ ეკლესიათა წარმომადგენლები, მათ შემდეგ კი მათზე დაბალი რანგით მდგომი სხვა მართლმადიდებლური ეკლესიები[28]. საპატრიარქო ეკლესიების რიგში კონსტანტინეპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიის, იერუსალიმის პატრიარქების წარმომადგენლების შემდეგ დასვეს საქართველოს საპატრიარქო ეკლესიის (საბუთებშია „საქართველოს მეფის“) წარმომადგენლებიც. ეს ყოფილა მიტროპოლიტი სოფრონი, როგორც ეს ვახუშტის შრომის შესაბამისი ადგილის შენიშვნიდან ჩანს: „სწერენ ხრონოლოგებისა შინა, რამეთუ ფლორენციის კრებასა ზედა იყო ერთი მიტროპოლიტი სოფრონ და ეპისკოპოზი ერთი, წელსა ქრისტესა 1433, ქართველნი, რომელნი იქნების ალექსანდრეს მეფობის წელი 19“[29].

სწორედ საპატრიარქო ღირსების მქონედ რომ მიაჩნდათ ქართული ეკლესია, ეს ჩანს იმ წლების სიგელებიდანაც. მაგალითად, მეფე ალექსანდრე ხაზგასმით უწოდებს თავის დროის კათალიკოსებს „პატრიარქებს“, ხოლო მცხეთას – „საპატრიარქო“ საყდარს. ეს კიდევ ერთხელ მიუთითებს იმის შესახებ, რომ დიპტიხში საქართველოს ეკლესიის ადგილის განსაზღვრასა და მსოფლიოს სხვა ეკლესიათა შორის საქართველოს ეკლესიის „საპატრიარქო“ ღირსების აღიარებას იმ დროს ჩვენში მნიშვნელობას ანიჭებდნენ.

მაგალითად: 1420 წლის მცხეთის სიგელში ნათქვამია: „ამავე ჟამსა დადგინდა პატრიარქად კათალიკოზი მიქაელ“[30].

1424 წლის სიგელშია: „ღვთისა საყდრისა დედაქალაქისა მცხეთისა პატრიარქად განმზადებულმან მონაზონმან დავით...“[31]. 1428 წლის სიგელში მცხეთას - „საპატრიარქო საყდარი“ ეწოდება („საყდარი“ უდრის ევროპულ „კათედრას“, რუსულ „პრესტოლს“). „...გვემსახურა ჩვენსა საპატრიარქოსა საყდარსა დედა-ქალაქის მცხეთისათვის...“[32].

ეს საბუთები სწორედ ფერერა-ფლორენციის კრების სამზადისის პერიოდშია გამოცემული. ყოველივე ეს მიუთითებს, რომ ქართული ეკლესიის საერთაშორისო ღირსების გრძნობა ამ დროისათვის ისევე მაღალია, როგორც XI-XII საუკუნეებში.

ალექსანდრე დიდი ძალზე ზრუნავდა საეკლესიო ერთობის დაცვისათვის. საეკლესიო სეპარატიზმს უკვე მის დროს უჩენია თავი, კერძოდ, სამხრეთ საქართველოში (მესხეთში), რაც უთუოდ მესხეთის მთავრების გავლენით, ანდა იძულებით ხდებოდა. საბედნიეროდ, თავისი მეფობის დაწყებისთანავე ალექსანდრე მეფემ შეძლო „გაეწვრთნა“ და გაეერთგულებინა ორგული მთავარი მესხეთისა, რასაც, ჩანს, საეკლესიო სეპარატიზმის აღმოფხვრაც მოჰყოლია. ამის გამო მაწყვერელი მთავარეპისკოპოსი წერს კათალიკოს გერასიმეს: „...როგორც ამას წინათ მეფეთა მლოცავნი და თქვენნი მომხსენებელნი და ერთგულნი ყოფილან, ამავე წესითა მეფეთა მლოცავნი ვიყვნეთ და თქვენნი მომხსენებელნი ვიყვნეთ: არც პატრიარქი მოვიხსენოთ ანტიოქიისა, არც მისგან გამოგზავნილი კაცი შევიწყნაროთ“[33].

ალექსანდრეს დროს ქვეყანაში ერთიანობა და მშვიდობა იყო, ხოლო საქართველოს გავლენა მის მეზობლებზე ძველებურადვე აღდგა. თანახმად ვახუშტისა,

1437 წელს ყარაბაღში ჩასულ მეფეს მორჩილებით მიეახლნენ განძელნი, შირვანელნი და დარუბანდელნი, „...განუჩინა მათ ხარკი და დაიმორჩილნა ყოვლითვე“[34].

1440 წელს, აღდგომა დღეს, მოულოდნელად, საქართველოს შავბატკნიან თურქმენთა მეთაური, თავრიზის მფლობელი ჯეჰან-შაჰი დასხმია თავს. ასეთ დროს თავდასხმას არავინ ელოდა, ამიტომაც ბევრი ქართველი დაუტყვევებიათ. თავისი გამარჯვების სახსოვრად 1664 მოჭრილი თავისაგან მინარეთი აუგია ქ. სამშვილდეში. თბილისი აუღია და ეკლესიები დაუნგრევია. „ქრისტიანებს დიდი ხარაჯა დაადეს, რათა აეძულებინათ გამაჰმადიანებულიყვნენო“[35].

ალექსანდრე მეფეს თავისი სიყვარული ქრისტეს მიმართ იმითაც გამოუმჟღავნებია, რომ თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში მეფობაზე უარი უთქვამს, ბერად შემდგარა და მონაზვნად აღკვეცილა. „...მეფემან ალექსანდრემ სახე მონაზონებისა შეიმოსა და უწოდეს სახელად ათანასე და აღაშენა თვისად სენაკი და სახლნი დიდნი ქვიტკირისანი მცხეთას, მისგან აღშენებულს მთავარ ანგელოზის ეკვდერთან და მუნ დადგა ვიდრემდის ცხოვრობდა სასოებითა და მოღვაწეებით“[36].

საუკუნო იყავნ ხსენება მისი!

ქართული ეკლესიის თავდადებული ბრძოლა საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობისათვის

ქართველი ერის ისტორიას ვერ გავიაზრებთ ქართული ეკლესიის მონაწილეობის გარეშე და, პირიქით, ისტორია ქართული ეკლესიისა არის ისტორია ქართველი ქრისტიანი ერისა.

მართალია, ქართველ ხალხს ეროვნული ერთიანობის შეგნება უკვე გააჩნია ქრისტეშობამდე დიდი ხნით ადრე და ფარნავაზ მეფის მიერ საფუძველჩაყრილ დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს მომცველ ერთიან სახელმწიფოში უხდებოდათ მოღვაწეობა ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს მოციქულებს, მაგრამ, იმის შემდეგ, რაც ქრისტიანული სარწმუნოება მიიღო და გაითავისა ყოველმა ქართველმა, ერის ისტორია ქართული ეკლესიის ისტორიის გარეშე წარმოუდგენელია.

საზოგადოდ ქრისტიანული ეკლესია და ქართველი ხალხი ურთიერთშეთვისებულ, ურთიერთშერწყმულ მთლიანობად იქცა.

ვითარცა სული და სხეული შეადგენენ ერთ მთელს და სხეულის ნაწილთა შორის გაფენილი სული იღვწის მისთვის, ასევე ქართული ეკლესია იღვწის ერისათვის. სწორედ ამიტომ ქართულ ეკლესიას არ შეეძლო დაეშვა დაყოფა, დაშლა საქართველოს სახელმწიფოსი, როგორც ერთიანი სხეულისა.

რა მოჰყვებოდა ქართველი ერისათვის საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის, მისი სულის დაყოფას? საეკლესიო დაყოფას არა მარტო სარწმუნოების დაცემა, არამედ გამოყოფილ ნაწილში ეროვნული გადაგვარებაც უნდა მოჰყოლოდა თან. „სცადე და მოსწყვიტე მზის სხივი თავის საწყისს. ცალკე ის ვერ იარსებებს, მოტეხილი ტოტი მოკვდება, სათავეს მოშორებული ნაკადული მყისვე დაშრება“, – წერს წმიდა ეპისკოპოსი კვიპრიანე კართაგენელი და თითქოს წინასწარ ჭვრეტს ბედს

საქართველოს დედაეკლესიისაგან მოწყვეტილი მესხეთის ეკლესიისა და მესხეთის ქართველობისა. სამშობლოსაგან გამოყოფილ მესხეთში ქრისტიანობა ჩაკვდა.

სარწმუნოების დაცვის სახელით ჯერ ყვარყვარე ათაბაგი და შემდეგ კი მზეჭაბუკ ათაბაგი ყოფდნენ დედაეკლესიისაგან მესხეთის ეკლესიას, მაგრამ „განა შეუძლია მას, ვინც არ იცავს ეკლესიის ერთიანობას, ჩათვალოს, რომ სარწმუნოებას იცავს?... ეს მაშინ, როცა პავლე მოციქული ეკლესიის შესახებ ამბობს: „ერთ ხორც და ერთ სულ... ერთ არს უფალი, ერთ სარწმუნოება, ერთ ნათლისღება, ერთ არს ღმერთი“ (ეფეს, 4,4-6). მტკიცედ უნდა დავიცვათ და შევინახოთ ეს ერთიანობა. ნურავის ტყუილს ნუ აჰყვება ჩვენი ძმობა, ნურავინ დაემუქრება სარწმუნოების ჭეშმარიტებას მუხანათური მზაკვრობით! ერთია ეკლესია... ერთია საწყისი, ერთია დედა, ნაყოფიერებით განმდიდრებული, ჩვენ მისგან ვიშვებით, მისი რძით ვიკვებებით, მისივე სულით განვსულიერდებით... ყოველი, ვინც განეშორება ეკლესიას, მემრუშე ცოლს ემგვანება და უცხო ექნება ეკლესიის აღთქმას, ვინც განუდგება ეკლესიას, ის აკლდება ქრისტეს მიერ დაპირებულ ჯილდოს, იგია უცხო, უხმარი, მტერი ეკლესიისა“, – წერს წმიდა მღვდელმოწამე კვიპრიანე კართაგენელი ეპისკოპოსი.

ცნობილია, რომ ერთიანი ქართული ეკლესია ორგანიზებულ იქნა ქართული სახელმწიფოს ხელშეწყობითა და წმიდა ნინოს ლოცვით IV საუკუნის დასაწყისში. თუმცა კი, ქრისტიანობა I საუკუნიდანვე იქადაგებოდა საქართველოში. ჩვენი ქართული და არაქართული წყაროებიც დაბეჯითებით მიუთითებენ, რომ ქრისტიანობა ჩვენში I-III საუკუნეებში განუწყვეტლივ იქადაგებოდა. ამ ცნობებს ამ ბოლო დროს ადასტურებს ახალი არქეოლოგიური მონაცემებიც. ქრისტიანული წესით უკვე II-III საუკუნეებში იმარხებოდა მოსახლეობის ნაწილი, აღმოჩნდა IV საუკუნემდელი საეკლესიო შენობაც (ნასტაკისში). ქრისტიანობა დიდ გავლენას ახდენდა ქართველთა ზნეობაზე ჯერ კიდევ წმიდა ნინომდე. ამის შესახებ წერს „ქართლის ცხოვრება“ მეფე რევ მართლის ცხოვრების აღწერისას. უნდა ვიფიქროთ, რომ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების მხრივ ისეთივე მდგომარეობა იყო, როგორც რომის იმპერიაში, კესარიაში, კაბადოკიაში, სომხეთსა თუ ასირიაში, სადაც ქრისტიანობის მარცვალი დათესეს თვით მოციქულებმა. ათასწლეულთა მანძილზე საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობლის ტახტს სამოციქულოს უწოდებდნენ, ჩანს, ეკლესიაში დაცული წმიდა გადმოცემის თანახმად, თვით ანდრია პირველწოდებულმა და სხვა მოციქულებმა დააფუძნეს ეს ტახტი თავიანთი მოღვაწეობით. წმიდა მოციქულმა ანდრიამ საქართველოს ორივე მნიშვნელოვან მხარეში იქადაგა, როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში. თანახმად „ქართლის ცხოვრებისა“, წმიდა ანდრიამ თავისი მოგზაურობისას ქრისტიანობა იქადაგა აგრეთვე აჭარაში, სამცხეში, ტაოში. აწყურიდან ის უთუოდ შიდა ქართლის გზით გადავიდა დასავლეთ საქართველოში (გაჰყვა არსებულ სავაჭრო გზას) და იღვაწა იქ. მანვე დააარსა საქართველოში პირველი საეპისკოპოსო აწყურში[37]. მოციქულებრივი მადლი განამტკიცა წმიდა ნინომ, რომელმაც სამეფო კარის გაქრისტიანების შემდეგ შეძლო ერთიანი, მთელი საქართველოს მომცველი ეკლესიის ორგანიზება. წმიდა ნინომ თავიდანვე მიაპყრო თავისი ღვთაებრივი ყურადღება უფლის კვართს, რომელიც I საუკუნიდანვე მცხეთაში იყო დაცული. სწორედ აქ, უფლის კვართზე დაეფუძნა

სამოციქულო საყდარი ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობლისა. უფლის კვართი ნიშანი იყო საქართველოს ეკლესიის ერთიანობისა, მუდმივი სიქადული, შემაერთებელ-შემაკავშირებელი ძალა ქართველი ქრისტიანობისა – იტყვის უფალი: „მე და მამაჲ ჩემი ერთ ვართ“ (იოანე, 10, 30). სხვა ადგილას მამისა, ძისა და სული წმიდის შესახებ წერია: „ესე სამნი ერთ არიან“ (I იოანე, 5,7) ...ეს საიდუმლო ერთიანობისა, ეს განუყოფელი თანხმობა ასახულია სახარებისეულ ამბავში ქრისტეს კვართის შესახებ. კვართი არ გაუყვიათ და არ დაუნაწილებიათ, არამედ წილად ხვდა ერთ კაცს და განუყოფელი, დაუნაწევრებელი დარჩა. ამასთან დაკავშირებით საღმრთო წერილი ამბობს: „ხოლო კვართი იგი, რომელ იყო უკერველ, ზეით გამოქსოვილ ყოვლად, თქვეს უკვე ურთიერთს: არა განვხიოთ ესე, არამედ წილ-ვიგდოთ ამას ზედა, ვისიცა იყოს“ (იოანე, 19,23-24). ამ კვართს მამისაგან ჰქონდა მაღლით მიცემული ერთიანობა და ამიტომ არ შეიძლებოდა დაენაწევრებინათ იმათ, ვისაც ის ერგო, არამედ ერთხელ და სამუდამოდ დარჩა მთლიანი და განუყოფელი. ამიტომ შეუძლებელია ქრისტეს სამოსი ჰქონდეს იმას, ვინც ქრისტეს ეკლესიას არღვევს. თავისი კვართის საიდუმლოთი უფალმა ეკლესიის ერთიანობაზე მიგვანიშნა. ვინაა უსჯულო და ორგული, ვინ შეუპყრია ისე ძალუმად განხეთქილების ჩამოგდების ვნებას, რომ შესაძლებლად მიაჩნია, ანდა აქვს კადნიერება, დაარღვიოს ღვთაებრივი ერთიანობა, უფლის კვართის ეკლესია ქრისტესი? თვით უფალი შეგვახსენებს და გვმოძღვრავს თავისი სახარებით: „და იყვნენ ერთ სამწყსო და ერთ მწყემს“[38] (იოანე 10, 10).

საქართველოს ეკლესიის სამოციქულო საყდრის სულიერად და ფიზიკურად დაფუძნება უფლის კვართზე მიანიშნებდა იმას, რომ ქართული ეკლესია მთლიანი, ერთიანი და დაუყოფელი უნდა ყოფილიყო, ვითარცა კვართი უფლისა, მისგანვე ძალამიცემულიცა და გაძლიერებულიც.

სწორედ ამიტომ შეძლო ქართულმა ეკლესიამ თავისი ერთიანობის დაცვა მაშინაც კი, როცა VI საუკუნეში გაუქმდა ქართული სახელმწიფოებრიობა. ერეკლე კეისარმა დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყლის მიტაცების შემდეგ (VII ს.) ქართულ ეკლესიას ჩამოაცილა თავისი იურისდიქციის ქვეშ მყოფი ტერიტორია, ხელსაყრელი მომენტის დადგომისთანავე დასავლეთ საქართველოს ამ ტერიტორიაზე ქართულმა ეკლესიამ აღადგინა თავისი იურისდიქცია. აქ VIII საუკუნეში დაარსებული აფხაზეთის საკათალიკოსო ერთიანი უფლის კვართის სამოციქულო საყდრის ნაწილს წარმოადგენდა. ამის შემდეგ ქართულმა ეკლესიამ დიდად იღვაწა საქართველოს გაერთიანებისათვის და ერთიანი საქართველოს მეფეებსაც XI-XV საუკუნეებში უმსუბუქებდა ქვეყნის მმართველობის სიმძიმეს.

სწორედ ამიტომ ეკლესიას არ შეეძლო, დაეშვა XV საუკუნის მიწურულს სახელმწიფოს დაშლა. ამის გამო ქართული დედა-ეკლესიისადმი მწყრალად განეწყვნენ სეპარატისტი-გამთიშველები. მათ ეკლესიის გათიშვაც ინებეს, რითაც დაღუპეს თავისი ხალხი.

ცნობილია, რომ XV საუკუნის ბოლოს ქართველ მეფე-მთავრებს შორის ატყდა შინაური ბრძოლა და ომი. მესხეთის მთავარი განსაკუთრებულ სეპარატიზმს

იჩენდა. „ირკვევა მხოლოდ, რომ ყვარყვარე ათაბაგი იმდენად დაბრმავებული ყოფილა ამ მტრობით და განკერძოებისათვის ბრძოლით, რომ უთანხმოება საეკლესიო სფეროშიც გადაუტანია, როგორც მესხეთის შინაურ მართვა-გამგეობაში დაუკითხავად მოქმედებდა, იმგვარადვე სურდა საეკლესიო წესწყობილებასა და ცხოვრებაშიც. მესხეთის საკათალიკოსო საყდრისაგან ჩამოშორება და სრული დამოუკიდებლობის მოპოვება სურდა. საქართველოს კათალიკოზები სამართლიანად შიშის თვალით შეჰყურებდნენ მესხეთის მთავრისა და ეპისკოპოსების განკერძოების პოლიტიკას და ამაში ქართული დედაეკლესიისა და საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის ორგულობას ხედავდნენ. საეკლესიო იერარქიის მხრივაც მესხეთის ათაბაგებს თავიანთი საბრძანებლის მცხეთის საკათალიკოზო საყდრისაგან ჩამოშორება სურდათ. ამის მიღწევა მათ, რასაკვირველია, მხოლოდ საქართველოს საეკლესიო ერთობის მოსპობითა და თავისთვის დამოუკიდებლობის მოპოვებით შეეძლოთ. ამ მიზნის განმახორციელებელ საუკეთესო საშუალებად ყვარყვარე ათაბაგს, როგორც ჩანს, მაწყვერელი ეპისკოპოსის ამაღლება და მისი მესხეთის საეპისკოპოსო საყდრების უფროსად ქცევა მიუჩნევია, ის, რაც მისმა მემკვიდრე ათაბაგებმა და განსაკუთრებით მზეჭაბუკ ათაბაგმა ცოტა ხნის შემდგომ განახორციელეს კიდეც... მათ სურდათ, რომ კათალიკოზის მაგივრობა თვით მაწყვერელს გაეწია და მაწყვერელს ეკურთხებინა. ყვარყვარე ათაბაგს საეპისკოპოსო პირების არჩევის უფლება უკანონოდ მიუტაცნია და თვით ჩაუგდია ხელში. ამას, რასაკვირველია, იმ მოსაზრებით სჩადიოდა, რომ საშუალება ჰქონოდა თავისი პოლიტიკის მომხრე და მის ბრძანებათა ყურმოჭრილი ყმები აერჩია ეპისკოპოსებად. ასეთ უკანონო და დამღუპველ პოლიტიკას საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის და ერთობის გაპიროვნებული გამოხატულების მატარებელი, „ქართლის კათალიკოზი და ყოვლისა საქართველოსა პატრიარქი“, სასტიკად ებრძოდა და ყოველს მესხეთით მცხეთაში საკურთხებლად მოსულს სამღვდელო პირს შემდეგს პირობის წიგნსა და ფიცს ადებინებდა: „თუ ყვარყვარემ, მაწყვერელმა ან სხვა რაიმე ხელი გვაძლიოს და დაგვპატიჯოს კურთხევისა მიზეზითა, სადამდის თქვენსა საყდარსა არ დაემორჩილნენ... ხელი არა გამოვართვა“-ო, თუ „მაწყვერელობა, ანუ სხვა ხელი რაიმე გვაძლიოს, არა გამოვართვათ ყვარყვარეს თქვენდა დაუმოწმებლადო“. ამ უკანასკნელი სიტყვებიდან ცხადად ჩანს, რომ მესხეთში საეკლესიო არჩევნების მაგიერ ყვარყვარეს პირადი არჩევანი სწყვეტდა მაღალ საეკლესიო თანამდებობისთვის საჭირო პირთა ვინაობას და მაწყვერლობას თუ სხვა საეპისკოპოსო „ხელს“ ის შეაძლევდა ხოლმე და ის ჰნიშნავდა“[39].

„რასაკვირველია, ყვარყვარეს მთელი მოქმედება საქართველოს პოლიტიკური დანაწილებისათვის საუკეთესო პირობების შექმნას უდრიდა და მთელი ქართველი ერის ინტერესების საწინააღმდეგოდ მოღალატური ნაბიჯი იყო. საეკლესიო კანონების თანახმად, ეპისკოპოსად არჩეული პირი, უეჭველად, მცხეთაში უნდა წასულიყო და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მიერ სვეტიცხოველში ყოფილიყო ხელდასხმული. მესხეთის მთავარმა სწორედ ამის მოსპობა მოისურვა“[40].

ისიცაა საფიქრებელი, რომ ყვარყვარე არა ახალ საეპისკოპოსო კანდიდატს აკურთხებინებდა მაწყვერელ ეპისკოპოსად, არამედ რომელიმე უკვე ნაკურთხ ეპისკო-

პოსს, თავის სამთავროში მოღვაწეს, ადგენდა ახალ კათედრაზე აწყურში. მაგრამ ეს მოქმედება უმცხეთოდ, ცენტრისადმი დაუმორჩილებლობად აღიქმებოდა. ამიტომაც ეპისკოპოსს, რომელსაც მცხეთა აკურთხებდა ხოლმე და მესხეთში სამოღვაწეოდ გზავნიდა „...კურთხევამდის კატეგორიულად ფიცს და აღთქმას ადებინებდნენ, რომ ის საქართველოს მწყემსმთავრის ერთგული და საქართველოს მეფის მომხსენებელი და მლოცველი იქნებოდა“.

„წირვა-ლოცვის დროს საქართველოს მეფის მოხსენება საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის გამოხატულებას წარმოადგენდა და ყვარყვარე ათაბაგსაც სწორედ ამის მოსპობა ჰსურდა“[41].

„ამ ორი-სამი აღთქმისა და ფიცის წიგნითგან სრულის სიცხადით და მიმზიდველობით აშკარავდება საქართველოს ეკლესიის საჭეთ-მპყრობელის ბრძნული, ნამდვილად სახელმწიფოებრივ-ეროვნული მიზანშეწონილი პოლიტიკა და მოღვაწეობა.

უეჭველია, ყოველი შეგნებული ქართველი მოღვაწის თანაგრძნობა მაშინაც, როდესაც ეს ბრძოლა წარმოებდა, ქართული ეკლესიის მწყემსმთავრის მხარეზე იქნებოდა და ახლაც, საუკუნეთა შემდგომაც, საქართველოს კათალიკოსთა ეს მედგარი ცდა საქართველოს განხეთქილებისა და განკერძოების პროცესის შესაჩერებლად მშვენიერ ბრძოლად გვეხატება.

განა ქართველი ერისათვის მართლაც დამღუპველი არ უნდა ყოფილიყო მესხეთის ეკლესიის წადილი და მცდელობა სრულიად საქართველოს საკათალიკოსო საყდრისაგან ჩამოსაშორებლად? როდესაც საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელნი მესხეთის სამღვდელოებისაგან საკათალიკოსო საყდრის მორჩილებას მოითხოვდნენ, როდესაც იქაურ ეპისკოპოსებსა და ხუცესთ უეჭველად მტკიცე ფიცს ადებინებდნენ, რომ თითოეული მათგანი საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქთა და „მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა“ მომხსენებელი ყოფილიყო, განა ამით ესენი საქართველოს მთლიანობისა და ერთობის განმტკიცებისათვის არ იღვწოდნენ? მესხეთის ეკლესიებში საქართველოს მეფისა და კათალიკოსის სახელების მოხსენება წირვის დროს სრულიად საქართველოს მთლიანობისა და განუყოფლობის თუმც გარეგანი, მაგრამ მაინც დიდმნიშვნელოვანი სიმბოლური გამოხატულება იყო და ამის საწინააღმდეგოდ ბრძოლა მხოლოდ საქართველოს ან დაუძინებელ მტერს, ან მის შეუგნებელსა და პირადი პატივმოყვარეობით გონებადახშულს შვილს შეეძლო“[42].

მაგრამ „მცხეთისაგან მესხეთის საეკლესიო ჩამოშორება საეკლესიო კანონების თვალსაზრისით არც ისეთი ადვილი და მარტივი საქმე იყო, როგორც ეს ჯაყელთა გვარის ათაბაგებს ეგონათ. უზენაეს მწყემს-მთავრის ურჩობა დიდ და მიუტევებელ ცოდვად ითვლებოდა და ასეთს დანაშაულს შესაფერისი სასჯელიც მოჰყვებოდა ხოლმე“[43].

აი, რას წერს ამის შესახებ თ. ჟორდანია, რომელსაც თავის ქრონიკებში მოჰყავს შესაბამისი სიგელებიც: „1453 წ-ს მცხეთის სიგელი ...შინაარსი სიგელისა დიდად საყურადღებოდ ჰხატავს მაშინდელს პოლიტიკურს განცალკევებას საათაბაგოსას: ყვარყვარე II, მოქიშპე მეფის გიორგისა (1451-1466) სცდილობს ეკლესიური განხეთქილებაც მოახდინოს და საათაბაგო ეპისკოპოსებს თვითონ ჰნიშნავს, ამასთან ის

ცდილობს საათაბაგოს ეკლესიები მცხეთას მოსწყვიტოს და ანტიოქიის საპატრიარქოს შეუერთოს. ეს უნდა ყოფილიყო მიზეზი კათალიკოზის „დავითის (ჰმართავდა 1447-1459) „გაწყრომისა“ ყვარყვარეზედ“.

„ქ... სვეტისა ცხოველისა და ყოვლად საშინელისა ანჩისა ხატისა თავსმდებობითა, ამა ყოველთა ღვთისა წმიდითა ზეცისა და ქვეყნისათა თავსმდებობითა და შუამდგომლობითა ესე წიგნი და პირი გკადრეთ თქვენ ქრისტეს ღვთისა მიერ ქართლისა კათალიკოზსა დავითს მე აბელისძემან ანჩელ არქიმანდრიტმან ქერობინ მის ჟამსა შედეგად, ოდეს მაწყვერელი და სამცხის ეპისკოპოსნი თქვენგან უჯვარო და შეუნდობელნი იყვნეს საფარისა თავზედა და თქვენ დიდითა ხვაიშნითა მაკურთხეთ. აწ დღეისთაგან წაღმა ჩემად დღედ სიკვდილამდე ვიყო თქვენი და თქვენის საყდრისა ერთგული და მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა თქვენ მოგიხსენებდეთ. ვინ თქვენგან უჯვარო და შეუნდობელნი იყვნენ, ჩვენგანაცა უჯვარო და შეუნდობელი იყოს. თქვენგან შეუნდობელთა ეპისკოპოსთა გვერდით ჟამი არა ვწიროთ, სადამდის თქვენგან ახსნილობისა და შენდობისა ნიშანი არა მოგვივიდეს. ვის სწყალობდეთ, ჩვენცა მისი მლოცველნი ვიქმნეთ და თუ ყვარყვარემ მაწყვერელობა, ანუ სხვა რამე ხელი გვაძლიოს და დაგვპატიჟოს კურთხევისა მიზეზითა, სადამდის თქვენსა საყდარსა არა დაემორჩილნენ და რაზედაც უწყრებით თქვენისა საყდრისა წესითა, იგი ესრეთვე არა დაგვეურვოს, როგორაცა თქვენ და თქვენსა საყდარსა გმართებს მით წესითა სხვა ხელი არა გამოვართვა და არცა რა ვინდომო თქვენად დაუმოწმებლად და შეუნდობელად თქვენისი საყდრისა მტრისა მტერნი ვიყვნეთ და ერთგულთა მოყვარენი და მლოცველნი ვიყვნეთ...“[44].

ასეთივე სიგელს იძლევიან კუმურდოელი ეპისკოპოსი და, ალბათ, სხვა მღვდელმთავრებიც. განსაკუთრებით საინტერესოა 1453 წელს საფარისა და ვარძიის მონასტერთა ბერების მიერ მცხეთის პატრიარქისადმი მიცემული სიგელის გადარჩენილი ნაწილი: „...ესე წიგნი და პირი გკადრეთ თქვენ... ქართლისა კათალიკოსსა დავითს მეუფესა პატრონსა დაგიდევით აღთქმა... ჩვენ საფარისა და ვარძიისა ძმათა მას ჟამსა, ოდეს მცბიერი ბერძენი მოვიდა, ცრუ წინასწარმეტყველი და მცირითა რათმე სიტყვითა მიგვიზიდნა. აწ თქვენ გაგვიწყერით და კიდევ უმართლე იყვენით ამად რომე ... ვითარცა წესითა ყოფილ ვართ, მათვე წესითა ვიყვნეთ, არც მიტროპოლიტი (ბერძნისა) შემოვუშვათ, არც მისი წიგნი ვნახოთ, არცა მისი მცნება გავიგონოთ და არასთანა მისი არა ვირწმუნოთ, არც უმცხეთოდ ჩვენი მღვდელი და დიაკონი იკურთხეოდეს...“[45].

საოცარი ისაა, რომ ჩვენი მოძმე მართლმადიდებლური საპატრიარქოები ანტიოქიისა და იერუსალიმისა (ისინი მაშინ ზოგჯერ ერთიანდებოდნენ კიდეც), ხელისშეწყობის ნაცვლად, ძმური თანაგრძნობისა და სულიერი დახმარების მაგიერ, ყოველგვარად ცდილობდნენ, დაეშალათ ერთიანი ქართული ეკლესია, დაენაკუწებინათ ის, რათა შემდეგ რაიმე ნაჭერი შეხვედროდათ და თავიანთი მატერიალური არსებობა დაეკმაყოფილებინათ.

ყოველგვარი საეკლესიო კანონის დარღვევით, წმიდა მსოფლიო კანონების აკრძალვათა არად ჩაგდებით, ისინი იჭრებოდნენ საქართველოს საეპისკოპოსოებში, თავ-

იანთი ნებისაებრ, არა საღმრთო კანონებით, ყოვლად უკადრისი ცბიერებით, არ-ღვევდნენ წმიდა ნინოს ღვაწლითა და ლოცვით საუფლო კვართზე დაფუძნებულ წმიდა ანდრიას სამოციქულო საყდარს.

რა აიძულებდათ წმიდა იერუსალიმისა და წმიდა ანტიოქიის მღვდელმთავრებს ქრისტიანთა დამაბრკოლებელი საქმეების კეთებას? ეს ყოფილა მათი ფინანსური გაჭირვება.

„მაჰმადიანთა მიერ აღმოსავლეთის დაპყრობისა და განსაკუთრებით ბიზანტიის სახელმწიფოს დაუძლურებისა და თურქთაგან დაპყრობის შემდგომ, ანტიოქიის და იერუსალიმის მღვდელთ-მთავარნი, თვით პატრიარქიც კი ხშირად თავიანთ სამწყ-სოს ჰშორდებოდნენ და უცხოეთის სახელმწიფოებს ეწვეოდნენ ხოლმე ფულის და სხვა ყოველგვარი დახმარების სათხოვნელად და შესაგროვებლად. მათხოვრობის გზაზე მდგომთ უცხოეთის გულუბრყვილო ქრისტიანების წინაშე თავიანთი სახე-ლის გატეხა არ სურდათ და თავიანთი თავი „უსჯულოების“ აღმომფხვრელად და ძველი საეკლესიო კანონებისა და უფლებრივი მდგომარეობის აღმადგენელად მოჰქონდათ. ჩვეულებრივ ამგვარ პირებს, რასაკვირველია, ცბიერება და ცრუმორწ-მუნე ხალხის მიზიდვა საშუალებას აძლევდა თავიანთი პირადი საქმე, ფულის შეგროვება, ვითომც „უსჯულოთა“ ხელითგან წმიდა ადგილებისა და ტანჯულ ქრისტიანთა განსათავისუფლებლად მოწყობილი, ფართოდ და ბრწყინვალედ მოეხ-ერხებინათ ...ვარძიის მონასტრის ძმობას თავისი ერთგულების წიგნში აღნიშნული აქვს, რომ „მას ჟამსა“-ც თურმე მესხეთში ერთი ამნაირი „მცბიერი ბერძენი მოვიდა, ცრუ-წინასწარმეტყველი“, რომელმაც „მცირითა რათამე სიტყვითა მიგვიზიდნა“ და მოგვხიბლაო. ეს ცბიერი ბერძენი ბერი „მიტროპოლიტი“ ყოფილა ... საეკლესიო კანონები ეპისკოპოსს სხვის სამწყსოში ადგილობრივ მღვდელთ-მთავრის ნებადაუ-რთველად ყოფნას უკრძალავენ. მით უმეტეს, „არა ხელეწიფების ეპისკოპოსსა სხვისა ეპისკოპოსისა სამრევლოსა ქალაქსა ანუ სოფელსა საერო მოძღვრებად, ანუ კურთხევად ხუცისა, გინა დიაკონისა უნებლიეთ ეპისკოპოსისა მის ადგილისა“[46] ... „მცბიერი ბერძენი“ მღვდელ-მთავრის ქადაგება თურმე ღაღადებდა იმასვე, რაც ათაბაგს სწადდა: რომ „უმცხეთოდ ჩვენი მღრდელი და დიაკონი იკურთხეოდესო“ და ეპისკოპოსნიცა და სამღვდლო დასიც ქართლისა კათალიკოზისა „ბრძანებისა მორჩილნი“ არა ყოფილიყვნენ. ამგვარს ქადაგებას გავლენა მოუხდენია და თავისი ნაყოფიც გამოუღია. თვით ვარძიის ძმობას გულახდილად აღიარებული აქვს „სი-ტყვითა მიგვიზიდნაო“[47].

აღსანიშნავია, რომ სწორედ აღნიშნულ წლებში, კერძოდ, 1456 წლისათვის სა-ქართველოში ჩამოსული რომის პაპის წარმომადგენელი (ეპისკოპოსი) ანტიოქიელ-იერუსალიმელ ეპისკოპოსებზე მომეტებულ მადას იჩენს და ქართული ეკლესიის რომის ტახტისადმი მიერთებისათვის იღწვის. მას თავისი აზრით, ეს ოცნება ვითო-მდა განუხორციელებია კიდეც.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნული, შედეგი იყო იმ საოცრად ურთულესი საგარეო და საშინაო ვითარებისა, რომელშიც მაშინ ქვეყანა იმყოფებოდა. სწორედ აღნიშნულ წლებში ოსმალეთმა კონსტანტინეპოლი აიღო, საქართველო თურქულ-მაჰმადიანურ

რკალში მოექცა, რასაც დაერთო შინაგანი განხეთქილება. მთავრები მეფეს ებრძოდნენ, ზოგჯერ ამარცხებდნენ და ატყვევებდნენ კიდეც. მესხეთისა თუ იმერეთის მთავრები, ერისთავები თავიანთი კუთხეების ეკლესიების დამოუკიდებლობაზე ოცნებობდნენ. სწორედ ასეთ დროს ჩამოვიდა საქართველოში რომის პაპის წარმომადგენელი. მან ჩააგონა საქართველოს მეფესა და მთავრებს, რომ თუ ისინი აღიარებდნენ რომის პაპის საეკლესიო უზენაესობას, რომ „პაპი მსოფლიო ეკლესიის მეთაური და უფლის ნაცვალია ამ ქვეყნად“ (რაც კათოლიკური სარწმუნოების აღიარებად ითვლებოდა მათი აზრით), მაშინ პაპი ევროპელ მეფეებს აღძრავდა ოსმალთა წინააღმდეგ და ისინი ევროპის მხრიდან შეებრძოლებოდნენ თურქებს.

მართლაც, როგორც მოღწეული წერილებიდან ჩანს, ქართველმა მეფე-მთავრებმა თითქოსდა აღიარეს პაპის უზენაესობა. რა შედეგი მოჰყვა ქართველ ხელისუფალთა ამ დაჯერებას? რომის პაპმა ევროპელი მეფეები ვერ აღძრა თურქთა წინააღმდეგ. საქართველოში დაიწყო კიდევ უფრო მძაფრი შიდა ომი. საეკლესიო განხეთქილება კიდევ უფრო გამძაფრდა მესხეთსა და დასავლეთ საქართველოში. ამ დროსვე იერუსალიმელ-ანტიოქიელი იერარქები ყოველ ღონეს ხმარობდნენ მცხეთის სამოციქულო ტახტიდან დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთის ეკლესიების ჩამოსაშორებლად. შექმნეს კიდეც შესაბამისი დოკუმენტები. გამძაფრდა ცილისწამებანი მცხეთელი კათალიკოს-პატრიარქის მიმართ. ამან დასცა ქრისტიანობის ავტორიტეტი მესხეთში (და, ალბათ, დასავლეთ საქართველოშიც), რამაც, საბოლოო ჯამში, გზა გაუხსნა მაჰმადიანურ სარწმუნოებას და მესხების სწრაფ გამაჰმადიანებას.

ამიტომაც, რომის პაპის წარმომადგენლის ქმედება ქართული ეკლესიის მიმართ ისევე შემაძრწუნებელი შედეგის მომტანი იყო, როგორც ანტიოქიელ-იერუსალიმელი იერარქებისა. ჩანს, ალბათ, ამიტომ უწოდებდა მარი ბროსე პაპის წარმომადგენელს ლუდოვიკო ბოლონიელს „ქვებუდანა მოშულლე ფანატიკოსს“[48].

ყვარყვარე რამდენჯერმე ევროპელი მოკავშირეებისადმი გაგზავნილ თავის წერილებში რომაელ ლუდოვიკოს „ჩემს პატრიარქს“ უწოდებს. ისეთი შთაბეჭდილებაა, რომ ყვარყვარე მზადაა „თავის პატრიარქად“ და პირველიერარქად გამოაცხადოს ნებისმიერი სამღვდელო, სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის გარდა. ჯერ ბერძენ მიტროპოლიტ-პატრიარქებს აწყვერელი ეპისკოპოსი „დაადგენინა“ პირველიერარქად მესხეთისა, ეს, თავის მხრივ, იმას ნიშნავდა, რომ სწორედ ეს ბერძნები უცვნია ყვარყვარეს „თავის პატრიარქად“. ასევე მოიქცა რომაელი ეპისკოპოსის მიმართაც და ეს ლუდოვიკო ბოლონიელი „თავის პატრიარქად“ აღიარა.

თუმცა, მეფე გიორგიც მსგავსადვე მოქცეულა ამ რომაელის მიმართ, რაც უთუოდ დაედო საფუძვლად სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქისადმი გაუგონარ ურჩობას, რასაც იმ დროს იჩენდნენ მესხეთში, დასავლეთ საქართველოსა და, როგორც ჩანს, სხვა კუთხეებშიც. მალე გამოჩნდა ყველა უცხოელის „მზრუნველობის“ შედეგი.

1459 წელს ყვარყვარე ათაბაგი, ანუ როგორც მას ასახელებენ „საქართველოს მთავარი“, წერს ბურგუნდიის დუკას წერილს, რომელშიც, როგორც ითქვა, არა სრულიად საქართველოს კათალიკოსს უწოდებს თავის პატრიარქს, არამედ რომის ეკლესიის წარმომადგენელ ლუდოვიკოს: „...აწ ბატონი ჩვენი პატრიარქის ლუდო-

ვიკოს ბრძანებით შევურიგდი ყველა ჩემს მეზობელ ქრისტიანე მთავრებსა და გადავწყვიტე მთელი ჩემი ღონე და შეძლება მოვიხმარო ოსმალების წინააღმდეგ, როგორც დავპირდი ჩვენს პატრიარქს"[49]. – „აგერ 50 წელიწადია, ესეთი მშვიდობა და ერთობა, რომელიც აწ ვყავით, არ გაგონილა ჩვენს ქვეყანაში. ეს ვყავით ჩვენის ბატონის პატრიარქის ბრძანებით და ჩაგონებით და ეგრეთვე თანახმად წერილისა ბატონის პაპისა, რომელმაც მოგვწერა და გვაუწყა, რომ მან თავის ქალაქში ყველა ლათინის მთავრები უნდა შეკრიბოს და რჩევა ჰქმნას, რათა მოემზადონ ურწმუნოებთან სასაუბროდ".

როგორც აგრეთვე გიორგი მეფის წერილიდან ჩანს, მასაც „თავის პატრიარქად" ეს ლათინი სამღვდელო აურჩევია. თუმცა კი,ანტიოსმალურ კოალიციაში შემავალ არც ტრაპეზუნტის იმპერატორსა და არც მცირე სომხეთის მთავარს რომის ეკლესიის წარმომადგენელი „თავის პატრიარქად" არ უცვნიათ, რითაც სიმშვიდე დაიცვეს თავიანთ ქრისტიანულ სამწყსოში.

„...მიწერილია ბურგუნდიის დუკასთან დავით ტრაპეზუნტის იმპერატორის წერილიც ... იმპერატორი ბოლონიელ ლუდოვიკოს პატრიარქს სრულებითაც არ უწოდებს, არამედ იხსენიებს მარტო ელჩად („ორატორ"). ...არც ისა სჩანს, რომ მცირე სომხეთის მთავარს ეწოდებინოს, ანუ ესურვებინოს ლუდოვიკოს პატრიარქობა. ეგრეთვე ცხადია, რომ სპარსეთის მეფეს ჰასანბეგს სრულიადაც არ დასჭირდებოდა იმის პატრიარქობა. მაშ, გიორგიმ და ყვარყვარემ აირჩიეს იგი თავიანთ პატრიარქად..."[50].

მალე გამოჩნდა ყოველივე ამის შედეგი. რომის პაპმა და ამ ეგრეთ წოდებულმა „პატრიარქმა" ვერ შეძლეს ევროპელი მეფე-მთავრების ყურადღების მიპყრობა აღმოსავლეთის პრობლემებისადმი. საქმე ჩაიშალა. ამის შეტყობისთანავე საქართველოში ატყდა უსასტიკესი შიდა ომი მეფე-მთავარ-ერისთავებს შორის, ქვეყანა მოიშალა, ქრისტიანობის ავტორიტეტი დაეცა. ისმის კითხვა, თუ რომის ეკლესიას საქმის გაკეთება არ შეეძლო, რატომღა სცემდა ძირს საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ავტორიტეტს, ითვისებდა მის უფლებებს და ამით კი ქვეყნის ერთიანობას არღვევდა? იგივე ითქმის ანტიოქია-იერუსალიმის საპატრიარქოების შესახებაც.

ასეთი აშლილობის დროს გამოიჩინა თავისი ძალა საქართველოს სამოციქულო ეკლესიამ და, როგორც აღინიშნა, მესხეთის ეპისკოპოსებს ფიცს ადებინებდა, რომელშიც ნათქვამი იყო, რომ ზემოთ აღნიშულ უცხოელ იერარქთა მსგავსნი არც „შემოუშვათ, არც მისი წიგნი ვნახოთ, არც მისი მცნება გავიგოთ და არასთანა მისი არა ვირწმუნოთ, არც უმცხეთოდ ჩვენი მღრდელი და დიაკონი იკურთხეოდეს და ვიყვნეთ თქვენსა ბრძანებისა მორჩილნი".

მაგრამ ასეთი ფიცის დადება აშფოთებდა სეპარატისტ ათაბაგებს და მათმა უგუნურმა მრისხანებამ იმ ზომას მიაღწია, რომ ქართველი კათალიკოს-პატრიარქის მიმართ ცილისწამებაც იკადრეს და ამ ცილისწამების გავრცელებისთვისაც იზრუნეს. მცხეთის ავტორიტეტის დაცემით მათ უთუოდ დასცეს საერთოდ ქრისტიანობის ავტორიტეტი მესხეთში, რამაც მაჰმადიანობისადმი წინააღმდეგობა შეამცირა.

ათაბაგები „აღშფოთებული და განრისხებული ჩიოდნენ: „ვინც ჩვენი ეპისკოპოზი მათგან (ე.ი. კათალიკოსის) წინა საკურთხეველად მივა, მაგათი და მეფის

ერთგულობაზედ აფიცებდენო“, ის ფარისევლურად საეკლესიო კანონების დარღვევაზე და „სჯულის გარდამავალ საქმეზე“ სწუხდა, რომელსაც ვითომაც კათალიკოსები ამგვარს შემთხვევებში სჩადიოდნენ, „მაგათ უკეთ იციან, ნაფიცარი არც ეპისკოპოსი შეიწყნარების და არც ხუცესი და ნურც ჩვენ გვიზმენ უწესო რამე საქმე შემოიღონ“-ო, ვერაგული ცბიერებით გაიძახოდნენ ისინი, თითქოს თავისი დედაეკლესიის და მისი საჭეთ-მპყრობელის ურჩი და ერისა და სამშობლოს მთლიანობის უარისმყოფელი და დამრღვევი ეპისკოპოსი ან მღვდელი კი შესაწყნარებელი ყოფილიყოს!“[51].

შემდეგ კი ცილისწამებაც გაავრცელეს, თითქოსდა ჩვენი ეკლესიის მეთაურს ქრთამს აძლევდნენ კურთხევისას. ივ. ჯავახიშვილმა გაარკვია, რომ ეს იყო სიცრუე, თუნდაც იმიტომ, რომ „...საამისო ობიექტური პირობები არ მოიპოვებოდა“[51].

„თუ ამისდა მიუხედავად ათაბაგის და მის მომხრეთა ბანაკში მაინც საჯაროდ ლაპარაკობდნენ კათალიკოსის მექრთამეობაზე, ეს მხოლოდ იმის მაჩვენებელია, თუ რამდენად ულმობელი და დაუზოგავი ბრძოლა ყოფილა მეფე-კათალიკოს-ათაბაგს შორის და საქართველოს ერთობისა და განკერძოების მომხრეთა შუა, რაოდენი გესლითა და შხამით უნდა ყოფილიყო აღსავსე ამის გამო მესხეთის მაშინდელი ცხოვრება!...“[51].

საბოლოოდ, მესხეთის ათაბაგებმა ძლიერი წადილის მიუხედავად, ვერ შეძლეს მესხეთის ეკლესიის ჩამოშორება საქართველოს დედა-ეკლესიისაგან. ამის შემდეგ მესხეთის სამღვდელო პირთ კათალიკოზისა და მეფის ერთგულებაზე აფიცებდნენ „...ეს ფიცი იმავე დროს საქართველოს სახელმწიფოსი და ეკლესიის მთლიანობისა და ერთობის ფიცი იყო, ამიტომაც შთამომავლობასა და ისტორიას კი არ შეუძლია მათი ღვაწლი ერისა და ქვეყნის წინაშე მთელი თავისი სიღრმე-სივრცით არ დააფასოს“[52].

ასე გაგრძელდა საუკუნის ბოლომდე. XVI საუკუნის დასაწყისში ათაბაგმა მზეჭაბუკმა კვლავ წამოიწყო საეკლესიო განკერძოებისათვის მოქმედება.

თედო ჟორდანია წერს: „1500-1516 წ.წ. მესხეთის სიგელი გვიმტკიცებს, რომ მზეჭაბუკ ათაბაგს, პოლიტიკური განცალკევების მოსურნეს, მოუნდომებია საათაბაგოს ეკლესიის მოწყვეტა მცხეთისაგან და ანტიოქიის პატრიარქის დიროთეოსისათვის დაუმორჩილებია, რაისათვის დიროთეოსი დიდად აქებს მზეჭაბუკს, რომელსაც უწოდებს: „ღვთის მოშიშად“, „მართალ-მადიდებლად“ და „დიდ მეფედ ჩვენად და ყოვლისა აღმოსავლეთისა ხელმწიფედ“, ხოლო ქართლის მეფესა და მის ერს - „უსჯულოდ“.

„...წყალობითა ღვთისათა დიროთეოს პატრიარქი დიდისა ღვთისა ქალაქისა ანტიოქისა ვიიძულენით თქმად ამას დიდისა პატრონის მზეჭაბუკის მიერ: რამეთუ მაგან ოდენ მხოლომან იყურჭუმ ჭეშმარიტად ემბაზსა შინა ნათლისღებისასა. ყოველივე განგვაცადა და გულისხმა გვიყო და ეგრეთვე მაწყვერელისა სიკეთე. მას მივათვალეთ ყოველი საბრძანებელი პატრონისა მზეჭაბუკისი, რათა ეპისკოპოსნი მისგან იკურთხოდნენ ყოველნივე და მისსა წესსა და ბრძანებისა მორჩილებდნენ და სჯულთა მისთა ერჩდნენ და მისგან იმწყსებოდნენ“[53].

ჰქონდა თუ არა რაიმე უფლება ანტიოქიის პატრიარქს, შემოჭრილიყო საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის საზღვრებში და მისგან მოეწყვიტა ერთი ნაწილი? ანტიოქიის პატრიარქის მოქმედება არღვევდა საეკლესიო კანონებს, მსოფლიო კრებების მამათა დადგენილებებს, კერძოდ, III მსოფლიო კრების მე-8 კანონს. სხვათა შორის, ამ კრებაზე ანტიოქიის ეპისკოპოსთა თვითნებობა განიხილეს, როცა

ისინი შეიჭრნენ კვიპროსის ავტოკეფალურ ეკლესიაში და იქაური საქმეები თავის ნებისამებრ განაგეს.

„მზეჭაბუკის საბედნიეროდ ანტიოქიის პატრიარქი კვლავ სწვევია საქართველოს. ანტიოქიის პატრიარქებს საქართველოში სტუმრობა, როგორც ეტყობა, გაუტკბათ. ალბათ, უხვად დატვირთულები ბრუნდებოდნენ აქეთგან შინ ... 50-60 წლის განმავლობაში საქართველოს სულ ცოტა სამი ამგვარად მოკალმასე პატრიარქ-მიტროპოლიტისათვის გაუვსია ჯიბეები“[54].

მზეჭაბუკმა ეს უცხო პატრიარქი გამოიყენა თავისი მიზნისათვის. მან „...თავისი საბრძანებლის სარწმუნოებრივადაც საქართველოს დედაეკლესიისაგან მოწყვეტა გადაწყვიტა, რომ ამ საშუალებით, ეკლესიებში საქართველოს კათალიკოსისა და მეფის ხსენების ამოკვეთით, საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის ეს გარეგნული, სიმბოლური გამოხატულებაც გამქრალიყო და მცხეთის საყდართან დამოკიდებულება მოსპობილიყო“[55].

მზეჭაბუკმა და უცხო პატრიარქმა შესაბამისი საბუთი მართლაც შეადგინეს. „პირადი პატივმოყვარეობითა და მტრული გრძნობით დაბრმავებულს მზეჭაბუკს ავიწყდებოდა, რომ ამით ქართველი ერის ისედაც მცირე ძალას უფრო ასუსტებდა და მტრის გაბატონებას საუკეთესო ნიადაგს უმზადებდა. იმ ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი ძალის განმტკიცების მაგიერ, რომელსაც საქართველოს ეკლესიის მთლიანობა ჰქმნიდა და გარეშე უცხოთესლი და უცხოსჯული მტერთან ბრძოლას აადვილებდა, ქართულ ეკლესიას სახელი გაუტეხა და დაქუცმაცებით მოზღვავებულ ოსმალებთანა და მაჰმადიანობასთან ბრძოლის უნარი მოაკლო“[56].

მაგრამ, ღვთის მადლით, არც ისე ადვილი იყო საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის მთლიანობის დარღვევა. მზეჭაბუკის სიკვდილის შემდეგ ახალმა ათაბაგმა მცხეთას 1518 წელს აახლა სიგელი, რომლითაც მოწიწებით გააუქმა წინა ათაბაგის უკანონო ზემოქმედება ეკლესიაზე.

„სახელითა ღვთისითა ჩვენ დიდთა ათაბაგთა ნათესავმან ... ათაბაგ ამირსპასალარმან ყვარყვარე (IV-მ) ესე წიგნი გკადრე და მოგახსენეთ... თქვენ ყოველთა ჩრდილოეთისა კედართა შორის უაღრესს და უაღმატებულეს-უდიდებულესს, უდიდესს წმიდა კათოლიკე საყდარსა მცხეთასა და მას შინა სვეტსა ღვთივ აღმართებულსა, კვართსა სამეუფოსა და მირონსა წმიდასა და თქვენსა საჭეთ-მპყრობელსა, ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველოსსა პატრიარქსა კათალიკოზსა ბასილის მას ჟამსა, ოდეს პატრონი ბიძაჩემი შემდურდეს და მან სამცხეს საეპისკოპოსანი უკუიჭირნა, აწ იპრინნა ღმერთმან და ჩვენ კიდევ მივანდეთ კათოლიკე საყდარსა, კათალიკოზსა და მოგიხსენებია ასრე და ამა წესითა, რომე რაგვარაცა ამას წინა ყოფილა, იმავე წესითა რაცა ჩვენსა საბატონოშიგან ეპისკოპოსნი იყვნენ პატრონსა კათალიკოზისა მორჩილნი იყვნენ და კათალიკოზისა ხელითა იკურთხოდენ...“[57].

მაშასადამე, დედაეკლესიისაგან მზეჭაბუკის დროს მოწყვეტილი მესხეთის ეკლესია ყვარყვარე IV-ის დროს კვლავ შემოუერთდა მცხეთას. ამიტომაც მაწყვერელი ეპისკოპოსი ქართლის კათალიკოზის „მონას და მოწაფეს“ უწოდებს თავის თავს. მცხეთიდანვე მიუღია მას კათედრა აწყურისა და მასვე მოახსენებს: „...სიცოცხლესა ჩემსა, თვინიერ მცხეთისა სახლი და ქალაქი არა ვაღიარო და თქვენ

მაკურთხევლის ჩემის იოვანეს კათალიკოზისაგან კიდე სხვასა კათალიკოზსა არა დავემორჩილო, მოძღვრად და მაკურთხეველად ჩემდა წმიდა დედა-ქალაქი მცხეთა და თქვენ იყვნეთ"[58].

მცხეთის დედაეკლესიამ კვლავ დაიმორჩილა მესხეთის ეკლესია და მისი ცენტრი – აწყური. მართალია, ქართულმა დედაეკლესიამ ამ ცხარე ომში გაიმარჯვა, მაგრამ, საბოლოო ჯამში, დაკნინდა ქრისტიანობა და ნიშნად ამისა აწყურის ოდესღაც ცნობილი კათედრალის ნანგრევები დგას მესხეთში, ხოლო მისი შვილები ძირითადად ასიმილირებულია და განბნეული თურქულ-თათრულ მასაში.

1519-1529 წლებში მცხეთის დედაეკლესიის უფლება მესხეთში კვლავ ხელშეუხებელია. ამას მიუთითებს კუმურდოელი ეპისკოპოსის ზოსიმეს ერთგულების სიგელი[59] და პატრონი მანუჩარისა და პატრონი ათაბაგის პირობის სიგელი[60] მცხეთისადმი.

ამგვარად შეძლო დედაეკლესიამ საქართველოს სულიერი ერთიანობის დაცვა, თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ უცხო პატრიარქებმა დასავლეთ საქართველოს ეკლესიაში შეძლეს ზოგადქართული ეროვნულ-სარწმუნოებრივი იდეოლოგიის შებღალვა.

XV საუკუნის 70-იან წლებში „საქართველოში ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქი მიხეილი ჩამოვიდა ... რასაკვირველია, უმთავრესად შეწირულებისა და ფულის შესაგროვებლად იყო გარჯილი"[61]. მას დაუწერია „მცნება სასჯულო", სადაც „აღნიშნული აქვს, რომ წინათ ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსნი ანტიოქიის პატრიარქისაგან იყვნენ დამოკიდებული და მათგან ჰქონდათ მიღებული ხელდასხმა. ქართული ეკლესიის მერმინდელი თვითმწყსობა და საეკლესიო თვითმმართველობა ანტიოქიელ-იერუსალიმელ პატრიარქს უკანონო მოვლენად ჰქონდა გამოცხადებული"[62].

ეს ყოველივე მას სჭირდებოდა, რათა თვითონ ეკურთხებინა დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ახალი მეთაური, ამით კი დასავლეთ საქართველოს ეკლესია ჩამოეშორებინა ერთიანი დედა-ეკლესიისაგან. თავის მხრივ, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო დამოუკიდებლობა სურდა იმ დროს იმერეთის მეფეს, ბაგრატს. ამიტომაც, ანტიოქიელის საეკლესიო თეორია გამოთქმული იყო ქართველი სეპარატისტების გულის მოგების მიზნით. „მან, რასაკვირველია, ბაგრატ მეფესთან შეთანხმებით და სათანადო ჯილდოს მიღების შემდეგ აფხაზეთის კათალიკოსად აკურთხა იოვაკიმე, რომელიც საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქისაგან სრულებით დამოუკიდებლად გამოაცხადა. აღსანიშნავია, რომ ანტიოქიელ-იერუსალიმელმა პატრიარქმა აფხაზეთის „კათალიკოსი საყდარსა ზედა ანდრია მოციქულისა" დასმულად აღიარა. ამავე დროს „სასჯულო მცნებაში ნათქვამია, რომ ნინო ქართველთა განმანათლებელმა მხოლოდ ქართლი მოაქცია, ანდრია მოციქულმა კი დასავლეთ საქართველო გააქრისტიანა. ამით ანტიოქიელ-იერუსალიმელ პატრიარქს მიხეილს საქართველოს საეკლესიო მთლიანობის მოშლა (რაც ბაგრატ მეფეს იმ დროს პოლიტიკური მიზნით სწადდა) უნდოდა, რომ ეს ისტორიული საბუთებით დაემტკიცებინა.

რაკი აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანობის სხვადასხვა მქადაგებლები ჰყავდა, ამით მას უნდოდა დაესაბუთებინა, რომ, მაშასადამე, აფხაზეთის კათალიკოსს დამოუკიდებლად არსებობისა და თვითმწყსობის უფლება ჰქონდა. ის მცხეთის კათალიკოსისაგან არ უნდა ყოფილიყო ხელდასხმული"[63].

რა ხერხებით უნდა დაემტკიცებინა უცხოელ პატრიარქს ქართული ეკლესიის ანტიოქიისადმი დამოკიდებულება უძველეს დროს?

ჩვენ თავის დროზე[64] დავამტკიცეთ, რომ არავითარი ძველი საბუთი ქართული ეკლესიის ანტიოქიისადმი დაქვემდებარებისა VIII საუკუნემდე არ არსებობდა არც უცხოეთსა და არც საქართველოში. ცნობილია, რომ VII საუკუნეში ერეკლე კეისარმა საქართველოს სახელმწიფოს ჩამოაშორა შავიზღვისპირა ტერიტორია, სადაც შემდგომ კონსტანტინეპოლის ეკლესიამ განახორციელა თავისი იურისდიქცია. VIII საუკუნეში კონსტანტინეპოლში წარმოიშვა ერესი – ხატმებრძოლობა. ამის გამო კონსტანტინეპოლს განუდგა გოთეთსა და შავიზღვისპირას მდებარე ქართული ეკლესია. ამასობაში დასავლეთ საქართველო გაერთიანდა, მასში შევიდა „აბაზგიაც“. ამ გაერთიანებულმა ქვეყანამ მოითხოვა მის შიგნით არსებული ეკლესიების გაერთიანებაც. ამ ახალ ეკლესიას ესაჭიროებოდა მისი არსებობის კანონიკური დადასტურება. რადგანაც მას ხატმებრძოლობის გამო კავშირი გაწყვეტილი ჰქონდა კონსტანტინეპოლთან, ამიტომაც იერუსალიმ-ანტიოქიის საპატრიარქოსთან დაამყარა კავშირი. კერძოდ, „ქვემო ივერიიდან“, ანუ მომავალი აფხაზეთის სამეფოდან (ე.ი. დასავლეთ საქართველოდან), – ანტიოქია-იერუსალიმში ჩასულა საეკლესიო დელეგაცია, რომელსაც მიუღწევია იმისათვის, რომ „ქვემო ივერიის“ ეკლესიას მიუღია ავტოკეფალია მათგან. ეს ცნობა დამახინჯებული სახით შესულა ბერძნულ ქრონიკებში. X-XI საუკუნეებში ქართულ და ბერძნულ ეკლესიათა შორის დაძაბულობის წარმოქმნის დროს საჭირო გახდა, რათა ქართველ მოღვაწეებს მოეძიათ ბერძნულ წყაროებში შემორჩენილი ცნობები ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ. ეფრემ მცირეს მოუძებნია ასეთი ცნობა, რომელიც შეეხებოდა „ქვემო ივერიის“ ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მინიჭებას ანტიოქია-იერუსალიმში. მაგრამ სამწუხაროდ ეფრემი შემცდარა და მას ეს ცნობა მიუჩნევია ერთიანი საქართველოს (ანუ ივერიის) ეკლესიის შესახებ ცნობად.

ყოველ შემთხვევაში, ამ ბერძნულ ცნობაში აშკარად ჩანდა, რომ ქართულ ეკლესიას თვითმწყსობა სრულიად კანონიერად ჰქონდა მიღებული, ამიტომაც ეს ცნობა შემოკლებული თუ შევსებული სახით გადადიოდა ქართულ სიგელ-გუჯრებსა და წერილობით ძეგლებში.

აღნიშნულ დროს (XV საუკუნის მიწურულს) დასავლეთ საქართველოში ჩამოსული ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქი “მაშინვე თავის საქმეს შესდგომია: „იქმნა გამოძიებაჲ და მოკითხვაჲ გუჯართა, დავთართა და იადგართა“. უეჭველია, ტყუილ-უბრალოდ არ შეიწუხებდნენ თავს პატრიარქი და მისი მიმდევარნი. ანტიოქიელ მღვდელმთავარს უნდოდა ქართულ წყაროებში ეპოვა ცნობა, თუ „ვითარ იგი პირველად ქართლისა და აფხაზეთისა კათალიკოზნი ანტიოქიისა პატრიარქთაგან იკურთხეოდიან“. ცხადია, თუ რისთვის დასჭირდებოდა ეს ცნობა მიხეილ პატრიარქს. მას უნდოდა ამ ძველი დამოკიდებულებით ესარგებლა. იგი ანტიოქიის მღვდელმთავართა საქართველოს ეკლესიაზე ბატონობის განახლება-აღდგენაზე ოცნებობდა უკვე. როდესაც მას ამგვარი ცნობა ხელთ ექმნებოდა, მაშინ გულუბრყვილო ხალხს უფრო ადვილად დაარწმუნებდა, რომ საქართველოს ეკლესიის

შინაურს საქმეებში ჩარევის უფლება ჰქონდა. როგორც „ჟამთა სიძველისაგან და სოფლისა სივერაგეთაგან იყვნეს მრავალნი წესნი შეშლით და გარდაქცევით“, ვითომც ამგვარადვე ქართული ეკლესიის თვითმწყსობა და დამოუკიდებლობა უკანონო და „შეშლილ“ წესად უნდოდა გამოეცხადებინა“[65].

რა ცნობა უნდა ეპოვა მას ქართული ეკლესიის ანტიოქია-იერუსალიმზე ძველი დამოკიდებულების შესახებ? ასეთი ცნობა არ არსებობდა. არსებობდა მხოლოდ ეფრემ მცირეს მიერ მოძიებული ცნობა, რომელიც, როგორც აღნიშნული იყო, დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ნაწილს ეხებოდა, მაგრამ შეცდომით მთელი ივერიის ეკლესიისადმი ცნობად იყო მიჩნეული. ჩანს, ამით ისარგებლა უცხოელმა იერარქმა და ცაიშელ-ბედიელი მთავარეპისკოპოსი იოვაკიმე აფხაზეთის კათალიკოსად დასვა. „ამით აფხაზეთის ქართული ეკლესიის თვითმწყსობის უფლება შეილახა, დამოუკიდებლობა მოისპო და იერუსალიმ-ანტიოქიის პატრიარქის ხელთქვეშეთი შეიქმნა... ამგვარად და ამ საქციელით პატრიარქმა მიხეილმა, ბაგრატ მეფემ და დადიან-გურიელმა შამადავლამ ქართული ერის საუკეთესო შვილთა და მთელი ხალხის მიერ საუკუნეთა ბრძოლით მონაპოვარი, ქართული ეკლესიის თავისუფლება მოსპეს და გაანადგურეს. მარტო ეს გარემოება კმარა მაშინდელ საქართველოს და ბაგრატ მეფის ეროვნულ-პოლიტიკური თვითშემეცნების დაქვეითების და დაცემის საბუთად!..“[66].

ისიც უნდა ითქვას, რომ ანტიოქიის პატრიარქის მიერ იოვაკიმეს კათალიკოზად დადგენას არავითარი ზეგავლენა შემდგომ დასავლეთ საქართველოს ავტოკეფალურ უფლებაზე (თავისი მამამთავრის დადგენისას) არ მოუხდენია. ამის შემდეგაც, ისევე როგორც აქამდე, უანტიოქიო-უიერუსალიმოდ ადგენდნენ პირველ იერარქებსა და ეპისკოპოსებსაც.

ამ უცხო პატრიარქის მავნე ანტიეროვნულ-სარწმუნოებრივ თეორიას არ შეიძლებოდა უარყოფითი გავლენა არ მოეხდინა დასავლელ ქართველთა ეროვნულ თვითშემეცნებაზე.

„...მიხეილ პატრიარქს უნდოდა ქართველთათვის ჩაენერგა, რომ წმიდა ნინო მხოლოდ ქართლის განმანათლებელი იყო, ხოლო ანდრია მოციქული მხოლოდ ქართლის „აქათი“ ქვეყნის, ანუ დასავლეთ საქართველოს მქადაგებელი და მომაქცეველი იყო, რომ ლიხთამერელი და ლიხთიმერელი წარსულშიც განმანათლებელთა მხრივაც ერთიმეორისაგან განსხვავებულნი იყვნენ... ცდილობდა საქართველოს მკვიდრთათვის გულ-გონებაში ის აზრი ჩაენერგა, რომ საეკლესიო ჩამომავლობითა და წარსულით ისინი აღმოსავლეთ საქართველოსთან დაკავშირებულნი არ არიან და რომ ამიტომ ეხლაც სრული ჩამოშორება კანონიერი და სამართლიანი იყო“[67].

აქამდე კი მთელი ქართველი ერისათვის, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში, „ანდრია მოციქულიცა და წმიდა ნინოც საერთო ქართული ეკლესიის დამაარსებლად და მთელი ქართველი ერის განმანათლებლად იყვნენ ცნობილნი. საქართველოს სხვადასხვა ნაწილებისათვის ცალკე და განსაკუთრებული მქადაგებლის არსებობის აზრი და გამოძებნის სურვილიც არ ჰქონიათ“. ანტიოქიელი პატრიარქი კი „მთელი ქართველი ერისაგან შესისხლხორცებულს შემეცნებას სპობდა“[68].

„მცნება სასჯულოში“ გადმოცემულია დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს საზღვრები. „ჭოროხს აქათ, ოვსეთსა აქათ, ზღვაჲ პონტოსა აქათ, სადა დიდისა ბიჭვინტისა საზღვარი მიაწევს“.

იმ დროს კათალიკოსი ბიჭვინტაში იჯდა. ამიტომაც „დიდი ბიჭვინტის“ ჩრდილოეთის საზღვარი შორს იყო გადაწეული. ერთ შემდეგდროინდელ საბუთში ჩანს, რომ ჩრდილოეთის საზღვარს თურმე „კაფა“ წარმოადგენდა.

მართლაც ქალაქ-ნავსადგურ კაფასთან სამეგრელოსა და დასავლეთ საქართველოს ძალზე მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდა. ის მდებარეობდა აზოვისა და შავი ზღვის ჩრდილო აღმოსავლეთში, 1475 წლამდე გენუელების სავაჭრო-ეკონომიკური ცენტრი იყო, ამის შემდეგ თურქები დაეპატრონნენ. კაფადან შემოჰქონდათ თურქებს საქართველოში მარილი, თევზი, ხიზილალა, მატყლი, რკინეული, ჭურჭელი, იარაღი, მაუდი, ტილო, ტანსაცმელი, ხალიჩები, ტყავეული და სხვა ყოველგვარი საქონელი[69]. კაფა დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკურ რაიონში შედიოდა, თუმცა, საქართველოს პოლიტიკურ საზღვრებში არ შემოდიოდა. მიუხედავად ამისა, აფხაზეთის ეკლესიის იურისდიქცია აქამდე ვრცელდებოდა ჩრდილოეთის მიმართულებით.

დასავლეთ საქართველოს სრულმა საეკლესიო დამოუკიდებლობამ მცხეთის დედაეკლესიისაგან სიკეთე არ მოუტანა დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანებს, ისევე როგორც არ მოუტანა სიკეთე მესხეთის ქრისტიანებს საეკლესიო სეპარატიზმმა. მალე თვით აფხაზეთის საკათალიკოსოს ცენტრი – ბიჭვინთა მოექცა ჩრდილო კავკასიის მთებიდან შემოჭრილი წარმართი მთიელი ჩერქეზულ-აბაზური ტომების გარემოცვაში, რომელთაც უძველეს ქრისტიანულ მხარეში არა მარტო ქრისტიანობა დასცეს, არამედ ათასწლოვანი სარწმუნოებრივ-კულტურულ-სამეცნიერო კერები, ქართულენოვანი საეპისკოპოსოები, სრულებით ამოაგდეს. ქართული ქრისტიანობისა და კულტურის დიდი კერა – ბიჭვინთა და, საერთოდ, საკუთრივ აფხაზეთი, მალე წარმართი, პირველყოფილ დონეზე მყოფი მთიელი ტომების ხელში მოექცა. აფხაზეთი ეროვნულად გადაგვარდა, ასევე გადაგვარდა „ქართული ქრისტიანობის აკვანი“ – მესხეთი.

ეროვნება და სარწმუნოება

XV საუკუნის მიწურულსა და XVI საუკუნის დასაწყისში ქართული ეკლესიის წიაღში წარმოიშვა სეპარატიზმი. საბედნიეროდ, ეს არ იყო სარწმუნოებრივი განხეთქილება. ერესი და სექტანტობა უცხო იყო ქართველი ქრისტიანებისათვის. სეპარატიზმი იმით გამოიხატებოდა, რომ ადმინისტრაციულად საქართველოს ეკლესიის სამოციქულო ტახტისაგან (საყდრისაგან) დააპირა განდგომა მესხეთის ეკლესიამ, ხოლო დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ზოგიერთმა იერარქმა სამოციქულო ღირსების მცხეთიდან მათკენ გადატანის სურვილი გამოამჟღავნა. წმიდა მოციქულის, ანდრია პირველწოდებულის დამყარებული საქართველოს ეკლესიის ერთიანობა ფაქტობრივად დაიშალა.

ჩვენი ეკლესიის წიაღში არ ჩასახულა საეკლესიო სეპარატიზმის იდეა. ეს იყო შედეგი ეკლესიაზე უხეში ზემოქმედებისა საერო ხელისუფალთა მიერ. მესხეთის მთავრების სეპარატიზმმა დაბადა მესხეთის ზოგიერთ იერარქთა სეპარატიზმი, რასაც მცხეთიდან, სამოციქულო საყდრიდან, დროებით მესხეთის საეკლესიო განყოფა

მოჰყვა. თანახმად ივანე ჯავახიშვილისა, მესხეთის სწრაფი გამაჰმადიანება შედეგი იყო ათაბაგებისა და მათი იერარქების საეკლესიო სეპარატიზმისა. ასევე საერო ხელისუფალთა მიერ იყო განხორციელებული დასავლეთ საქართველოს იერარქთა ურჩობა დედაეკლესიის მიმართ. არც ამ დაუმორჩილებლობას მოჰყოლია კარგი შედეგი. საბოლოოდ, მთელი ქართველი ერი დაზარალდა. ერს დაეკარგა სამხრეთ საქართველოში მცხოვრები ქართველების (მესხების) უდიდესი ნაწილი. მესხეთში დედაეკლესიის ავტორიტეტის დაცემამ საერთოდ ქართული ეკლესიის (და ქრისტიანობის) ავტორიტეტის დაცემა გამოიწვია. აქ გზა გაეხსნა უცხო რელიგიებსა და ეკლესიებს, რასაც შედეგად მოჰყვა სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობის გამაჰმადიანება (გათათრება), გაფრანგება (გაკათოლიკება), გამონოფიზიტება (გასომხება), ხოლო დარჩენილი მართლმადიდებლები მოექცნენ კონსტანტინეპოლის ბერძნული საპატრიარქოს ხელში, რამაც მათში „ბერძნული“ ეროვნული თვითშემეცნება დაბადა. ისინი გაბერძნდნენ, ვერც დასავლეთ საქართველოს ეკლესიამ შეძლო თავისი მრევლის პატრონობა, ვითარცა საჭიროება მოითხოვდა. ამის გამო, აქაც ქრისტიანთა ერთი ნაწილი გამაჰმადიანდა (ქვემო გურია – ბათუმი – ქობულეთ-აჭარის მხარე), ხოლო მეორე ნაწილი (აფხაზეთი) კი მთიელ (ჩერქეზ-აფსუა-ადიღე) შემოხიზნულ წარმართებში აირია.

ჩვენი სამოციქულო ეკლესია XV საუკუნემდე ერთიანი, მონოლითური და შეკრული იყო. საეკლესიო დაშლის შემდეგაც ბუნებით აბსოლუტურად ქართულადვე დარჩა დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთის ეკლესიები, აქ კვლავინდებურად წირვა-ლოცვა, ლიტურგია, ყოველგვარი საეკლესიო წესი, საეკლესიო წიგნები, ყოველგვარი საეკლესიო ადათი თუ ჩვევა ძველებურადვე ქართული იყო, მხოლოდ ეს იყო, რომ წირვისა და ლოცვის დროს აღარ მოიხსენიებდნენ სრულიად საქართველოს მეფისა და სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის სახელს. მხოლოდ ამაში გამოიხატებოდა საეკლესიო სეპარატიზმი, მაგრამ სწორედ ეს იყო უდიდესი დაბრკოლება, საცდური, რომელმაც ერთი კუთხის (მესხეთის) მრევლი სრულებით დაღუპა, ხოლო მეორე კუთხის მრევლს დიდად ავნო.

უნდა ითქვას ისიც, რომ უთუოდ ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშემეცნების დაცემამ მონღოლთა შემოსევების შემდეგ განაპირობა როგორც სახელმწიფოებრივი, ისე საეკლესიო სეპარატიზმი. თუმცა, დაბალ ეროვნულ თვითშემეცნებას თან ერთვოდა საქართველოს უაღრესად სავალალო საგარეო მდგომარეობა და აგრეთვე შიდა სოციალურ-ეკონომიკური მიზეზები.

ჩანს, ეროვნული თვითშემეცნების დაბალი დონე იყო მიზეზი იმისა, რომ ამ დროს ქართველი ერი ძირითადად უსახურ ეთნომასალად იქცა, რამაც სხვა ერების სიჭარბე გამოიწვია. რამდენიმე საუკუნის მანძილზე ქართველები ზემოთ დასახელებულ ეთნორელიგიურ თემებს შეერწყნენ.

შეიძლება დაისვას კითხვა: როგორ შეინარჩუნა ეროვნული თვითშემეცნება სომეხმა (ან რომელიმე სხვა) ერმა უაღრესად არახელსაყრელ პირობებში? ამ კითხვის პასუხის ძიება უაღრესად რთულია, ამავე დროს მნიშვნელოვანი.

იმის შემდეგ, რაც მოისპო სომხეთის სახელმწიფოებრიობა, სომეხი ხალხი ცხოვრობდა სხვადასხვა უცხო სახელმწიფოში. აქ მათ შეძლეს ჩამოეყალიბებინათ

ეროვნულ-სარწმუნოებრივი თემები. თემი აერთიანებდა მონოფიზიტური სარწმუნოების მქონე მოსახლეობას (მიუხედავად ეთნიკური წარმოშობისა). ეს სარწმუნოებრივი თემი სომხურ სახეს იმით იღებდა, რომ სარწმუნოებრივ ენად მიაჩნდა სომხური ენა, ხოლო თავისი თემი მიაჩნდა დიდი სომხური კულტურის მემკვიდრედ და მატარებლად.

ასეთი მონოფიზიტური ეროვნულ-სარწმუნოებრივი თემები არსებობდნენ თათრულ (და სხვა რომელიმე არასომხურ) სოფლებშიც და ქალაქებშიც, ისე, რომ ფაქტობრივად არავითარი კონფლიქტი მეზობელ ეთნოსთან არ ჰქონდათ. ზოგჯერ ასეთ სარწმუნოებრივ-ეროვნულ თემებს გააჩნდათ თავიანთი სოფლები, ანდა მხარეებიც კი. ასეთი თემები არავითარ საფრთხეს არ უქმნიდა ოსმალეთს, სპარსეთს (თუ სხვა სახელმწიფოებს), უფრო მეტიც, იმის შემდეგ, რაც ასეთმა თემებმა თავიანთ საქმედ აღებ-მიცემობა გაიხადეს, მათ დიდი მოგებაც მისცეს სპარსეთსა და ოსმალეთს, ამიტომაც ეთნო-სარწმუნოებრივი თემები დაცული იყო მათ მიერ.

ასევე ითქმის „ფრანგებისა“ და „ბერძნების“ შესახებაც. ბიზანტიის იმპერიის დამხობის შემდეგ სახელმწიფოდაკარგული მართლმადიდებელი მოსახლეობა მცირე აზიაში დაჯგუფდა მართლმადიდებლურ ეთნორელიგიურ თემებად. ამ თემის მამამთავრად, „ეთნარქადაც“ კი (როგორც ზოგიერთი მკვლევარი უწოდებს) მიიჩნეოდა კონსტანტინეპოლის (სტამბულის) ბერძენი პატრიარქი, ხოლო მასზე დაქვემდებარებულ ბერძენ მღვდელს უდიდესი უფლებები ჰქონდა მინიჭებული ოსმალო ხელისუფალთა მიერ თავის მართლმადიდებლურ თემში. მაჰმადიანურ იმპერიებში მონოფიზიტების ეთნორელიგიური თემების მამამთავრებად სომეხი კათალიკოსები და პატრიარქები იყვნენ დადგენილნი, ხოლო მათ მღვდლებს ასევე უდიდესი უფლებები გააჩნდათ თავიანთ თემებში. საზოგადოდ, ასე იყო მოწყობილი მაჰმადიანური სახელმწიფოებრივი სისტემა. ოსმალეთში ოფიციალურად ცნობდნენ ოთხ ერს, ოთხ რჯულს: მუსულმანებს, ფრანგებს, სომხებსა და ბერძნებს. იმპერიაში მცხოვრები ყველა მართლმადიდებელი – ბულგარელი იქნებოდა ის თუ სერბი, ოფიციალური ხელისუფლებისა და მასებისათვის ბერძენი იყო.

სულ სხვა მდგომარეობა იყო საქართველოში. აქ ქართველმა ხალხმა შეძლო თავისი სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნება. მართალია, დაიშალა ერთიანი საქართველოს სახელმწიფო, მაგრამ საქართველოს ყოველ კუთხეში ჩამოყალიბდა ადგილობრივი ქართული სახელმწიფოები (ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოები, სამეგრელოს, გურიის, აფხაზეთის, მესხეთის, სვანთა სამთავროები). ეს იმას ნიშნავდა, რომ ქართველი ერი დაიშალა არა ეთნორელიგიურ თემებად, არამედ კუთხურ სახელმწიფოებად, სადაც (ქართლში, კახეთში, იმერეთში, სამეგრელოსა და გურიაში და სხვა კუთხეებში) ჩამოყალიბდა ზოგიერთი კუთხური ეთნოგრაფიული თვისება.

ეს სახელმწიფოები ქრისტიანი ქართველი ხალხისა იყო, მათ ქრისტიანობას კი ქართული ეკლესია აპირობებდა. ქართულმა ეკლესიამ არ ინება არათუ თანამშრომლობა, არამედ არავითარი კომპრომისიც კი მაჰმადიანებთან (ეს მაშინ, როცა ბერძნული საპატრიარქო კონსტანტინეპოლში და ასევე სომხური საპატრიარქო ამავე ქალაქისა, ასევე სომხური თემები სპარსეთში მაჰმადიანურ სახელმწიფოთა მიერ იყო დაცული).

ზემოთ აღნიშნულის გამო, მაჰმადიანთა მიერ საქართველოს დაპყრობილ მხარეებში სახელმწიფოს გარეშე დარჩენილი ქრისტიანი ქართველები სრულებით დაუცველნი რჩებოდნენ, მათ აღარ იცავდა თავისი ეროვნული სახელმწიფო, ხოლო ეთნორელიგიური თემები მათ არ გააჩნდათ, ამიტომ ამ დაპყრობილ მხარეებში ქართველ ქრისტიანებს ან მაჰმადიანობა უნდა მიეღოთ, ანდა შეკედლებოდნენ რომელიმე ეთნორელიგიურ არაქართულ თემს („სომხებს“, „ფრანგებს“, „ბერძნებს“).

აქ უნდა ითქვას, იმდროინდელ ქართველობას მაღალი ეროვნული თვითშემეცნება რომ ჰქონოდა, ის, ალბათ, შეძლებდა აღნიშნულ არაქართულ ეთნორელიგიურ თემებში თავისი ეროვნული ნიშან-თვისებების გარკვეული ნაწილის შენარჩუნებას.

ჭეშმარიტად აღსრულდა მათზე წინასწარმეტყველ მეფსალმუნე დავით მეფის სიტყვები: „რამეთუ აჰა ესერა, რომელთა განიშორნეს თავნი თვისნი შენგან, იგინი წარწყმდენ, და მოსრენ ყოველნი, რომელნი განგიდგეს შენ“ (ფს. 72, 27).

მართლაც, ყოველი ქართველი, რომელიც განუდგა ქართულ დედაეკლესიას, განშორდა თავის ერსაც და გადაგვარდა, უცხო ერში ასიმილირდა (საბედნიეროდ, არის მცირე გამონაკლისიც). მაშასადამე, საქართველოს იმ მხარეებში, რომელნიც მოწყდნენ სამშობლოს, ან საუკუნეთა მანძილზე მტრის მიერ იყვნენ დაპყრობილნი (მესხეთი, ქვემო ქართლის ნაწილი, ჭარ-ბელაქანი, ქვემო გურია, აფხაზეთი, ასევე ქართლი და კახეთი ზოგჯერ), ქართული მოსახლეობა განიცდიდა დენაციონალიზაციას.

ისიც უნდა ითქვას, რომ საქართველოს მეზობლად მდებარე სახელმწიფოებშიც მიმდინარეობდა მკვიდრი მოსახლეობის გამალებული დენაციონალიზაცია.

მონღოლები თურქდებოდნენ. გათურქდნენ ალბანელები და აგრეთვე მომთაბარე ტომები. თურქთა მიერ დაპყრობილი ბიზანტიის მოსახლეობა ძირითადად გათურქდა. მაგრამ ოსმალეთში მიიღეს ავტონომიები მართლმადიდებელთა, ე.წ. ბერძენთა ეთნორელიგიურმა თემებმა. ასევე, სომხურ-მონოფიზიტურმა, ებრაელთა და „ფრანგთა“ თემებმა.

ოსმალეთსა და თურქთა მიერ დაპყრობილ სხვა ქვეყნებში (თითქმის XX საუკუნემდე) ერთმანეთისაგან ვერ ასხვავებდნენ ეროვნებასა და სარწმუნოებას. ყველა მაჰმადიანი ერთგვაროვან ეთნორელიგიურ მასას წარმოადგენდა – „მუსულმანებს“. კონსტანტინეპოლის მართლმადიდებელი პატრიარქის ხელქვეშ მყოფ მოსახლეობას „ბერძნებს“ უწოდებდნენ, სომეხი კათალიკოსის დაქვემდებარებაში მყოფ ეთნო-ჯგუფებს – „სომხებს“, კათოლიკურ მოსახლეობას კი – „ფრანგებს“.

საქართველოში ქართველი მოსახლეობა, როგორც აღინიშნა, არ დაიშალა რელიგიურ თემებად, რადგანაც ქართველმა ხალხმა სხვადასხვა მხარეში კუთხური სახელმწიფოები, ანდა დამოუკიდებელი ადმინისტრაციული ერთეულები წარმოქმნა. ამ კუთხეთა ქართველობას ეთნოსახელწოდება ეწოდა ამ სახელმწიფოებრივი ერთეულების სახელის მიხედვით. მაგალითად, იმერეთის სამეფოს ქართველობის ეთნოთვითსახელწოდება გახდა „იმერელი“. აქამდე საქართველოს ისტორია არ იცნობდა ასეთ ეთნოთემს. ამ კუთხის სახელმწიფომ თავის ქვეყნის მოქალაქეებში ეთნიკური განსაკუთრებულობის (განსხვავებულობის) შეგნება დაბადა. გურიის სამთავროში – ქართველთა ახალი ეთნოთემი „გურულობა“ წარმოიშვა, სამეგრელოში – „მეგრელობა“ და ა.შ. მაშასადამე, საქართველოში წარმოიქმნა არა ეთ-

ნორელიგიური თემები, არამედ ქართველი ხალხის ეთნოსახელმწიფოებრივი ჯგუფები (კახელები, ქართლელები, იმერლები, გურულები, მეგრელები, სვანები, მესხები შესაბამის სახელმწიფოებრივ ერთეულებში - კახეთში, ქართლში, იმერეთში და ა.შ.).

ნაციონალური მოწყობის ასეთი სახე მკვეთრად განსხვავდება თურქულ-სპარსულ-მაჰმადიანურისაგან და მსგავსი იყო ევროპულისა. ევროპაშიც მოსახლეობა ყალიბდებოდა არა ეთნორელიგიურ თემებად, არამედ იქ სახელმწიფოს დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ეთნიკური თვითშემეცნების ფორმირების საქმეში.

იმის შემდეგ, რაც თათართა შემოსევების შემდეგ დაეცა ქართველთა ეროვნული თვითშემეცნება, დაიშალა ერთიანი სახელმწიფო და კუთხურ სახელმწიფოებში ჩამოყალიბდა ქართველთა ეთნოსახელმწიფოებრივი ჯგუფები, ქართველი ერის ერთიანობაც თითქმის მოიშალა.

ამ საუკუნეებში უკვე გვხვდება ტერმინი „ნათესავით მესხი“, „ნათესავით დვალი“ (ე.ი. ეროვნებით, გვარ-ტომობით „მესხი“, გვარ-ტომობით „დვალი“). აქამდე კი საქართველოს ყველა კუთხის მცხოვრებს მხოლოდ და მხოლოდ „ნათესავით ქართველი“ ეწოდებოდა (იხ. ამის შესახებ წინა პარაგრაფებში).

არა მარტო X-XI საუკუნეებში, როცა ქართველთა ეროვნული თვითშემეცნების გრძნობა განსაკუთრებით იყო გაზრდილი, არამედ უფრო ადრეც, ქართველობა ძალზე კარგად ასხვავებდა ერთმანეთისაგან ეროვნებასა და სარწმუნოებას. ასევე კარგად იყო ცნობილი ისიც, რომ ნებისმიერი კუთხის მოსახლეობა საქართველოში ეროვნებით „ქართველს“ წარმოადგენდა (მაგალითად, დავით და კონსტანტინე მხეიძეებს, რომელნიც არაბთა მიერ ეწამნენ, მემატიანენი „იმერლებს“ კი არ უწოდებდნენ, არამედ „ქართველებს“. წარმოშობით კახეთის მკვიდრს, X საუკუნის მოღვაწეს, ილარიონს „კახელს“ კი არ უწოდებდნენ, არამედ „ქართველს“. იოანე, ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდელებს „ნათესავით მესხს“ კი არ უწოდებდნენ, არამედ „ნათესავით ქართველს“ და ა.შ. (როგორც ეს განხილული გვაქვს სხვა პარაგრაფში).

რა აერთიანებდა სხვადასხვა სახელმწიფოებრივ ერთეულებში დაფანტულ ქართველობას? ძირითადად ეს იყო ქართული ენა და ქართული კულტურა, და რაც მთავარია ეროვნული ეკლესია, ქრისტიანობა.

ქრისტიანობა ამ დროს ქართველთა ერთ-ერთ ეროვნულ ნიშან-თვისებად იქცა. არაქრისტიანი არაქართველად მიიჩნეოდა. ქრისტიანობა ქართული ეთნოსის დამცველი ფარი გახდა განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოს სპარსთაგან დაპყრობის შემდეგ. სწორედ ასეთ დროს ქართული ეკლესიის ერთიანობის დაცვას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. საეკლესიო ერთიანობა ეროვნულ ერთიანობასაც ედებოდა საფუძვლად. სამწუხაროდ, საეკლესიო ერთიანობის დაცვა ადმინისტრაციული თვალსაზრისით შეუძლებელი გახდა. თუმცა კი, როგორც ითქვა, მცხეთის სამოციქულო საყდრისაგან განშორებული მესხეთისა და დასავლეთ საქართველოს ეკლესიები აბსოლუტურად ქართული ეკლესიები იყვნენ, სულიერი ნაწილნი ერთიანი ეკლესიისა.

იმ დროს, როცა ევროპასა და რუსეთში მიმდინარეობდა სახელმწიფოებრივ ერთეულთა გაერთიანების გზით დიდი ერების ჩამოყალიბება, ერთიანი ქართველი

ერი, პირიქით, დაიშალა. ერთიანი ქართული სახელმწიფოს სხვადასხვა სახელმწიფოებრივ ერთეულებად დაშლასთან ერთად, ერის კიდევ უფრო დაშლას ხელი შეუშალა საეკლესიო ერთიანობამ. მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოში ქართლისა და კახეთის სამეფოები არსებობდნენ, ეკლესია კი ერთიანი იყო. ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართლ-კახელების ქართველობის შენარჩუნებისათვის. ასევე დასავლეთ საქართველოში მრავალი სახელმწიფოებრივი ერთეული წარმოიქმნა (ერთი სამეფო და ოთხი სამთავრო), მაგრამ აქ ეკლესია ერთიანი იყო, რაც ხელს უწყობდა დასავლელ ქართველთა ეროვნული ერთიანობის დაცვის საქმეს.

ასე რომ, მიუხედავად გარშემო გამეფებული ყოვლისმომცველი დამშლელი სულის არსებობისა, ქართულმა ეკლესიამ შეძლო სულიერი ერთიანობის შენარჩუნება აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში.

სასწაულთმოქმედი ხატი აწყურისა

ცნობილია, რომ წმიდა ანდრია პირველწოდებულმა, ჩვენი უფლისა და მაცხოვრის მოციქულმა, საქართველოში შემოსვლისას თან შემოიყვანა ხელთუქმნელი ხატი ღვთისმშობლისა. ჩვენ წინა თავებში გარკვეული გვქონდა, რომ ანდრია მოციქულს საქართველოში პირველად უმოგზაურია 30-35 წლებში, მეფე ადერკის დროს. აწყურის ხატის შესახებ შემდეგი ცნობაა დაცული: „შემდგომად ამაღლებისა უფლისა, რაჟამს წილ-იგდეს მოციქულთა, მაშინ ყოვლადწმიდასა წილად ხვდა მოქცევად ქვეყანა საქართველოჲსა. და ჩვენებით ეჩვენა მას ძე მისი, უფალი ჩვენი, და რქვა: „ჰოჲ, დედაო ჩემო, არა უგულებელ ვყო ერი იგი საზეპურო უფროს ყოველთა ნათესავთა, მეოხებითა შენითა მათთვის. ხოლო შენ წარავლინე პირველწოდებული ანდრია ნაწილსა მას შენდა ხვედრებულსა და თანა-წარატანე ხატი შენი, ვითარცა პირსა შენსა დადებითა გამოიხატოს. და შენ წილ ხატი იგი მკვიდრობდეს მცველად მათდა უკუნისამდე ჟამთა“ ... მაშინ ყოვლად-წმიდამან მოითხოვა ფიცარი, დაიბანა პირი და დაიდვა პირსა ზედა თვისსა და გამოიხატა ხატი ესევითარი, რომელ წიადთა თვისთა ეტვირთა განხორციელებული ჩვილი, ყოვლად სახიერი სიტყვა ღვთისა, რომელ აწ ყოველთა მიერ სახილველ არს ხატი ყოვლად-წმიდისა აწყვერისა ღვთისმშობლისა. და მისცა იგი მოციქულსა ანდრიას და რქვა: „მადლი და შეწევნა ჩემგან შობილისა უფლისა თანაშემწე გეყავნ შენ, სადაცა ხვიდოდე და მეცა თანაშემწე ვარ ქადაგებისა მაგას და დიდად შევეწიო მონაწილესა მას ჩემდა ხვედრებულსა“[70].

ანდრია შემოდის საქართველოში, თავდაპირველად ტრაპიზონში, შემდეგ დიდ აჭარაში. აქ ღვთისა და ხატის შეწევნით „ყოველნივე მოაქცივნა და მოიყვანა სარწმუნოებად“[71]. „რამეთუ ადგილსა, რომელსა დაასვენა ხატი ყოვლად-წმიდისა ღვთისმშობლისა, აღმოცენდა წყარო ფრიად მშვენიერი, და დიდი, რომელი-იგი ვიდრე დღესაცა დაუწყვეტელად აღმოდის“. აქ მოინათლა ხალხი, დაუდგინა მღვდელნი და დიაკონნი, ააშენა ეკლესია ღვთისმშობლის სახელზე. ახალმოქცეულმა მორწმუნეებმა სთხოვეს ხატი ეკლესიაში დაესვენებინა მათ სასოდ და მცველად. ანდრიამ

„შექმნა ფიცარი მსგავსი ზომისა და დასდვა ხატი მას ზედა. და მეყვსეულად გამოისახა სახე უცვალებელი ხატისა და მისცა იგი მათ. ხოლო მათ სიხარულით შეიწყნარეს და დაასვენეს ეკლესიასა შინა თვისსა პატივით, რომელი იგი ვიდრე დღეს-აქამომდე ჰგიეს“.

ამის შემდეგ წმიდა მოციქული აწყურში ჩავიდა. ღამით მცხოვრებლებმა ციხიდან, სადაც ხატი ესვენა, იხილეს დიდი ნათელი. შემდგომ წმიდა მოციქულის ლოცვამ და წმიდა ხატმა მკვდრეთით აღადგინეს მიცვალებული. კერპთაყვანისმცემელმა მოსახლეობამ გამოცდის მიზნით წმიდა ხატი ღამით დაასვენა წარმართულ ტაძარში, სადაც არტემიდესა და აპოლონის ქანდაკებები იდგა, დილით ეს კერპები დამხობილი იხილეს, „ხოლო ხატი ყოვლად-წმიდისა ღვთისმშობლისა ბრწყინავდა, ვითარცა მზე, დიდებითა და პატივითა“[72].

„და ჰრწმენა ყოველთა უფალი ჩვენი იესო ქრისტე და სიხარულით ნათელ-იღეს ყოველთა სახელითა მამისითა და ძისითა და სულისა წმიდისითა“. აქაურ მრევლს მოციქულმა „დაუდგინა ეპისკოპოსი, მღვდელნი და დიაკონნი“[73].

მოციქულმა წმიდა ხატი მრევლს დაუსვენა აწყურში. „დაასვენეს ყოვლად დიდებული ხატი ყოვლად წმიდისა აწყვერის ღვთისმშობლისა მცირესა მას ეკვდერსა, რომელსა აწ ძველ-ეკლესიად სახელ-სდებენ“[74].

აწყურში ეს წმიდა ხატი XV საუკუნემდე ესვენა. თვით „ქართლის ცხოვრების“ ზემოთ მოყვანილი ჩანართის დაწერის დროსაც ღვთისმშობლის დიდებული ხატი აწყურში ესვენა.

ბიზანტიური ხატმბრძოლობის დროს საქართველოში არათუ შემცირდა ხატთა თაყვანისცემა, პირიქით, გაძლიერდა. ამას, ალბათ, ბიზანტიიდან დევნის გამო გამოძევებული ხატთაყვანისმცემელი ბერების საქართველოში ჩამოსვლაც უწყობდა ხელს.

უფრო ადრე, ხატმბრძოლობის ერესის წარმოშობამდე, აწყურის ხატი დიდად სახელგანთქმული ყოფილა. VII ს-ის დასაწყისში საქართველოში შემოსული ბიზანტიის იმპერატორი ჰერაკლე კეისარი საგანგებოდ მისულა ამ ხატის თაყვანისსაცემად.

„...ესმა სასწაულთმოქმედება ხატისა მის, რომელი ღვთისმშობელსა გამოესახა. მოვიდა კეისარი ერაკლე ხილვად და თაყვანისცემად ხატისა მის. მაშინ იწყო ერაკლე აწყუერის დიდისა საყდრისა საძირკველისა ჩაგდებად და შენებად. ვიდრემდის მიერითგან განსრულდა მორწმუნეთა კაცთა მიერ და მიერ შექმნეს საეპისკოპოსოდ“[75]. ღვთისმშობლის ხატისათვის აშენებული ტაძარი საეპისკოპოსო ეკლესიად უქცევიათ.

აწყურის სასწაულთმოქმედი ხატი უდიდესი სიწმიდე იყო საქართველოში. მას, ისევე როგორც ღვთისმშობლის სხვა ხატებს საქართველოში, უხვად ამკობდნენ ძვირფასი ქვებით, მინანქრით, თვალ-მარგალიტით, ხოლო ოქროს ხანაში, მასაც, ისევე როგორც სხვა ხატებს, მდიდარ შესაწირავს უძღვნიდნენ საქართველოს მეფენი.

1477 წელს ირანის მბრძანებელი უზუნ-ჰასანი საქართველოს შემოესია. ვენეციის რესპუბლიკის ელჩი ჯ. ბარაბო, რომელიც თან ახლდა მას, წერს: „საქართველოში შევიჭერით, რადგანაც მისი გაძარცვის სურვილი ჰქონდა მბრძანებელს. ... მივედით თბილისში ... დავეუფლეთ, შემდეგ წავედით უფრო ზევით – გორისაკენ ... ბატონი უზუნ-ჰასანი შეუთანხმდა საქართველოს მეფეს ბაგრატს და ყვარყვარეს, რომელიც ამ მეფეს ესაზღვრებოდა, რომ მისთვის მიეცათ 16 000 დუკატი და თბილისის გარდა მთელ ქვეყანას დაუტოვებდა მათ. მეფე ბაგრატმა და ყვარყვარემ, უნდოდათ რა ამ ფულის გადახდა, გამოაგზავნეს ოთხი ბალახში ... ისევე ხარისხიანი როგორც ისინი, რომლებსაც ვენეციაში, სან მარკოს საკურთხეველზე უჩვენებენ“[76].

საქართველოს მეფეს ირანის მბრძანებლისათვის 4 ბალახშის ანუ ლალის ქვა გაუგზავნია, რომელიც 4 000 დუკატად შეაფასეს, მაგრამ დამპყრობელმა ფულის გადახდა მოითხოვა.

ძველ დროს საქართველოსა და ქრისტიანულ მსოფლიოშიც ძვირფასი ქვებით ამკობდნენ ხატებსა და საეკლესიო სიწმიდეებს. ასეთივე თვლებით ყოფილა შემკობილი, ბარაბოს თქმით, იტალიაში წმიდა მარკოზის (სან მარკოს) ტაძრის საკურთხეველიც. ამ ძვირფასი თვლების მიღების შემდეგ, ჩანს, უზუნ-ჰასანი დაინტერესდა საქართველოში ძვირფასი თვლების ადგილსამყოფლით. სავარაუდოა, მას აუხსნეს, რომ აწყურის დიდებული სასწაულთმოქმედი ხატიც ასევე იყო შემკობილი. ამით უნდა აიხსნას აწყურის ხატის ბედიც. სამცხეში შეჭრილმა უზუნ-ჰასანმა აწყურის ხატი გაიტაცა და გაძარცვა, „აიყარა ყაენი და წარვიდა საყაენოსა და ტყვე ჰყვეს ხატი აწყვერისა ღვთისმშობელი და წარიყვანეს ქვეყანასა მათსა და იქმნა დიდი გლოვა და მწუხარება მოუთხრობელი სრულიად მესხეთსა ზედა“[77].

იმ ქვეყანაში, სადაც ხატი მიასვენეს „...ქვეყანასა მას უცხოთესლთასა, ესევითარი რისხვა ღმრთისა მიავლინა: არც შობა დედაკაცმან, არცა პირუტყვმან, არცა ჰყო ხემან ნაყოფი, არცა მიწამან აღმოაცენა“.

და იქმნა დიდი გამოძიება მათ შორის უცხოსა ამისათვის საქმისა და იტყოდეს: „რაი-მე არს ესე?“ ... უბრძენესთა კაცთა მის ქვეყანისათა ესრეთ თქვეს: „ოდეს-იგი საქართველოსა ვილაშქრეთ, მაშინ ერთსა დიდსა საყდრიდამან ფიცარი ერთი, შემკობილი მრავლითა პატივითა, ვიხილეთ და წარმოვიღეთ. და მგზავრობასა მას ჩვენსა უცხო სასწაული ვიხილეთ მისგან, რამეთუ მწუხრსა ჩავასვენეთ ულრმესსა ადგილსა ბარგისასა და ვითარცა გათენდის, აღმოვიდეს სიღრმისაგან და მაღლად მჯდომარე იხილვებოდის და ვითარცა მზე ბრწყინავდის. და საქმე ესე უეჭველად მისგან იქმნა ქვეყანასა ჩვენსა და თუ გნებავს განრინება ჭირისაგან მისგან, იგი მოვიძიოთ და ქვეყანასა მათსა განუტეოდ“[78]. წმიდა ხატი „...განგებითა საღმრთოთა მცირედთა ჟამთა სამცხეს მოიწია ადგილსა, რომელსა აწ ელავსი ეწოდების, და იქმნა დიდებული სასწაული, რამეთუ მყის განათლდა სრულიად სამცხე და განმბრწყინდა წესისამებრ პირველსა“[79].

მალე ეს წმიდა ხატი სამცხის მოსახლეობისათვის, ჩანს, სათემო ხატად ქცეულა, იმ თვალსაზრისით, რომ სამცხელებს ეს წმიდა ხატი ჩაუთვლიათ მხოლოდ და მხოლოდ განსაკუთრებულ მფარველად მესხებისა (არა საქართველოსი - ერთიანი

ქართველი ერისა, ეს გამოწვეული იყო იმ ეპოქაში ეროვნული გრძნობის დაკნინებით). მაგალითად, თვით მემატიანე, აღმწერელი აღნიშნული ამბის, შემდგომ წერს: „და ესმა მეფესა, ვითარმედ მესხნი წარვიდეს, აღიმხედრა ლაშქრითა თვისითა და დევნა უყო, ვითარცა იგი ფარაო ისრაილთა და მოეწივნეს ადგილსა, რომელსაც არადეთი ეწოდების. ხოლო მესხნი მოუბრუნდეს სახელსა ზედა ყოვლად-წმიდისა აწყვერისა ღვთისმშობლისასა და განეწყვნეს ურთიერთას ... მესხთა გაემარჯვა და ესევითარი ძლევა აღადგინეს მესხთა ქართველთა ზედა, რომლის მსგავსი არა სად სმენილ არს“[80].

ზემოთ აღნიშნული ამონაწერი კარგად ახასიათებს ერთიანი ქართველი ერის თემებად და ტომებად დაშლა-დანაკუწების სურათს.

აწყურის ტაძრის აშენებისას (VII საუკუნეში) სწორედ მესხეთის ტერიტორიაზე, ტაო-კლარჯეთში, აღორძინდა სახელმწიფო „ქართველთა სამეფოს“ სახელწოდებით. მაშინ ყოველ აქაურ მკვიდრს, როგორც წესი, ყოველი მატიანე თუ ქრონიკა „ქართველს“ უწოდებდა. აქაური სულიერი მამები (არა მარტო გიორგი და ექვთიმე მთაწმიდელები), არამედ ყოველნი – „ნათესავით ქართველად“ იწოდებოდნენ. ტერმინი „ნათესავით მესხი“ იმ დროს არც იხმარებოდა. მონღოლთა შემოსევის შემდგომ, მუსულმანურ-თათრულ ალყაში მოყოლილი საქართველოს ეკონომიკურ-სოციალური დაქვეითებისას, მხარე-კუთხეთა ერთიანი საქართველოსაგან განკერძოების შემდეგ, სხვადასხვა კუთხეში მცხოვრებ ქართველობას უჩნდება კუთხური, თემურ-ტომური პატრიოტიზმი. ამას აღნიშნული ამონაწერიც უჩვენებს. აქ სრულიად საქართველოს სამეფო ტახტზე მჯდომი ხელმწიფე ეგვიპტის ფარაონთანაა შედარებული, ხოლო მესხეთის მკვიდრნი კი ფარაონის მიერ დევნილ, უცხო, დაჩაგრულ ისრაელის ერთან. ასეთი შედარება კი უდიდესი ეროვნული დაცემის, სულიერი დაკნინებისა და ეროვნული გადაგვარების საბუთია, წინა დღე საქართველოს დამხობისა.

1486 წელს სამცხეს შეესია იაყუბ ყაენი „აღძრა ეშმაკმან მოძულემან კეთილისამან თათარნი ქრისტიანთა ზედა, შეკრიბა სიმრავლე ურიცხვი თურქმანთა და მომართეს სამცხეს“[81].

აწყურის წმიდა და დიდებული ხატი ეკლესიიდან გადაასვენეს ციხესიმაგრის „საჭურჭლეში“. ციხე მტერს უბრძოლველად ჩააბარეს მაწყვერელმა ეპისკოპოსმა და ციხიონმა იმ პირობით, რომ მტერი არ დაარღვევდა აწყურის ტაძარს, მაგრამ პირობა გატეხეს: „ხოლო ხატი ყოვლად-წმიდისა სასოსა ჩვენისა, შემკობილი თვალთა მიერ პატიოსანთა, ცოდვათა ჩვენთათვის ტყვე-ჰყვეს და მიჰგვარეს უსჯულოსა მას მთავარსა... ბილწითა ხელითა თვისითა განძარცვა შემკობილობა ხატისა და შემდგომად ამისა აღაგზნეს ცეცხლი ფრიად დიდძალი და შიდა შთააგდეს. ხოლო ცეცხლი იგი დაშრტა და ხატსა ყოვლადვე არა შეეხო, არცა თუ ნაბრძვილი აჩინა, რომელი-ესე მრავალთაგან და თვით თვალთაცა სახილველ იქმნა. ესრე-რა სასწაული იხილა ერთმან ვინმე ლაშქართა მათ შინა მყოფთაგანმან ქრისტიანემან და სჯულითა არამართლმადიდებელმან, აღიპყრა ხატი იგი, ყოვლად-წმიდისა...“[82].

ამ კაცმა ხატი თავის ქვეყანაში წაასვენა. „...ეპყრა კაცსა მას ხატი იგი ყოვლად-წმიდისა სასოსა ჩვენისა აწყურისა ღვთისმშობლისა დიდითა პატივითა, გამოეცხადა კაცსა მას და რქვა: „უკეთუ არა წარმიყვანო ქვეყანასა ჩემსა, დიდი ბოროტი მოვაწიო შენ ზედა“ და წარმოვიდა მსწრაფლ კაცი იგი და აუწყა ყოველივე პატრონსა ყვარყვარეს და მანუჩარს“[83].

ხატი დააბრუნეს აწყურში, „დაასვენეს საყდარსა თვისსა“. ტყვეობიდან მოსვლის შემდეგ, მემატიანის აზრით, წმიდა ხატმა იაკუბ ყაენს, რომელიც ხატს მახვილით შეეხო, და მის ოჯახს, საშინელი რისხვა მოაწია: მთელი მისი ნათესაობა და სახლობა ამოწყდა.

1546 წელს აწყურის წმიდა ხატი აწყურიდან ციხისჯვარში გადაუსვენებია იმერეთის მეფე ბაგრატ III–ს, ხოლო შემდეგ „ციხისჯვარიდან აწყურისა ღვთისმშობელი ტყვედ წაასვენეს იმერეთს“[84]. ეს მოხდა 1553 წელს.

ის მოხვედრილა ბაგრატ III-ის ძის, გიორგი II-ის (იმერეთის მეფის), ხელში. ხატი მრავალგზის „განძარცვული“, მეფე გიორგიმ ახლად მოაჭედინა“[85]. ახლად მოჭედილ ხატს გაუკეთეს წარწერა: „ქ. ჩვენ მეფეთა მეფემან პატრონმან გიორგი და თანამეცხედრემან ჩვენმან დედოფალთა დედოფალმა თამარ და მეფეთა ჩვენთა პირმშოთა ალექსანდრე და მამიამა მოვაჭედინეთ ხატი ესე ყოვლად წმიდისა წარსამართებულად მეფობისა ჩვენისათვის და ცოდვათა ჩვენთა შესანდობელად, ამინ“[85], აქ მოხსენებული ყოფილა იმერეთის მეფე გიორგი II (1565-1583).

სამცხე-საათაბაგოს მოსახლეობა ძირითადად გამაჰმადიანდა – გათათრდა და დაეკარგა ქართველ ერს. წმიდა ხატი იქ იცავდა ქრისტიანობასა და ქართველობას. „1645 წელს მტრის შემოსევებისაგან შევიწროებული აწყურის ღვთისმშობლის ეკლესიის გლეხები მასიურად აყრილან და ქართლისათვის შეუფარებიათ თავი. როსტომ მეფეს საგანგებო პირობები შეუქმნია და „ბრძანებით“ დაუცავს მათი ხელშეუხებლობა. როსტომ მეფე ამბობს: „...ვინ იცის და სოფლის საქმე ასრე მოხდეს, რომ საათაბაგოსშვილოს ქრისტიანი მეპატრონე გაუჩნდეს და აწყურის ღვთისმშობლის ჯვარი და ხატი თავის სამკვიდროზედ მოასვენონ და მათი ყმა ასაყრელად მოინდომონ, ვერავინ დაუჭიროს, თუ არა და სხვას ხელი არ ჰქონდეს“[86]. სამწუხაროდ, საათაბაგოს ქრისტიანი მეპატრონე აღარ გამოუჩნდა.

ცნობილია, რომ იტალიაში, ტურინის სუდარაზე გამოსახულია მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი, რაც დადასტურებულია ეკლესიის მიერ. ხელთუქმნელია აწყურის ხატიც – გამოხატული ფიცარზე ღვთისმშობლის სახეზე შეხების შედეგად. ის ამჟამად ხელოვნების მუზეუმშია დაცული.

იმ საუკუნეებში წმიდა ხატებმაც გაიზიარეს უბედურება ქართველი ხალხისა. მტერმა „შემუსრა ხელითა თვისითა სიონთა ღვთისმშობელი და განძარცვა მრავალფასის სამკაული, ქართველთა მეფეთაგან სასოებით შემკული ... უფასონი იგი თვალნი და მარგალიტნი თვით წარიღო და წმიდა იგი ფიცარი განაშიშვლა მძლავრმან უსჯულომან შაჰ-ისმაილ, და დასდვა თავსა ზედა განსავალსა მას ხიდისასა, რომელ არს ციხესა შინა ტფილისისასა და შეიპყრეს მრავალნი ქრისტიანენი და მიჰკრიბეს ხიდსა მას ზედა და მძღვრებით აიძულებდეს ფერხითა

დათრგუნვად ხატსა მას წმიდისა დედოფლისა ჩვენისა და მრავალთა აღირჩიეს სიკვდილი და არა დათრგუნეს ხატი იგი და წარეკვეთნეს წმიდანი და ყოვლად ქებულნი თავნი მათნი“. ეს მოხდა დაახლოებით 1533 წელს. შაჰ-ისმაილმა თავისი სიბოროტის აღსრულების შემდეგ წმიდა ხატი მდინარეში გადააგდებინა. ის იპოვა ერთმა მწყემსმა მდინარის პირას, ტირიფის ხეზე წაღმა მისვენებული, შეატყობინა კახეთის მპყრობელს, ლევანს, რომელმაც მეორედ შეამკო სიონის წმიდა ხატი.

ასე აფრთხობდა მტერს მეტეხისა თუ ვარძიის ღვთისმშობლის ხატებიც, ყოველგვარი საეკლესიო სიწმიდენი, რამეთუ ისინი იცავდნენ ქართველ ერს ქრისტიანული სარწმუნოების ძალით.

თავი XIV

ქართული ეკლესია XVI საუკუნეში

„მაგრამ, ქართველნო, სად არის გმირი,
რომელსაც ვეძებ, რომლისთვისაც ვსტირი?
იგი ადარ გყავთ... მის მოედანი
ბაგით ადვსილა, ვერანად ქმნილა,
გმირის დამბადი დიდი საგანი
თქვენში სპობილა და წარწყმედილა.
გადასდგომიხართ თქვენ ქართველობას,
დაგინგრევიათ დიდი მამული...“

ილია ჭავჭავაძე

საქართველო XVI საუკუნეში

ქართველ მეფე-მთავართა შორის 1459 წელს დადებული ზავი მალე დაირღვა. მიუხედავად ამისა, საქართველოს სამეფო კვლავ ერთიანი იყო და მას გიორგი VIII მართავდა. 1463 წელს იმერეთის ერისთავი ბაგრატი აუჯანყდა მეფეს, სამცხის მთავარი ყვარყვარე კი მას მუდამ ეწინააღმდეგებოდა. ჯავახეთში გადასული მეფე ყვარყვარემ ღალატით დააპატიმრა. ამით ისარგებლა ბაგრატმა, იმერეთიდან ქართლში გადმოვიდა და თავი მეფედ გამოაცხადა. ბაგრატ VI (1466-1478) მხოლოდ ქართლ-იმერეთს მართავდა. ამ დროს კახეთში ყვარყვარესაგან გათავისუფლებული მეფე გიორგი VIII გადავიდა და თავისი თავი კახეთის მეფედ გამოაცხადა. 1478 წელს საქართველოს (ქართლ-იმერეთის) ტახტზე ავიდა ალექსანდრე I-ის შვილიშვილი, კონსტანტინე II, მასსა და ყვარყვარეს შორის ომით ისარგებლა ბაგრატ VI-ის ძემ, ალექსანდრემ. გადავიდა იმერეთში და იმერეთის სამეფო დააფუძნა 1489 წლიდან.[1]

ე.ი. 1476 წლიდან კახეთის მეფეა ალექსანდრე გიორგი VIII-ს ძე.

1489 წლიდან იმერეთის მეფეა ალექსანდრე ბაგრატის ძე.

1478 წლიდან ქართლის მეფეა კონსტანტინე II. მას სრულიად საქართველოს მეფობაზე გააჩნდა პრეტენზიები.

„იქმნა მიერ ჟამითაგან სამეფოსა განხეთქილება სამად. რამეთუ ერთი მეფე დაჯდა იმერეთს, ერთი კახეთს და ნეშტი დარჩა მეფესა ქართლისასა. და არცაღათუ ამას აკმარეს, არამედ განდგა თავადად ათაბაგი და მან დაიპყრა საათაბაგო, რომელ არს სამცხე-კლარჯეთი. კვალად განდგა იმერეთგან თავადად დადიანი, გურიელი, შარვაშიძე და სვანნი და ამათ დაიპყრეს საზღვარნი თავისნი. და ვიდრე აწამდე არღარა იქმნა შეკრება მისი“.[2]

მუდმივი შინაშფოთი იყო საქართველოში, სამეფო-სამთავროები ერთიმეორეს ეომებოდნენ, „განათუ მეფენი არა იბრძოდნენ, არამედ სპანი მარადის“.[3]

„...ყველა მეფეები ცალ-ცალკე გაერთიანებისათვის იბრძოდნენ და დანარჩენთა მიმართ დამპყრობელობითს პოლიტიკას აწარმოებდნენ. ამით აიხსნება ის უცნაური გარემოება, რომ საქართველოში მაშინ ერთსა და იმავე დროს სამი „მეფეთა-მეფე“ ბრძანდებოდა, რომელთაგან თითოეული ცალ-ცალკე სრულიად საქართველოს ხელმწიფის მეფურს წოდებულობას ხმარობდა“.[4] არა მარტო ქართლის მეფეები, არამედ კახეთისა და იმერეთის მეფეებიც ასე იქცეოდნენ. ისინი სრულიად საქართველოს მეფეებს უწოდებდნენ თავიანთ თავს. მაგ. კახეთის მეფეთა ტიტულატურა რამდენიმე თაობის მანძილზე ასეთი იყო: „ნებითა ღვთისაჲთა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა და სომეხთა მეფე, შაჰანშა და შარვანშა და ყოვლისა საქართველოსა, და ჩრდილოეთისა აღმოსავლეთით ვიდრე დასავლეთამდე თვით ხელმწიფედ, მპყრობელ-მქონებელი“.[5]

ქართლში ლაშქრობების მოყვარული ყოფილა კახეთის უფლისწული კახთა მეფე ალექსანდრეს ძე – გიორგი.

„ამან გიორგი დაიწყო ბრძოლა ქართლსა ზედა, რამეთუ დაპყრობა უნდოდა ქართლისა. ხოლო მამა მისი ალექსანდრე და ძმა მისი დიმიტრი ევედრებოდნენ:

„რამეთუ ძმანი არიან და არა ჯერ არს შენგან ცილობა და დაპყრობა ქართლისა, კმა არს შენთვის კახეთიცა“... ამას ზედა აღივსო შურითა გიორგი და ღალატით მოკლა მამა თვისი ალექსანდრე საფურცლეს ჩალასა შინა“.[6]

მამის მკვლელმა შემდეგ ძმას თვალები დათხარა და გააძევა. ეს მოხდა 1511 წელს. მას ამის გამო ავ-გიორგი უწოდეს. როგორც ჩანს, მას შეუგრძნია თავისი ცოდვა, შენდობა უთხოვია ქართლის კათალიკოსისა, ქართლის მთავარეპისკოპოსისა და ალავერდელი მღვდელმთავრისათვის.

„ქართლის კათალიკოსს, მთავარეპისკოპოსს და ალავერდელს გიორგი მეფისაგან ცოდვის მონანიება და დაურვება მოუთხოვიათ, მასაც ყველაფერი აუსრულებია ... გიორგი მეფეს საგანგებოდ ხაზგასმულობით ნათქვამი აქვს: რაც თქვენ მოგვთხოვეთ, „გავიგონეთ და მცხეთისა საყდარს შემოვეხვეწენით და დავიურვეთო“.[7]

მაგრამ ავ-გიორგის ქართლის დარბევა არ დაუშლია, იქ გამეფება სურდა. იმდროინდელი მეფე ქართლისა, დავითი, იყო: „კაცი მშვიდობის მყოფელი და სათნო ღმრთისა... ეკრძალებოდა სისხლსა ავ-გიორგისასა მეფე დავით და სპანი მისნი ყოველნივე“.[8]

აქედანაც ჩანს, რომ, მართალია, საქართველო დაიშალა, მაგრამ მის მოსახლეობას ჯერ კიდევ შენარჩუნებული აქვს პასუხისმგებლობა ეთნიკური ერთობის წინაშე. კერძოდ, კახეთის მეფე ალექსანდრე თავის შვილს ქართლში ლაშქრობას უშლიდა, რადგანაც ძმათა (ე.ი. ქართველებს) შორის სისხლის დაღვრას ერიდებოდა. ასევე იქცევა ქართლის მეფე დავითიც. ის და მისი სპაც შემოჭრილ კახეთის მეფე გიორგის არ ებრძვიან, რადგანაც ქართველთა შორის სისხლის დაღვრას ერიდებიან. საუბედუროდ, ასეთი მიდგომა ხშირი არ იყო.

ასეთივე ეთნიკური ერთობის გრძნობით შეიძლება ავხსნათ ის, რომ ქართლში, მტვერის ციხეში ალყაშემორტყმულ ქართლის მეფის ძეს ავ-გიორგი ძღვენს (ღვინოს) უგზავნის და სამაგიეროდ მისგან იღებს ძღვენს (ახალ თევზს). სხვა მსგავს შემთხვევაში სამკვდრო-სასიცოცხლოდ შემოჭრილ მტრებს ქართველები ძღვენს არ უგზავნიდნენ ხოლმე. ავ-გიორგი მალე შეიპყრეს ქართლში და ციხეში დაპატიმრებული, ჩანს, მოკლეს. დაკრძალეს მცხეთაში.

ქართლის მეფე ამის შემდეგ შევიდა კახეთში და ქართლ-კახეთი გააერთიანა ერთ სამეფოდ (1513-1518 წლებში).

1514 წელს ოსმალეთსა და ირანს (სეფიანების სახელმწიფოს) შორის ომი დაიწყო, რომელიც დროგამოშვებით 1555 წლამდე გრძელდებოდა. ყვარყვარე III-ს მისი ბიძა მანუჩარი შეედავა. ყვარყვარე დამარცხდა, ის ირანული ორიენტაციისა იყო, მანუჩარი – თურქულისა. ყვარყვარე ირანში გაიქცა, მას შაჰი დაეხმარა თავისი ლაშქრით. ათაბაგობა კვლავ ყვარყვარეს დაუმტკიცეს, 1518 წელს ყვარყვარე III ირანელებს ქართლში შემოუძღვა. ამით ისარგებლეს კახელებმა და კახეთში ავ-გიორგის ძე ლევანი გაამეფეს. ქართლის, კახეთისა და სამცხის მმართველები 1518 წლიდან ირანის ვასალები გახდნენ.

ქართლის მეფემ კვლავ დააპირა კახეთის შემოერთება, მაგრამ ლევან მეფის დასახმარებლად გურიის მთავარი შემოვიდა ქართლში, რომელმაც სიტყვით მიმართა ქართლის მეფეს: „მოვედ ვედრებად თქვენ წინაშე, რათა ვყოთ ზავი თქვენსა

და ლევანს შორის... აწ გევედრებით, რათა ჰყოთ ზავი და სიყვარული თქვენს შორის, რამეთუ არიან მტერნი ძლიერნი გარემოს, ვითარცა ყეენი, რომელ იპყრობს ქვეყანათა".[9] აქედან ჩანს, რომ ამ დროისათვის ჯერ კიდევ მაღალია ეთნიკური ერთიანობის შეგნება და ერთმანეთს შორის სისხლისღვრა დანაშაულად ითვლებოდა, ხოლო მტერს საერთო მტრად მიიჩნევდნენ.

მართალია, ქვეყნის ერთიანობისათვის ეკლესია თავდადებით იღვწოდა, მაგრამ შექმნილ სიტუაციაში, როცა ქართველები ერთიანობის მომიზეზებით ერთმანეთის სისხლს თავდაუზოგავად ღვრიდნენ, საეკლესიო პირებს გადაუწყვეტიათ, ეცნოთ ქართული სამეფოების ცალ-ცალკე არსებობა (ისე, როგორც 1490 წლის დარბაზობისას).

„მაშინ გარნა თუ მეფესა არა ენება ესე და წადიერ იყო ბრძოლისა, არამედ განაზრახებდნენ კათალიკოს-ეპისკოპოსნი და წარჩინებულნი ყოფად ზავისად. ამისთვის სათნო იყო მეფემან და ჰყვეს ზავი და განაჩინეს საზღვარი და სიყვარული ურთიერთთა".[10] კახეთისა და ქართლის მეფეებმა ზავიც დადეს და ერთმანეთის მოკავშირეობა იკისრეს.

1521 წელს ლევან კახთა მეფემ შაქის მხარეს გაილაშქრა. შაქი ერთ დროს საქართველოს სახელმწიფოში შედიოდა და ქართველური ხალხით იყო დასახლებული. მართალია, მონღოლთა ბატონობის შემდგომად შაქი ჩამოსცილდა ქართველთა ქვეყანას, მოსახლეობის გათათრების გამო, მაგრამ ქართველი პოლიტიკური მოღვაწეები მუდამ იბრძოდნენ შაქის შემოსაერთებლად, რადგანაც ამ ქვეყანაზე თავიანთი ეთნიკური პრეტენზია გააჩნდათ, ქართველთა ეთნიკური განსახლების, ანუ ეროვნულ ქართულ ტერიტორიად მიაჩნდათ იგი (ეს დაახლოებით ისევე იყო იმ დროისათვის, როგორც მოგვიანებით კაკ-ენისელისა და ლორეს სანახები მიაჩნდათ ქართველთა ეროვნულ ტერიტორიად და მუდამ იბრძოდნენ მათი დაბრუნებისათვის).

კახეთის სამეფოსაც გადაუწყვეტია აღედგინა თავისი პოლიტიკური უფლებამოსილება ქართველთა ეროვნულ ტერიტორიაზე – შაქზე, მაგრამ ამ დროისათვის ის უკვე მუსულმანებით იყო დასახლებული და ირანის ვასალს წარმოადგენდა. როგორც აღნიშნული იყო, საქართველოს საზღვარი მდინარე თეთრწყალზე გადიოდა, შაქი კი ამ საზღვარს შიგნით მდებარეობდა.

XVII საუკუნის თურქი ისტორიკოსი ქათიბ-ჩელები საქართველოსა და შირვანს შორის შაქს, ჩანს, არ ასახელებს იმის გამო, რომ მას შაქი ქართველთა ეროვნულ მიწა-წყლად მიაჩნია, ჩანს, ირანშიც ასეთი თვალსაზრისი არსებობდა (თუმცა შაქი ამ დროს მუსულმანებით იყო დასახლებული), ამიტომაც XVI ს-ის ბოლოს შაქის მმართველად ქართველი (კახეთის მეფის ძე) დანიშნეს.

„საქართველო ვილაიეთია, რომელსაც უკავია დაახლოებით 20 დღის სავალი მანძილი მთებში, შირვანის ზღვასა და შავ ზღვას შორის. მისი საზღვრებია: აღმოსავლეთით – დერებენდი და შირვანი, სამხრეთით – ჩილდირის, ყარსისა და არზრუმის ვილაიეთები, დასავლეთით – შავი ზღვა, ჩრდილოეთით კი აბაზასა და დაღესტნის ვილაიეთებით არის შემოსაზღვრული. დამოუკიდებელი გამგებელი ჰყავს, მთელი მოსახლეობა ქრისტიანი ქართველები არიან".[11]

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი ალბანელები და ქართველები, როგორც ჩანს, ძველ სპარსელებს ერთი წარმომავლობის ხალხებად მიაჩნდათ ეთნიკური თვალსაზრისით. ჰირკანიელებისა და ძველქართული ტომის ჰერების ერთმანეთთან გაიგივება, ალბათ, შეიძლება. ამ სატომო სახელების აღმნიშვნელი ფუძეებიც („ჰირ“, „ჰერ“) თითქმის იდენტურია. ამ მხარეებში ეგულებოდათ ანტიკური დროის სპარსელებს ჰირკანების, გორგანების, გურზების მეომარი ტომი. საერთოდ, კასპიის ზღვას „ჯურ-ჯანის“ ზღვას უწოდებდნენ (ჯურჯ, გურჯ – ქართველებსაც ერქვათ). თუმცა გვიან, შუა საუკუნეებში ჯურჯანი კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით (გორგანი) მდებარე პროვინციასაც ჰრქმევია. ჯურჯანი-გურგანი საქართველოსაც ერქვა.

ჰირკანიას შემდგომ ალბანეთი ეწოდა. ეს ქვეყანა ქართველებს თავისი ეთნიკური განსახლების (ჰერების) ტერიტორიად მიაჩნდათ, ამიტომაც ზრუნავდნენ მისი დაცვისათვის. ლეონტი მროველის თანახმად, დარუბანდი ქართველ მეფეს აუშენებია თავდაცვის მიზნით. ალბანია, ანუ ჰერეთი, ქართველთათვის „ზღვისკარი“ ქვეყანაა. „ამან არდამ ერისთავმან აღაშენა ქალაქი ზღვისკარს და უწოდა სახელი დარუბანდი“.

ძველი დროის ისტორიკოსებსაც იბერები და ალბანელები ერთ ხალხად, ქართველებად მიაჩნდათ. ისტორიკოსი პაოლო ჯოვიო ერთგან ამბობს: „...იბერები და ალბანელები დღეს იბერებად წოდებულნი“.[12]

ჩანს, ეს გაითვალისწინა ამიერკავკასიაში შემოჭრილმა ოსმალთა სარდალმა და შაქის გამგებლად 1578 წელს დანიშნა კახთა მეფის ალექსანდრეს შვილი ერეკლე,[13] ხოლო უფრო ადრე, როგორც აღინიშნა, 1521 წელს კახთა მეფე ლევანმა შაქის შემოერთება გადაწყვიტა. ამის საპასუხოდ ირანელები კახეთში შემოიჭრნენ, ზეგამი და გრემი დაანგრიეს. „ამ დროიდან 1578 წლამდე კახეთი ირანის ვასალი გახდა, ქართლი კი თავიდანვე ენერგიულად იბრძოდა სრული დამოუკიდებლობისათვის“.[14]

1522 წელს „ურჩი ვასალის დამორჩილების მიზნით“ ქართლის სამეფოში შემოჭრილა შაჰ-ისმაილი. „პირველსავე ბრძოლაში ქართველებმა დაამარცხეს ირანელთა მოწინავე რაზმები და გააქციეს ისინი... „უძლიერეს-უსასტიკეს და ფიცხელ“ ბრძოლაში თავი ისახელა დავით მეფის შვილმა, ლუარსაბმა. მაგრამ მტრის სიმრავლემ სძლია. დამარცხებული დავითი შიდა ქართლში დაბრუნდა“.[15] ... მტერმა თბილისი ააოხრა, „ეკლესიები გაძარცვა და შემდეგ გადაწვა“. 1524 წელს, შაჰ-ისმაილის გარდაცვალებისთანავე მეფემ თბილისი დაიბრუნა. იმავე წელს ის თბილისის მონასტერში ბერად აღიკვეცა. გამეფდა მისი ძმა, გიორგი, რომელიც მოგვიანებით ბერად აღიკვეცა, მანამდე კი, 1527 წლიდან სამეფო ტახტზე ავიდა დავით მეფის ძე ლუარსაბ I (1527-1556).

1535-1545 წლებში სამცხე-საათაბაგომ არსებული დამოუკიდებლობა დაკარგა. ის იმერეთისა და ქართლის მეფეებმა ერთმანეთს შორის გადაინაწილეს. ქართლს ერგო ჯავახეთი. ამის საპასუხოდ სულთნის ლაშქარი 1536 წელს საქართველოს შემოესია, მაგრამ ათაბაგებს დამოუკიდებლობა ვერ დაუბრუნა.

1541 წელს თბილისს მოულოდნელად ყიზილბაშები შემოესივნენ. შაჰმა თბილისის ციხეში თავისი გარნიზონი ჩააყენა, მტრის რაზმები ქართლში შეიჭრნენ. ქვემო ქართლში მოსახლეობა მაჰმადიანობის მიღებაზე უარის გამო დახოცეს,

ქალები და ბავშვები დაატყვევეს. ლუარსაბ მეფე „აწყობდა მოხერხებულ ჩასაფრებას და ღამის თავდასხმებს. შაჰ-თამაზი იძულებული გახდა შეეწყვიტა საომარი მოქმედება“... ის უკან დაბრუნდა.[16]

1543 წელს ქართველებმა მესხეთში შეჭრილი ოსმალები სასტიკად დაამარცხეს, მიუხედავად იმისა, რომ მათ ევროპული ზარბაზნები ჰქონდათ. მათ იმერეთ-საათაბაგოს მეფე ბაგრატი და გურიელი ებრძოდნენ.

1545 წელს ოსმალები კვლავ შემოესივნენ საათაბაგოს. სულთანის მრავალრიცხოვან ჯარს სახოისტასთან ქართლისა და იმერეთის სამეფოების, გურიელისა და მესხების გაერთიანებული ლაშქარი უნდა შებმოდა, მაგრამ „ბრძოლის დაწყების წინ ქართლისა და სამცხე-საათაბაგოს ჯარში უთანხმოებამ იჩინა თავი: მესხები მოითხოვდნენ, რომ მეწინავეობა მათ ჰქონოდათ და, როცა ამაზე უარი მიიღეს, ბრძოლის ველი დატოვეს“.[17] თავგანწირულ ომში ქართველები დამარცხდნენ. ქართველთა ამ ისტორიულ მარცხში დიდი წვლილი ედო მოღალატე ოთარ შალიკაშვილს.

ოსმალებმა საათაბაგოს ციხე-სიმაგრეები დაიჭირეს, ათაბაგად ქაიხოსრო III (1545-1573) დასვეს.

სხვადასხვა კუთხის მთავრები და თავადები ერთმანეთს ხელს უწყობდნენ მეფეთაგან დამოუკიდებლობის მიღწევაში.

1547 წელს მესხეთი თურქთა წინააღმდეგ ავჯანყდა, მაგრამ 1549 წელს თურქებმა კვლავ შეძლეს ციხეთა დაჭერა. შეესივნენ გურიას, მოსწყვიტეს ჭანეთი, ბათუმში ციხე ააგეს. 1550 წლისათვის მათ ტაოს დაპყრობა დაასრულეს. ამიტომაც, არზრუმის ფაშა გურჯისტანის ფაშას უწოდებდა თავის თავს. სწორედ ამ დროს გამოიჩინა თავი ლუარსაბ მეფემ. „იცოდა რა, რომ საქართველოს მთავარი საფრთხე სამცხე-საათაბაგოდან მოდიოდა, ლუარსაბი სათავეში ჩაუდგა ერთიანობისა და დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ ძალებს და დაიპყრო სამცხე-ჯავახეთი, კოლა, არტაანი და ამით ოსმალთა აგრესიას წინ აღუდგა“.[18]

საათაბაგოს დაბრუნება ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში ირანისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა. შაჰ-თამაზი მესხეთს შემოესია. ბრძოლაში მრავალი ქრისტიანი დაუხოცავთ.

ლუარსაბის მომხრე მესხები ვარძიის მონასტერში გამაგრდნენ. მტერმა მათ ალყა შემოარტყა, მრავალი ყიზილბაში დაიხოცა, მაგრამ საბოლოოდ მონასტერი აიღეს. „გამძვინვარებულმა შაჰმა მონასტრის ბერებიც არ დაინდო. 20 ბერი სამალავიდან გამოიყვანეს და იქვე დახოცეს. ვარძიის მონასტრის სიმშვენიერემ და სიმდიდრემ მტერი განცვიფრებაში მოიყვანა. შაჰი თვითონ მივიდა მის სანახავად. მონასტრის ოქრო-ვერცხლის ნივთები, ხატები, წიგნები მტერმა დაიტაცა. მონასტრის რკინისა და ოქროს კარები მოგლიჯეს და შაჰის ხაზინაში გააგზავნეს“.[19]

1554 წელს შაჰ-თამაზი მეოთხედ შემოესია საქართველოს და შეძლო ლუარსაბის დედის დატყვევება.

1555 წელს ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. ზავით მათ ერთმანეთში გაინაწილეს ჯერ კიდევ დაუპყრობელ-დაუმორჩილებელი საქართველო. ქართლის მეფე ლუარსაბი ბრძოლას განაგრძობდა. მან თანდათან შეძლო ქართლის ციხე-

სიმაგრეების დაბრუნება თბილისის ციხის გარდა. ამის გამო 1555 წელს ლუარსაბის წინააღმდეგ ილაშქრა ყარაბაღელმა სულთანმა. ბრძოლა გარისთან მოხდა. ამ ომში ლუარსაბი მოკლეს. მემატიანე მას ასე ახასიათებს: „მწუხარე იყო ფრიად ესრეთ განძლიერებისათვის უსჯულოთასა მეფე ლუარსაბ. სრულ საქართველოს მეფეთა და მებატონეთა ზედა, ძველთა და ახალზედ ნამეტნავად ნაქები იყო. თავად სარდლად, მერე მამაცად და უხვობით პურად გამცემად, სიმართლის-მოქმედად და ყმა-მორჩილი, ცხენოსან-ცეროსანი, უშიშარი ომში, ამაყი, ქრისტიანობის სჯულზედ მაგარი, და ურუმთა და ყიზილბაშთა ნამეტნავად მისი ეშინოდათ, და მეზობელნი ვითარც ყრმანი, ეგრეთ ემსახურებოდეს, სხვათა ყმობის თქმა არ იკადრა. ამისათვის შაჰ-თამაზ ყაენმან ხუთჯერ ამაზედ ილაშქრა და არას საქმითა ვერც მოამშვიდა, ვერც მოკლა, ვერც დაიჭირა და ვერც შეიხვეწა“.[20]

მეფე ლუარსაბმა „შემოიკრიბნა სპანი თავისნი და დაუწყო ხდომა და რბევა და ამოსწყვიტნა მრავალნი და რაოდენიცა ეპყრა მათ კერძონი და ადგილნი საბარათიანო, იგი ყოველნივე წარმოართვა და განდევნა და რაოდენიცა ეპყრა არენი და თემნი საქართველოსანი, თვინიერ ტფილისისა ციხისა“.[21]

მტერთან შებრძოლების წინ ლუარსაბ მეფემ წინასწარმეტყველური სიზმარი ნახა. მეფემ წინასწარ იცოდა, რომ მოკლავდნენ. მეფემ დაიბარა: ჩემი სიკვდილის შემდეგ – „ჩემს გლოვა-ტირილს დაეხსენითო, ქვეყნის შენახვას გაუფრთხილდითო“. ამის გამო მეფეს ომში წასვლა დიდებულებმა დაუშალეს. „ეს სიტყვა მეფემან შორს დაიჭირა და ასე უპასუხა: „დღეს – აქამომდე ხვანთქარსა და ყაენს ზურგი არ შევაქციეთ, რით იქმნების ახლა ერთ ყაჯარს პირი ავარიდოო“.

ამ ძლიერ ბრძოლაში ქართველებმა გაიმარჯვეს მეფის ძის, სვიმონის მეთაურობით. მოხუცებული მეფე ლუარსაბი, კათალიკოზი, ეპისკოპოსები და მოხუცი ერისკაცები ერთ გორაზე იდგნენ. ამ დროს ისინი შეამჩნია ტყეში მიმალულმა მტერმა, მიუხტნენ მეფეს. მის ცხენს შემთხვევით ფეხი ნაპრალში ჩაუვარდა და მეფე გადმოაგდო. მეფე დაჭრეს, და „იცოცხლა მცირესა ხანსა... და მასვე წყლულებსა შინა მიიცვალა იგი, ვითარცა წმიდა მოწამე ვახტანგ და დავით მეფე...“[22]

1556 წელს ქართლის სამეფო ტახტზე ლუარსაბ I-ის ძე სვიმონი ავიდა (1556-1569; 1578-1600). მეფე თავის მოკავშირეებთან ერთად საგულდაგულოდ მოემზადა თბილისის ასაღებად, მაგრამ 1561 წელს აღდგომა დღეს თბილისის თათრულ გარნიზონს მოეშველა ყარაბაღის მმართველი. ომში კახეთის მეფის ძე მოკლეს.

1569 წელს მეფე ღალატით შეიპყრეს ყიზილბაშებმა ერთ-ერთი ბრძოლის დროს. „შაჰი დიდხანს ცდილობდა სვიმონის გამაჰმადიანებას, მაგრამ საწადელს ვერ მიაღწია და იგი ალამუთის ციხეში დაამწყვდია“.[23]

1569-1578 წლებში ირანელებმა ქართლის მმართველად დანიშნეს სვიმონ მეფის ძმა – დავითი, რომელიც გამცემი იყო ქრისტიანული სარწმუნოებისა, ამიტომაც ხალხი მას მხარს არ უჭერდა. ის დაუდ-ხანის სახელწოდებით ფაქტობრივად მხოლოდ თბილისისა და ქვემო ქართლის მმართველი იყო. მის დროს უნდა დაწყებულიყო ქვემო ქართლის ქართველობის გაგრიგორიანების პროცესი. ცნობილია, რომ მტერი გააფთრებით ებრძოდა ქართულ ეკლესიას და ქართულ ქრისტიანობას,

ხოლო გრიგორიანებს არ ებრძოდა. გამაჰმადიანდა კახეთის მეფე ლევანის ვაჟიც – იესე. მას ისა-ხანს უწოდებდნენ. მტერმა გადაწყვიტა, ის აეყვანა მამის ნაცვლად სამეფო ტახტზე, მაგრამ იესემ მალე უარყო მაჰმადიანობა. ის დააპატიმრეს და ალამუთის ციხეში გამოკეტეს. კახეთი თითქმის მთელი XVI საუკუნის მანძილზე მოსვენებული ქვეყანა იყო. მის ტერიტორიაზე არც ერთხელ არ მომხდარა ომი.[24] კახეთის მეფეების, ლევანისა და ალექსანდრეს მოქნილი პოლიტიკის წყალობით, კახეთი მდიდარი და დაწინაურებული ქვეყანა იყო, მაგრამ საუკუნის მიწურულს კახელმა პოლიტიკოსებმა მიუტევებელი შეცდომა დაუშვეს იმით, რომ შეეცადნენ რუსეთის სამხედრო ძალების კახეთში შემოყვანას. ჯერ კიდევ თათარ-მონღოლობისას, ჩრდილო და სამხრეთის ულუსების ომების დროს, ვერ ითმენდნენ ქართველი მეფეების ჩრდილოეთთან კავშირს. ასევე იყო თემურ-ლენგისა და სხვა მმართველების დროს. ახლაც დიდ დანაშაულად ჩაითვალა ასეთი კავშირი ჩრდილოეთთან.

ამ დროისათვის ძალთა წონასწორობა შეიცვალა. ოსმალეთი უძლიერეს სახელმწიფოდ იქცა. ირანი მასთან შედარებით სუსტი იყო. ამასთანავე, ირანი ქართველ მეფე-მთავართა ვასალობით, მორჩილებით და ხარკის გადახდით კმაყოფილდებოდა, ხოლო თურქეთი აუქმებდა სახელმწიფოებრიობას. ამგვარ სიტუაციაში, ცხადია, ქართველთა უმთავრეს მტრად ოსმალეთი იქცა.

1578 წელს ოსმალეთსა და ყიზილბაშებს შორის მესხეთში სასტიკი შებრძოლება მოხდა. ყიზილბაშები და მასთან შეკავშირებული ქართველები დამარცხდნენ. ომის შემდეგ ყიზილბაშ ტყვეებს თავები დაჭრეს, ხოლო ქართველი ტყვეები ცოცხლად დაწვეს კოცონზე. მესხეთის შემდეგ ოსმალებმა ქართლის ციხეებიც დაიჭირეს თბილისის ჩათვლით და ქართლში გაბატონდნენ. თბილისი საფაშოდ გამოაცხადეს, გორი – სანჯაყად. კახეთის მეფემ, ალექსანდრემ, ოსმალებს მორჩილება გამოუცხადა. ის კახეთის მმართველად დანიშნეს ბეგლარბეგის სახელწოდებით. ამის შემდეგ ოსმალებმა მთელი აღმოსავლეთი ამიერკავკასია დაიმორჩილეს.

ამ მიზეზის გამო ირანელებმა ალამუთის ციხეში დაპატიმრებული ქართლის მეფე სვიმონი გაათავისუფლეს. 1578 წელს ის დამხმარე ლაშქრით ქართლში გაუშვეს. მართლაც, მან შეძლო ოსმალთაგან ლორეს, გორისა და სხვა ციხე-სიმაგრეების განთავისუფლება. თბილისის ოსმალური გარნიზონი ციხეში მოაქცია. იქ შიმშილობა დაიწყო.

ალყაშემორტყმულ თბილისისათვის ოსმალთა სულთანი ხშირად აგზავნიდა ლაშქარს და საუკეთესო მხედართმთავრებს, მაგრამ სვიმონ მეფე მათ დიდად აზარალებდა. 1582 წლისათვის შეიკრა დიდი ანტიოსმალური აღმოსავლეთკავკასიური კავშირი შამხლის, დაღესტნის, შირვანის, ირანის ლაშქრისა და ქართლ-კახეთის მეფეების მონაწილეობით. სვიმონ მეფემ სასტიკად დაამარცხა თბილისში მიმავალი 20-ათასიანი ლაშქარი, ხელში ჩაიგდო ხაზინა და ნადავლი.

ოსმალებმა თავისი მარცხი დააბრალეს მანუჩარს (მუსტაფას). ის იყო ძმა ყვარყვარე IV ათაბაგისა. 1579 წლის 25 ივნისის სულთანის ბრძანების შემდეგ, სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობილ ტერიტორიაზე ოსმალებმა ჩილდირის (ახალციხის) საფაშო დააარსეს. მანუჩარი გამაჰმადიანდა. ის ახალციხის ფაშად დანიშნეს. 1582 წლის დამარცხების შემდეგ ოსმალებმა მისი მოკვლა გადაწყვიტეს, მაგრამ

მანუჩარი აჯანყდა და მცირერიცხოვანი რაზმით ოსმალთა ბანაკიდან გაიქცა. 1582 წელს ის კვლავ დაუბრუნდა ქრისტიანობას. სამცხე აჯანყდა. მანუჩარმა კვლავ აღადგინა ათაბაგობა. ამასობაში სვიმონ მეფემ ლორე და სამშვილდე გაათავისუფლა.

1584 წელს ოსმალთა 30-ათასიანი ჯარი შემოიჭრა, რომელსაც სვიმონ მეფე სოფელ ხატისოფელთან 4 ათასი მეომრით შეება. ზამთარში ბრძოლებში შეწუხებული ოსმალთა ლაშქარი ქართლს გაეცალა. 1587 წელს მტერს მიემხრნენ მოღალატე შალიკაშვილის ნაშიერი კიკოლა და სხვა მოღალატეებიც. ამის გამო მანუჩარი იძულებული გახდა სამცხეს გასცლოდა.

1588 წელს ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. სვიმონიც დაეზავა ოსმალებს. „ოსმალეთი ცნობდა სიმონ I-ს ქართლის მეფედ ქრისტიანობით, აღიარებდა მის მემკვიდრეობით უფლებას და არ ჩაერეოდა მის შინაურ საქმეებში. ამრიგად, ქართლის თავდადებულმა ბრძოლამ სიმონ I-ის მეთაურობით, ოსმალეთი აიძულა ხელი აეღო ქვეყნის სრული დაპყრობის პოლიტიკაზე“.[25]

1598 წელს შაჰ-აბასის წაქეზებით სვიმონმა განაახლა ომი ოსმალებთან, გორს ალყა შემოარტყა. მალე ქართველებმა გორის ციხე აიღეს. ეს ოსმალთა დიდი მარცხი იყო. ამავე წელს აჯანყდა სამცხე-საათაბაგოც მანუჩარის მეთაურობით.

„სულთანმა დიდი ჯარი გამოგზავნა. ქართველთა მთავარი ჯარი გორთან დაბანაკდა გიორგი ბატონიშვილის მეთაურობით,ხოლო სვიმონ მეფე მცირე ლაშქრით საბარათიანოში ჩავიდა. აქვე შემოვიდა მტრის ჯარი. ბრძოლის წინ ქართველებმა ზიარება მიიღეს, ერთმანეთს გამოემშვიდობნენ. მათ მედგრად შეუტიეს ოსმალებს, გააპეს მტრის რაზმები. თითო ქართველს, წერს ფარსადან გორგიჯანიძე, 4-5 ოსმალო გადმოეგდო ცხენიდან და ახლა სხვებზე მიიწევდნენ. ხელშუბიანი მეფე მტრის რომელ რაზმსაც შეუტევდა, მოშლიდა. უთანასწორო ბრძოლა 5 საათს გაგრძელდა“.[26] უკან დახევისას მეფის ცხენი დიდ საფლობში ჩავარდა. მეფე ტყვედ ჩაიგდეს. ის სტამბოლში გაგზავნეს 1600 წელს. „ცნობამ მეფის დატყვევების შესახებ დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია ოსმალებში. სულთანმა ბრძანება გასცა, მისი სახელმწიფოს ყველა ქალაქში ქუჩები მოერთოთ და სამი დღის განმავლობაში ქეიფი და ზეიმი მოეწყოთ“.[27]

გიორგი მეფემ დიდძალი განძი, მათ შორის ეკლესია-მონასტრებში შეგროვილი, გაგზავნა მამის დასახსნელად, მაგრამ ამაოდ. სვიმონ მეფის გვამი სტამბოლიდან მცხეთას მოასვენეს და მისი სახელოვანი მამის, ლუარსაბის გვერდით დაკრძალეს.

„იყო საქართველო უვნო მტერთაგან“

თუ ჩვენ ვიტყვით, რომ საქართველო XV საუკუნესა და XVI საუკუნის ერთ პერიოდში ძირითადად წარმოადგენდა მტერთაგან დამშვიდებულ-დაწყნარებულ, ფართოდ გადაშლილ და უცხოთაგან მოსვენებულ ქვეყანას, ვფიქრობთ, დიდ შეცდომას არ დავუშვებთ. „სულტანნი სტამბოლისანი... ბრძოდნენ უმეტეს ფრანგთა და ამის გამო იყო საქართველო უვნოდ მტერთაგან, არამედ თვისთაგან ესრეთ ვნებულნი“, – წერს ვახუშტი.[28]

თემურ-ლენგის შემოსევების შემდეგ გარეშე მტრებმა შემოტევები შეანელეს, ქვეყანამ ამოისუნთქა, დაწყნარდა, დამდორდა, მხოლოდ მმართველი ფენები ვერ პოულობდნენ მოსვენებას. ისინი საქართველოს თათრულ-მაჰმადიანურ რკალში მოქცევის გამო რაღაც საშინელსა და ავს წინათგრძნობდნენ, მუდამ ეომებოდნენ ერთმანეთს.

მშვიდი და წყნარი, მაგრამ ალყაში მოქცეული საქართველო მოწყდა მოფუსფუსე მსოფლიოს (არა მარტო რენესანსს, არამედ მუდამ ახლის მაძიებელ, გონიერ, მზარდ, ძლიერ, ეკონომიკურ-სულიერი გაფურჩქვნის პირას მისულ ევროპას).

საქართველო მსოფლიო პროვინციად იქცა. ევროპის გონებრივი დუღილი XVI-XVIII საუკუნეების აღმოჩენები, ახალი მიმართულებები მეცნიერებისა და ცხოვრებისა, მსოფლიოს სასიცოცხლო სიახლეები უცნობი იყო ჩვენი ქვეყნისათვის.

ხმალი, გუთანი და სარწმუნოება ძველებურადვე აბრუნებდა ჩვენებურ კაცს, მაგრამ დიდი იდეალები უკვე აღარ იყო.

ქვეყანაში აღარ ტრიალებდა იდეა, ამიტომაც აღარ იყვნენ დიდი ინტელექტუალები, მამოძრავებელნი აზრისა, ფიქრისა. აღარც მოთხოვნა იყო მათზე. ქვეყანა სულიერად დაიფუყა, მოეშვა, მოითენთა.

აღარც ეროვნული იდეა, აღარც სარწმუნოებრივი, ყველაფერი უკვე მიღწეულია, განვლილია, წარსულია. ყველაფერი უკვე იყო.

მაგრამ იქნებ ეს მოშვება იმით იყო გამოწვეული, რომ ეძიეს და გამოსავალი ვერ იპოვეს, თათრულ-მაჰმადიანურ ალყას თავი ვერ დააღწიეს.

მოგვიანებით, როცა სამეფო-სამთავროებად დაშლილ საქართველოს ახლადშექმნილი მტრული სახელმწიფოები შემოესივნენ, ჩვენი მემატიანე იტყვის: „იქით ურუმნი არბევდეს და აქეთ ყიზილბაშები და ამისთანა ორს დიდს ხელმწიფის შუაში ბევრს ეცადეს, აქეთ იქნიეს ხმალი, იქით იქნიეს და მრავალი ნავნებიც ქნეს, მაგრამ არ იქნა და ვერცარა თავს გაუვიდეს“.[29] ამ მემატიანის, ფ. გორგიჯანიძის შეხედულებით, მტრებმა საქართველოს დაძაბუნება ამით შეძლეს, რომ „საქართველო თავად ცოტა იყო, და მერე მრავლად გაყოფილი და ერთმანეთის ურჩი, ქიშპნი, მტერნი, ერთმანეთის მარბევნი და მაწყინარი“.[29]

საქართველო ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოებად, დადიანის, გურიელის, ათაბაგის სამთავროებადაა დაშლილი. ახალ-ახალი, ნახევრად დამოუკიდებელი სამთავროებიც იქმნება, სწორედ ეს დაშლილი, დანაკუწებული საქართველოს ნაწილები ეურჩებიან, ექიშპებიან, მტრობენ, არბევენ და „აწყენენ“ ერთმანეთს. ზოგადად, საქართველო – ვრცლადაა გადაჭიმული ძველებურადვე. აღმოსავლეთი (ე.ი. კახეთის სამეფოს აღმოსავლეთი) საზღვარი კასპიის ზღვიდან სულ 200-მდე კილომეტრითაა დაშორებული და შაქს ესაზღვრება. სამხრეთით ქართლის საზღვარი სევანის ტბასთან გადის, ათაბაგების სამთავროსი კი ვალაშკერტსა და არზრუმთან, გურიაც ჭანეთს მოიცავს, ხოლო დასავლეთით იმერეთსა და სადადიანოს შავი ზღვა და ჯიქების ქვეყანა ესაზღვრება.

XV-XVI საუკუნეებში საქართველო განსაკუთრებით კახეთი, ზოგადად მშიერი ქვეყანა კი არ იყო, არამედ სავსე და მაძღარი, ლაღი, თავმომწონე შვილებით.

„უჩემოდ ვინ იმღერეთაო“, – კითხულობდნენ ქვეყნიერებას ახლად მოვლენილი თავადები (აქამდე საქართველოში არც ბატონყმობა ყოფილა და არც თავადობა).

აი, როგორ აღწერს ჩვენი მემატიანე იმდროინდელი საქართველოს ცხოვრებას.

სრულიად საქართველოს მეფე ალექსანდრე XV საუკუნის I ნახევარში მშვიდობითა და მყუდროებით აცხოვრებდა თავის ხალხს: „ყოველნი ქრისტიანენი ფრიადსა მშვიდობასა და მყუდროებასა შინა ამყოფინა“,[30] ხოლო მეორე მემატიანე მასზე წერს: „იმეფა კეთილად და მშვიდობით“.[31]

მესამე მემატიანე დაახლოებით 1454 წლის აღწერისას წერს საქართველოს შესახებ: „არაოდეს დარბეული იყო ქართლი დიდისა თემურის უკანის, იყო შენება და განსვენება. ამას ჟამსა შინა არა იყო ხარაჯა და არცა მალი ქართლსა შინა, არამედ განთავისუფლდეს ყოველნი სამეფონი და არენი ქართლისანი მონებისაგან თურქთასა“.[32]

ამ დროს საქართველო კვლავ ერთიანია. მის მეფეს „ჰქონდა ქართლი, სომხითი და მონებდეს ლორის პიტიახშნი, კახეთისა, შარვანისა და სამცხისა. და ჰყვეს იმერელნი, ოდიშარნი, გურიულნი, აფხაზნი, სვანნი, ჯიქნი და მთიულნი კავკასიანნი“.[33]

1463 წელს უზუნ-ჰასანის შემოსევის საპასუხოდ ქართველთა მეფე სპარსეთში შეჭრილა და თავრიზიც კი დაულაშქრავს. „ქრონიკონისა რნა: ქართველთა მეფემან თავრიზს, გილაქმა და თემურა ააოხრა“.[34]

1478 წლისათვის თურმე ქვეყანა მოსვენებით და დაწყნარებით ცხოვრობდა. „არღარა იყო წყენა თათართაგან, მოიმორჩილნა იმერელნი, ოდიშარნი და აფხაზნი, მსახურებდა ათაბაგი და მორჩილებდეს კახნიცა, არა სადათ იყო წყენა ქრისტიანეთა, იყო მოსვენება და დაწყნარება“.[35]

მტრის შემოსევებისას ქართველებს თუკი ერთმანეთში მშვიდობა ჰქონდათ, ყოველთვის იმარჯვებდნენ: „ესე გაემარჯვათ, რომე ერთისა ქართველისაგან ასი და ორასი მოიკლა. დახოცეს, ამოწყვიტეს და ცოტა რამე გარდმოეხვეწა ცხენ-კეთილი“.[36]

„დაესხნეს ჭანდართა მდგომთა მონაპირეთა თათართა, გააქცივნეს ასრე რომე თუ არ მაცნე წავიდა სამე, ვერცა ერთი წაუვიდა“.[37]

„დავარდა ხმა და მოჰმართეს ასრე, ვითა ვეფხვთა... ასე ხოცა დაუწყეს, ვითა ქათამთა მართვეთა. ხოლო მოსცა ღმერთმან ძლევა ქრისტიანეთა და დახოცეს ურიცხვი... ერთისა ტყვისა დედაკაცისაგან სამი და ოთხი მუსულმანი მოიყვანებოდა, ყელ-დოლბანდიანი... მას უკანის თათართა ძალი ვერღარა უკადრებია და არცაღა რბევა, გატყდეს და შეშინდეს შეწევნითა ღმრთისათა“.[38]

„მხნედ იბრძოდეს სპანი ქართველთანი, ვითარცა ლომნი და მოსწყვიდნეს ურიცხვი თათარნი, მიდრკეს იგინი და ოტებულნი ივლტოდეს, ვითარცა ჯოგი კანჯრისა ლომთაგან დანქრეული“.[39]

1546 წლისათვის „შეითქვნეს მეფე ქართლისა ლუარსაბ, მპყრობელი კახეთისა ლეონ და ათაბაგი ქაიხოსრო. ამათ შეჰკრეს პირობა და დაუწყეს რბევა და ოხრება ქვეყანასა ყიზილბაშისასა არდაბაგანისა“.[40]

თათარმა „ვერა-რა ავნო მეფესა ლუარსაბს, რამეთუ ჟამსა მეფობისა მისისასა არა მორჩილ ექმნა ყიზილბაშობა, არცა ოსმალთა და მრავალი ჭირი შეაჩვენა ორთავე და არა დაამონა საქართველო უსჯულოთა სახარკოდ“.[41]

„რა მოვიდეს ყიზილბაშნი, მაშინ მიეტევა მათ სვიმონი და სპანი საქართველოსნი, ვითარცა ლომი განძვინებული და იქმნა ბრძოლა ძლიერი. მაშინ მოეცა ღმერთისა მიერ ძლევა ქართველთა, და მოსწყვიდნეს ურიცხვნი სპანი თათართანი და წარიქცივნეს იგინი და ივლტოდეს“.[42]

„სდევნიდა სულთანსა განძისასა შავერდის და სვრიდეს სპათა ვითარცა მხალთა მდელოსათა“.[43]

როგორც ზემოთ მოყვანილი ამონაწერებიდან ჩანს, ქართველებთან ომი და, მით უმეტეს, მათი დამორჩილება არც ისე ადვილი იყო, პირიქით, ქართველებს ერთი პირი რომ ჰქონოდათ და ერთიანი სახელმწიფო, ვერც თურქეთი და ვერც სპარსეთი საქართველოს ვერაფერს დააკლებდნენ, თუმცა არც დაშლილ საქართველოსთან უადვილდებოდათ ომი.

თურქეთმა, რომელმაც ევროპის, აზიის და აფრიკის ქვეყნების დამორჩილება შეძლო, არათუ სრული საქართველო, არამედ დასავლეთი საქართველოც კი ვერ დაიპყრო. „ოსმალეთმა თავისი ძლიერების ზენიტს XV საუკუნეში მიაღწია. მისი უზარმაზარი იმპერია ევროპის, აზიის და აფრიკის კონტინენტებზე იყო გადაჭიმული. მის შემადგენლობაში შედიოდა გარდა მცირე აზიისა – საბერძნეთი, ბულგარეთი. სერბია, ალბანეთი, ბოსნია, ჰერცოგოვინა, მესოპოტამია, სირია, ჰიჯაზი, ეგვიპტე,ალჟირი და სხვა. მოლდავეთი, ვალახეთი და ყირიმის სახანო ოსმალეთის ვასალები იყვნენ“.[44]

უთუოდ უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს ამ მეზობელმა იმპერიამ ვერ გააუქმა ქართული სახელმწიფოებრიობა. იმერეთის სამეფო, გურიისა და სამეგრელოს სამთავროები მუდამ არსებობდნენ ოსმალეთის ყველაზე დიდი სიძლიერის დროსაც.

„სწორედ XVI საუკუნის განმავლობაში სულთანმა სულეიმან II-მ და მისმა მერმინდელმა სულთანებმა, თუ ზღვით და თუ ხმელეთით ხშირად იწყეს გალაშქრება ევროპაზე, მთელი დასავლეთის მთავრობანი შეაძრწუნეს, ევროპას ერთიანად გავერანება, ანუ გამაჰმადიანება დაუპირეს და გადაწყვიტეს, რომის წმინდა პეტრეს ეკლესია ბოსლად გადაექციათ“.[45]

თვით თურქული ნაციონალური სულის გამომხატველ „დედე ქორქუთის წიგნში“, რომელშიც აღწერილია საქართველოს საზღვრებთან როგორ უსწორდებოდნენ მუსლიმი გმირები „გიაურებს“, როგორ იპყრობდნენ ქალაქებსა და ციხეებს, როგორ არბევდნენ ეკლესიებს და მათ ნაცვლად აგებდნენ მეჩეთებს, ისიცაა აღწერილი, თუ როგორი შიში აქვთ ქართველებისა. ყარა დერბენდის ხეობაში (ერზრუმის მხარეში) მდებარე „ევნუქის ციხე“ – ქრისტიანებისაა. ერთხელ მეციხოვნენი ოსმალო სოვდაგრებს თავს დაესხმიან და ქონებას წაართმევენ. მათ ერთი ბეგის ძე დაეხმარება. „შენი ვაჟი რომ არ ყოფილიყო, მთელს ჩვენს ქონებას წაიღებდნენ საქართველოში, ჩვენც ყველას ტყვედ წაგვიყვანდნენ“, – შესჩივიან ისინი ბეგს.[46]

XV საუკუნის შუა წლებში სამცხის ათაბაგი ამბობდა ოსმალთა შესახებ: „მამის ჩემის სიკვდილის შემდგომ ხშირად მომიხდა მათთან ომი და, ღვთის მადლით, ბევრჯერ გავიმარჯვე მათზე და ბევრი მათი ქალაქიც დავიპყარი“.[47]

თუ რა სულისკვეთებითა და თავგანწირული ენერგიით იბრძოდნენ ქართველები თურქთა წინააღმდეგ, კარგად ჩანს მეფე სვიმონის წერილში პაპისადმი: „ვაუწყებ

თქვენს სიწმიდესა, რომ ნეტარმა მამა ჩემმა, წმიდა მეფე ლუარსაბმა, როგორც შეიტყობდა თქვენი სიწმიდეცა, სარწმუნოებისათვის გვირგვინი მიიღო ღვთისაგან, ვინაიდან იესო ქრისტეს სიყვარულის გამო მოიკლა ბრძოლაში უსჯულოთა აგარიანთაგან. მან ირჩია თავისი სისხლის დაღვრა და წამება, ვიდრე მათი ბოროტი ნების ასრულება. ამის შემდგომ ღვთის შეწევნით, ჩვენ მივიღეთ ტახტი ჩვენის მამისა და მას შემდეგ დღე და ღამე არ მოგვისვენია არაოდეს ომისაგან თვით ავდრებშიაც კი. რა ბრძოლა, შეწუხება და გაჭირვება არ გამოვიარეთ ქრისტეს სიყვარულისათვის, დავწყლულდით ომში, ტყვედ დაგვიჭირეს სპარსელებმა და ჩაგვაგდეს საპყრობილეში. გარნა ღვთის ნებით და შემწეობით, ეგრეთვე თქვენის ლოცვითა, გავთავისუფლდით ტყვეობისაგან და კვალად აღვედით ჩვენს ტახტზე და ხელახლავ დავიწყეთ ომი. მრავალგზის შევებით ოთომანებს, ვგონებთ თქვენც შეიტყობდით, რაოდენი შეწუხება და ტანჯვა გამოვიარეთ, მაგრამ მაინც გული არ გავიტეხეთ. ჩემ თავს გავწირავ ერთიანად და ეგრეთვე ჩემს ქორფა შვილსაც, დავღვრი ჩემს სისხლსა ვიდრე უკანასკნელ წვეთამდე ჯვარცმულის იესო ქრისტეს და ღვთის სიყვარულისათვის, ვიდრე პირში სული მიდგმია, ხელს არ ავიღებ ოსმალების წინააღმდეგ ომზე, არაოდეს უქმად ვყოფ იმ დაუფასებელ სისხლისა, რომელიც იესო ქრისტემ დაღვარა ჩემთვის...".[48]

აქედან, ამ წერილში გამომჟღავნებული სულისკვეთებიდან, კარგად ჩანს, რატომ ვერ გააუქმა ევროპაში გაჭრილმა თურქეთმა არათუ სრულიად საქართველოს სახელმწიფოებრიობა, დასავლეთ საქართველოსიც კი, თუმცა კი ერთი მესამედი ნაწილი საათაბაგო მოგლიჯა ქართულ მიწა-წყალს და გაათათრა.

მართალია, საქართველოს სამეფო-სამთავროები ერთმანეთთან ბრძოლით ძლიერ სუსტდებოდნენ, მაგრამ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი ერთ პირს შეკრავდნენ, ზოგადქართული სამხედრო ძალა საკმაოდ ძლიერი იყო, ამით სარგებლობაც კი უნებებია თურქეთის სულთანს. ქართულ წყაროთა თანახმად, მას საქართველოს მეფეები გაუგზავნია იერუსალიმის ასაღებად.

„...წარმოევლინა სულტანის სულეიმანის სამთა ამათ მეფეთა თანა დესპანი: გიორგის ქართველთა, ბაგრატ იმერთა და ლევან კახთა, „რამეთუ ადგილი სჯულისა თქვენისა იერუსალიმი დაიპყრეს უსჯულოთა, აწ მინებებიეს თქვენდა, მოვედით და განასხენით იგინი და დაიპყრენით თქვენდა".[49]

„ამისნი მსმენნი მეფენი სიხარულით შეკრბნენ სპითა თვისითა, ვინაითგან იყვნეს სიყვარულსა მტკიცესა ზედა და ათაბაგი ყვარყვარე მოერთო მეფესა გიორგისა და წარვიდნენ მსასოებელნი ღმრთისანი".[50]

ქართველებმა იერუსალიმი აიღეს: „სცნა ესე ყოველნი ხონთქარმან, მიანიჭა ნიჭნი დიდძალნი და წმიდანი ადგილნი, საფლავი ქრისტესი, გოლგოთა, ბეთლემი და ჯვრის მონასტერი, ხოლო განათავისუფლნეს იგინი და წარმოვიდნენ გამარჯვებულნი".[51]

თ. ჟორდანიას მიერ მოძიებულ წყაროთა თანახმად, ეს მომხდარა 1527 წელს. ოღონდ ქართველებს იერუსალიმიდან გაუძევებიათ არა სპარსელნი, არამედ ეგვიპტის სულთანი.[52]

„ესენი და სხვანი მრავალნი მწვრილნი საბუთნი მოწმობენ, რომ XVI საუკუნეში ქართველთ იერუსალიმში მაგრა ფეხი მოუკიდებიათ და გაბატონებულან, რაიცა

ადვილი გამოსაცნობი შეიქმნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ სახეში ვიქონიეთ იერუსალიმის ქართველ-ოსმალთაგან ხმლით აღება და უფლებანი, რომელნიც ამის გამო მიენიჭა ქართველთ ოსმალთაგან. უამისოდ როგორ შეეძლო ბეენა ჩოლოყაშვილს (რომელიც იერუსალიმში იყო 1512 წლიდან) ისე გაკადნიერებულიყო, რომ სომხებს და ლათინებს ეკლესიებს ართმევს, ნივთებს კარში უყრის და ქართველებს აყენებს, ახალ ეკლესიებს აშენებს ანუ აახლებს, როგორც ამაზე თვითონვე მოგვითხრობს ჯვრის მონასტრის ხელნაწერთა არშიებზე.[53]

მართალია, XVI ს-ში ქართველების იერუსალიმში ლაშქრობა ლ. მენაბდეს[54] დაფიქსირებულ ზეპირ გადმოცემად მიაჩნია, ქართველთა მიმართ ჯერ კიდევ შეიძლება გამეორება ეპისკოპოს ჟაკ დე ვიტრიუსის სიტყვებისა: „ცხოვრობს აღმოსავლეთში ქრისტიანი ხალხი ომის მოყვარული და ბრძოლაში გამოცდილი. მას ჰყავს უამრავი მებრძოლი. მეტად დაშინებული ჰყავს სარკინოზნი და თავდასხმების დროს დიდ ზარალს აყენებს სპარსელებს, მიდიელებს და ასურელებს, რომელთა მოსაზღვრედაც ცხოვრობს, ვინაიდან გარშემორტყმულია ურჯულოებით. მათ ეწოდებათ ქართველები... როდესაც ისინი მიდიან ქრისტეს საფლავის თაყვანისსაცემად, წმიდა ქალაქში შედიან გაშლილი დროშებით, ბაჟის გადახდის გარეშე, რაც შეეხება სარკინოზებს, ისინი ვერ ბედავენ მათ შეწუხებას, რათა უკან დაბრუნებისას ქართველებმა ჯავრი არ იყარონ მათ მეზობლად მცხოვრებ სარკინოზებზე“.[55]

მსგავსად თურქთა ქვეყნისა, ირანიც უზარმაზარი იმპერია იყო, სწორედ ერთიანი საქართველოს სამეფოს დაშლისას წარმოიქმნა ის. მას „სეფიანების“ სახელმწიფო ეწოდებოდა. მის ჩამოყალიბებაში ქართველთა სამხედრო ძალებსაც მიუღია მონაწილეობა.

„სეფიანების სახელმწიფოს ჩამოყალიბებაში საქართველოს პოლიტიკურმა მესვეურებმაც გარკვეული წვლილი შეიტანეს. მაგრამ ისმაილ შაჰმა დაპირება არ შეასრულა და თანმიმდევრობით ატარებდა ქართული სამეფოების დამორჩილების პოლიტიკას“.[56]

„1510 წლისათვის შაჰ ისმაილის ხელში იყო უზარმაზარი ტერიტორია ამუდარიიდან ვიდრე ევფრატამდე“.[57]

თუ რა როლს თამაშობდნენ ირანის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ქართველები და, საერთოდ, საქართველო, ეს საყოველთაოდ არის ცნობილი. იმდროინდელი ავტორებისათვის, დამკვირვებლებისა თუ ისტორიკოსებისათვის ნათელი იყო, რომ ქართველები დიდ წინააღმდეგობას გაუწევდნენ ირანელებს, შინაგანი ერთობა რომ ჰქონოდათ, მაგრამ სწორედ ეს აკლდათ მამაც ქართველებს.

„ქართველები არიან მამაცნი, მაგრამ მოქმედებაში ნაკლებად ერთიანნი, ცდილობენ შიგნით შუღლის ჩამოგდებით ერთმანეთი დაღუპონ... საერთოდ წყნარი, გამგონი, კეთილი გულის და უბრალონი არიან; მოლაპარაკების დროს არ არიან ჯიუტნი, მატყუარანი, ორპირნი. მათთან ყოველი საქმის მოგვარება შეიძლება“, – წერდა პიეტრო დელა ვალე.

საბოლოოდ რა უნდა ითქვას? მართალია, ქართველები მამაცი მებრძოლები იყვნენ და ხმალი უჭრიდათ, მაგრამ გონიერებაზე წინ ემოციებს აყენებდნენ, პატივმოყვარეობას და პირად მეობას არასოდეს ივიწყებდნენ, თუნდაც საერთო საქმის საზიანოდ.

ერთიც უნდა ითქვას, რომ ასე იყო თუ ისე, ქართველმა ერმა ხმლით შეინარჩუნა სახელმწიფოებრიობა, ეროვნული ეკლესია, ქრისტიანობა, მამული.

ჩვენმა მეზობელმა სომეხმა ერმა ეროვნული გადარჩენის სხვა გზას მიმართა. მან ეროვნება არათუ შეინარჩუნა, ეროვნული კულტურა ააყვავა კიდეც, თუმცა კი სახელმწიფოებრიობა დაკარგა. სომხეთში ეროვნული სახელმწიფო განსახილველი დროისათვის აღარ არსებობდა. სომხები განიბნენ მთელ მსოფლიოში.

ალბათ ამიტომაც მღეროდა სომეხი ხალხი ქართველთა შესახებ:

„ტკბილი იყო ხალხი,
ბრძენი ჰყავდა მმართველი,
ამიტომაც შერჩა
ამ ქვეყანას ქართველი“.[58]

მართალია, „...[illegible]“[59], მაგრამ მაინც მუსულმანთაგან დაცული, მუსულმანურ გარემოში მცხოვრები სომეხი ქრისტიანები – ქართველი ერით ამაყობდნენ. სომეხნი „უსჯულოებთან ყოველთვის ქართველებით იწონებდნენ თავს“[60]

თემობრიობის აღორძინება ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლის შედეგად

1490 წელს საქართველოს მეფის კარზე მოწვეულმა სახელმწიფო დარბაზის კრებამ იურიდიულად აღიარა უკვე არსებული ფაქტი ერთიანი სახელმწიფოს რამდენიმე სამეფოდ დაშლისა.

წარმოიქმნა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეულები – ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოები, გურიის, სამეგრელოს, სამცხის, სვანთა სამთავროები. ამ პროცესს თან სდევდა ერთიან ქართველ ხალხში კუთხურობის აღორძინების პროცესი.

ისმის კითხვა, შეუწყობდა თუ არა ხელს ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლა ქართველი ერის ეროვნული თვითშემეცნების დაკნინებასა და ახალ სახელმწიფოებრივ ერთეულებში შესაბამისი ვიწრო კუთხური ეთნიკური თვითშემეცნების აღორძინებას?

ჩვენი აზრით, ქართველი ერის ეთნოჯგუფები – იმერლობა, ქართლელობა, კახელობა, მეგრელობა, გურულობა, მესხობა და სხვა, განსაკუთრებით აღორძინდა და საბოლოო სახით ჩამოყალიბდა ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ. მათ მალე დაემატა სხვა წვრილი ეთნოჯგუფები, სამეფო-სამთავროთა კიდევ უფრო დაშლა-დანაწევრების შედეგად.

„ქართლის ცხოვრებიდან“ შეიძლება დავინახოთ, თუ როგორ შეუწყო ხელი ვიწრო კუთხური ეთნიკური განსხვავებულობის ჩამოყალიბებას მუდმივმა ბრძოლებმა ახლად ჩამოყალიბებულ ქართულ სახელმწიფოებრივ ერთეულთა შორის.

ქართული ეთნოსი ერთიანი წარმოშობისა იყო, იმით, რომ ქართველთა ეთნოჯგუფებს ერთი მამამთავარი ჰყავდათ, ანუ მთელი ქართველი ხალხი ერთი კაცის შვილების გამრავლების შედეგად წარმოქმნილად მიიჩნეოდა. ერთიანი ქართული ეროვნული თვითშემეცნების ჩამოყალიბებას უთუოდ შეუწყო ხელი ერთიანი ქართული სახელმწიფოებრიობის არსებობამ საუკუნეთა მანძილზე. სწორედ ამიტომ, ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს „მთლიანობის მოსპობისა და დაყოფის შემდგომაც სრულიადი საქართველოს დედააზრი არ გამქრალა, არამედ მაინც არსებობდა: მას მხურვალე მომხრე-მებრძოლნიც ჰყავდა. წინანდელი სახელმწიფოებრივი მდგომარეობის აღსადგენადაც მცდელობა არა ერთხელ და სხვადასხვა გზით ყოფილა მოწყობილი“.[61]

ივანე ჯავახიშვილის აზრით, დაშლის შემდეგ სამეფო-სამთავროთა საზღვრები თან ემთხვეოდა სათემო საზღვრებს.[62] შეიძლება თემები – ეთნოჯგუფები – დაშლამდეც არსებობდნენ, მაგრამ საფიქრებელია, რომ ეთნოჯგუფებს ჩამოყალიბებული, დასრულებული სახე მიეცა სწორედ დაშლის შემდეგ. საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს დაშლა მიმდინარეობდა საუკუნეთა მანძილზე, მონღოლთა შემოსევების შემდგომ XV ს-ის ბოლომდე. უკვე XIII ს-ში ჩაეყარა საფუძველი იმერეთის სამეფოს, ამან უთუოდ შეუწყო ხელი, უკვე XIII ს-დანვე „იმერელთა“ ეთნოჯგუფის ჩამოყალიბებას, ხოლო იმის შემდეგ, რაც XV ს-ის ბოლოს შექმნილ „იმერეთის სამეფოს“ ჩამოსცილდნენ დადიანისა და გურიელის სამთავროები, „იმერლების“ ჯგუფის ეთნიკური ვინაობა „დაზუსტდებოდა“.

ცნობილია, რომ ძველი ქართული მატიანეები აქამდე არ იცნობდნენ ეთნოჯგუფს „იმერლების“ სახელწოდებით. „იმერელი“ – არა ეთნიკურ ვინაობას, არამედ სადაურობას აღნიშნავდა. აქამდე დასავლეთ საქართველოს შესაბამის რაიონში ცხოვრობდნენ არა „იმერლები“, არამედ ქართველები ყოველგვარი ვიწრო ეთნოსახელწოდების გარეშე. „იმერელის“, როგორც ეთნოსახელწოდების შექმნა, განაპირობა „იმერეთის სამეფოს“ – სახელმწიფოებრივი ერთეულის არსებობამ.

ეს მაგალითი მიუთითებს, რომ საქართველოს სახელმწიფოს დაშლამ სხვადასხვა პოლიტიკურ ერთეულებად, ხელი შეუწყო ამ ერთეულებში მცხოვრები ქართველების ადგილობრივი ეთნოფსიქოლოგიის ჩამოყალიბებას, ქართველი ერის თემებად დაშლას.

XIII ს-შივე დაიწყო მესხეთის, როგორც პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეული, განკერძოებისათვის ბრძოლა. ამას ხელი მონღოლებმაც შეუწყეს, ამის შედეგი უნდა იყოს ის, რომ მალე გაჩნდა ტერმინი „ნათესავით მესხი“, ე.ი. გვარტომობით, ჩამომავლობით მესხი. აქამდე კი, როგორც სხვა თავებში ვწერდით, ქართველთა მაღალი ეროვნული თვითშემეცნების გამო, არასოდეს არ იხმარებოდა ტერმინები „ნათესავით მესხი“, „ნათესავით დვალი“ (მით უმეტეს „ნათესავით იმერელი“, „ნათესავით კახელი“, „ნათესავით გურული“ და ა.შ.). XI ს-ში და უფრო ადრე, საქართველოს ყველა კუთხის შვილს, საიდანაც არ უნდა ყოფილიყო ის, ერთი ტერმინი – „ნათესავით ქართველი“ მიემართებოდა (წმიდა ილარიონს, წარმოშობით კახელს, დავით და კონსტანტინეს – არგვეთელებს (დას. საქართველოდან), წმიდა მამებს მესხეთიდან – ყველას მხოლოდ და მხოლოდ „ნათესავით ქართველები“ ეწოდებოდათ).

XIII საუკუნის შემდეგ უკვე იწყება და XV საუკუნეში ერთიანი სახელმწიფოს საბოლოოდ დაშლის შემდგომ ღრმავდება უდიდესი კრიზისი, წარმოქმნილი ქართველი ადამიანის ეთნოთვითშემეცნებაში. ქართველი ადამიანის არსებაში ეროვნული მეობა და ეროვნული სახელმწიფო – ერთმანეთის მომცველი ცნებები იყო. მას ათასწლოვანი ტრადიცია ჰქონდა. ეროვნული სახელმწიფოს გარეშე ქართველი ადამიანი ხშირად ეროვნებას კარგავდა, ხოლო ვიწრო ადგილობრივ სახელმწიფოებრივ ერთეულში – ვიწრო, თემური, კუთხური თვითშემეცნება უჩნდებოდა.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ამიერკავკასიის იმ ტერიტორიაზე, რომელსაც ამჟამად მოიცავს საქართველო, მუდამ, უძველესი დროიდანვე არსებობდა ადგილობრივი სახელმწიფოები. კოლხეთის ძველი სამეფოებისა თუ დიაოხის, ძველ ლურსმულ წარწერებში მოხსენებული ადგილობრივი მრავალრიცხოვანი „მეფეებისა“ თუ შემდეგდროინდელი ქართლის (ანუ ივერიის) სამეფოების საუკუნეთა მანძილზე არსებობის ფაქტი უთუოდ მოახდენდა ზეგავლენას საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ხალხის ეთნოშემეცნებაზე. უთუოდ ამ ხალხის ეროვნული რაობა და სახელმწიფოებრიობის გრძნობა ურთიერთკავშირში იქნებოდნენ. ალბათ ასეთი სახელმწიფოებრივი ტრადიციის მქონე ხალხს უსახელმწიფოდ ეროვნული მეობის შენარჩუნება გაუჭირდებოდა. ისიც ცნობილია, რომ ქართველი ხალხი ძველთაგანვე ცხოვრობდა სწორედ აღნიშნული სახელმწიფოების მომცველ მიწა-წყალზე და მათ ეკუთვნოდათ კიდეც ისინი. ზემოთ აღნიშნულის გამო, ქართველი კაცის ეროვნული თვითშემეცნება ქართული სახელმწიფოს გარეშე ნიადაგს კარგავდა. საკმარისი იყო ქართველებით დასახლებული რომელიმე კუთხე რაიმე მიზეზის გამო ჩამოშორებულიყო ეროვნულ სახელმწიფოს, შესულიყო სხვა ერის სახელმწიფოს (ანდა პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულის) შემადგენლობაში, რომ ქართველი ადამიანის ეროვნულ შეგნებას ნიადაგი ეცლებოდა და მისი ეროვნული გადაგვარება ხდებოდა.

თანამედროვე ევროპული ერების მოწყობის სახე ისეთია, რომ ყველა ერს – თავისი სახელმწიფო გააჩნია, ამიტომაც ერი – უსახელმწიფოდ წარმოუდგენელია. როცა იტყვიან ერს, გულისხმობენ მის სახელმწიფოს მთელი თავისი სტრუქტურებით. ამიტომაც, რომელიმე სახელმწიფოს მოქალაქეობა თავის თავში გულისხმობს ამ ქვეყნის ერისშვილობას, ხოლო თუ ერთი სახელმწიფოდან მეორეში გადავა ადამიანი, მიიღებს მის მოქალაქეობას და გახდება მეორე ქვეყნის მკვიდრი, ის თანდათან ახალი ქვეყნის ერის შვილი ხდება.

დაახლოებით ასეთი, ევროპულის მსგავსი სახით იყო მოწყობილი ეთნიკური თვითშემეცნება ქართველი ადამიანისა. მას თავისი ეროვნული სახელმწიფოს ფარგლებს გარეთ არ შეეძლო თავისი ეროვნების (ქართველობის) შენარჩუნება რამდენიმე თაობის მანძილზე (ცხადია, არსებობდა გამონაკლისებიც). ჩვენს ახლო მეზობელ ერებს ძირითადად არცკი გააჩნდათ ეროვნული თვითშემეცნების გრძნობა. ყველა მაჰმადიანი – „მუსულმანი“ იყო (მონღოლთა გათურქების შემდეგ, ჩვენს თითქმის ყველა მუსულმან მეზობელს „თათრად“ მიიჩნევდნენ). თუმცა კი, ამ მუსულმან-თათრებში ტომობრიობა არსებობდა.

აღნიშნულის გამო, ეროვნული სახელმწიფოს გარეშე მყოფი ქართველი, რომელიც ისედაც დენაციონალიზაციას განიცდიდა უსახელმწიფოდ, მუსულმანობის მიღებისას „თათრად“ მიიჩნეოდა და თათრობდა კიდეც, თუ სხვა კავკასიურ ტომს შეერეოდა – ამ ტომის შვილი ხდებოდა, თუ გრიგორიანულ-მონოფიზიტურ თემს მიეკედლებოდა, ამ თემის შვილად იქცეოდა და ა.შ.

მაგრამ, ამის გარდა ხდებოდა სხვაც. ერთიანი ეროვნული სახელმწიფოს დაშლის შემდგომ კუთხურ-ქართულ სახელმწიფოებში მცხოვრებ ქართველობას კუთხურ-თემური თვითშემეცნება უჩნდებოდა. კუთხურ-თემური სიამაყისა და სხვა გრძნობა, ის ამ კუთხის შვილად იქცეოდა: გურიის სამთავროში – გურულად, იმერეთის სამეფოში – იმერლად, მესხეთის სამთავროში – მესხად და ა.შ. ახლა უკვე ამ გურულობას, იმერლობას თუ მესხობას კუთხური სახელმწიფოებრიობა აძლიერებდა.

ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლამ არა მარტო ქართველების სხვა ხალხებში ასიმილაციას შეუწყო ხელი, არამედ ააღორძინა კუთხურ-თემური ტომობრიობა.

იშლება სახელმწიფო – იშლება ერი. ერთის დაყოფა-დანაწილება, მეორის დაყოფა-დანაწილებას იწვევდა. ერთიანი სახელმწიფოს დაშლამ საფუძველი გამოაცალა ერის მთლიანობას, ერთის დაყოფა-დანაწილებამ ხელი შეუწყო გამოყოფილ კუთხეებში ეთნოგრაფიული თავისთავადობის წარმოქმნას, დიალექტების განვითარებასა და ჩამოყალიბებას. ფაქტობრივად ერთი სახელმწიფოს დაშლამ ეროვნული მთლიანობის შესუსტება, ერის დანაწილება გამოიწვია.

ეკლესია თემობრიობის აღორძინების დროს

ფარნავაზ მეფის მიერ ერთიანი სახელმწიფოს ჩამოყალიბება უთუოდ ეროვნულ თვითშემეცნებაზე ზეგავლენას იქონიებდა. ამ სახელმწიფოს ყოველ კუთხეში მცხოვრებ მოსახლეობას – ქართველებს უწოდებდნენ ჩვენი მემატიანენი, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. ისინი იმასაც ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ ფარნავაზის მიერ დაარსებულმა დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს მომცველმა სახელმწიფომ თითქმის უწყვეტად იარსება VIII საუკუნის I ნახევრამდე. მათი აზრით, ამ სახელმწიფოს, რომელსაც ისინი „ქართლის სამეფოს“ უწოდებენ, 1000-ზე მეტი წელი უარსებია ქრისტემდე IV-III საუკუნეებიდან VIII საუკუნემდე. ამას დაბეჯითებით ამტკიცებენ ჩვენი მემატიანენი და დაბეჯითებითვე ერთიანი ქართველი ხალხით დასახლებულად მიიჩნევენ ამ ათასწლოვან „ქართლის სამეფოს“. ჩვენი აწინდელი ისტორიოგრაფია თვლის, რომ ქართლის სამეფო VI საუკუნისათვის გაუქმდა. მემატიანენი კი ამ სამეფოს გაუქმებას წმიდა მეფე არჩილის (VIII ს.) ეპოქაში დებდნენ. მაშასადამე, ქართველ ხალხს (დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოში) ჰქონდა ერთ ეროვნულ სახელმწიფოში ცხოვრების უხანგრძლივესი ისტორიული ეპოქა, რაც სრულიად საკმარისი იყო მათში ეროვნული თვითშემეცნების გაღვივება-დაფიქსირებისათვის. ქართველი ხალხი წარმოადგენდა ერთიან ეთნო-კულტურულ მთლიანობას, ერთიანი ტერიტორიისა და სახელმწიფოს მქონე ერს. ამიტომაც, ამ ხალხმა უწყვეტი მეცადინეობით შეძლო კვლავ გაერთიანება და X-XI საუკუნეებში ერთიანი ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენა.

XV საუკუნის შემდეგ ერთიანი საქართველოს დაშლილ ერთეულებს „საქართველოები“ ეწოდებოდათ, ე.ი. მთლიანი ეთნოპოლიტიკური ერთეული საქართველო, პატარა „საქართველოებად“ დაიშალა. ეს იმის შესახებ მიუთითებს, რომ ქართველმა ხალხმა ამ ტრაგიკულ ეპოქაშიც, XVI-XVIII საუკუნეებშიც შეინარჩუნა ეროვნული ერთიანობის გრძნობა.

როგორც ითქვა, საქართველოს გარშემო არსებულ მუსულმანურ ოკეანეში სარწმუნოებრივი თემები არსებობდნენ, თემობრიობა და ტომობრიობა მისთვის დამახასიათებელი იყო. ქართული ეთნიკური ჯგუფების თემობრიობა სარწმუნოებრივი არ იყო. ეს ეთნოჯგუფები არა სარწმუნოებრივ თემს წარმოადგენდნენ, არამედ სახელმწიფოებრივ ერთეულში ყალიბდებოდნენ.

საქართველო დაიშალა თავისი სოციალურ-პოლიტიკური მიზეზების გამო. დაშლის შემდეგ საოცრად დაკნინდა საერთო ქართული ინტერესების შეგნება, დაკნინდა ეროვნული თვითშემეცნება, დაკნინდა ნათესაობის შეგნება. მთაში ეს პროცესი უფრო ადრე დაიწყო.

„XIII საუკუნის განმავლობაში საქართველოში ხალხის კულტურულად დაქვეითების გამო, ეროვნული თვითშემეცნებისა და ნათესაობის გრძნობა ისე დაკნინდა, რომ თემთა და ტომთა შორის შუღლისა და მტრობის ჩამოსაგდებად ზოგჯერ მათი თავმოყვარეობის მცირეოდენი შელახვაც კი საკმარისი იყო ხოლმე“.[63]

როგორც აღინიშნა, ეროვნული თვითშემეცნება ისე დაკნინდა, რომ აწყურის ცნობილი სასწაულთმოქმედი ღვთისმშობლის ხატი, რომელსაც მოციქულთა დროიდან მთელი ქართველი ერი სცემდა თაყვანს, XIV საუკუნისათვის მესხეთის მკვიდრ ქართველობას ტომობრივ „მესხთა“ მფარველ ხატადაც კი წარმოედგინა. ამ დროის ქართლელებს „ქართველებს“ უწოდებდნენ, ხოლო მესხეთის მკვიდრთ – „მესხებს“. მემატიანე 1483 წლის შებრძოლების აღწერისას უნებლიეთ გადმოსცემს, თუ რა რიგად დაცემულა მისი დროისათვის საერთო ქართული ეროვნული შეგრძნება: „თვესა აგვისტოსა 13-ს, ათაბაგს და მესხთ გაემარჯვა. და ესევითარი ძლევა აღადგინეს მესხთა ქართველთა ზედა, რომლისა მსგავსი არა სადათ სმენილ არს. მოსრნეს მრავალნი წარჩინებულნი მეფისანი – მესხნი უკუმოიქცეს ძლევაშემოსილი მშვიდობით და მადიდებელნი ყოვლად-წმიდისა ღვთისმშობლისანი და მოვიდეს სამცხეს“.[64]

მემატიანესაც კი, რომელსაც საზოგადოდ, გაცილებით მაღალი ინტელექტი ჰქონდა, ვიდრე გარემომცველ მასას, ისე აქვს დაკნინებული ეროვნული ერთიანობის გრძნობა, რომ გახარებულია „მესხების“ „ქართველებზე“ გამარჯვებით, მადლობს ღმერთს. ის „მესხებს“ უწოდებს ათაბაგის საპატრონო მოსახლეობას, ხოლო „ქართველებს“ – ქართლის მეფის საპატრონოს.

ეროვნული ნათესაობის შეგნების დაკნინებას ჰქონდა თავისი სოციალურ-ეკონომიკური (ობიექტური) საფუძვლები. „საქართველოს ერთიან ცენტრალურ ხელისუფლებას გამოეცალა ეკონომიკურ-სოციალური საფუძვლები. ქვეყნის გამაერთიანებელი ძალების – ქალაქების, ვაჭრობა-აღებ-მიცემობის დაცემამ გააძლიერა პროვინციულ-თემობრივი განკერძოებულობა“.[65] წარმოიქმნა ცენტრალური ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებელი სამთავროები, სამთავროებში – სათავადოები.

თუ ადრე აზნაურები მეფის ხელისუფლების დასაყრდენნი იყვნენ ადგილებზე, გაღარიბების შემდეგ ეკონომიურად მიეჯაჭვნენ ძლიერ სენიორს, აზნაური შეეგუა პირადი თავისუფლების შელახვას, ძლიერი პატრონის გარეშე არსებობაც არ შეუძლია, ანუ სხვა სიტყვით რომ ითქვას, მთავარი – თავისუფალ ფენას თავის გარშემო იკრებს. ზოგადქართული იდეის მატარებელი აღარავინ რჩება. პოლიტიკური თემი ყალიბდება.

ასეთ სიტუაციაში ზოგადქართული იდეის მატარებელს საქართველოს სხვადასხვა სამეფო-სამთავროები, ეკლესიის წევრები წარმოადგენდნენ.

„რამდენადმე თავისებური იყო საეკლესიო აზნაური („მცხეთის შვილი“, „ეკლესიის შვილი“), რომლის მიმართ, ისე როგორც ეკლესიის სხვა საქონელზეც, სამეფო ხელისუფლებამ მოახერხა რეალურად შეენარჩუნებინა უმაღლესი სენიორალური უფლება. ...ამრიგად, განსახილველ პერიოდში რამდენადაც ეკლესია წარმოადგენდა მეფის ხელდებულ დაწესებულებას, „საყდრის შვილნი“ („ეკლესიის შვილნი“) მეფის უშუალო დასაყრდენ სამხედრო და სოციალურ ძალას ქმნიდნენ“.[66]

საერთო, ქართული იდეის მატარებელი – ეკლესიაა.

„ეკლესიასთან პრაქტიკულ დამოკიდებულებაში ცენტრალური ხელისუფლება ინარჩუნებს უზენაესი პატრონი-სენიორის რეალურ უფლებებს. ეს უდიდესი ძალა იყო მეფის სასარგებლოდ“.[67]

საეკლესიო თვალსაზრისით საქართველო მთლიან ორგანიზმს წარმოადგენდა. ქართულ ეკლესიას ჰქონდა ორი ცენტრი: მცხეთა და ბიჭვინთა. აღმოსავლეთ საქართველოს განაგებდა ქართლის კათალიკოსი. მართალია, პოლიტიკურად აღმოსავლეთ საქართველო სამ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებრივ ერთეულად იყო დაყოფილი, მაგრამ ეკლესიურად მთელი აღმოსავლეთ საქართველო მთლიან ორგანიზმს – ქართლის საკათალიკოსოს წარმოადგენდა. მას მთელ ამ ქვეყანაში ჰყავდა თავისი წარმომადგენლები, საეკლესიო აზნაურები, საეპისკოპოსოები, მოურავები – მატარებელნი ზოგადქართული ერთიანობის იდეისა. მაგალითად, კახეთის სამეფოში საეკლესიო აზნაური, რომელიც არ ემორჩილებოდა კახეთის მეფეს, ფაქტობრივად ზოგადქართული იდეის მატარებელი იყო. ასევე იყო დასავლეთ საქართველოშიც. აქ უფრო მეტი პოლიტიკური სახელმწიფოებრივი ერთეულები იყვნენ, მაგრამ ეკლესია ერთი იყო – „აფხაზეთის“, ანუ იმერეთის საკათალიკოსო. აქაც „ეკლესიის შვილები“, ზოგადქართული იდეის რეალურ მატარებლებს წარმოადგენდნენ.

ეკლესიას თავისი ლაშქარი გააჩნდა. ფაქტობრივად, ისიც ზოგადქართული იდეის მატარებელი იყო.

„მცხეთის ეკლესია“ ცალკე სამხედრო ერთეული იყო, რომლის დროშის ქვეშ თავს იყრიდა ყველა საეპისკოპოსოს ლაშქარი ეპისკოპოსებით სათავეში. დასავლეთ საქართველოში ეპისკოპოსებს ლაშქარი გამოჰყავდათ მეფისა და მთავრების მოთხოვნილებისამებრ“.[68]

„კახეთის სადროშოების სათავეში თავადები კი არ ჩააყენეს, როგორც ეს ქართლსა და იმერეთში მოხდა, არამედ ეპისკოპოსები. ეპისკოპოსობა კი მემკვიდრეობითი

თანამდებობა არ იყო. ამიტომ ვერც სარდლობა გადავიდოდა მემკვიდრეობით. ამ ღონისძიების მიზანს ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერება წარმოადგენდა".[69]

ქართლ-კახეთის სამეფოები ხშირად ერთიანდებოდნენ. ასევე დასავლეთ საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთეულები. ამ ფაქტში თავის როლს ალბათ აღმოსავლეთ საქართველოსა (ქართლის ერთიანი საკათალიკოსოსა) და დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის ერთიანი საკათალიკოსოს) არსებობა განაპირობებდა.

ეკლესია ხელს უშლიდა ქართველი ერის ტომობრივ დანაწილებას. ის ეროვნული მაკონსოლიდირებელი იყო.

არსებულ საგარეო ვითარებისას საქართველომ საერთოდ შეძლო ეროვნული სახის შენარჩუნება, რაც უდიდესი გმირობა იყო.

„თათარ-ნომადებთან" ბრძოლაში საქართველომ დიდი ზარალი განიცადა, მაგრამ მან გამოამჟღავნა უზომო სიცოცხლისუნარიანობაც, გადარჩა, როგორც ერი და სახელმწიფო",[70] მაშინ, როცა იმავე პირობების დროს სომხეთსა და აზერბაიჯანში თათარ-ნომადებმა შეცვალეს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა. ქართველი ერის გასაოცარი სიცოცხლისუნარიანობა ქართული ეკლესიის არსებობამაც განაპირობა.

თავი XV

ქართული ეკლესია XVII საუკუნეში

„მხოლოდ დიდბუნებიანთა კაცთა თვისებაა ერთხელ
რწმენილი და აღიარებული გაიხადონ თავის სიცოცხლის
საგნად და მას ქვეშ დაუდონ თავის ცხოვრება და, თუ
საჭიროება მოითხოვს, შესწიროთ თავი თვისიცა“.

ილია მართალი

წმიდა დიდმოწამე ქეთევანი – მნათობი საქართველოსი

XVII საუკუნე, შეიძლება ითქვას, უმძიმესი საუკუნე იყო ქართველი ერის ისტორიაში. თუ წინა საუკუნეებში მტრები საქართველოს დაპყრობით, ანდა დახარკვით კმაყოფილდებოდნენ, ამ დროს სპარსეთისა და ოსმალეთის იმპერიებმა ყველაფერი იღონეს ქართველი ერის გასანადგურებლად და მიწის პირისაგან აღსაგველად: ასეულ ათასობით ქართველი საქართველოშივე დახოცეს, უფრო მეტი სპარსეთში გადაასახლეს. კახეთი გააუკაცრიელეს და მომთაბარე თურქმანული ტომები ჩამოასახლეს. მესხეთში მკვიდრი ქართველობა იძულებით გაამაჰმადიანეს (გაათათრეს), მოწინააღმდეგენი მოსპეს, ანდა აიძულეს გადასახლებულიყვნენ. დასავლეთ საქართველო კი უჩვეულო და ენით უთქმელმა ანარქიამ მოიცვა, დაიწყო ტყვეთა სყიდვა, ქართველები, თუ არაქართველები, მასობრივად ატყვევებდნენ ქართველებს და მონებად ჰყიდდნენ. იმ დროს, როცა ევროპაში მეცნიერება აყვავდა და საზოგადოებრივი ცხოვრება პიროვნების თავისუფლებას დაეფუძნა, ქართველები აფრიკელთა მსგავსად, მონათა ბაზრებში იყიდებოდნენ. თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ოსმალეთ-სპარსეთის სახელმწიფოებს მონათა ბაზარზე ქართველებთან ერთად ბოსნიელები, ალბანელები და ევროპაში დაპყრობილი სხვა ხალხებიც გაჰყავდა, კავკასიელებზე რომ არაფერი ვთქვათ.

ყოველივე ამას თან დაერთო ჩრდილოკავკასიელი ტომების ჩამოსახლება დასუსტებულ და გაუკაცრიელებულ საქართველოში. აღმოსავლეთ კახეთში (ე.წ. საინგილოში) დაღესტნელები არა მარტო ჩასახლდნენ, არამედ ისინი იმონებდნენ, არბევდნენ, ძარცვავდნენ და ტყვეებად ჰყიდდნენ მკვიდრ ქართველობას, შიდა ქართლის მთიანეთში – გაოსებული დვალები ჩამოვიდნენ ჩრდილო კავკასიიდან, ადგილობრივ ქართველობასა და შემოსულთა შორის წინააღმდეგობა ქართველთა დამარცხებით და შემოსულ წარმართულ ტომთან მათი ასიმილაციით დამთავრდა, შიდა ქართლის მთიანეთი გაუცხოვდა, ანალოგიური ვითარება შეიქმნა ეგრისაფხაზეთში, აქაც ჩრდილო კავკასიელები – ადიღეელები (აბაზები, აფსარები, ჩერქეზები) დამკვიდრდნენ.

როგორც საქართველოს ბარში, ისე მთაში, ქართველად ყოფნა გაუსაძლისი გახდა. ეროვნებით ქართველობა უშიშროების არავითარ გარანტიას არ იძლეოდა. სპარს-ოსმალოს მისი ხოცვა, აყრა და გადასახლება, ხოლო შემოსულ მთიელებს ძარცვა, მოკვლა, ოჯახის ამოწყვეტა ხელეწიფებოდა. ცხადია, ასეთ დროს გადარჩენის ინსტინქტი ამოქმედდა – ქართველობის ერთი ნაწილი ეროვნების უარყოფის გზას დაადგა. გათათრება გადარჩენის ერთ-ერთ მთავარ საშუალებად იქცა (განსაკუთრებით მესხეთში), ქართველები სომხდებოდნენ (გრიგორიანული სარწმუნოების მიმდევარ ქრისტიანებს სპარსეთ-ოსმალეთი არ სდევნიდა), ქართველები „ფრანგდებოდნენ“ (კათოლიკეებიც ნაკლებად იდევნებოდნენ), ამასთანავე, ქართველები ლეკდებოდნენ, ოსდებოდნენ, აფხაზდებოდნენ[1]. XVII ს-ის მიწურულსა და XVIII ს-ის დასაწყისში ისეთი მომენტიც კი დადგა, რომ მთელი კახეთის მოსახლეობა გალეკებისაკენ მიისწრაფოდა, რაც კარგად ჩანს დავით II იმამყული-ხანის მრავალრიცხოვანი წერილებიდან ვახტანგ VI-სადმი[2].

საბედნიეროდ, დენაციონალიზაციისა და ეროვნული გადაგვარების საფრთხეს ქართველების დიდი ნაწილი მტკიცედ აღუდგა წინ. ქართული სახელმწიფო და ქართული ეკლესია რწმენისა და ეროვნების შენარჩუნებისათვის თავდადებითა და თავდაუზოგავად იღვწოდნენ. საქმე ის იყო, რომ ამ დროისათვის ეროვნება და სარწმუნოება გაერთმნიშვნელოვნდა. როგორც ილია ჭავჭავაძე ამბობს – „ქრისტიანობა, ქრისტეს მოძღვრების გარდა, ჩვენში ნიშნავდა მთელს საქართველოს მიწა-წყალს, ნიშნავდა ქართველობას“. აქედან გამომდინარე, ქრისტიანობის დაცვა და შენარჩუნება – უკვე თავისთავად ქართველობის დაცვა-შენარჩუნებასაც ნიშნავდა.

ამიტომაც ერთაშორისი ომი ფაქტობრივად რელიგიათა შორის ომად გადაიქცა. მაჰმადიანური სპარსეთ-ოსმალეთი და კავკასიის მთიანეთი საქართველოში ქრისტიანობის მოსპობა-აღმოფხვრას ესწრაფოდნენ. თავის მხრივ, საქართველოს საუკეთესო შვილები ქრისტიანობის დაცვა-შენარჩუნებას ცდილობდნენ და ამისათვის სიცოცხლეს არ ზოგავდნენ.

ისიც უნდა ითქვას, რომ საქართველოს საუკეთესო შვილები ქრისტიანობას არა მარტო ეროვნული მოსაზრების, არამედ პირველ რიგში გულმხურვალე რწმენისა და ჩვენი მაცხოვრის, იესო ქრისტეს, სიყვარულის გამო იცავდნენ. ისინი სიცოცხლის ფასად ამბობდნენ უარს მაცხოვრის უარყოფაზე, მისთვის ეწამებოდნენ და საშინელი ტანჯვით კვდებოდნენ. სამაგიეროდ, დიდი იყო საზღაურიც ღვთისაგან. რწმენისათვის თავდადებულთა ლოცვით იესომ დაიფარა და გადაარჩინა მისი მოყვარული ქართველი ერი.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველი ერის გადარჩენაში უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის საქართველოს სამოციქულო ეკლესიას. საქმე ისაა, რომ ეროვნებას მხოლოდ ის ინარჩუნებდა, ვინც თავს მშობლიური მართლმადიდებელი ეკლესიის შვილად თვლიდა. მაგალითად, გრიგორიანი ქართველები თითქოს ქრისტიანული სარწმუნოების აღმსარებელნი იყვნენ, მაგრამ დედაეკლესიისაგან მოწყვეტის გამო თანდათან გასომხდნენ. იგივე ითქმის კათოლიკე ქართველებზეც. როგორც თამარაშვილმა და სხვა მოღვაწეებმა გამოარკვიეს, დენაციონალიზაციას ვერც კათოლიკე ქართველები ასცდნენ, თუმცა კი, მათი ერთი, საქართველოში მცხოვრები ნაწილი, ამ საფრთხეს გადაურჩა. რადგან ქართველობა ფაქტობრივად მხოლოდ საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის წევრებმა შეინარჩუნეს, ამიტომაც „მართლმადიდებელი“ და „ქართველი“ სინონიმებად იქცნენ.

ქართველი ერის ამ საშინელი განსაცდელის ჟამს სარწმუნოების დაცვისათვის გააფთრებულ ბრძოლაში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მაგალითის ძალას. იმდროინდელ საზოგადოებაში მაღალი ფენები, მეფე-დედოფლები, მთავრები, თავადაზნაურობა და მათი ოჯახის წევრები სამაგალითონი იყვნენ მოსახლეობის დაბალი, მრავალრიცხოვანი ფენებისათვის, თუ მაღალი ფენები ქრისტიანობას იცავდნენ, დაბალი ფენებიც ასე იქცეოდნენ. მაღალი ფენების გამაჰმადიანებას ჩვეულებრივ დაბალი ფენების გამაჰმადიანებაც მოჰყვებოდა ხოლმე შედეგად. ვახუშტი ბაგრატიონი თავის „ისტორიაში“ წერს: „თუმცა წარჩინებულნი (იგულისხმება მესხეთის მაღალი ფენა XVII ს. 50-იან წლებში) მაჰმადიანნი იყვნენ, არამედ ცოლნი მათნი და მხევალნი იყვნენ ყოველნი ქრისტიანენი. ხოლო ჟამსა როსტომ ფაშისასა

მიუვლინა ხონთქარმან ბრძანება, რათა იყვნენ ცოლნიცა მათნი, რომელნი მაჰმადიან არიან, მაჰმადიანად. ესე უთხრეს ცოლსა როსტომ ფაშისასა... აიძულებდნენ ყოფად მაჰმადიანად... ამის მიზეზისათვის იტყოდა: „უკეთუ დაატევებინოთ ყოველთა წარჩინებულთა ცოლთა უწინა ჩემსა ქრისტე, მერმე დაუტეო მეცა, უკეთუ არა, არცა მე“. მაშინ შეუთქვეს რა წარჩინებულთა ცოლთა მას ყოველთა შიშისათვის ტანჯვისა დაუტევეს ქრისტე და გამაჰმადიანდნენ ყოველნი სრულიად და უღონო ქმნილი გამაჰმადიანდა იგიცა. არამედ იქმნა რისხვა ღვთისა ცოდვათა ჩვენთათვის, რამეთუ აწ უმეტეს მოოხრდებოდნენ ეკლესიანი დიდშვენიერნი და იქმნებოდნენ პირუტყვთა სადგურნი... მოისპობოდნენ ეპისკოპოზნი, თუ სადმე იყო, და მონაზონნი და მწყემსნი... და შეიქმნა სრულიად მაჰმადიანობა წესითა და რჯულითა მათითა“[3].

აი ასე, მაგალითის ძალით, წარჩინებულთა გამაჰმადიანების შემდეგ მესხეთი თითქმის სრულიად გამაჰმადიანდა. მალე სარწმუნოებადაკარგულმა მოსახლეობამ ეროვნება – ქართველობაც დაკარგა.

ასეთი ვითარების დროს განსაკუთრებითაა დასაფასებელი კახეთის დედოფლის, ქეთევანის თავდადება სარწმუნოებისათვის. შეიძლება ითქვას, რომ წმიდა ქეთევანის, წმიდა მეფის ლუარსაბ II-ისა და სხვა წარჩინებულთა, საეკლესიო მოღვაწეთა თუ ერისკაცთა ქრისტესადმი თავდადებამ გადაარჩინა მამული და ქართველი ერი სულიან-ხორციანად მოსპობას და სხვა ხალხებთან ასიმილაციას.

XVII საუკუნის მაგალითი უჩვენებს, რომ რაც უფრო მეტად უტევდნენ საქართველოს მტრები ქრისტიანობასა და ქართველობას, მით უფრო წინააღმდეგობას უწევდა მათ ჩვენი ხალხი. XVII საუკუნე სწორედ ქრისტეს მოწამეთა სიმრავლითაა გამორჩეული. მრავალრიცხოვან წამებულთაგან ქართულმა ეკლესიამ წმინდანთა რიცხვში მხოლოდ ზოგიერთი მათგანის შეყვანა შეძლო, იმდენად დიდი იყო მათი რიცხვი. კანონიზებულია 1616 წელს დავით გარეჯის უდაბნოში ამოწყვეტილი 6 000 წმიდა მოწამე, საქართველოს დიდებული მეფე ლუარსაბი, ქრისტესათვის წამებული 1622 წელს, დიდმოწამე, საქართველოს მნათობი, კახეთის დედოფალი ქეთევანი, ნაწამები 1624 წელს, ცხრა ძმა ხერხეულიძე, დედითა და დით და მათთან ერთად მარაბდის ბრძოლის ველზე 1625 წელს ამოწყვეტილი 9 000 ქართველი; საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის მეთაური, წმიდა მამა ევდემოზ კათალიკოსი, წამებული 1624 წელს, ბიძინა, ელიზბარი და შალვა, წამებით აღსრულებულნი 1661 წელს, 1696-1700 წლებში გარეჯის მონასტერში ლეკთაგან ამოწყვეტილი ღირსი მამები: შიო ახალი, დავითი და გაბრიელი, ამათ გარდა კიდევ რამდენმა დასდო თავი ქრისტესათვის და სამშობლოსათვის, მათ შორისაა ჩვენი წმიდა მამა – მღვდელი თევდორე, წამებული 1609 წელს, წმიდა ქეთევანის თანმხლები მღვდელი, რომელიც „ღირს იქმნა მოწამისა ღვაწლთასა, რამეთუ მანცა ქრისტესთვის მიიღო აღსასრული ცეცხლისა მიერ. ხოლო სახელი წმიდისა მის მღვდლისა და ქრისტეს მოწამისა იყო ვასილი“, - წერს ანტონ კათალიკოსი წმიდა ქეთევანის სვინაქსარში[4]. და კიდევ სხვა მრავალი წმიდა მოწამე, რომელთა ღვაწლმაც ქართული ეკლესია განაბრწყინა. ნათქვამია, ხალხი უბედურებისას გამოიცნობაო, ქართველმა ერმა და ქართულმა ეკლესიამ უბედურებისას დიდი სიმტკიცე გამოამჟღავნეს.

წმიდა დიდმოწამე ქეთევანს „საქართველოს მნათობი“ ეწოდა, რადგან ქვეყნისათვის უმძიმეს XVII-XVIII სს-ში მისი ღვაწლი და მოწამეობა მთელი ქართველი ხალხისათვის სულის ცხონებისა და მამულის გადარჩენის გზის მაჩვენებლად იქცა.

ძნელია სიტყვებით გადმოიცეს ის უდიდესი მნიშვნელობა, რომელიც დედოფლის მიერ გამოჩენილ სიმტკიცეს ჰქონდა მისი მშობელი ხალხისათვის. მაჰმადიანობის მიღებას მან ქრისტეს მოწამის გვირგვინი ამჯობინა.

წმიდა ქეთევანი ქართული ეკლესიისა და ქრისტიანობის მოყვარულ მორწმუნეთა ოჯახში დაიბადა. ქართლელი ბაგრატიონი, აშოთან მუხრან-ბატონი, მამა ქეთევანისა, საბერძნეთში (იმ დროისათვის ოსმალთა იმპერიაში მოქცეული) ივირონის მონასტრისათვის ზრუნავდა (ივირონის ბერებმა დაადასტურეს, რომ ივირონის პორტაიტისას (კარის ღვთისმშობლის) სასწაულთმოქმედი ხატის მცირე ტაძარი აშოთან მუხრან-ბატონის მიერაა აგებული). ათონის მონასტრებისათვის ქეთევანის მეუღლის - კახეთის მეფის ოჯახიც დიდად ზრუნავდა. ივირონთან ახლოს, ფილოთეოს მონასტრის სატრაპეზოში, გამოხატულნი არიან კახთა მეფე ლევანი და ძე მისი ალექსანდრე (კახთა მეფე ალექსანდრე - მამამთილი იყო წმიდა ქეთევანისა). ქეთევანი იყო მეუღლე კახეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრისა - დავითისა.

ალექსანდრეს დროს კახეთის სამეფო საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროებთან შედარებით მდიდარი ქვეყანა იყო. XVI საუკუნეში კახეთის მეფეებმა თავიანთი მოქნილი პოლიტიკით შეძლეს სამეფოსათვის უცხოელთა შემოსევები აერიდებინათ. ამიტომაც, „კახეთი მე-16 საუკუნეში საკმაოდ მოშენებული ფეოდალური სამეფო იყო... ხელსაყრელ პირობებში კახეთი მე-16 საუკუნეში დაწინაურდა, მოშენდა და ამ საუკუნის დასასრულისათვის სხვა ქართულ სამეფო-სამთავროთა შორის ის ყველაზე მდიდარ და კეთილმოწყობილ ფეოდალურ სამეფოდ იქცა. განსაკუთრებით ფართოდ მისდევდნენ კახეთში ამ დროს მეაბრეშუმეობას, რომლითაც უცხოელებთან დიდ ვაჭრობას აწარმოებდნენ. მევენახეობა არ ჩამოუვარდებოდა მეაბრეშუმეობას, ღვინო უხვად გაჰქონდათ ახლობელ თუ შორეულ ქვეყნებში. კახეთი ხელოსნობა-ხელსაქმობითაც დაწინაურებული იყო... კახეთი დაყოფილ იქნა ოთხ სამხედრო ტერიტორიულ ერთეულად – სადროშოდ. მაგრამ სადროშოების სარდლობა კახეთის მეფემ თავადთა გვარებს კი არ ჩააბარა, როგორც ეს ქართლში მოხდა, არამედ ეპისკოპოსებს. ეპისკოპოსობა კი სამემკვიდრო თანამდებობა არ ყოფილა. ეპისკოპოსები მეფის მიერ ინიშნებოდნენ და საეკლესიო ყმებისა და მიწების გამოყენების საქმეში მეფის მფარველობას დიდად საჭიროებდნენ, ამის გამო ეპისკოპოსები მეფის უფრო ერთგულნი იყვნენ, ვიდრე საერო დიდბატონები. თავისი მამის პოლიტიკას წარმატებით განაგრძობდა ალექსანდრე ლევანის ძე,

კახთა მეფე (1574-1605). ალექსანდრე მდიდარი და ძლიერი მეფე იყო, მისი ვაჭრები კახური საქონლით აზიასა და ევროპაში დადიოდნენ. მეფეს შეძლება ჰქონდა დიდი თანხებით შესწეოდა ქრისტიანულ სალოცავებს იერუსალიმსა და სხვა ადგილებში. ალექსანდრეს განზრახვა ჰქონდა, მთლიანად აღედგინა კახეთში საქართველოს აყვავება-ძლიერებისდროინდელი მატერიალური ნაშთები: ციხე-ქალაქები, ეკლესია-მონასტრები, მეფე ცდილობდა მოეყვანა უცხოეთიდან ოსტატ-ხელოსნები, ხუროთმოძღვრები, მხატვრები, სწავლული მწიგნობრები"[5].

კახეთი საკმაოდ მტკიცე და გამაგრებული სამეფო იყო, რაც მოუთმენელი იყო მტრებისათვის, ამიტომაც შაჰ-აბასმა მას კაკ-ენისელი (საინგილო) ჩამოაცილა და უშუალოდ დაიმორჩილა. ამით კახეთს აღმოსავლეთის კედელი მოერღვა. დაახლოებით ამ დროისათვის საშამხლოს (ჩრდილო კავკასიაში მდებარე სამთავროს) უკვე მიერთებული ჰქონდა პირაქეთა დაღესტანი, რომელიც ამ დრომდე თითქმის ყოველთვის ან ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებს შიგნით, ან კიდევ კახეთის სამეფოს საზღვრებში იყო მოქცეული. პირაქეთა დაღესტნისა და კაკ-ენისელის დაკარგვის შემდგომ კახეთის სამეფო დაუცველი, აღმოსავლეთის საზღვრებ-მოშლილი აღმოჩნდა. ჩრდილოელ (დაღესტნელ) და აღმოსავლელ თურქმანულ ტომებს მდიდარი ქვეყნისაკენ გზა გაეხსნათ.

XVII საუკუნეში შაჰ-აბასის მმართველობის შედეგად სპარსეთი დიდად გაძლიერდა. „XVII საუკუნის დასაწყისისათვის საქართველოში, ისევე როგორც მთელ ამიერკავკასიაში, ოსმალეთი ბატონობდა, მიუხედავად ამისა, ოსმალეთის დამოკიდებულება საქართველოს სამეფო-სამთავროებისადმი არ იყო ერთგვარი"[6]. დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროები საშინაო პოლიტიკაში დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდნენ, ქართლის მთავარ ციხეებში ოსმალთა გარნიზონები იდგნენ, მაგრამ ქართლი ქედს არ იდრეკდა, მედგრად იბრძოდა ოსმალო დამპყრობთა წინააღმდეგ[6]. კახეთის სამეფო მტერთაგან თავისუფალი იყო, თუმცა კი ერთდროულად სამი დიდი სახელმწიფოს – ირანის, სპარსეთისა და რუსეთის ვასალი გახდა. „ამასობაში ამიერკავკასიაში ვითარება საგრძნობლად შეიცვალა. 1603 წელს შაჰ-აბასმა (1578-1629) ომი გამოუცხადა ოსმალეთს... ირანის სახელმწიფოს ცენტრალიზაციისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა შაჰ-აბასის მიერ ჩატარებულ სამხედრო რეფორმას... შექმნა თოფებითა და ზარბაზნებით შეიარაღებული და კარგად გაწვრთნილი მუდმივი ჯარი, რომლის შემადგენლობაში შედიოდა ღულამთა ათიათასიანი ცხენოსანი კორპუსი. ეს კორპუსი შაჰის გვარდია იყო. იგი ირანში აღზრდილი და ძალით გამაჰმადიანებული ქართველი და სომეხი ახალგაზრდებისაგან დააკომპლექტეს"[7].

1604 წელს, ერევნის ალყის დროს შაჰმა საშველად ალექსანდრე კახთა და გიორგი ქართლის მეფეები იხმო. მართალია, ერევნის აღების შემდეგ მათ შაჰმა ყოველწლიური ჯამაგირი დაუნიშნა, სამაგიეროდ, გიორგი მეფეს ლორეს პროვინცია და დებედას ხეობა გამოსთხოვა. დებედას ხეობაში მან თურქმანული ტომი „ბორჩალუ" ჩამოასახლა: „ამით შაჰმა ქართლს სამხრეთი კედელი მოურღვია და მის თავდაცვისუნარიანობას გამოუსწორებელი ზიანი მიაყენა"[7].

შაჰ-აბასს ძალზე აფრთხობდა და აღიზიანებდა კახეთის სამეფოს კავშირი რუსეთსა და ოსმალეთთან, ამიტომაც გადაწყვიტა ეს ურჩი ქვეყანა იარაღის გამოუყენებლად, სამეფო ოჯახში გადატრიალების მეოხებით, საბოლოოდ დაემორჩილებინა. ამ მიზნის განსახორციელებლად მან თავისი აღზრდილი გამაჰმადიანებულ-გასპარსებული ალექსანდრე მეფის ძე, კონსტანტინე გამოიყენა. ბერი ეგნატაშვილი წერს: „ხოლო ამას შაჰ-აბაზს სწადოდა დაპყრობა საქართველოისა და მრავალი ღონე და ხერხი იხმარა და ცდილობდა, რათამცა დაეპყრა საქართველო და ვერ შეუძლო. მოიპოვა ღონე ესევითარი: რომელი მიეცა კახ-ბატონსა ალექსანდრეს ძე თავისი კონსტანტინე. ესე გაეზარდა შაჰ-აბაზს და გაეწუართა სჯულსა ზედა მაჰმადისასა. და ამა კონსტანტინეს ხელით გაუგზავნა ხალათი მამასა მისსა ალექსანდრეს, და გაატანა თანა ჯარი და შირვანელი. და ესრეთ დააბარა კონსტანტინეს: დავით ხომ მომკვდარა და სხვა აღარავინ დარჩომილა მამის შენის მეტი, წადი და მოჰკალ მამა-შენი და ძმა-შენი, და კახეთიც შენ დაიჭირე... დღესა ერთსა აწვია თვისსა კარავსა მამაცა და ძმაცა თვისი და უთხრა ესრეთ, ვითარმე: ყაენის საქმე მაქვს და დაითხოვა კახნი და წარვიდნენ კარავად თვისად, და დარჩა მას შინა რუსთველი და ძმა მისი. და რაჟამს ესრეთ დაახელა, მაშინ დაპირებული ჰყვანდა ყიზილბაშის ჯარი, და შემოცვივდნენ კარავშია და უღალატა და დახოცეს. მაშინ მოკლა მამა და ძმაც თვისი და რუსთველი, ყორჩიბაშიცა ძმა მისი“[8].

შაჰის გეგმა აღსრულდა – კახეთის მირონცხებული მეფე და მისი ძე მოკლეს, რუსთველი ეპისკოპოსი, მისი ძმა აბელ ანდრონიკაშვილი და სხვა ხუთი თავადი, რომელთაც ალექსანდრეს დასაცავად ხელი გამოიღეს, იქვე დახოცეს.

კახეთი მაჰმადიან კონსტანტინეს დარჩა, რომელმაც მამისა და ძმის მოჭრილი თავები შაჰს გაუგზავნა. შაჰმა ლაშქრობისა და ომის გარეშე შეძლო კახეთის ირანის სახელმწიფოს ნაწილად ქცევა, რადგანაც კონსტანტინეს გამეფება სწორედ იმაზე მეტყველებდა, რომ კახეთი უკვე ირანის სახანო იყო. შაჰი ზეიმობდა, მაგრამ მას სიხარული კახეთის დედოფალმა ქეთევანმა ჩაუშხამა. ის აჯანყდა და სრულიად კახეთი მიიმხრო. აჯანყებულებმა კონსტანტინე დაამარცხეს და მოკლეს.

ჩანს, სწორედ ამ დროს გადაემტერა შაჰი წმიდა ქეთევანს, რადგანაც მისი მზაკვრული გეგმები საქართველოს მიმართ სწორედ ქეთევანმა ჩაშალა. შაჰი იძულებული გახდა კახეთის უფლისწული თეიმურაზი სამშობლოში დაებრუნებინა.

რამდენიმე წლით ადრე, 1602 წელს, ქეთევანი იძულებული იყო თავისი ძე თეიმურაზი ირანში გაეგზავნა. საქმე ის იყო, რომ 1601 წელს ალექსანდრე მეფის ავადმყოფობისას ტახტზე ქეთევანის მეუღლე დავითი ავიდა, რომელიც მეფობის კანონიერი პრეტენდენტი იყო, მაგრამ მას სამეფო ტახტისათვის ძმა, გიორგი, შეებრძოლა. გიორგი ბატონიშვილმა შემდეგაც მოაწყო დავით მეფის წინააღმდეგ შეთქმულება, რისთვისაც მისი მომხრენი სასტიკად დასაჯეს, ხოლო თვითონ გიორგი მცხეთაში გაიქცა და კათალიკოსს შეაფარა თავი. ალექსანდრე მეფეს, რომელიც ამ დროს მონაზვნად იყო აღკვეცილი, სასტიკად დაუწყევლია დავით მეფე. 1602 წელს დავით მეფე გარდაიცვალა, ტახტზე კვლავ ალექსანდრე ავიდა. თავისი საყვარელი ძე, გიორგი ბატონიშვილი, გვერდით ამოიყენა. რადგანაც გიორგი ტახტ-

ის მემკვიდრედ ითვლებოდა, ამიტომაც მასთან რუსეთის ელჩობა მოლაპარაკებებსაც აწარმოებდა ხოლმე, რაც შაჰისათვის ცნობილი იყო. როგორც ვარაუდობენ, სწორედ მას გაუგზავნია თეიმურაზი და მისი და ელენე ირანში[9]. „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად კი, თეიმურაზი შაჰთან ქეთევანს გაუგზავნია, ქმრის სიკვდილისა და გიორგი ბატონიშვილის აღზევების შემდეგ – „ქეთევანს ჰყავდა ძე ერთი დავითთან, თეიმურაზ, და შეეშინა ქეთევანს: ახსოვდა, ოდეს დაიჭირა დავით ძმა მისი გიორგი და დაატყვევა ციხესა შიგან, ეშინოდა ქეთევანს ძმისა მისა მისთვის და წარგზავნა ყრმა თვისი ყაენთან შიშისათვის გიორგისა...“[10].

მეფე ალექსანდრეს მოკვლის შემდეგ კონსტანტინეს გაბატონებამ კახეთი გაყიზილბაშების ანუ გათათრების საფრთხის წინაშე დააყენა. დედოფალი ქეთევანი სათავეში ჩაუდგა კახელ დიდებულებს, რომელნიც აჯანყებისათვის ფარულად ემზადებოდნენ. მალე კონსტანტინემ კახეთის ათიათასიანი ლაშქრით (ყიზილბაშებთან ერთად) შირვანში ილაშქრა და შაქის პროვინცია ოსმალთაგან გაათავისუფლა. სწორედ აქ დააპირეს აჯანყებულმა ქართველებმა კონსტანტინეს მოკვლა, მაგრამ მან გაასწრო, ჯარი შეაგროვა და კახეთში შეიჭრა. ამ გასაჭირის ჟამს, კახეთის ქართველობას ქართლელები მიეშველნენ პაპუნა ამილახვრის სარდლობით. ბელაქნის წყალთან ბრძოლაში ქართველებმა გაიმარჯვეს და მოღალატე კონსტანტინე მოკლეს.

ანტონ კათალიკოსის თანახმად, ქართველების, და განსაკუთრებით დედოფლის, აღშფოთება იმას გამოუწვევია, რომ კონსტანტინეს სპარსული წესის მომიზეზებით ქეთევანის, ძმის ქვრივის ცოლად შერთვა მოუსურვებია: „უქვემოეს ეშმაკთა თანა მდგომარემან კონსტანტინე მოიგონა სხვაჲცა უსჯულოებაჲ... ვითარმედ აწვია წმიდასა ქეთევანსა, ძმის ცოლსა თვისსა, ცოლად თვისად მოყვანებაჲ... ქალმან ბრძენმან და წმიდათა განჰსჯათა მექონემან მოისიბრძნა მოწოდებაჲ მთავართა კახეთისათა და ევედრა, რათა შეწევნაჲ ჰყონცა არა მიშვებად მისდა ნებისამებრ თვისისა უკეთური იგი და მოაგონებდა მკვლელობასა მამისა და ძმისისა ბოროტისა მისგან და აწყვედასა მათ შორის მეფობითისა მემკვიდრეობისასა. კახთა უკუე მსმენელთა არწმუნეს წმიდა იგი, ვითარმედ: „გარდა მეფობისა შენისა არა ვისსამე დავემორჩილნეთ ბრძანებასა“ და ესე ფიცითარე დიდითა დაამტკიცეს...“[11].

კონსტანტინეს მოკვლის შემდეგ კახეთის სამეფოს დედოფალი ქეთევანი ჩაუდგა სათავეში. „ამას შინა დიდსულმან და ყოვლისა სიბრძნით განგებისა... ქეთევან მოისიბრძნა განზრახვა და წარუგზავნა ძღვენი მეფესა შაჰ-აბას და მიუწერიაო, ვითარმედ: „მეფეო, მომეც ძეი ჩემი თეიმურაზ, რამეთუ სახმარ არს მეფობისა შენისა მკვიდრი განგებად მეფობისა, რომელიცა დამორჩილებულ არს შენდა, თუ არა სამეფო ესე განუდგეს ნებასა მეფობისა შენისასა და ერჩდეს სულთანსა საბერძნეთისა და აღმოსავლეთისასა“. მსმენელმან დედოფლისა წმიდისა შეთვლილთა მეფემან სპარსთაგან მყის ნიჭთა დიდითა და საბოძვრითა წარმოგზავნა თეიმურაზ ძეი მისი“[12]. 1606 წელს „შაჰ-აბასს ქეთევან დედოფლის ელჩები მოუვიდნენ, ერთგულება გამოუცხადეს და კახეთის მეფედ თეიმურაზი სთხოვეს. შაჰი მიხვდა, რომ კახეთი უბრძოლველად თავისუფლებას არ დათმობდა. მისი ძალით გატეხა კი

ოსმალეთთან ომის პირობებში ადვილი საქმე როდი იყო და მან დროებით უკან დაიხია, კახეთის მეფედ ქრისტიანი თეიმურაზი დაამტკიცა. თეიმურაზი მეფედ შაჰის კარზე დალოცეს: „გულუხვად“ დაასაჩუქრეს და კახეთში გამოისტუმრეს“[13].

შაჰს თეიმურაზი უკან იმ მიზეზის გამოც გამოუშვია, რომ ეშინოდა ქართლის სამეფოს უმკვიდროდ დარჩენილი კახეთის სამეფო არ შეეერთებინა, ქართლ-კახეთის გაერთიანება ხომ შაჰს განსაკუთრებით აფრთხობდა. მისი სურვილი იყო ეს ორი ქართული სამეფო ერთმანეთის მტრებად დარჩენილიყო.

ამ დროისათვის კახეთის სამეფო მდიდარი ქვეყანა იყო, შაჰ-თამაზის შემდეგ იქ მტერს ფეხი არ დაედგა – „ფრიადი უკუე დაწყნარებულობა იყო მაშინ საქართველოისა, ვითარმედ სიკვდილისაგან შაჰ-თამაზ პირველისა, რომელი იყო პაპა შაჰ-აბას პირველისა, არღარასადმე იყო სპარსთაგან ოხრება ქართველთა“, – წერს ანტონ კათალიკოსი.

როგორც ირანული წარმოშობის ისტორიკოსი გვამცნობს, თეიმურაზის ქრისტიანული წესით მეფედ კურთხევას თვით შაჰი დასწრებია. „იმ დროს კონსტანტინეს წინააღმდეგ აღმოსავლეთ საქართველოში დაწყებულმა აჯანყებამ და კახეთის სამეფოსა და რუსეთს შორის ახალი კავშირის დამყარებამ აიძულა შაჰი დროებით დათმობაზე წასულიყო და 1606 წელს აღმოსავლეთ საქართველოში დაენიშნა ქრისტიანი მეფეები: თეიმურაზ პირველი კახეთში, ხოლო ლუარსაბ მეორე - ქართლში. შაჰ-აბასის მითითებით კახეთში თეიმურაზის მეფედ კურთხევა მოხდა ქრისტიანული წესით, რომელსაც თვით შაჰი ესწრებოდა.“ შაჰ-აბას ქაბირის (შაჰ-აბას დიდი) ისტორიაში ეს ამბავი ასეა გადმოცემული: „აბასაბადიდან მოსვლის შემდეგ შაჰ-აბასი პირდაპირ წავიდა საქართველოში, სადაც თეიმურაზ ხანი მეფედ დაინიშნა. შაჰი დათანხმდა, რომ მეფედ კურთხევის ცერემონია ქრისტიანული წესით ჩატარებულიყო და იგი თვითონ დაესწრო მას“[14]...

ვახუშტი წერს – „დაჯდა მეფედ ბატონი თეიმურაზ, მაშინ იყო წლისა 16 და განაგებდა კახეთსა. მერე მოიყვანა ცოლი ასული მამია გურიელისა ანნა...“[15], რომელთანაც ეყოლა ძეები, ლევანი და ალექსანდრე. 1610 წელს ანნა გარდაიცვალა.

შაჰის დაჟინებული რჩევით, რაც ძალდატანებასაც ნიშნავდა, თეიმურაზმა ცოლად ქართლის მეფის, ლუარსაბის და, ხორეშანი შეირთო, რომელიც შორეულ ნათესავადაც კი მოხვდებოდა მას. ქართველ ავტორთა აზრით, ნათესავის მოყვანა შაჰმა თეიმურაზს განგებ აიძულა, რათა ამით ქრისტიანული წეს-ჩვეულება შეებღალა, რომელიც შემდგომ მის გამაჰმადიანებას გააადვილებდა.

„უწყოდა მზაკვარმა მან, ვითარმედ უხვედრ იყო ცოლად ეკლესიებრითა ჰსჯულითა... მიუგო თეიმურაზ: „შეუძლებელ არსო, მეფეო ესე, რამეთუ არა შემინდობს მე ეკლესიაი ქმნად ამისა“, – წერს ანტონი[16].

შაჰისაგან შერჩეული მეუღლის შერთვის შემდეგ შაჰმა თავისი დაფარული გულისწყრომის გამომჟღავნების მიზეზი იპოვა – თითქოსდა ამ ქალის ცოლად შერთვა თვით მას სურდა – „რომელიცა დაი ვჰთხოვე ლუარსაბს, იგი წამართვა მე თეიმურაზ და მძვინვარედ მბორგალი შემკრებელი სპათა იქმნა და წარმოვიდა საქართველოსა ზედა და თანა წარმოიყვანა ნუგზარიცა და სააკაძის ძე გიორგი, ორგულნი მემკვიდრისა მეფისა თვისისა და მამულისანი, მოსრულმან შაჰ-აბას

ალვანიად ქალაქსა, ზედწოდებულსა განძად, ჰკითხა გიორგის სააკასძეს (რომელსა უყოფდა წყალობასა და პატივსა ეტიკობისათვის საქართველოსა და კახეთის აოხრებისა), ვითარმედ თქვენ შორის კაცსა ცოლ-წაგვრილსა რაიმე თანა აძს?

მიუგო გიორგი სააკაძესმან შაჰ აბასს: „ეგევითარი კაცი წამგვრელსა ცოლისასა აღუოხრებს მამულსა, თუ სადამდე ძალუძს მორევნა და წარმოჰსტყვენავს ყოველსავე მისსა და მოჰკლავსცა“. ხოლო რქვა ესენი გიორგი ამისათვის, იცოდა, ვითარმედ თეიმურაზისათვის ჰკითხავს იგი, კახთა მეფესა.

მიუგო შაჰ-აბას: „მე ვარო, რომელსა წამგვარა ცოლ თეიმურაზ“[16].

ცხადია, თეიმურაზის მეუღლე მხოლოდ საბაბი იყო შაჰისათვის, სინამდვილეში მან 1612 წლის შემდეგ, რაც ოსმალეთთან ომი გამარჯვებით დაამთავრა და ზავი დადო, საქართველოსათვის მოიცალა: „მას არ აკმაყოფილებდა ქართლ-კახეთის სამეფოების ვასალური დამოკიდებულება, მით უმეტეს, რომ ასეთი „ერთგულება“ მეტად საეჭვო ჩანდა, განსაკუთრებით კი თეიმურაზის მხრივ. შაჰი ხედავდა, რომ ოსმალეთმა მხოლოდ დროებით აიღო ხელი აღმოსავლეთ საქართველოზე. ამიერკავკასიის საქმეებში რუსეთის ხელახალი ჩარევაც გამორიცხული არ ყოფილა. ამიტომ შაჰი თავის გადაუდებელ ამოცანად სახავდა ქართლ-კახეთის სამეფოების მოსპობას. იქ მუსულმანური მოსახლეობის ჩასახლებას და სახანოების შექმნას. 1612 წელს ზაფხულში შაჰმა თეიმურაზი და ლუარსაბი ნადირობის საბაბით მაზანდარანს დაიბარა. მეფეები არ ენდვნენ მას, არც წავიდნენ. ლუარსაბისა და თეიმურაზის საქციელი აჯანყებას უდრიდა – ამით ისინი ირანის შაჰის ვასალობაზე უარს ამბობდნენ. 1613 წლის 16 ოქტომბერს შაჰ-აბასი დიდი ლაშქრით ირანიდან საქართველოსაკენ დაიძრა... შაჰმა ზამთარი განჯაში გაატარა და კახეთში მხოლოდ 1614 წლის გაზაფხულზე შეიჭრა. განჯიდან შაჰ-აბასმა თეიმურაზს კაცი გაუგზავნა და მძევლად შვილები მოსთხოვა. თეიმურაზს არ უნდოდა მძევლის მიცემა, კახეთის მესვეურებმა მხარი არ დაუჭირეს და იგი იძულებული გახდა ჯერ უმცროსი ალექსანდრე და ქეთევან დედოფალი გაეგზავნა შაჰთან, მერე კი უფროსი შვილი – ლევანიც. ამის შემდეგ შაჰმა თეიმურაზიც დაიბარა თავისთან, მაგრამ თეიმურაზი არ წავიდა. კახი მოღვაწეებიც მიხვდნენ, რომ შაჰ-აბასს ბაგრატიონების ამოწყვეტა და კახეთში შეჭრა ჰქონდა გადაწყვეტილი. ახლა დატრიალდნენ კახელები და სასწრაფოდ შეუდგნენ ჯებირების მშენებლობას, მაგრამ უკვე გვიან იყო“[17].

შაჰთან შებრძოლების შემდეგ თეიმურაზმა უკან დაიხია, ალყას თავი დააღწია და ქართლში გადავიდა. „მუხრანში თეიმურაზს ამალითა და მცირე ჯარით ელოდებოდა ქართლის მეფე ლუარსაბი, გამოირკვა, რომ არც ქართლს შეეძლო წინააღმდეგობის გაწევა. მეფეები აქაურობას გაეცალნენ და თავი იმერეთს შეაფარეს“[18].

შაჰმა ხელთ იგდო თეიმურაზის მთელი ქონება – თორღვას ციხეში შენახული კახეთის სამეფო განძეულობა. შეესივნენ მთელ კახეთს, მხოლოდ ერწო-თიანეთიდან 30 000 ტყვე გაიყვანეს, ქვეყანას 50 დღის განმავლობაში აოხრებდნენ. ამის შემდეგ შაჰი ქართლში გადავიდა და გორს დადგა, აქედან იმერთა მეფეს დაუკავშირდა და მასთან მყოფი თეიმურაზისა და ლუარსაბის გადაცემა მოსთხოვა.

იმერთა მეფემ თავის ძვირფას სტუმრებს არ უღალატა. ლუარსაბ მეფემ თავისი ნებით ინება შაჰთან მისვლა, ხოლო თეიმურაზი შაჰს არ ენდო და არ მივიდა.

1615 წლის 15 სექტემბერს ალავერდობის სადღესასწაულო წირვის შემდეგ კახელები აჯანყდნენ. ალავერდის წმიდა ეკლესია და მისი გალავანი ირანელებს ციხესიმაგრედ ჰქონდათ გადაკეთებული და იქ ყიზილბაშები იდგნენ. 15 სექტემბერს, ამ ეკლესიის დღესასწაულის დღეს, ყიზილბაშებმა დავით ჯანდიერის (იმ დროს კახეთის მმართველის მოადგილის) ხათრით ქართველები ეკლესიაში სალოცავად შეუშვეს. წირვის დამთავრების შემდეგ დათქმულ ნიშანზე ქართველებმა დამალული იარაღი გამოაჩინეს და ყიზილბაშებს მუსრი გაავლეს. მალე იმერეთიდან მეფე თეიმურაზი ჩამოვიდა, აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა და კახეთის სპარსთაგან გაწმენდას შეუდგა. აჯანყდა შირვანიც, რომლის მეთაურმაც თეიმურაზს ერთგულება განუცხადა. აჯანყებულებმა კახეთი და შირვანი ყიზილბაშთაგან გაათავისუფლეს. საპასუხოდ შაჰმა რჩეული მეომრებისაგან 15 000-იანი არმია შეადგინა და კახეთში გაისტუმრა. თეიმურაზმა თვითონ უსარდლა ქართველთა ჯარს, წიწამურთან შეება მტერს და რამდენიმე საათში მუსრი გაავლო. ქართველებმა ბრწყინვალე გამარჯვება იზეიმეს.

„არამედ ლტოლვილი ყიზილბაშები მივიდნენ წინაშე შაჰ-აბაზისა... ხოლო იგი განძვინდა, ვითარცა ვეშაპი და წარმოვიდა მსწრაფლად“. შაჰმა თბილისიდან შეუთვალა დაღესტნელებს: „მნებავს მოწყვედა კახეთისა და რომელნი შემოვიდნენ თქვენ კერძთა მთათა შინა, თქვენ მოსრენით და ტყვე ყვენით იგინი და აღგავსნე მეცა ნიჭითა“. მსმენელთა მათ სიხარულით აღუთქვეს. მაშინ შაჰ-აბაზ წარმოავლინა ტფილისიდამ სპანი დიდნი ხერკსა და ერწო-თიანეთსა ზედა. ხოლო თვით ჩამოვიდა კახეთს, მოსრნა, მოსტყვევნა, აჰყარნა, და მოაოხრნა ეკლესიანი, ხატნი და ჯვარნი შემუსრნა და სამკაულნი მათნი და ჰყო ხარჭათა თვისთა აღსამკობლად“[19].

„კახელები უბრძოლველად არ ტოვებდნენ არც ერთ ქალაქს, ციხე-სიმაგრეს, სოფელს, სასახლეს, ეკლესიას და ქოხსაც კი“[20].

შაჰის საქართველოდან გასვლისთანავე ისინი კვლავ აჯანყდნენ, შაჰმა აჯანყება დიდძალი ლაშქრით კვლავ სასტიკად ჩაახშო და კახეთი ააოხრა,რასაც ქართველებმა ისევ აჯანყებით უპასუხეს. 1617 წელს შაჰი კვლავ შემოიჭრა საქართველოში, რასაც ქართველთა დაუნდობელი ჟლეტა და ტყვეებად წასხმა მოჰყვა.

„აღნიშნული ოთხი შემოსევის დროს (1614-1617) კახეთმა უდიდესი და გამოუსწორებელი ზარალი ნახა. თითქმის მთლიანად დანგრეული და გადამწვარი იყო მთელი კახეთი... კახეთმა თავისი მოსახლეობის ორი მესამედი დაკარგა, ასი ათასამდე მტერს შეაკვდა, ორასი ათასამდე კი ტყვედ იქნა წაყვანილი, რომელნიც ირანის შიდა პროვინციებში დაასახლეს“[21].

„ვინმე უკუე აღრაცხნეს განსაცდელნი მაშინდელნი კახეთისანი, ანუ სისხლისა მეფეთასანი ანუ მოოხრებანი და განრყვნანი წმიდათა ეკლესიათასანი და მონასტერთანი, ანუ გარდასახლებანი კნინღა ყოველთა სოფელთა კახეთისათა, და სიკვდილი და კლდეთა და ხვრელთა შინა ქვეყანისათა დაფარულთა სიყმილი, ანუ მახვილი, ანუ ტყვეობა, რომელიცა წინაძღომითა და ეტიკობითა გიორგი სააკაისძისათა მოიწია კახეთსა ზედა...“[22].

თეიმურაზი არათუ შედრკა, არამედ ყიზილბაშთა წინააღმდეგ დიდ ბრძოლას სათავეში ჩაუდგა და შეეცადა ოსმალთა ჯარის დახმარებით მიეღწია თავისი მიზნისათვის. ოსმალთა ჯარი ირანში შეიჭრა, რათა საქართველოდან ყიზილბაშები განედევნა და ტახტზე თეიმურაზი აეყვანა. ოსმალთა არმიის მეწინავე რაზმში მეფე თეიმურაზიც იბრძოდა თავისი ქართველებით, მაგრამ ოსმალებმა წარმატებას ვერ მიაღწიეს. თეიმურაზმა 1618 წელს დახმარება რუსეთსაც სთხოვა. რუსეთი დიპლომატიური გზებით შეეცადა ზეგავლენა მოეხდინა შაჰ-აბასზე, რათა მას თეიმურაზი და ლუარსაბი თავიანთ სამეფოებში დაებრუნებინა.

თეიმურაზის კავშირმა რუსეთსა და ოსმალეთთან შაჰ-აბასი სასტიკად გაანაწყენა... „...ოსმალეთთან და რუსეთთან კავშირით გაცოფებულმა შაჰ-აბასმა შური მისი ოჯახის წევრებზე იძია. 1620 წელს თეიმურაზის ვაჟები – ლევანი და ალექსანდრე დაასაჭურისებინა, რის შედეგადაც უმცროსი ვაჟი გარდაიცვალა, უფროსი კი ჭკუიდან შეიშალა“[23].

საერთოდ, როგორც ოსმალეთი, ისე ირანი ვერაფრით ურიგდებოდა ქართველ მეფეთა კავშირს რუსეთთან. რუსეთს ისინი თავიანთი სახელმწიფოებისათვის დიდ საფრთხედ მიიჩნევდნენ და მისი ამიერკავკასიაში შემოსვლა საკუთარი სახელმწიფოებრიობის აღსასრულის დასაწყისად ესახებოდათ.

ასევე მოუთმენელი იყო კახეთის მეფეთა კავშირი რუსეთთან მაჰმადიანი მთის კავკასიური სამთავროებისათვისაც. ისინი სასტიკად სჯიდნენ ქართველებს რუსეთთან დაახლოების მცდელობისათვის.

ივანე ჯავახიშვილი წერს: „რუსეთთან კავშირის დაჭერამ კახთა მეფე ალექსანდრე უკიდურეს განსაცდელში ჩააგდო იმიტომ, რომ ყველა არაქრისტიანი მეზობელი ამის გამო საქართველოს წინააღმდეგ აამხედრა და მოსკოვის სიძულვილმა ჩრდილოეთ კავკასიის მთიულნი გააერთიანა“[24].

შამხალმა კახეთის რუსეთთან კავშირის შესახებ რომ შეიტყო, ოსმალეთის სულთანს მისწერა – „...რუსთა ჯარის გამოლაშქრების მომლოდინე ვარ. თავის მხრივ ალექსანდრეც ომს მიპირებს... ხოლო ჩემს მიწა-წყალს ხელში ჩაიგდებენ თუ არა, მაშინ შენს ხელში მყოფი დარუბანდი, შამახია, შირვანი, განჯა და სხვა ქალაქები... მოსკოვის ხელმწიფეს ჩაუვარდება ხელში და მაჰმადიანებს იქ ამოწყვეტენ. ამ ქვეყნის დაპყრობის შემდეგ რუსთა მეფის ჯარი... ყიზილბაშთა ლაშქარს და ქართლ-კახეთის სამხედრო ძალას შეუერთდება და მაშინ ამ შეერთებულ მხედრობას შენ სტამბოლამდის ვერ შეაჩერებ. ამას რომ შეიტყობენ, ახლა ფრანგები და ესპანეთის მეფე თავის მხრით მოგვადგებიან“[25].

ეს სწორი პოლიტიკური შეფასება იყო. რუსეთ-კახეთის კავშირმა სტამბოლსა და ისპაჰანში ხელისუფლებას მძიმე საფიქრალი გაუჩინა. მათ ყველაზე მეტად სწორედ ეს კავშირი აშინებდათ, რადგან საქართველო ერთმორწმუნეობის გამო მზარდი და ძლიერი რუსეთის იმპერიის ბუნებრივ მოკავშირედ მიაჩნდათ. სპარსეთ-ოსმალეთი მზად იყო ამოეგდო საქართველო, ამოეწყვიტა, მოესპო ქართველი მართლმადიდებლები, გადაესახლებინა, გაემაჰმადიანებინა ისინი, რასაც კიდევაც ასრულებდნენ. ასეთ დროს ერთმორწმუნე რუსი სამღვდელოება, რომელსაც რუსეთის მთავრობა

საქართველოში უაღრესად საჭირო დამხმარე ჯარისა და ზარბაზნის ჩამომსხმელი ოსტატების ნაცვლად აგზავნიდა, საქართველოში ამრეზით იქცეოდა.

„შესდგეს თუ არა ფეხი რუსმა სამღვდელო პირებმა კახეთში, მაშინვე ქართველებსა და რუსებს შორის სრული გაუგებრობა და უსიამოვნებაც კი ჩამოვარდა. თავიანთ სამშობლოში მწვალებლობას მიჩვეულნი, ისინი ქართული საეკლესიო მღვდელმსახურების ყოველ თავისებურებასა და წვრილმან განსხვავებასაც კი ეჭვის თვალით უყურებდნენ და ცოდვად და მწვალებლობად მიაჩნდათ... კახთ ბატონი მოსკოვის პატრიარქს მის მიერ გამოგზავნილ რუს სამღვდელოებაზე უჩიოდა. ჩვენ ესენი ანგელოზებივით მივიღეთ და ყოველნაირად პატივი ვეცით. მაგრამ მათ ჩვენს ეკლესიებში წირვა არ მოისურვეს. 1262 წელი სრულდება, რაც ჩვენ ბერძნებისაგან ქრისტიანობა მივიღეთ. აქ ჩვენთან პატრიარქებიცა და მიტროპოლიტებიც ყოფილან, მთაწმიდელნიც, სინელნიც და იერუსალიმელნიც. ყველას ჩვენთან წირვაც უწირიათ, და როგორც ერთმორწმუნეთ შეეფერება, ჩვენთან ისე ეჭირათ თავი“[26].

ეს სტრიქონები შაჰ-აბასის შემოსევამდე სულ რამდენიმე წლით ადრე დაიწერა. ამ წერილების დაწერიდან 20-ოდე წლის შემდეგ, რუსეთთან და ოსმალეთთან თეიმურაზის კავშირით გაჯავრებულმა შაჰმა თეიმურაზის შვილები დაასაჭურისა, რაც ანტონ კათალიკოსის თანახმად, 1618 წელს მომხდარა. ეს ბავშვები 1613 წლიდან ბებიასთან, ქეთევანთან ერთად ჰყავდა შაჰს დატყვევებული – „ხოლო შემდგომად ხუთისა წლისა მისტაცა წმიდასა მას ყმანიცა იგი და მოიყვანა ისპაანად და მუნ დაკვეთითა საჭურის ჰყვნა წელს 1618“[27].

1623 წელს თეიმურაზმა კვლავ ითხოვა დახმარება რუსეთისაგან, შეიძლება ამის საპასუხოდაც – დედა თეიმურაზისა, წმიდა ქეთევანი, 1624 წელს სასტიკად აწამეს და მოკლეს.

„ქეთევან დედოფალმა სპარსეთის ტყვეობაში დაახლოებით 12 წელი გაატარა, მაგრამ ეს 12 წელი მან, როგორც ზოგიერთ ავტორს ჰგონია, მარტო შირაზში კი არ გაატარა. აქ იგი 1617 წლის სექტემბერში ჩამოუყვანიათ“[28].

„გამაჰმადიანებულმა ქართველმა, შირაზის ხანმა პატივით მიიღო დედოფალი, მოუმზადა მას სახლი, რომელშიც მოათავსა იგი თავისი ამალით. აქვე შეარჩიეს ერთი ოთახი ეკლესიისათვის. ქეთევან დედოფალი არა მარტო დღისით, არამედ ღამითაც დგებოდა და თანმხლებ ქალებთან ერთად ლოცულობდა. მას თან ახლდა ქართველი მღვდელი, რომელიც ამ ოთახ-ეკლესიაში ხშირად წირვას აყენებდა. ამასთანავე, იგი დედოფალს უკითხავდა სახარებას, მოციქულთა ეპისტოლეებს, სხვადასხვა ლოცვებს, ქადაგებებს და წმიდანთა ცხოვრების ამბებს... დედოფალი იშვიათად გამოდიოდა სახლიდან“[28]. თუ მიიწვევდნენ ხანის სასახლეში ანდა „თვითონ წავიდოდა ხანის ჰარამხანაში, სადაც მიდიოდა იმისათვის, რათა „ენახა ქართველი ქალები, რომლებიც ასევე ტყვეობაში იყვნენ და, რათა დიდის გულმოწყალებით დაემშვიდებინა ისინი, მოუწოდებდა რა მათ შეენარჩუნებინათ ქრისტიანული სარწმუნოება, რომელშიც ისინი აღიზარდნენ“. სხვა შემთხვევაში, დედოფალი ჩვეულებრივად თავის ბინაში იმყოფებოდაო, წერს ამბროსიო დუშ ანჟუში. ქეთევან დედოფალი „იყო წყნარი და კეთილგონიერი პიროვნება, მამაკაცებს არ ხვდებოდა.

ლოცულობდა ღმერთზე და სწამდა, რომ მხოლოდ იგი დაეხმარებოდა მას თავისი საქმეების ბრწყინვალედ დასრულებაში. სწორედ ამით დაიმსახურა მან კეთილი ადამიანის სახელი მთელს ქალაქში, სადაც ყველა ლაპარაკობდა მხოლოდ მის ჩაფიქრებულობასა და სათნოებაზე.

ქეთევან დედოფლის 50-მდე (სხვა ცნობით, 40-მდე) თანმხლები პირი, ისევე როგორც თვითონ დედოფალი, მეტად ხელმოკლედ ცხოვრობდნენ"[29].

„წმიდამან ტყვემან პატიმარმან ათ წელ ყოველნი რაიცა აქვნდა ხელთა მტერთა მისად მიმცემელმან განჩინებითა ღმრთისათა, რათა უსრულეს იქმნეს მჰსგავსად იობისა..."[30], – წერს ანტონ კათალიკოსი.

„ქეთევანის ამალაში იყო მღვდელი, – წერს პიეტრო დელა ვალე – სოლიდური პიროვნება, რომელიც სულიერად ამხნევებდა მას და მის თანმხლებ პირებს, იქვე იყო მეორე მღვდელიც"[31]. მღვდლების სახელები ყოფილა გიორგი და მოსე. ქეთევანის წამებამდე სპარსელებს მღვდელი მოსე მოუკლავთ, დასჯის წინ ქრისტიანული სარწმუნოების უარყოფა და მაჰმადიანობის მიღება შესთავაზეს. მან ამაზე უარი თქვა და იგი საშინელი წამებით მოკლეს. „ქეთევან დედოფლის მღვდლის - მოსეს მოკვლის მიზეზი იყო ის, რომ სპარსელების აზრით, იგი დედოფალს განუმტკიცებდა ქრისტიანულ სარწმუნოებას და თუ მას დედოფალს მოაშორებდნენ, ეგონათ, რომ დედოფალი დათმობდა და გამაჰმადიანდებოდა"[32].

პორტუგალიელი ელჩის სიტყვებით, ქეთევან დედოფლის მსახურთა შორის „იყო ერთი მღვდელი, მოღვაწე წმ. ბასილის წესისა, სახელად მოსე, რომელიც თავშეკავებულობითა და სიტყვიერი ზომიერებით ჰქმნიდა ნამდვილი მღვდელ-მსახურის სასოებას, რაღაც იმის მსგავსს, რასაც ძველად ეკლესიის ბერებს მიაწერდნენ. ვინაიდან გარდა იმისა, რაც გარეგნულად ჩანდა, მასში ამოიკითხავდით ცხოვრების წმიდა წესს და წეს-ჩვეულებათა სიმარტივეს, ხოლო ეს ხდიდა მას იმის ღირსად, რომ ჩვენს ევროპელ მღვდლებს მისთვის მიებაძათ"[33].

ეს მღვდელი სპარსელებმა აწამეს, მაგრამ ის „მტკიცე ქრისტიანად დარჩა იმ წუთამდე, ვიდრე ქვებისა და დაშნების დარტყმით განგმირული ნაკუწ-ნაკუწად არ აქციეს"[34].

მოკვლის მიზეზი ისიც ყოფილა, რომ ის წარმართავდა ორი ახალგაზრდა უფლისწულის,თეიმურაზ მეფის შვილების, ლევანისა და ალექსანდრეს ცხოვრებას. „ზრდიდა მათ, ასწავლიდა ქრისტიანული სარწმუნოების წესებს", მღვდლის სიკვდილის შემდეგ, მკვლელთა აზრით, ადვილად აიძულებდნენ უფლისწულებს ქრისტიანობის დაგმობას.

„მოსეს სიკვდილით დასჯის შემდეგ ქეთევან დედოფალთან დარჩა მეორე მღვდელი - გიორგი, რომელიც ასევე თავდადებულად ემსახურებოდა დედოფალს. იგი სულიერად ამხნევებდა ქეთევანსა და მის ამალას"[35].

მისიონერები წერენ – „...დედოფალი თავის ნატიფ სულს მარხვითა და ლოცვით იმტკიცებდა და სხეულს მომავალი წამებისათვის ამზადებდა. ტყვე ქრისტიანებს, რომლებიც სპარსეთში მრავლად იყვნენ, დედოფალი იესო ქრისტეს რწმენისა და ერთგულებისაკენ მოუწოდებდა. თუ გაიგებდა, რომ ვინმემ რწმენას უღალატა, ამ ამბავს დიდად განიცდიდა. დედოფალს რაც კი გააჩნდა და რასაც უწყალობებდნენ თავის სარჩენად, ქრისტიანებს შორის ანაწილებდა და თვითონ დიდის თანაგრძნობით იზიარებდა მათ ჭირსა და განცდას"[36].

„ქეთევან დედოფალს თავისთან მთელი რიგი საეკლესიო წიგნი ქართულად თარგმნილი ჰქონია“. ერთი ევროპელი წერს, რომ „მას ქეთევან დედოფლის მღვდელმა მოსემ მოუტანა ორი ქართული ხელნაწერი მშვენიერი, მოოქროულ ყდაში ჩასმული წიგნი, რომელთაგან ერთში იყო ძველი აღთქმა თავისი ფსალმუნით, ხოლო მეორეში - სახარება, სამოციქულო აქტები და წმიდა პავლეს სამოციქულო წერილები, ორივე ქართულ ენაზე. ეს წიგნი პიეტრო დელა ვალესაც უნახავს ქეთევან დედოფალთან ყოფნის დროს“[37].

აღსანიშნავია, რომ ირანში არ არსებობდა არც ერთი ქართული ეკლესია (მაშინ, როცა მრავლად იყო სომხური და კათოლიკური ეკლესიები). ამის გამო, ეკლესიაში ლოცვას მონატრებული ქეთევანი, მართალია მონოფიზიტურ-სომხურ ეკლესიაში არ შედიოდა, მაგრამ „განუწყვეტლივ ლოცულობდა, აყენებდა რა ამით ტანჯვას თავის ნაზ სხეულს. განსაკუთრებით მოწიწებით იგი ლოცულობდა ღვთისმშობელზე...“[38].

დედოფალი თავისი მწირი შესაძლებლობიდან ეკლესიას ხალიჩებს, შანდლებს, ხატებს და სხვა შესაწირს სწირავდა. ამით ის ქრისტიანულ სიყვარულს გამოხატავდა, განსაკუთრებით თანმხლები მღვდლის სიკვდილის შემდეგ (მეორესაც ასეთივე საფრთხე ელოდა).

რამდენიმე დღის შემდეგ, როცა ქეთევან დედოფალი შირაზში ჩაიყვანეს, მასთან მივიდა თვით იმამ ყული ხანი, ჯერ ესაუბრა მას, ხოლო შემდეგ გადასცა შაჰ-აბასის სურვილი, რაც მდგომარეობდა შემდეგში: „ქეთევან დედოფალს ქრისტიანული სარწმუნოება უნდა უარეყო და მაჰმადიანობა მიეღო“... ვერაგი შაჰ-აბასის სურვილი ცხადი იყო: კახეთის სამეფოს კანონიერ დედოფალს მაჰმადიანობა უნდა მიეღო და შაჰის ერთ-ერთი ცოლი გამხდარიყო. შაჰ-აბასის ამ მოულოდნელი წინადადებით, – წერს ამბროსიო დუშ ანჟუში – ქეთევან დედოფალი ერთ ხანს გაოგნებული დარჩა, თითქოს ღვთის ღირსებას შეეხენო, რომელსაც იგი გულში ატარებდა. მაგრამ მან გონება მოიკრიბა და იმამ ყული ხანს მოკლედ და გაბედულად უპასუხა: „რადგან დაბადებული ვარ ქრისტიან დედ-მამისაგან და ქრისტეს სარწმუნოებაში ვარ აღზრდილი, ამიტომ მზად ვარ მოვკვდე ამ რწმენით...“[39].

ბერი ეგნატაშვილი ამის შესახებ წერს: შაჰ-აბასმა „ქეთევანისათვის გაგზავნა კაცი და შეუთვალა იმამყულიხანს, ვითარმედ: „ქეთევან დედოფალი თუ გათათრდეს, ნურას აწყენო და, თუ არ გათათრდეს, აწამე და სასჯელით მოჰკალიო“. ხოლო იმამყულიხანს რა ესმა ესე, გამოუბრუნა მოციქული და მოახსენა ესრეთ ვითარმედ: „ბერი დედაკაცი არისო და ახლა ეს არ გათათრდებისო, და რას აქნევთო, ამის გათათრებასო, დაეხსენით, თქვენთვის სირცხვილი არისო ამის სიკვდილი“, ხოლო შაჰაბაზ იწყინა და გაუგზავნა კაცი, ვითარმედ არ იქნებისო. მაშინ იმამყულიხან დაუწყო ლაპარაკი ქეთევან დედოფალს და აუწყა ყაენის შემოთვლილი და უთხრა გათათრდიო, ხოლო ქეთევან არა უსმინა, მაშინ შეიპყრეს და დაუჭირეს მხლებლები და წინა გაუთათრეს, და ახლდა თან მღვდელი ვინმე იმერელი და იგიცა გაუთათრეს“[40].

ევროპელი მისიონერების დაკვირვებით, შაჰ-აბასის მიერ ქეთევანისათვის გამაჰმადიანების ან სიკვდილის სასჯელის დადება საგარეო გარემოებითაც ყოფილა

გამოწვეული: „მოსკოვის მეფემ შაჰს გაუგზავნა ელჩობა, რათა ეთხოვა მისთვის გაეთავისუფლებინა ქეთევან დედოფალი და იგი მოსკოვში გაეგზავნა ამ ელჩებთან ერთად“[41].

შაჰი მოსკოვის ელჩის საპასუხოდ ასე მოიქცა: ირანში არსებობდა კანონი, რომლის თანახმადაც გამაჰმადიანებულ ქრისტიანს ნება არ ჰქონდა სამშობლოში დაბრუნებისა; ეს კანონი მკაცრად იცვებოდა. ქეთევანი თუ გამაჰმადიანდებოდა, მას ირანის კანონების თანახმად ირანიდან წასვლის ნება არ მიეცემოდა, მაშასადამე, რუსეთის მეფის მომლოდინე ელჩები უარყოფით „დამარწმუნებელ“ პასუხს მიიღებდნენ, ყველაფერი ეს ეშმაკურად იყო ჩაფიქრებული შაჰის მიერ, რათა მოსკოვის ელჩებისათვის, თავისთვის სასურველი პასუხი გაეცა: „თუ დედოფალი მიიღებდა მაჰმადიანობას, მას არ შეეძლო იგი გაეშვა სპარსეთიდან, ვინაიდან ამას შაჰს უკრძალავდა თავისი რელიგიური კანონი, როგორც ზემოთ ითქვა, ხოლო, თუ ქეთევან დედოფალს სიკვდილით დასჯიდნენ, შაჰი ელჩებს ეტყოდა, რომ იგი გარდაიცვალა“. „ასე თუ ისე შაჰი თავის მიზანს მიაღწევდა: მოატყუებდა მოსკოვის მეფის ელჩებს და ამავე დროს ჩაშლიდა თეიმურაზის გეგმებსაც“[42].

„პიეტრო დელა ვალეს აზრით, შაჰ აბასმა საბოლოო გადაწყვეტილება მოსკოვის ელჩების მასთან ჩამოსვლის შემდეგ მიიღო: ქეთევან დედოფალი ან უნდა გაემაჰმადიანებინა, ან უნდა მოეკლა“[43].

შაჰ აბასის მიერ ქეთევანთან საგანგებოდ გაგზავნილი სამი ემისარი და მათთან ერთად იმამ ყული ხანი დედოფლისაგან დაჟინებით მოითხოვდნენ გამაჰმადიანების შესახებ შაჰის ბრძანების შესრულებას. პასუხისათვის რამდენიმე დღე მისცეს.

„...დაიდვა გულსა თვისსა, ვითარმედ „ვერავინ განმაშორეს ჩვენ სიყვარულსა მას ქრისტესსა: ჭირმან ანუ იწროებამან, დევნამ ანუ სიყმილმან, შიშლოებამან, ანუ ურვამან ანუ მახვილმან“ (რომ. 8-35), რამეთუ იტყოდა წმიდა იგი სული მისი: „მრწამს მე, ვითარმედ არცა სიკვდილმან, არცა ცხოვრებამან, არცა ანგელოსთა, არცა მთავრობათა, არცა ძალთა, არცა ამან სოფელმან, არცა მან სოფელმან, არცა სიმაღლეთა, არცა სიღრმეთა, არცა სხვამან დაბადებულმან შემიძლოს ჩვენ განშორებად სიყვარულსა ღმრთისასა, რომელ არს ქრისტე იესუს მიერ, უფლის ჩვენისასა“, – წერს ქეთევანის შესახებ ანტონი და განაგრძობს – „შევუქმნათ გვირგვინი ყვავილედი სიტყვათა და თუ სადმე ვიხილოთ ყოვლად შვენიერი იგი თავი მისი ბართა მიერ განცეცხლებულთა და საჯთა დაფარული, აღვიღოთ იგინი და დავჰსდვათ მის ზედა გვირგვინი ყვავილთა და ვჰგალობდეთ მის თანა ჩვენცა გალობასა ახალსა“[44].

„და აი, უკანასკნელი დღეც დადგა, 1624 წლის 22 სექტემბერს ქეთევან დედოფალს მოახსენეს შაჰის უკანასკნელი ბრძანება: „ან იგი მიიღებს მაჰმადიანობას, თუ არადა მოემზადოს სასტიკი წამებისათვის, რაზედაც ბრძანება უკვე გაცემულია“. „გრძნობდა რა მთელ საშიშროებას – წერს არქანჯელო ლამბერტი, – რაც მას ემუქრებოდა, ქეთევან დედოფალმა გადაწყვიტა შეიარაღებულიყო ყველა იმ სულიერი იარაღით, რომლის საშუალებითაც მას შეეძლო დაეცვა თავი ამ საშინელ ბრძოლაში არა სიცოცხლისათვის, არამედ სიკვდილისათვის. ამიტომ ამიერიდან ჩვეულებრივზე მეტად თავი მისცა ლოცვას და ზიარებას ხშირად ღებულობდა“.

რამდენადაც უფრო ძალას ატანდნენ, იმდენად უფრო მტკიცე ხდებოდა დედოფლის გადაწყვეტილება. ამიტომ შაჰის ბრძანებით იგი ჩაამწყვდიეს ერთ ბნელ საკანში, შეუწყვიტეს მომსახურება, აუკრძალეს მის თანმხლებ პირებთან შეხვედრები და საუბარი... როდესაც შირაზის ხანმა – იმამ ყული ხანმა გაიგო, რომ ქეთევან დედოფალი წინანდელზე უფრო მტკიცედ დგას თავის გადაწყვეტილებაზე, უბრძანა: მიეკრათ იგი ერთ ბოძზე და წელამდე გაშიშვლებული სასტიკად ეცემათ. ეს ბრძანება მაშინვე შეასრულეს და ბოძზე მიკრულს იმდენი სცემეს, რომ ნიაღვარივით სისხლი სდიოდა. მაგრამ ამ დროს დედოფლისაგან კვნესაც კი არ ისმოდა. იგი ამ დროს გამათრახებულ ქრისტეზე ფიქრობდა. არქანჯელო ლამბერტი წერს: „მას თვალწინ ედგა გამათრახებული ქრისტე და უფრო მეტი სურვილი აღეძრა, რომ მონაწილე გამხდარიყო მისი ტანჯვისა... ასეთი წამების მიუხედავად დედოფალი მზად იყო არა მარტო ერთი, არამედ ათასი სიცოცხლე რომ ჰქონოდა, ქრისტესათვის დაეთმო“. ქეთევან დედოფლის მტკიცე გადაწყვეტილება შაჰ აბასის მუქარამ და მხეცურმა ქმედებამ ვერ შეარყია“[45].

დედოფლის წამების შესახებ ბერი ეგნატაშვილი წერს – „გაუბეს ხელ-ფეხი და გააშიშვლეს წმიდა ქეთევან დედოფალი და განხურვებულის გაზებით დაგლიჯეს ძუძუები და გახურებული საჯები ნაგლეჯს ხორცზედ შემოაწყვეს და დაგლიჯეს. გაახურეს ლურსმნები და დაუყარეს ქვეშე და ზედ გაატარეს, დააწვინეს და შიშველზედ ზედ შემოაყარეს ლურსმანი გახურებული. კუალად განხურვებული შამფურები გაავლეს მუცელსა და ძუძუ-მკერდშიგან, განხურვებული ქვაბი დაარქვეს თავსა ზედან. კუალად განხურვებულს ქვაბსა შიგან შიგ ჩასვეს და თავსაც დახურეს და შემოაწყვეს გახურვებული ბარები შუბლსა ზედა და ახეთქა თავის კეფა, და ყვეს მრავალი სატანჯველი და ესრეთ შევედრა წმიდა სული თვისი უფალსა და შეირაცხა წმიდათა ქალწულთა მოწამეთა კრებულთა თანა და მოვიდა სამხილებლად ყოველთა და დაადგა ნათელი. ხოლო მუნ დაესწრნენ ფრანგნი და აღიღეს წმიდანი ნაწილნი წმიდისა ქეთევანისანი ფრანგთა და წარიღეს თვისთა თანა ნაწილად, ხოლო ხელი და მკლავი ბატონს თეიმურაზს გამოუგზავნეს“[46].

წამების წინო, წერს ანტონ კათალიკოსი, დედოფალმა მხურვალედ ილოცა და მიიღო წმიდა ზიარება – „დაცხრომილმან ლოცვისაგან წმიდამან მიიღო უხრწნელი და პატიოსანი ხორცი და სისხლი უკვდავისა სიტყვისა და იტყოდა: „მეუფეო ქრისტე, სიტყვაო ღმრთისაო, არა ჰშვენოდა მხევლისა შენისად უარყოფა შენი. ნუ მიმცემ ეშმაკსა მხევალსა შენსა“ და ესერა თქვა, გამოიწერა თვის ზედა ჯვარი წმიდა და გამოვიდა და დაჯდა უშიშრად, ვითა ლომი და ბრძანა მოწოდებად მტარვალნი“[47].

„მან წარმოთქვა წმიდა მათეს შემდეგი სიტყვები ამის შესახებ: „და ნუ გეშინიან მათგან, რომელთა მოწყვიდნენ ხორცნი, ხოლო სულისა ვერ ხელეწიფების მოკვლად, არამედ გეშინოდეს მისა უფროის, რომელი შემძლებელი არს სულისა და ხორცთა წარწყმედად გეჰენიასა შინა“... დაამთავრა ლოცვა, იგი წამოდგა, შეხედა თავის სამლოცველოს კედლებზე განლაგებული ყველა წმიდანის გამომეტყველებას, იმედი შესთხოვა მათ, ყოფილიყვნენ მისი დამცველნი უფლის წინაშე, რათა მათ გამოუგზავნონ მას ძალა და სულისკვეთება, რათა დაასრულოს ამდენად

მნიშვნელოვანი განსაცდელი, რომლის წინაშე იგი იდგა. ამის შემდეგ პირში ჩაიდო ნაკურთხი პურის ნატეხი, სწრაფად გამოვიდა სამლოცველოდან და წავიდა შაჰის ემისრებისაკენ, რომლებიც უკვე ელოდებოდნენ", – წერს ევროპელი მისიონერი[48]. აქ კვლავ შეეცადნენ სპარსელები დედოფლის დაყოლიებას მაჰმადიანობის მისაღებად, რაზედაც მას უპასუხნია, რომ „ვერც დაპირება, ვერც მუქარა, ვერც სიმდიდრე, ვერც წამება ვერ შეაცვლევინებდნენ მას რწმენას ღმერთისადმი, რომელსაც იგი აყენებდა ყველაზე უფრო მაღლა"[49].

ჯალათებმა უსასტიკესი წამებით მოკლეს დედოფალი. „მოკვდა დიდებული დედოფალი და წამებული ქეთევანი, რომელიც მიწიერი დედოფლიდან ციური დედოფალი გახდა", – წერს ამბროსიო დუშ ანჟუში.

წმიდა ქეთევანი ქართულმა ეკლესიამ იმთავითვე წმიდანად შერაცხა. აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად კათოლიკე მისიონერების სურვილისა „ქეთევან დედოფლის წმიდად აღიარებაზე რომის ეკლესიამ თავი შეიკავა"[50].

ისმის კითხვა, რა მიზეზის გამო არ აღიარა რომის ეკლესიამ ქეთევანი წმიდანად, მაშინ როდესაც არა ერთი და ორი მისიონერი ოფიციალურ რომის ხელისუფლებას უმტკიცებდა, ქეთევანმა „კათოლიკური" აღმსარებლობა მიიღო, ამიტომ შეიძლება მისი წმიდანად შერაცხვაო. ქეთევანის მოწამეობის ამბავი, სარწმუნოებისათვის თავის დადება, იმდროინდელ საქრისტიანო სამყაროში სწრაფად გავრცელდა. ამიტომაც რომს დიდი სურვილიც ჰქონდა მისი წმიდანად აღიარებისა, მაგრამ როგორც თანამედროვეთა ნაამბობიდან ჩანს, ქეთევანი მტკიცე მართლმადიდებელი იყო და ასევე გარდაიცვალა. ეს თვით შაჰისთვისაც ცნობილი იყო. როცა შაჰ-აბაზს ქეთევანის წამებით სიკვდილის ამბავი მოახსენეს, მასთან იმ დროს ყოფილა გამაჰმადიანებული გიორგი სააკაძე. „როდესაც შაჰმა მოისმინა ქეთევან დედოფლის სულიერი სიმტკიცისა, სარწმუნოების შენარჩუნებისათვის მისი ტანჯვის შესახებ და იმაზე, რომ მან გამაჰმადიანებას წამებით სიკვდილი ამჯობინა, შაჰი აღშფოთდა, მიუბრუნდა მის ახლო მდგომ მოურავ-ბეგს და შეჰყვირა: დიაღ, ის ქალბატონი დაიღუპა თავისი სარწმუნოებისათვის და არა ისე როგორც შენ, და სილა გაარტყა მოურავს"[51].

ქეთევანს რწმენა რომ შეეცვალა და კათოლიკობა მიეღო, მაშინ შაჰს მოურავთან სათქმელი აღარაფერი ექნებოდა, აღარც რუსი ელჩები იქნებოდნენ ქეთევანის ბედით დაინტერესებულნი, რომელთაც სურდათ კახეთის დედოფალი მოსკოვში წაეყვანათ. შაჰი მათ ქეთევანის მიერ მართლმადიდებლური სარწმუნოების უარყოფის შესახებ აცნობებდა და რაც მთავარია, ევროპელთა გავლენით კათოლიკე ქეთევანს აღარც აწამებდა (ევროპა მისი პოლიტიკური მოკავშირე იყო ოსმალეთთან ომში).

ქეთევან დედოფლის წმიდა ნაწილები თეიმურაზს მისიონერებმა ქართლში მიართვეს - „რომელიცა მეფემან, კეთილმსახურებისაებრ, ვითარცა მოწამესა, დღესასწაულოითა დიდითა პატივ-ჰსცა საკმეველით მიერ და სუნნელთა კმევითა მიმგებებელმან ყოვლითურთ სამღვდელოით კრებულით ქართლისა და კახეთისათ და ძეობისაებრ სიყვარულითა ვითა ჰშვენოდა დედასა, დედოფალსა და მეფესა და დაჰსხნა წმიდანი იგი ნაწილნი ეკლესიას-მთავარმოწამისა გიორგისსა ალავერდს, იტყვიან ქვეშე საღმრთოისა ტრაპეზისასა"[52].

წმიდა დედოფალმა ქეთევანმა თავისი მაგალითით იხსნა სრულიად საქართველო გამაჰმადიანება-გათათრებისაგან. როგორც თავის „წყობილსიტყვაობაში“ ანტონ კათალიკოსი წერს, მან წამებისას იგემა:

„...ძუძუთა-საჯნი ნაბეჭრწკალ-მკრთოლვარენი,
გულსა-ბარი, წელსა ჯაჭვი განცვცხლებული
მუსკულთ-მარწუხნი, შამფურნი მხურვალენი...“[53]

სამაგიეროდ დაადგა ნათელი, სასუფეველი დაიმკვიდრა და უფლება მიიღო მეოხებისა წინაშე ღვთისა.

წმიდა მეფე ლუარსაბ II

ქართლის ბაგრატიონთა სამეფო ოჯახმა განსაკუთრებული, ენით აუწერელი გმირული თავდადება გამოიჩინა მამულისა და სარწმუნოებისათვის ბრძოლისას ოსმალ-ყიზილბაშთა წინააღმდეგ.

ლუარსაბ I (1530-1556) – საარაკო სიმამაცით ებრძოდა შაჰ-თამაზის ურდოებს და წარმატებითაც. ჩვენი მემატიანის აზრით, შაჰ-აბასს გადმოცემით სცოდნია, თუ როგორი სიმტკიცით, ვაჟკაცობით და ქედუხრელობით ეომებოდა პაპამისს, შაჰ-თამაზს, ლუარსაბ I. ლუარსაბ I იყო „კაცი ღვთისმოყვარე, მტერთა ურჯულოებათა მომსვრელი და წყობათა შინა უშიში“, – წერს ბერი ეგნატაშვილი[54]. შაჰ-სეფიმ, შაჰ-თამაზმა და ოსმალეთის ხონთქარმა ლუარსაბ I ვერ მოდრიკეს – „ხოლო ლუარსაბს ვერარა უყო, და ენება მტრობა ქართლისა ამისათვის, რამეთუ მეფემან ლუარსაბ ჟამსა თვისსა არცა ჰმონა ყაენსა და არცა ხონთქარსა ამისთვის, რომე თუმცა დამორჩილებოდა, სხვანი ყოველნი მონობდნენ და, თუმცა ესეცა დამორჩილებოდა, ქვეყანა გათათრდებოდა და სახარკოდ შეიქმნებოდა; ამისთვის მრავალჯერ ამოსწყვიტა ხვანთქარისა და ყაენის ჯარი მეფემან ლუარსაბ“[55].

ამ ეპოქაში საქართველოს მოღალატე შალიკაშვილების ოჯახმა ოთარ შალიკაშვილის ქალი „ნებაყოფლობით“ მისცეს ცოლად შაჰ-თამაზს, ამის გამო მესხეთის ათაბაგი შაჰს დამორჩილდა,რაც ქართლის მეფისათვის მოუთმენელი იყო, ლუარსაბმა მესხეთში ილაშქრა. საპასუხოდ შაჰ-თამაზი საქართველოს შემოესია. მართალია, ლუარსაბის „ჩვეულება ესრეთ იყვის: უკეთუ ჰყვანდის ჯარი, პირდაპირ არ დარიდის, რაგინდ დიდი ჯარი იყვის, და უკეთუ ჯარი არა ჰყვანდის, დააცალის და უყურებდის და, სადაც დაახელის თარეში, ანუ მცირე რამე ჯარი, შემართის და ეწყვის ძლიერად და ამოსწყვეტდა მცირითა კაცითა ფრიადსა ჯარსა თათართასა“, მაგრამ შაჰ-თამაზმა შეძლო ატენის ციხეში ლუარსაბის დედის და მრავალი თავადის დატყვევება“. ხოლო რა სცნა მეფემან ლუარსაბ ტყვეობა დედისა მისისა და თავადთა მისთა, განუდგა კვალსა მისსა, დაეწია უკანა ჯარსა და მოსრნა მრავალნი ყიზილბაშნი და წარუღო მრავალნი ბარგნი, ხოლო დედა თვისი ვეღარ იხელთა“[56]. ლუარსაბის დედამ თათრებთან ტყვეობას სიკვდილი არჩია – ამით მან „არა შეიმთხვია უპატიობა თავსა თვისსა“. ამის შემდეგ კიდევ უფრო მედგრად

შეუტია მეფემ მომხვდურ მტერს და მრავალჯერ დაამარცხა. ჩვენს მემატიანეთა თანახმად (ვახუშტი, ბერი ეგნატაშვილი) ლუარსაბ მეფე სიკვდილის შემდგომ მოწამეთა თანა შეირაცხა. თუ არა ის, საქართველო გამუსულმანდებოდა და საქართველოს სახელი მისი ხმლის ძლიერებამ გადაარჩინაო. ბერი ეგნატაშვილი, მას ვახტანგ გორგასალის მსგავს მოწამედ მიიჩნევს: „მიიცვალა მეფე ლუარსაბ მოწამე, მსგავსი ვახტანგ გორგასალისა. უკეთუმცა მეფე ლუარსაბს ესოდენი ბრძოლა არა ექმნა, ახლამცა საქართველო ქმნილიყო სრულ სარკინოზ და რაოდენიცა დღეს სახელნი არიან საქართველოსანი, ყოველნივე ხრმლისა მისისაგან არიან, რამეთუ ესე ლუარსაბ იყო კაცი ბრძენი და გონიერი, მოშიში ღმრთისა და მორწმუნე სჯულიერად, ღვაწლ-მრავალი და ბრძოლასა შინა მხნე და ახოვანი და მბრძოლი, ლომებრ ძლიერი და სარდალი კეთილი“[57]. ამავე აზრისაა ლუარსაბ პირველზე ვახუშტი ბაგრატიონიც – „ესე მეფე ბრძოდა დღეთა თვისთა მაჰმადიანთა, რათა არ დაუტეონ ქრისტე ქართველთა“, ამისთვის – იქნა „შერაცხილი მოწამეთა თანა ვითარცა გორგასალ“.

ლუარსაბის ძემ, მხნე და ძლიერმა მებრძოლმა სვიმონ მეფემ სპარსთაგან დატყვევების ჟამს მტკიცედ დაიცვა ქრისტეს სარწმუნოება და კატეგორიულად უარყო მაჰმადიანობის მიღება, რისთვისაც შაჰმა ალამუთის ციხეში ჩაამწყვდია. 1576 წელს იგი ციხიდან გამოუშვეს და მალე ქართლში დააბრუნეს ოსმალთა შემოსევების გამო. თუ როგორ აფასებდნენ ყიზილბაშები სვიმონსა და მის ძეს გიორგის, კარგად ჩანს შაჰ-აბასის სიტყვებიდან და მოქმედებიდან. შაჰ-აბასი ცრემლით ტიროდა და ცბიერობდა ლუარსაბ II-ის ხელში ჩასაგდებად: „მე მეფეს ლუარსაბს როგორ წავახდენო, მეფის სვიმონის შვილიშვილსა და მეფის გიორგის შვილსა მე ავსა და ურიგოს როდის ვკადრებო... და იტირა ბევრი“[58].

1614 წელს შაჰ-აბასის შემოსევისას ქართლის მეფე ლუარსაბ II-მ და კახეთის მეფე თეიმურაზმა იმერეთის მეფეს შეაფარეს თავი, რადგანაც შაჰის უზარმაზარ არმიასთან ომს მოერიდნენ.

„მეფე ლუარსაბ იყო კაცი შვენიერი და კეკლუცი და სანახავად საკრფიალო, და არსად გამოსულა ამისთანა შვენიერი და შემკობილი კაცი, ყოვლისა საღმრთო-საკაცობოთ ზნეობით გათავებული და უკლები“[59], – წერს ბერი ეგნატაშვილი.

1603 წელს მამის – მეფე გიორგის გარდაცვალების შემდეგ – „დაჰშთა უკუე მამისაგან ობლად ლუარსაბ ყრმათა ორთა თანა დათა თვისთა, რომელთა სახელები ხუარაშან და ელენე. მაშინ ლუარსაბ დაღათუ ყრმაი დროითა წელიწადისათა, მაგრამ გონიერებითა და სიბრძნითა სხვა ჭაბუკი, მეფე სოლომონ, სხვა დავით სიმხნითა და უცხო თესლთა მიმართ, ანუ სხვა გედეონ... – წერს ანტონ კათალიკოსი, – ...შემდგომად რაოდენთამე წელთა მე-16 წელიწადს

მეფე ცხირეთს მყოფი არა ლაშქრითა და განმზადებითა ბრძოლად, არამედ პალატისა თვისისა შინა თანხლებითა მყოფოდა...“[60], ამ დროს „მოუვიდათ ამბავი, რომ თათარხანი თრიალეთზედ მოვიდაო“[61]. თათართა მოთარეშე ბრბოებმა ქართველთა რაზმი ამოხოცეს და მანგლის-ცხირეთისაკენ გაიჭრნენ. „მოიწივნეს ხევსა მანგლისასა მსმენელნი, ვითარმედ არს მეფე ქართლისა ყრმაი და ვერ შემძლებელი არს ბრძოლისა და ჰგონებდეს ვითარმედ ყოველსავე იქმნენ ნებისაებრ მათისა, იტყვის ბესარიონ მამამთავარი ჩვენი: „განგებითაო ზეგარდამოითა ვერ იხილეს დიდებული იგი ეკლესიაი მანგლისისა ღვთისმშობელისა, რამეთუ ესევითარმან ღრუბელმან ზრქელმან და ნისლმან დაჰფარა იგი, ვიდრეღა პირისპირ მისა შთავლო ესეოდენმან სიმრავლემან მხედრობათამან და ეკლესიაი იგი სოფლითურთ ვერ იხილეს“[62].

თათრებმა „კველთას შეიპყრეს მღვდელი ერთი, სახელით თევდორე, პატიოსანი და მოშიში ღმრთისა და ერთგული მეფისა თვისისა და რა მოვიდნენ გოსტიბის თავსა, დაუწყეს მღვდელს თევდორეს ლახტითა ცემა და ეტყოდნენ, ვითარმედ: „მიგვიძეღ მეფეზედა“ და სწადდათ სიკვდილი მეფისა. და მღვდელმან გულში ასე თქვა: „ჩემის ორის დღის სიცოცხლისათვის ამას რატომ ვიქ, აწ მოვუძღვე და მეფე მოვაკვლევინო და ქართლიც ააოხრონ, მე რაღა მეშველებაო და ან ჩემს სულსაო. მაშინ მღვდელი წარმოუძღვა და ქვენადირის გზაზედ ჩამოუძღვა, ერთაწმიდისა და ცხირეთზედ დიაღ შორს დარჩნენ: მაშინ სცნეს ყირიმთა რომ მეფეზედ შორს იყვნენ და გააგდებინეს თავი მღვდელს თევდორეს. და შეირაცხა წმიდათა მოწამეთა თანა“[63].

„სანატრელი იგი მღვდელი, მხმეველი კეთილგონიერთა და წმიდათა განსჯათა, უფროსღა აღირჩევდა სიკვდილსა, ვიდრეღა შინაგაცემასა მეფისა და მამულისა“, - წერს ანტონი.

ამასობაში მეფეს თავისი ლაშქარი მოუვიდა, მტერი აიძულეს ომი მიეღო ქართველთათვის სასურველ ადგილას – „ამ ომსა შინა ფრიად გამოჩნდნენ მეფე ლუარსაბ და უმეტეს მოურავი. მოსცათ ღმერთმან ძლევა, მოსწყვიდნეს ურიცხვნი და ივლტოდნენ თათარხანნი“[64]...

„და მისცა ღმერთმან ძლევა მეფესა ლუარსაბს, ვითარცა პირველ აბრამსა და გედეონს და აღსრულდა წინასწარმეტყველისა მოსეს მიერ თქმული ლევიტელთათვის ბრძანება უფლისა, ვითარმედ: „ხუთმან თქვენგანმანო წარაქციოსო ასი და ასმან თქვენთაგანმან ბევრეული“ და მოციქულისა პავლეს მიერ თქმული: „ძმანო, ღვთისმოყვარეთა ყოველივე განემარჯვების კეთილად“[65].

მტრის 60-ათასიანი ლაშქრიდან მხოლოდ 14 ათასი გადარჩენილა. მალე მეფე ლუარსაბს და მოურავ გიორგი სააკაძეს შორის მტრობა ჩამოვარდა. გიორგი სააკაძე შაჰ-აბასს შეეკედლა. ანტონ კათალიკოსის, ვახუშტისა და ბერი ეგნატაშვილის მტკიცებით, შაჰმა „ბრეებითა უღმრთოისა მის მონისა მზაკვრისათა“ საქართველოს დალაშქვრა გადაწყვიტა[66]. საქართველოსთან მოახლოებისას „ეახლა მოურავი და ეუწყა ყეენისათვის: შესვლა ქართლს უმჯობეს არს ზამთარს, ვინაითგან ვერ წავლენ ხიზანნი მთათა შინა და ხელთ იგდებ ყოველთა“[67].

ქართველი მეფეები ლუარსაბი და თეიმურაზი იმერეთს შეეხიზნენ. „წარვიდნენ მეფენი იმერეთს 1615, მოეგება მეფე იმერთა გიორგი და ისტუმრნა კეთილად“. ქართლში მდგარ შაჰს „წარმოუვლინა გიორგი მეფემან კათალიკოზი მალაქია და აბაშიძე ლევან ძღვენითა, მეტყველმან: „გევედრებით, რათა პატივს-გვცე და მისცე მეფეთა სამეფონი თვისნი და იმსახურონ მათ, ვითარცა პირველ მამათა შენთა და თქვენ წარხვიდეთ“. იხილა ესე შაჰ-აბაზ, რამეთუ ძალითა არღარა ეგების შოვნა მათი, აწ იხმივა ხვანჯი და მცბიერობა“[68].

შაჰმა მათ განუცხადა – „მე მეფე ლუარსაბთანა არცა რა საქმე მაქვსო და არცა რას ვემდურვიო და არცა მაგის წარსახდენად მოვსულვარო. ბატონი თეიმურაზი ჩემი მტერი არისო, მაგას არც შევირიგებ და არც მინდა. მეფე ლუარსაბს კიდეც შევირიგებ და თუ მოვა და შემირიგდება, წყალობასაც უზამ“[69]. მეფე ლუარსაბი სიტყვას ენდო და შაჰს ეახლა, რომელმაც ის პატივითა და დიდებით ჯერ თბილისში ჩაიყვანა (თითქოსდა დედაქალაქში უნდა დაეტოვებინა თავის სამეფო ტახტზე), შემდეგ გაიტყუა საქართველოს ფარგლებს გარეთ (თითქოსდა სანადიროდ) – „შაჰ-აბაზ ინება წარსვლა ტფილისად, უთხრა მეფესა ლუარსაბს: „წარვიდეთ ტფილისსაო და ვილხინოთ მუნცაო და შევექცეთო. შენ მუნ დაგაგდებ და მე წავალო“ და რა ჩავიდნენ ტფილისს, მუნ რქუა: „წარვიდეთ ყარაიაზედ, და ვინადიროთ და შევექცეთ ნადირობითა და ლხინითაო, შენ დაგაბრუნებ და მე წავალ“... მოინადირეს ყარაია... კვალად უთხრა: „გილან-მაზანდარა და მისი გარემონი ქვეყნებიცა კარგი სანადირო არისო, წარვიდეთ მუნცაო და შევექცეთო“. და რა მიიყვანა აშრაფს, მაშინ დაჰპატიჟა სჯული, ხოლო მან არა უსმინა და არცა უარყო სჯული თვისი. მაშინ განრისხნა შაჰ-აბაზ და იგონებდა ბოროტსა მეფისა ლუარსაბისათვის: და აღუთქმიდა მრავალსა ნიჭსა და სიტყვითა ლიქნისათა ზაკვით ჰგონებდა ცდუნებათ და მიქცევად სჯულისა მისსა ზედა, რაცათუ დაარწმუნოს ვერაგობითა თვისითა და ვერ მძლე ექმნა, არამედ ამაო იქმნა სიცბილი მისი და ვერ ეწიფა ნებასა გულისა თვისისა.

უმეტესად აღივსო შურითა, ვითარცა იტყვის დავით: „უმზირნ ცოდვილი მართალსა და იღრჭინის მასზედა კბილნი მისნი, ხოლო უფალი ეცინინ მას, რამეთუ წინასწარ ხედავს მას“ და შემდგომნი ამისნი. მაშინ ესმნეს სიტყვანი ესე მოძღვრისა მიერ მეფესა ლუარსაბს, არა შერაცხა მძლავრისა, არამედ ეგო ვითარცა ანდამატი. და შეუძვრელ ვითარცა კლდე, და უშიშ იყო ვითარცა ლომი საყოფელსა თვისსა. და არა იგონებდა წარმავალსა ქვეყნიერისა ზრუნვასა, არამედ ზეცად მიმართ აღიფრენდა გულსა და გონებასა თვისსა, ვითარცა ორბი ზეაღმფრინვალე ეთერისა მიმართ ეგრეთ განახლებად ისწრაფვოდა და შემოსად სულიერისა სამოსელისა და განგდებად მისა ამის მოკვდავისა და შემოსად უკვდავისა მის, რომელნი მოსიეს წმიდათა მხნეთა მოწამეთა და წარმოთქმული სიტყვისა მოციქულისა, ვითარმედ „გული მითქვამსო, განსვლად და ყოფად ქრისტეს თანა“, განიცდიდა სიმხნესა და ღვაწლსა მოწამეთა და გვირგვინსა და მოსაგებელსა მათსა და უფროსად მობაძავ და სამღრთოდ მოშურნე ქმნილიყო მეფეთა შორის წარჩინებულისა და მოწამისა მეფისა არჩილისა და ვახტანგისა და იტყოდა მოციქულისა მიერ თქმულსა მას: „უკეთუ მოვკვდე ქრისტესთვის, მრწამს რამეთუ

მას თანა ვსცხონდეო“ და, უკეთუ მან სახიერმან სიკვდილითა თვისითა გვიხსნა ჯოჯოხეთისაგან ქვესკნელისა, ჩვენცა თანა-გვაც რათამცა დავსთხინეთ სისხლი მისთვის და არა ვრიდოთ თავთა ჩვენთა მისთვის. ნეტარ თუმცა ღირს მყოს სახიერმან მან, რათამცა არა ერთგზის და ორგზის მივსცე თავი ჩემი სიკვდილსა, არამედ მრავალგზის, რომელმან მიბრძანა ხმითა მით საუფლოთა: „ნუ გეშინინ, რომელთა მოწყვიდენ ხორცნი, ხოლო სულსა ვერ ხელ-ეწიფების მოწყვედად“, და კვალად: „რომელმან აღმიაროს მე წინაშე კაცთა, მეცა აღვიარო იგი წინაშე მამისა ჩემისა ზეცათასა“, ვინაიდან იგი ესრეთ აღმითქვამს გვირგვინსა მას დაუჭკნობელსა და მოსაგებებელსა, რომელი თვალმან არა იხილა და ყურსა არა ესმა, ხოლო გულსა კაცისასა არა მოუხდა, და ესეცა უწყი ვითარმედ სიკვდილისა თანამდებ ვართ და უნებლიეთ თანამაც განსვლა სულისა და განშორება ხორცთა-გან, მეგულების გარდაცვალება თიხოანთა ამით თბეთა და დახსნად ნასხამთა ამათ და ანაქუსთა ჩემთა; ნამდვილად კეთილ არს ჩემდა, რათა მოსწრაფედ ვრბიოდი ასპარეზსა მას ზედა ძლევისასა და მოვაკვდინო ასონი ქვეყნისანი და შევიმოსო უკვდავი, ვინაიდგან უეჭველად ესე ყოფად არს. რაღა ყენება არს ჩემდა და არა ვისწრაფი შესვლად ქორწილსა სიძისა მის შვენიერისა და უკვდავისა? მზა არს ჩემდა მოცემად ხელითა თვისითა გვირგვინისა მას უხრწნელებისაცა, აჰა, ჟამი შეწყნარებული და დღე სათნო უფლისა“[70].

ვახუშტი წერს – „შემდგომად მრავალთა ლიქნითა და ნიჭითა და შინებითაცა უთქმიდა, არამედ მეფე დაადგრა სიმტკიცესა ზედა. ამისათვის პატიმარ-ჰყო მეფე. მაშინ ეზიარა პატიოსანსა სისხლსა და ხორცსა უფლისას და ატირნა მთავარნი თვისნი წესითა ქართულითა, ვითარცა მკვდარსა ზედა, და მეფე შესხმისა წილ იტყოდა: „აგრე ჩემმან სულმან“.

შემდგომად წარავლინა შაჰ-აბაზ მეფე გულამყალას შირაზს და პატიმარ-ჰყო მუნ, მერმე კვალად არა დასცხრა მძვინვარედ, წარავლინეს შაჰ-აბაზ და მოაშთვეს მუნ ციხესა შინა მეფე ლუარსაბ მშვილდის საბლით 1622 და შეირაცხა წმიდათა მოწამეთა თანა“[71].

ილია ჭავჭავაძე წერს – „...მეფემ ითხოვა, მაცალეთ სიკვდილის წინ ვილოცოო. ნება მისცეს. დაისვენა წინ ხატი ღვთისმშობლისა, რომელიცა თანა ჰქონდა. და ესე შეევედრა: „ჰოი, დედოფალო ღვთისმშობელო, შენდამი დამიძს სასოება ჩემი, შენ ხარ ნუგეშისმცემელი ჩემი. შენ მომეც შეწევნა წამებისა ჩემისა ამის და შემრთე წმიდა-თა მოწამეთა შენთა თანა, რათა მეცა ვადიდებდე მამასა, ძესა და წმიდასა სულსა...“

მხოლოდ დიდ-ბუნებათა კაცთა თვისებაა ერთხელ რწმენილი და აღიარებული გაიხადონ თავის სიცოცხლის საგნად და ქვეშ დაუგონ თვისი ცხოვრება და თუ საჭიროება მოითხოვს, შესწირონ თავი თვისიცა ნიშნად იმისა, რომ ჭეშმარიტება მეტად ღირს, ვიდრე საკუთარი თავი და საკუთარი სიცოცხლე... დღეს ერთი საქართველოს გმირთაგანი გავიხსენოთ, იგი გმირი, რომელმაც თქვა: რა მადლია თავი გადავირჩინო და ჩემი ქვეყანა მტერს ავაოხრებინო – წავიდა და წამებულის გვირგვინით შეიმოსა სახელოვანი თავი ქვეყნისა და ქრისტეს სახელითა. და დღეს ჩვენ სხვა არა დაგვრჩენია რა გარდა იმისა, რომ ბესარიონ კათალიკოზთან

ერთად ქება-დიდებით წარმოვთქვათ: „ყოფადთა მცნობი, ბრძენი ახოვანი მეფე ლუარსაბ დღეს იდიდებოდნენ“[72].

მეფე მშვილდის საბლით მოაშთვეს, წმინდანის სხეულს ნათელი დაადგა - „...სხეული მისი, რომელიც ჰსჩანდა ყოვლად ბრწყინვალედ ვითარცა თოვლი და მრავალნი მოვიდოდეს ხილვად წმიდისა მის, რომელსა ზედა ნათლისა ბრწყინვალისა მხილველნი განკვირდეს და დღესა მეორესა დაჰფლეს მისავე ციხესა შინა ყოვლად პატიოსანი იგი სხეული მისი, და რომელნიცა შეპყრობილ არიან სნეულებითა და საფლავსა მისსა მიეახლებიან, კურნებასა მიიღებენ“[73], – წერს ანტონი.

წმიდა ლუარსაბის სული ქრისტეს წინაშე დგას მთელი მსოფლიოს, ქართველი ერისა და საქართველოს მეოხად – „წამებისაცა გვირგვინოსან ქმნილი ქრისტესა ძესა ღმრთისასა ეზიარა და ყოვლისა სოფლისა მეოხად დადგა წინაშე მისსა საქადულობლად ნათესავთა თვისთა და ყოვლისა სოფლისა და სამეფოისა მისისა“[74].

თეიმურაზ მეფის ბრძოლა „ქართველობისათვის“

მეფე თეიმურაზი ქართველი ერისათვის ერთ-ერთ ყველაზე მძიმე საუკუნეში, მსგავსად თავისი წმიდა დედის ქეთევანისა, ფარად და დარაჯად ედგა ეროვნულ სარწმუნოებასა და ქართველობას. თეიმურაზი ღირსებითა და, შეიძლება ითქვას, წარმატებითაც ებრძოდა ქრისტიანობის უსასტიკეს მტრებს, უზარმაზარი იმპერიის მმართველებს – შაჰ-აბაზ I-ს, შაჰ-სეფისა და შაჰ-აბას II-ს. 1606 წლიდან 1663 წლამდე, თითქმის 60 წელი მისგან მოსვენება არ ჰქონდათ საქართველოს მტრებს. თეიმურაზი განსაკუთრებული, ღრმად მორწმუნე ქრისტიანი იყო, ერთგული მოყვარული საქართველოს სამოციქულო ეკლესიისა. კარგად ესმოდა მისი მნიშვნელობა და ღირსება. 1661 წელს თეიმურაზი ბერად აღიკვეცა[75]. ამ დროს ის მოხუცი იყო, „ფრიად უპოვარი“ და სპარსეთში გამგზავრებამდე სკანდის ციხესთან მწირობდა, მაგრამ მას ბერული თავმდაბლობა და თავისი თავის ქრისტიანობრივი განსჯა ახალგაზრდობის წლებშიც ახასიათებდა.

„მეფე თეიმურაზი თავის თავის შესახებ თავმდაბლობითა და დაკნინებით აღსავსე სიტყვებსა ხმარობს. ასეთნაირად თავის პიროვნების დამცირება მეფეთა სიგელებში არ გვხვდება და მხოლოდ თეიმურაზს აქვს ნახმარი: „მე ყოველთა მეფეთა უნარჩევესმან არა საქმეთა მიერ კეთილთა, არამედ მოწყალებითა ღვთისათა გვირგვინოსანმან“-ო, ამბობს ის 1631 წლის მცხეთის სიგელში; ან კიდევ: „მე ყოველთა უსრულმან ცნობითა, ქცევითა ყოვლად ნაკლულევანმან... სასოებით და ძრწოლით ბრალთაგან ყოვლად განკრთომილმან, მეფედ დადგინებულმან ძისა შენისაგან არათუ გამორჩევით, არამედ უნარჩევესმან მსასოებელმან შენმან და მონამან მდაბალმან, უნდომან თეიმურაზ“ (1637 წლის საბუთი). ეს ბერ-მონაზონის კილო და ენაა და არა ქვეყნის მმართველის მეფისა და მეომრის“[76], – წერს ივანე ჯავახიშვილი.

მეფე თეიმურაზი ქრისტეს ერთგული მეომარი იყო, იგი არა მარტო სპარსეთ-ოსმალეთის მმართველებს ებრძოდა, არამედ მათი პოლიტიკის გამტარებელ გადარჯულებულ ქართველებსაც, რომელნიც არანაკლები უბედურების მომტანნი იყვნენ

საქართველოსათვის. ერთ-ერთი ასეთი იყო მეფედ წოდებული როსტომ-ხანი (1632-1658), რომელსაც შაჰმა თეიმურაზის გაძევების შემდეგ ქართლ-კახეთის მმართველობა ჩააბარა. სიკვდილის შემდგომ მიგებული პატივითაც კი კარგად ჩანს, თუ ვინ იყო ქართველთათვის მეფე თეიმურაზი და რას წარმოადგენდა სპარსელებისათვის როსტომ-ხანი. თეიმურაზ მეფე 74 წლის ასაკში გარდაიცვალა სპარსთა მიერ ქრისტეს ერთგულებისა და მაჰმადის უარყოფისათვის ასტარაბადის ციხეში გამომწყვდეული. იგი საქართველოში ჩამოასვენეს და ალავერდის ტაძარში ქრისტიან მეფეთა გვერდით დაკრძალეს, ხოლო როსტომ-ხანი დიდ პატივსა და დიდებაში მყოფი თბილისში გარდაიცვალა, თათრებმა გლოვა-ტირილით სპარსეთში წაასვენეს და ქალაქ ყუმში დამარხეს. ყუმი სპარსელთათვის ისეთივე წმიდა ადგილი იყო, როგორც ქართველებისათვის მცხეთა, ალავერდი თუ გელათი.

თუ რატომ ებრძოდა თეიმურაზ მეფე როსტომს და რა მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველობის შენარჩუნებისათვის თეიმურაზის დაუმორჩილებლობას, ეს კარგად ჩანს როსტომის დახასიათებიდან. ივ. ჯავახიშვილი წერს - „დიაღ, როსტომი ქართლში გაბატონდა და მეფედ იქცა, მაგრამ როგორ? უცხო ძალის საშუალებით, მხოლოდ სპარსთა სამხედრო ძალით, და თუმცა არჩილ მეფე ამბობს, „ქართლი როსტომ დაიჭირა და კახეთსა დასვეს სალიმ“, ნამდვილად კი ქვეყანა მთლიანად სპარსეთს ჩაუვარდა ხელში... ამგვარად ბრმისათვისაც ცხადი უნდა გამხდარიყო, რომ თეიმურაზ მეფის ბატონობა აღმოსავლეთ საქართველოს დამოუკიდებლობასა და მაინცდამაინც დამოუკიდებლობისათვის თავგანწირულს ბრძოლას მოასწავებდა, როსტომის მეფობა კი ჩვენი ქვეყნის მონობასა და სპარსთა ბატონობის მომავლინებელი იყო“[77].

„როსტომ მეფე თავისი აღზრდით და ზნეჩვეულებით უფრო სპარსელი იყო, ვიდრე ქართველი, პოლიტიკურადაც სპარსეთის სახელმწიფოს ყურმოჭრილი ყმა და მისი პოლიტიკის ერთგული განმხორციელებელი იყო...“[78].

ბერი ეგნატაშვილი წერს – „....მაშინ იყვნენ ქართველნი გულწრფელნი და გამოუცდელნი ყიზილბაშის ხერხისა და ტყუილისაგან, და ესე როსტომ მეფე იყო კაცი ხერხიანი და ილათიანი და მცდელი საქმისა და მას ჟამსა ვინცა ვინ ქართველნი იყვნენ ყიზილბაშში დატყვევებულნი და გათათრებულნი, ყოველნივე წარმოიყვანა ქართლში და სწადოდათ გათათრება ქართლისა. და იყო წესსა ზედა ყიზილბაშისასა და გაარიგა რიგი სახლისა თვისისა ყიზილბაშურად და განაწესა მოხელენი გამრიგენი თათარნი და არცა მოშალა ქართველი მოხელე და იქცეოდა დიდებულად... და მას ჟამსა იწყო ქართლის წესმან და რიგმან გარდაცვალება და ყოველთავე შეიყვარეს ანგარება და სიმდიდრის-მოყვარება, ჯამაგირი და სოფლის მიცემა ყაენისაგან, და განმრავლდა ტანთ-ცმა ყიზილბაშურად... და თვით როსტომ მეფის წადილი და ნება ესე იყო, რომ უყოყმანოდ არავის რა მისცემოდა... იყო მეფე როსტომ მორჩილი ყაენისა და მოყვარე სჯულისა მაჰმადისა. ამან აღაშენა სახლი ყიზილბაშური... შემოიღო მოფენილობა, სმა-ჭამა, გამოჩვენება და კეკელაობა და მიიქცენ სრულიად წესსა ზედა ყიზილბაშისასა, და განმრავლდა სახლსა შინა მისსა სიძვა და არა-წმინდება, ცოდვა იგი სოდომ-გომორული და მეძაობა და

დედათა თანა აღრევა... განძლიერდნენ თათარნი და კადნიერებდნენ ქართველთა ზედა და რომელნიცა იყვნენ ქართველნი მოყვარენი წესისა მათისა, მეძავნი და ბილწებისა მოქმედნი, დიდად პატივს ცემდა მეფე როსტომ და ჰკითხვიდა და უსმენდა მათსა, და რომელნიცა იყვნენ სიმართლისმოქმედნი და წრფელნი გულითა და ცოდვის მორიდალნი, მათ არას პატივსცემდა და ცუდს კაცს ეძახდნენ და შეუძლებელსა. და იყვნენ დღითი და დღე სმასა და განცხრომასა შინა, ხოლო სულისათვის არა ზრუნავდნენ... და ქართველთაცა ისწავეს სმა და ჭამა ყიზილბაშური... განყიდეს მამა-პაპათგან დაგდებული მამული და აგარაკები და იცვამდნენ ტანთა და სჭამდნენ და სმიდნენ და არარას ზრუნავდნენ შვილთათვის"[79]. ეს ხდებოდა XVII საუკუნეში. ასეთივე ისტორია განმეორდა მოგვიანებით, XIX საუკუნეშიც, როცა ქართველებმა რუსის ხელისუფალთა გავლენით იწყეს გაყიდვა მამა-პაპათაგან დატოვებული მამულებისა გამოსაჩენი ჩაცმა-დახურვისა და ცხოვრებისათვის. საინტერესოა ვინ ყიდულობდა XVII ს-ში ქართველთა მამულებს? ჩანს ისინივე, რომელნიც XIX საუკუნეში.

ბერი ეგნატაშვილი განაგრძობს როსტომის ეპოქის დახასიათებას – „ამიერიდან შემოვიდა ზოგ-ზოგთაგან ტყვის სყიდვა თავადებისაგან და რომელნიცა იყვნენ ობოლნი და ქვრივნი, გამოიყვანებდნენ და გაჰყიდნენ და განმრავლდა ცოდვა... და იყო სმისა და ჭამის მოყვარე და გასცემდა არამცირედსა სმასა ზედა. და ამის ჟამსა არა იყო ზრუნვა სულიერი ერისკაცთა შორის, არამედ იყვნეს ფუფუნეულ და ხორცთ-მოყვარე, რამეთუ თვით სამღვდელონიცა და მღვდელ-მთავარნიცა მიდრკეს კეთილისაგან და აღერივნეს ერთა თანა, გოდებისაებრ იერემიასა, რამეთუ იყვნეს მოყვარე ღვინისა და ზმისა და შვებისა და განცხრომისა, უმღერდნენ ურთიერთას სიძვა-მრუშებასა და მეძაობას. ამას შინა მოუძლურდა სჯული და განირყვნა წესი საეკლესიო, რამეთუ არღარა ეძიებდნენ სულიერს საქმესა, არამედ ხორცთათვის ზრუნვიდეს ყოველნივე"[80].

ქართულ ეკლესიას, ცხადია, არ შეეძლო მშვიდად ეყურებინა ქართველთა სულიერი გადაგვარებისათვის. უთუოდ ამიტომაც მოუწყო აჯანყება როსტომს ქართლის კათალიკოზმა ევდემოზ დიასამიძემ, რომელსაც სურდა ქართლის სამეფო ტახტზე ქართველებისათვის თავდადებული მებრძოლი თეიმურაზი ეხილა. როსტომმა ქართლის კათალიკოზი სასტიკი სიკვდილით მოაკვლევინა, ხოლო გვამი შეურაცხყო, სამაგიეროდ „სამღვდელონი ეპისკოპოსნი ამით დაიერთგულნა, რომე ყოველთათვის ჯამაგირი განუწესა, თავდაბლად და ტკბილად ექცეოდა, ამისათვის ზრუნვიდენ სამღვდელონი კრებულნი, ხოლო აღაშენა კათოლიკე ეკლესია მცხეთის გუმბათი და სხვანიცა რომელიმე მოოხრებულნი ეკლესიანი აღაშენა და კვალად გატეხილი ხიდი"[81].

განსაკუთრებით სასტიკი იყო როსტომ მეფის დროს დამკვიდრებული წესი სპარსეთში ტყვეების გაგზავნისა. თუკი როსტომის წინა მაჰმადიანი მმართველები არაქრისტიანებს აგროვებდნენ სპარსეთში გასაგზავნად, როსტომმა სწორედ ქართველთა ტყვედ გაგზავნის წესი შემოიღო „საჩუქრად" სპარსელ-თათარი მმართველებისათვის.

„ამან როსტომ მატა ყოველსა ფეშქაშსა და მეტადრე ტყვისასა რაჟამს დაიდვა სვიმონ მეფემან, ამ წესით იმოქმედა: ანუ ძისა ურიისასა, ანუ ნასყიდსა, და ანუ

ოსთასა გაგზავნიდა, ხოლო მან გამოიყვანა ქართველთა გლეხთა, აზნაურთა, დიდებულთა ასულნი და ძენი, და მას გაუგზავნიდა, ამიერიდან დაიდვა ესე და ყოველნი მეფენი საქართველოსანი ესრეთ ჰყოფდნენ, ვიდრე მოდღეინდელად დღემდე“[82].

სწორედ ამ პიროვნებას, საქართველოს წეს-ჩვეულებათა შემშლელსა და ქართველობისათვის ძირის გამომთხრელს, ებრძოდა ქრისტიანი მეფე თეიმურაზი. როსტომ მეფეს ზოგიერთი კარგი საქმეც გაუკეთებია ქვეყნისათვის, რათა ქართული მოსახლეობა ქრისტიან მეფეს არ მიმხრობოდა. საბოლოოდ თეიმურაზი დამარცხდა, რაც „ქართველობის“ დამარცხებასაც ნიშნავდა.

როგორც აღინიშნა, ამ ეპოქისათვის „ქართველი“ ეწოდებოდა არა ყველას, ვინც თავს ქრისტიანად სთვლიდა, არამედ ეთნიკური წარმოშობით ქართველს, რომელიც იმავდროულად საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის წევრიც იყო. ეთნიკური წარმომავლობით ქართველი შეიძლება სარწმუნოების გამო თათარი ყოფილიყო, ან „ფრანგი“ და „სომეხი“, „ქართველი“ მხოლოდ ქართული ეკლესიის ქრისტიან მრევლს ეწოდებოდა. იმდროისათვის ქართველმა ერმა მრავალი „გათათრებულ“-„გაფრანგებულ“-„გასომხებული“ შვილი დაკარგა. სარწმუნოების გამოცვლით მათი ეროვნული თვითშემეცნება იცვლებოდა და სწორედ იმ ერებს ემატებოდნენ, რომელი ერის სარწმუნოებრივი აღმსარებლობის მიმდევრადაც თვლიდნენ საკუთარ თავს.

სარწმუნოება და ეროვნება ერთმანეთში აითქვიფა. მაჰმადიანური სახელმწიფოები ყველგან სდევნიდნენ ქართულ ეკლესიას, როგორც იმდროისათვის ერთადერთ ბურჯს ქართული ეროვნებისას, „ქართველობისას“. ქართულ ეკლესიას არსებობა მხოლოდ და მხოლოდ ქართულ-ეროვნულ სახელმწიფოში შეეძლო, სხვაგან ყველგან ის აკრძალული იყო. ამიტომაც „ქართველობის“ შენარჩუნებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართულ-ეროვნულ სახელმწიფოს. ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმება თავისთავად ქართული ეკლესიის დაკნინებას, და მაშასადამე, „ქართველობის“ დეგრადაციასაც მოასწავებდა. ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმება სპარსეთ-ოსმალეთმა ვერ შეძლო, ეს თვით შაჰ-აბას I-მაც კი ვერ მოახერხა. საერთოდ, მეფე თეიმურაზი მცველად ედგა ქართულ სახელმწიფოებრიობას, ის თითქოსდა პიროვნულად იყო მისი მატარებელ-განმახორციელებელი. ქრისტიანობის მტკიცედ დაცვა, მუდმივი აჯანყებანი, განსაკუთრებით 1623 წლის ქართლის აჯანყება, რომლის დროსაც სპარსეთის საუკეთესო არმია დამარცხდა, 1659 წლის კახეთის და სხვა აჯანყებანი ხელს უწყობდა ქართული სახელმწიფოებრიობის ასე თუ ისე შენარჩუნებას. მაშასადამე, ქართულ ეკლესიასაც (ანუ „ქართველობას“) არსებობის საშუალება ჰქონდა, თუმცა, შეიძლება ითქვას, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში 1632 წლიდან 1744 წლამდე არსებულ ქართულ სახელმწიფოებს ეროვნული ხასიათი არ გააჩნდათ.

ქართლ-კახეთში ახალი ტიპის სახელმწიფოს როსტომ მეფემ დაუდო საფუძველი. ერთის მხრივ, შინაურთა და ადგილობრივთათვის, როსტომი ქართველი მეფე იყო, რომელმაც ძველქართული სახელმწიფოებრივი სტრუქტურები და სახელმწიფო მმართველობაში ძველთაგანვე არსებული ქართული სახელო-თანამდებობები არ მოშალა. თავის თავსაც „მეფეს“ უწოდებდა, მაგრამ, მეორეს მხრივ, მან გზა

გაუხსნა „ყიზილბაშურ რიგს“, ხელისუფალთა დასახელება სპარსულის მიბაძვით შეცვალა, შემოიღო ყიზილბაშური თანამდებობები. როსტომმა თავის მმართველობას ორსახა ხასიათი მისცა, სპარსელებისათვის ის „ვალია“ (ანუ შაჰის მოხელე) იყო, ქართველებისათვის – „მეფე“. სპარსელების თვალსაზრისით, მმართველობის სტრუქტურებით ქართლი სპარსეთისაგან (სპარსული პროვინციისაგან) არ განირჩეოდა. ქართველების თვალსაზრისით კი, იგი კვლავ ქართული რიგით იმართებოდა. მიუხედავად ამისა, ამ შემთხვევაში წაგებული მაინც ქართული მხარე რჩებოდა, რადგანაც ქვეყანა ირყვნებოდა და მოსახლეობა მაჰმადიანურ წესსა და რიგს ეჩვეოდა, მაჰმადიანურ ჩვეულებებს ითვისებდა, აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, მართალია, სულიერი დანაკარგის ფასად, მაგრამ ქვეყანამ ერთგვარად მაინც ამოისუნთქა, თუ ადრე სპარსეთთან უშუალო ბრძოლისას ქართველები მაღალ სულიერებას, ქართველობასა და ეროვნული კულტურის სიწმინდეს ინარჩუნებდნენ, მაგრამ ძლიერ ზარალდებოდნენ მატერიალურად, ახლა მატერიალურად აღარ ზარალდებოდნენ, რის ფასადაც ქართული კულტურა და სულიერება კნინდებოდა, ქვეყანა ეროვნულ-სარწმუნოებრივი გადაგვარების გზას დაადგა. „...მაღალ თანამდებობებზე ქართლ-კახეთის ფეოდალთა დამტკიცება, ირანის შაჰის მიერ მაჰმადიანობის მიღების აუცილებელი პირობით სრულდებოდა“[83]. როსტომმა ყაენისადმი უსაზღვრო მორჩილებითა და ეშმაკური მიდგომით ქართლში სპარსოფილური განწყობილების გაღვივება შეძლო, მით უმეტეს, რომ „...როსტომ მეფის მიერ ჩატარებული ყოველი ღონისძიება, ირანის შაჰის მუდმივი კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდა“[84]. როსტომის საყრდენს საქართველოს სხვადასხვა ქალაქში ჩაყენებული ყიზილბაში მეციხოვნეები წარმოადგენდნენ, მათი ერიდებოდა და ეშინოდა ქართლის მმართველს.

ძველქართული სახელმწიფოებრიობის ადგილას წარმოშობილი არაეროვნული ქართულ-ყიზილბაშური სახე ქართლ-კახეთის მმართველობისა, როგორც ითქვა, მთელი 112 წლის მანძილზე – 1632-1744 წლებში არსებობდა.

რამდენადაც, ასე თუ ისე, ამ დროს ქართული სახელმწიფოებრიობა მაინც არსებობდა, მაშასადამე, არსებობდა ქართული ეკლესიაც თავისი სტრუქტურებით. როგორც ითქვა, მაჰმადიანთა მიერ შექმნილი პირობების გამო იმ ეპოქაში ქართულ ეკლესიას არსებობა მხოლოდ ქართულ სახელმწიფოში შეეძლო, სხვაგან, ყველგან ქართულ საეკლესიო ორგანოებს მაჰმადიანები აუქმებდნენ და სპობდნენ (მაგალითად, დაპყრობილ მესხეთში, ლორე-ტაშირში, კაკ-ენისელში, შაქ-ყარაბაღში, დიდ სომხეთში (ანისის, ყარსის, ვალაშკერტის საეპისკოპოსოები), თორთომსა და არზრუმში. არც ერთი ქართული ეკლესია არ არსებობდა უვრცელეს სპარსეთსა და ოსმალეთში, მაშინ როცა ორივე ამ ქვეყანაში უთვალავი სომხური, ფრანგული, ბერძნული, და საერთოდ, ქრისტიანული ეკლესიები იყო; მათვე მოსპეს ქართული ეკლესიები ჩრდილო კავკასიაში).

ქართულ ეკლესიებს ყველა მაჰმადიანურ ქვეყანაში საფუძველი ეცლებოდა. მიზეზი ის იყო, რომ მაჰმადიანი მმართველები იქ მცხოვრებ თუ ჩასულ ქართველებს აიძულებდნენ უარეყოთ ქართული ქრისტიანობა (მართლმადიდებლობა) და სარწმუნოების ან საეკლესიო მიმართულების შეცვლას აიძულებდნენ. თუ ქართველი

გათათრებას არ ისურვებდა, მაშინ იგი ბერძნულ-მართლმადიდებლურ, კათოლიკურ ან გრიგორიანულ ეკლესიათა მრევლად უნდა ქცეულიყო. ასე რომ (პირდაპირი ბრძანებითა თუ სოციალურ-ეკონომიკურად გაუსაძლისი პირობების შექმნით), ქართული ეკლესიის წევრობა აკრძალული იყო.

რატომ? პირველი მიზეზი ის იყო, რომ საქართველოს სახელმწიფოები მაჰმადიანებთან მებრძოლი ქვეყნები იყვნენ. მაჰმადიანებმა შეძლეს მოესპოთ ბერძნული სახელმწიფო (ამის გამო ბერძნული ეკლესია მათთვის საშიში აღარ იყო), მაჰმადიანებმა შეძლეს მოესპოთ სომხური სახელმწიფო (ამის გამო სომხური ეკლესია მათთვის საშიში აღარ იყო), მაგრამ ვერ შეძლეს ქართული სახელმწიფოებრიობის მოსპობა, რომლის სულსა და გულს, მამოძრავებელ ძალას ქართული ეროვნული ეკლესია წარმოადგენდა, ამიტომაც ებრძოდნენ ისინი ქართულ ეკლესიას. გარდა ამისა, მათ შეძლეს როგორც ბერძნული, ისე სომხური ეკლესიები თავიანთი ზედამხედველობის სფეროში მოექციათ. ორივე ამ ეკლესიას მაჰმადიანურ ქვეყნებში დიდძალი მრევლი ექვემდებარებოდა, მაჰმადიანი მმართველები ორივე ეკლესიას მართვა-გამგეობის საქმეშიც იყენებდნენ (ასევე ითქმის კათოლიკურ ეკლესიაზეც), სხვათა შორის, სომხურ ეკლესიას მაჰმადიანთა მხრივ უპირატესობანი ენიჭებოდა ლათინურ-კათოლიკურ ეკლესიასთან შედარებით და მხარს უჭერდნენ სომხურ-კათოლიკურ რიტს[85].

ქართული ეკლესია ერთადერთი ეროვნული ბურჯი იყო ქართველობისა - მაჰმადიანურ იმპერიებთან მებრძოლი ხალხისა, ამიტომაც მიუღებელი, მეორე მხრივ, „ამ დროს თურქებს, ისევე როგორც სპარსელებს, მოსვენებას უკარგავდა მართლმადიდებლური რუსეთის წარმატებანი, რომელიც სულ უფრო სამხრეთისაკენ მოიწევდა და კავკასიის უღელტეხილს ებჯინებოდა“... მართლმადიდებლური რუსეთის წარმატებები თურქეთს ყველაზე მეტად აფიქრებდა და ყოველი ღონით ცდილობდა არ დაეშვა მართლმადიდებელ ხალხთა ურთიერთკონტაქტი და რაც მთავარია, მათი კავშირი ერთმორწმუნე რუსეთის სახელმწიფოსთან[86]. ასევე ფიქრობდა სპარსეთიც. თეიმურაზის კავშირი რუსეთთან სპარსეთს მოსვენებას უკარგავდა.

როგორი დამოკიდებულება ჰქონდა როსტომ-ხანს ქართული ეკლესიის მიმართ? რადგანაც მის პოლიტიკას კომპრომისული ხასიათი ჰქონდა (ერთი მხრივ, ქართველთა მეფე იყო, მეორე მხრივ, სპარსეთის მოხელე), ამიტომაც ის ჩვენი ეკლესიის მიმართ გარკვეულ ლოიალობას იჩენდა, მაგრამ აქ აღსანიშნავია სხვა მომენტი. თუ აქამდე, ძველქართული სახელმწიფოებრივი სისტემის არსებობისას, ქართული ეკლესია სახელმწიფოში უპირველესი და უპირატესი სარწმუნოებრივი ორგანიზაცია იყო, როსტომის დროს მან უპირატესობა სხვა ქრისტიანულ მიმდინარეობებთან შედარებით დაკარგა და იგი სხვებს გაუთანაბრეს. ეს იმას ნიშნავს, რომ როსტომი და მისი შემდგომი მაჰმადიანი მმართველები ქართულ ეკლესიას საქართველოშივე აყენებდნენ კათოლიკურ, ანდა სომხურ ეკლესიებთან თანაბარ პირობებში, არ უქმნიდნენ სხვა რელიგიებთან შედარებით რაიმე განსაკუთრებულ პირობებს და სხვებთან ათანაბრებდნენ.

მეორე მხრივ, როსტომი სპარსი მოხელე, ვალდებული იყო განსაკუთრებული ყურადღება და მზრუნველობა გამოეჩინა სომხური ეკლესიისადმი, რადგანაც სპარსეთ-

ში სომხურ ეკლესიას ყოველგვარი პრივილეგია ენიჭებოდა[87], ხოლო სპარსთა თვალსაზრისით, ქართლ-კახეთი სპარსეთის ვასალურ ქვეყანას, პროვინციას წარმოადგენდა. შაჰის მკაცრი კონტროლითა და სამეთვალყურეო აპარატით დათრგუნულ როსტომს უფლებაც არ ექნებოდა არ გამოეჩინა ყურადღება სომხური ეკლესიისადმი. სხვათა შორის, ასევე იყო მესხეთშიც. ახალციხის ფაშებს, რომლებიც სასტიკად ებრძოდნენ ქართულ ეკლესიას[88], ეშინოდათ სომეხ-კათოლიკე მღვდლებისა (უნითორებისა). როგორც შ. ლომსაძე წერს, ევროპელი მისიონერები ფაშამ „დაბეზღების შიშით“ ახალციხეში ვერ შეიყვანა და ორი თვის განმავლობაში აწყვერში ჰყავდა დამწყვდეული, მერე კი ისევ უკან გამოუშვა. როგორც ჩანს, ფაშას ეშინოდა იანიჩარებისა და უნითორებისა. იანიჩარებს ფაშას მაკონტროლებელი უფლებები ჰქონდათ მინიჭებული, უნითორები კი, ამ შემთხვევაში, მზვერავის როლში გამოდიოდნენ, რომელთა ვალი იყო არ დაეშვათ „რელიგიური მანტიით შემოსილი ევროპელი შპიონები“ თურქეთის ტერიტორიაზე. სულთანის კარის შეხედულება უნითორების მიზნებს ემთხვეოდა. ამ გზით მათ ჩამოცილებული ჰყავდათ კონკურენტები[89].

როგორც ეს მისი „ქრისტიანული წესით“ დაქორწინებისას გამოჩნდა, როსტომსაც ასევე ეშინოდა ყიზილბაში მეციხოვნეებისა. როსტომი ისეთ მოქნილ სარწმუნოებრივ პოლიტიკას აწარმოებდა, რომ კათოლიკებს ის კათოლიკედ მიაჩნდათ, სომხებს - სომხად, ხოლო თათრებისთვის ის მორწმუნე მაჰმადიანი იყო. ყოველივე ეს თვით როსტომის თანამედროვე კათოლიკეთა და სომეხთა ჩანაწერებიდან ჩანს: „როსტომმა კათოლიკე მისიონერებს ყოველგვარი უპირატესობა მიანიჭა, ამავე ავტორის მოწმობით, ქართლის მაჰმადიანი მეფე კათოლიკეების ღვთისმსახურებასა და საეკლესიო სხვა ცერემონიალს ხშირად თვით ესწრებოდა... კათოლიკე მისიონერებისადმი როსტომის კეთილგანწყობამ ავიტაბილეს სურვილიც კი აღუძრა კათოლიკობაში მეფის მოქცევისა. იტალიელი მისიონერის სიტყვებით რომ ვთქვათ: „საამისო ნიშნები“ მან (როსტომ მეფემ) არაერთხელ გამოამჟღავნა“[90].

„ქრისტიანული ჯვრისწერის” წინ როსტომ მეფემ „მონათვლა“ არა ქართულ, არამედ თეატინელთა (კათოლიკეთა) ეკლესიაში ინება. როგორც ითქვა, როსტომს თავისი მაკონტროლებელი ყიზილბაშებისა ეშინოდა, ამიტომაც „...ქრისტიან მარიამზე დაქორწინების ქრისტიანული რიტუალი (მიუხედავად იმისა, რომ იგი შაჰთან წინასწარ „გასინჯული“ იყო) ისე ჩაატარა, რომ იგი „თვალში საცემი არ ყოფილიყო“ გორში მყოფი ყიზილბაშთა გარნიზონისათვის. ავიტაბილეს ცნობით, აღნიშნული ჯვრისწერა, ისევე როგორც მეფის მონათვლაც („თავის დაბანვა“) გორში თეატინელთა ეკლესიაში საღამო ჟამს (5 საათზე) ჩატარდა, მას შემდეგ, რაც მეფესთან გორში მოსული ყიზილბაშთა გარნიზონი გორის ციხეში დაბანაკდა“[91].

„აღსანიშნავია, რომ გორის ქართული ეკლესია, რომელიც ციხეში იდგა, ყიზილბაშებს მეჩეთად ჰქონდათ გადაკეთებული, ხოლო კათოლიკურ ეკლესიას მეფე პატივს დებს თავისი სტუმრობით - იტალიელი ავიტაბილე აღნიშნავს გორის ციხესიმაგრეში ყიზილბაშების მიერ ქართული ეკლესიის მეჩეთად გადაკეთების ფაქტს“[92].

რაც შეეხება მონოფიზიტებს, მათდამი როსტომის გულმოწყალება იმდენად უსაზღვრო იყო, რომ იგი თვით სომხებსავე მიუჩნევიათ – ძველი სომეხი დინასტიების,

ანისელი ბაგრატიდების შთამომავლად. ვახუშტის ისტორიის 1808 წლის ნუსხაში ვრცელი შენიშვნა ჩაურთავთ, რომლის თანახმადაც როსტომი არა ქართველი ბაგრატიონი, არამედ ანისელი სომეხი მეფეების შთამომავალი (წყაროდ იყენებენ „სომეხ მეისტორიე ზაქარიას“) იყო. ამის თქმის უფლებას, ჩანს, სომხებს ის დამოკიდებულება აძლევდა, რომელსაც იგი სომეხთა მიმართ იჩენდა. როგორც ითქვა, აქამდე თბილისი საუკუნეთა მანძილზე საქართველოს დედაქალაქი იყო, ამ სიტყვის ჭეშმარიტი მნიშვნელობით – ქართული მოსახლეობით, ქართული ენით, ტრადიციებითა და წეს-ჩვეულებებით. ხოლო იმის შემდეგ, რაც თბილისს, ქვემო ქართლს, მაჰმადიანი ბაგრატიონი მმართველები დაეპატრონნენ (დაუდ-ხანი, ბაგრატ-ხანი, სიმონ-ხანი), თბილისი და ქვემო ქართლი სპარსული სახელმწიფოს ვასალურ ქვეყნად იქცა. ცხადია, აქ სომეხთა მიმართ ის შეღავათები და ხელშეწყობანი გავრცელდა, რაც საერთოდ სპარსეთში არსებობდა. როსტომ ხანის დროს თბილისის ეკონომიკურმა აღმავლობამ გრიგორიანთა რაოდენობა თბილისში კიდევ უფრო გაზარდა. გრიგორიანების (ანუ „სომხების“) სიჭარბემ სამმართველო და სხვა სფეროებში ქართველთა შევიწროება გამოიწვია. სწორედ ამ სოციალურ ნიადაგზე წარმოშობილ კონფლიქტზეა საუბარი აღნიშნულ შენიშვნაში: როსტომის „შვილის“ მკვლელობას „სომხები“ ქართველებს აბრალებდნენ, ქართველები – სომხებს; ინიშნება „ქართველი შიოშ ბარათაშვილისა“ და „სომეხი ბაადურ თუმანიანთის“ დუელი, რომელშიც რატომღაც სასიკვდილოდ დაჭრილმა ბაადურმა გაიმარჯვა. ქართველთა სიამაყე დაცხრა, ხოლო გახარებულმა ირანის შაჰმა თბილის-ქალაქის მმართველობა გამარჯვებულ „სომეხს“ მისცა. როსტომმა „რაიცა აქვნდა შიოშს მსახურნი, მხევალნი, სოფელი, ვენახი, პირუტყვნი და სხვანი, ბრძანა რათა ყოველივე მისცენ წერილით ბაადურს... ამჟამად ქართველნი მცირედ რადმე დამდაბლდნენ ამაყობისაგან რა, სომეხთა ლექსი გაელექსათ ენითა მათითა და მუხლთა დასასრული იყო ესე (შიოშ გაიქე, ბაადურ მოდის), ოდეს იმღერებდნენ ამას ყმანი მიმდგომთა მისთა ჰრსცხვენოდათ. ესმა ესე ხელმწიფესა ერანისასა სანიბას (რომელ არს მცირე შაჰ-აბაზ), უხმო ბაადურს. მისცა მას მთავრობა დიდი ტფილის ქალაქისა, იქმნა რიცხვსა სომხურსა 1099 (1650 წ.)“[93].

თბილის-ქალაქი სამართავად სომხებს გადაეცათ, ხოლო „ქართლის მეფე“, მათი აზრით, ეთნიკურად სომეხი იყო. თუ ვინ იყვნენ ეთნიკურად ეს „სომხები“, იქიდან ჩანს, რომ ყმაწვილებმა ზემოთ მოყვანილი ლექსი სომხურ ენაზე კი არ გამოთქვეს, არამედ ქართულ ენაზე. რატომ? სომხური არ იცოდნენ და არც ხმარობდნენ, ისინი ეთნიკურად სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების გამო სომხური ეკლესიის მრევლად ქცეული და გასომხებული ქართველები იყვნენ. მათ ეროვნული თვითშეგნება უკვე შერყეული ჰქონდათ. ქვეყანასა და დედაქალაქში გრიგორიანთა პოზიციები დღითი დღე მტკიცდებოდა.

აღსანიშნავია, რომ იმდროინდელი ქართველი საზოგადოების მაღალი ნაწილიც სომხოფილური ტენდენციების მატარებლად იქცა. ჩანს, მსგავსი ტენდენციების დადგენა სომხური სავაჭრო კაპიტალის საერთაშორისო არენაზე გასვლამ, სომხური სასულიერო და სამეცნიერო კულტურის გაფურჩქვნამ, ხოლო ძველი ქართუ-

ლი კულტურულ-სულიერი მონაპოვრის დავიწყებამ დაბადა. როსტომის ისტორიკოსი, მის კარზე აღზრდილი და სპარსეთში მოღვაწე ფარსადან გორგიჯანიძე, რომელიც ისკანდერ მუნშის თანახმად „ქართველი ბეგია“[94], საერთოდ არ იცნობდა ძველ ქართულ ისტორიოგრაფიას, სამაგიეროდ იცნობდა სომხურს და საქართველოს ისტორია დაწერა სომხოფილური ტენდენციებით. ასეთი იყო ეპოქის სული. ქართველთა დენაციონალიზაცია დაწყებულია, ქართველებს ქართული არ აკმაყოფილებთ, ანდა აღარ სურთ მისით დაკმაყოფილება, მათი გასომხება თუ გათათრება უკვე არის არა ფიზიკური (განათვლა თუ წინდაცვეთა), არამედ სულიერ გადაფასებათა ფსიქოლოგიური პროცესი. შეიძლება ამითაც იყო გამოწვეული ის, რომ როსტომის წინააღმდეგ ქართლის კათალიკოსის აჯანყების ჟამს ფიცი გატეხა და შეთქმულება გასცა „სომხეთის მელიქმა, რომელიც „სახალიფო სასახლის ერთგულთა რიცხვს ეკუთვნოდა“, „შაჰის შიშით ფიცი გატეხა, მათი (შეთქმულთა – გ. ჟ.) საწადელი და მინაწერი წიგნები მეფეს მიართვა“[95].

როსტომის მმართველობის ხანაში სომეხთა რაოდენობა ქართლში მცირე იყო. მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას ქართველები შეადგენდნენ, მაგრამ სომეხთა რიცხვის გაზრდით არა მარტო როსტომი და მისი სპარსულ-ქართული სახელმწიფო იყო დაინტერესებული, არამედ საზოგადოებაც. საქმე ის იყო, რომ დამშვიდებული ქვეყანა ეკონომიკური მომძლავრებისათვის ემზადებოდა, იმ დროისათვის კი ყველა ჩვენს მეზობელ მაჰმადიანურ ქვეყანაში ეკონომიკური აღმავლობა სომხური მოსახლეობის რაოდენობის ზრდასთან იყო დაკავშირებული, ვაჭრობა, ხელოსნობა, აღებ-მიცემობა სომხური ეკლესიისა და მისი მრევლის ხელთ მოექცა. ასეთი იყო ობიექტური მდგომარეობა სპარსეთსა (მის ვასალურ ქვეყნებსა) და ოსმალეთში.

საქართველოში სომეხთა სიმცირეზე XVII ს-ის შუა წლებში ფარსადან გორგიჯანიძეც წერს: „ქართლში ქართველები მრავალნი და ძლიერნი არიან და სომეხნი ცოტანი და უღონონი...“[96].

ქვეყნის განვითარების ობიექტური პირობები სომხური მოსახლეობის გაზრდის აუცილებლობას ითხოვდა. თუ რა გზით გაიზრდებოდა ეს მოსახლეობა, საქართველოში სომეხთა გადმოსახლებით, თუ ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის გაგრიგორიანებით, ეს მმართველი ფენებისათვის სულ ერთი იყო. თუ სპარსეთსა და ოსმალეთში სომხური მოსახლეობა შესანიშნავად ცხოვრობდა, მუდმივი აჯანყებებისა და ომების ქარცეცხლში გახვეულ ქართლში, ცხადია, სომხური მოსახლეობა თავისი ნებით არ ჩამოვიდოდა. ამიტომაც სომეხთა რაოდენობის გაზრდის ყველაზე იოლი გზა საქართველოში არსებული სომხური ეკლესიისათვის ხელის შეწყობა, შეღავათებისა და უპირატესობის მინიჭება და ამ გზით მისი მრევლის გაზრდა იყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში (ამ მოსახლეობის გარეშე) ეკონომიკისა, ვაჭრობისა და ხელოსნობის განვითარება არა მარტო დიდად შეფერხდებოდა, არამედ შეუძლებელიც კი გახდებოდა.

„1639 წელს ირანსა და თურქეთს შორის დადებული ზავი, რომელიც 90 წლის მანძილზე არ დარღვეულა, ერთ-ერთ ხელშემწყობ ფაქტორს წარმოადგენდა აღმოსავლეთის (თურქეთი, ირანი) და საქართველოს ქალაქების ეკონომიკური წინსვლი-

სათვის, საგარეო ვაჭრობის განვითარებისათვის. ქვეყნის შიგნით მშვიდობიანი მდგომარეობა საშუალებას აძლევდა ქართლის ქალაქებს საგარეო ვაჭრობა ეწარმოებინათ თურქეთის, ირანის, რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან. ასეთი იყო ობიექტური მიზეზები, რომლებმაც განაპირობეს საქართველოს სამეფოს საქალაქო ცხოვრების, ხელოსნური წარმოებისა და ვაჭრობის მნიშვნელოვანი ზრდა-განვითარება XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან. ცენტრალური ხელისუფლება განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ხელოსნური წარმოების ზრდა-განვითარებას, საშინაო და საგარეო ვაჭრობის გაფართოებას, ყოველივე ამის შედეგად ქართლის ქალაქებში ვითარება მკვეთრად შეიცვალა და თბილისმაც დაიბრუნა აღმოსავლეთ საქართველოს არა მხოლოდ პოლიტიკური, არამედ ეკონომიკური ცენტრის მნიშვნელობა... თბილისი დაწინაურდა... როსტომმა პირველ რიგში ქალაქის განაშენიანებას მიაქცია ყურადღება, რამაც შემდეგში თბილისის მოსახლეობის მომრავლება და საერთოდ საქალაქო ცხოვრების წინსვლა განსაზღვრა“[97]. „...ქართლში არსებობდა ოთხი ქალაქი: თბილისი, გორი, ალი და სურამი... ვაჭრობა-ხელოსნობისა და ქალაქების გამოცოცხლებამ როსტომის მიერ მდ. თეძამზე ახალი ქალაქის, „მეფის ქალაქის“, დაარსება განაპირობა. როსტომმა ეს ქალაქი ვაჭრებით დაასახლა“[98]. რამდენადაც საქალაქო ცხოვრება სომხური მოსახლეობის გარეშე საერთოდ წარმოუდგენელი იყო, ამიტომ სურდა თუ არა ხელისუფლებას, სომხური მოსახლეობის გაზრდისათვის მაინც უნდა ეზრუნა. ქართულ ქალაქებში ძირითადად ხელოსნები, ვაჭრები და ეკონომიკურ დარგებში მოსაქმენი ცხოვრობდნენ. ისინი, როგორც წესი, გრიგორიანული სარწმუნოების აღმსარებელნი იყვნენ; ამასთან, რადგანაც ამ სფეროში მონოპოლია სომხური ეკლესიის ხელში იყო, ამ წრეში სხვა სარწმუნოების მიმდევარ კაცს არ იღებდნენ.

შექმნილი ობიექტური ვითარების გამო თვით ქართული ეკლესიის იერარქებიც კი სომხური სარწმუნოების გავრცელებას ხელს არ უშლიდნენ. მაგალითად, ქართული ეკლესიის იერარქები – ალავერდელი თუ თბილელი რუსეთში გზავნიდნენ საქონელს გასაყიდად, შემოსული თანხა მათ ქართულ ეკლესიათა მშენებლობა-გამშვენებისათვის ესაჭიროებოდათ, მაგრამ ვაჭარი, ალბათ, როგორც წესი, გრიგორიანი იყო (შეიძლება კათოლიკეც, მაგრამ ამ შემთხვევაში ამას მნიშვნელობა არ ჰქონდა, საერთოდ, ვაჭრები ქართულ ეკლესიას სჭირდებოდა, რადგანაც მათ, მიუხედავად მათი სარწმუნოებისა, იყენებდნენ).

ჩვენი ეკლესიის იერარქებს თბილისელი ვაჭრის, იოსებ ზურაბოვისათვის (ზურაბაშვილისათვის) რუსეთში გასაყიდად საქონელი გაუტანებიათ. მის სარეკომენდაციო ბარათში ვკითხულობთ – „...ალავერდელმა შენთან გამომატანა სხვადასხვა საქონელი და მიბრძანა გავყიდო ეკლესიების ასაშენებლად... მცხეთის პატრიარქისაგან გამოტანებული მაქვს საქონელი... მონასტრის საჭიროებისათვის, სიონის ეკლესიიდან გამოტანებული მაქვს სხვადასხვა საქონელი და ნაბრძანები მაქვს გავყიდო ეკლესიის ასაშენებლად. საქართველოს ეპისკოპოსისაგან გამოტანებული მაქვს...“[99]. სხვა მღვდელმთავრებსაც და ბერებსაც მიუციათ საქონელი გასაყიდად „ეკლესიების ასაშენებლად“[100]. აქედან ჩანს, რომ ვაჭრების სიმრავლე (და აღებ-მიცემობა საერთოდ) ქართული ეკლესიის იერარქებსაც ესაჭიროებოდათ, მაგრამ,

რადგანაც ამ დროს ვაჭრობის მონოპოლია სომეხთა ხელში იყო, ისინიც ეგუებოდნენ მათთან ურთიერთობას და ამ გზით შემოსავლის წყაროს იჩენდნენ. ქართლის კათალიკოსსა და ეპისკოპოსებს ყმა ვაჭრები – გრიგორიანები ჰყავდათ, რომელთაც ხელისუფლებაც მფარველობდა – „...როსტომი „ბაჟის ამოკვეთის“ წიგნს აძლევს ქართლის კათალიკოსის ყმა ვაჭრებს, გრიგორიანებს, ფარსადანს, ხიზანას და შავერდას“[101], არა მგონია, ისინი საქართველოში სპარსეთიდან (ან სომხეთიდან) ჩამოსული სომხები ყოფილიყვნენ, ალბათ – გაგრიგორიანებული ქართველები იყვნენ. ასეთები უნდა ყოფილიყვნენ ყორღანაშვილები (როსტომის კარის მდივანმწიგნობარს, მერაბ ყორღანაშვილს, რამდენიმე სოფელი აღუდგენია), სოლოღაშვილები (ბიძინა სოლოღაშვილს ქვემო ქართლის ნასოფლარი აღუდგენია) და სხვა მრავალნი.

როგორც ვნახეთ, როსტომმა პოლიტიკური მოსაზრებების გამო ქართულ ეკლესიას (ანუ ქართულ მართლმადიდებლობას) სახელმწიფოებრივი სარწმუნოებისა და სახელმწიფოებრივი ეკლესიის სტატუსი არ მისცა. მან ქართულ მართლმადიდებლობას უფლებრივად გრიგორიანობა და კათოლიკობა გაუთანაბრა.

როგორც სპარსეთის მოხელეს, მას ევალებოდა მზრუნველობა გაეწია სომხური ეკლესიისათვის პოლიტიკური მიზეზების გამო და თავაზიანად მოპყრობოდა კათოლიკეებს. ამავე დროს ის, როგორც ქართველი მეფე, ვალდებული იყო გამოემჟღავნებინა მზრუნველობა ქართული ეკლესიის მიმართაც (მცხეთის ტაძრის გუმბათის აგება, სიონის რესტავრაცია და სხვა).

როსტომის დროს ქართულმა ეკლესიამ სახელმწიფოში დაკარგა ის ადგილი, რომელიც მას IV საუკუნიდან მოყოლებული ეჭირა, მისი მმართველობის შემდეგ ქართული ეკლესია ქვეყანაში აღარ იყო უმთავრესი და უპირველესი ეკლესია. მისი უფლებები შეილახა და სხვა არაქართულ ეკლესიებს გაუთანაბრდა. გარდა ამისა, მისი მრევლი (სახელმწიფოს მიერ შექმნილი თუ ობიექტური პირობების გამო) სხვადასხვა არაქართულ ეკლესიას, კერძოდ, სომხურსა და კათოლიკურს გადაუნაწილდა, რომ აღარაფერი ვთქვათ, გამაჰმადიანებულ ქართველთა შესახებ. სწორედ ამიტომ ამბობდა ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი: – „ყოველდღე ჩვენის თვალით ვხედავთ, რომ მრავალნი სომხდებიან, და უფრო მომეტებული მათგანი მაჰმადის სარწმუნოებასაც ღებულობენ“[102]. კათოლიკურ და სომხურ ეკლესიებს ერთმანეთთან ომიც კი ჰქონდათ ქართველი მრევლის გადანაწილებისას[103].

ასეთ მდგომარეობაში ჩააყენა ქართული ეკლესია როსტომის „კომპრომისულმა“ ქართულ-სპარსულმა სახელმწიფომ. სრულიად სხვაგვარი იქნებოდა მისი მდგომარეობა თეიმურაზის სახელმწიფოში, მას რომ ქვეყნის მართვა დასცლოდა, რადგანაც თეიმურაზი ძველქართულ-ეროვნული სახელმწიფოებრიობის დამკვიდრებისა და მისი ბუნებრივი მდინარების განგრძობისათვის იბრძოდა.

თეიმურაზს ქართლ-კახეთის მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი ემხრობოდა. მისი მეფობა ქართველთა სურვილი იყო, როსტომი თეიმურაზს მეტოქეობას ვერ გაუწევდა უცხოელთა სამხედრო ძალის გარეშე. „ქართლში მოსვლისთანავე ქართველების ერთი ნაწილი მაჰმადიანი მეფის მმართველობას არ დაემორჩილა, მათ ქრისტიანობის რჯულისათვის „ბატონი თეიმურაზ ერჩივნათ“[104]. „არათუ ქვეყნის მკვიდ-

რი მოსახლეობა, თვით როსტომ მეფის ლაშქარში თეიმურაზის სასარგებლო განწყობილება სუფევდა“[105]... (ფაქტობრივად ეს ჯარიც ეთნიკურად ქართველებისაგან, ოღონდ გამაჰმადიანებულთაგან შედგებოდა). თეიმურაზმა ქართველობას შესწირა დედა, შვილები, შვილიშვილები, პირადი ცხოვრება და ბედნიერება.

სპარსეთის შეუდრეკელი მოწინააღმდეგე (ივ. ჯავახიშვილი) და სპარსელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ ორმოცდაათწლიანი ბრძოლის მესაჭე (ნ. ბერძენიშვილი) ყველა მის ქვეშევრდომს უყვარდა, რევაზ სახლთუხუცესი ჩოლოყაშვილი, „რომელი იყო კაცი კეთილი და რჩეული სარდალი“, ყიზილბაშებთან ერთი მნიშვნელოვანი ბრძოლისას სასიკვდილოდ დაიჭრა – „არა აშალა ჯარი და მუნ დაუტევა ძენი თვისნი... მივიდა ბატონს თეიმურაზთანა. მაშინ დალოცა ბატონი თეიმურაზი ესრეთ, ვითარმედ „მე მომკვდარვარ შენის სამსახურისა და ერთგულებისათვის, ჩემი თავი თქვენის ჭირის სანაცვლო იყოს“, გამოესალმა და აკოცა ხელსა და იტირეს ორთავე მრავალი...“[106].

ასევე წერდნენ მისიონერებიც – „დონ ჯუსტი პრატო მიუთითებს: „თეიმურაზმა ხომ სხვა დროს სამჯერ დაჰკარგა ტახტი და ისევ აღიდგინა იგი. საქმე ის იყო, რომ თეიმურაზი თავისი მამაცობისა და ქცევის გამო უყვარს თავის ყველა ქვეშევრდომს. ახლაც სამეფო ტახტი მან დაჰკარგა მხოლოდ თავისი გულკეთილობით, ვინაიდან არ ისურვა მაშინვე დაესაჯა ისინი, ვინც პირველად უარი თქვა მხარი დაეჭირა მისთვის სპარსელების წინააღმდეგ. თეიმურაზს რომ შეძლებოდა შეეგროვებინა არმია, ყოველგვარ ეჭვს გარეშეა, სპარსელები ვერ გაბედავდნენ ჩაბმულიყვნენ გაშლილ ომში, ვინაიდან ყველა მათგანს ეშინოდა მხოლოდ თვით თეიმურაზის ხმლისა“. დონ ჯუსტი პრატო მიუთითებს იმ დიდ შიშზე, რომელიც როსტომ მეფეს ჰქონდა თეიმურაზის მიმართ. იგი ყოველთვის ელოდებოდა თეიმურაზის მოსვლას თავისი ძალებით. როსტომის ეს შიში უფრო გაიზარდა მას შემდეგ, რაც მან გაუშვა თავისი ლაშქრის დიდი ნაწილი და დაიტოვა მხოლოდ მცირე... მან უბრძანა თავის ხალხს, რომ დღე-ღამე ფხიზლად ყოფილიყვნენ...“[107].

შაჰ-აბასის მიერ კახეთის მოოხრების შემდეგ 1616 წლიდან ვიდრე 1623 წლამდე თეიმურაზი დასავლეთ საქართველოსა და ოსმალეთში იმყოფებოდა და დიდად იღვწოდა სპარსთა შევიწროებისათვის. მის ოჯახს სპარსელები ოსმალეთშიც არ ასვენებდნენ, სპარსეთში მძევლად გაგზავნილი დედა-შვილები კი უწამეს. შაჰმა კახეთში ფეიქარ-ხანი გააბატონა, რომელიც ელის თათართა ტომის კახეთში ჩასახლებისათვის ზრუნავდა. ქართლის ბატონად შაჰმა ჯერ ბაგრატ-ხანი დანიშნა, რომელსაც ქართველობა არ ემორჩილებოდა, ხოლო შემდეგ სვიმონ-ხანი, მცირეწლოვანი მაჰმადიანი ბაგრატიონი, რომელიც სპარსეთში იზრდებოდა. შაჰის კარზე იმყოფებოდა იმ დროისათვის მოურავი გიორგი სააკაძე. ბერი ეგნატაშვილი მოგვითხრობს – შაჰმა „უბრძანა მოურავს: „მნებავს წარსვლა შენი საქართველოში და თანა წარგატან ყორჩიხა-ხანს სპითა მრავლითა და ძესა ბაგრატისასა პატარა სვიმონ-ხანს, წარვედ და მივედ პირველად და მოაოხრე სრულიად კახეთი და იავარ-ჰყავ და მოსარ პირითა მახვილისათა ქართლი, აჰყარე და ჩამოასხი აქა“. აღუთქვა ნიჭი დიდი და საბოძვარი მრავალი“[108]. შაჰის უზარმაზარი არმია მოურავისა

და ყორჩიხა-ხანის მეთაურობით საქართველოში შემოვიდა. მათ დავალებული ჰქონდათ, რომ ქართლის მოსახლეობა სრულიად აეყარათ საცხოვრებელი ადგილიდან და სპარსეთში ჩაეყვანათ, სადაც დაასახლებდნენ, ანდა ტყვეებად გაყიდდნენ. სწორედ ასე მოექცა რამდენიმე წლით ადრე შაჰ-აბასი კახეთის მოსახლეობას – ასიათასობით ადამიანი კახეთიდან სპარსეთში გადაასახლა. ახლა სპარსული არმიის მეთაურებს არა მარტო ქართლის მოსახლეობის სპარსეთში გადასახლება დაევალათ, არამედ კახეთის იმ მოსახლეობის ამოწყვეტაც, რომელიც კიდევ გადარჩენილიყო.

სპარსული არმია ქართლში შემოვიდა „...იყვნენ მზადებაში, რამეთუ სწადდათ აყრა ქართლისა. ჰქონდა მოურავს ჩვეულება, წარვიდოდა და მოუტევდა ქორსა. დღეს ერთსა კვალად განვიდა ქორის მოსატევად ხევსა ლოჭინისასა და ნახა, რომე ერთი შათირი მოდიოდა და იცნა ყაენის შათირობაზედ... მიეწია და შეიპყრა, იძულებით გაჩხრიკა და უნახა წიგნი. წაიკითხა და ესრეთ ეწერა ყარჩიხა-ხანთანა ყაენისაგან, ვითარმედ „რაჟამს მოსრათ კახნი, აჰყარეთ ქართლი და წამოასხით. ხოლო მოურავს უღალატე, მოსჭერ თავი და გამომიგზავნე“[109]. ეს წერილი მოურავმა ქართლის ერთ-ერთ მძლავრ ფეოდალს, ზურაბ ერისთავს გააცნო და შეითანხმა აჯანყებულიყვნენ სპარსთა წინააღმდეგ – „მაშინ მოურავმან უთხრა რჩევით ზურაბს, რომე „მოდი ქართლს ნუ ამოვწყვეტთო, თორემ სულიც დაგვეკარგოსო და არც ჩვენ დაგვინდობენო...“[110], „მაშინ გაგზავნეს კაცნი და იხმეს სრულიად ქართველნი და ვითარცა მოვიდნენ ქართველნი, მაშინ ზურაბ ერისთავმან იდუმალ მოიხმო ქართველნი და უთხრა რა ესრეთ, ვითარმედ ... ქვეყნის გაოხრება სწადიათ ყიზილბაშთა, და მოდი შევიფიცნეთ, მივიდეთ და ამოვწყვიტოთ ყიზილბაშნი და ნუ წავახდენთ საქართველოსა...“[111].

„და მაშინ შეიყარნენ ქართველნი და ზურაბ ერისთავი, აცნობეს დიდსა და მოვიდნენ გათენების ხანსა, დაესხნენ ყიზილბაშთა, ხოლო მოურავი დიდად სახელოვან იყო მას ღამესა. მოვიდა მოურავი და მოკლა თვით შუბითა ყორჩიხა-ხან და შვილმან მისმან ავთანდილ მოკლა ყორჩიბაშის შვილი. და დაუშინეს, ამოწყვიტეს ქართველთა სრულიად ყიზილბაშნი. ესრეთ მისცა ძლევა ღმერთმან ქართველთა და გაემარჯვათ: ამოსწყვიტეს, გააქციეს და იქმნა გამარჯვება დიდი. და რა გაიქცნენ ისინი, მაშინ გამარჯვებულნი ქართველნი წარვიდნენ ფეიქარ-ხანზედ, რომელი იჯდა კახეთს და... რა წარვიდნენ, მაშინ იგრძნა ფეიქარ-ხან და წარვიდა გაქცეული, გამოუდგნენ, სდევეს ბარდამდი, ვერღარა მიეწივნენ, მაშინ მოარბიეს ქართველთა ბარდა და განძა და იავარ-ყვეს და იშოვეს მრავალი და წარმოვიდნენ და წარმოიღეს.

და გაუგზავნეს ბატონს თეიმურაზს კაცი გონიას და იხმეს თეიმურაზ. მოიყვანეს და კახეთს გააბატონეს“.

ქართველი ერის ისტორიაში ამ ერთ-ერთ უდიდეს გამარჯვებას, რომელიც 1623 წელს მოხდა, ღვთისაგან ბოძებულ დიდ წყალობად მიიჩნევდნენ ჩვენი წინაპრები: „იხსნა ღმერთმან ერი თვისი ესრეთო“[112], – წერს ვახუშტი.

„დღესა მასვე სიტყვითა მოურავისათა წარვიდნენ სპანი ქართლისანი ახალციხეს, მეორე ზურაბით კახეთს და მოურავი მოუხდა ტფილისს, აღიღო ქალაქი, ხოლო

ციხესა ვერ ავნო, ეგრევე ყვეს ახალციხესაცა“[113]. როგორც ითქვა, ფეიქარ-ხანი კახეთიდან გაიქცა, რომელსაც ქართული ლაშქარი ბარდამდე მიყვა.

„ყორჩიხა-ხანის უზარმაზარი არმიის ერთიანმა გაწყვეტამ თავზარი დასცა შაჰ-აბასს. ირანის სამხედრო ძლიერება კი, რომელიც ამ დროს თავის ზენიტში იყო, საფუძველამდე შეარყია“[114]. ისქანდერ მუნშს დაუწერია „... უდიდესი შედეგი მოჰყვა მას და დიდი ზარალი და ვნება შეხვდა და ხვდება ახლაც ხალხს“. იმდროინდელი თურქი ისტორიკოსის, იბრაჰიმ ფეჩევის აზრით, „ორმოცი წლის განმავლობაში ასეთი დიდი ზარალი შაჰს არ მოსვლია“. სააკაძის აჯანყებამ შაჰ-აბასის იმპერიის სხვა დაპყრობილი ხალხებიც აამოძრავა და „ყველგან შფოთი გაჩნდა“[115].

შაჰ-აბასმა ისა-ხან ყორჩიბაშის სარდლობით საქართველოში ახალი არმია გამოგზავნა. სამშობლოსათვის სასიკვდილოდ თავდადებული ქართული ჯარის ზიარების შემდეგ „ქართველთა მთელი სარდლობა, ერი თუ ბერი, თვით ეპისკოპოსებიც - პირადად მონაწილეობდა ბრძოლაში“[116]. ქართველებს მხარში ამოუდგა თავისი ჯარით მესხეთიდან მოსული მანუჩარ ათაბაგი „...იქმნა ბრძოლა ძლიერი. და მოისრა ყიზილბაშნი თოთხმეტი ათასი, ქართველნი და კახნი 9 ათასი... თავთაგან მოკვდა აღათანგ ხერხეულიძე, მისი სახლისკაცნი შვიდნი და ბაადურ ციციშვილი და კახი დავით. ჩოლოყაშვილი შვიდი მოკვდა და ცხრა მაჩაბელი და სხვა აზნაურიშვილი და მსახური და გლეხი მრავალი ამოწყდა და გაემარჯვა ქართველთა და გაიქცნენ ყიზილბაშნი და სდიეს გატეხილ-ხიდამდე, დახოცეს ურიცხვ“[117]. ბრძოლის ველზე დაეცნენ ეპისკოპოსები: რუსთველი და ხარჭაშნელი[118]. „ბრძოლის ველზე სპარსელებმა 60 000-მდე მეომარი დაკარგეს (რაც ირანის არმიის ნახევარს შეადგენდა). შაჰ-აბასი ფაქტობრივად დამარცხდა და იძულებული გახდა ხელი აეღო საქართველოს მიმართ თავისი აგრესიული გეგმების განხორციელებაზე. მარტყოფთან და მარაბდასთან თეიმურაზ I-ისა და გიორგი სააკაძის ხელმძღვანელობით ყიზილბაშთა ჯარის განადგურებამ შაჰ-აბასის გავლენა და ავტორიტეტი მახლობელ აღმოსავლეთში შეარყია. შექმნილი გარემოებით ოსმალეთმა ისარგებლა და ერაყი დაიბრუნა. 1625 წლის ნოემბერში ირანს ქურთისტანი აუჯანყდა. იმავე წელს ოსმალეთმა სამცხე-საათაბაგოს აღმოსავლეთ ნაწილი (ახალციხითურთ) დაიკავა და იგი ახალციხის საფაშოდ გადააქცია.

შექმნილ სიტუაციაში „უძლეველმა“ შაჰმა თეიმურაზთან შერიგება გადაწყვიტა. ოსმალეთის სულთანთან საომარ მდგომარეობაში მყოფი ირანის მბრძანებელი თეიმურაზის თანადგომას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა.

1626 წელს შაჰ-აბას I-მა განჯის ბეგლარბეგისა და თბილისის ციხისთავის დავით უნდილაძის შუამდგომლობით თეიმურაზს წყალობა და შერიგება შესთავაზა. ამ შეთანხმების ძალით შაჰი ქრისტიან თეიმურაზის ქართლ-კახეთის მეფედ სცნობდა, ხოლო თბილისისა და სომხეთ-საბარათიანოს მეფედ მაჰმადიან სიმონ II-ს (სიმონ-ხანს) ტოვებდა. ფაქტობრივად, ქართლის ტახტზე ორი მეფის ცნობით შაჰი თეიმურაზსა და სიმონ II-ის მკვეთრ დაპირისპირებას ცდილობდა. შაჰისა და თეიმურაზის ეს შეთანხმება გიორგი სააკაძის წინააღმდეგაც იყო მიმართული... ოსმალეთის სულთანი მას „ქართლის მპყრობელ მოურავ-ხანს“ უწოდებდა და ელჩებსაც მას უგზავნიდა. ამგვარად, ერთი მხრივ, თეიმურაზ I და ირანის შაჰი, ხოლო მეორე მხრივ, გიორგი სააკაძე და ოსმალეთის სულთანი...“[119]. საქართველოს ორ სასტიკ მტერს შორის სპარსული ორიენტაცია ოსმალურს სჯობდა, რადგანაც ოსმალეთი საქართველოს ინკორპორაციას ეწეოდა, ხოლო ირანს საქართველო ესაჭიროებოდა როგორც ვასალური ქვეყანა, ოსმალეთთან ომში დამხმარედ.

1626 წელს ბაზალეთის ტბასთან თეიმურაზმა სააკაძე დაამარცხა. „ნ. ბერძენიშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ: „ოსმალეთი და სპარსეთი ერთმანეთს ებრძოდნენ სააკაძისა და თეიმურაზის სახით“[120]. მალე „თბილისის მეფე“ სიმონ-ხანი ზურაბ ერისთავმა ღალატით მოკლა. შაჰმა „თეიმურაზი გაერთიანებული ქართლ-კახეთის მეფედ აღიარა“ 1631 წელს[121].

თეიმურაზ მეფე, როგორც ითქვა, შიშის ზარს სცემდა მაჰმადიან მმართველებს, სპარსეთისა და ოსმალეთის სამეფო კარს სერიოზულად აშფოთებდა თეიმურაზის საქმიანობა და მისი ფართო გეგმები, ურთიერთობა ევროპისა და რუსეთის მეფეებთან. თეიმურაზის მიერ გაგზავნილ ელჩობასთან დაკავშირებით ესპანეთის სახელმწიფო საბჭოს შეუგროვებია ცნობები ქართველთა მეფის სამხედრო ძალების შესახებ – „ცნობების ავტორი წერს: „ამჟამად იბერთა ქართველთა მეფეს აქვს შემდეგი სამხედრო ძალა: მძიმე კავალერია თავიდან ფეხებამდე აბჯარში და ჯავშანში ჩაცმული და შეიარაღებული თოფებით, შუბებით, ხმლებითა და ისრებით. ასევე ასეა შეიარაღებული 60 ათასი მხედარი, ფეხოსანი და მსუბუქი კავალერია ითვლის 40 ათას კაცს... საჭიროების შემთხვევაში მეფეს შეუძლია გამოიყვანოს ასიათასიანი ჯარი“... რადგანაც თურქები ქრისტიანობის საერთო მტრები იყვნენ და „ცნობების“ ავტორის აზრით, ისინი იმდენად დასუსტებულნი იყვნენ, რომ არც ძალა და არც შესაძლებლობა აღარ ჰქონდათ თუნდაც მცირე ძალასთან დასაპირისპირებლად, სწორედ ამიტომ „იბერთა მეფემ უნდა განახორციელოს ლაშქრობა კონსტანტინეპოლზე და პირადად ჩაუდგეს მას სათავეში საერთო მტრის წინააღმდეგ, გამოიყენოს ამისათვის ყველა ძალა“... იბერიის მეფე დარწმუნებულია, რომ ესპანეთის მეფე მიიღებს მონაწილეობას ამ ლაშქარში... ლაშქრობის დაწყება შეიძლება მომავალი 1628 წლის გაზაფხულზე“[122].

მართალია, ესპანეთიდან არავითარი ძალა არ მოსულა და თეიმურაზი ვერ ჩაუდგა სათავეში კონსტანტინეპოლისაკენ დაძრულ ლაშქარს, მაგრამ სამაგიეროდ სრულიად საქართველოს ლაშქრით 1631 წელს მან სპარსეთის მხარეებს შეუტია და სპარსთა დედაქალაქიდან არცთუ დაშორებული (არეზამდე მდებარე) ვრცელი ქვეყნები დალაშქრა.

თეიმურაზთან ერთად ლაშქრობდა დაუდხან უნდილაძე, სპარსეთის გამოჩენილი ქართველი მოხელე, რომელიც შაჰს აჯანყებოდა. აღსანიშნავია, რომ ოსმალეთის დედაქალაქისაკენ გალაშქრებას თეიმურაზი ოსმალეთის სულთანის წინააღმდეგ აჯანყებული არზრუმის ქართველი მმართველის აბას ფაშას დახმარებით აპირებდა[123].

ახლა, სპარსეთის წინააღმდეგ ლაშქრობისას თეიმურაზს „...წინასწარი სამზადისი ჰქონია და რაკი ალბათ მარტო საკუთარი სამხედრო ძალის იმედით ძნელი და სახიფათო იყო ამ საქმის ასრულება, თითქმის ყველა ქართველი, სამეფო სამთავროებიც მონაწილედ გაუხდია და თავიანთი ჯარითურთ სალაშქროდ მიუწვევია. ფ. გორგიჯანიძეს თუ დავუჯერებთ, ყარაბაღის დასაპყრობად „ლევან დადიანი ოდიშის ლაშქრით, მეფე ალექსანდრე იმერეთის ლაშქრით, მესხთ თავადნი და აზნაურნი და, თავისთავად ცხადია, ქართლ-კახეთის ჯარიც სრულ შეიყარნეს და განჯა-ყარაბაღი არეზამდისინ დაარბიეს და ააოხრეს“[124].

ამ დროს, ბარდაში, თეიმურაზთან „განძასარის სომეხთა კათალიკოსი“ მისულა „დიდის ჯარითა და ფეშქაშით“. სომეხი იერარქი თურმე თეიმურაზს დაბეჯითებით ურჩევდა ელაშქრა სპარსეთის დედაქალაქ თავრიზზე[125].

„თეიმურაზ მეფის მხრივ ყარაბაღის დარბევაც თავისთავად მეტისმეტად გაბედული და წინდაუხედავი ნაბიჯი იყო, ხოლო ის რასაც აღმოსავლეთ საქართველოს ბატონ-პატრონს სომეხთა კათალიკოსი ურჩევდა, სრულებით უგუნური, თავზეხელაღებული საქციელი იქნებოდა... სომეხთა კათალიკოზს ავიწყდებოდა, რომ სპარსეთის შაჰი მით უმეტეს შურს იძიებდა და ქართველებზე ჯავრს ამოიყრიდა, თუკი თეიმურაზი თავრიზამდის მისი ქვეყნის დარბევას გაბედავდა“[126]. საბედნიეროდ თეიმურაზმა შეწყვიტა ლაშქრობა და უკან დაბრუნდა. „ირანის შაჰი თეიმურაზის ლაშქრობამ დიდად გააცოფა“[127]. მან უნდილაძეების სპარსეთისათვის დიდად ნამსახური და სახელოვანი ოჯახი სრულიად ამოხოცა, საქართველოსაკენ კი უზარმაზარი 130 000-იანი არმია გამოგზავნა, რომელსაც თეიმურაზის გაძევება და „გურჯისტანის ვალად“ როსტომ-ხანის დასმა ევალებოდა. სპარსულ არმიას მეორე კონდოტიერი - როსტომ-ხან სააკაძე სარდლობდა.

1632 წლიდან გაძევებული თეიმურაზის ნაცვლად ქართლში 67 წლის როსტომი, ბაგრატიონთა სახლისშვილი „გამეფდა“.

დიდი წინააღმდეგობის გაწევისა და ქართველთა მრავალი აჯანყების მიუხედავად თეიმურაზმა ვერ შეძლო როსტომის დამარცხება, რადგანაც ის უმთავრესად უცხო, ყიზილბაშთა ძალას ეყრდნობოდა. თეიმურაზმა დატოვა ქართლი და კახეთში გადავიდა: „სელიმ-ხანი, რომელსაც მოსაბრუნში (ყარაღაჯის ახლოს, ჭარის პირდაპირ, ლაგოდეხის რაიონში) სასახლე აეგო და იქ დამდგარიყო, გააძევა და 1634 წ-ს კახეთი დაიკავა“[128]. ამის შემდეგ როსტომმა დიპლომატიური ხერხი იხმარა და თეიმურაზის შაჰთან შერიგება არჩია. გახარებულმა შაჰმა კვლავ ოფიციალურად ცნო ქრისტიანი თეიმურაზი კახეთის მეფედ. თეიმურაზმა გადაწყვიტა ქრისტიანობა აღედგინა დაღესტნის იმ მხარეში, რომელსაც დიდოეთს უწოდებდნენ და რომელიც ადრე კახეთში შედიოდა: „შეიყარა ჯარი, წარვიდა დიდოეთზედ, ენება მოქცევა დიდოეთისა და მიუხდა დიდოეთს და აიღო რომელიმე კოშკები... მოეშველნენ

ლეკნი დიდოთა და შემწე ეყვნენ... გამოაქცივეს ბატონი თეიმურაზ და რომელნიცა ჰყვანდა გამოჩენილი ეპისკოპოსნი, დარბაისელნი, ყოველნივე მუნ ამოწყვიტეს და ჩამოვიდა კახეთს და იტირა: – ვაი ეპისკოპოზ - დარბაისელ-ამოწყვეტილსა“[129].

სპარსთა ბატონობა (როსტომ-ხანის მმართველობა) ქართველი ხალხისათვის დამღუპველი გამოდგა. ეროვნული გადაგვარების საფრთხე ძლიერდებოდა, ამიტომაც სანამ თეიმურაზი კახეთში იყო, დასასრული არ უჩანდა მისი ინიციატივით მოწყობილ შეთქმულება-აჯანყებებს. ქართლის კათალიკოსი ევდემონ დიასამიძეც კარგად ხედავდა ეროვნულ-სარწმუნოებრივი გადაგვარების საშინელებას, ამიტომაც მისი მეთაურობით მომზადდა აჯანყება როსტომის წინააღმდეგ და ქართლის ტახტზე თეიმურაზის აღსადგენად.

1642 წელს როსტომის წინააღმდეგ დიდი შეთქმულება მოეწყო. შეთქმულებაში ზაალ ერისთავი, იოთამ ამილახვარი, ნოდარ ციციშვილი, კათალიკოსი ევდემონ დიასამიძე და სხვანი მონაწილეობდნენ. შეთქმულება სომხეთის მელიქმა გასცა. ამის შემდეგ კათალიკოსი არ გატყდა და შეთქმულებს როსტომის წინააღმდეგ საბრძოლველად მოუწოდა, მაგრამ როსტომმა ისინი დაამარცხა. „ხოლო შეიპყრა კათალიკოზი ევდემონ როსტომ მეფემან და წარავლინა ქალაქის ციხეშია და ტყვე-ყო და ხანსა რაოდენსადმე უკანა, მუნვე ციხეში მოაშთობინა...“[130]. „შემდგომად გარდმოაგდო განჯის კარის კოშკიდამ“[131]. ასე აწამეს საქართველოს წმიდა კათალიკოსი.

როსტომი ქართული ეკლესიის სულს, აზრსა და იდეას ებრძოდა, მან ორი კათალიკოსი წაჰგვარა საპატრიარქო ტახტს, კერძოდ, კათალიკოსი ზაქარია ქართლში შემოსვლისთანავე გააძევა, ხოლო კათალიკოსი ევდემონი – მოკლა.

საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქს, ზაქარიას, საქართველოს ფარგლებს გარეთაც იცნობდნენ, როგორც ქრისტიანობისა და ქართული ეკლესიისათვის თავდადებულ მოღვაწეს, მას მრავალ წერილს წერდნენ რომის უმაღლესი სასულიერო ხელისუფალნი. მოღწეულია ზაქარიას მიერ გაგზავნილი საპასუხო წერილებიც. ზაქარია თავის წერილებში მუდამ აღნიშნავდა, რომ ქართული ეკლესია მუდამ სწორი, მართალი სარწმუნოებისა იყო და მასში ერესსა და სარწმუნოებრივ გადახრებს ადგილი არ ჰქონდა. კერძოდ, ქართველი პატრიარქი რომის პაპს ურბან VIII-ს სწერდა: „მადლობელი ვართ უფალი ღმერთის, რომ იმპერატორი კონსტანტინე დიდის დროიდან დღემდე ღმერთისა და მისი დიდებული ციური სამფლობელოს წყალობით გვაქვს მადლი და სიყვარული ნამდვილი სარწმუნოებისადმი, ქრისტეს რწმენა მტკიცედ, უცვლელად, და შეურყევლად, ღრმად და გულითადად ზის ჩვენს ორგანიზმში და განმტკიცებულია ჩვენს გულში“[132].

ამ წერილში მოყვანილი სიტყვებით, შეფარვით ნათქვამია, რომ ქართველებს არ ესაჭიროებათ სარწმუნოების არავითარი შეცვლა (ე. ი. კათოლიკობის მიღება). არ ესაჭიროებათ, რადგან მათი რწმენა – წმიდა ნინოს მიერ ქადაგებული – შეურყვნელი დარჩა.

კათალიკოსი ზაქარია სხვაგანაც წერს ურბან VIII-ს: „ჩვენს სამეფოში უფლის სიყვარული ყოველთვის გვეპყრა ხელთ და ეს რჯული ჩვენს გულებში მტკიცედ

არის გამჯდარი. თუმცაღა დრო იყო, როცა ჩვენს ქვეყანაში ძარცვასა და თარეშს ჰქონდა ადგილი, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ჩვენ ჩვენს რჯულზე მტკიცედ ვიდექით და არავითარი შეცდომა არ დაგვიშვია“[133]. აქაც მსგავსი აზრია გატარებული: ქართველობა კათოლიკობის მიღებას არ საჭიროებს, რადგანაც სწორ რჯულს იცავს.

სხვა წერილში ზაქარია ურბან VIII-ს ექიმსა და ეკლესიების აღსადგენად კარგი ხელოსნის გაგზავნას სთხოვს და წერს: „ბევრმა უბედურებამ გაანადგურა ჩვენი ქვეყანა, მაგრამ ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტეს ძალითა და შემწეობით ისევ გაკეთილშობილდება და გასწორდება იგი“[134].

როსტომ-ხანმა ქართლში შემოსვლისას კათალიკოს ზაქარიას ტახტი წაართვა (კათალიკოსი იმერეთში გადავიდა) და მის მაგიერ ტახტზე ახალი კათალიკოსი აიყვანა, რომელიც, როგორც ამბობდნენ, ნაკლებად სულიერი ყოფილა და თურმე უფრო მეომარს ჰგავდა, ვიდრე ბერს. ჩანს, როსტომს ამ გზით სასულიერო საქმიანობის ჩაშლა სურდა, მაგრამ ახალ კათალიკოსს ქვეყნისა და სარწმუნოებისადმი დიდი სიყვარული გამოუმჟღავნებია და მათთვის დაუდვია კიდეც თავი.

„როსტომ მეფეს დაუნიშნია ახალი კათალიკოსი (ალბათ, ევდემონ დიასამიძე), „რომელიც უფრო ჯარისკაცს ჰგავს, – წერს დონ ჯუსტი – ვიდრე მღვდელმსახურს“[135]. შეიძლება ეს მართლაც ასე იყო, მაგრამ მთავარი მაინც ისაა, რომ ქართული ეკლესიის მესაჭისათვის როსტომის დამღუპველი პოლიტიკა მიუღებელი ყოფილა და მის წინააღმდეგ გაულაშქრია.

როსტომმა ჯარები კახეთს შეუსია, თეიმურაზი დაამარცხა და ქართლ-კახეთიდან იმერეთში გახიზვნის საშუალება მისცა. „იმერეთს გახიზნული დამარცხებული თეიმურაზი ფარხმალს მაინც არ ყრიდა, ქართლის ვალის, როსტომის წინააღმდეგ და ირანის ბატონობის დასამხობად კვლავ ენერგიულად განაგრძობდა ზომების მიღებას. ამ მიზნით თეიმურაზმა, უპირველეს ყოვლისა, დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავართა შერიგება და გაერთიანება სცადა.

ოდიშის მთავართან იმერეთის მეფის შერიგებაზე თეიმურაზი დიდ იმედებს ამყარებდა. ქართლ-კახეთის ყიზილბაშთაგან გამოხსნას იგი ოდიშისა და იმერეთის ლაშქარზე დაყრდნობით ფიქრობდა“[136].

არც ეს გამოვიდა. როსტომი – ქართლ-კახეთის მეფედ იქცა, ქვეყანა ეკონომიკურად მოღონიერდა, მაგრამ „...არღარა იყო ზრუნვა სულიერი და არა ზრუნვიდა მეფე სუფევისა და ქვეყნისათვის“[137], – წერს ვახუშტი.

ბერად აღკვეცილი თეიმურაზი 1663 წელს 74 წლისა გარდაიცვალა, უფრო ადრე 1658 წელს გარდაიცვალა როსტომი, მის ადგილზე ბაგრატიონ-მუხრან ბატონი, გამაჰმადიანებული ვახტანგი (შაჰ-ნავაზი) დასვეს.

თეიმურაზის ბერად აღკვეცამდე მაჰმადიან მპყრობელთა წინააღმდეგ კახეთი აჯანყდა, სადაც მრავლად იყვნენ თეიმურაზის ერთგულნი, განსაკუთრებით თუშ-ფშავ-ხევსურნი ერთგულობდნენ ქრისტიან მეფეს. ამ დროს „თათართა ეპყრა მონასტერი ალავერდი ციხედ და იყვნენ შიგა და სხვაცა მრავალი ადგილი კახეთისა, ბახტრიონი ციხედ ჰქონდათ და მრავალი ელი ცოლშვილით ჩამოსახლდნენ კახეთშია და მრავალსა ბოროტსა უყოფდნენ მკვიდრთა კახეთისათა, რამეთუ ენებათ სრულიად კახეთი გასათათრებლად და ელის დასახლება“[138].

„...მოაოხრეს და განრყვნეს წმიდანი ეკლესიანი. მაშინ მგზავრი ვინმე ერთი კახი ხუცესი მარტო მივიდოდა გზასა თვისსა კახეთში, ხოლო დამთხვევით შეემთხვივნეს გზაზედა მღვდელსა მას თათარნი რაოდენიმე და შეიპყრეს უსჯულოთა მათ ხუცესი იგი მტერთა მათ და მოშურნეთა ქრისტეს სჯულისათა. შეკრეს ხუცესი იგი მძლავრობით და შეამთხვივეს საქმე სიბილწისა, რომელ არს ცოდვა სოდომური და განუტევეს. ხოლო წარვიდა ხუცესი იგი და მივიდა დუშეთს. ზოგად ისხდნენ ზაალ ერისთავი და ცოლი მისი. მას ჟამსა ეპყრა კახეთი მურთუზალ ყულიხანს და ზაალ ერისთავსა... რამეთუ როსტომ მეფეს დაედგინა იგი კახეთის გამგებლად და ეპყრა ზაალ ერისთავსა ერწო-თიანეთი“. დაუჩოქა ხუცესმან და შესჩივლა: „შენ ზაალ ერისთავი ხარო, და კახეთის გამგებელი, გააოხრეს სრულიად კახეთი უსჯულოთა აგარიანთა და მე გზაზედ შემიპყრეს და შემამთხვიეს საქმე უშუვერი და ხელშეკრული გამხრწნეს... და აწ ამისი მაგიერი პასუხი ღმერთს შენ მიეც და შენ უნდა გასცე, ვინაიდგან შენდა რწმუნებულ არს კახეთი“. ხოლო რა ესმა საქმე ესე ზაალ ერისთავსა, დიდად მწუხარე იქმნა და იყო მას ჟამად ზაალ ერისთავი ყაენის მომდურავი. მაშინ შემოიფიცა ქსნის ერისთავი შალვა და ელიზბარ და კახი სუფრაჯი ბიძინა ჩოლოყაშვილი და შემოიფიცნეს მთის კაცნი-თუშნი... წარვიდნენ ღამესა ერთსა, დაესხნენ თავსა სულტანსა ბახტრიონსა და ამოწყვიტეს, და მოსრნეს ბახტრიონის ციხეში მდგომნი ელნი და რაც იყვენ, მოჰყვნენ იქიდანმე ხოცითა, ჩავიდნენ ალავერდს, და რომელნიცა მუნ იყვენენ თათარნი და ელი, რაც ესახლა, ყოველი მოსრეს პირითა მახვილისათა და ამოსწყვიტეს დედა-წულითურთ... სადაც კახეთს თათარი და ელი ესახლა, ყოველივე ამოსწყვიტეს და არა სადა დაშთა, რომე ყოველივე არ მოკლეს და რომელნიმე ივლტოდეს. წარვიდეს და განაძეს, კახეთში თათარნი აღარსად იპოებოდნენ, თვინიერ ყარაღაჯის... და განათავისუფლეს კახეთი თათართაგან და არა სადა იპოვებოდა თათარი“[139].

სპარსელებმა ამის შემდეგ კახეთის თათრებით დასახლების გეგმა უარყვეს, მაგრამ აჯანყების მეთაურები აწამეს. ზაალ არაგვის ერისთავი, აჯანყების მეთაური, ქართლის მეფემ (მისმა მტერმა ვახტანგმა) მოაკვლევინა, ხოლო სხვები სპარსეთში გააგზავნეს. „მაშინ ჩოლოყაშვილი ბიძინა სუფრაჯი, შალვა და ელიზბარ, ესენი მისცეს მკვდრის პატრონთა, ვითარც წესი და ჩვეულება არს თათართა, რამეთუ მკვლელს ხელში მისცემენ მოსისხარსა, და ყვეს სამართალი ჩვეულებისამებრ მათისა, ხოლო დაჰპატიჟეს სჯული მაჰმადისა ბიძინასა სუფრაჯს ჩოლოყაშვილს, შალვას და ელიზბარს, მაშინ დიდად მხნედ გამოჩნდეს სამნივე ესე მოწამენი და უმეტეს ბიძინა ჩოლოყაშვილი სუფრაჯი წადიერად იღუწოდა წამებისათვის: განბასრეს მათ და გინებულ ჰყვეს სჯული მაჰმადისა. მაშინ ბიძინა ჩოლოყაშვილი განამხნობდა შალვას და ელიზბარს და ეტყოდა: „ნუ მოვმედგრდებით და ნუ შეუშინდებით, არამედ მივსცეთ თავი ჩვენი ქრისტესათვის სიკვდილსა, რამეთუ სიკვდილი უნებლიედ თანაგვაც და ვერავინ წინააღუდგების სიკვდილსა, აჰა, ჟამი ესე არს შესვლად სასუფეველსა შინა“, ერთხმობით სამთავე აღიარეს ქრისტეს სარწმუნოება და უარყვეს სჯული მაჰმადისა. ხოლო მათ მახვილებით

დაჭრეს იგინი ასოეულად და დახვრიტეს რომელიმე თოფითა და რომელთამე მახვილითა დაჭრნეს. და აღსასრული სარბიელი წამებისა მიიღეს და იქმნეს ვითარცა სხვანი პირველნი მოწამენი, გვირგვინოსან და აწ იხარებენ ზეცისა სასუფეველსა შინა“[140].

თეიმურაზისა და საქართველოს სხვა ერთგულ შვილთა თავდადებამ ქრისტეს სარწმუნოებისადმი იმ დროს ქვეყანა სრული გადაგვარებისაგან იხსნა. ქართველთა მთავარი ორიენტირი კვლავ სარწმუნოება და მამული იყო.

საუბედუროდ, მაჰმადიანურ სახელმწიფოებთან ომში თეიმურაზი დამარცხდა. ქართულმა სახელმწიფოებრიობამ თვისობრივად სხვა სახე მიიღო. აღმოსავლეთ საქართველოში სპარსთა ვასალურმა ქართულმა სახელმწიფომ (ქართულმა სამეფომ სპარსული სახელმწიფოს საზღვრებში) 1744 წლამდე იარსება, მას აღარ შეეძლო აშკარად გამოხატული ეროვნული სახე ჰქონოდა, რაც იმითაც გამოიხატა, რომ „ქართველობას“ ანუ „ქართულ ქრისტიანობას“ თავისსავე სამშობლოში არათუ არავითარი უპირატესობა არ ჰქონდა, არამედ ქრისტიანობის სხვა სექტებთან გათანაბრებული და დამცირებულიც კი იყო.

თეიმურაზის ცხოვრების ბოლო დღეების ქრონიკა, თანახმად ვახუშტისა, ასეთი ყოფილა: მას თავისი ამქვეყნიური ცხოვრება დაუტოვებია როგორც სქემოსან ბერს, შაჰის მიერ დაპატიმრებულს ქრისტიანობის დაცვისათვის, ამიტომაც მისი ცხოვრების დასასრული წმიდამოწამებრივია.

იმერეთის სკანდის ციხიდან თეიმურაზი ვახტანგ V შაჰნავაზმა ირანში გაგზავნა, სადაც შაჰი გარკვეულ დრომდე კარგად ეპყრობოდა: „მისრული თეიმურაზ პატივით შეიწყნარა ყეენმან შაჰ-აბაზ, ანადიმებდა და ანადირებდა თვისთა თანა და ნიჭვიდა მრავალსა. დღესა ერთსა ეტყოდა თეიმურაზს შაჰ-აბაზ, რათა დაუტეოს ქრისტე. ხოლო თეიმურაზ არცადათუ ისმინა. კვლავად ნადიმობასა შინა ეტყოდა ჭამასა ხორცისასა, რამეთუ იყო მარხვა, არც ესე ინება თეიმურაზ, განრისხნა შაჰ-აბაზ და შეაქცია თასითა ღვინო პირსა ზედა ხელითა თვისითა თეიმურაზს. იწყინა კადნიერება ესე თეიმურაზ... მეორე დღეს წარვიდა შაჰ-აბაზ და თეიმურაზ წარავლინა ასტარაბადს პატიმრად... ხოლო მისრული ასტარაბადს ბატონი თეიმურაზ მასვე ზამთარსა გარდაიცვალა, შემონაზონებული და სქემოსანი 1663. შემდგომად ევედრნენ კახნი მუნ მყოფნი, რათა წარმოიღონ გვამი თეიმურაზისა კახეთს... წარმოიღეს და მოიღეს ალავერდსა. მაშინ შეკრიბნენ კათალიკოს-ეპისკოპოსნი ქართლ-კახეთისათა ბრძანებითა მეფისა ვახტანგისათა და დაფლეს ალავერდს 1664“[141].

ტყვეთა სყიდვა

XVII საუკუნისათვის საქართველოში ტყვეთა სყიდვა გავრცელდა. ეს საშინელი და საზოგადო ცოდვა მანამდე ჩვენი ხალხისათვის უცხო იყო. „ფორმები, რომლებიც ამ მოვლენამ მიიღო ჩვენში, გაცილებით უფრო მძიმე და ამორალურია, ვიდრე ტყვეებით-მონებით ვაჭრობის ის ფორმები, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა

როგორც შუა საუკუნეებამდე, ისე შემდეგ – ახალ საუკუნეებში, მსოფლიოს რომელი კუთხეც არ უნდა ავიღოთ“[142].

ტყვეთა სყიდვის გავრცელება უჩვენებს, რომ ამ დროისათვის ჩვენი ხალხი მორალურად დაცემულა, თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ ტყვეთა სყიდვა უფრო გარეშე ძალთაგან იძულების შედეგად ხდებოდა და არა თავისუფალი ნებით.

სპარსეთმა და ოსმალეთმა აღნიშნული პერიოდისათვის ყველა თავისი მეზობელი ქვეყანა დაიპყრეს და უზარმაზარი იმპერიები შექმნეს, მხოლოდ ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეულების ურჩობას ვერ მოუხერხეს ვერაფერი. ამასობაში მოსკოვის რუსეთის სახელმწიფოც გაფართოვდა და ჩრდილო კავკასიის გამაჰმადიანებულ სპარსეთ-ოსმალთაგან ხელდებულ ქვეყნებს მოადგა. რუსეთის ერთმორწმუნე დაუმარცხებელ-დაუმორჩილებელი ქართული სახელმწიფოებრიობა მაჰმადიანური იმპერიების სერიოზულ შეშფოთებას იწვევდა.

საქართველო, ქართველი ხალხი სპარსეთ-ოსმალეთთან მუდმივ საომარ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, სწორედ ამიტომ განგებ თუ ქვეცნობიერად გადაწყვიტეს დაუმორჩილებელ, ფაქტობრივად ეკონომიკურ ბლოკადაში მოქცეულ საქართველოში (დასავლეთ საქართველოს მარილს, რკინასა და სხვა ნაწარმს გარკვეულ პერიოდში არ აწვდიდნენ) ქართული მოსახლეობის ჯანმრთელი ნაწილი ფულით შეესყიდათ და ქვეყანა მოსახლეობისაგან დაეცალათ. ამასვე გვიდასტურებს მისიონერთა აღწერილობაც. სპარსელ-ოსმალები საქართველოში მხოლოდ ქრისტიანს, ე. ი. ქართველს ყიდულობდნენ. სხვა სარწმუნოების მქონენი (ე. ი. არაქართველნი) მათთვის საინტერესო არ იყო, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ თათრები წინასწარ შემუშავებული გეგმით მოქმედებდნენ.

„იმის დასადასტურებლად, რომ სპარსელებს და თურქებს სწორედ ქრისტიანი ყმაწვილები აინტერესებდათ და არა სხვა, დონ ჯუსტი პრატოს მოაქვს ერთი მაგალითი: „გასულ წელს მეფე თეიმურაზს მადლობა უნდა გადაეხადა ერთ-ერთი სპარსელი ბატონისათვის, მისგან მიღებული ერთ-ერთი სამსახურისათვის. ამ მიზნით თეიმურაზმა იყიდა საქართველოს მეზობელ მხარეში მცხოვრებ კერპთაყვანისმცემელთაგან ოთხი ყმაწვილი და საჩუქრად გაუგზავნა იმ სპარსელს, მიიღო რა ისინი სპარსელმა, თუმცა ბიჭები იყვნენ თავისთავად ლამაზნი, მან მაშინვე შენიშნა, რომ ისინი კერპთაყვანისმცემლები იყვნენ და წამოიძახა: „არა, აბა მხოლოდ ერთი შეხედეთ, ვინ გამომიგზავნეს, მე მინდოდა მიმეღო ვინმე ქრისტიანი და არა კერპთაყვანისმცემელი, რომელიც მე თვითონ ბევრი მყავს“[143].

როსტომ მეფე-ხანმა, რომელიც სპარსელთა ნების უერთგულესი აღმსრულებელი იყო, სასწრაფოდ მოშალა მანამდე არსებული წესი თათრებისათვის საქართველოდან არაქრისტიანი მონების გაგზავნისა და შემოიღო ახალი – სპარსელებთან მონებად ქართველების გაგზავნისა.

როსტომ-ხანამდე სპარსელებმა ქართლის მეფე სვიმონს დაადეს ხარკად ტყვეების მონებად გაგზავნა. მართალია, სვიმონი იძულებული იყო რომ ხარკი ეძლია, მაგრამ სპარსეთში იგი ქართველების ნაცვლად ბრძოლების დროს ხელში ჩაგდებულ ტყვეებს და სხვა ქვეყნებში ნაყიდ მონებს აგზავნიდა. სვიმონი „...ამ წესით იქმოდა: ანუ ძეს ურიისასა, ანუ ნასყიდსა ანუ ოსთასა გაგზავნიდა, ხოლო ამან (ე. ი. როსტომმა) გამოიყვანა ქართველ გლეხთა, აზნაურთა, დიდებულთა ასულნი და

ვაჟნი და მას გაუგზავნა, ამიერითგან დაიდვა ესე და ყოველნი მეფენი საქართველოსანი ესრეთ ჰყოფდნენ, ვიდრე მოდღეინდელ დღემდე“[144], – წერს ბერი ეგნატაშვილი.

„და ამიერითგან შემოვიდა ზოგ-ზოგან ტყვის სყიდვა თავადებისაგან და რომელნიცა იყვნენ ობოლნი და ქვრივნი, გამოიყვანებდნენ და გაჰყიდნენ და გამრავლდა ცოდვა“[145]. ამასვე იმეორებს ვახუშტიც: „არამედ კვალად შესძინა როსტომ, რამეთუ სვიმონ მოყიდულთა ტყვეთა წარუვლენდა ყეენსა, ხოლო ესე გამოიყვანდა მთავართა და აზნაურთა შვილთა, ვაჟთა და ქალთა, და წარუგზავნიდა. ამისთა მხილველთა ქართველთა იწყეს იდუმალ ტყვის სყიდვა, ქვრივთა და ობოლთა, რამეთუ გამრავლდა სიბოროტე, ვინაიდგან არღარა იყო ზრუნვა სულიერი და არა ზრუნავდა მეფე სუფევისა და ქვეყანისათვის, გარნა განცხრომისათვის, ვითარცა წესი არს მაჰმადიანთა, ამისათვის მიიტაცეს მთავართა თვისთ თვისნი მხარენი, ქვეყანა-ციხე-სიმაგრენი, სამეფონი და დაბნები“[146].

„როგორც დონ ჯუსტი პრატო და ასევე სხვა კათოლიკე მისიონერები აღნიშნავდნენ, სპარსელები და თურქები ყველა საშუალებას მიმართავდნენ, რათა საქართველოდან წაეყვანათ ახალგაზრდები. ისინი მათ იყენებდნენ პირველ რიგში თავიანთი ლაშქრის გასაძლიერებლად და ასევე ამით დიდ ზიანს აყენებდნენ საქართველოს. აქ ხომ ათეულ და ასეულ ყმაწვილზე არაა ლაპარაკი, არამედ ათასობით ახალგაზრდაზე, რომლისაგან საქართველო განუწყვეტლივ იცლებოდა და ქვეყანა ნადგურდებოდა.

წარმოდგენაც კი ძნელია, – წერს დონ ჯუსტი პრატო – თუ რამდენად დიდია სპარსეთისა და კონსტანტინოპოლელი თურქების სიხარბე ყმაწვილი ქრისტიანებისადმი. ამ მხარეებში ვერავინ ბედავს გადაიყვანოს ბიჭები ერთი ადგილიდან მეორეში, მაშინაც კი, როდესაც მას მიჰყვება საკუთარი მამა. მცირე მოწყალების ფასად (სპარსელები და თურქები) ართმევენ მათ ბავშვებს, არა მარტო იმიტომ, რომ იყოლიონ ბავშვები, არამედ იმ მიზნით, რომ აიძულონ ისინი უარი თქვან ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე, რომელიც მეტად სძულთ“[147].

მისიონერების დაკვირვებითაც ჩანს, რომ სპარსელებსა და თურქებს საქართველოდან ტყვეთა სყიდვა ქრისტიანობისა და ქართველობის აღმოფხვრისათვის ნებავდათ.

ქართველები მასობრივად გაჰყავდათ ტყვე-მონების სახით. არა მარტო სპარსეთისა და თურქეთის ცენტრალური ოლქები, არამედ პროვინციებიც (ეგვიპტე, ერაყი და სხვა) სავსე იყო ქართველი მონებით.

ევლია ჩელებს ქართველი ტყვეები შეუძენია თავრიზში, ახალციხეში, ყარსში, არზრუმში, ბაქოში, ერევანში და სხვაგან.

„თავრიზის ხანს ევლიას სიმღერა მოეწონა და „ერთი ქართველი ბიჭი“ უბოძა. ევლია ჩელები აღნიშნავს, რომ მას აჩუქეს: ახალციხის განმგებელმა საფარ-ფაშამ „ორი ქართველი ბიჭი“, ყარსის ფაშამ – „ორი ქართველი ბიჭი“, არზრუმის ფაშამ – ორი „ქართველი მონა“, სეილი ფაშამ – „ორი ქართველი ბიჭი“, ვარდარ ალი-ფაშამ – ერთი „ქართველი ბიჭი“, მურთაზ ფაშამ – „ქართველი მონა“, ბაქოში – „ქართველი ბიჭი“... ერევნის ხანმა არზრუმის ფაშას მისი ხელით საჩუქრებთან ერთად ექვსი „ქართველი ბიჭი“ გაუგზავნა, თავრიზის ხანმა არზრუმის ფაშას ორი „ქართველი ბიჭი“ გაუგზავნა...“[148]. ქართველი მონები არა მარტო მაჰმადიანთა,

არამედ იუდეველთა და გრიგორიანთა ოჯახებშიც ჰყავდათ. გიუდენშდეტი აღნიშნავს, რომ ქართველები, რომლებსაც „ენასთან ერთად სარწმუნოებაც დაუკარგავთ“, მრავლად ყოფილან კავკასიელ არაქართველ მთიელთა შორისაც. ისმის ძალზე მნიშვნელოვანი კითხვა, რომელსაც რატომღაც ყურადღება არ ექცევა, ტყვეებად გაყიდულნი, ანუ არამართლმადიდებლურ გარემოში მცხოვრები ქართველები ეროვნებას ჰკარგავდნენ თუ ინარჩუნებდნენ?

ქართველები ჰკარგავდნენ ეროვნებას და სხვა ხალხებთან სრულ ასიმილაციას განიცდიდნენ. სპარსეთში სპარსელები ხდებოდნენ, ოსმალეთში – თურქები, ეგვიპტესა და ერაყში – არაბები, გრიგორიანულ ოჯახებში – სომხები, იუდეველთა შორის – ებრაელები, ხოლო კათოლიკეთა შორის – „ფრანგები“.

1628 წელს გორში მოსულმა ავგუსტინელმა ბერმა პატრი ამბროზიმ, 1640 წელს რომში გაგზავნა მოხსენება, რომელშიც კერძოდ წერს: „ამ ქრისტიანების ქვეყანაში კვალად შეიძლება ბევრი კეთილის ქმნა რამდენიმე მამულ-სოფლების ყიდვით, როგორადაც შვრებიან სომხები, რომლებისაც თუმცა დიდი სიმძულვარე აქვთ ქართველებს სარწმუნოების საქმეში, მაგრამ რაკი მათი ხელქვეითი გახდებიან, ბევრი მათგანი გადადის სომხების წესზედ. ამაზედ უარესიც ვნახეთ – ზოგიერთმა საქართველოში მცხოვრებმა მდიდარმა ურიებმა გააურიავეს რამდენიმე თავიანთი ყმა და მოსამსახურე“[149].

როგორც ევროპელი მისიონერების დაკვირვება უჩვენებს, ქართველები (ამ შემთხვევაში ყმა (მონა) - მოსამსახურენი) თვით საქართველოშივე ჰკარგავდნენ ეროვნებას, მით უმეტეს უცხოეთში, მათთვის მართლმადიდებლობის დაკარგვა ეროვნების დაკარგვას უდრიდა, რის ფასადაც ხშირად დიდ თანამდებობებსაც იღებდნენ.

„განსაკუთრებით სპარსეთში ბევრი იყო ქართველი: „დღეს მთელი სპარსეთი სავსეა ქართველებით – რჯულგანდგომილებით, წერს დონ ჯუსტი პრატო, – მათ ხელშია ყველა დიდი თანამდებობაც კი სახელმწიფოში“[150].

„სპარსელთა სისხლი გაკეთილშობილებულია ორი ეროვნების – ქართველების და ჩერქეზების სისხლით, რომლებიც ყველა სხვა ხალხზე ლამაზები არიან. სპარსეთში თითქმის არ არის არც ერთი წარჩინებული, რომლის დედა ქართველების ან ჩერქეზების შთამომავალნი არ იყოს“[151]. ტყვეთა სყიდვა, რომელშიც ადგილობრივი თავად-აზნაურები აქტიურად მონაწილეობდნენ, ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა. ფრანგი მოგზაურის ჟან შარდენის ცნობით, XVII ს-ში ყოველწლიურად მარტო სამეგრელოდან 3 000 ტყვე გაჰყავდათ ოსმალეთში, სადაც ახალგაზრდა ვაჟებს იანიჩართა რაზმში რიცხავდნენ, ახალგაზრდა ქალებს სულთნისა და მისი ფაშების ჰარამხანებში აგზავნიდნენ. ხოლო ხანში შესულებს მონებად ჰყიდდნენ. ოსმალების წარჩინებულთა სასახლეებში იმ დროისათვის მრავლად იყვნენ გაყიდული ქართველები, ტყვეებით ვაჭრობამ დასავლეთ საქართველოში განსაკუთრებით მძიმე ხასიათი XVII ს-დან მიიღო. „იმერეთის მეფეებს, თუ გურიისა და ოდიშის მთავრებს დამპყრობელი ქვეყნებისათვის (თურქეთი, ირანი) პერიოდული თუ ერთდროული ხარკი ხშირად ადამიანთა (ქალ-ვაჟთა) განსაზღვრული რაოდენობით უნდა გადაეხადათ. ამავე დროს მთავრებსა და დიდებულებს თავიანთი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, საჭირო უცხო საქონელიც ტყვეებზე გადაცვლით უნდა შეეძინათ“[152].

როგორც ითქვა, სპარსეთმა და ოსმალეთმა საგანგებო პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური პირობები შექმნეს, რომელიც ქართველებს აიძულებდა საგარეო ვაჭრობის ძირითად ფორმად ქართველების მონათა ბაზარზე გაყიდვა ექციათ.

„...რიზე, გონია და ტრაპიზონიდან მოდის მრავალი თურქი ვაჭარი. მათ მოაქვთ ბლომად ფული და ტანისამოსი, რაც ფრიად ეჭირვება აქაურ ხალხს. თურქები კი სამაგიეროდ მხოლოდ ტყვეებს თხოულობენ. ამიტომაც აქ მოჰყავთ თურქებზე ტყვედ გასაყიდად ქართველებიც და აფხაზებიც. ყველანი ისე არიან დახელოვნებული ამ ხელობაში,რომ ადვილად იპარავენ,როგორც მამაკაცებს,ისე დედაკაცებს, დიდებსაც და პატარებსაც. ზოგჯერ ასეთი ავაზაკები ღამე თავს დაესხმიან მეზობლის სახლს, შეტეხენ ძალით სახლის კარს, შებოჭავენ, ვისაც კი შიგ იპოვიან და პირდაპირ ქობულეთში გააქანებენ თურქებზე გასაყიდად“[153], „ტყვის ასეთ ვაჭრობას დაბალი ფენის წარმომადგენელნი აწარმოებდნენ“[154].

ჟან შარდენის ცნობით, „ტყვეთა სყიდვამ“ სამეგრელოს 40 000-იანი მოსახლეობა 1640-იანი წლებიდან მოყოლებული სულ რაღაც 30 წლის განმავლობაში 20 000-მდე შეამცირა[155].

ქართველობა ძალზე მწარედ განიცდიდა ტყვედ გაყიდვას, რასაც, როგორც წესი, თან ერთვოდა ქრისტიანობის დათმობა, ეს კი ოჯახსა და სახლ-კარის დაკარგვაზე მეტად ამწარებდა და სასოწარკვეთაში აგდებდა ადამიანებს. „პატრი იოსებ რომაელი 1675 წელს რომში გაგზავნილ წერილში წერს: „...უმანკო ბავშვებს, თუ ვაჟებს და ქალებს, სავაჭრო მოედანზე ჰყიდიან ოხერ ფასად, რათა მით დააკმაყოფილონ ოსმალების უწმინდური მადა, გვესმის და ვხედავთ მათ ჟღავილს და ტირილს. ამ დროს ზოგი მდინარეში თავს იგდებს, ზოგი თვალებს ითხრის და ზოგიც ცხვირს იჭრის, რათა ურწმუნოებმა აღარ იყიდონ და წმიდა სარწმუნოება არ დაატოვებინონ“[156].

კიდევ უფრო მეტიც, სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნილი ხალხის ერთი ნაწილი, დარწმუნებული შვილების ტყვეებად წაყვანასა და გათათრებაში, მზად იყო მათ დასახოცად, ოღონდ მათი გათათრება თავიდან აეცილებინა. „ყველა თათრის ხელთ არის და თათრდება. ასე შეიქმნა ოდიში. კაცები ასრე შეჭირვებაში არიან, რომ შვილი რომ ეყოლებათ, მოარჩობენ თავის ხელითა – თათარს მისცემენო, იმის გულისათვის ჩვენ მოვკლავთო ჩვენი ხელითაო“, – წერდა XVII ს-ში ერთი რუსეთში გადახვეწილი ქართველი[157].

ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს: „არც ერთ ომს, არც ერთ უცხოელ დამპყრობელს ხმლით იმდენი ზარალი არ მიუყენებია საქართველოსათვის, რამდენიც ამ „მშვიდობიან“ ტყვეთა სყიდვამ მიაყენა მას“[158].

მაგრამ საქართველოს აზარალებდა არა მარტო „მშვიდობიანი” ტყვეთა სყიდვა, არამედ ომის დროსაც დატყვევებული ქართველების გადასახლებაც სპარსეთ-ოსმალეთსა და სხვა ქვეყნებში. შაჰ-აბას I-მა აღმოსავლეთ საქართველოში ზედიზედ სამი ლაშქრობის დროს (1613-1617 წ.წ.),დონ ჯუსტო პრატოს ცნობით, 60 ათასი ოჯახი წაიყვანა საქართველოდან, თითო ოჯახი არანაკლებ ოთხ სულს გულისხმობს. აქედან, მისივე ცნობით, 1633 წლისათვის ამ რიცხვიდან დარჩენილი იყო მხოლოდ 20 ათასი ოჯახი, დანარჩენი დაიხოცა. ამრიგად, განაგრძობს დონ ჯუსტი პრატო, „ქართველების შემწეობით სპარსეთი გამდიდრდა...“[159].

კახეთიდან „...1614 წელს სპარსელებმა ტყვედ წაიყვანეს 30 ათასი კაცი... ხოლო 1616 წელს დახოცეს 70 ათასი და ტყვედ ჩაიგდეს 130 ათასი კაცი (ისქანდერ-ბეგ მუნში, აბასის ისტორია, თეირანი, 1971, გვ. 875, 900)... 1625 წლის აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ კახეთიდან 100 ათასამდე კაცი იქნა გადასახლებული ირანში“[160].

მრავალი მკვიდრი ქართველი საქართველოს სხვადასხვა მხარეში – საინგილოში (აღმოსავლეთ კახეთში), დვალეთში, აფხაზეთში - ჩრდილო კავკასიიდან შემოსული ტომების ტყვეებად, მონა-შინაყმებად გადაიქცა. თვით საქართველოს შუაგულშიც ქართველები არამართლმადიდებელი ბატონების (მაჰმადიანების, გრიგორიანების) მონები და შინაყმები ხდებოდნენ, ყველა შემთხვევაში ქართველები ეროვნებას კარგავდნენ.

„ამ მხრივ საინტერესო ჩანს მაკარი ანტიოქიელის ცნობა, რომელიც XVII ს-ის 60-იანი წლების დასავლეთ საქართველოში არსებულ მდგომარეობას აგვისახავს: „მთელი ვაჭრობა ქართველთა ხელქვეითი სომხების, ებრაელების და ზოგიერთი ბერძნის ხელთაა. ეს ვაჭრები, მიუხედავად იმისა, რომ ამა თუ იმ ნივთს ქართველებთან ყიდიან ორჯერ და სამჯერ უფრო ძვირად, სარგებლობენ მათი პატივისცემით, ეს სომხები და ებრაელები წარმოადგენენ მდიდართა კლასს საქართველოში, და მათ წინაშე ყველა ქართველი დავალებულია განურჩევლად წარჩინებულობისა და მმართველობისა. ყოველ ამ ვაჭართაგანს ოჯახში ყავს ქართველი გოგო-ბიჭი მსახურად, რომელსაც როგორც უნდა ისე ექცევიან“[161].

ასევე იყო აღმოსავლეთ საქართველოშიც. ცნობილია, რომ როსტომ-ხანის მეფობისას თბილისის მმართველობა სომხური (გრიგორიანული) სარწმუნოების მქონე მოქალაქეებმა ჩაიგდეს ხელში (თუმცა, როგორც ჩანს, წარმოშობით ქართველები იყვნენ). სომეხ მოქალაქეთა ოჯახებში, ჩვეულებრივ, მრავალი ქართველი ყმა – შინამოსამსახურე და ყმა ხელოსანი (ფეიქრები, მესანთლე, მექუდეები, ხელითმოვაჭრენი, მხერხავნი, მებაღენი და სხვა) ჰყავდათ.

„მართლაც, მოქალაქეები თუ მსხვილი ვაჭრები საქართველოს ქალაქებში მნიშვნელოვან ქონებას იძენდნენ... ყალოიანთ გიორგის თბილისის მარტო ერთ უბანში 6 დუქანი ჰქონდა, დუქნების გარდა იგი ქალაქში ყმებსაც იძენდა, მაგ., 1742 წელს მან დავით თარხნიშვილისაგან იყიდა ყმა ერთაწმინდელი ხუციშვილი პაპუნა... თბილისის ვაჭარი ქალაქში იძენდა დუქნებს, ბაღებსა და ყმებსაც... ხელოსნებსაც და ამასთან მართლმადიდებლური სარწმუნოებისას“[162].

როგორც ცნობილია, გრიგორიანი მებატონის ყმა-შინამოსამსახურენი, თუ ყმა-ხელოსნები გრიგორიანობას იღებდნენ, რის შედეგადაც ქართველობას კარგავდნენ და სომხდებოდნენ. ჩანს, ასეთივე იყო სხვა ეროვნების მებატონეთა ხელქვეითი ქართველების ბედი. როგორც ზემოთ, მისიონერის წერილში იყო აღნიშნული, იუდეური სარწმუნოების მებატონის ხელქვეითი ქართველები – ებრაელდებოდნენ. მისიონერებსაც ჰყავდათ ქართველი ტყვე – შინამოსამსახურენი, რომლებსაც კათოლიკურ სარწმუნოებას აღებინებდნენ. ასე „გაფრანგებული“ ქართველები „თავისუფლდებოდნენ“ და წარმატებითაც კი მოღვაწეობდნენ კათოლიკური სარწმუნოების გავრცელებისათვის სხვადასხვა ქვეყანაში.

ჩანს, ასევე ყოფილა აფხაზეთში. ჩრდილო კავკასიიდან ჩამოსული მთიელი ტომები, რომლებსაც უცხოელები ხშირად „აბაზებს“, ხოლო ქართველები ინერციით „აფხაზებს“ უწოდებდნენ, თავს ესხმოდნენ ოდიშს. მრავალი დატყვევებული ქართველი აფხაზეთში მიჰყავდათ.

„არქანჯელო ლამბერტის ცნობით: „იმ დროს, როცა დადიანი (ლევან II) გართული იყო თავისი ძმისაგან დაწყებული ამბოხის დაცხრომით, აფხაზები სულ თავს ესხმოდნენ სამეგრელოს საზღვრებს, რომელიც თითქმის სრულიად გააოხრეს, მაცხოვრებლები დაატყვევეს და აფხაზეთში გადაასახლეს“[163].

„აფხაზთა თავდასხმები ოდიშზე განსაკუთრებით გაძლიერდა XVII ს-ის ბოლოს. XVII ს-ის 60-იანი წლებიდან თანდათან გაძლიერებას იწყებენ აფხაზეთის მთავრები – შერვაშიძეები, რომლებიც ოსმალეთის მოხარკეებად ითვლებოდნენ. აფხაზეთის მთავრებმა თანდათან დაიკავეს ტერიტორია მდინარე კოდორიდან ენგურამდე. ამ ტერიტორიაზე მთლად მოსპეს ადგილობრივი მოსახლეობა. ვინც შიმშილს, მახვილს და ავადმყოფობას გადაურჩა, ოსმალეთში გაჰყიდეს ტყვეებად, ხოლო ამ ტერიტორიაზე აფხაზები დასახლდნენ“[164].

როგორც აღინიშნა, აფხაზეთში ჩამოსახლებული ადიღეური ტომები, რომელთაც ისტორიულ-გეოგრაფიულ პროვინცია აფხაზეთში დამკვიდრების გამო ქართველები – „აფხაზებს“ უწოდებდნენ, მრავლად იტაცებდნენ საქართველოს სხვა პროვინციებიდან ტყვეებს. გარდა ამისა, ძველქართულ პროვინცია აფხაზეთში შეუძლებელია სრულიად ამოწყვეტილიყო მკვიდრი ქართველი მოსახლეობა. მეცნიერის განცხადება „ამ ტერიტორიაზე მთლად მოსპეს ადგილობრივი მოსახლეობა“ (იგულისხმება ოდიში, ენგურის მარჯვენა სანაპირო კოდორამდე), შეიძლება არ იყო სრული ჭეშმარიტება. უფრო საგულისხმოა, რომ მომხვდურმა გაბატონებულმა მთიელებმა მკვიდრი ქართული მოსახლეობის გადარჩენილი ნაწილი დაიმონეს და შინაყმებად და შინამოსამსახურეებად აქციეს, ამას უნდა მიუთითებდეს ის, რომ აფხაზეთის მოსახლეობის საკმაოდ დიდ დამონებულ ნაწილს „ახოიუ“ – ქართველები, „აგირუა“ – მეგრელი და „აგური“ – გურული შეადგენდა.

ქართული მოსახლეობის დაბალი ფენა (გლეხობა) აფხაზეთში გადაიქცა ჩამოსახლებული და გაბატონებული მთიელების მონებად, შინაყმებად. ამიტომაც უწოდებდნენ მათ „აგირუა“ „აგურს“ (ეს სიტყვები როგორც აღინიშნა, „მეგრელს“ და „გურულს“ აფხაზურად ნიშნავდა, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ სიტყვების ფუძე „გრ“ („გირ“, „გურ“) „ქართველის“ აღმნიშვნელად ამავე დროს მრავალი ერის მეტყველებაში გამოიყენებოდა („გურ-ჯი“, „გეო-რგიენ“). ამასთანავე დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის უდიდესი ნაწილის თვით სახელწოდებაში - „მარგველი“, გურული, მეგრელი, აღნიშნული ფუძე „რგ“ – ფიგურირებს, რაც ფუძე „გრ“-ს ვარიანტია. აღნიშნულ პერიოდში იმერეთის მეფე თავისი ქვეყნის მოსახლეობას უწოდებდა არა „იმერლებს“, არამედ „მარგველებს“. მაგალითად, იმერეთის მეფე გიორგი ერთ მომენტთან დაკავშირებით ამბობს – „...წალდნი აქვთ მრავალთ ჩვენთა მარგველთაცა“[165]. ე. ი. ნაჯახები (წალდები) ჩემი სამეფოს მოსახლეობას ანუ მარგველებსაც აქვთო. „გრ“-„რგ“ ქართველთა თვითსახელწოდების ეთნოფუძეა[166].

ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით აფხაზური „აგირიუა“ და „აგური“ არა მარტო მეგრელს და გურულს, არამედ საერთოდ ქართველს – გურჯს უნდა

აღნიშნავდეს. ასე უწოდებდნენ ქართველებს თურქები, ამიტომაც აფხაზების შინაყმები „მუშები“, „მზარეულები“, „საჭმლის მომმზადებლები“ (მოსამსახურენი) და სხვა, ეროვნებით ქართველებს (მკვიდრ-დამონებულ ანდა მოყვანილ დატყვევებულთ) წარმოადგენენ. მათ ასევე „ახოიუ“ ეწოდებოდათ.

საერთოდ „ახოიუ“ აფხაზეთის გლეხობის ერთ-ერთ კატეგორიას წარმოადგენდა, აფხაზეთის მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენდა. „ტერმინი ახოიუ ნიშნავს „საჭმლის მომმზადებელს“ (მოსამსახურეს). ამ ტერმინს თარგმნიან აგრეთვე „მუშის“ ან „მზარეულის“ მნიშვნელობით. სამურზაყანოში „ახოიუ“ „დოლმახორედაც“ იწოდებოდა (დოლმახორე „ახლოს, მახლობლად მცხოვრებს“ ნიშნავს). ტერმინ ახოიუში ასახულია მისი თავდაპირველი და მთავარი მოვალეობა, რომელიც შემდეგ მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ახოიუს ზოგჯერ უწოდებენ „აგირუას“ (მეგრელი) ან კიდევ „აგურს“ (გურული)“[167].

ახოიუ ბეგარის გადამხდელი გლეხია, მებეგარეა. „ახოიუ მებეგარეს პირადი თავისუფლება დაკარგული აქვს და უფრო მძიმე უღელი ადევს, ვიდრე ამაცურაზკუს, მათი რიგების შევსება ხდებოდა ტყვე ან ნაყიდი გლეხების მიწაზე მიმაგრებით“[168]. ასე თუ ისე, ქართველები მთიელი ტომების „მონები“ ხდებოდნენ. ასე იყო არა მარტო აფხაზეთში, არამედ საინგილოშიც, სადაც დაღესტნელებმა აღმოსავლეთ კახეთის ქართველი გლეხობა დაიმორჩილეს. ასევე იყო შიდა ქართლის მთიანეთშიც, რომელსაც შემდგომში დვალეთ – „ოსეთი“ ეწოდა.

როგორც ითქვა, ტყვეთა სყიდვის ცოდვამ საქართველოში ჩამოყალიბებული სახე XVII საუკუნეში მიიღო. ქართველი მემატიანეები მიიჩნევდნენ, რომ ამ უბედურების ფუძემდებელნი აღმოსავლეთში როსტომ მეფე-ხანი[169], ხოლო დასავლეთ საქართველოში ლევან დადიანი იყვნენ. „ამას ჟამსა შემოიღო ლევან დადიანმა ტყვის სყიდვა და თავის დახსნა, რამეთუ არა იყო მანამდე სყიდვა ტყვისა“[170]. ქართველი მემატიანეები დაბეჯითებით მიუთითებდნენ, რომ ლევან დადიანამდე და როსტომ-ხანამდე ქართველები ტყვეებად არ იყიდებოდნენ. ლევან დადიანის შესახებ ბერი ეგნატაშვილი ამბობს – „აჰა, რისხვა ღმრთისა ულხინელი მოქმედთა ამის ბოროტისათა, რამეთუ მან განაწესა ბოროტისა მის მტერისა მიერ წარმოთხეული გესლი იგი იუდაებრივი, რომელმაც განყიდა ვერცხლად შემოქმედი და მოძღვარი თვისი. მიერითგან განეთესა განსყიდვა უსჯულოთა ზედა ტყვეთა ქრისტეს – ნათლისღებისათა და წინააღმდეგობათა ღმრთისათა კაცთა მყოფთა სანახებთა იმერთა, ოდიშართა და გურიელთასა, რომელი ნუ ყოს ღმერთმან საქმე ქართლსა ზედა ბოროტი იგი. ხოლო მუნ უფროსად და უმეტესად განმრავლდა და გარდაემეტა ცოდვა იგი ვიდრე დღეისადმი, ჰოი ჩემდა, რამეთუ თვით მუნ – მყოფნი, მღვდელმთავარნიცა და სამღვდელოთაგანნი შეირინნეს ბოროტითა მით სენითა, რამეთუ არა იყო პირველ ლევან დადიანისა და ალექსანდრესა, ამათთა ჟამთა შინა შემოვიდა წარსაწყმედელად სულთა მათთა რამეთუ ესრეთ იქმნა...“[171].

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, მემატიანე ტყვეთა სყიდვის დაწყებას ალექსანდრე იმერთა მეფის და ლევან დადიანის დროისათვის მიუთითებს. ეს მემატიანე იმასაც აღნიშნავს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში ნათელღებული (მონათლული) ქრისტიანების (ე. ი. ქართველების) მონებად გაყიდვა თუ გაცემა

როსტომმა შემოიღო. ყველა შემთხვევაში XVII საუკუნის I ნახევარი იგულისხმება. ამიტომაც ცნობილი საეკლესიო კრება, რომელზედაც ტყვეთა სყიდვა იქნა აკრძალული, საფიქრებელია, რომ სწორედ XVII საუკუნის დასაწყისში შედგა, როგორც ეს მიაჩნია ვახუშტი ბატონიშვილს, ხოლო თუ ეს კრება, რომელმაც „კათალიკოზთა სამართლის“ სახელწოდებით ცნობილი კანონები გამოსცა, XVI საუკუნის შუა წლებში შედგა, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ჩვენს წმიდა დედაეკლესიას ამ უსაშინლესი ცოდვის ნიშნების აღმოჩენისთანავე განგაში აუტეხავს და ცდილა ძირშივე აღმოეფხვრა იგი. დასავლეთ საქართველოში მოწვეულ საეკლესიო კრებაში ქართლის კათალიკოსი, აფხაზეთის კათალიკოსი და იმერ-ოდიშის ყველა ეპისკოპოსი მონაწილეობდა. საქართველოს კათალიკოსი კრებას, როგორც ქართული ეკლესიის მამამთავარი, ესწრებოდა. „კრების მოწვევა და კანონთა დასხმა, ე.ი. სჯულის დადება, მისი თანხმობითა და სანქციით მოხდა“[172].

„კათალიკოზთა სამართალი მთელ საქართველოში მოქმედი საეკლესიო სჯული იყო... აღნიშნული არაა კრების მოწვევის ადგილი, მხოლოდ ნათქვამია, რომ „შემოვიკრიბენით ყოველნი ეპისკოპოსნი აფხაზეთისანიო“. იმ დროს საკათალიკოსო ტახტი ბიჭვინთაში იყო. უფრო გვიან (1657 წ.) ოსმალთა მძლავრობის გამო ტახტი ბიჭვინთიდან გადატანილი იქნა გელათში. გაურკვეველი რჩება, სად შედგა კრება - ბიჭვინთაში თუ გელათში“[173].

თუ საეკლესიო კრება 1543-1549 წლებში შედგა, როგორც კ. კეკელიძე ფიქრობდა[174], მაშინ, ცხადია, ბიჭვინთაში იქნებოდა მოწვეული, კერძოდ, „სამართალი კათალიკოზთაში“ ნათქვამია: „ქ. სახელითა ღვთისათა მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ყოვლისა საქართველოისა კათალიკოზმან პატრიარქმან მალაქია; მე, ქრისტეს მიერ კურთხეულმან აფხაზეთის კათალიკოზმან მამამთავარმან ევდემონ, დავსხედით და შევკრიბენით ყოველნი ეპისკოპოსნი აფხაზეთისანი.

და დიდი სიყმილი მოვიდა ცოდვათა ჩვენთაგან, მრავალი უწესობა და უჯერო საქმე შემოვიდა: კაცის კვლა, კაცის სყიდვა, ეკლესიის კრეხვა და უხვედრობა...

და სჯულის კანონიცა ბრძანებს:

კაცის სყიდვისა ესე გავაჩინეთ:

1. ქ. რამან კაცმან გაყიდოს, ანუ დიდმან, ანუ მცირემან, ანუ თავადმან, ანუ აზნაურმან და ან გლეხმან, წმიდათა კრებულთაგან შეჩვენებული იყოს და განხდილი.

რასაც კაცს მართლით განკითხვითა და გამოძიებითა კაცის სყიდვა გამოაჩნდეს, თუ ის კაცი დაიხსნას და მოიყვანოს მისსა საყდარსა და ეპისკოპოსს დაუურვოს, რა ერთიც ძალ-ედვას, დამკლების უფალსაცა დაუურვოს.

და თუ ვერ მოიყვანოს, ვინ გინდა ვინ იყოს, თავადისშვილი უნდა აზნაურიშვილი, უნდა გლეხი, მაშინაც ვერამ საქმემ ვერ იხსნას, უკანონოდცა არს, ძელსა მიეცეს.

და ვინც ქრთამი აიღოს და არ ჩამოარჩოს, შეჩვენებულ იყოს წმიდათა კრებულთაგან და კანონსამცა ქვეშე არის წმიდათა მოციქულთასა“[175].

კრების განჩინებას, აღნიშნულის გარდა, აქვს შემდეგი ქვეთავები – „ეკლესიის მკრეხველთათვის ესე განგვიწესებია“, „ეპისკოპოსის საქმე ესე გაგვიჩენია“, „მეფის ღალატსა ასრე იქმნას“, „კათალიკოზისა და ეპისკოპოსის გინებისათვის“, „ულირსი მღვდლის კურთხევისათვის“, „მრუდად გამოკვლევისა და გამართლებისათვის“, „საყ-

დრის მამულის გამოხუმისათვის“, „სჯულის გამთავებელთა და გარდამავალთათვის“, „რძლის შერთვისათვის“.

კანონებს ხელს აწერენ – აფხაზეთის კათალიკოსი, ქუთათელი მიტროპოლიტი, გაენათელი მთავარეპისკოპოსი, მამა – ჭყონდიდელი, ბედიელი მიტროპოლიტი, მოქველი მთავარეპისკოპოსი, დრანდელი მიტროპოლიტი, ცაგერელი მამათ-მთავარი, ხონელი მთავარეპისკოპოსი, ნიკორწმიდელი ეპისკოპოსი, ჩიშელი (ცაიშვილი) მამამთავარი[176].

სამწუხაროდ და სავალალოდ, ტყვეთა სყიდვას საეკლესიო კრების აკრძალვამ ვერაფერი უშველა. ობიექტური პირობების წინააღმდეგ შეუძლებელი იყო რაიმეს მოქმედება. ქართველი ტყვეებით, როგორც აღინიშნა, სავსე იყო სპარსეთ-ოსმალეთი.

„...პიეტრო დელა ვალეს გადმოცემით, იმდენად ბევრნი ყოფილან ტყვედ წაყვანილი ქართველები, რომ „არა იპოვება არც ერთი სახლი მთელ სპარსეთში, რომელიც სავსე არ იყოს ქართველი დედაკაცებით და მამაკაცებით“. „რა მდგომარეობა მოჰყვა ამ საზარელ გადასახლებას, გაწყვეტა-ულეტა, რამდენი სიკვდილი ნამდვილი გაჭირვებისაგან, რა გახრწნა, რა ძალდატანება, რამდენი ჩვილი ყმაწვილი თავიანთ მამებმა დაახრჩვეს ან წყალში გადააგდეს სასოწარკვეთილებისაგან, რამდენი სხვა მოჰკლეს სპარსელ ჯარისკაცებმა, იმიტომ, რომ სასიცოცხლო არ იყვნენ, რამდენი ძალად მოგლიჯეს დედის ძუძუს და დააგდეს შარაზე მხეცების საჭმელად ან მხედრობის ცხენებისა და აქლემების სასრესად“[177].

„შაჰ-აბასის მიერ წინასწარ შერჩეულ ადგილზე საქართველოდან აყრილი მოსახლეობის ჩასახლების შემდეგ, ბუნებრივია, დადგა საკითხი მათი გამაჰმადიანებისა. სპარსელი ისტორიკოსის – ისქანდერ მუნშის ცნობებით დასტურდება, რომ 1621 წლამდე ფერეიდნის ქართველებს ქრისტიანული სარწმუნოება ჰქონდათ... ხელმწიფის მიზანი იყო ქრისტიანთა მიერ აქ აგებული ტაძრები მიზგითებად ექცია და იქიდან მუეძინის ხმა გამოსულიყო, რაც დიდად შეუწყობდა ხელს მათ გაბედნიერებასო.

ფერეიდანში განსაკუთრებით დიდი წინააღმდეგობა გაუწევიათ შაჰის წარმომადგენლებისათვის ქართველ სასულიერო პირებს, ეპისკოპოსებს, ბერ-მონაზვნებს და მღვდლებს, ბოლოს ისინი იძულებულნი გამხდარან ეღიარებინათ მაჰმადიანური სარწმუნოება. ქრისტიანებმა, – შენიშნავს ისქანდერ მუნში, – „ზიზღით შედგეს ფეხი მუსულმანობაში“. ეპისკოპოსებსა და მღვდლებს ართმევდნენ სახარებას და სხვა საღმრთო წიგნებს და აიძულებდნენ მათ გამაჰმადიანებული ფერეიდნელებისათვის ესწავლებინათ ყურანი და შარიათის კანონებიო“[178]. (საფიქრებელია, რომ ფერეიდნელმა ქართველებმა სხვა გამაჰმადიანებული ქართველებისაგან განსხვავებით ქართული ენის შენარჩუნება იმის გამო შეძლეს, რომ მათ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ქართველი სამღვდელო პირები, ყოფილი ქრისტიანები ყურანსა და შარიათს ზიზღით ასწავლიდნენ. მაშინ, როცა სხვა ქვეყნებში ქართველებს ფანატიკოსი მოლები უნერგავდნენ მაჰმადიანობას). საბოლოოდ უნდა ითქვას, რომ, როგორც აღინიშნა, ქართველთა მასობრივად ტყვეებად გადაქცევას შედეგად მათი დენაციონალიზაცია, განსაკუთრებით კი გათათრება და გაგრიგორიანება-გასომხება მოსდევდა.

თავი XVI

ქართული ეკლესია XVIII საუკუნეში

„დედაე ღვთისათ! ეს ქვეყანა შენი ხვედრია...
რაცა ტანჯულა ეს ქვეყანა, ტანჯვად ყოფა,
მოეცი ძალი დაეხმარომილსა კვლავ აღდგომისა.“

ილია ჭავჭავაძე

ბრძოლა „მამოხსნისა“ და „აღდგომისათვის“

XVIII საუკუნის დასაწყისში ქართველთა შორის, რომელთაც ივანე ჯავახიშვილის სიტყვით, ეროვნული განსაცდელის თავიდან ასაცილებლად მთელი თავიანთი სულიერი ძალების მოკრება შეძლეს, პოპულარული გახდა დევიზი: „აღდგომა და გამოხსნა“.

„ქართველები ვახტანგ VI-ის მეთაურობით „გამოხსნაში“ გულისხმობდნენ მაჰმადიანი ქვეყნებისაგან თავის დაღწევას, ხოლო „აღდგომაში“ საქართველოს ტერიტორიულ გაერთიანებას ქრისტიანული ქვეყნების თანადგომით“[1].

რა მდგომარეობაში იმყოფებოდა საქართველო XVIII საუკუნის დასაწყისში? მართალია, არსებობდა ქართული სახელმწიფოებრიობა, მაგრამ აღმოსავლეთი საქართველო ირანის ვასალურ ქვეყანას წარმოადგენდა. ქალაქებში ძირითადად ირანული გარნიზონები იდგა (ციხესიმაგრეებში), ქვეყნის მეთაურებს არ შეეძლოთ დამოუკიდებელი პოლიტიკა ეწარმოებინათ, სპარსელები ხშირად ცვლიდნენ ქართლისა და კახეთის „მეფეებს“ და ახლებს თავიანთი შეხედულების მიხედვით ნიშნავდნენ, თანაც უთუოდ გამაჰმადიანებულებს. ეკონომიკურად ქვეყანა თითქოს გამოცოცხლდა, მაგრამ ამავე დროს ქართველ ერში სასტიკი დენაციონალიზაციის პროცესი დაიწყო, ქვეყანას გამაჰმადიანების ანუ ეროვნული გადაგვარების რეალური საფრთხე ემუქრებოდა, ქართველთა ერთი ნაწილი უმრავლეს შემთხვევაში იძულებით „თათრდებოდა“ ანუ მაჰმადიანდებოდა. მაგრამ ამასთან ქართველთა ნებაყოფლობით გამაჰმადიანების საშიშროებაც წარმოიქმნა. აღსანიშნავია, რომ ეკონომიკურ აღმავლობას, ანუ ვაჭრობისა და ხელოსნობის აღორძინებას, თან სდევდა გაგრიგორიანებაც, რაც შესაბამისი ეკონომიკურ-სოციალური და პოლიტიკური მიზეზებით იყო განპირობებული სპარსთა ვასალურ ქართლ-კახეთში.

ის საშინელი მდგომარეობა, რომელშიც მთელი საქართველო იმყოფებოდა XVII საუკუნეში, XVIII საუკუნის დასაწყისშიც გაგრძელდა: „ძლიერ სამწუხარო სურათს წარმოგვიდგენს საქართველოს ამ დროის ისტორია, არც ერთს საუკუნეში არა ყოფილა საქართველოს მდგომარეობა ეგრეთ აწეწილი, გაჭირვებული და არეულ-დარეული, როგორც XVIII საუკუნის პირველ ხანებში იყო. ვინ ჩამოთვლის ეგოდენ აღურაცხელ ომს, რომელიც გაუმართეს თუ სპარსეთის უღმრთო და მეტად გალაღებულმა ყეინებმა, თუ ოსმალეთის განძვინებულმა ფაშებმა, თუ საქართველოს ათასნაირ თავგასულმა მტრებმა; ვინ წარმოიდგენს ეგოდენ შუღლს, მტრობას, ორგულობას, ძმის სისხლის ღვრას, რომლის ასპარეზად გახადეს მრავალგზის ეს ქვეყანა ზოგიერთმა მისმა უღირსმა შვილებმა? ასეთმა სამწუხარო მოვლენამ საშინლად დასცა საქართველო და მოუსპო ღონე თავის შველისა და პატრონობისა...

მეორე მიზეზად ვსახავთ, რომ სპარსელების გაბატონებამ საქართველოში მეტად სამწუხარო კვალი დააჩნია ქართველთა ერსა უფრო სარწმუნოებისა და ქრისტიანობრივი ზნეობის მხრით. თავიანთი გახრწნილებით და ურწმუნოებით ქართველს შეურყიეს ძველი დროიდან გულში ღრმად ჩანერგილი ქრისტეს სარწმუნოება, საქმე იმ ზომამდე მივიდა, კაცს რომ ქართველისათვის სარწმუნოება დაეტოვებინა,

საჭირო აღარ იყო არც მისი დატყვევება, არც მისი ოჯახის აკლება და არც სიკვდილით დამუქრება, პირიქით, ბევრი ქართველი თავისი ნებით ჰსტოვებდა ქრისტიანობას და გადადიოდა მაჰმადიანობაზე, ამას ჰყოფდნენ არც ფარულად და არც სპარსეთში, არამედ ცხადად, აქვე ტფილისში, ყველას წინაშე"[2].

ასეთ სამწუხარო ეპოქაში რა გადაარჩენდა ქართველ ხალხს დენაციონალიზაციისა და ეროვნული გადაგვარების საშინელი საშიშროებისაგან? ეროვნული თვითმყოფადობა, მიუხედავად ქართული სახელმწიფოებრიობის არსებობისა, საფრთხის წინაშე დადგა, თუმცა ქვეყანა ეკონომიკურ აღმავლობას განიცდიდა და მაღალი წოდება საკმაოდ შეძლებულად ცხოვრობდა.

„ქართველი ერი ამ დროს მართლაც უაღრეს განსაცდელში იყო ჩავარდნილი, მისი მომავალი სახეიროს არას მოასწავებდა, თუ რომ ის მთელს თავის სულიერს ძალას არ მოიკრებდა და ეროვნული განსაცდელის თავიდან აცილებას არ ეცდებოდა.

ამ საშინელ გასაჭირში მან მართლაც მთელი თავისი ენერგია და შემოქმედებითი ნიჭი მოიკრიფა და გამანადგურებელ მიმართულებას წინ აღუდგა"[3].

უპირველეს ყოვლისა, ეროვნული გადარჩენისათვის ქრისტიანული სარწმუნოების დაცვა, განმტკიცება და აღდგენა იყო საჭირო, რამეთუ იმდროინდელ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ქრისტიანობა და ქართველობა სინონიმური ცნებები, ტოლფასი კატეგორიები იყვნენ და „ქართველობა" ქრისტიანობის გარეშე წარმოუდგენელი იყო. ქრისტიანობაზე ზრუნვა ქართველობის შენარჩუნებაზე ზრუნვას უდრიდა. ამავე დროს კი „ქართველს" მხოლოდ და მხოლოდ მართლმადიდებლური სარწმუნოების მქონე ეთნიკური წარმოშობით ქართველს – საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის წევრს უწოდებდნენ. ამიტომაც ქართველობის დაცვისათვის საჭირო იყო დაცვა და გაძლიერება ქართული ეკლესიისა. ალბათ ამ მიზეზით ვახტანგ VI-მ თავისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის დაწყებისთანავე 1705 წელს საეკლესიო კრება მოიწვია, „რომელმაც ქართლის კათალიკოსად რუსეთიდან ახლადდაბრუნებული ვახტანგ მეფის ძმა დომენტი აირჩია. დომენტი განათლებული პიროვნება იყო, თავისი მოღვაწეობის პირველ ეტაპზე დომენტი ვახტანგს ენერგიულად შველოდა სახელმწიფო საქმეთა მოგვარებაში"[4].

ამ დროისათვის ეროვნული თვითშემეცნება საოცრად იყო დაკნინებული, საჭირო იყო მისი გამოღვიძება და განმტკიცება. კერძოდ, შერყვნილი იყო ქართული ენა ისე, რომ ქართველები ქართულ და სპარსულ სიტყვებს ერთმანეთში ურევდნენ, გარდა ამისა, იბღალებოდა ქართული ენის ბუნება და კანონები (არ იყო გრამატიკა). ეროვნული თვითშემეცნების გაღვივებას ხელს უშლიდა ის, რომ დაწერილი არ იყო XIV-XVII საუკუნეთა ისტორია (ე. ი. საქართველოს ცხოვრების ეს ეპოქა ქართველებს გააზრებული არ ჰქონდათ), ხოლო რაც კი ძველი ისტორიები, მატიანეები და ქრონიკები არსებობდა, ყველა დავიწყებას იყო მიცემული. ხელოვნებაშიც მწერლები არა ადგილობრივი, ქართულ-ეროვნული, არამედ სპარსული მოტივებით იყვნენ დაინტერესებულნი (განსაკუთრებით პოეზიაში), მწერლობას ეროვნულ სიმთა ჟღერა არ ეტყობოდა (გამონაკლისი იყო მხოლოდ თეიმურაზ I-ის „ქეთევან დედოფლის წამება"). როსტომ ხანის და ერეკლე I ნაზარალიხანის მეფობის შედეგად

ქართული სახელმწიფო სამართლის კანონები და ტრადიციები უარყოფილი ან შებღალული იყო. სამწუხაროდ, ქრისტიანულთან შედარებით უპირატესობა სპარსულ-მაჰმადიანურ სამართალს ჰქონდა, რაც ქრისტიან ხალხს აბნევდა.

ეროვნული თვითშემეცნების გამოღვიძებისა და გაღვივებისათვის დიდი წარმატებით იღვწოდა ბაგრატიონების უმცროსი შტო - მუხრან-ბატონები და მათთან დაახლოებული, მათ გარშემო შემოკრებილი თავდადებული ქართველი მოღვაწეების პლეადა, ვახტანგ VI-ის, მუხრან ბატონების დინასტიის წარმომადგენლის, ღვაწლი ამ დიდ საქმეში განუზომელია.

პირველმა წარმატებებმა ქართველ პატრიოტებს აფიქრებინა, დაესახათ უფრო დიდი და ვრცელი პროგრამა: „საქართველოს „გამოხსნა და აღდგომა". როგორც ითქვა, „გამოხსნაში" მაჰმადიანური ქვეყნებისაგან თავის დაღწევა იგულისხმებოდა, რაც უპირველესად ქართულ-ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას ნიშნავდა. მართალია, ამ ეპოქაში ასე თუ ისე ქართული სახელმწიფოებრიობა არსებობდა, მაგრამ ეს სახელმწიფო არ იყო ეროვნული, როგორც ითქვა „ქართველობა" და „ქრისტიანობა" ტოლფასი კატეგორიები იყვნენ"[5], ხოლო ქართლისა და კახეთის სამეფოებს სპარსთა ნებით არა ქრისტიანი, არამედ მაჰმადიანი „მეფეები" მართავდნენ; მაშასადამე, თვით ამ ფაქტიდანაც ჩანს, ქართული სახელმწიფო არ იმართებოდა „ქართველის" (ქრისტიანის) მიერ და ის „არაქართული" ე.ი. არა ეროვნული იყო (ამას სხვა ფაქტებიც ადასტურებს).

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, „გამოხსნაში" უპირველესად ქართლისა და კახეთის სამეფო ტახტებზე ქრისტიანი მეფის დასმა, ხოლო შემდგომ ეტაპზე კი ქართულ-ეროვნული სახელმწიფოს მაჰმადიანთაგან განთავისუფლება იგულისხმებოდა.

„აღდგომა" – საქართველოს გაერთიანებას, ერთიანი ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას გულისხმობდა. იმდროინდელი ქართველი მოღვაწეები დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ მხოლოდ თავიანთი ძალებით სამშობლოს „აღდგომასა და გამოხსნას" ვერ შეძლებდნენ და უდიდეს იმედებს ძლიერი უცხო ქრისტიანული სახელმწიფოს დახმარებაზე ამყარებდნენ.

მაშასადამე, „აღდგომისა და გამოხსნისათვის" ქრისტიანული სახელმწიფოების თანადგომა იყო საჭირო. ამ პროგრამას ეფუძნებოდა ვახტანგ VI-ისა და ქართველი მოღვაწეების საგარეო პოლიტიკა.

მაინც რომელი ქრისტიანული ქვეყნის დახმარების იმედზე აგებდნენ ქართველები „გამოხსნისა და აღდგომის" ეროვნულ პოლიტიკას?

აქ, უპირველესად ყოვლისა, ევროპული კათოლიკური ქვეყნები და რუსეთი, საქართველოს უახლოესი ძლიერი ქრისტიანი მეზობლები იგულისხმებოდნენ.

სწორედ კათოლიკური ქვეყნები, ჯერ ესპანეთი, ხოლო შემდეგ საფრანგეთი, მათი სულიერი მეუფის, რომის პაპის, მეთაურობით იყვნენ დაინტერესებულნი სპარსეთოსმალეთითა და ასევე საქართველოთი. როგორც ცნობილია, ანგლიკანურ ინგლისს, პროტესტანტულ ჰოლანდიასა და გერმანიას ეს რეგიონი ნაკლებად აინტერესებდა. ამიტომაც, ქართველთა ორიენტაცია მიპყრობილი იყო სწორედ კათოლიკური ქვეყნებისაკენ (ოღონდ არა სარწმუნოებრივი, არამედ პოლიტიკური მიზეზების

გამო. ქართველებისათვის მთავარი იყო ქვეყანა ქრისტიანული ყოფილიყო). ამავე მიზეზის გამო ქართველთა ყურადღებას, XVI საუკუნიდან მოყოლებული, მარად იპყრობდა ქრისტიანულ-მართლმადიდებლური რუსეთი.

რუსეთის მზარდი იმპერია განსაკუთრებით აფრთხობდა სპარსეთსა და თურქეთს. ამიტომ მასთან დაკავშირება ძლიერ სახიფათო იყო საქართველოსათვის. მიუხედავად ამისა, ქართველთა სურვილი „აღდგომისა და გამოხსნის“ პროგრამის შესრულებისა იმდენად დიდი იყო, რომ ევროპული ორიენტაციის კრახის შემდეგ, ვახტანგ VI-მ რუსეთი აირჩია. „განუტევნა ყოველნი და აღირჩა რუსთ მეფე, რამეთუ ჰგონებდა განთავისუფლებასა ეკლესიათასა და ძალსა ქრისტეანობისასა“, – წერს ვახუშტი[6].

საგარეო პოლიტიკის გატარებისას ქართველებისათვის უმთავრესი სარწმუნოების, ქრისტიანობის შენარჩუნება და აღორძინება იყო, რამეთუ მის დაცვას ეროვნების, ანუ „ქართველობის“ და საერთოდ ქართველი ერის გადარჩენის საკითხი უკავშირდებოდა.

აქ ისიც უნდა ითქვას, რომ როგორც ევროპულმა, ისე რუსულმა ორიენტაციამ კრახი განიცადა და ძალა „აღდგომისა და გამოხსნისათვის“ საბედნიეროდ თვით ქართველთა შორისვე აღმოჩნდა. ქართველმა ერმა ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღორძინება ქრისტიანი ქართველი მეფის კურთხევის წესის აღდგენით და აღმოსავლეთ საქართველოს გაერთიანებით თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის დროს შეძლო. რაც შეეხება ვახტანგ VI-ს, მას ამ დიადი მიზნის განხორციელებისათვის პოლიტიკურმა პირობებმა არ შეუწყო ხელი:

„ვახტანგს, როგორც სახელმწიფო მოღვაწეს, შესანიშნავად ესმოდა, რომ საქართველოს კეთილდღეობა, გარდა შინაფეოდალური რეაქციული ძალების დაძლევისა, აუცილებრივ მოითხოვდა ყიზილბაში და ოსმალო დამპყრობლების ბატონობის მოცილებას. ამ მხრივ დამახასიათებელია თვით ვახტანგის სიტყვები იმის შესახებ, რომ საქართველოს მდგომარეობა ირანის ბატონობის ქვეშ „ფოცხვერის ჭანგში“ ყოფნას უდრიდა, ხოლო ოსმალეთის ბატონობის დამყარება „ბაბრის ჭანგში“ მოქცევას ნიშნავდა“[7].

ერთი შეხედვით სპარსთა ვასალურ ქვეყნად ქცევის შემდეგ საქართველოს ცენტრალურ ქვეყანაში – ქართლში პოლიტიკური ვითარება სტაბილური გახდა და მშვიდობიანი ცხოვრების პირობები შეიქმნა, მაგრამ ეს იყო „უღლით გაქნილი მშვიდობა, რომელსაც ომში სიკვდილი სჯობდა“, რამეთუ ქრისტიანული რწმენის შესუსტებასთან ერთად ქართველთა ეროვნული წეს-ჩვეულებებიც მოიშალა.

„XVII ს-ის 30-იანი წლებიდან, ვიდრე XVIII ს-ის I მეოთხედამდე ქართლის ირგვლივ სტაბილური პოლიტიკური ვითარება დამყარდა, საქართველოში მშვიდობიანი ცხოვრების პირობები შეიქმნა; ქართლი ითვლებოდა სპარსეთის „ვალის“ - (მოადგილის) ქვეყნად და ქართველი „ვალი“ შაჰის ნებით უნდა დანიშნულიყო. ქართლის მბრძანებელნი ირანის შაჰს უნდა ხლებოდნენ, მიეღოთ მაჰმადის რჯული და ამის საზღაურად სამმართველოდ მოიპოვებდნენ თავის ქვეყანას. ქართველ „ვალის“ ჯამაგირი შაჰისაგან ჰქონდა დანიშნული, ხოლო თვითონ თავისი ქვეყნიდან სპარსეთის სახელმწიფოს უგზავნიდა გარკვეულ გადასახადს... ქართველი

„ვალი“ ვალდებული იყო შაჰის ბრძანებითვე გაეყვანა ჯარი, ხოლო თბილისის ციხეში ჰყავდა მუდმივი სპარსული გარნიზონი... ქართლის მეფეები სიუზერენ-ვასალური ურთიერთობის საფუძველზე სპარსეთის შაჰისაგან იღებდნენ საბოძვარს... ეს სტატუსი თითქმის საუკუნის მანძილზე, XVII საუკუნის 30-იანი წლებიდან XVIII ს-ის II მეოთხედამდე მკაცრად ხორციელდებოდა“[8].

ჩვენი ძველი ისტორიკოსები თვლიდნენ, რომ ქვეყნის გაუკუღმართებას საფუძველი როსტომ-ხანის მეფობისას დაედო და ქრისტიანული წესით ქართველ მეფეთა კურთხევის წესის აღდგენამდე ე. ი. თეიმურაზ II-ის ტახტზე ასვლამდე გრძელდებოდა.

„...სწავლულნი კაცნი ქვეყნის ზნეობრივ დაცემას, ქართული წეს-ჩვეულებების მოშლას ქრისტიანული რწმენის შესუსტებით ხსნიდნენ... ამის მიზეზად ისინი როსტომის პროირანულ პოლიტიკას მიიჩნევდნენ“[9].

ქართველები და განსაკუთრებით კი მუხრანელი ბაგრატიონი ვახტანგ V, რომელიც როსტომმა თავის მემკვიდრედ აირჩია, ცდილობდნენ როსტომის მიერ ქართული ეკლესიის საწინააღმდეგოდ ჩადენილი ქმედებანი თავიანთი შესაძლებლობის ფარგლებში გამოესწორებინათ. 1654 წელს ვახტანგი ირანში გაგზავნეს, სადაც გაამაჰმადიანეს და როსტომის მემკვიდრედ დაამტკიცეს, ქართლის გამგებლად დანიშნეს და საქართველოში დააბრუნეს. „ვახტანგ V-ის ანუ შაჰ ნავაზ-ხანის (1658-1675) მეფობა აღმოსავლეთ საქართველოში ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებითა და საქართველოს გაერთიანებისაკენ მიმართული ღონისძიებებით აღინიშნა[10]. მაჰმადიანობის მიუხედავად, მან „მატა რჯულსა ქრისტიანობისასა და ეკლესიათა, რამეთუ მცდელობდა, რათა როსტომის გარყვნილნი მოეგო კვალად კვალსავე თვისსა, ვინაიდგან ჟამსა მისსა ზიარება სისხლისა და ხორცისა უფლისა ჩვენისა სირცხვილად უჩნდათ, ამან კათალიკოზით დომენტით კუალად შემოიყვანა აღსაარებად და ზიარებად“[11]. ქრისტიანობის უფრო დაცემის წარმოდგენა ძნელია, ქართველობას წმიდა ზიარების მიღებაც კი ესირცხვილებოდა და ეს მაშინ, როცა ქრისტიანობა და „ქართველობა“ ტოლფასი ცნებები იყვნენ. მაშასადამე, როსტომის დროს შესაბამისად ეროვნულობასაც ფუძე გამოცლია.

მართალია, 1639 წლიდან ირან-ოსმალეთის ზავის მიხედვით აღმოსავლეთ საქართველო ირანის, ხოლო დასავლეთ საქართველო ოსმალეთის ვასალად იყო აღიარებული, მაგრამ დასავლეთ საქართველოში შექმნილმა პოლიტიკურმა სიტუაციამ ვახტანგ V-ს საშუალება მისცა ელაშქრა იქ და ნაწილობრივ თავისი გავლენის სფეროში მოექცია. 1661 წელს ვახტანგმა ქუთაისში იმერეთის მეფედ თავისი პირმშო, 14 წლის არჩილი გამოაცხადა, მაგრამ ზემოაღნიშნული ზავის გამო ირანის მოთხოვნით 1663 წელს არჩილი უკანვე წაიყვანა - ქართლში. შაჰის მოთხოვნით არჩილი სპარსეთში ჩაიყვანეს, იქ გაამაჰმადიანეს, შაჰ-ნაზარ-ხანი უწოდეს, კახეთის მეფობაც უბოძეს და საქართველოში გამოისტუმრეს. არჩილი ქართულ საზოგადოებაში თავდადებით უწყობდა ხელს პატრიოტული გრძნობების გაღვივებას. ეროვნული მიმართულების ერთგულება, ქართული ენის სიწმიდის დაცვა, ლიტერატურის გაეროვნულება და სპარსოფილობის აღმოფხვრა ნიადაგ მისი ზრუნვის საგანი იყო. მიუხედავად ამისა, ის იძულებული გამხდარა სახელმ-

წიფოებრივი თვალსაზრისით როსტომის პოლიტიკის გამგრძელებელი ყოფილიყო, სწორედ ასეთი იძულება იყო ტრაგედია იმდროინდელი ქართველი პოლიტიკური მოღვაწეებისა: „ვახტანგი და არჩილი არსებითად როსტომ მეფის პოლიტიკას აგრძელებდნენ, მხოლოდ საშინაო პოლიტიკაში უფრო მეტ დამოუკიდებლობას იჩენდნენ. ეს აღნიშნული აქვს შარდენსაც...“[12].

აღსანიშნავია, რომ ქართველ მეფეებს აშკარად არათუ ქართულ-ეროვნული პოლიტიკის გატარება არ შეეძლოთ, არამედ მისი გამომჟღავნებისაც კი ეშინოდათ; მაგალითად, ევროპელი მისიონერები ვახტანგ V-ის, გიორგი XI-ის, ვახტანგ VI-ისა და სხვა ეროვნული მოღვაწეების მისამართით მრავალგზის აღნიშნავენ, რომ ისინი კავშირის დაჭერას ევროპის მონარქებთან თუ სასულიერო და საერო მეთაურებთან ფარულად ცდილობდნენ: „მე სპარსეთის მორჩილი ვარ და ვაითუ მისმა დიდებულებამ იწყინოს, რომ მის დაუკითხავად უცხოელებთან მიწერ-მოწერა გავმართო და საქმე დავიწყო“, – ამბობს ვახტანგ VI. უფრო მეტიც, საქართველოში და საერთოდ ქართველთა მიმართ სპარსეთში, იმდენად მძიმე და აუტანელი მდგომარეობა სუფევდა, რომ ქართველთა წარჩინებული ნაწილიც კი მზად იყო საქართველო (თუ სპარსეთი) მიეტოვებინა და ევროპაში (თუ რუსეთში) გადასულიყო საცხოვრებლად. ეს პაპისადმი გაგზავნილ წერილებშიც ჩანს, მაგალითად, 1711 წელს რომის პაპი საპასუხო წერილებს უგზავნის საქართველოს პატრიარქს დომენტის, და ქართლის მეფეს. 1709 წელს მოკლული გიორგი XI-ის ადგილზე მჯდომ ქაიხოსრო ლევანის ძის პასუხიდან ჩანს, რომ როგორც პატრიარქს, ისე მეფეს პაპისათვის თავშესაფარი უთხოვიათ. რომი უხალისოდ დათანხმდა მათ სურვილს. „ესეც უწყოდეთ, რომ დიდი ცოდვა იქნება თუ დაუტოვებთ დევნულობის შიშით თქვენზე მონდობილ ქრისტეს სამწყსოს...“ – წერს პაპი პატრიარქს[13], ხოლო მეფეს წერს – „...პაპი დიდის გულშემატკივრობით და მამობრივის სიბრალულით უმზერს ყველა თქვენს განსაცდელს – ...მასთანავე მზად არის დიდის სიყვარულით ამ ქალაქში მიგიღოს...“[14].

ასეთი საშინელი, ეროვნულად აუტანელი მდგომარეობის გამო ქართველები საქართველოდან უცხო ქვეყნებში ილტვოდნენ. ამ მიზეზით მიაშურეს არჩილმა, ვახტანგ VI-მ და მისმა მრავალრიცხოვანმა ამალამ, თუ სხვა გამოჩენილმა ქართველებმა და მათ შორის მღვდელმთავრებმაც, რუსეთს.

მიუხედავად არჩილის პატრიოტიზმისა, სახელმწიფოებრივი მექანიზმი ისე იყო მოწყობილი, რომ ისიც ქართულ-სპარსულ სახელმწიფოებრივ საბუთებს სცემდა, ასევე რეალობად რჩებოდა ორენოვნება. მალე არჩილმა სპარსეთისადმი პროტესტის ნიშნად კახეთი დატოვა და სპარსეთის მოწინააღმდეგე ქვეყანაში გადავიდა, რაც ფაქტობრივად ვახტანგ V-ის პოლიტიკური კრახით დამთავრდა. ვახტანგი ირანში გაიწვიეს, სადაც 1675 წელს გარდაიცვალა. ასევე ირანში გაიწვიეს ვახტანგის ძე გიორგი, რომელიც იქ გაამაჰმადიანეს, შაჰ-ნავაზხანი უწოდეს და 1677 წელს ქართლში გამოისტუმრეს. რაც შეეხება კახეთს, მას 1677 წლიდან 1703 წლამდე ყიზილბაში ხანები მართავდნენ. შაჰმა გიორგის არჩილის შეპყრობა დაავალა, რაც მან არ ისურვა, ამის გამო 1688 წელს ის გადააყენეს და მის

მაგივრად თეიმურაზ I-ის რუსეთიდან დაბრუნებული შვილიშვილი, სპარსეთში ახალ გამაჰმადიანებული ერეკლე I, ნაზარალი ხანი (1688-1703) დანიშნეს. გიორგი და არჩილი ქართლისა და კახეთის ტახტების დაჭერისათვის იბრძოდნენ, მაგრამ უშედეგოდ. 1695 წელს გიორგიმ შაჰს მორჩილება გამოუცხადა და ირანში წავიდა, ხოლო არჩილი 1699 წელს იმერეთიდან რუსეთში გადასახლდა.

რუსეთში აღზრდილ ქართლის მეფეს, გამაჰმადიანებულ ერეკლე I – ნაზარალი ხანს მემატიანე ასე ახასიათებს – „იყო ქართლისა და წესთა საქართველოსათა უცნობელი და მეფობისა გამოუცდელი, ლირწთა და უშვერთა მოუბარი, სმისა და შვება-ლხინთა მოყვარე...“

ერეკლეს დახასიათებისას უნებლიეთ გვაგონდება გიორგი რუსის დახასიათება. ისიც „ლირწთა და უშვერთა მოუბარი, სმისა და შვება-ლხინის მოყვარე“ იყო, რაც ასერიგად აოცებდათ ქართველ დიდებულებსა და სასახლის მსახურებს.

„ამის ჟამამდე არა იცვლებოდნენ კათალიკოზი და ეპისკოპოსნი საყდართა თვისთაგან. ამან შესცვალნა და დასხნა თვისნი, კათალიკოზად დიასამიძე იოანე, მთავარეპისკოპოსად ნაცვლიშვილი, ტფილელად ყაფლანისშვილი დომენტი, მანგლელად ჯავახიშვილი იოსება...“[15].

მანვე „აღაზვავნა ტფილისის ციხისანი ყიზილბაშნი, რამეთუ ჰკლვიდნენ და წარუსხმიდენ კაცთა ცოლშვილთა, სხვათა ჰყიდნენ და სხვათა მაჰმადიან ჰყოფდნენ და ჭირისა ამისათვის გარდაშენდებოდნენ ქართლისა გლეხნი და აზნაურნიცა კახეთს...“[16].

ერეკლე I ქართლში ავტორიტეტით არ სარგებლობდა. იგი არ იცნობდა არც ქართლს, არც ქართულ ზნე-ჩვეულებას, – წერდა მ. ბროსე, – მეფეს მმართველობის არავითარი გამოცდილება არ ჰქონდა. ის ბინძური და უხეში სიტყვებით საუბრობდა, უყვარდა სმა, კარგი სუფრა და სიამოვნება. „გამაჰმადიანებულმა ერეკლემ ქართლში სპარსული ზნე-ჩვეულებები გაავრცელა. მისი პოლიტიკით არც ქართლის თავადები იყვნენ კმაყოფილი და არც შაჰის კარი. ამასთანავე, შაჰის კარზე გიორგის პიროვნების მიმართ სულ უფრო მეტ დაინტერესებას იჩენდნენ“[17]. ერეკლე I ირანში გაიწვიეს და კახეთის მეფობა და ირანის ყულარიღასობა უბოძეს. ის ირანში დატოვეს, ხოლო კახეთში მის მოადგილედ მისი ვაჟი დავითი (იმამ-ყულიხანი) გამოაგზავნეს (1703 წ.).

ქართლის მეფობა კი კვლავ გიორგი XI-ს უბოძეს, მაგრამ ვითარცა სპასალარი ირანში დატოვეს და ავღანთა წინააღმდეგ ომში გაგზავნეს, ხოლო ქართლში მისივე თხოვნით 1703 წელს ლევანის ძე ვახტანგ VI გამოგზავნეს.

„სპარსეთის იმპერიაში როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედრო დარგში ქართველებს მაღალი და საპატიო თანამდებობანი ეკავათ. სხვადასხვა დროს სპარსეთის ჯარების მთავარსარდლები (ევროპული წყაროების მიხედვით: გენერალისიმუსები) იყვნენ: გიორგი XI, ქაიხოსრო და ვახტანგ VI... იტალიელი პიეტრო დელა ვალე წერდა: „დღეს სპარსეთის არმიის ძალა – ეს ქართველი მეომრებია, რომლებიც მის საუკეთესო ნაწილს შეადგენენ“. დიუ სერო მიუთითებდა ქართველ მებრძოლთა მაღალ რეპუტაციაზე არა მარტო სპარსეთში, არამედ მთელ აზიაში. ინგლისელი თომას ჰერბერტი წერს: „გარეგნული შეხედულებით, ნებისყოფითა და ერთგულებით

ქართველი ჯარისკაცები სპარსელებში ისეთი კარგი რეპუტაციით სარგებლობენ, რომ ბევრ მათგანს მეთაურის თანამდებობა უკავია...“

XVII ს-ის განმავლობაში სხვადასხვა დროს ქართველთა კავალერიის რიცხვი სპარსეთის არმიაში 8 ათასიდან 40 ათასამდე აღწევდა. „ქართველები ინიშნებოდნენ, – წერს დ. ლენგი – სპარსეთის სომხეთში ერევნის ციხე-სიმაგრის უფროსებად“[18].

რუსი დესპანი ა. ვოლინსკი XVIII ს-ის დასაწყისში წერდა: „მთელ ირანში საუკეთესო სამხედრო ძალად ქართველთა ჯარი მიმაჩნია. ქართველები ნამდვილი მეომრებია. მე გამიგია, რომ საქართველოში ლაშქრის შეკრება 15-20 ათას კაცამდე შეიძლება. ირანში, როგორც წესი, სპასალარებად ქართველი პრინცები ინიშნებიან... ირანელებს თურქებთან, ინდოელებთან და სხვა ხალხებთან ომში ყველა გამარჯვება ძირითადად ქართველთა მეშვეობით აქვთ მოპოვებული. მე შემიძლია ნიძლავი დავდო, რომ თუ ქართველი პრინცები და მათი დიდებულები და აზნაურები ერთმანეთში შეთანხმებას მიაღწევენ, ჭეშმარიტად შეძლებენ არა მარტო სპარსეთის უღლისაგან განთავისუფლებას, არამედ თვით სპარსეთის ტერიტორიების დაკავებასაც“[19].

სპარსელებს ეშინოდათ ქართველებისა, მათ კარგად იცოდნენ ის, რასაც უცხოელებიც კი ამჩნევდნენ – ქართველთა გაერთიანებისა, ერთმანეთთან შეთანხმებისა „...შაჰის სამეფო კარზე არსებობდა ძლიერი ანტიქართული კოალიცია, რომელშიც ქართველების წარმატება ეჭვსა და სიძულვილს იწვევდა“,– წერს დ. ლანგი[20].

ქართველთა მიმართ სპარსელთა შიშით კარგად ისარგებლეს ქართლის მეფის, გიორგი XI-ის, მტრებმა, კერძოდ, ავღანთა ტომის ბელადი ავღანთა დასამორჩილებლად მებრძოლ ქართველ მეფეს შაჰის წინაშე ასე ახასიათებდა: „ის, ვინც ერთდროულად საქართველოს მეფეა და ქირმან-ყანდაჰარის გუბერნატორი, არ შეიძლება შაჰის კარისათვის საშიში მოწინააღმდეგე არ იყოს“. იგი ხშირად მოაგონებდა შაჰს და მის მინისტრებს სპარსეთის წინააღმდეგ ქართველების განუწყვეტელ ბრძოლაზე“[21].

„განა დაგავიწყდა ქართველების არაერთგზისი ცდა, გადაეგდოთ სპარსეთის იმპერიის უღელი ამავე გურგენ-ხანის მეთაურობით, რომელიც ახლა სპარსეთის სამი პროვინციის გუბერნატორია? – ამბობდა მირ-ვეისი. იგი მიუთითებდა: გურგენ ხანის ძმა რუსეთშია და იქ დახმარებას ეძებს. რუსეთის არმიას შეუძლია კავკასიის მთები გადმოლახოს და ქართველებს დაეხმაროს, ბოლო მოუღოს სპარსეთის იმპერიას. გურგენ-ხანი ხომ ქრისტიანია“[22], „გურგენ-ხანი“ – გიორგი XI-ეა, „რუსეთში მყოფი მისი ძმა“ – არჩილი.

გიორგი XI, რომელიც სპარსეთში მნიშვნელოვანი პროვინციების გუბერნატორი და ავღანთა წინააღმდეგ მებრძოლი ჯარის მთავარსარდალი იყო, ღალატით მოკლეს. „მოკლულ მეფეს მირ-ვეისმა ახსნა მკერდზე ჩამოკიდებული ჯვარი, რომელსაც მუსლიმანობას ნაზიარები გიორგი მუდამ თან ატარებდა და შაჰს გაუგზავნა როგორც „საბუთი“ გულით ქრისტიანი მეფის „ორგულობისა“[23].

შაჰმა გიორგი მეფის ადგილზე მისი ძმის, ლევანის ძე ქაიხოსრო დანიშნა. ახალი მეფე შაჰმა იხმო და ირანის მხედართმთავრობა ჩააბარა, ქართლში კი

კვლავ ვახტანგ ბატონიშვილი დარჩა გამგებლად. 1709 წელს ქაიხოსრომ დამატებით თავრიზი და ბარდა მიიღო საგამგეოდ. 1711 წელს ავღანებთან ბრძოლას „ქაიხოსრო ხანიც შეეწირა, რომელიც ისევე, როგორც მისი წინამორბედი გიორგი XI გულით ქრისტიანობდა“[24].

ქართლის მეფის (გურჯისტანის ვალის) ტახტი კვლავ გათავისუფლდა, ამ დროისათვის გურჯისტანის ვალი, როგორც წესი, ირანის მთავარსარდლადაც ინიშნებოდა და სხვა მაღალი სახელებიც ეძლეოდა, ამიტომაც სპარსელები სავალდებულოდ თვლიდნენ ამ მაღალ თანამდებობაზე ასული პირი მაჰმადიანი ყოფილიყო.

სწორედ ამიტომ ქართლის „ჯანიშინი ვახტანგ VI, რომლის ქართლში გამეფებაც გადაწყვიტეს, უნდა გამაჰმადიანებულიყო. ვახტანგი სპარსეთში გაიწვიეს, რათა ტახტი მიეცათ და, როგორც წესი, გაემაჰმადიანებინათ, მაგრამ ვახტანგი ქრისტიანობის დათმობას არ აპირებდა. სპარსეთში გამგზავრების წინ მან ნათესაური კავშირები შეჰკრა კახეთისა და იმერეთის წარჩინებულებთან.

„XVIII ს-ის ირანის იმპერიაში რელიგიური მომენტი თითქოს აღარ განსაზღვრავდა სახელმწიფოებრივი ურთიერთობების შინაარსს, მაგრამ ქართლის ვალის ოფიციალურ მაჰმადიანობას შაჰის სახელმწიფო მაინც სერიოზულ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ქართლის მმართველის მაჰმადიანობა იმას ნიშნავდა, რომ ირანი „გურჯისტანს“ თავის პროვინციად განიხილავდა, თუმცა ქართლის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ამას არსებითი ცვლილებები არ მოუტანია. აღმოსავლეთ საქართველოში ასეთი პოლიტიკით ირანი აშკარად უპირისპირდებოდა რუსეთისა და ოსმალეთის მიზნებს ამ ქვეყანაში. გარდა ამისა, „გურჯისტანის“ „ქრისტიანიზმი“, რასაც ირანი საქართველოში რუსული ორიენტაციის გამარჯვებად მიიჩნევდა, ირანში სხვა ქრისტიანთა გამათავისუფლებელ მოძრაობას გამოიწვევდა. ამიტომაც შაჰი „გურჯისტანის ვალის“ წინაშე ბევრ დათმობაზე წავიდა, მიუმატა ტიტულები, გაუდიდა „ჯამაგირი“, მისცა სოფლები ირანში, ოღონდაც ირანის შაჰისა და მისი ოფიციალური სარწმუნოების ერთგული ყოფილიყო“[25].

ვახტანგმა მაჰმადიანობა არ მიიღო და ქრისტიანობა დაიცვა. შაჰმა მაჰმადიანობის უარმყოფელი ვახტანგი დაატყვევა და ერთ-ერთ პროვინციაში გააგზავნა საცხოვრებლად, თუმცა კი საკმაო თანხა დაუნიშნა, რათა პატივით ეცხოვრა. ვახტანგის ამ ძალზე მნიშვნელოვან ნაბიჯს რატომღაც ვერც მისი, ვერც ჩვენი თანამემამულეების ნაწილი სათანადოდ ვერ აფასებდა, უფრო მეტიც, მას საყვედურობდნენ კიდეც.

რას ნიშნავდა საქართველოს მეფის მაჰმადიანობა და რას ნიშნავდა ქრისტიანობა?

მაჰმადიანობა ნიშნავდა იმას, რომ უნდა გაგრძელებულიყო საქართველოს სულიერ-ზნეობრივი დეგრადაცია, რომელიც ქართლის პირველი მაჰმადიანი მეფის, როსტომის შემდეგ დაიწყო, რაც იმით იყო გამოწვეული, რომ ქართლის სამეფოს იურიდიულ არსებობას არ ცნობდა სპარსეთის იმპერია და აღმოსავლეთ საქართველო თავის პროვინციად მიაჩნდა და აქ ეროვნულ სარწმუნოებას (მართლმადიდებლობას) ანუ „ქართველობას“ ხელგახსნილი ებრძოდა.

ხოლო სპარსეთის შაჰის მიერ ქრისტიანი ბაგრატიონის ქართლის მეფედ დამტკიცება სპარსეთის იმპერიის მიერ ქართლის სახელმწიფოს იურიდიულად ცნობას ნიშნავდა.

თუმცა, ფაქტობრივად, ქართული სახელმწიფოებრიობა არსებობდა, მაგრამ მას იურიდიულად სპარსეთი არ ცნობდა. „ირანის პოლიტიკური ბატონობის მიუხედავად არსებობას განაგრძობდა ქართული ფეოდალური საზოგადოების სოციალური სტრუქტურა, აგრარული სისტემა და სახელმწიფოებრივი წყობილება“[26].

ვახტანგის ეს განსაკუთრებული ნაბიჯი, ანუ სახელმწიფოს მეთაურის მიერ ქრისტიანობის დაცვა და მაჰმადიანობის უარყოფა „ქართველობისათვის“ მისი თავდადებული ბრძოლის ერთ მონაკვეთს წარმოადგენდა.

ქრისტიანობა და „ქართველობა“, როგორც აღინიშნა, იმ დროს სინონიმები იყვნენ. „ქრისტიანობასთან და მისადმი ერთგულებასთან მჭიდროდაა გადახლართული ქართველობისათვის ბრძოლა, პატრიოტიზმის ცნება. ქრისტიანობა მიჩნეულია ქართული ზნე-ჩვეულებების ფუძედ, კეთილი ცხოვრების საწინდრად და ბედნიერი მომავლის იმედად“[27].

ასე ესახებოდათ ქრისტიანობა და ამიტომ იცავდნენ მას ქართველი მოწინავე მამულიშვილნი და ვახტანგ VI-ც, გარდა ამისა, „გამოხსნისა და აღდგომისათვის“ მებრძოლმა ვახტანგმა კარგად იცოდა, რომ თუ მეფე მაჰმადიანი იქნებოდა, მაშინ საქართველოს უცხო ქრისტიანული ქვეყნები აღარ მიეშველებოდნენ, რისი დიდი იმედიც ჰქონდა მას.

გამოხსნა და აღდგომა – ეს იყო ოცნება ვახტანგისა, რომელიც სამწუხაროდ, გაუგებარი დარჩენილა ქართული მაღალი წოდების ერთი ნაწილისათვის.

„ვახტანგის ირანში ყოფნის დროს ქართლში მძლავრი ბრძოლა გაჩაღდა ორ დაჯგუფებას შორის, ქართული არისტოკრატიის მოწინავე ნაწილს, რომელიც პოლიტიკურ-კულტურულ ასპარეზზე ვახტანგის ეროვნულ პოლიტიკას მისდევდა, სათავეში ედგა ვახტანგის უმცროსი ძმა სიმონ ლევანის ძე. იგი, როგორც ჩანს, იზიარებდა ვახტანგის პოლიტიკურ პროგრამას. ამით აიხსნებოდა, რომ ვახტანგმა სწორედ სიმონი დატოვა ქართლის გამგებლად (1712-1714). აღნიშნულ პროგრესულ დასს დაუპირისპირდა საკმაოდ ძლიერი და გავლენიანი დაჯგუფება, რომელიც ტახტისათვის მებრძოლი და გამაჰმადიანებული ბატონიშვილებისაგან შედგებოდა. მათ მხარში ედგნენ „ჯანიშინის“ პოლიტიკით უკმაყოფილო მსხვილი ფეოდალები“[28].

მალე ვახტანგს სიმონიც განუდგა. „კათალიკოსი დომენტიც კი სამეფო ტახტის დაუფლების დაუცხრომელმა წყურვილმა შეიპყრო. მზად იყო ანაფორა გაეხადა, დაოჯახებულიყო და მაჰმადიანობა მიეღო...“[29].

დაუჯერებელია, მაგრამ თუ ეს მართლაც ასე მოხდა, მით უმეტეს დასაფასებელია ვახტანგის თავდადება ქრისტიანობისათვის, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ სიმონ განმგებელს კათალიკოს დომენტის მიმართ ცუდი დამოკიდებულება ჰქონდა, „შეიპყრა სვიმონმა კათალიკოსი დომენტი ზაკვით და წარმოუვლინა ზაქარს, რათა აღმოხადონ თვალნი“[30]. აქ ვახუშტი „ზაკვაზე“ ლაპარაკობს.

ვახტანგმა ქრისტიანობა არ დაჰგმო, ამით ქართლის ტახტი დაჰკარგა. მის ნაცვლად საქართველოში გამოაგზავნეს მისი ძმა - იესე, მაჰმადიანი, როსტომის პოლიტიკის გამგრძელებელი, უკან დამწევი ქვეყნისა და წინააღმდეგი „ქართველობისა“.

ვახტანგს ასე აფასებდნენ – „ვახტანგმა ვერ გაითვალისწინა, რომ დასუსტებულ და დაცემულ ირანთან კავშირი მას ამ შემთხვევაში მეტ სიკეთეს მოუტანდა, ვიდრე სამშობლოს მიტოვება და შორეულ ქირმანში გადასახლება“[31]. „ვახტანგის ეს გადაწყვეტილება მისი ქვეყნისათვის საზიანო აღმოჩნდა“[32]. ე.ი. სჯობდა მაჰმადიანობა მიეღო და ქრისტიანობა დროზე დაეგმოო.

ვფიქრობ, არასწორი შეფასებაა ვახტანგის ბრძნული გადაწყვეტილებისა. ჯერ ერთი, ვახტანგმა საქართველოს უჩვენა თავისი საგარეო პოლიტიკის ახალი გზა, ასევე ქვეყნის შინაგანი ცხოვრების ძველქართულად, ქრისტიანულად გაგრძელების საჭიროება.

უნდა ვიფიქროთ, რომ ვახტანგის პოლიტიკა ირანის სახელმწიფოს უკიდურესი სისუსტიდან გამომდინარეობდა.

ირანის სახელმწიფო დაცემის პირას იდგა და მართლაც ამ მოვლენიდან რამდენიმე წლის შემდეგ მმართველი დინასტია მირ-ვეისის ძის მეთაურობით ავღანელებმა დაამხეს.

ჩანს, პოლიტიკა, რომელსაც მირ-ვეისი სპარსეთის შაჰის კარზე აწარმოებდა, აგულისხმებინებდა ვახტანგს, რომ სპარსი მექრთამე დიდებულები მის მიმართაც მსგავს დამოკიდებულებას იქონიებდნენ. კერძოდ, მირ-ვეისი, სპარსეთის შაჰის უბოროტესი და უდიდესი მტერი, თავის დროზე გიორგი XI-მ შეიპყრო და ისპაჰანში გაგზავნა, მირ-ვეისმა ჭკუა იხმარა და დაახლოებით 30 ათასი თუმნის (75 ათასი გირვანქა სტერლინგის) საჩუქარი დაურიგა ისპაჰანში შაჰის დიდებულებს. მეტად დასუსტებული სპარსეთის შაჰი, ჰუსეინი, რომელიც ქვეყნის მმართველობისათვის საკმაოდ გამოუსადეგარი პიროვნება იყო, მოქრთამულმა დიდებულებმა მირ-ვეისის მიმართ დადებითად განაწყვეს. „შაჰმა მირ-ვეისს ყველაფერი აპატია და მფარველობაც კი აღუთქვა“[33], შემდეგ კი დიდებითა და პატივისცემით უკან, სამშობლოში, დააბრუნა (შემდგომში მან შაჰი ტახტიდან ჩამოაგდო).

თუკი ირანისა და მისი დინასტიის უბოროტესმა მტერმა ქრთამის მეშვეობით არათუ სიკვდილისაგან თავის დაღწევა, არამედ დიდებით სამშობლოში დაბრუნება და ძველი თანამდებობის აღდგენა შეძლო, ვახტანგი რატომ ვერ შეძლებდა მოესყიდა მექრთამე დიდებულები და რჯულის შეუცვლელად დაბრუნებულიყო ქართლის სამეფო ტახტზე, მით უმეტეს, რომ რამდენიმე ხნით ადრე შაჰი აპირებდა რჯულის შეუცვლელად დაებრუნებინა იგი საქართველოში, მაგრამ მას წინააღმდეგობა დიდებულებმა გაუწიეს?

ვახტანგს გადაუწყვეტია ეშოვა შესაბამისი თანხა, მაგრამ სად? საქართველოში ეს შეუძლებელი იყო. მხოლოდ საქართველოს ბედით დაინტერესებულ ევროპას შეეძლო დახმარებოდა ქრისტიანულ ქვეყანას და ქრისტიან მეფედ დაებრუნებინა იგი სამშობლოში; თავის მხრივ, ეს ფაქტი საფუძველი გახდებოდა იმისა, რომ შაჰს საქართველოს არსებობა იურიდიულად ეცნო, რაც მტკიცე საძირკველს ჩაუყრიდა საქართველოს „გამოხსნასა და აღდგომას“.

ევროპული (კათოლიკური) ორიენტაცია და მისი კრახი

ერთიანი საქართველოს დაშლის შემდეგ ქართველი ერი დაეცა და დაკნინდა. როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში რამდენიმე ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეული წარმოიქმნა, რომელიც ერთმანეთს ებრძოდა. თავის მხრივ, ყოველ სახელმწიფოებრივ ერთეულში (ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოებსა და სამთავროებში) წარჩინებულები სეპარატიზმს ამჟღავნებდნენ და ერთმანეთსა თუ მეფე-მთავრებს ებრძოდნენ. ამას თან დაერთო ისიც, რომ ოსმალეთმა მთელი სამხრეთი საქართველო – მესხეთი დაიპყრო,სადაც ქართველთა გამალებული დენაციონალიზაცია მიმდინარეობდა. ეროვნული სარწმუნოება – ქართული მართლმადიდებლობა ოსმალთა და სპარსთა მიერ მთელ საქართველოში იდევნებოდა. მაგრამ ყველაზე უარესი ის იყო, რომ საქართველოსაკენ ჩრდილო კავკასიელი ტომები დაიძრნენ. აფხაზები (აფსუები), ოსები, თუ დაღესტნელები (ლეკები) ქართველთა უძველეს სამკვიდრებელ მიწა-წყალს იპყრობდნენ და ადგილობრივ ქართველ მოსახლეობას ან იმონებდნენ ან სპობდნენ. ამ პროცესის ყველაზე მძიმე შედეგი ქართველების მთიელ ტომებთან ასიმილაცია იყო. საქართველო მტრების უსასტიკეს რკალში მომწყვდეული აღმოჩნდა. მაგრამ ის მაინც არსებობდა ვასალური ქართული სახელმწიფოების სახით, თუმცა მოსპობა და მესხეთის ბედის გაზიარება ირანისა და თურქეთის იმპერიებისაგან ყოველდღე ემუქრებოდათ. აქედან გამომდინარე, ქართლ-კახეთის ირანის ვასალურ ქვეყნად დარჩენა ქართველობისათვის სახიფათო იყო.

საბედნიეროდ, XVIII ს-ის დასაწყისისათვის ირანის იმპერიის ძლიერება უკიდურესად დაეცა. დასუსტდა ოსმალეთიც. მოხდა ისე, რომ ირანის ვასალური ქართლისა და კახეთის სამეფოებიდან სპარსეთში ჩასული ქართველი დიდებულები არათუ აქტიურად მონაწილეობდნენ, არამედ გარკვეულწილად წარმართავდნენ კიდეც ამ ქვეყნის ცხოვრებას. ამასთან, ქართველთა ჯარი სპარსეთში უძლიერესი იყო. ასეთ ვითარებაში, თუკი ქართველები გაერთიანებას შეძლებდნენ, მათ წინ ვეღარავინ აღუდგებოდა (ისევე, როგორც აჯანყებულ ავღანელებს ვერავინ აღუდგა წინ სპარსეთში, იმის შემდეგ, რაც ვახტანგ VI-მ არ ისურვა მიშველებოდა გასაჭირში მყოფ შაჰს).

მაგრამ სამწუხაროდ, ქართველებმა შექმნილი პოლიტიკური ვითარება ვერ გამოიყენეს და ვერ გაერთიანდნენ. ფრანგი მისიონერი წერს: „შაჰის პოლიტიკა ქართველების მიმართ მეტად მოხერხებულია. ქართველებს შეეძლოთ ბევრი უსიამოვნება მიეყენებინათ, თუ გაერთიანდებოდნენ. შაჰმა იცის, თუ როგორ უნდა ჩაშალოს მათი ერთიანობა ისე, რომ ეს მის ინტერესებს მოემსახუროს. ის იმნაირად აწინაურებს ქართველ თავადებს, რომ მათ ავიწყდებათ თავიანთი სამშობლო, სარწმუნოება და შაჰის ერთგულნი ხდებიან. ყველაზე დიდი თანამდებობები იმპერიაში ეკუთვნით ქართველებს... რაც შეეხება სარწმუნოებას, ქართველები როგორც კი სპარსეთის სამსახურში დგებოდნენ, ნომინალურად უნდა გამაჰმადიანებულიყვნენ, მაგრამ „ისინი ისლამის ერთგული მიმდევარნი არასოდეს არ იყვნენ“[34].

საჭირო იყო გაერთიანება.

როგორც ცნობილია, იმ ეპოქაში, როცა ეროვნება და სარწმუნოება გაიგივებული იყო და ხშირად ეროვნებას სარწმუნოებრივი აღმსარებლობის მიხედვით საზღვრავდნენ, ეროვნული ერთიანობისათვის სარწმუნოებრივი ერთიანობა იყო საჭირო. ქართული მამაპაპეული სარწმუნოება, მართლმადიდებლობა, უკვე აღარ წარმოადგენდა ქართველთათვის საყოველთაო და ერთადერთ სარწმუნოებას, მოჭარბდნენ ქართველი მაჰმადიანები, ქართველი გრიგორიანები, კათოლიკეები. ოსმალთა და სპარსთა მიერ ქართველთა მართლმადიდებლობა განიხილებოდა არა როგორც უბრალო სარწმუნოებრივი აღმსარებლობა, არამედ როგორც მათ საწინააღმდეგოდ მიმართული პოლიტიკური ორიენტაცია.

ქართველთა მართლმადიდებლობა მაშინ, როცა მართლმადიდებლური რუსეთის იმპერია კავკასიის მთაგრეხილს მოადგა, კიდევ უფრო საშიში გახდა მაჰმადიანებისათვის. განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც XVI საუკუნის ბოლოს და XVII საუკუნის დასაწყისში ქართლ-კახეთის მეფეები მართლმადიდებლურ რუსეთს შეეპირდნენ, რომ კავკასიის კარს გაუხსნიდნენ, რითაც რუსეთის მარშს სტამბოლ-ისპაჰანისაკენ ხელს შეუწყობდნენ. ირანი და ოსმალეთი ქართველთა მართლმადიდებლურ სარწმუნოებას სიძულვილით უყურებდა და კრძალავდა.

რუსეთისა და ევროპის გარკვეულ წრეებში საქართველოს განიხილავდნენ როგორც პლაცდარმს კონსტანტინეპოლსა და ისპაჰანზე ლაშქრობისათვის.

რუსეთის ელჩი ვოლინსკი, რომელმაც სპარსეთში არსებული ვითარება საგანგებოდ შეისწავლა, საქართველოს სწორედ ისპაჰანზე ლაშქრობასთან კავშირში განიხილავდა – „მან რუსეთის სამეფო კარს აცნობა – „ვახტანგს შეუძლია გამოიყვანოს ბრძოლის ველზე 30-დან 40000-იანი ჯარი და ამდენად ირწმუნება, რომ თუ თქვენი ჯარი საქართველოში შემოვა, მაშინ იგი თავისი ჯარით და თქვენი ჯარის დახმარებით ისპაჰანამდე ჩავა“[35].

ხოლო ევროპაში საქართველოს კონსტანტინეპოლზე რუსეთის ლაშქრობასთან კავშირში იხსენიებდნენ – „ევროპელი დიპლომატები ამტკიცებდნენ, რომ რუსეთი აპირებს ირანის, სომხეთისა და საქართველოს დაპყრობას, ხოლო ამის შემდეგ კონსტანტინეპოლზე გალაშქრებას“[36].

ის, რაც ცნობილი იყო ევროპაში, ცხადია, ცნობილი იყო ირანსა და ოსმალეთშიც. ამ ქვეყნებში ქართველთა მართლმადიდებლობას და საქართველოს, როგორც მართლმადიდებლურ ქვეყანას, რუსეთის მიერ ირანისა და ოსმალეთის იმპერიების დაპყრობასთან აიგივებდნენ.

ქართველთა მართლმადიდებლობა მაჰმადიანებისათვის მოუთმენელი იყო. ამ მიზეზის გამო მაჰმადიანები არც ერთ ქრისტიანულ სარწმუნოებრივ მიმართულებას ისე არ სდევნიდნენ კავკასიაში, როგორც ქართველთა მართლმადიდებლობას.

დაპყრობილ მესხეთში ქართველები იძულებულნი გახდნენ მართლმადიდებლობა უარეყოთ და მის ნაცვლად მაჰმადიანობა მიეღოთ. უკეთეს შემთხვევაში ისინი ქრისტიანებად დარჩენისათვის ან კათოლიკური, ან გრიგორიანული სარწმუნოების მიმდევარნი ხდებოდნენ, რაც ქართველთა დენაციონალიზაციას იწვევდა. ფაქტო-

ბრივად, ამავე მიზეზის გამო მაჰმადიანობა ქართლსა და კახეთშიც ვრცელდებოდა, მრავალი ქართველი „თათრდებოდა“ და „სომხდებოდა“. არ იყო შემთხვევითი ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილის ცნობილი გამონათქვამი XVII ს-ის შუა წლებში – „ჩვენის თვალით ვხედავთ, რომ მრავალნი ქართველნი სომხდებიან, უმეტესი ნაწილი კი თათრდება, მაშ გაფრანგება რაღად უნდა დაეშალოთო“. შექმნილი ვითარების გამო ქართველებს ერთიანი სარწმუნოება თითქმის აღარ ჰქონდათ. უკვე დაწყებული იყო პროცესი ქართველთა დენაციონალიზაციისა, თუმცა ის ჯერ კიდევ არ იყო გაღრმავებული და დასრულებული და თუ ყველა ქართველი ერთ სარწმუნოებას მიიღებდა, ეროვნული ერთიანობის მიღწევა ჯერ კიდევ შეიძლებოდა. მაგრამ რომლის? ეს უსათუოდ მართლმადიდებლური ქრისტიანული სარწმუნოება უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ისეთი ფორმით, რომელიც სპარსეთსა და ოსმალეთს არ გააღიზიანებდა, რომელსაც აღიარებდნენ გამაჰმადიანებული თუ გამაჰმადიანების პირას მისული მესხები და ქართლელ-კახელები (აღმოსავლეთ კახეთი ჭარ-ბელაქანი), გაგრიგორიანებული თუ გრიგორიანობის პირას მისული ქართველები, და რაც მთავარია, ამ სარწმუნოებას მიიღებდნენ მთიელები (აფხაზ-ჩერქეზები თუ სხვა ტომები),რაც მათ ლაშქრობებს საქართველოზე შეაფერხებდა. ეს იყო ოცნება ქართველი მოწინავე წრეების საკმაოდ დიდი ნაწილისა. მათი ოცნების თანახმად, ყოველთა ქართველთა გამაერთიანებელი სარწმუნოება შეიძლება კათოლიკობა ყოფილიყო. თუმცა, ამ ოცნების პრაქტიკული განხორციელება არა ქართველთა გაერთიანებას, არამედ კიდევ უფრო დაყოფასა და დაშლას გამოიწვევდა, რამეთუ ხალხის ცნობიერებაში მართლმადიდებლური სარწმუნოება „ქართველობასთან“ უკვე გაიგივებული იყო, მაშინ როცა კათოლიკურ სარწმუნოებას უბრალო ხალხი არა ქართველობას, არამედ „ფრანგობას“ უკავშირებდა.

„XVIII ს-ის დასაწყისში ქართლის სახელმწიფოს მმართველი ზედაფენა თანდათან ცვლიდა თავის დამოკიდებულებას რომისადმი და კათოლიციზმისაკენ იხრებოდა. საქართველოში ევროპული ორიენტაცია წარმოიშვა. ეს უკანასკნელი ღრმად მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. XVII ს-ის პირველ მეოთხედში კახეთის ტრაგედია, როგორც ცნობილია, რუსთა მეფის მფარველობის ძიებას მოჰყვა. როდესაც რუსეთი უშუალოდ მოადგა კავკასიონს, ქართველთა „მართლმადიდებლობა“ ირანისათვის კიდევ უფრო საშიში გახდა. მართლმადიდებლური „გურჯისტანი“, როგორც ხანგრძლივმა ისტორიულმა პრაქტიკამ ცხადყო, მიუღებელი აღმოჩნდა და ახლა ირანი ქართლის გაკათოლიკებას ნაკლებსაშიშად მიიჩნევდა. რასაკვირველია, ირანელ და თურქ ასიმილატორებს არც ევროპული სახელმწიფოების გავლენა აწყობდათ საქართველოში, მაგრამ, მათი აზრით, ორიენტაცია ევროპაზე შეაჩერებდა უფრო სახიფათო და რეალურ საშიშროებას – რუსეთის დამკვიდრებას კავკასიაში.

„მუსლიმანი მეფეების“ ეპოქაში გამრავლდნენ კათოლიკეთა მისიონერები... განსაკუთრებით მფარველობდნენ კათოლიკე-მისიონერებს ვახტანგ V-ის (შაჰ-ნავაზის) მემკვიდრეები... საფიქრებელია, რომ ქართველებს კათოლიკური ევროპა ირანთან საკუთარი ურთიერთობის ნორმალიზაციისათვის უნდოდათ. იმ მიზნით, რომ ირანს (და, ალბათ, თურქეთსაც) აშკარად დაენახა ქართველების გამიჯვნა რუსეთისაგან -

მზად იყვნენ უარი ეთქვათ მართლმადიდებლობაზე კათოლიკური ტიპიკონის სასარგებლოდ. ქართველი პოლიტიკოსები, როგორც ჩანს, ფიქრობდნენ, რომ ევროპაზე ორიენტაცია არ „გააღიზიანებდა“ ირანს, რადგან XVIII ს-ის დასაწყისში ევროპა მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებისათვის ჯერ კიდევ შორეული მეზობელი იყო“[37].

აქედან ჩანს, რომ ქართველები კათოლიკობას განიხილავდნენ არა როგორც მართლმადიდებლობაზე უკეთეს სარწმუნოებას, არამედ როგორც პოლიტიკურ ნიღაბს, ქართველები კათოლიკობდნენ „მხოლოდ სიტყვით და არა საქმით“. ამაზე მიუთითებს ის, რომ თითქოსდა კათოლიკური აღმსარებლობის მოტრფიალე ვახტანგ VI რუსეთში გადასვლის შემდეგ თავის თავს მართლმადიდებლად თვლიდა და მართლმადიდებლურ ეკლესიაში დაიკრძალა.

ასევე სულხან-საბა ორბელიანიც, თითქოსდა კათოლიკური სარწმუნოების მიმდევარი საქართველოს მართლმადიდებლურ ეკლესიაში მოღვაწეობდა, ხოლო რუსეთში გადასვლის შემდეგ მოსკოვის მართლმადიდებლურ ვსეხსვიატსკოეს ეკლესიაში დაკრძალეს. რუსეთში, სადაც მართლმადიდებლობის ფორმალურ-გარეგნულად დაცვასაც კი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, კათოლიკეს მართლმადიდებლურ ეკლესიაში ვერ დაკრძალავდნენ.

მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ როგორც ჩანს, იმ ეპოქის ქართველები მართლმადიდებლობასა და კათოლიკობას ერთნაირ, ანდა უაღრესად მსგავს ქრისტიანულ სარწმუნოებად თვლიდნენ და კათოლიკეს ჩვეულებრივი მართლმადიდებლური აღმსარებლობის მიმდევარსაც უწოდებდნენ, თუკი იგი რომის პაპს მსოფლიო ეკლესიის მეთაურად თვლიდა. ასევე ესმის ეს საკითხი პატრ მიქაელ თამარაშვილსაც. მისი აზრით, ქართულ მართლმადიდებლობას და რომის კათოლიკობას ძველ დროს „დოგმატობრივი ერთგვარობა“ ახასიათებდა, ამიტომაც ქართველი მართლმადიდებელი კათოლიკედ რომ ქცეულიყო, მხოლოდ და მხოლოდ მის მიერ პაპის უპირატესობის აღიარება იყო საჭირო და ეს სრულიად საკმარისი იყო: „საქართველოს რომთან შესაერთებლად სხვა არაფერი მოეთხოვებოდა იმის გარდა, რომ პაპი ეცნო მსოფლიო ეკლესიის თავად და მისთვის მორჩილება გამოეცხადებინა, შემდეგ კი ყველა ქართველს შეეძლო კათოლიკე ყოფილიყო და თავის წესსა და ეკლესიაშივე დარჩენილიყო. ესრეთი შეერთება შეიძლება ბევრისაგან შეუნიშვნელად და უცნობელიც დარჩენილიყო“[38].

მაშასადამე, იმჟამინდელი შეხედულებით „კათოლიკე“ ქართველი არ თმობდა არც ერთ მართლმადიდებლურ წესს, მართლმადიდებლური ეკლესიის მრევლად, ძველებურადვე მართლმადიდებელი მღვდლისა და ეპისკოპოსის სულიერ შვილად რჩებოდა და მათ მიერ ეზიარებოდა მართლმადიდებლური წირვის შემდეგ. ერთადერთი, რითაც იგი თავის „კათოლიკობას“ ადასტურებდა, ის იყო, რომ პაპის უპირატესობას „აღიარებდა“. ცხადია, ასეთი „კათოლიკობა“, არაა ნამდვილი კათოლიკობა. თამარაშვილი ამ მოვლენის მიზეზს ასე ხსნის: „შევნიშნოთ აქ ესეც, რომ საქართველოს ეკლესია ისე დაშორებული არ არის რომის ეკლესიას, როგორც სხვა ტომების ეკლესიებია, რადგან მტკიცედ აქვს დაცული მსოფლიო კრებათა დადგენილი ყველა დოგმები, ამიტომ რომის ეკლესია მას არ უწოდებს ერეტიკ-

მწვალებლად, როგორც სხვა ტომთა ეკლესიებს უწოდებს, არამედ უხმობს მარტო გაყრილად... სწორედ ამ დოგმატობრივი ერთგვარობის მიზეზია, რომ დღესაც კონსტანტინოპოლში ქართველთ კათოლიკის ტიპიკონის ბერები ხმარობენ შეუცვლელად ყველა იმ ლიტურგიის ქართულ წიგნებს, რაც დაბეჭდილია რუსეთსა და საქართველოში და რასაც დღეს საქართველოს მთელი სამღვდელოება ხმარობს"[39].

რა თქმა უნდა, თვალსაზრისი ქართული მართლმადიდებლობისა და რომის კათოლიკობის დოგმატობრივად ერთგვაროვნების თაობაზე მცდარია, მით უმეტეს, რომ საუკუნეთა მანძილზე ქართულ ეკლესიაში დამკვიდრებულ დოგმატიკას ჩვენი წინაპრები ბერძნულის მიხედვით ასწორებდნენ და აზუსტებდნენ.

ზემოაღნიშნულის გამო, ქართველობისათვის, როგორც ჩანს, კათოლიკობის აღიარება ფორმალობა იყო და არავითარ დამატებით სარწმუნოებრივ სირთულეს არ ქმნიდა. მათ რჩებოდათ ძველებური ლიტურგია, წირვა-ლოცვა, ძველი მართლმადიდებლური წიგნები, უცვლელი რჩებოდა ქართული ეკლესიის სტრუქტურა, იერარქია და მთლიანობა. თუმცა, ძნელია სრულად აღადგინო და ივარაუდო, თუ როგორი იყო რეალური ვითარება იმ დროს, მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ ჭეშმარიტად მართლმადიდებელი მრავალი თავადი, მეფე და გამოჩენილი პირი მისიონერთა წინაშე, ზოგჯერ თავის თავს კათოლიკედ აღიარებდა. აქ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თუ ქართველთა მიერ ასეთი კათოლიკობის მიღებით ქართული ეკლესია როგორც ორგანიზაციული სისტემა არ ზიანდებოდა, სულ სხვა მდგომარეობაში ვარდებოდა ქართული ეკლესია ქართველთა მიერ გრიგორიანობის მიღებით, გაგრიგორიანებული ქართველი ყოველგვარ კავშირს წყვეტდა ქართულ ეკლესიასთან. გაგრიგორიანებული უკვე ეჩმიაძინის მრევლად ითვლებოდა. ქართული რეგიონების გაგრიგორიანებით ქართულ ეკლესიას საფუძველი ეცლებოდა. ქართველთა ვითომდა გაკათოლიკებით კი ქართული ეკლესია არ ზიანდებოდა, რადგანაც გაკათოლიკება - ძირითადად მხოლოდ ფორმალური მხარე იყო აღნიშნულ პერიოდში. მესხეთში, სადაც ქართული ეკლესია ფაქტობრივად მოსპო ოსმალეთმა, გაკათოლიკებამაც განსხვავებული სახე მიიღო. მესხეთში კათოლიკურ ეკლესიაში თავიდან ქართულენოვანი ტიპიკონი იხმარებოდა (ე.ი. ძველქართული, მართლმადიდებლური ტრადიციები, ჩვეულებები იყო დაცული), რაც პრაქტიკიდან სომხურენოვანი და ლათინური ტიპიკონით გამოაძევეს. სომხურენოვანი ტიპიკონის მქონე ქართველობა დენაციონალიზაციას განიცდიდა და ქართველ ერს ეკარგებოდა – ისინი სომხდებოდნენ[40]. ამ მიზეზის გამო ქართველები დაინტერესებულნი იყვნენ არა უბრალოდ კათოლიკობის მიღებით (ისინი, ვინც ამ პროცესს ემხრობოდა), არამედ მისი ქართულენოვანი ტიპიკონითაც.

მ. თამარაშვილმა, შ. ლომსაძემ და სხვა მეცნიერებმა სრულიად დამაჯერებლად გამოიკვლიეს, რომ ოსმალთა მიერ დაპყრობილ მესხეთში ქართველებისათვის მართლმადიდებლური აღმსარებლობის შენარჩუნება შექმნილი პირობების გამო შეუძლებელი გახდა. ქართველს ან მაჰმადიანობა უნდა მიეღო, ან კიდევ გრიგორიანობა და კათოლიკობა, ყიზილბაშთა ბატონობისას მართლმადიდებლურ მოსახლეობას ქართლსა და კახეთშიც ძლიერ გაუჭირდა. ყიზილბაშთა ბატონობისას ქვეყ-

ანას გამაჰმადიანების საფრთხე დაემუქრა, რაც ქართველობის დამხობის ტოლფასი იყო. სწორედ ამ მდგომარეობას შესჩიოდა სულხან-საბა ორბელიანი საფრანგეთის მეფეს – „საქართველოს მეფე ვახტანგი ისპაჰანშია და საქართველოს ერთიანად გამაჰმადიანება მოელის და დიდ განსაცდელშია, თუ დაბრუნდა თავის სამთავროში, ქართველები არა მარტო ქრისტიანედ დარჩებიან, არამედ კიდეც შეუერთდებიან კათოლიკე ეკლესიას თავიანთი მეფის მაგალითისამებრ, რომელიც საამისოდ მზად არის და რომელმაც აღმითქვა, რომ მობრუნდება თავის სამშობლოში თუ არა, კათოლიკობა მიიღოს...“[41].

როგორც ცნობილია, ირანის შაჰის კარს ვახტანგ VI-ის ქართლის მეფედ (გურჯისტანის ვალად) დამტკიცება სურდა, მაგრამ ამისათვის როსტომის შემდეგ დადგენილი წესით გამაჰმადიანება მოეთხოვებოდა, ვითარცა მეფობის კანდიდატს. ვახტანგმა ქრისტიანობა არ დათმო, არ მიიღო მაჰმადიანობა და მეფედაც აღარ დაამტკიცეს. იგი ირანში დარჩა. ამ დროს წარმოშობილა ფრიად საინტერესო იდეა საქართველოს აღდგომისა და გამოხსნისა. თუკი ვახტანგს, როგორც ქრისტიან მეფეს, ირანის სახელმწიფოს მესვეურები ქართლში დააბრუნებდნენ, ამით ისინი ქრისტიანული საქართველოს სახელმწიფოს არსებობას ცნობდნენ. ეს კი ქართველობის გამარჯვება, მისი აღორძინება იქნებოდა. ქართლის ქრისტიანული სახელმწიფოს არსებობის აღიარების შემდეგ ირანი კეთილმეზობლურ ურთიერთობას დაამყარებდა მასთან, ხოლო, თავის მხრივ, ეს სახელმწიფო ჩრდილოკავკასიელი ტომების თავდასხმებს თვითონვე მოიგერიებდა. საქართველოს ამით გამაჰმადიანებისა და დენაციონალიზაციის საფრთხე აშორდებოდა, რაც ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეთა საბოლოო მიზანს შეადგენდა.

1713 წელს ქართლში მომზადდა კათოლიკურ ქვეყნებში გასაგზავნი ელჩობა სულხან-საბა ორბელიანის მეთაურობით, რომლის მიზანი იყო:

1. ქართული ქრისტიანული სახელმწიფოს არსებობა იურიდიულად ეცნო ირანის სახელმწიფოს, რაც იმ შემთხვევაში მოხდებოდა, თუ ირანიდან ვახტანგ VI-ს ქართლში გამოისტუმრებდნენ როგორც ქრისტიან მეფეს.

2. საქართველოს გაერთიანება. მემორანდუმში, რომელიც დელეგაციამ საფრანგეთში სამეფო ტახტს წარუდგინა, კერძოდ, „აღნიშნული იყო, რომ პოლიტიკურად გაერთიანებულ საქართველოს შეეძლო „ასი ათასზე მეტი ცხენოსანი თუ ქვეითი“ შეეყარა მაჰმადიანურ სამყაროს დასაპირისპირებლად“[42]. ეს ნათქვამი იყო ევროპული ქვეყნების დასაინტერესებლად, რაც ჩაფიქრებული გეგმის განხორციელებისათვის იყო საჭირო.

3. ჩრდილოკავკასიელი ტომების შემოსევების შეწყვეტა საქართველოზე, რისთვისაც ჩრდილოკავკასიელი ტომების, კერძოდ, აფხაზთა და ჩერქეზთა გაქრისტიანება იყო საჭირო. ჩრდილო-კავკასიელთა გაქრისტიანება საფუძველი გახდებოდა მათთან მეგობრული ურთიერთობის დამყარებისა და ჩრდილოკავკასიელთა შემოტევების შეწყვეტისა. სულხან-საბას მემორანდუმის პირველივე პუნქტი სწორედ კავკასიელ ტომთა შორის ქრისტიანობის გავრცელებას მოითხოვდა.

4. უნდა შეწყვეტილიყო ქართველთა დენაციონალიზაცია. ყველაზე დიდი საფრთხე ქართველთა გათათრება, ანუ გამაჰმადიანება იყო. გამაჰმადიანების საფრთხე

განსაკუთრებით მესხეთის თურქთაგან დაპყრობის შემდეგ დასავლეთ საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ და ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეებს, კერძოდ, ქვემო გურიას (ქობულეთ-ბათომის მხარე) და ოდიშ-აფხაზეთის მხარეს დაემუქრა (ოდიშში - კლისურიდან – ენგურამდე უკვე ჩრდილოელები (აფსუები) აპირებდნენ ჩასახლებას). ამ კუთხეებში ქრისტიანობის იმ ფორმით გავრცელება, რომელიც მისაღები იყო ოსმალეთისათვის, მათი გამაჰმადიანების პროცესს, ანუ დენაციონალიზაციას - გათათრებას და გააფხაზებას შეაფერხებდა.

თავისი გეგმის მისაღწევად ქართულ ელჩობას მიაჩნდა, რომ ვახტანგ VI-ის ირანიდან ქრისტიან მეფედ დაბრუნებისათვის 300 000 ეკიუ იყო საკმარისი. ამ დიდი თანხის მიღების პირობად ქართველები ქართლში ქრისტიან მეფედ დაბრუნების შემთხვევაში ვახტანგის მიერ კათოლიკური სარწმუნოების აღიარებას ასახელებდნენ. ამასთანავე, ქართული დელეგაცია იმასაც ითვალისწინებდა, რომ კათოლიკური ევროპა და ვატიკანი ყოველთვის წინა პლანზე აყენებდნენ და აღმოსავლეთში ყოველი დიდი საქმის გაკეთების პირობად კათოლიკური სარწმუნოების აღიარებას მოითხოვდნენ (ისევე, როგორც მაჰმადიანური ქვეყნები მოითხოვდნენ მაჰმადიანობის აღიარებას).

ქართველებმა იცოდნენ ეს. ჩანს, ამიტომაც დელეგაციამ მემორანდუმის პირველივე პუნქტში კათოლიკური სარწმუნოების გავრცელების საჭიროებას მიაპყრო თავისი ყურადღება, თუმცა, რა თქმა უნდა, მთავარ საქმედ ვახტანგის გათავისუფლება ანუ 300 000 ეკიუს მიღება და შაჰის კარზე ფრანგი მეფის დახმარება მიაჩნდათ. ევროპელთა დაინტერესება კათოლიკობის გავრცელებით ქართველებმა ეროვნულ ინტერესებს დაუკავშირეს და იფიქრეს, რომ ამ სარწმუნოების (ანუ ქრისტიანობის ამ მიმდინარეობის) გავრცელება ჩრდილო კავკასიასა და საქართველოს მაჰმადიანობის გზაზე შემდგარ მხარეებში, ქვეყანას გადაარჩენდა, გააერთიანებდა და აღადგენდა. ამიტომაც პირველი პუნქტი, როგორც აღინიშნა, „მოითხოვდა ქართლის მეზობელ სამთავროთა: გურია-იმერეთის, აფხაზეთ-სამეგრელოს გაკათოლიკებაში ხელის შეწყობას. ასევე ჩრდილო კავკასიის სხვა ქვეყნებში კათოლიკური სარწმუნოების გავრცელებას“[43].

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ქართველებს კათოლიკობა მართლმადიდებლობაზე უკეთეს სარწმუნოებად კი არ მიაჩნდათ და მათი ერთი ნაწილი სარწმუნოებრივი მიზეზების გამო კი არ იღებდა კათოლიკობას, არამედ პოლიტიკური მიზეზების გამო. ამას ადასტურებს ის, რომ არსად საქართველოს არც ერთ დაუპყრობელ მხარეში (აქ არ იგულისხმება თურქთაგან დაპყრობილი მესხეთი) მოსახლეობის ფართო მასები ნებაყოფლობით ანდა თავისი სარწმუნოებრივი მისწრაფებების გამო კათოლიკობაზე არ გადასულა. საქართველოში კათოლიკობას, როგორც წესი, სახელმწიფო მოღვაწენი (და ის საეკლესიო იერარქები, რომელთაც პოლიტიკასთან ჰქონდათ საქმე) იღებდნენ. სახელმწიფო მოღვაწეებად კი ამ დროს ითვლებოდნენ თავადები, ერისთავები და სამეფო კარზე მოღვაწე პირები. კათოლიკური სარწმუნოება პოლიტიკის, საგარეო ორიენტაციის, ქვეყნის განთავისუფლების, საქართველოს გაერთიანების, კავკასიის შეკავშირების და სხვა პოლიტიკურ-სახელმწიფოე-

ბრივი მიზნების განსახორციელებლად ესაჭიროებოდათ ქართველ მოღვაწეებს. უბრალო ხალხი ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის წევრი იყო. თუმცა, არც „კათოლიკე“ ქართველებს მიაჩნდათ კათოლიკობა განსხვავებულ სარწმუნოებად, მას მართლმადიდებლობის ნაწილად, მის ევროპულ სახედ მიიჩნევდნენ. როგორც ჩანს, ასევე ესმოდა ეს საკითხი სულხან-საბა ორბელიანსაც. 1709 წლით დათარიღებულ პაპისადმი მიწერილ წერილში, რომელიც მ. თამარაშვილს სულხან-საბას გაგზავნილად მიაჩნია, ვკითხულობთ: „ოღონდ ეს ვინცავინ აქ მართლმადიდებელნი არიან, ამათზედ თქვენი ლოცვა და საქმითაც მოხმარება იყოს. ხილული მტრებისაგან დიდს ჭირში არიან. ყოველთ ცოდვილთ უცოდვილესი ორბელისშვილი სულხან ყოფილი მონაზონი საბა. მიწა ფერხთა თქვენთა“[44]. ამ წერილში საბა თავისიანებს „მართლმადიდებლებს“ უწოდებს. ის ისეთი მართლმადიდებელია, რომელიც პაპს პატივს ცემს, პეტრეს მოსაყდრესა და მწყემსს უწოდებს. პაპის პრიმატობის მაღიარებელ მართლმადიდებელს კი, თანახმად მ. თამარაშვილისა, იმ დროს კათოლიკეს უწოდებდნენ. ამიტომაც სულხან-საბა, როგორც ჩანს, არა რწმენით ან დოგმატური საკითხების მიღებით იყო კათოლიკე, არამედ პოლიტიკური ორიენტაციით, რამეთუ ამ ეპოქის მოღვაწეთა აზრით (როგორც ითქვა, ამას იმდროინდელი შეხედულებების ანალიზი უჩვენებს) მიიჩნეოდა, რომ მართლმადიდებლობისა და კათოლიკობის დოგმატიკა და ქრისტოლოგია ერთი და იგივე იყო, მით უმეტეს, რომ ქართველი კათოლიკეები ყველა მართლმადიდებლურ წიგნს ძველებურადვე იყენებდნენ და წირვა-ლოცვისა და ლიტურგიის წესსა და ყოველგვარს მართლმადიდებლურ საეკლესიო ჩვეულებას იცავდნენ. კათოლიკობის აღიარებით მათ ქართულ ეკლესიაში დამატებით არაფერი შეჰქონდათ, არც არაფერს აკლებდნენ და მის არც ერთ სტრუქტურას არ ცვლიდნენ.

სულხან-საბას ევროპულ წყაროებში „წმიდა ბასილის წესის მონაზონი ეწოდება“. მიიჩნევა, რომ წმიდა ბასილის სამონაზნო ორდენი კათოლიკური იყო. სინამდვილეში კი, ევროპელები ყველა მართლმადიდებელ ბერს „წმიდა ბასილის წესის მონაზონს“ უწოდებენ, რადგანაც ცნობილი იყო, რომ თუ კათოლიკურ სამყაროში ბერობის (მონაზნობის) სხვადასხვა ორდენი არსებობდა (კარმელიტები, ფრანცისკანელები და სხვა), მართლმადიდებლებს მხოლოდ ერთი სახის, „წმიდა ბასილის წესის“ მქონე ბერობის ინსტიტუტი ჰქონდათ, რომელსაც ეკუთვნოდა კიდეც სულხან-საბა, მას სწორედ ამ ორდენში აღუდგენია თავისი თავი 1714 წლისათვის ევროპაში.

ყოველ შემთხვევაში ფაქტია, რომ სულხან-საბა საერთოდ არ ფიქრობდა ქართული ეკლესიისაგან განდგომას, პირიქით, ის მისი უერთგულესი წევრი, მისი გაძლიერებისა და ამაღლებისათვის თავდადებული მებრძოლი, მისი ერთ-ერთი წარმმართველი, მრჩეველი და საეკლესიო თავადთაგანი იყო. ევროპაში გამგზავრების წინ სულხან-საბა 40 დღე იმყოფებოდა დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსთან, ისინი ერთად სახავდნენ გზებს აფხაზ-ჩერქეზებსა და სხვა ტომებში ქრისტიანობის აღორძინებისათვის (ფიქრობდნენ, რომ აქ ქრისტიანობა ძლევამოსილ ევროპელ მისიონერებს უნდა გაევრცელებინათ). საფრანგეთის იმპერატორს სულხანი დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსის შესახებ ატყობინებდა – „ამ პარტიარქის

აზრი ეს არის, რომ შეუერთდეს წმიდა საყდარსა და მისიონერებთან ერთად ეცადოს აფხაზების მოქცევას“[45]. „წმიდა საყდართან შეერთების“ ფორმულის გარეშე ევროპული კათოლიკური ქვეყნები საბას წერილს არც განიხილავდნენ, ქართველობისათვის კი უმთავრესი აფხაზების (აფსუა-ჩერქეზების) გამანადგურებელი შემოსევების თავიდან აცილება იყო, რაც მათი გაქრისტიანებით გახდებოდა შესაძლებელი.

მ. თამარაშვილი წერს – „საბას კათოლიკობა უნდა მიეღო 1692 წ-ს, ხოლო ჩვენ ზემოთ ვნახეთ, რომ იგი გაკათოლიკებულა 1687 წ-ს გიორგი მეფესთან ერთად... საბა მონაზვნად აღკვეცეს. შემდგომ იგი წმიდა იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვარი გამხდარა. ეს საბუთი საკმაოდ გვიმტკიცებს, იმ დროს ხსენებული მონასტრის მონაზვნებიც კათოლიკენი უნდა ყოფილიყვნენ, რადგან წარმოუდგენელია ერთი და იმავე ალაგს უფროსი კათოლიკე იყოს და მისნი ქვეშევრდომნი კი არა“[46].

ეს საკმაოდ ძლიერი საბუთი ჩვენ გვარწმუნებს, რომ ამ დროს საქართველოში ქართული რიტის ვითომდა კათოლიკენი და მართლმადიდებლები განსხვავებულ სარწმუნოებრივი მიმართულების მორწმუნეებად როდი ითვლებოდნენ. დავით გარეჯის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერი, როგორც წესი, ტრადიციულად მართლმადიდებლური იყო და შეუძლებელია მის წინამძღვრად არამართლმადიდებელი, ანდა განსხვავებული სარწმუნოებრივი აღმსარებლობის პირი ყოფილიყო. „კათოლიკე“ სულხან-საბა კი მას წინამძღვრობდა, რაც არა იმაზე მიგვითითებს, რომ მონასტერიც კათოლიკური იყო, არამედ იმის შესახებ, რომ იმ დროისათვის ქართველები საბას სარწმუნოებრივად მართლმადიდებლად მიიჩნევდნენ. როგორც აღინიშნა, მართლმადიდებლის „კათოლიკედ“ ქცევისათვის მისი არც ხელახლა მონათვლა, არც გადანათვლა, არც მირონცხება, სარწმუნოებრივი შეხედულებების არავითარი ცვლილება არ იყო საჭირო, გარდა პაპის პრიმატობის აღიარებისა, რაც პოლიტიკასთან უფრო იყო დაკავშირებული, ვიდრე სარწმუნოებასთან.

სულხან-საბას ელჩობის შედეგი ასეთი იყო: საფრანგეთის იმპერატორი არ დაინტერესდა კავკასიელთა გაკათოლიკებით, ეს მან პაპის გადასაჭრელ საქმედ მიიჩნია, ამან ქართველთა გეგმები ჩაშალა. მათ იცოდნენ, რომ პაპს ძალები კავკასიელი ტომების გასაქრისტიანებლად არ შესწევდა, ხოლო საფრანგეთის ძლიერი სახელმწიფო ამ საქმეში არ ჩაერია. გარდა ამისა, ვახტანგის გასათავისუფლებლად 300 000 ეკიუ, რასაც ქართველები სთხოვდნენ, არ გამოჰყო. ე.ი. საფრანგეთი ირანის მიერ ქართული ქრისტიანული სახელმწიფოს არსებობის იურიდიული ცნობით არ დაინტერესდა. აღდგომისა და გამოხსნის ევროპული ორიენტაცია ჩაიშალა. ევროპა ქართული სახელმწიფოს აღორძინების გეგმის მიმართ გულგრილი დარჩა.

უფრო მეტიც, როცა რამდენიმე წლის შემდეგ თურქები აღმოსავლეთ საქართველოში შემოიჭრნენ, ევროპის ზოგიერთ კუთხეში კმაყოფილნიც კი დარჩენილან - „თურქეთის მიერ თბილისის დაპყრობამ და ქართლის დამორჩილებამ დიდი სიხარული მოჰგვარა ინგლისს, რომელიც რუსეთის მარცხის მოსურნე იყო და ყოველმხრივ ცდილობდა, თურქეთს ესარგებლა ირანის საბოლოო დაცემით“[47].

1715 წელს სულხან-საბას ხელცარიელი დაბრუნება საქართველოში ქართველი მეფის ევროპული ორიენტაციის კრახს ნიშნავდა. ევროპამ არ ისურვა ხელი შეეწყო მისი გეგმებისათვის, რომელიც კავკასიის ნაწილების შეკავშირებას, საქართველოს საშინაო პოლიტიკის მოწესრიგებას, მეფე-მთავართა შორის შეთანხმების მიღწევის გზით ქვეყნის გაერთიანებას და ქრისტიანული რწმენის დაცვით მაჰმადიანობის გავრცელების შეფერხებას ითვალისწინებდა.

მაგრამ დრო აღარ იცდიდა, საჭირო იყო აქტიური მოქმედება, ვახტანგმა საგარეო ორიენტაცია შეიცვალა, ამიტომ 1716 წელს შექმნილი ვითარების გამო მაჰმადიანობა მიიღო. „მეფის ეს ნაბიჯი მოჩვენებითი იყო, ვახტანგი გადავიდა მაჰმადის რჯულზე „მხოლოდ სიტყვით და არა საქმითაც“[48].

აღსანიშნავია, რომ მ. თამარაშვილის თანახმად, საქართველოში დაბრუნებულ სულხან-საბას საჯაროდ დევნიდნენ არა ქართველები, როგორც ეს აზრი მიღებულია ამჟამად, არამედ სომხები, თუ რა იყო იმის მიზეზი, რომ თვით საქართველოშიც კი (არა მარტო სომხეთში, არამედ საქართველოშიც) სომხებს უფლება ჰქონდათ მინიჭებული (ირანელთა მიერ) ედევნათ ქართველი სასულიერო პირები, ამის შესახებ დაბეჯითებითა და დამაჯერებლად წერს მ. თამარაშვილი თავის წიგნებში. სომეხთა აზრით, „ქართველებს კათოლიკობა კი არ უნდა ეღიარებინათ, არამედ გრიგორიანობა (იგულისხმება ის ქართველები, რომლებიც მიუხედავად იძულებისა კი არ მაჰმადიანდებოდნენ, არამედ რომელიმე არამართლმადიდებლურ სარწმუნოებას აღიარებდნენ ხოლმე). სომეხთა აზრით კი, როგორც თამარაშვილი და სხვა მეცნიერები არკვევენ, თუ ქართველს გამაჰმადიანება არ სურდა, მას კათოლიკობა კი არ უნდა ეღიარებინა თავის სარწმუნოებად, არამედ გრიგორიანობა. ამიტომაც სასტიკად დევნიდნენ არა მარტო ევროპელ კათოლიკე მისიონერებს, არამედ ქართველებსაც კი და მათ შორის სულხან-საბას, რომელიც მთელ საქართველოს თავის მამად მიაჩნდა[49].

ვახტანგ VI-ის რუსული ორიენტაცია და მისი კრახი

ირანის სახელმწიფოს უკიდურესმა დასუსტებამ, ავღანთა მიერ მისი მმართველი დინასტიის ჩამოგდებამ, ქვეყნის უკიდურესმა შინაგანმა კრიზისმა, როგორც ჩანს, ქართველ პოლიტიკოსებს, კერძოდ კი, ვახტანგ VI-ს აფიქრებინა, რომ აღარ იყო საჭირო დამალვა ქართველთა სწრაფვისა მართლმადიდებლური სარწმუნოების აღორძინებისა და მართლმადიდებლური რუსეთისაკენ. 1722 წ. პ. ბუტკოვის ცნობითაც, ვახტანგ VI-მ საჯაროდ მიიღო ქრისტიანობა – „[illegible], [illegible]“.

მანამდე ვახტანგი უმკაცრესად იცავდა ქრისტიანული ქვეყნებისაკენ თავისი სწრაფვის საიდუმლოს. მაგალითად, 1714 წელს საფრანგეთის მინისტრს „სიფრთხილისათვის ვახტანგი არც ქართულად სწერს და არც თავის ხელს აწერს პასუხზე, რათა პასუხი მის მტრებს, სპარსელებს არ ჩავარდნოდათ ხელში და უარესად არ გადამტერებოდნენ“[50]. თვით თავის გამზრდელს, სულხან-საბა ორბელიანსაც კი, ვახტანგმა იტალიურ ენაზე დაწერილი წერილი გაუგზავნა, რათა ქართული ხელში არ ჩაეგ-

დით და არ წაეკითხათ. კერძოდ, იგი წერდა: „ვერ ვბედავ და ჩემის ხელით ვერაფერსა ვწერ, რადგან მეშინია ჩემი ძმის არტილერიის გენერლის იესესი, რომელიც, როგორც მუდამ განდგომილი მტერი და ეშმაკი, ისე დამტრიალებს გარს, რათა ჩამთქას“[51].

სპარსეთის სახელმწიფოს დასუსტებისა და იმ დიდი იმედების გამო, რომელსაც რუსეთის სახელმწიფო და სახელდობრ პეტრე I იძლეოდა, ვახტანგმა საჭიროდ აღარ ჩათვალა დაფარვა თავისი ქრისტიანულ-მართლმადიდებლური ანუ ოსმალ-სპარსთა აზრით, რუსული ორიენტაციისა; მან საქვეყნოდ გაამჟღავნა თავისი გადაწყვეტილება რუსეთთან სამხედრო კავშირის შეკვრისაკენ, კერძოდ, იგი მზად იყო ხელი შეეწყო რუსთა ჯარის შემოსვლისათვის ამიერკავკასიისა და ირანის ტერიტორიებზე. ამან ძალზე შეაშფოთა მაჰმადიანური ქვეყნები და ჩრდილოკავკასიელი ტომები. სამწუხაროდ, ჩაფიქრებული გეგმა ვერ განხორციელდა. სამაგიეროდ, თურქეთმა მიზეზი იშოვა და საქართველოში შემოვიდა, თარეშს უმატეს ლეკებმაც, ხოლო ბოლოს ოსმალობას ქვეყანაში ყიზილბაშობა შეენაცვლა. „ვფიქრობთ, ვახტანგ VI-ის გამოაშკარავებულმა დიპლომატიურმა რუსულმა ორიენტაციამ და ლეკთა თარეშის გაძლიერებამ, შინაფეოდალურმა შეუნელებელმა ბრძოლებმა შექმნა წინაპირობა იმისათვის, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში იმდროინდელი სახელმწიფოებრივი (ეკონომიკური, კულტურული და სოციალური) წყობა ორი ათეული წლით მოშლილიყო. საქართველოში ჯერ „ოსმალობა“ და მერე „ყიზილბაშობა“ დამკვიდრდა“[52].

რუსეთს სპარსეთში განსაკუთრებული ეკონომიკური ინტერესები ჰქონდა. „პეტრე დიდს უნდოდა, რომ სპარსეთის ვაჭრობა რუს ვაჭრებს ჩაეგდოთ ხელში... სპარსეთის ეკონომიკურად ხელში ჩაჭერა რომ უფრო გაადვილებულიყო, პეტრე I-მა გადაწყვიტა კასპიის ზღვის მიდამოები ამიერკავკასიაში ჯერ თავისი მფარველობის ქვეშ მოექცია, შემდეგ ქვეყანა დაეპყრო და შიგ რუსი ჯარისკაცები ჩაესახლებინა... ამ იდუმალი გეგმის ასასრულებლად რუსეთისათვის საქართველოს სამეფოს სამხედრო დახმარება იყო საჭირო. ამიტომ პეტრე დიდმა გადაწყვიტა საქართველო და მეფე ვახტანგი ჩაერია ამ საქმეში და რუსეთის სასარგებლოდ გამოეყენებინა“[53]. ამ მისიით პეტრე I-ს ვახტანგთან საგანგებო ელჩი გაუგზავნია:

„რუსეთის ელჩმა ისე ოსტატურად მოაწყო და მოაჩვენა საქმე ქართველებს, თითქოს პეტრე I-ს შეეტყოს ვახტანგ VI-ის გაჭირვებული მდგომარეობა, მისი შველა და დახსნა სდომოდეს სპარს-ოსმალთა კლანჭებისაგან და სწორედ ამიტომ აპირებდეს იგი სპარსეთის წინააღმდეგ ამხედრებას. მეფე ვახტანგმა და ქართლის სამეფოს გავლენიანმა წრეებმა ეს დიპლომატიური ხრიკები სინამდვილედ მიიჩნიეს, მათ ვერ წარმოედგინათ, რომ ძლიერ ქრისტიან ხელმწიფეს გულში სხვა რამე იდუმალი ზრახვა ექნებოდა“[54].

ვახტანგს, როგორც ცნობილია, ჰქონდა თავისი გეგმა საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომისა“. პეტრე I-მა მას ამ გეგმის განხორციელების იმედი დაუსახა, ამიტომაც მიენდო მას. „ქართლის მეფეს ვახტანგ VI-ს, თავის მხრივ, ფართო ზოგადი გეგმები ამოძრავებდა, როდესაც რუსეთის მოკავშირეობას უპირატესობას ანიჭებდა: საქართველო უნდა განთავისუფლებულიყო ირანის ჩაგვრისაგან, თურქთა მხრიდან თავდასხმები აეცდინა, მოეხერხებინა ქვეყნის პოლიტიკური გაერთიანება,

შეენელებინა დინასტიური შუღლი, მოესპო ქრისტიანული რელიგიის დევნა და შედარებით უკეთესი პირობა შეექმნა ეროვნული ეკონომიკის განვითარებისათვის“[55].

ამიტომაც, ვახტანგი რუსთა მეფის წინადადებამ გაიტაცა, თუმცა კი სახელმწიფოს დარბაისელთა ერთი ჯგუფი მეფეს სიფრთხილეს ურჩევდა. სპარსთა და ოსმალთა იძულებითი მორჩილებისას რუსთა მეფესთან აშკარა კავშირის დაჭერის გამო ქართლის სამეფო კარზე მოღვაწეთაგან ზოგიერთნი: „მეფეს სძრახავდნენ, იტყოდნენ ეგე ვითარსა გმობასა, სამს დიდს ხელმწიფეს პირს აძლევს, სამგან იკეთებს ყმობასა, ყეენის სპასალარია, თავს ირქვამს რაყამობასა, რუსთ ხელმწიფესთან მამაობს, ხვანთქართან ჩემობს ძმობასა“, – წერდა დავით გურამიშვილი. რუს ხელმწიფეს ვახტანგისათვის მიუწერია – „მოდი მიგიჩნევ მამადო... გიჯობს მე ზურგი მომყუდო, გულზედა გული მამადო“... რაც ვახტანგს სიხარულით დაუჯერებია. ამიტომაც უთქვამთ: „მესამე კიდევ მოიბა, ორი საბელი თავს ება, სამი ვეშაპი ერთ ლომსა აწ ვითარ მოეთვისება“.

ვახტანგისა და რუსეთის კავშირმა შეაშფოთა, ააღელვა და აამოძრავა მთელი ახლო აღმოსავლეთი, შეშფოთების ხმამ თვით ევროპაშიც მიაღწია. ევროპელი დიპლომატები ამტკიცებდნენ, რომ რუსეთი ვახტანგთან კავშირის შემწეობით აპირებდა ჯერ ირანის დაპყრობას, ხოლო შემდეგ კონსტანტინეპოლზე გალაშქრებას[56]. ამის გამო „კონსტანტინეპოლში რამდენჯერმე შეიკრიბა სახელმწიფო დივანი, სადაც საკითხი დაისვა პეტრე I-სა და ვახტანგ VI-ის საომარ მოქმედებათა წინააღმდეგ აქტიური ზომების მიღების შესახებ“[57].

ირანი, ოსმალეთი და დაღესტანი უდიდესმა შეშფოთებამ მოიცვა, ყოველი მხრიდან რუსთა მოგერიებისათვის და ქართლის სამაგალითოდ დასჯისათვის მოემზადნენ.

მ. ქიქოძე წერს: „ჩვენი ვარაუდით, ვახტანგის დიპლომატიური სისუსტე სწორედ იმაში მდგომარეობდა, რომ მან თავისი პოლიტიკური პოზიცია არ დამალა და რუსეთის საიმპერატორო კარისადმი ნდობა ირანისა და თურქეთისათვის სააშკარაო გახდა“[58].

პეტრეს მიერ დაიმედებული ვახტანგი თავისი 30-40-ათასიანი ჯარით სპარსეთის სახელმწიფოს საზღვრებში შევიდა, სადაც მისი აზრით, რუსთა ჯარი მეორე მხრიდან უნდა შემოსულიყო. ცნობილია, რომ რუსეთის ჯარი სპარსეთში არ შევიდა, ვახტანგი მარტო აღმოჩნდა გაშმაგებული მტრების წინაშე.

ს. ჯანაშია წერს: „არა ვახტანგმა მიმართა დახმარებისათვის პეტრე I-ს, არამედ პეტრემ ჩაითრია ვახტანგი სპარსეთის ლაშქრობაში. არ არის სწორი მტკიცება, რომ თითქოს საქართველოს რუსული ჯარის დახმარების მიღება ვერ მოუხერხდა. პეტრე I-მა უმოწყალოდ დასტოვა თავისი კავკასიელი მოკავშირეები ბედის ანაბარა“[59].

პეტრეს დარუბანდში მიუვიდა ამბავი, რომ ვახტანგი 40 000-იანი ჯარით შესულიყო სპარსეთის იმპერიის საზღვრებში და პეტრეს ელოდა. ამბის მიღების მეორე დღესვე 1723 წლის „7 ენკენისთვეს, ის დაიძრა და წავიდა, მაგრამ საქართველოს ჯართან შესაერთებლად კი არა, არამედ შინ, ასტრახანისაკენ“[60].

„მეფე ვახტანგი 40 000-იანი ქართული ჯარითურთ იდგა და უცდიდა „ქრისტეს მოყვარე“ ხელმწიფეს და ვერ გაეგო, თუ რატომ „შეიქმნა დაყოვნება ხელმწიფისა“[61]. როცა შეიტყო, რაც მოხდა, „მაშინ კი დარწმუნდა ვახტანგ მეფე, რომ

ლაშქრობის მოწინააღმდეგე დარბაისელნი მართალნი იყვნენ. „შეექმნა მეფეს ჭმუნვა დიდი“, მაგრამ რაღა დროს. საქმე გაცილებით უფრო ცუდად დატრიალდა, ვიდრე ომის მოწინააღმდეგე დარბაისლებს გათვალისწინებული ჰქონდათ, მათ ფიქრადაც კი არ მოსვლიათ, რომ რუსთა ხელმწიფე თავის სიტყვას არ აასრულებდა და საქართველოს განრისხებულს მტერს უმწეოდ მიუტოვებდა. სანამ პეტრე I ვახტანგ მეფეს შეაცდენდა და საბედისწერო ნაბიჯს გადაადგმევინებდა, ოსმალეთი არზრუმის ფაშის პირით ვახტანგ VI-ს მფარველობას ჰპირდებოდა, მას რომ სპარსეთის წინააღმდეგ რუსეთის ომში მონაწილეობა არ მიეღო და რუსეთს ცხადად არ მომხრობოდა. მაგრამ რაკი ოსმალეთმა დაინახა, რომ რუსეთი სპარსეთის დაპყრობას ლამობდა და ქართველებიც მათი მოკავშირენი იყვნენ, რუსეთის შიშით დაიძრა და ჯერ ერევნიდან თავრიზამდის მთელი ქვეყანა დაიჭირა, ხოლო შემდეგ თვით საქართველოს წინააღმდეგაც გაილაშქრა... მეორე მხრით, განა სპარსეთს კი შეეძლო საქართველოსათვის მისი მოქმედება ეპატიებინა? სპარსეთის შაჰს ვახტანგ მეფეზე მოახსენეს: ის იმდენად „არის მტერი შენი“, რომ „ეყმო ხელმწიფესა რუსეთისასა“ და „ამოწყვიტა რჯულისა შენისა მოსავნიო“, საქართველო განმტკიცებისა და გაძლიერების მაგიერ მტრის სათარეშოდ იქცა: ქართლი აოხრდა და ოსმალებს ჩაუვარდა ხელში, ლეკებმა ხალხს ძარცვა-გლეჯა დაუწყეს, ვახტანგ მეფეს, რომელსაც საქართველოს სახელმწიფოებრივი, კულტურული და ეკონომიკური აღორძინებისათვის დაუღალავი შრომა ჰქონდა გაწეული და ქვეყნის აღმშენებლობითი მუშაობით იყო გატაცებული, პეტრე I-საგან ასე მოტყუებულსა და ყოვლად უმწეოდ მიტოვებულს, საქართველოდან გახიზვნის მეტი აღარაფერი დარჩენოდა. ქართლში ოსმალები გაბატონდნენ, მაგრამ საქმე ამით არ დამთავრებულა. როდესაც პეტრე პირველმა დაინახა, რუსთა სამხედრო მოქმედებით სპარსეთში ოსმალეთი იმდენად განრისხდა, რომ რუსეთისათვის ომის გამოცხადებას აპირებდა, 1724 წ-ის 12 ივნისს მასთან სწრაფად შეკრა ზავი, რომლის პირველ მუხლში რუსთა ხელმწიფემ მთელი აღმოსავლეთი საქართველო ოსმალეთს დაუთმო, თუმცა იგი მას სრულებითაც არ ეკუთვნოდა[62]. ქართლი ახალი დამპყრობლის – ოსმალეთის ხელში აღმოჩნდა. ვახტანგ VI უზარმაზარი ამალით რუსეთში გადავიდა, მას საქართველოდან 1200 კაცი გაჰყოლია, ხოლო რუსეთში შეჰმატებიან იქ ადრე ჩასული ქართველები, საბოლოოდ ამალაში 1885 კაცი აღმოჩნდა[63].

1724 წლის ივლისში მეფემ ქართლის საზღვრები დატოვა, ერთი თვით ადრე დომენტი კათალიკოსმა ოფიციალური წერილი გაუგზავნა პეტრე I-ს, რომელშიც თურქთა გამო ქვეყანაში შექმნილ სავალალო მდგომარეობას ატყობინებდა, კერძოდ, იგი წერდა: „ვინ იცის, გზა ვიშოვოთ და მანდ გიახლოთ, რათა ხელმწიფემ შეგვიწყალოს...“ ამ წერილიდან კარგად ჩანს, რომ ქართლის კათალიკოსის თხოვნა ქვეყანაში დარჩენილი თავკაცების საერთო გადაწყვეტილება იყო; ვერ გაართვეს რა თავი შექმნილ სიტუაციას, ერთი მხრივ, ლეკების შემოსევებს და მეორე მხრივ, ოსმალთა დამკვიდრებას, ქართლის თავკაცებმა გადაწყვიტეს რუსეთს შეკედლებოდნენ“[64]. ისეთი ვითარება შეიქმნა, რომ ქართველს საქართველოში აღარ ედგომებოდა, ვისაც შეძლება ჰქონდა და მართლმადიდებლობის შენარჩუნება სურდა,

მზად იყო საქართველო მიეტოვებინა და რუსეთში გახიზნულიყო. სხვა დიდებულებთან ერთად თავიანთი, გასაჭირში მყოფი, სამწყსო მიატოვეს და გაიხიზნენ „არქიეპისკოპოსი ქრისტეფორე, მიტროპოლიტი პავლე თბილელი, ეპისკოპოსები: ნიკოლოზ მროველი, მანგლელი არსენი...“[65]. ამის გამო, ალბათ, შესაბამისი საეპისკოპოსოებიც გაუქმდა, მაგალითად თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის მეფობის დასაწყისის ერთი საბუთიდან ჩანს, რომ მროველის კათედრა გაუქმებული იყო და მათ აღდგენა სურდათ. მიუხედავად შექმნილი ვითარებისა, ქართულ ეკლესიას უდიდესი ძალა და გავლენა ჰქონდა საქართველოში, რასაც ანგარიშს რუსეთის საიმპერატორო კარიც უწევდა. მაგალითად, რუსეთის მთავრობა ცდილობდა ვახტანგ VI-ს რაიმე კავშირი არ დაემყარებინა კათალიკოს დომენტისთან, მიუხედავად იმისა, რომ თურქთაგან შევიწროებული კათალიკოზი იმალებოდა კიდეც.

„1725 წ-ის ზაფხულში დომენტი კათალიკოსი, რომელიც ჯერ კიდევ ქსნის ხეობაში იმალებოდა, შემდეგ იძულებული შეიქმნა კონსტანტინეპოლისათვის შეეფარებინა თავი. რუსეთის მთავრობას მაინც შიში ჰქონდა, რომ ვახტანგს და დომენტის რაიმე საიდუმლო კავშირი არ გაებათ ერთმანეთთან და ამით თურქეთი არ გაეღიზიანებინათ რუსეთის წინააღმდეგ“[66].

აქედან ჩანს, რომ როგორც რუსეთში, ისე თურქეთში ქართველთა კათალიკოსი მთელი საქართველოს განპიროვნებულ სახედ ჰყავდათ მიჩნეული, კათალიკოსი საქართველოს პიროვნული გამოხატულებაა. ამიტომაც იმის შემდეგ, რაც თურქებმა კათალიკოსი კონსტანტინეპოლიდან, ვითარცა პატიმარი, ერთ კუნძულზე გაგზავნეს, „ვახტანგი რუსეთს სთხოვდა 1731 წ-ს ეხსნა დომენტი კათალიკოსი თურქთა ტყვეობისაგან“[67].

მალე ყველასათვის ცხადი გახდა, რომ რუსეთის მთავრობა თავს არ იწუხებდა საქართველოსათვის, ხოლო საქართველოში ოსმალობამ და ყიზილბაშობამ საშინელი სახე მიიღო.

„...მისი (ვახტანგის) დაუფარავი დამოკიდებულება და ერთგულება რუსეთისადმი, ყოველთვის არა მარტო ყურადღებას აძაბვინებდა ოსმალეთს და ირანს, არამედ აქტიური ბრძოლისაკენ უბიძგებდა აღმოსავლელ დამპყრობელთ“[68].

ვახტანგის იმედი, რომ რუსეთის დახმარებით ირანის ვასალური დამოკიდებულებისაგან გათავისუფლდებოდა, კრახით დამთავრდა. პირიქით, ოსმალების, მერე ყიზილბაშების დროს ოსებმა ჯერ ქართლის მთიანეთი დაიჭირეს, შემდეგ ოსების ტომები ქართლის ბარისაკენ დაიძრნენ. თუკი აქამდე ვახტანგი (1711 წელს) იმორჩილებდა დვალეთს, რომელიც ტერიტორიულად ჩრდილო კავკასიაში მდებარეობდა, ყიზილბაშობის შემდეგ თეიმურაზ II და ერეკლე II 1740-იან წლებში უკვე საქართველოს მთიანეთში ჩამოწოლილ ოსებს ებრძვიან. რაც შეეხება ლეკებს, მათ ამ პერიოდში საბოლოოდ დაიჭირეს აღმოსავლეთ კახეთი. ოსებისა და ლეკების მიერ ქართლისა და კახეთის მიწების მიტაცება სხვა მარცხთან ერთად დიდი მარცხი იყო.

ვახტანგ VI-ისა და მუხრანელ ბაგრატიონთა დიდი ოჯახის მამულიშვილობა

ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს დაშლისა და განსაკუთრებით ქართლში როსტომ-ხანის გამეფების შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველოში ქართველი ერის მოღვაწეობის ყოველი სფერო სპარსეთის წამლეკავი გავლენის ქვეშ მოექცა, გაუკუღმართდა, ეროვნულ სახეს უცხოელთა დაღი დაესვა, ჩვენი ქვეყანა სულიერ-კულტურული დაღუპვის გზას დაადგა. „ქართველი ერი ამ დროს მართლაც უაღრეს განსაცდელში იყო ჩავარდნილი. მისი მომავალი სახეიროს არას მოასწავებდა, თუ რომ ის მთელს თავის სულიერ ძალას არ მოიკრებდა და ეროვნული განსაცდელის თავიდან აცილებას არ ეცდებოდა. საბედნიეროდ, ეს შეძლო ამ საშინელ გასაჭირში; მან მართლაც მთელი თავისი ენერგია და შემოქმედებითი ნიჭი მოიკრიბა და გამანადგურებელ მიმართულებას წინ აღუდგა“[69].

ქართული კულტურის უაღრესი დაკნინების დროს ეროვნული თვითშემეცნების გაღვიძებისა და გაღვივებისათვის განსაკუთრებით იღვაწა მუხრანელი ბაგრატიონების იმ შტომ, რომელსაც სათავეში ედგა ვახტანგ V შაჰნავაზი. ამ ოჯახის წევრები და მასთან დაახლოებული პირები იყვნენ ის უდიდესი მოღვაწენი, რომელთაც ინტენსიური ეროვნულ-პატრიოტული და კულტურულ-მეცნიერული შემოქმედებით შეძლეს ღვთისმეტყველების, ისტორიული მეცნიერების, მედიცინის, ქიმიის, მათემატიკა-ასტრონომიის, ფილოსოფიის, პედაგოგიკის, ბუნებისმეტყველების, გეოგრაფიის, გენეალოგიის, სამხედრო საქმის არათუ აღორძინება, არამედ ეროვნულ ნიადაგზე გადაყვანაც. აღორძინდა რუსთველოლოგია, დიდაქტიკა, დაიბეჭდა წმიდა წერილი-ბიბლია, წიგნები საეკლესიო საჭიროებისათვის. არ იყო არც ერთი დარგი, არც ერთი სახე ეროვნულ-კულტურული მიმართულებისა, რომელსაც სათავეში არ ჰყოლოდა მუხრან-ბატონთა აღნიშნული ოჯახის რომელიმე წევრი ანდა მათთან დაახლოებული პირები, არჩილ მეფე, გიორგი XI, ვახტანგ VI თუ ვახუშტი, მათივე ოჯახის უახლოესი პირი სულხან-საბა ორბელიანი თუ სხვები.

საფიქრებელია, რომ მუხრანელ ბაგრატიონთა ოჯახისა და მათ ირგვლივ შემოკრებილი მოღვაწეების ეროვნულ-პატრიოტულ სულისკვეთებას საფუძველი დაუდო ამ ოჯახის პირმშომ (ვახტანგ V-ის უფროსმა ვაჟმა) არჩილ II-მ, მაგრამ მრავალმხრივობითა და ნაყოფიერებით ვახტანგ VI-ს ვერავინ შეედრებოდა.

არჩილი იმ დროს ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა, როცა ქართველ ერს განსაკუთრებით უჭირდა. საქართველოში მაჰმადიანთა გავლენა არა მარტო სახელმწიფოებრივ, არამედ კულტურულ-საყოფაცხოვრებო და სულიერ სფეროშიც იგრძნობოდა, ქვეყანა სისხლისაგან იცლებოდა, ქართლში ქართველად ყოფნა გაუსაძლისი გახდა; შეძლებული და გავლენიანი დიდებულებიც კი, ვისაც ქრისტიანად დარჩენა სურდა, საქართველოდან რუსეთში მიდიოდა საცხოვრებლად. დაბალი ფენების ნაწილი, შეჭირვებული მაჰმადიანთა და ლეკთაგან, თავდაცვის მიზნით გრიგორიანდებოდა (სომხებს შაჰ-აბასის შემდეგ ირანში არათუ დევნიდნენ, სახელმწიფოებრივ დონეზე შეღავათებსა და უპირატესობებს ანიჭებდნენ, ქართულ ქალაქებში

კი ირანის გარნიზონები იდგა და მაჰმადიანი მმართველები ბატონობდნენ, რომელნიც გრიგორიანებს („სომხებს“) პატრონობდნენ.

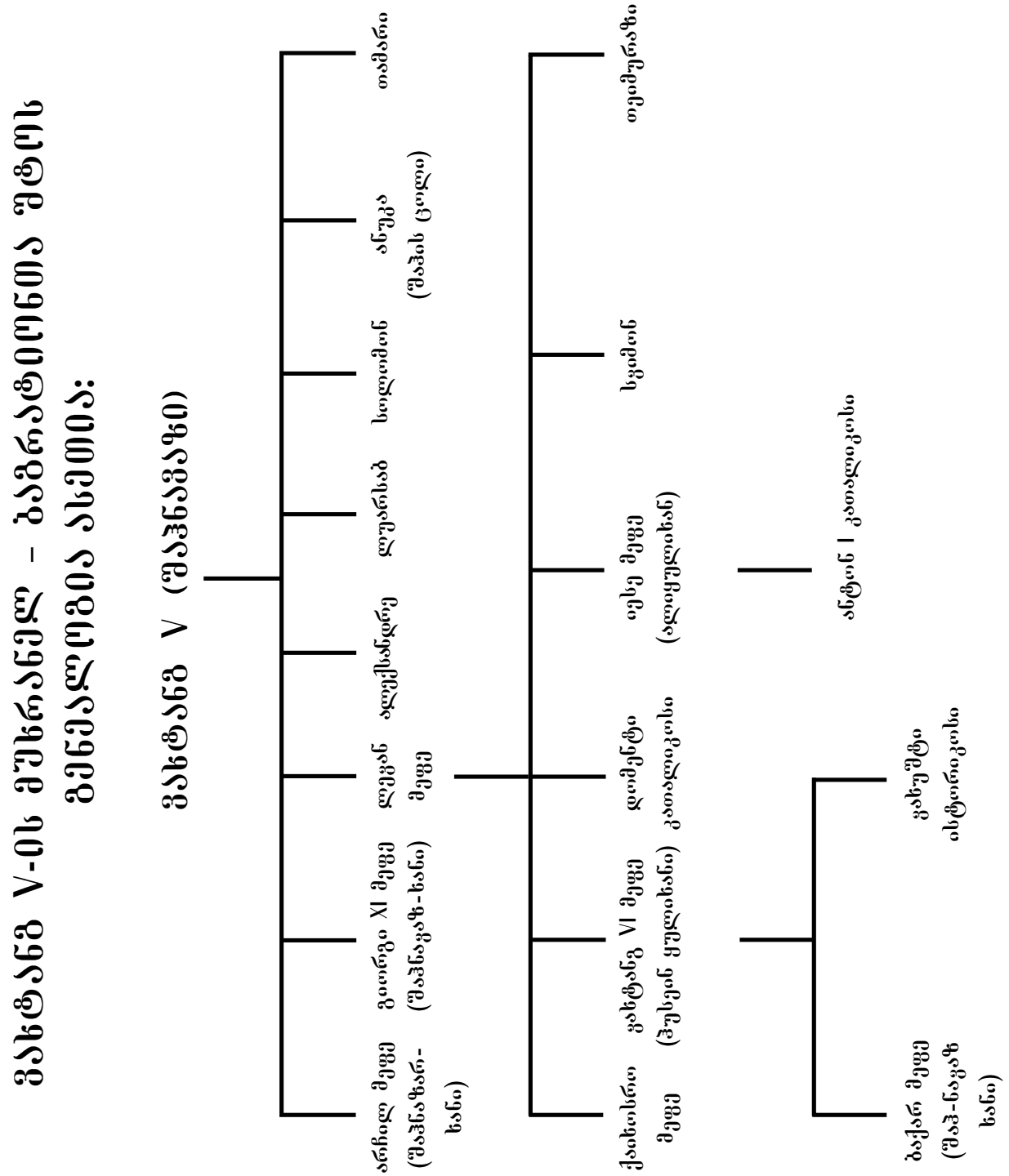

დასავლეთ საქართველოში ტყვეთა სყიდვა მძვინვარებდა, ხშირად ტყვედ გასაყიდად გამზადებული ქალები და კაცები თავებს იმახინჯებდნენ და თავს იკლავდნენ. იყო შემთხვევები, როცა დედები ტყვეებად გამზადებულ ბავშვებს თავიანთი ხელით კლავდნენ (იცოდნენ, რომ გათათრება არ ასცდებოდათ). ამ დროს კი რით იყვნენ დაკავებულნი ჩვენი ერის ინტელექტუალები, ვთქვათ, პოეზიასა და მწერლობაში?

ქართულ მწერლობასა და ლიტერატურაში ისეთი თემები ჭარბობდა, რომ თუ არა ევროპელი მისიონერების ჩანაწერები და შემდეგდროინდელ ქართველ ისტო-

რიკოსთა შრომები, ადამიანი იფიქრებდა, თითქოსდა საქართველო უმშვენიერეს საუკუნეში ცხოვრობდა. ქართული ისტორიოგრაფია საერთოდ დუმდა და არ აღწერდა არსებულ ვითარებას, ქვეყანაში გაბატონებული იყო სიყვარული პოეზიისა, ძველი პროზაული ნაწარმოებებიც კი პოემებად გადააკეთეს. რაც შეეხება თემებს, მიღებული იყო არა ეროვნულ-პატრიოტული, ანდა ისტორიული ხასიათის ლექსები და პოემები (პროზა საერთოდ არ უყვარდათ ამ დროს, როგორც ითქვა), არამედ მსუბუქი, გასართობი, რომანტიკულ-არარეალური, სადევგმირო და მსგავსი თემები; ყვავილების, ხილთა, ანბანის და მსგავსთა ქება იმის გამო, რომ სპარსულ ლიტერატურაში სწორედ ეს თემები იყო გავრცელებული, ან კიდევ იმის გამო, რომ ქართველ დიდებულთა დიდმა ნაწილმა სპარსული ენა იცოდა (ურევდნენ კიდეც სპარსულ და ქართულ სიტყვებს ერთმანეთში), სწორედ სპარსული პოეზია იყო სულიერი საზრდო ქართველობისა, იმდენად, რომ არა მარტო დიდებულები, არამედ დაბალი ფენებიც კი იზეპირებდნენ „როსტომიანის“ (შაჰ-ნამეს) პასაჟებს და მისი გმირების სახელებს თავიანთ ბავშვებს არქმევდნენ. ერი უცხოურ (და თანაც დამპყრობლის) სულიერ კულტურას დაეწაფა, თუმცა კი მშვენივრად თარგმნილსა და გალექსილს.

„როსტომიანი“ გაულექსავს 16-მარცვლოვანი შაირით XVI საუკუნის პირველი ნახევრის პოეტს, იმავე საუკუნეში მისი შრომა მეორე პოეტს გაუგრძელებია. „ირანულ ლიტერატურაში ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ ბევრი მიმბაძველი ჰყავდა... ამ სახის ნაშრომები ქართულადაც გადმოუკეთებიათ, ასეთებია „უთრუთიან-საამიანი“, „ზააქიანი“ და სხვები[70].

მარტო სპარსული ზღაპრებით არ კმაყოფილდებოდნენ, ქართული „ამირან-დარეჯანიანიც“ გაულექსავთ, მოსე ხონელისა (თავისთავად მშვენიერი რომანი, მაგრამ ამ ეპოქის სულიერი საჭიროებისათვის გამოუსადეგარი). „ზღაპრული პროზის შესანიშნავი ნაწარმოებია „რუსუდანიანი“, ერთმანეთთან შინაარსობრივად და იდეურად დაკავშირებული 12 ზღაპრის კრებული“[71]. თუმცა, როგორც ჩანს, ესენიც საჭირონი იყვნენ: „ნაწარმოებში გამოხატულია ოპტიმისტური შეხედულება ცხოვრებაზე: დაბრკოლებები, გასაჭირი, განსაცდელი, ბოლოს და ბოლოს დაძლეული იქნება და ჭირი ლხინით შეიცვლება“[72]. ჩანს, გაჭირვებული ხალხი რაღაცა იმედს ჰპოვებდა ამგვარი თხზულებებით.

თვით თეიმურაზ I კი, რომელმაც სათავე დაუდო ქართულ მწერლობაში ეროვნული მოტივების აღორძინებას თავისი პოემით „წამება ქეთევან დედოფლისა“, სპარსული თემატიკის წამლეკავ გავლენასაა აყოლილი, თარგმნის „ლეილმეჯნუნიანს“, „იოსებზილიხანიანს“, „ვარდბულბულიანს“, „შამიფარვანიანს“, მაგრამ ის მაინც განსხვავდება სხვა მოლექსეებისაგან იმით, რომ „უცხოურ ფაბულაში ქართულ ეროვნულ სულისკვეთებას აქსოვს“[73], თუმცა კი ამით საერთო სურათი არ იცვლება - სპარსული გავლენა წამლეკავია.

თვით ისტორიებიც კი არ იწერებოდა, არავინ იყო იერემიასაებრ მგლოვიარე ქართლის მდინარეთა ნაპირებზე მაშინ, როცა საუკუნე მართლაც უსაშინელესი იყო.

„არავის უნდა სახარება, არცა წიგნი „მოციქულთაო“, – წერდა თეიმურაზი.

„საღმრთო წიგნი ბევრი წახდა უყდოთა და უბუდობითო“, – წუხს არჩილი.

ამ ეპოქის დაბალსულიერებასა და ზნედაცემულობას სწორედ ის აპირობებდა, რომ დავიწყებული იყო ქართველთა ეროვნული სარწმუნოების უმთავრესი საღმრ-

თო წიგნები, სახარება თუ სამოციქულო. თვით „ვეფხისტყაოსნის“ მაღალსულიერების გაგებაც გაძნელებულიყო. ის, როგორც ჩანს, სპარსული პოეზიის რანგის ნაწარმოებად მიაჩნდათ და როსტომიანისა თუ ზააქიანის დარად პატივს სცემდნენ (შემდგომ ვახტანგ VI-ს საგანგებო მსჯელობა დასჭირდა იმის დასამტკიცებლად, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ სპარსული პოეზიის რკალში მოქცეული პოემა კი არა, არამედ ეროვნულ-ქრისტიანულია).

საბედნიეროდ, პირველად არჩილმა აუღო ალღო ამ უბედურებას (სულიერ დაკნინებას, უიდეობასა და სპარსოფილობას მწერლობაში) და საფუძველი დაუდო მუხრან-ბატონების დიდ ოჯახთან ერთად (სამეფო ოჯახი მაგალითის მომცემი და ორიენტირი იყო ყოველთა ქართველთათვის) – ეროვნულობას, იდეურობასა და პატრიოტულ სულისკვეთებას სიტყვაკაზმულ მწერლობასა და მეცნიერებაში.

„ფიზიკურ საშუალებათა გვერდით – წერს ნ. ბერძენიშვილი, – თანდათან შემუშავდა აგრესიის წინააღმდეგ იდეური ბრძოლის საშუალებანი. თანდათან ჩამოყალიბდა იდეურ-პოლიტიკურ მოღვაწეთა ძლიერი დასი: პოეტ-ლიტერატორები, მეცნიერ-ისტორიკოსები, სახელმწიფო და საეკლესიო მოღვაწენი. სათანადო მებრძოლი მოტივები გაჩნდა პოეზიაში (არჩილი, იოსებ თბილელი), საამისოდ „გაიმართა“ ისტორიაც („ახალი ქართლის ცხოვრება“), გაჩაღდა მაჰმადიანობის წინააღმდეგ პროპაგანდა (გიორგი XI, იაკობ შემოქმედელი), დაიწყო ქრისტიანობის აღდგენისაკენ მიმართული ენერგიული მოქმედება (არჩილი, ვახტანგ VI)“[74].

„მიჩნეულია, რომ არჩილმა ქართულ მწერლობაში ახალი ეტაპი დაიწყო, მთელი „სკოლაც“ შექმნა იმხანად საქართველოში მოძალებულ სპარსოფილურ ტენდენციათა აღსაკვეთად. ამ „სკოლის“ უმთავრესი პრინციპები შემდეგნაირად წარმოისახება: მწერლობამ უნდა ასახოს დროსა და სივრცეში რეალურად მომხდარი ფაქტი, კონკრეტული ისტორიული სინამდვილე. რაც ისტორიულად არ ყოფილა, ის მონაჭორია, ზღაპარია. ასახვა უნდა მოხდეს „მართლის თქმის“ პრინციპით, ავისა და კარგის წარმოჩენით და არა „სპარსთა ნაჭორით“, ე. ი. მწერალი უნდა ასახავდეს საქართველოს წარსულსა თუ აწმყოს. უცხოური წარმოშობის ფაბულით გატაცებას არჩილი უპირისპირებს „ეროვნულ“ თემატიკას. მწერალი უნდა წერდეს გამართული ქართული ენით“[75].

არჩილი ერთმანეთთან აკავშირებდა ეროვნულსა და ქრიტიანულს: „თავისი მსოფლმხედველობით იგი უშუალოდ დაკავშირებულია ქრისტიანულ რელიგიასთან: „ვინცა მოკვდეს სჯულისათვის, დაიჯერე ესე ცხონდეს“[76]. ამიტომაც „მან დასაბეჭდად მოამზადა ბიბლია, რისთვისაც ერთმანეთს შეუდარა სხვადასხვა ნუსხა და სლავური ტექსტი“[77]. 1705 წელს მანვე მოსკოვში დააარსა ქართული სტამბა, სადაც საეკლესიო წიგნი – დავითნი დაბეჭდა. აქვე სურდა ბიბლიის დაბეჭდვა, რაც შემდეგ ბაქარ ბატონიშვილმა შეძლო.

არჩილი იმდენად იყო მოწადინებული ქართულ ლიტერატურაში ეროვნულ-პატრიოტული მიმართულების დამკვიდრებითა და პატრიოტული გრძნობების გაღვივებით, რომ თვით რუსთაველსა და თეიმურაზს „უსაყვედურებს, რომ ისინი თავიანთ ნაწარმოებებს საფუძვლად უდებენ სპარსულ ნაჭორ და ზღაპრულ ამბებს. უცხოური ფაბულის უარმყოფელი პოეტი მოითხოვდა ქართული ეროვნული შინაარსის ფაბულის დამუშავებას. არჩილმა პირველმა აიმაღლა ხმა ენის სიწმინდის დასაცავად“[78].

არჩილს, ვითარცა უფროს ვაჟს, ეკუთვნოდა ტახტი ქართლისა, მაგრამ ანტი-

ირანული ორიენტაციის გამო, ის არათუ „გურჯისტანის ვალად“ დაამტკიცა ირანმა, არამედ ეძებდა, რათა შეეპყრო და დაესაჯა, თუმცა კი მამის სიცოცხლეში, ვახტანგ V-ის დროს, ჯერ იმერეთში გამეფდა და შემდეგ კახეთში. იმერეთის ტახტზე ის კიდევ ოთხჯერ ავიდა, შემდეგ კი გაძევებული რუსეთში გადასახლდა.

არჩილის შემდგომ ქართლის ტახტის მემკვიდრე იყო მისი მომდევნო ძმა გიორგი XI, რომელიც გამეფდა კიდეც. სულხან-საბა ორბელიანი ბაგრატიონთა კარზე იზრდებოდა, აქვე მიუღია მას არა მარტო სასულიერო და საერო განათლება, არამედ ის იდეურ-პოლიტიკური გზნება, რომელსაც მთელი ცხოვრების მანძილზე აღვივებდა. ამაში უდიდესი წვლილი შეუტანია გიორგი XI-ს, რომელიც ყოფილა აღმზრდელი და „სულიერი მოძღვარი“ სულხან-საბასი. თავის მხრივ სულხანი იყო აღმზრდელი გიორგის ძმისწულისა ვახტანგ VI-ისა.

„ცნობილია მარიამ დედოფლის ღვაწლი „ქართლის ცხოვრების“ კრებულის გავრცელების საქმეში, აგრეთვე გიორგი XI-ის ზრუნვა ხელნაწერთა დაცვა-გამრავლებაზე. უკანასკნელის დავალებით დაამზადა 1680 წელს მდივანმა ბეგთაბეგ თანიაშვილმა „ვეფხისტყაოსნის“ ძვირფასი ხელნაწერი, მისივე დავალებით გალექსა იაკობ დუმბაძემ ბაგრატ ბატონიშვილის პოლემიკური ნაშრომი მაჰმადიანთა წინააღმდეგ. გიორგი XI-მ შეუკვეთა სულხან-საბა ორბელიანს ქართული განმარტებითი ლექსიკონის შედგენა“[79]. ასეთივე ეროვნულ-პატრიოტული სულისკვეთების მქონე იყო გიორგი XI-ის მომდევნო ძმა – ლევანი, რომელიც „იყო ბრძენი და მეცნიერი, შორს დამნახავი საქმისა და განსწავლული სამეცნიერო წიგნითა“... ლევანმა გაზარდა ისტორიკოსი სეხნია ჩხეიძე, რომელიც შემდეგ გიორგის კარზე მოღვაწეობდა და დაწერა „ცხოვრება მეფეთა“. ცნობილი პოეტი იოსებ თბილელი (სააკაძე) გიორგი XI-ის ერთგული მოკავშირე იყო. მას დიდი ღვაწლი მიუძღვის თბილისის წიგნსაცავის დაარსების საქმეში“[80].

ერთი შეხედვით შეიძლება სრულიად ბუნებრივად მოგვეჩვენოს საქართველოს სახელმწიფოს მმართველთა მამულიშვილობა და განსაკუთრებული რამ არ დავინახოთ მათ ეროვნულ-ქრისტიანულ ღვაწლში, მაგრამ ერეკლე I-ის (კახელ ბაგრატიონთა შტოდან) და იესე-ალიყული ხანის (მუხრანელ ბაგრატიონთა ოჯახის წევრი, ვახტანგ VI-ის და დომენტი კათალიკოსის ძმა) მეფობა მიუთითებს, რომ არა ირანის ყმობაში მყოფი ქართული სახელმწიფოებრიობა აპირობებდა მმართველთა ეროვნულ-პატრიოტულ მიდრეკილებებს, არამედ მათი პირადი მეობა, ზნეობა და ხასიათი.

„ეროვნული თვითშემეცნების გამოღვიძებისა და გაღვივებისათვის, განსაკუთრებით კი განმტკიცებისათვის წარსულის ცოდნას აქვს დიდი მნიშვნელობა: ისტორია ადამიანის მსოფლმხედველობას და იმავე დროს საჭირო სიღრმესა და საფუძვლიანობას ანიჭებს. ეს კარგად ესმოდა საქართველოს დიდებულ მეფეს ვახტანგ VI-ს (1703, 1714, 1719-1724), რომლის მრავალმხრივი, დაუღალავი მოღვაწეობა საქართველოს საკეთილდღეოდ ქართული ისტორიის ერთ-ერთ საუკეთესო ფურცელს შეადგენს[81]. ამ დროისათვის „ქართლის ცხოვრება“ მხოლოდ მე-14 საუკუნემდე ყოფილა მოყვანილი. ვახტანგმა საგანგებოდ შედგენილი სწავლულ ისტორიკოსთა კომისია მოიწვია, რომელმაც გააგრძელა და დაწერა „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელება მე-14 საუკუნიდან მე-18 საუკუნის დამდეგამდის. „ამ გარემოებამ ქართული საისტორიო მწერლობა კვლავ გამოაღვიძა და გააცხოველა“[82]. „ქართული

მოწინავე წრეები ისტორიული თავგადასავლებითა და თემებით იყვნენ გატაცებულნი... პოეტებმა განსაკუთრებით საისტორიო პოემების წერას მიჰყვეს ხელი. ქართული მხატვრული მწერლობის სხვა დარგებსაც ეროვნულ სიმთა ჟღერა დაეტყო"[83]. ვახტანგმა განსაკუთრებული ყურადღება ქრისტიანობის განმტკიცებას დაუთმო.

„ქრისტიანობა ქართველობის ტოლფასი კატეგორია იყო და ქრისტიანობაზე ზრუნვა ქართველობის შენარჩუნებაზე ზრუნვას უდრიდა. ირანის ურთიერთობის ხასიათი აიძულებდა ქვეყნის მეთაურს მაჰმადიანობა მიეღო; საქართველოში მცხოვრები მაჰმადიანები ირანის მფარველობით სარგებლობდნენ. ეს ზრდიდა გამაჰმადიანების საფრთხეს. კულტურის ყველა დარგი იქნა ჩაყენებული ქრისტიანობის შენარჩუნებისა და გაძლიერების სამსახურში. ქართული სტამბის დაარსებაც ამ ინტერესით იყო ნაკარნახევი. სტამბაში უმთავრესად სასულიერო წიგნები იბეჭდებოდა (1709 წლიდან 1722 წლამდე დაიბეჭდა 17 დასახელების სასულიერო წიგნი). „ვეფხისტყაოსნის დაბეჭდვის დროსაც კი ვახტანგი სარწმუნოების ინტერესებს იშველიებდა და შოთას ამ უკვდავ ქმნილებას ქრისტიანულ წიგნად აღიარებდა. ამ ხანებში ახლდება ქრისტიანობისათვის წამებულთა ცხოვრების აღწერა. მაგალითად, დაიწერა შიო ახლისა და გარეჯელთა მარტვილობა. ლუარსაბ მეფის მარტვილობა (ბესარიონ კათალიკოსისა) და სხვა"[84].

„საქართველოს ისტორიის წყაროთა წრეში შემოტანილ იქნა „ცხოვრებანი", რითაც ეს წრე თვალსაჩინოდ იქნა გაფართოებული. „ამ საქმის ინიციატორი და პირველი აღმსრულებელი ვახტანგ VI და მისი სწავლულ კაცთა კომისია იყო. ეს ისტორიოგრაფიული ფაქტი აიხსნება საეკლესიო საქმის მძიმე მდგომარეობით ვახტანგ VI-ის ხანაში. მაჰმადიანური ირანის მესვეურთა შემოტევა, ქრისტიანობის შეზღუდვა-შევიწროება ამ ხანაში აიძულებდა მეფეს, ეზრუნა ქართველთა ეროვნული სარწმუნოების განმტკიცებაზე, ქრისტიანობის დაცვაზე, საეკლესიო საქმეების მოწესრიგებაზე. ამ საერთო პოლიტიკის ერთ-ერთი რგოლი იყო ქართველ საეკლესიო მოღვაწეთა დამსახურების ხაზგასმა, მათ შესახებ ცნობების შეტანა ქართლის ცხოვრების წიგნში... მათში ყურადღებაა გამახვილებული ქრისტიანობის, ქართული ქრისტიანული ეკლესიისათვის თავდადების ფაქტებზე"[85].

ვახტანგმა დიდი სამუშაოები ჩაატარა სამართლისა და სახელმწიფო წეს-წყობილების მოსაწესრიგებლად, შექმნა სახელმწიფო კანონების სახელმძღვანელო წიგნი დასტურლამალი, შეადგინა სამართლის წიგნი, რისთვისაც ჯერ ქართული სამართლის ყველა ძეგლი შეაგროვა, რომელსაც თან დაერთო სხვა ერების კანონმდებლობიდან გამორჩეული სამართლის წიგნები. ვახტანგის სამართალი ლმობიერებითა და ჰუმანურობით გამოირჩევა.

„ვახტანგ VI-ის ინტენსიურმა კულტურულ-მეცნიერულმა მოღვაწეობამ, ისტორიული მეცნიერების აღორძინებაში მისმა წვლილმა, სასტამბო საქმიანობამ, რუსთველოლოგიური ხასიათის კვლევამ, მათემატიკურ-ასტრონომიული ტრაქტატების თარგმანებმა, მედიცინისა და ქიმიის სახელმძღვანელოების გავრცელება-შემუშავებამ მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავეს ქართული კულტურის საგანძურში"[86].

მუხრანელ ბაგრატიონთა შტოს ეკუთვნოდა ვახუშტი ბატონიშვილი, რომლის ღვაწლი საყოველთაოდაა ცნობილი. ვახუშტის კარგად შეუმჩნევია, რომ ტრადი-

ციულად წმიდა ნინოს დროიდან ყოველგვარ ეროვნულ-მამულიშვილურ სულიერ საქმეს სათავეში ერთიანი ქართული ეკლესია ედგა, ასე იყო საუკუნეთა მანძილზე. საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ, როცა მაჰმადიანთა შემოსევებს ხალხმა ვეღარ გაუძლო და საქართველო მოეშვა, კვლავ ქართულმა ეკლესიამ იკისრა გამხნევება ერისა. ის წერს: „არამედ ეპისკოპოსთა სვლა ლაშქართა, ნადირობათა და ბრძოლათა შინა ამის მიერ ჩვეულება იქმნა, რაჟამს იწყეს მაჰმადიანთა შემდგომად დავით მეფისა (დავით მეათე, 1505-1525 წ.წ.) დაუცხრომელი ბრძოლა და კირთება, და იხილეს ღაფლობა-უღონობა ქვეყნისა ერთა ეპისკოპოსთა, მაშინ ეტყოდიან ეპისკოპოსნი: „ნუ მოღაფლდებით და ნუ მოუღონოვდებით ბრძოლად მათდა, და ნუ დაუტევებთ სარწმუნოებასა, რჯულსა და ჩვეულებას თქვენსა, და ჩვენ ვიქნებით წინამბრძოლნი თქვენნი“[87].

ქართული ეკლესიისა და მისი ეპისკოპოსების ზემოაღნიშნულ მოწოდებას ერთგულად ასრულებდნენ მუხრანელ ბაგრატიონთა დიდი ოჯახის წევრებიცა და მათთან გათანაბრებული მოღვაწენიც. ისინი სარწმუნოებას, რჯულსა და ქართულ ეროვნულ ჩვეულებებს იცავდნენ.

თავის მხრივ, ძველებური მოღვაწეობა გრძელდებოდა ქართულ საეპისკოპოსოებსა და სამრევლოებში. „კულტურის მნიშვნელოვან ცენტრებს წარმოადგენდნენ საეპისკოპოსო კათედრები – სვეტიცხოველი, წილკანი, სამთავისი, ალავერდი, გელათი, ცაიში, ბედია, შემოქმედი და სხვა. XVI საუკუნეში ბიჭვინთიდან დასავლეთ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის რეზიდენციის გადმოტანის შემდეგ გელათი კულტურის ერთ-ერთი ძლიერი ცენტრი გახდა. განსაკუთრებით ნაყოფიერი იყო კათოლიკოს-პატრიარქების – ევდემონ ჩხეტიძისა (1543-1578) და ექვთიმე საყვარელიძის (1578-1616) მოღვაწეობა. სწავლა-აღზრდისა და კულტურული შემოქმედების მნიშვნელოვან ცენტრებს წარმოადგენდნენ აგრეთვე ეკლესია-მონასტრები – ლარგვისი,იკორთა, კაბენი, ქვათახევი, გარეჯა, ჯრუჭი, მარტვილი, ხობი და სხვები... განსაკუთრებული როლი ამ მხრივ დავით გარეჯელის მონასტრებს მიუძღვის. მიუხედავად მრავალჯერ დარბევა-აოხრებისა, ეს კულტურული ცენტრი საბოლოოდ არ მოშლილა და მან განსაკუთრებულ აყვავებას XVII საუკუნეში მიაღწია“[88].

ეკლესიის შინაური ყოფა ანტონ პირველამდე

XVII საუკუნესა და XVIII საუკუნის დასაწყისში საქართველოს პოლიტიკურმა დაშლილობამ უკიდურესი სახე მიიღო, რასაც თან სდევდა შინაური ომები. „სულ 40 წლის მანძილზე (1660-1701) იმერეთში ჩვიდმეტჯერ გადააგდეს ტახტიდან მეფე. ამათგან ოთხი მოკლეს, ხოლო ცამეტი გააძევეს, კერძოდ, ჩვენი სახელოვანი პოეტი არჩილ მეფე ხუთჯერ დასვეს და ხუთჯერვე გადმოაგდეს იმერეთის ტახტიდან“[89].

იმერეთის მეფისაგან დამოუკიდებელ პოლიტიკას, არა მარტო გურიის, სამეგრელოსა და აფხაზეთის მთავრები ადგნენ, არამედ თავადებიც კი ნაკლებად ემორჩილებოდნენ მას. ძირითადად ასეთივე ვითარება იყო შექმნილი აღმოსავლეთ საქართველოშიც, კერძოდ, ქართლში, სადაც არსებობდნენ ძლიერი სათავადოები,

რომელნიც ზოგჯერ მეფეს მეტისმეტად ავიწროებდნენ; „თავადებმა მიიტაცეს და გაისაკუთრეს სამეფო ყმა-მამული. ერისთავ-მოურავებმა ხელმწიფობა დაიჩემეს. მთავრები აუქმებდნენ საეპისკოპოსოებს, საწინამძღვროებს და იტაცებდნენ საეკლესიო მამულებს. საერო ფეოდალებმა მიითვისეს საკათალიკოსო სამფლობელოები“[90].

დასავლეთ საქართველოში XVII ს-ის 60-იან წლებში დაწყებული ანარქია XVIII საუკუნის პირველ ნახევარშიც გრძელდებოდა. მეფის ხელისუფლება ძლიერ დასუსტდა. „ძლიერდებოდა ოსმალთა გავლენა იმერეთში... ციხეები ტყვის მსყიდველთა ბუნაგებად გადაქცეულიყო. ციხისა და მის გარეშემო სოფლების მოსახლეობა თანდათან მაჰმადიანდებოდა“[91].

ვახუშტი წერს, რომ საქართველოს სამეფოს დაშლის შემდეგ ერისთავები აღარ იცვლებოდნენ, „მთავარნიცა არღარა იწოდებოდნენ მთავრად არამედ თავადად“[92], ვახუშტი ჩამოთვლის თავადების ცნობილ სახელებს ქართლში: „პირველი მუხრანის ბატონი, არაგვის ერისთავი, ქსნის ერისთავი, ამილახორი და ყაფლანისშვილი, ზემოციცისშვილი... და სომხეთის მელიქი. ხოლო აზნაურნი მრავალნი არიან...“, კახეთში – „ჩოლოყაშვილი და მაყასშვილი იტყვიან ირუფაქიძეობას, ენდრონიკასშვილი... ჯორჯაძე, ჭავჭავაძე, ვაჩნაძე, ვახვახისშვილი, რუსისშვილი, ჯანდიერისშვილი, ავალისშვილი და ჩერქეზი... გურამისშვილი და ტუსისშვილი“, იმერეთში - „აბაშიძე, მხეიძე, წერეთელი და ჩხეიძე (ამავე ჩხეიძეს გვარი არს აწინდელი რაჭის ერისთავი და სპასპეტი რაჭისა), ლორთქიფანიძე,ნიჟარაძე და ღოღობერიძე... ხოლო რაჭის – წულუკიძე,იაშვილი,ჯაფარიძე,ინასარიძე და ლასხიშვილი,ხოლო სვანეთს – გელოვანი... კვალად ვაკესა შინა ჭილაძე, და მიქელაძე და ჩიჯავაძე...“ სამეგრელოში ანუ ოდიშში – „...არს ჩიქოვანი, რომელმან მოწყვიდნა დადიანნი და მთავარნი ოდიშისანი... და იქმნა დადიანად... კვალადცა არიან მთავარნი ესენი: გოშაძე, ფაღავა, ჯაიანი, ჩიჩუა...“, აფხაზეთში – შარვაშიძე და ანჩაბაძე, გურიაში – გურიელი, თადგირიძე, ამილახორი, შარვაშიძე, ბერიძე, კვერღელისძე, ბერეჟიანი, ნაკაშიძე[93].

თავადები თავიანთ მამულში სრულ ხელმწიფობას იჩემებდნენ. სახელმწიფო ხელისუფლების დასუსტებამ მოქმედების თავისუფლება მიანიჭა უამრავ დიდებულს, თავადს, აზნაურს. ყველას გააჩნდა საკუთარი მამული, მიწა-წყალი, რომელზედაც სრულ ბატონ-პატრონებად გრძნობდნენ თავს: ერთი შეხედვით, საქართველოში ამ დროს დამყარდა ისეთი საზოგადოებრივი წყობა, რომელიც სრულიად განსხვავდებოდა მეზობელი ქვეყნების ტოტალიტარიზმისაგან. კერძოდ, ამ დროს რუსეთში (გარკვეულწილად სპარსეთ-ოსმალეთში) სახელმწიფო მკაცრად ცენტრალიზებული იყო და მეფე თვითმპყრობელ ხელმწიფედ იქცა, შემდეგ კი იმპერატორად, ამის გამო ყოველი საზოგადოებრივი ფენა უმკაცრეს ტოტალიტარულ სახელმწიფოებრივ დაწოლას განიცდიდა. საქართველოში ასე არ იყო, მაღალი წოდება თავისუფლად გრძნობდა თავს. ცნობილია, თუ როგორი სერიოზული საფრთხის წინაშე იდგა ქართველი ერი აღნიშნულ დროს, მაგრამ როგორც ჩანს, დიდებულების დიდ ნაწილს არავითარი კომპლექსი უიმედობისა და უსასოობისა არ გასჩენიათ, მათ სწორედ არსებული ვითარება მოსწონდათ (თავისუფალი ბატონ-პატრონობა პირადი მამულისა, რომელსაც იცავდნენ კიდეც. ისინი დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ მეფის ყოველ ქმედებას ქვეყანაში ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებისათვის).

საქართველოს ერთიანობის აღდგენისათვის მარად იბრძოდნენ გამოჩენილი მოღვაწენი, მაგრამ სპარსეთ-ოსმალეთი თითქმის ყოველ საუკუნეში ანახლებდა 1555 წლის ამასიის ზავს, რომლის ძალითაც აღმოსავლეთ საქართველო ირანის, ხოლო დასავლეთ საქართველო ოსმალეთის ვასალურ მხარეებად ითვლებოდა. მართალია, საქართველო ორად იყო გაგლეჯილი სპარს-ოსმალთა მიერ, ხოლო შინაგანი ძალები მისი გაერთიანებისათვის ბრძოლაში უძლურნი იყვნენ, მაგრამ გაცილებით უფრო დიდი უბედურება იყო ქართველი ერის დაშლა ტომებად და თემებად. ერთიანი სახელმწიფოს დარღვევამ ტომობრიობა და თემობრიობა ააღორძინა. როგორც აღნიშნული იყო, XV საუკუნის II ნახევრიდან ჩამოყალიბებულ – ახლად შექმნილ იმერეთის, ქართლისა და კახეთის სამეფოებში, რომელთაც თავიანთი მკაცრად დადგენილი საზღვრები, თავიანთი ჯარი და სხვა სახელმწიფოებრივი დაწესებულებები ჰქონდათ, თანდათან ყალიბდება ახალი ეთნიკური (ცხადია, ქართულ ჩარჩოებში მყოფი) ჯგუფები – ქართლელობა („ქართველობა“), კახელობა, იმერლობა. საუკუნეთა მანძილზე (XVI–XVIII საუკუნეებში) თანდათან, ერთმანეთთან ბრძოლის შედეგად, მათ უყალიბდებათ „ტომობრივი თავმოყვარეობა“. კარგად წერს ამის თაობაზე ივანე ჯავახიშვილი: როცა „კახეთის მეფე“ თეიმურაზ I-მა შეძლო ქართლის სამეფოს ტახტის დაჭერა, ქვეყნის გაერთიანებისათვის გადადგმულ ამ ნაბიჯს საპირისპირო შედეგი გამოუღია, ქართლელ დიდებულებს არ მოსწონებიათ ქართლის „დაჭერა“ კახელების მიერ, „რაკი ორისავე ტახტის გამაერთიანებლად კახთ ბატონი თეიმურაზი იყო და ქვეყნის მართვა-გამგეობის სათავეში, ალბათ, მისი კახელი თანამშრომლები სჭარბობდნენ“. ფ. გორგიჯანიძის სიტყვით, „კახნი ქართველთ (ე.ი. ქართლელთ) ზედ ამაყობდეს და ხმლით დაჭირულს ეძახდნენ, უპატიოთაც ეპყრობოდეს“. ამ უგუნური და ბეცი ყოფა-ქცევისა და მედიდური პოლიტიკის წყალობით „ქართველთ (ე.ი. ქართლელთ) გული გაავებოდა“[94].

„...კახელ ხელისუფალთა მედიდურმა და წინდაუხედავმა ქცევამ ქართლში ტომობრივი თავმოყვარეობისა და განკერძოების დამღუპველი გრძნობა გამოაღვიძა...“[95].

თუკი თვით საქართველოს გულში, ქართლშიც კი, სადაც ქართველი ერის საუკეთესო სულიერ-კულტურული ძალები იყო თავმოყრილი და სადაც ქართული ეკლესიის ცენტრი მდებარეობდა, ტომობრიობა აღორძინებულა, როგორი მდგომარეობა უნდა შექმნილიყო პერიფერიებსა და განსაკუთრებით კი დასავლეთ საქართველოში, სადაც იმერეთის სამეფოს ოდიშის, გურიის, აფხაზეთისა და სვანთა სამთავროები გამოეყვნენ. ქვეყნის პოლიტიკურმა დაშლამ, კუთხური სახელმწიფოებრივი ერთგულების ჩამოყალიბებამ, მათში საუკუნეთა მანძილზე (XVII-XVIII საუკუნეები, XIX ს-ის დასაწყისი) ხელი შეუწყო ტომობრივ-თემობრიობის აღორძინებას. სვანი, გურული, იმერელი, მეგრელი – ვითარცა ქართველი ერის ტომები, ჩამოყალიბებულ სახეს იღებს. ლევან II – დადიანის გამანადგურებელმა მრავალათეულწლოვანმა თავდასხმებმა იმერეთზე, შემდეგ კი იმერეთის მეფის საპასუხო ლაშქრობებმა ოდიშში იმერული და მეგრული ტომობრიობა ააღორძინა. საერთოდ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული დანაწევრება და ამის შედეგად წარმოქმნილ სახელმწიფოებრივ ერთეულებს შორის მუდმივი ბრძოლები ერის დაშლასაც იწვევდა.

საბედნიეროდ, თვით ასეთი პოლიტიკური დაქუცმაცებულობის დროსაც კი, ჩვენ, ხალხს როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთ საქართველოში ძლიერი ეროვნული თვითშეგნება აღმოაჩნდა. ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცებისათვის ამ სასტიკ დროს განსაკუთრებით ქართული ეკლესია იღვწოდა. ამას ამოწმებს მრავალი საეკლესიო სიგელ-გუჯარი, შედგენილნი საუკუნეთა მანძილზე. მაგალითად, 1733 წელს შედგენილ საბუთში „შეწირულობის სიგელი ბიჭვინტისადმი“ აფხაზეთის კათალიკოსი თავის სამწყსოს, რომელშიც გურიის, იმერეთის, ოდიშის, სვანეთისა და აფხაზეთის მოსახლეობა (ანუ ბიჭვინტის ღვთისმშობლის სამწყსო) შედიოდა, „ქართველებს“ უწოდებს. ეს თვალსაზრისი გამოთქმულია დასავლეთ საქართველოს უსაშველო დაქუცმაცებულობის ჟამს, უფრო მეტიც, იქვე ნათქვამია, რომ ათასრვაასი წლის წინ, I საუკუნეში, ჩვენი უფლისა და მაცხოვრის იესო ქრისტეს მოციქულის, ანდრია პირველწოდებულის დასავლეთ საქართველოში მოღვაწეობის ჟამს, მთელი დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას ქართველები შეადგენდნენო (ე.ი. XVIII საუკუნის დასაწყისში ეკლესია არ ცნობს ქართველი ერის ტომობრივ დაყოფას).

დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი წერს: – „დიდად უღვაწიათ მეფეთა, მთავართა და დარბაზის ერთა განდიდება ცათა მობაძავისა კათოლიკე ეკლესიისა ბიჭვინტისა ღვთისმშობელისა და სამოციქულოსა საყდრისა და მას ზედა მჯდარისა კათალიკოზისა ამაღლება და აღმატება, რათა შეკვრითა და გახსნითა მისითა ეგენ სამეფონი ესე ლიხთ-იმერის, აფხაზეთისა და ყოვლისა ჩრდილოეთისა ეკლესიისანი... პირველწოდებულისა ანდრიას მოეცა ჩრდილოეთისა ქვეყანა მოქცევად ჩვენებითა წმიდისა ღვთისმშობელისათა, რამეთუ ჩვენ ქართველნი მისნი წილ-ხდომილნი ვართ და ვიქადით სახელითა მისითა და ნეტარ ვართ, რამეთუ დედა მეუფისა მეოხად გვივის წინაშე ძისა თვისისა. ამათ კათოლიკოზთა და საჭეთმპყრობელთა ბიჭვინტისა ღვთისმშობლისათა მსახურება საყდრისა დიდად ეღვაწათ, რომელთამე სოფელნი და აგარაკნი შეეწირნეს... რაჭას... ოკრიბას... არგვეთს... საჩინოს... სამიქელაოს... ოდიშს... ეკის... შხეფს... სახარბედიოს... თეკლათს... წყალიგზას... ხობს... გურიას“[96].

აქედან ჩანს, რომ აფხაზეთის კათალიკოსი „ქართველებს“ სრულიად დასავლეთ საქართველოს იმერეთ-ოდიშ-გურიისა და სხვა კუთხეების მოსახლეობას უწოდებს.

ქართველთა ეროვნულ თვითშემეცნებას ეკლესია მყარ საფუძველს უქმნის, აღვივებს და ამტკიცებს მას. უფრო მეტიც, აფხაზეთის კათალიკოსი თავის თავს სრულიად საქართველოს, როგორც ერთიანი ქვეყნისა და ერთიანი სამწყსოს კანონიერ საჭეთმპყრობელად მიიჩნევს. მაგალითად, 1712 წლის შეწირულების წიგნს ბიჭვინთის კათალიკოსი ადასტურებს ბეჭდით, რომელსაც აქვს ასეთი წარწერა – „გრიგოლ მწყემსი ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველოისა კათალიკოსი“[97].

ასევე მიაჩნია მცხეთის ეკლესიის საჭეთმპყრობელსაც. მაგალითად, XVII საუკუნის წყალობის წიგნს ასეთი წარწერით ადასტურებს – „ქ. ჩვენ სრულიად საქართველოს პატრიარქი მიტროპოლიტ-ალავერდელი მეფის ირაკლის ძე ანტონი“[98].

აქედან ჩანს, რომ როგორც ბიჭვინთელ (გელათელ), ისე მცხეთელ საჭეთმპყრობლებს, საქართველო – ერთიან ქვეყნად და ერთიან სამწყსოდ ჰყავთ წარმოდგენილი, ისინი ყოველ ღონეს ხმარობდნენ ამ თვალსაზრისის გავრცელებისა და განმტკიცებისათვის.

აღნიშნულ დროს აფხაზეთის საკათალიკოსო სრულ დასავლეთ საქართველოს მოიცავდა, ამიტომაც ეს ქვეყანა საეკლესიო – სულიერი თვალსაზრისით რეალურად წარმოადგენდა ერთიან, მთლიან ქვეყანას და არა დანაწევრებულს.

აფხაზეთის საკათალიკოსო მერვე საუკუნის დასაწყისში ჩამოყალიბდა. VIII-X საუკუნეებში ამ ქართულენოვანმა ეკლესიამ შეძლო თავის შემადგენლობაში სრულად შეეყვანა დასავლეთ საქართველოს ბერძნული იურისდიქციის ქვეშ მყოფი ეპარქიები. ამის გამო ბერძნულენოვანი წირვა-ლოცვა და ღვთისმსახურება ქართულენოვანით შეიცვალა. საქართველოს საპატრიარქოს შექმნის შემდეგ, XI ს-ში, აფხაზეთისა და ქართლის საკათალიკოსოები საქართველოს საპატრიარქოს უმთავრეს „საეკლესიო სამთავროებს“ წარმოადგენდნენ (საპატრიარქო მათ გარდა მოიცავდა ასევე ჩრდილოკავკასიელ ქრისტიანებს, „ხუნძეთის საკათალიკოსოს“ და სომხეთის სამიტროპოლიტოს).

საპატრიარქოს შემადგენლობაში აფხაზეთის საკათალიკოსოს თავისთავადობა არ დაუკარგავს და იგი როგორც დამოუკიდებელი საეკლესიო ერთეული, ისე არსებობდა, კერძოდ, აფხაზეთის საკათალიკოსოში შემავალი ეპისკოპოსები უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ აფხაზთა კათალიკოსს, რომელიც თავის მხრივ, „უმრწემეს“ მამამთავრად ითვლებოდა საქართველოს პატრიარქთან, ანუ ქართლის კათალიკოსთან შედარებით (ისევე როგორც ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოში ნომინალურად არსებობდა „შვიდი სამეფო“, ასევე საქართველოს საპატრიარქოში არსებობდა ორი საკათალიკოსო – მცხეთისა და ბიჭვინთისა, ანუ ქართლისა და აფხაზეთისა). ქართულ საპატრიარქოში საკათალიკოსოებს ისეთივე უფლებები ჰქონდათ, როგორც უცხოეთის საპატრიარქოებში – სამიტროპოლიტოებს.

აღსანიშნავია, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსომ ავტოკეფალია VIII საუკუნეში მოიპოვა, ამიტომაც უცხოელი ავტორები ხშირად წერენ საქართველოში (ივერიაში) არსებული ორი ავტოკეფალური ეკლესიის შესახებ, კერძოდ, ბალსამონი „ივერიაში არსებული ეკლესიების“ ავტოკეფალიაზე ლაპარაკობს („ეკლესიებს“ იგი მრავლობით რიცხვში ახსენებს, რაც კარგად ჩანს რუსულ თარგმანში). ცხადია, აქ ქართლისა (ზემო ივერიის) და აფხაზეთის (ქვემო ივერიის) ეკლესიები იგულისხმება. აღსანიშნავია, რომ თვით გვიან ხანაშიც კი ქართლის კათალიკოსი თავის თავს „ზემო ივერიის პატრიარქს“, ხოლო აფხაზეთის კათალიკოსი „ქვემო ივერიის პატრიარქს“ უწოდებდა. 1790 წელს შედგენილ ე.წ. ერთობის ტრაქტატშიც „ქვემო ივერია“ დასავლეთს, „ზემო ივერია“ კი აღმოსავლეთს ეწოდება[99].

XIII საუკუნეში საქართველოში შექმნილმა სახელმწიფოებრივმა კრიზისმა საზოგადოებრივ ასპარეზზე კვლავ წარმოაჩინა ერთიან ქართულ საპატრიარქოში აქამდე ჩრდილში მყოფი აფხაზეთის საკათალიკოსო; ხოლო ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის დროისათვის ერთიანი საპატრიარქოც დამოუკიდებელ აფხაზეთისა და ქართლის საკათალიკოსოებად დაიშალა.

XVI საუკუნის პირველ ნახევარში შედგენილი „ბიჭვინთის იადგარიდან ჩანს, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციის საზღვრებში შედის ტერიტორია - „ლიხსა და კაფას შუა და რუსეთის საზღვარსა და ჭანეთს შუა“[100]. ლიხი სასაზღვრო ქედია ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოს შორის, კაფა მდებარეობდა ხერსონესის ნახევარკუნძულზე, ყირიმთან, იქ, სადაც წყდებოდა კავკასიის ქედი ზღვასთან, ჭანეთი – ამ დროისათვის ბერძნული საპატრიარქოს იურისდიქციაში შედიოდა, თუმცა სახელმწიფოებრივად ოსმალეთს ეკუთვნოდა, რუსეთი კავკასიის ქედს ჯერ მხოლოდ უახლოვდებოდა. ე.ი. ამ დროისათვის აფხაზეთის საკათალიკოსოში ის ტერიტორიებიც შედიოდა, რომლებიც მალე გამაჰმადიანდნენ, კერძოდ, სამხრეთით ჭოროხის მიმდებარე ქვეყნები და ბათუმ-ქობულეთის მხარე, რომელიც აქამდე გურიის სამთავროში შედიოდა.

აღნიშნულის გამო, აფხაზეთის საკათალიკოსოს სამხრეთი საზღვარი არათუ ჭანეთთან გადიოდა, არამედ მან ქვემო გურიაც (ბათუმ-ქობულეთიც) დაკარგა. ასევე დაიკარგა ვრცელი ტერიტორიები ჩრდილოეთით მოსახლეობის გამაჰმადიანებისა და გაწარმართების გამო.

ჩრდილოეთით, როგორც აღინიშნა, ამ საკათალიკოსოში ის ზღვისპირა ზოლი შედიოდა, რომელიც კავკასიის ქედს მიჰყვებოდა. როგორც ცნობილია, ამ ტერიტორიას ჯიქეთი ეწოდებოდა, რომლის მთავარ პუნქტს – ნიკოფსია ერქვა – კაფა ნიკოფსიის ჩრდილოეთით მდებარეობდა, არცთუ დიდად იყო დაშორებული მისგან. ისიც აღსანიშნავია, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსო კავკასიის ქედის გადაღმაც (ჩრდილო კავკასიის დასავლეთ ნაწილშიც) ცდილობდა თავისი იურისდიქციის გავრცელებას. როგორც წესი, ეს ტერიტორიები ერთიანი საქართველოს პატრიარქს ექვემდებარებოდა და უშუალოდ მის სამწყსოს წარმოადგენდა.

XVII ს-ის დასაწყისში აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩრდილოეთში ოსმალეთის აგრესია გაძლიერდა, რამაც აფხაზეთის სამთავროს ჩამოყალიბებას შეუწყო ხელი. აქამდე აფხაზეთი, რომელიც რამდენიმე წვრილი ფეოდალური ერთეულისაგან შედგებოდა – ოდიშში შედიოდა. შარვაშიძეთა მთავრობით ახლად შექმნილი სამთავრო ოდიშს გამოეყო. XVII ს-ის 90-იან წლებამდე საზღვარი ოდიშსა და აფხაზეთს შორის მდინარე კოდორზე გადიოდა. ამ სამთავროთა შორის შეურიგებელი ურთიერთობის დროს, აფხაზმა ფეოდალებმა დამხმარე ძალად ჩრდილოკავკასიური ტომები, კერძოდ, ჯიქები, ადიღეველები და საერთოდ იმ დროისათვის საერთო სახელით „ჩერქეზებად“ ცნობილი ხალხები მოიწვიეს. მალე ისინი ძირითად საომარ ძალად იქცნენ აფხაზეთში, ჩამოსახლდნენ და დამკვიდრდნენ აფხაზეთის ტერიტორიაზე, რომლის საზღვარი, როგორც ითქვა, კოდორზე გადიოდა. ჩრდილოეთიდან ჩამოსახლებულებს ძველ საქართველოში „აფსარები“ ეწოდებოდათ – (აფსართა ენით, ლაშა განმანათლებელს ჰქვიაო – წერდა ჩვენი მემატიანე). აფსარები - ეთნიკურად დიდად განსხვავდებოდნენ მკვიდრი აფხაზებისაგან, მაგრამ ოსმალთა მუდმივი დახმარებით მათ აფხაზეთის დაბალი ფენების ასიმილაცია მოახერხეს. აფხაზთა მაღალ ფენებს არ დაუკარგავთ ეთნიკური თვითშემეცნება და თავიანთ თავს ძველებურადვე ქართულ კულტურულ წრეს მიაკუთვნებდნენ.

აფსარების მიერ აფხაზეთის დაჭერა, ჩრდილოკავკასიელი ლეკების მიერ აღმოსავლეთ კახეთის დაჭერას და მათ მიერ მკვიდრი ქართველების ასიმილაციას მოგვაგონებს. XVIII ს-სათვის იმავე ფაქტს ჰქონდა ადგილი შიდა ქართლშიც. აქ ჩრდილოკავკასიელი ოსები ჩამოსახლდნენ. აფხაზ-აფსართა შორის ერთი ნაწილი კვლავ ქრისტიანი იყო, ხოლო მთიდან ჩამოსახლებულთა შორის წარმართნი ჭარბობდნენ. აფხაზთა სამთავროების თავადებმა დაკარგეს ძველი გავლენა ხალხზე, თუმცა წარჩინებული მდგომარეობა არ დაუკარგავთ. მათ აღარ შეეძლოთ ეთნიკურად სახეცვლილი და რჯულშეცვლილი თანამემამულეების შეკავება, რომელნიც აფხაზეთის ეკლესია-მონასტრების, საეპისკოპოსოებისა და თვით საკათალიკოსო ცენტრის – ბიჭვინთის ქონებას იტაცებდნენ. ზედიზედ გაუქმდა ბიჭვინთის საკათალიკოსო ცენტრი, მოქვისა და ბედიის საეპისკოპოსოები. სწორედ ამიტომ იხსენებდა აფხაზების შემოსევების ჟამს აფხაზეთის საკათალიკოსო ქონების დაცვისათვის მოღვაწე ლევან II დადიანი ძველი იადგარის სიტყვებს – „...მას ჟამსა უღმრთოდ და უსჯულოებად მიიქცეს აფხაზნიო... აფხაზთა გარყვნეს სჯული და კათალიკოზობა...“[101]. თუმცა კი აღსანიშნავია, რომ ეს სიტყვები სწორედ XVII საუკუნეში შექმნილ ვითარებას შეეფერება და არა 200 წლით ადრე „მცნებაჲ სასჯულოში“ გამოთქმულ შეხედულებას. საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს რღვევის ჟამს, როცა საქართველოს ერთიანი საპატრიარქოს არსებობას პოლიტიკური საფუძველი ეცლებოდა და აფხაზეთის საკათალიკოსო დამოუკიდებლობის მოპოვებას ცდილობდა, საქართველოში საკალმასოდ ჩამოსულმა ანტიოქიელ-იერუსალიმელმა პატრიარქმა მიქაელმა ამ სიტუაციით ისარგებლა და ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოების არსებული ავტოკეფალია უსაფუძვლოდ გამოაცხადა. მან აფხაზეთის საკათალიკოსოს „ახლად მიანიჭა“ დამოუკიდებლობა და ქართლის საკათალიკოსოს საპატრიარქოს დაქვემდებარებიდან „გაათავისუფლა“. ანტიოქია – იერუსალიმისაგან დამოუკიდებელი არსებობა თითქოსდა „წესების შეშლისა“ და სჯულის გარყვნის „ურჩობის“ მიზეზით მოხდაო – „ურჩქმნილ იყვნენ ყოველნი და ვითა სათნოებანი უგულებელსყოფენ ეპისკოპოსთა... აფხაზეთის ქრისტიანობისაგან სრულიად მიდრეკილ იყვეს, ქრისტეს მცნებათაგან განშორებულ იყვნეს“[102].

1470-1474 წლებში დაწერილ ამ დოკუმენტში „აფხაზეთში“ არა XVII საუკუნეში წარმოქმნილი აფხაზეთის სამთავრო, არამედ მთელი დასავლეთი საქართველო იგულისხმებოდა, ხოლო ლევან II დადიანის მიერ ნახსენებ „აფხაზებში“ აფსარჩერქეზნი, ანუ XVII ს-ში შექმნილი სამთავროს მეკობრული ძალებია ნაგულისხმები. მალე ისინი შეტევაზე გადმოვიდნენ და არა თუ გადმოლახეს ოდიშის საზღვრები მდ. კოდორზე, არამედ მასობრივი ჩასახლებაც კი დაიწყეს ოდიშის მიწა-წყალზე კოდორიდან ენგურამდე. ამის შემდეგ მკვიდრი ქართული მოსახლეობა – სამწყსო აფხაზეთის საკათალიკოსოსი, ნადგურდებოდა. კერძოდ, მათ ან იტაცებდნენ და ტყვეებად ყიდდნენ, ანდა შინაყმებად და მოსამსახურეებად აქცევდნენ, რასაც თან სდევდა მათი გაწარმართება და ეროვნული გადაგვარებაც. ქართულმა ეკლესიამ იზრუნა მათთვის და კოდორსა და ენგურს შუა მცხოვრები ქართველობა დასავლეთ საქართველოს შედარებით დაცულ კუთხეებში გადმოასახლა, თუმცა კი, ქართული

მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი ადგილზე დარჩა. საბედნიეროდ, მიუხედავად იმისა, რომ მათზე აფსარ-აფხაზები გაბატონდნენ, მათმა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა ეროვნული თვითშემეცნების შენარჩუნება შეძლო, ნაწილი კი გადაგვარდა.

„XVIII ს-ის პირველ ნახევარში კოდორსა და ენგურს შორის XVII ს-ის 80-იანი წლებიდან ჩამოსახლებულ აფხაზებს შორის მაჰმადიანობის გავრცელება დაიწყო. თურქების ძალადობამ ადგილობრივი (მეგრელი) ფეოდალები აიძულა მიეტოვებინათ ყმა-მამული, რომელსაც გამაჰმადიანებული აფხაზი ფეოდალები იკავებდნენ. შემონახულია ამ მხარის ფეოდალის, ბეჟან ჯაიანის პირობის წიგნი გრიგოლ კათალიკოსისადმი. ჯაიანი აღნიშნავს, რომ „ჩვენი ქვეყანა თათრის ხელად შეიქმნა და... იქ აღარ გვედგომებოდა“[103]. „როგორც მრავალ სხვას, ისე ჯაიანსაც ეკონომიკური დახმარება კათალიკოსმა აღმოუჩინა... გრიგოლ კათალიკოსმა ენგურსა და კოდორს შორის მდებარე ტერიტორიიდან იმერეთსა და ოდიშში გადმოასახლა ის საეკლესიო ყმები, რომლებიც ტყვეთა მტაცებლებს გადაურჩნენ (ნაჟანეულის, ხოირის და სხვა სოფლების მკვიდრნი) და ამით ეკლესიას მათგან შემოსავალი შეუნარჩუნა“[104].

ასევე ზრუნავდა ქართლის კათალიკოსი თავისი სამწყსოსათვის ქრისტიანობის შესანარჩუნებლად, კერძოდ, აქაც, ისევე როგორც აფხაზეთსა და ქვემო გურიაში, მაჰმადიანობა ვრცელდებოდა, განსაკუთრებით, აღმოსავლეთ კახეთსა (ჭარ-ბელაქანსა) და ქვემო ქართლში, ლორე, ახტალა, ბოლნის-დმანისის მხარეში, ისევე, როგორც ბიჭვინთის კათალიკოსი, მცხეთის კათალიკოსიც ცდილობდა, არ ეცნო საქართველოს დაშლა. ამ მიზეზის გამო ის ზოგჯერ თავის თავს „ყოვლისა საქართველოისა დიდ მამამთავარს“ უწოდებდა. ასე იხსენიება იგი უკიდურესი დაშლილობის ჟამს, 1649 წელს შედგენილი საბუთის მიხედვითაც[105].

ჩვენამდე მოაღწია როგორც აფხაზეთის, ასევე ქართლის საკათალიკოსოების მიერ გამოცემულმა მრავალრიცხოვანმა საბუთმა, რომლებიც სხვადასხვა საუკუნის ამბებს შეიცავენ. შეწირულობებისა თუ წყალობების „წიგნებში“ ქართული ეკლესიის მღვდელმთავრებს, ძირითადად ყურადღება ძველქართული (ე. ი. ქრისტიანული) ადათ-წესების შენარჩუნებაზე აქვთ გამახვილებული: „რომელმან კაცმან ან ხელმწიფემან, დიდმან, ან მცირემან, აზნაურმან ან გლეხმან, ეს ჩემგან შემოწირული და გარიგებული საქმე ჩაშალოსო – წერს, მაგალითად, ჭყონდიდელ-ცაგერელ-ბედიელი მღვდელმთავარი გაბრიელი, – მასაც გაურისხდება თავად ღმერთი და ყოველნი წმინდანი მისნიო“[106].

ეკლესია განსაკუთრებით ზრუნავდა იმისათვის, რომ ქვეყნის ასეთი სასტიკი არეულობის ჟამს (სამხრეთიდან მაჰმადიანებისა და ჩრდილოეთიდან წარმართი კავკასიური ტომების შემოსევებისას) ხალხს სიკეთე და ქველმოქმედება არ დავიწყებოდა[107]. თვით ასეთ სასტიკ დროსაც კი ქართული ეკლესია ცდილობდა საეკლესიო მიწა-წყალი და ქონება არათუ საქართველოში, არამედ საზღვარგარეთაც კი არ დაეკარგა. 1675 წლის საბუთებიდან ჩანს, რომ იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მამულები კვლავ ქართული ეკლესიის ხელთაა, ამ მონასტერზე ქართველი მეფეები და კათალიკოსები ზრუნავდნენ და მის წინამძღვარსაც ისინი ნიშნავდნენ[108].

ერთი შეხედვით ქვეყანა სასტიკადაა არეული, მაგრამ სადავო საკითხებს სასამართლო წყვეტს. სასამართლოს მიერ ირჩევა დავა თვით უმაღლეს ხელისუფალსა

და მასზე დამოკიდებულ პირს შორისაც კი. მაგალითად, ქვეყნის ერთ-ერთ ხელისუფალსა და გავლენიან თავადებს შორის მცირე საყოფაცხოვრებო დავა 1671 წელს სასამართლომ გადაწყვიტა მოწმეების დაკითხვის შედეგად[109].

აღსანიშნავია, რომ ყმა არც უუფლებოა და არც უქონელი. გლეხს აქვს თავისი მიწა, რომლის დაცვითაც მებატონეცაა დაინტერესებული, მაგალითად, მებატონეებს ზაზა და ზაალ ციციშვილებს საყდრის აგებისას ციცი ციციშვილი შეედავა, რომ „ჩემი ყმის მიწაში აშენებსო“, მაგრამ შემდეგ გაირკვა, რომ აღნიშნული მიწა არა ციცის, არამედ ზაზას ყმისა იყო. ეს ხაზგასმითაა აღნიშნული დოკუმენტში, ე.ი. ყმა ზაზასია, მაგრამ აღნიშნული მიწა, სადაც საყდარი აიგო, არა ზაზასი, არამედ ზაზას ყმისაა, ამიტომაც წერს მას კათალიკოსი – „ის მიწა ციცის ყმის არ იყო, ის საყდარი სადაც დაიდგა, შენის ყმისა იყო“[110].

ყმის მამული, ანუ მეურნეობა ისეა მოწყობილი, რომ თვით მისი მეპატრონე ყმის ამოწყვეტის დროსაც კი მამული მთელი და ხელშეუხებელი რჩება თავისი სახლით, საწნახლით, ქვევრ-მარნით, სახნავით, უხნავით, სათიბით და თავის – „შესავლით, გასავლით, ყოვლის მისის გასადევრითა“[111]. ამიტომაც ამ მამულში შესულ ახალ მეპატრონეს მეურნეობის მოწყობა არ უჭირს. მამულს ეკლესია და კანონი იცავს[112].

მამულის მოწყობის ასეთი წესი ნაწილობრივ სცემს პასუხს ილია ჭავჭავაძის ცნობილ კითხვას: „რა ქონებამ გაუძლო ამისთანა ყოფასა, რა ჰკვებავდა ხალხსა, რა სახსრებით უძღვებოდა ამოდენა ომებსა და სისხლის ღვრასა?“.

გლეხს თავისი ადგილ-მამული აქვს, რომელთანაც ერთად იგი იყიდება, ე. ი. ეცვლება მებატონე; აქედან ჩანს, რომ გლეხის „თავისის ადგილ-მამულითა და მიწა-წყლით“ გაყიდვისა თუ გასაჩუქრების დროს იყიდება არა გლეხი, არამედ მას ეცვლება მებატონე, რომელსაც იგი მკაცრად განსაზღვრულსა და მკაცრად დადგენილ გადასახადს უხდის, რომლის შეცვლის უფლება მებატონეს ძლიერ ნაკლებად აქვს. მაგალითად, ქუთაისის ტაძარს ეპისკოპოსმა ორი გლეხი შესწირა „თავისი ადგილ-მამულით“[113].

ასევე კათალიკოსის მიერ 1582 წელს დავით გარეჯისადმი გაღებული შეწირულობიდან ჩანს, რომ მას გლეხები შეწირა თავისი „სახლეულით და მომავალით მისით, მისითა მამულითა, ველითა, ვენახითა, სახნავითა და უხნავითა, ნასყიდითა და უსყიდითა, ნახმარითა და უხმარითა“[114]. გლეხს აქვს თავისი სახლი, მამული, ველი, ვენახი, სახნავი და უხნავი. 1588 წელს კათალიკოსმა მცხეთისშვილს (ე.ი. ეკლესიის წევრს) ელიოზიშვილს უბოძა ოთხი კაცი, რომელთაგან ერთს, არსახელაშვილს, ჰქონდა თავისი მამული, სასახლე, ჭურ-მარანი, ველი, ვენახი, სახნავი, წყალ-წისქვილი, ჭალა და სათიბი“[115].

როგორც მცხეთის, ასევე ბიჭვინთის საკათალიკოსოებს საკუთარი უძრავ-მოძრავი ქონება აქვთ, თავ-თავიანთი სამწყსო ქვეყნების სხვადასხვა კუთხეში გაფანტული. აღსანიშნავია, რომ მათ მრავალი ე.წ. „სასახლე“ ჰქონიათ. სასახლე ვრცელ მეურნეობას გულისხმობს, კერძოდ, სასახლეს აქვს თავისი „საყდარი“, „დარბაზი“ ან „დიდი დარბაზი“, „ტახტი“, „ჯიხური“, ან „დიდი ჯიხური“, „დიდი სეფა სახლი“, „საწოლი სახლი“, „სახლ-კარი“, ბეღლები, მარანი და სხვა სახლები, ასევე „ჭიშქარი“,

„საჯვარე“, „საჯალაბო“, „ზვარი“, „ყანა“, „სათიბი“, „საყანე“, „საკრეფი მამული“, „სათევზაო“, სასახლეს ჰყავს ღორის კოლტი (მაგალითად ღალიძგას სასახლეს), ხარის, ძროხისა და ცხენის ჯოგები (მაგალითად, სუბიეშის სასახლეს), „კამბეჩის“ და თხის ჯოგები (მაგალითად, ხიბულას სასახლეს)[116]. სასახლეს აქვს თავისი მეურნეობა, ზოგჯერ ჰყავს თავისი მეთევზეები და სხვა. სასახლეს ჰყავს თავისი მოსახლეები, ყმა-გლეხები, რომელთაც, თავის მხრივ, საკუთარი მიწა-წყალი და ადგილ-მამული აქვთ. როგორც აღინიშნა, გლეხის მიწა-წყლის მთლიანობა იმის შემდეგაც კი დაცულია, რაც ამ მამულის მეპატრონის ოჯახი ამოწყდება.

გლეხის უპატრონო მამულს „პარტახი“ ერქვა. პარტახი ყიდვა-გაყიდვის ობიექტი იყო – „ერთი პარტახი გაიყიდა... ერთი კვამლი კაცი დამისახლებია“[117].

ეკლესია ცდილობდა დაესახლებინა გლეხები გაუკაცრიელებულ მხარეებში, მათ ასახლებდნენ ან „პარტახებში“, ანდა საეკლესიო მამულებში, სამაგიეროდ გლეხები ვალდებულნი იყვნენ მცირე გადასახადი ეძლიათ ეკლესიისთვის.

ეკლესია უმაღლესი მფლობელი ორგანიზაცია იყო და მას არათუ გლეხების, არამედ თვით დიდად გავლენიანი და მაღალი წოდების მქონე პირების „შეწყალება“, ანუ მათთვის რაიმე ქონების ბოძება შეეძლო. მაგალითად, კათალიკოსი ქრისტეფორე ქარსიძეებს აძლევს სიგელს, რომელშიც წერს – „შეგიწყალეთ და გიბოძეთ“. კერძოდ, კათალიკოსს მათთვის ოთხი კომლი კაცი „მათის მამულით, მთით, ბარით, წყლით, წისქვილით, ველით, ვენახით, საწყლისპირით“ უბოძებია[118].

ეკლესია განსაკუთრებით სწყალობს თავის „ერთგულთა და თავდადებით ნამსახურთა ყმათა“[119]. უბოძებს მათ მამულებსა და გლეხებს.

ეკლესიის გლეხს ეპისკოპოსის სამსახური მოეთხოვება[120]. მას ევალება ეპისკოპოსის „ნადირობა, ლაშქრობა და სამსახური“, ბეგარა. რა შედის ბეგარაში? ცაგერელმა ეპისკოპოსმა ის ბეგარა, რომელიც მისთვის ეკლესიის ყმას უნდა გადაეხადა, უბოძა თემს (ხალხს), ამიტომაც ამ გლეხს დაევალა კუთვნილი ბეგარა თემისათვის მოერთმია: ერთი გასუქებული ტახი, ერთი კარგი ცხვარი, ხუთი გორო ღვინო, ერთი გორო პური, ერთი გორო ღომი, ერთი თეთრი სანთელი, ერთი ბიშტი საკმელი. იგივე იყო საზოგადოდ საეკლესიო გლეხის წლიური ბეგარა (ამ შემთხვევაში ეპისკოპოსისაგან პატივნაცემი თემი ვალდებული იყო აღნიშნული პურ-მარილით ლხინის დროს მოეხსენებინა და დაელოცა ეს ეპისკოპოსი, ხოლო ხუცესს უნდა ეწირა მისთვის)[121].

ხუცესი შეიძლებოდა ყოფილიყო გლეხი და ჰქონოდა თავისი ვიწრო სპეციალობაც - მაგალითად, მეთევზეობა. ამავე დროს, იგი ეკლესიისადმი შეწირული „ყმაც“ იყო[121]. მას, ისევე როგორც სხვა ყმა გლეხებს, თავისი „სახლკარი, ჭურ-მარანი, ტყეველი, ვენახი, მთა, ბარი, წყალი, წისქვილი საყდარი და საფლავი“ ჰქონდა[122].

საზოგადოდ საეკლესიო ბეგარაში დაახლოებით რამდენიმე გორო ღვინო (10-14-მდე), რამდენიმე ცალი პური (3, 5), ერთი ღორი, ერთი ცხვარი, ერთი ცალი თევზი, რამდენიმე ქათამი (3-მდე) და ორმოცი ცალი კვერცხი შედიოდა. გარდა ამისა, „მუშაობა, ლაშქრობა და სამსახური“[123]. როგორც აღინიშნა, ეკლესია დაინტერესებული იყო მამული (დამოუკიდებელი მეურნეობა) მთლიანი ყოფილიყო და ოჯახის უფროს ვაჟს დაუქუცმაცებელი გადასცემოდა, მაგალითად: „მამული ესე და სახე-

ლო არ გაიყოს, არცა გაისყიდოს, რომელიც უფროსის კაცის შვილი და თვითონ ხნით უფროსი არის იმისია“[124] ...

როგორც აღინიშნა, ეკლესია მრავლად იძლეოდა წყალობის სიგელებს. ისმის კითხვა: რა იყო იმ არეულ დროს ამ სიგელების დაცვის გარანტი? – რწმენა! მაგალითად, „წყალობის წიგნს“, რომელსაც ცოცხალი, იმჟამინდელი კათალიკოსი სცემს, ბოლოში მიწერილი აქვს ამ კათალიკოსის თხოვნა მომავალი კათალიკოსისადმი, რომ უკეთუ იგი აღნიშნული წყალობის სიგელს დაიცავს, მაშინ გარდაცვალების ჟამს მის სულს იმ ქვეყანას მიეგებება და წარუდგენს უფალს – „რაჟამს გამოხვიდე წუთისოფლიდან ამიერ სოფლად ნებით ქრისტესით, მოგეგებო და ამბორს გცემდე და მიგხადოთ წინაშე უფლისა“[125]...

კათალიკოსს ან ეკლესიის მეთაურს, ეკლესიას ან საეკლესიო ცენტრს, თავისი „დარბაზის კარი“ აქვს, სადაც მას წყალობის საქმეს ეაჯებიან (შესთხოვენ). კათალიკოსი საქმეს არჩევს, „ასე რომე მოგვიდექით კარსა დარბაზისა ჩვენისასა და წყალობით საქმესა გვეაჯენითო“, – წერს ის[126].

საკათალიკოსო ცენტრებს, როგორც აფხაზეთისას ისე ქართლისას, მთელი სამწყსოდან შეეძლოთ გადასახადის აკრება. ასე რომ, მათ საკუთარი შემოსავალი ჰქონდათ. ასევე საკუთარი შემოსავლები ჰქონდათ საეპისკოპოსოებსაც. შესაძლებელი იყო, რომელიმე დიდებულის ოჯახს როგორც საკათალიკოსო, ასევე საეპისკოპოსო გადასახადი გაეღო – მაგალითად, მუხრან-ბატონების ოჯახი ვალდებული იყო ქართლის კათალიკოსისათვის, ასევე წილკნელი ეპისკოპოსისათვისაც სათანადო გამოსაღები ეძლია. საზოგადოდ საეპისკოპოსო შემოსავლები ძალზე დიდი იყო. მაგალითად, წილკნელ ეპისკოპოსს, ანუ წილკნის ღვთისმშობლის სამწყსოს, სამუხრანბატონოში ჩვიდმეტი დაბა სოფელი ეკუთვნოდა, არაგვის საერისთავოში - 29 და მთელი მხარე „ანანურს ზევითი“, ქსნის საერისთავოში – 8 დაბა-სოფელი, ყოველი სოფლიდან სახუცო დრამა შესაწირავ ძღვენს, თუ საკანონოს იღებდა, იგი ყოველ ოჯახს უნდა გადაეხადა – „მღვდელს“, „მსახურს“, „სოფლის კაცს“, „სოფელს“. აღსანიშნავია, რომ გადასახადები არათუ დიდი, არამედ ზოგჯერ სიმბოლურიც კი იყო, მაგრამ ერთად შეკრებილი მნიშვნელოვან რაოდენობას ქმნიდა. მაგალითად, სოფელ დამპალოში შემდეგი სახის წლიური გადასახადები მართებდათ: „მღვდელს - ერთ დღეს ჩაყენება, ნახევარი ხარი და მარჩილი. სოფელს – ერთ დღეს მასპინძლობა, კომლზედ დრამა – კოდი ერთი, მსახურს – საწირავი, ცხენი შეკაზმული, აგრეთვე მსახურის ცოლი თუ მოკვდეს – ერთი საწირავი. საკანონო, როგორც ზემოთ დაგვეწეროს, ისე გამოართვან“[127].

საკანონო გადასახადს ოჯახი რომელიმე საეკლესიო, ანდა ზნეობრივ-მორალური წესის დარღვევისათვის იხდიდა, მაგალითად, თუ ოჯახის რომელიმე წევრი უზიარებლად მოკვდებოდა – ხარს, ჯვარდაუწერლად ცოლის შერთვისათვის ორ ცხვარს და ორ ხარს, კაცის მოკვლის შემთხვევაში – 5 ხარს. ყოველ შემთხვევაში წესის დამრღვევი თუკი თავის ცოდვას მოინანიებდა, ეკლესია აღსარების შემდეგ შეიწყალებდა და ავალდებულებდა წირვასა და ლოცვას აღარ დაკლებოდა[128].

შეძლებულ მოსახლეობას საკანონოდ ევალებოდა „დაედოთ“ და შეეწირათ ეკლესიისათვის მნიშვნელოვანი ქონება, მაგალითად, საყდრები თავიანთი სახლებით,

ტყით, მამულით, მთელი სოფელი, ან სოფლის საყდარი თავისი სასახლეებით და მამულებით[129]. ამას უჩვენებს შემდეგი მაგალითი: გურიის სამთავრო სახლის ერთ-ერთი წევრი ბერად აღიკვეცა, შემდეგ კი ბერობა უარყო, „ბერობა დააგდო“ და გურიის მთავრად – გურიელად დაჯდა. „ბერობის დაგდების“ საკანონოდ მან სოფელ აკეთის ეკლესია მიუბოძა ბიჭვინთის ღვთისმშობელს, ანუ დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსოს. აქედან ისიც ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველოს კუთხეებს ერთმანეთთან ცხოველი კავშირი ჰქონიათ ეკლესიის საშუალებით (გურიის სოფელი აკეთი ბიჭვინთას ეკუთვნის). ნაბერალი გურიელი წერს კათალიკოსს: „მეფემან შეგვიწყალა და გურიელობა გვიბოძა და ბერად აღთქმული ვიყავით და შენდობა გთხოვეთ და გვიბოძეთ, მისდა საკანონოდ მოგართვით აკეთის საწი-ნამძღვრო მისითა მამულითა“[130]... ასევე 1616 წლის საბუთიდან ჩანს, რომ ქართლელ ერისთავებს, რომლებსაც რაღაც მიზეზის გამო ბიძაშვილები დაეხოცათ, ეკლესიამ საკანონოდ 6 კომლი კაცი დაადო თავისი მამულებით[131].

საეკლესიო გადასახადებში შედიოდა: „გამოსაღები“, „ბაჟი“, „კულუხი“, „ღალა“, „ნიშანი“, „ბეგარა“ და სხვა. მაგალითად, მარტვილის ტაძრის ყმას ემართა: „ხატის ათი ლაღარიკონი, სანთელი, ერთი ნაგირი ზეთი, ერთი ნალბაქი საკმელი. სხვა ამის მეტი ამას არაფერი არ მართებს არც ლაშქრობა, არც ნადირობა, არც შინა – ყმობა, არც მოახლეობა, არც სხვა საქმიანობა, არაფერი სხვა უდიერობა ხატის სამსახურის მეტი არა მართებს რა. სხვა კაცისაგან ხელი არ ჰქონდეს“, – ნათქვამია 1680 წლის საბუთში. სამაგიეროდ, ზემოთ აღნიშნული გადამხდელი ყმის ოჯახი ეკლესიამ დაასახლა თავის მამულში და მისცა მას სახლ-კარი, ჭურ-მამული, ალაგი, ტყე-ველი, საყანე, სასაფლაო და ეკლესიის კარი[132]. როგორც მრავალ გზის აღინიშნა, გლეხს ჰქონდა თავისი მიწა-წყალი, სახნავ-სათესი, სახლ-კარი, რის სანაცვლოდ ის ვალდებული იყო წლიური გადასახადი ეხადა.

ეკლესიის ქონება იზრდებოდა აგრეთვე შესაწირებით, უძრავ-მოძრავი ქონებით, რომელსაც მას სწირავდნენ მეფე და თავადები.

მაგრამ აღსანიშნავია ისიც, რომ ზოგჯერ გლეხებიც კი სწირავდნენ ეკლესიას მნიშვნელოვან ქონებას. მაგალითად, სოფელ ოკამში მცხოვრები გლეხები, გვარად მეშველიანები, დიდი ადგილ-მამულის მფლობელნი ყოფილან და მათ არა უბრალ-ოდ გლეხებს, არამედ დიდ გლეხებსაც უწოდებდნენ. ისინი თურმე დიდად ეწეოდ-ნენ შიო მღვიმის მონასტერს. მეჩვიდმეტე საუკუნის ბოლოს გამოცემულ ერთ-ერთ სიგელში ნათქვამია ამ გლეხების შესახებ – „მეფე გიორგი, რომელმან მიართვა ძღვნად წმიდასა მამასა შიოს სასოსა თვისსა დიდითა გუჯრითა სახასო სოფელი ოკანი, მეშველაანი დიდნი გლეხნი დიდის მქონებელნი მამულისანი, მოხელენი და მოღვაწენი და შემწენი დიდისა მონასტრისა მღვიმისანი.

გევედრებით წმიდანო მღვდელმთავარნო და წინამძღვარნო მეფეთა ამათ კურთხ-ევით მოიხსენიებდეთ და გლეხნიცა ამათ პატივით შეიტკბობდეთ ერთგულებისა-თვის და მოხელეობისათა“[133]. ეკლესიისთვის იღვწოდა ყველა, როგორც გლეხი, ისე მეფე. ამ საბუთშიც ისინი გვერდი-გვერდ მოიხსენებიან. გლეხი ეკონომიურად დამოუკიდებელი იყო, რადგან მას თავისი მიწა-წყალი და ადგილ-მამული ჰქონდა, რაც კარგად ჩანს სხვადასხვა საუკუნეთა საბუთებში[134].

საეპისკოპოსოებში, როგორც ითქვა, დიდძალი თანხა და საქონელი შედიოდა, მას როგორც უძრავი, ასევე მოძრავი ქონება ჰქონდა, მაგრამ მას შემოსავალი ძირითადად იმ ქრისტიანული მოსახლეობისაგან შედიოდა, რომელიც გადასახადს იხდიდა. ეკლესია ამის გამოც იყო დაინტერესებული ქრისტიანთა რაოდენობის გაზრდით. მაგალითად, ქრისტიანობა შესუსტებულა საქართველოს მთიანეთში „ანანურს ზევით", რომელიც ისე წილკნელის მოქცეულად ითვლებოდა და წილკნის საეპისკოპოსოში შედიოდა. როგორც საბუთებიდან ჩანს, XVII საუკუნის ბოლოსათვის, ამ მხარეში მღვდლების რიცხვიც შემცირებულა, რასაც შედეგად „საეპისკოპოსო გამოსაღების" შემცირებაც მოჰყოლია. ეპისკოპოსი წერს: „იქაურს მღვდელს სახუცო თითო ფური დავადევით. ორი მღვდელია, ორს ფურს მოქვცემდნენ, ერთი-ერთს. ჩემობას ორი ხუცესი იყო, იქაურ ხუცესს მამამთავრისა არა ედვათ, არც ერისკაცზე დრამა ედვათ, არც ეპისკოპოსის წირვა. ახალი მოქცეულები იყვნენ, ამიტომ ვერა საეპისკოპოსო გამოსაღები ვერა დავადევით რა"[135].

აქედან ჩანს, რომ იმ თემებსა და სოფლებში, სადაც ნორმალური ვითარება იყო, საეპისკოპოსო გამოსაღებში სულ მცირე – ერისკაცზე ერთი დრამა შედიოდა.

ეკლესიას, როგორც ძალზე გავლენიანსა და მდიდარ ორგანიზაციას, თავის მოხელენი ჰყავდა: მოურავი, ოცისთავი[136], ქადაგი[137], სახლთუხუცესი, ამილბარი, მესტუმრე, მეღვინეთუხუცესი[138], ნაცვალი[139], ომოფორის მოლარე[140], როგორც ჩანს, „სახელოს" მფლობელად ითვლებოდნენ აგრეთვე კანდელაკი, დეკანოზი, მგალობელი და სხვა.

შეიძლება დაისვას კითხვა, რისთვის იყენებდა ეკლესია თავის დიდ ქონებას? ამ დროისათვის ეკლესიისათვის უპირველესი მნიშვნელობის საქმე ყოფილა ბრძოლა ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ, თათრების ტყვეობისაგან ქრისტიანების დახსნა და მათი დასახლება თავის მამულებში. იგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას აძლევს აგრეთვე გლეხების დასახლებას გაუკაცრიელებულ, ანდა მცირედ დასახლებულ ტერიტორიებზე (მაგალითად, თრიალეთში). მას თავის მოვალეობად მიაჩნია დახმარებოდა ღარიბს, ობოლს, საცოდავს, აღესრულებინა ქველი საქმე და შეეწყალებინა უქონელი; ყურადღებას აქცევდა ასევე ხელოსნების, წიგნის გადამწერებისა და მხატვრების ქონებრივ უზრუნველყოფას.

გრიგოლ კათალიკოსი თავის ხანგრძლივი მოღვაწეობის მანძილზე (1696-1742) ენერგიულად იბრძოდა ტყვის ყიდვისა და მაჰმადიანობის გავრცელების წინააღმდეგ. XVIII ს-ის დასაწყისში, რადგანაც იმერეთში თათრებისაგან ქრისტიანობა შევიწროებული იყო, მან პირობა დაადებინა იმერეთისა და ოდიშის თავადებს: „იმერეთის წასახდენად და ასაოხრებლად ჩვენ თათარს არც პირი მივცეთ და თუ ვინ იცის და თათარი ლაშქრით აქ ჩამოვიდეს იმერეთის წასახდენად, ჩვენ არც მივიდეთ მასთან და უწინამძღვროთ და არც მათი ვიწამოთ რა". ფიცის დამდებმა ფეოდალებმა კათალიკოსს აღუთქვეს, რომ ყოველ ღონეს იხმარდნენ თურქებისაგან ქუთაისის ციხისა და იმერეთის გასათავისუფლებლად. 1701 წ-ს ოდიშის გამგებელმა ლიპარტიანმა ფიცით აღუთქვა კათალიკოსს ტყვის სყიდვის „გადაგდება". 1707-1710 წლებში იმერეთის საკათალიკოსო ყმებს კათალიკოსმა ფიცი დაადებინა, რომ ისინი ტყვის სყიდვის საქმეში არ გაერეოდნენ. 1709 წ-ს თავადმა ჩიჩუებმა

კათალიკოსს აღუთქვეს, რომ მათ მამულში ტყვის მყიდველი არ გაეჩერებინათ. 1717 წ-ს კათალიკოსი ბეჟან დადიანს ოდიშში მღვდელმსახურების შეწყვეტით დაემუქრა და ფიცი დაადებინა, რომ მის სამფლობელოში ტყვის სყიდვას აკრძალავდა[141].

მაგრამ ეკლესია არა მარტო მოლაპარაკებებით იღვწოდა ტყვეთა სყიდვისა და გათათრების წინააღმდეგ, არამედ ეკონომიკური საშუალებებითაც. მაგალითად, 1713 წლის საბუთიდან ჩანს, რომ ერთ-ერთ დიდებულ, იასე მაღალაშვილს ტყვეები გაუყიდია, რისთვისაც ის შესაფერისად დასაჯა ეკლესიამ. აიღო მისგან ერთ-ერთი მამული, რომელიც ეკლესიისათვის სასურველ პირს უწყალობა. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ზნეობრივი გადაგვარების საკომპენსაციოდ ეკლესია მნიშვნელოვან საკანონოს ადებდა დიდებულის ოჯახს. აღნიშნული მამულიც საკანონო სასჯელად ჩამოურთმევია მას. ამ დოკუმენტში ნათქვამია: „მაღალაშვილმან იასემ დიახ ავი საქმე ქმნა და ტყვეები დაყიდა... ეგეთსა ძვირის მოქმედსა ზედა უნამეტნავესად წეს იყო რასაცა ოდენ გავსწყრომოდეთ ანუ თვალთაგანი, ანუ ხელთაგანი, ანუ ფეხთაგანი, ანუ ერთი ასოთა მისთაგანი მოგუეკვეთა, კნინღა და ვიდრე სიკვდილ მოწევნული გვექმნა. არამედ ამის ესევითარისაგან განვათავისუფლეთ... და საკანონოდ დაგვიდვა და დავადებინეთ მიწა თავის განაყოფის ერასტის იქით ხევამდე ზევით გზამდე ქვემო ერასტის მიწის საზღვრამდე. რაც არის ეს სულ დავადებინეთ“[142]...

ასევე ეკლესიამ 1696 წლისათვის დიდი საკანონო დაადო და მამულები ჩამოართვა ფირამ მხეიძეს, რომელმაც ოთხი ყმა გაყიდა. ამ მამულში შედიოდა სახლკარი, ჭურ-მარანი, მამული, ტყე, ველი, საყანე თავის გასავლით, შემოსავალი, საძებრითა და უძებრით. მთელი ეს მამული საეკლესიო გლეხებს გადაეცა[143].

თათრის ტყვეობისაგან დახსნას შეეხება 1712 წლის დოკუმენტი, რომელშიც კერძოდ, წერია: „ბიბია ბოლქვაძე აფხაზს ცოლშვილიანა წაეყვანა და ნემსაძე კათალიკოს დაეხსნა და ნოჯიხევს დაესახლებინა.

ახლა ჩვენ ერთი მისი უფროსი თათრისაგან ას მარჩილად დავიხსენით“[144]. 1713 წლის დოკუმენტში ნათქვამია: „...ნადირა ახალციხელს გაეყიდნა და ჩვენ ბატონიშვილმა კათალიკოსმა დომენტიმ დავიხსენით და გარდამოვიყვანეთ“[145]; 1731 წლის დოკუმენტში: „გელათის წმინდა გიორგის ზედამხედველმა გაბრიელ თათრისაგან დავიხსენი მოსახლე კაცი გიორგი ხანთაძე და შენთვის შემომიწირავს პატიოსანო ცათა უმაღლესო ბიჭვინთისა ღვთისმშობელო“[146]; 1740 წლის დოკუმენტით პატრიარქი დომენტი თავის ხელქვეითს ავალებს: „...რაც აყრილი კაცი იყოს მოიყვანე – დაასახლე“[147]; ხოლო დაახლოებით 1742 წლის დოკუმენტით აფხაზეთის კათალიკოსი წერს – „ზოგი რომელიმე ოცისა და ათის წლითგან დაკარგული ყოფილიყო და ჩვენ ამოვიყვანეთ და ხელახლა ჩვენ დავასახლეთ“[148]. 1687 წლის დოკუმენტში საუბარია მრავალი გლეხის დასახლებაზე, როგორც შიდა ქართლში, ისე მის გარეთ, მაგალითად, „თრიალეთზე სოფელი ბარალეთი ჟამთა ვითარებისაგან აოხრებულიყო და ახლად ჩვენ ავაშენეთ და კაცნი დავასახლეთ“[149]. როგორც აღინიშნა, ეკლესია განსაკუთრებით ზრუნავდა ქველი საქმეებისათვის, მაგალითად, გაღარიბებულს გლეხს ყოველგვარი გადასახადისაგან ათავისუფლებდა. ის ერთ გლეხს წერს: „...წყალობა გიყავით და გათარხნეთ და

გაგათავისუფლეთ ვინც ობოლი და ოხერი იყავ... არა ჩვენი გამოსაღები არ გეთხოვებოდეს რა: არც პური, არც ღვინო, არც ხვნა, არც თესვა, არა საბალახე, არა კოდის პური, არას ჩვენს მოხელეს თქვენთან ხელი არ ჰქონდეს"[150]. ამ გათავისუფლებულ ღარიბ გლეხს მხოლოდ მცირეოდენი ფორმალური გადასახადი დააკისრეს.

ეკლესია ღარიბებს სხვათა ვალისაგანაც ათავისუფლებდა: მაგალითად, საყდრის ყმა ბარარაშვილს ემართა დოლმაზა შანშიაშვილის ვალი: „ყმა ვალისაგან დიაღ გატეხილი იყო, რომ ღონე არა დაედებოდა რა"[151]. ამ ყმას ვალი ეკლესიამ გადაუხადა. ეკლესია არა მარტო გაჭირვებულ ყმა გლეხს, არამედ მთელ სოფელსაც ათავისუფლებდა გადასახადებისაგან. ასე გაუთავისუფლებიათ მანგლისელები ერთერთი გადასახადისაგან: „აწე გავსინჯეთ და სარგებლისაგან და შემატებისაგან საცოდავი საქმე უფრო ხდებოდა და ამოგიკვეთეთ"[152]. 1712 წლის დოკუმენტშია: „...ნაყმევი ყოფილან და ბევრი ბეგარა მართებდათ, ყველას ჩვენ არ გამოვეკიდეთ"[153]. 1713 წლის დოკუმენტშია: „ღალის სითარხნეს გვეაჯეთ, ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი და ღალა ამოგიკვეთეთ"[154]. როგორც აღინიშნა, ეკლესია მიწა-წყალსა და ქონებას აძლევდა მხატვარს[155], ხელოსანს[156], წიგნების გადამწერს[157]. ეკლესია დაინტერესებული იყო და ქონებრივად აძლიერებდა ეკლესიისათვის მომსახურე ადამიანებს, რომელთაც „ერთგულები", „მემკვიდრენი" და „მცხეთისშვილები" ეწოდებოდათ. მათთვის ქონების, მიწა-წყლისა და მამულის ბოძებას შეეხება მრავალი საეკლესიო საბუთი, უბოძებდენ ასევე ყმებსაც. თუ რომელიმე მათგანი ეკლესიის „ორგულობას" გამოიჩენდა, იგი შესაბამისად ისჯებოდა. მას საეკლესიო მამულებიდან აძევებდნენ, მაგალითად, ევდემონ ქუთათელი წერს აგიაშვილს: „ჩემი ორგული კაცი მეძმარიაშვილი ესახლა პატრიკეტს და ის მეძმარიაშვილი შენ აგაყრევინე... მერე იმ ჩემის კაცის მეძმარიაშვილისეული პარტახი გვთხოვე... აწე მოგვიცემია სახლკარითა, ჭურმარანითა, ტყითა, ველითა, ვენახითა, საყანითა, სასაფლაოთა, სათიბითა..."[158]. ეკლესიის ქონების ერთი ნაწილი ტაძრებსა და მონასტრებს ხმარდებოდა[159]. ეკლესიას უდიდესი მნიშვნელობის საქმედ მიაჩნდა "მამულისა და საყდრის მოვლა"[160]. აღსანიშნავია, რომ ეკლესიის მღვდელმთავრები და მამამთავრები საეკლესიო ქონებით შესყიდულ ყმებს არა მარტო ეკლესიის უძრავ ქონებას სწირავდნენ, არამედ თავიანთი საფასით, ანუ პირადი შემოსავლით შეძენილსაც. პირად ქონებას „კონდაკით" მოგებული ეწოდებოდა და ის პირადი შრომით, ანუ მღვდელმოქმედებით იყო მიღებული[161].

აღნიშნულ პერიოდში მაჰმადიანური აგრესიის გამო მრავალი საეპისკოპოსო გაუქმდა, მაგრამ ისინი, რომლებიც არსებობდნენ, თავს მტკიცედ გრძნობდნენ. 1701 წლის საბუთში შემდეგი საეპისკოპოსო კათედრები იხსენიება: ალავერდისა, ხარჭაშნისა[162]; 1702 წლის საბუთში მოხსენებულია ბოდბელი, თბილელი, მანგლელი, სამებელი, მროველი, ჭერემელი, წილკნელი, ხარჭაშნელი, დმანელი, ბოვნელი, წალკელი, ალავერდელი და ნინოწმინდელი ეპისკოპოსები[163].

1720 წლის საბუთში ალავერდელი, რუსთაველი, ხარჭაშნელი, ჭერემელი[164]; 1741 წლის საბუთში – ურბნელი და მროველი[165]; ხოლო 1746 წლის საბუთში – წილკნელი, სამებელი, ჭერემელი და ხარჭაშნელი ეპისკოპოსები იხსენიებიან[166].

ეპისკოპოსთა შორის საქმიანი ურთიერთობა არსებობდა. იმის გამო, რომ მათი ეპარქიები მნიშვნელოვანი ქონების პატრონები იყვნენ, ზოგჯერ მათ დავა ქონებრივ საკითხებზეც უხდებოდათ. კერძოდ, ისინი საეპარქიო საზღვრებისა და საეკლესიო დაბა-სოფლებისა და ყმებისათვის დაობდნენ.

კახეთში არსებული საეპისკოპოსოები ქართლის კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ. თუმცა კი, იმის გამო, რომ კახეთის დამოუკიდებელი სამეფო არსებობდა, ქართლის სამეფოში ტერიტორიულად მყოფი ქართლის კათალიკოსი ზოგჯერ ზოგიერთ კახელ ეპისკოპოსს, განსაკუთრებით კი ალავერდელს, ფიცის წიგნს აწერინებდა: „ვინცა ვინ ალავერდელი ყოფილან ან იქნების, მეცა და სხვანი ყველანი სვეტიცხოვლის კარსა და ვინ საჭეთმპყრობელი კახი ყოფილა კურთხევა მისგან მიუღია“, ნათქვამია XVII საუკუნის ერთ დოკუმენტში[167].

ძალზე ხშირად ეპისკოპოსთა შორის დავას კათალიკოსი არჩევდა. მაგალითად, ის მანგლელს წერს: „თქვენ და დმანელს სამწყსოზედ სარჩელი შეგქონდათ და ბატონიშვილს კათალიკოსს განესაზღვრა და გაერიგებინა“[168]; ასევე საზღვრავს ქართლის საკათალიკოსოსა და თბილელს შორის სამწყსოს[169].

ეპისკოპოსს ძალზე დიდი წონა ჰქონია ქვეყანაში. XVIII საუკუნის დასაწყისის ერთ დოკუმენტში ნათქვამია: – „რა რომ საათაბაგო სჯულზე მიდრკა და ეპისკოპოსნი მოიშალნენ, მას აქეთ თქვენს ქვეყანაში ეპისკოპოსი აღარ შემოსულა და რაღაც ადგილში ეპისკოპოსი არ შევა და იმისი მადლი და კურთხევა არ მივა, ან იმისი მამამთავარი და მოძღვარი არ ასწავლის და არ ჰმწყსის, ის ქვეყანა და იქ მსახლობელნი ქრისტიანენი არ იქნებიან და არც მართლმადიდებელში აღირაცხვიან“[170].

ეპისკოპოსი დამოუკიდებელი და გავლენიანი ხელისუფალი იყო, ამიტომაც საეპისკოპოში მცხოვრებნი მებატონენი ვალდებულნი იყვნენ, მას შესაბამისი ღირსებით მოპყრობოდნენ, რაც გარკვეულ „გამოსაღებად“ ითვლებოდა. მაგალითად, „რაჟამს წილკნელი მუხრანის ბატონის სახლში მობრძანდეს, მუხრანის ბატონი და მეუღლე მათ წინ წამოეგებნენ და სუზანსა და დორზედ ცოლ-ქმართ შუაზეთ დაიწვიონ და დიდის პატივით დახვდნენ“[171].

ეს იმას ნიშნავს, რომ ეპისკოპოსის ვიზიტისას მუხრან-ბატონების ოჯახში მას წინ უნდა დახვედროდა მუხრან-ბატონთა სახელგანთქმული სახლის მეთაური (ისინი მალე ქართლის მეფეებიც ხდებიან) თავის მეუღლესთან ერთად. არც ერთ მეუღლეს არ შეეძლო ეპისკოპოსის ოფიციალური სტუმრობა თავისი მეორე ნახევრის გარეშე. მიგებების შემდეგ (ანუ რამდენიმე ნაბიჯის წინ გადადგმის შემდეგ) მათ ეპისკოპოსი დარბაზში შუა საპატიო ადგილას („შუაზედ“) წინასწარ გამზადებულ სკამზე (რომელზეც „სუზანი და დორი“ (ხალიჩის მაგვარი რბილი გადასაფარებელი) იყო დაგებული) უნდა დაებრძანებინათ, ამის შემდეგ კი, „დიდის პატივით“ უნდა „დახვედროდნენ“ – ე.ი. თხოვნას თუ სხვა რაიმე საქმეს ღირსებით მოპყრობოდნენ.

საზოგადოდ მიიჩნეოდა, რომ „ეპისკოპოსის სამსახური“ საეკლესიო გლეხებისა და „კაცების“ მოვალეობას შეადგენდა. ახალ დადგენილ ეპისკოპოსს ევალებოდა საეკლესიო „კაცებისათვის“ „ეპისკოპოსის“ სამსახური ესწავლებინა – „ეკლესიისა და ეპისკოპოსის სამსახური ასწავედ, თორემ ღმერთი ეპისკოპოსის ხელიდან გამოიძიებს თავისის სამწყსოს საქმეს“[172].

აღსანიშნავია, რომ ეკლესიას თავისი „მოლაშქრე კაცები“ ჰყავდა, ხოლო ამ „მოლაშქრე კაცებს“ თავიანთი „მსახურები“ ჰყავდათ[173]. მაგალითად, სოფელ ხიბულაში მოლაშქრე აზნაურს ოცდაათი მსახური (მოლაშქრე) ჰყავდა, ჯგალში – 38, საცაიშლოში – 63, დარჩელში – 85[174].

ეკლესია (ე.ი. საკათალიკოსოები) აშენებდა ციხეებს და ხალხს მის შემოგარენში ასახლებდა: „არგვეთი ძველი ციხე იყო და აღშენება დაუწყეთ და გლეხებს დასახლება“, – წერდა გაენათელ-ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი 1664 წელს[175].

როგორც ცნობილია, კახეთის ლაშქარს ეპისკოპოსები მეთაურობდნენ, კერძოდ კი, სადროშოებს. 1722 წელს შედგენილი „სარუსთველო დროშის განწესების“ თანახმად, რუსთველ ეპისკოპოსს ძალზე დიდი, ძლიერი და ორგანიზებული ჯარი ემორჩილებოდა.

რუსთველის დროშას ვალდებული იყვნენ დამორჩილებოდნენ მიწერილი თავადები, აზნაურები, ეპისკოპოსები, წინამძღვრები და გლეხები. თუკი მოხდებოდა ისე, რომ რუსთველის დროშაზე მიწერილი თავადი, მოურავი ან ერისთავი თავისი ლაშქრით სხვა სადროშოს დაექვემდებარებოდა (მეფეს ანუ ბატონის დროშას, ანდა ქიზიყის სადროშოს), ამ შემთხვევაში რუსთველ ეპისკოპოსს ნება ჰქონდა ურჩისათვის ეჩივლა მეფესთან ანუ ბატონთან, ხოლო მეფე ურჩს მამულს წაართმევდა. ხოლო რუსთველს შეეძლო რაიმე სხვა ზიანის მიყენება მისთვის[176].

რუსთველი ეპისკოპოსი ვალდებული იყო კვირაში ერთხელ ჯარი რიცხობრივად შეემოწმებინა, ვინც დააკლდებოდა, იმით სჯიდნენ, რომ რუსთველი ეპისკოპოსის სასარგებლოდ ხარს წაართმევდნენ მოხელენი, რომელთაც „რუსთვლის მეჯოხენი“ ეწოდებოდათ. ასევე უნდა გადაეხადა ჯარიმა „მარჩილი“, რომელსაც „იასაულები“ გამოართმევდნენ, ხოლო იმათ, რომელთაც შეძლება არ ჰქონდათ, ე.წ. „ნაკლებ თავადებს“ მეფის ბრძანებით, ან მამულის ნაწილს წაართმევდნენ, ანდა კვერთხით გვემდნენ[177].

რუსთველის დროშა შესანახად და საპატრონოდ ჩაბარებული ჰქონდათ „დროშის მტვირთველებს“, ნორიოელ ჭიჭინაძეებს, რომელთა მოვალეობასაც წარმოადგენდა: დროშის „წასვენების“ დროს (ე.ი. სალაშქროდ გასვლისა და დროშის ადგილიდან დაძვრის ბრძანების შემთხვევაში) დროშის გადაცემა „ძლიერი და უმჯობესი კეთილ-ცხენოსანი კაცისათვის, რომელსაც ის ხელში უნდა დაეჭირა, ხოლო სხვა ჭიჭინაძეები მას გარს უნდა შემოხვეოდნენ, როგორც ომის, ასევე მშვიდობის დროს დროშის ადგილზე დასვენებამდე. ისინი იყვნენ დროშის „ქეშიკები და მცველები“[178].

სარუსთველო დროშაზე მიწერილნი იყვნენ შემდეგი თავადები, ერისთავები, ეპისკოპოსები და გლეხები: პირველად თვითონ რუსთველი ეპისკოპოსი თავისი ყმით და სამოურაოებით, სამებელი, ავალისძენი, იორ-სამგორიდან არაგვისპირელნი, გურამიშვილები, გაღმაკახელნი, თიანეთელნი, ფშავ-ხევსურნი, ერწო-ჟალელნი, „მათ შინა მოსახლენი აზნაურნი და თავადნი“, ჩოლოყაშვილები, გიღიდაშვილები, მაყაშვილები, ჯანდიერიშვილები, ზემოთელაველნი, რუსიშვილები, ჯიმითის მოურავნი, საღინაშვილები, ქუმსიშვილები, პანკისის ხეობელნი, „ენისელთ მოურავის სახლნი, ჯორჯაძენი, ენისელით და ყმით“, ნეკრესელი, ნეკრესის ყმით, „გავაზი და ყვარელი“ და ა.შ.[179].

რუსთველს ემორჩილებოდა ასევე „ღმრთაების დროშა“, რომელზეც მიწერილნი იყვნენ ასევე მრავალრიცხოვანი თავად-აზნაურნი, ყმები, „სახასოები“ და სხვა ადგილ-მამულები. როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, რუსთველის ჯარი ორგანიზებული სამხედრო შენაერთია, რომელსაც თავისი მტკიცე, მკაცრად განსაზღვრული ეკონომიკური საფუძველი აქვს, უთუოდ მსგავს მიზეზთა გამო სპარსეთის იმპერიაში ქართული ჯარი ერთ-ერთ ყველაზე საუკეთესოდ მიიჩნეოდა, რასაც უცხოელი დამკვირვებლებიც აღნიშნავდნენ. ქართველი მეომრები ცნობილნი იყვნენ როგორც ყველაზე დისციპლინირებულნი სპარსეთის იმპერიის მრავალტომოვან ლაშქარში, თვითონ ამ რუსთველის სადროშოს ზემოთ მოყვანილ დოკუმენტსაც იმამყულიხანი ამტკიცებდა – სპარსეთის ვასალი და ამავე დროს მეფე კახეთისა.

ეკლესია, როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოში, მთელი თავისი ძალებით იბრძოდა ქართველების გალეკების, გააფხაზებისა და გათათრების წინააღმდეგ. სამწუხაროდ, აღმოსავლეთ კახეთში სხვადასხვა პოლიტიკურ-სოციალური მიზეზების გამო ქართველების ნაწილი გალეკდა. 1787 წლის დოკუმენტში ალავერდელი ეპისკოპოსი წერს თავის ერთ-ერთ დეკანოზს – „კახეთი რომ ლეკისაგან აიყარა და გალეკდნენ კახეთის კაცნი, იმ გაჭირვებაში საწყალი მამაშენი... მოგვკვდომოდა“[180].

დავით გარეჯის მონასტრები და ასევე ბიჭვინთის საეკლესიო ცენტრი მაჰმადიანთა და ჩრდილოკავკასიელთა შემოსევის დროს ქრისტიანული საქართველოს საზღვრებზე მოექცნენ და სარწმუნოების დამცველ ბურჯებს წარმოადგენდნენ. ამიტომაც, პირველ რიგში ლეკებისა და აფხაზ-აფსარების თავდასხმებს ისინი განიცდიდნენ, მრავალი ბერი ამოწყვიტეს დავით-გარეჯში ლეკებმა. 1696 წლის საბუთში ნათქვამია – „ძველი გუჯარნი და სიგელნი მტერთა ქრისტიანეთას ლეკთა წარეხვნა მას ჟამსა ოდეს წმიდა მონასტერი დავითისა წარტყვევნეს ლეკთა და წმიდანი მონაზონნი მოსრეს“[181].

1712 წლის საბუთში დავით გარეჯის ბერები წერენ,რომ ლეკებს თავდასხმის დროს ძველი ბერების ნაღვაწი მოუსპიათ, ხოლო ბერები ამოუხოცავთ. „იმათ მიცვალებას უკან ჩვენც ზედ მოვესწრენით მონასტერსა: იმათი ნაღვაწიცა და ამ გუჯარის უწინდელი ჩვენი ნაღვაწიცა,ურჯულონი ლეკნი დაგვესხნენ თავსა. და მონასტრის კრებულნიც დახოცეს და მონასტრის სახმარნი ჭურჭელნი და საეკლესიო იარაღი ყველა წარტყვენეს, იავარყვეს და მოაოხრეს“[182].

განსაკუთრებით გამანადგურებელი ქრისტიანებისათვის აფხაზ-აფსართა თავდასხმები იყო, რომელმაც თავისი ასახვა საეკლესიო დოკუმენტებში ჰპოვა. მაგალითად, 1706 წლის დოკუმენტიდან ჩანს, რომ აფხაზეთში მდებარე საკათალიკოსო სოფელ ნაჟანევიდან აფხაზ-აფსართა შემოსევების გამო გლეხები აყრილან, დარჩე-

ნილი მოსახლეობის დიდი ნაწილი აფხაზეთის მთავარს, ყვაპ შარვაშიძეს გაუყიდია (ჩანს, ტყვეებად) და მთელი სოფლიდან მხოლოდ ექვსი კაციღა დარჩენილა. ისინიც, აფხაზთა შემოსევების შიშით კათალიკოსს წაუყვანია და საქართველოს სხვა დაცულ კუთხეებში დაუსახლებია, კერძოდ ხობში, ხიბულაში და სხვაგან. მაგალითად, ელიშახუ ნანაისშვილი „ენგურის გაღმიდან“ წამოუყვანიათ და ხიბულაში დაუსახლებიათ. როგორც აღნიშნული იყო, აფხაზეთის თავადაზნაურობამ ოდიშთან ომების დროს დამხმარე ძალად ჩრდილო კავკასიიდან მოწვეული ადიღეურ-ჩერქეზული ტომები (აფსარები) გამოიყენა, რომლებიც შემდეგ დასახლდნენ კიდეც აფხაზეთის მიწა-წყალზე. ისინი წარმართები იყვნენ, მაგრამ აფხაზეთის ძველმა თავადაზნაურობამ ძველებურად შეინარჩუნა თავისი მამაპაპეული სჯული, ქრისტიანობა და თავს ქართულ ეკლესიას აკუთვნებდა (გამაჰმადიანებულების გარდა). როგორც ზემოთ მოყვანილი დოკუმენტიდან ჩანს, ამ მიზეზის გამო საეკლესიო გლეხების გამყიდველი ყვაპ შარვაშიძის გარდაცვალების შემდეგ მისი ოჯახიდან ეკლესიამ ოჯახის მეთაურის შეცოდების ასანაზღაურებელი „ნიშანის“ აღება შეძლო: „კიდევ ნაჟანევს სოფელი საკათალიკოზო ნემსაძე კათალიკოზის ხელშიდ აფხაზისაგან აყრილიყო. ყვაპ შარვაშიძეს სხვა დაეყიდა და ექვსი მოსახლე კაცი ყავდა. ის კათალიკოზიც ბევრს ედავებოდა და ჩვენც, მაგრამ არც მას და არც ჩვენ პასუხი მოგვცა, რომ შარვაშიძე მოკვდა. მივედით ჩვენ და ნიშანიც მართებული ავიღეთ“[183], 1712 წლის საბუთიდან კი ჩანს, რომ სოფელ ნაჟანევიდან აფხაზ-აფსარებისაგან აყრილი მოსახლე სამოცი საეკლესიო გლეხი აფხაზეთის კათალიკოს ნემსაძეს „დაეკარგა“ და მან მხოლოდ რამდენიმე ოჯახის გადასახლება შეძლო. საეკლესიო გლეხები თვით შუაგულ საქართველოშიც თათრდებოდნენ, 1694 წლის საბუთიდან ჩანს, რომ ერთი საეკლესიო ყმა გათათრებულა, შემდეგ კი თავისი საკუთარი მამული მიუტოვებია და გადაკარგულა. ამ გათათრებული ყმის მამული ეკლესიას „ერთგულისა და თავდადებით „ნამსახურისთვის“ უბოძებია: „ბადასშვილის მამული ამ წესით გიბოძეთ, რომ საყდრის ყმა იყო და ბევრის კაცის კვლასა და ტყვის გასყიდვაში გაერივა და გათათრდა; და ჩვენგანაც საწყენი იყო და საყდრის შემცოდეც იყო, აწ წავიდა ისი და დაიკარგა და მისი მამული, რასაც მქონებელი ყოფილიყო, სულა უკაფითა, საკაფითა, სასახლითა და სასაფლაოთა, ქვევრითა და მარნითა მისის სამართლიანის ღვრითა“[184] გვიბოძებია.

საქართველოს სამეფო სახლები, წარჩინებულები და თვით გლეხებიც კი, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, დიდად ზრუნავდნენ მონასტრებისა და ბერებისათვის. აძლევდნენ მას მიწა-წყალს, ადგილ-მამულებს, „სარჩოს და ულუფას“, ათავისუფლებდნენ გადასახადებისაგან, უდგენდნენ ტიპიკონს. მაგალითად, 1696 წლის საბუთიდან ჩანს, რომ დავით გარეჯის მონასტერს არავითარი გადასახადი არ ედო: „არც საური და არცა რამე საბეგარო საქმე“[185]. მიუხედავად ამისა, როგორც ჩანს, ბერები თავს ნებას აძლევდნენ, ერთი რომელიმე მონასტერი დაეტოვებინათ და სხვა მონასტერში გადასულიყვნენ, რისი აკრძალვაც 1702 წელს საეკლესიო კრებამ სცადა, რომლის განჩინების პირველ მუხლში ნათქვამია: „რომელიც ბერი დავით გარეჯას თუ ნათლისმცემელს, თუ დოდოს, თუ ბერთუბანს მივიდეს მეტა-

ნიად და დასადგომად და აღთქმა ჰყოს მუნ მონასტერსა შინა სამყოფად, მერე კვალად უკან იქცეს და დაუტევოს თავისი მონასტერი და სხვად მონასტრად მივიდეს, წყეული იყოს“[186]. ამავე წელს კათალიკოსი ევდემოზ დიასამიძე დავით გარეჯას მონასტერს ყოველწლიურ ჯამაგირს უახლებს, პურს, ღვინოს, სანთელს, ზეთს, შულოს, კერძოდ, პური კოდი 20, ღვინო საპალნე 3, სანთელი ლიტრა 2, ზეთი ლიტრა 5, შულო ჩარექი 1[187]. ეკლესია დიდ ყურადღებას იჩენდა ბერებისადმი. იგი იმაზეც ზრუნავდა, რომ რაიმე საქმეზე ჩამოსული ბერები უბინაოდ და უყურადღებოდ არ დარჩენილიყვნენ. როგორც 1704 წლის საბუთიდან ჩანს, ამ მიზნით ტფილელმა ეპისკოპოზმა გარეჯის მრავალმთის ნათლისმცემლის ბერებსა და მათ შორის „სულხან ყოფილს საბა მონაზონს“ გამოუყო ადგილი ქალაქ თბილისში: „საბატონისშვილოს სასახლიდან ადგილი მოგიჭრეს და თქვენთვის სამყოფად გიბოძე, რომელიც თქვენი მონაზონი ან მღვდელი ამ ქალაქს ჩამოვიდეს მათთვის სადგომად განუჩინეს“[188]. ამავე წლის ერთი საბუთიდან ჩანს, რომ საგარეჯოს მამულების მთელი შემოსავალი დავით გარეჯას სამ მონასტერს ხმარდებოდა[189]. ხოლო ალავერდელმა ეპისკოპოსმა დოდოს მონასტერს ულუფა: 15 კოდი პური, 2 მარილის ქვა და უღელი ხარი, ზეთი განუჩინა. „ყოველთვის მოგეცემოდეს ჩვენთა შესანდობლადა და სულის ჩვენის მოსახსენებლადო“, – წერს ეპისკოპოზი[190].

მონასტრებს, კერძოდ დავით გარეჯს ჰქონდა თავისი „განწესებული რიგი“, ანუ ტიპიკონის მაგვარი წესი[191]. ეკლესია დაინტერესებული იყო, რომ ბერებს თავიანთი მონასტრის ისტორია სცოდნოდათ. მაგალითად, 1709 წელს ნინოწმინდის ეპისკოპოსს დოდოს მონასტრისათვის ისტორია დაუწერია[192], სადაც დავით გარეჯელისა და წმიდა დოდოს ღვაწლია მოთხრობილი.

მონასტერში დაყუდებული ბერის ქონება საბოლოოდ მონასტერს უნდა დარჩენოდა. მაგალითად: ერთი ბერი კახეთიდან მისულა თბილისში და მთაწმინდაზე, წმ. დავით გარეჯელის სამყოფელში დაყუდებულა, და იქვე გარდაცვლილა. მას დარჩენია გარკვეული ქონება, ამ ქონებაზე პრეტენზია განაცხადეს როგორც ჭერემელმა ეპისკოპოსმა, ასევე თბილელმა ეპისკოპოსმა. ამის გამო კათალიკოსს გამოუცია განწესება, რომლის ძალითაც ამ ბერის ქონება თბილელ ეპისკოპოზს დარჩენია, „რადგან მონასტერი ესე თბილელისა იყო“, საბოლოოდ კი, რა თქმა უნდა, მთაწმიდის მონასტერს. მასში კერძოდ ნათქვამია: „და არა ხოლო ამას მონასტერსა განვაწესეთ, არამედ ყოველსა საქართველოსა ეკლესიათა ზედა: რომელნიცა მონაზონნი, რომელსაცა მონასტერსა დაემკვიდრნენ, რაცა საქონელი დაშთეს, მის მონასტერსა არის, სხვა ნუ ვინმე მონაწილე ექმნების“[193].

1712 წლისათვის, როგორც ეს ამ წლის ერთი საბუთიდან ჩანს, დავით გარეჯაში თერთმეტამდე ბერი ყოფილა. კერძოდ: 1. წინამძღვარი, 2. ბარნაბე, 3. შიო, 4. იმერელი გრიგორი, 5. მეორე გრიგორი, 6. გურიელი ნიკოლოზი, 7. დემეტრე, 8-9. პავლე და სილოვანი (ერთ სენაკში ცხოვრობდნენ), 10. გერმანე და 11. ბართლომე. ისინი ამ დოკუმენტში იმიტომაცაა ჩამოთვლილი, რომ მათ სენაკებში მონასტრის გარკვეული ქონება – კერძოდ კი ხატები იყო დაბინავებული. შესაძლებელია, ამ მონასტრებში სხვა ბერებიც იყვნენ, რომლებიც მონასტრის საინვენტარო აღრიცხ-

ვის სიაში არ მოხვდნენ[194]. ამ სიიდან ჩანს, რომ მონასტერში ძალიან მნიშვნელოვანი ქონება ინახებოდა, კერძოდ, ფარჩის სირმით საგანგებოდ ნაკერი დიბის მოარშიებული, შავი ან წითელი ფარჩის, სარბაბის, შალ ზარბაბის, ყვითლის საიის, წითელი ატლასის, იისფერი იეზდის, წითლის ყაბავარის, ყვითელი ატლაბაფთის, თეთრი დიბის, ყირმიზის და სხვა ქსოვილით შეკერილი სამღვდელო შესამოსლები, ბისონები, ფილონები და სხვა. ასევე მსგავსი ქსოვილებისაგან შეკერილი მრავალრიცხოვანი სტიხარი, ასევე ოქროს ღილებით, მინანქრით დაფერილი ღილებით, არშიანი ჯვრებით და ოქრომკედით ნაქსოვი მრავალრიცხოვანი ოლარი, ოქრომკედის საკერებით, რომლებზეც მთავარანგელოზები იყვნენ გამოყვანილნი. წვრილი მარგალიტებითა და თვლებით შემკული ოქროს და ვერცხლის ღილებიანი, სირმითა და ოქრომკედით ნაკერი უამრავი ენქერი, ვერცხლისჯაჭვებიანი და ვერცხლისღილებიანი საბუხარები (სამაჯურები), რომლებზეც ზოგჯერ რომელიმე ხატი იყო გამოსახული. მაგალითად, ერთზე ხარება იყო ამოქარგული. აქ იყო ვერცხლის ბარძიმი დიდი ზომისა, ოქროთი დაფერილი, მსგავსი მასალის სამი ცალი ფეშხუმი, კამარა, კოვზი, მინანქრისტარიანი ლახვარი, აქ იყო აგრეთვე ვერცხლის მრავალრიცხოვანი „სიწმინდის იარაღი“, ასევე ძვირფასი ქსოვილებითა და მსგავსი მასალით ნაკერი და ნაქარგი დაფარნები და პერექელები. ასევე იყო მრავალრიცხოვანი საეკლესიო წიგნი, მაგალითად, ვერცხლით მოჭედილი, ოქროთი დაფერილი სახარებები, მარგალიტისსანიშნიანი და ფარჩის „ბოხჩიანი“ კონდაკები. აქ იყო ასევე მრავალრიცხოვანი სამოციქულო, გულანი, მათეს თავის თარგმანი, მეტაფრასები, კლემაქსი, მამათა ცხოვრებანი, პარაკლიტონი, კურთხევანი, დიდი სჯულის კანონი, დავითნი, ტიპიკონი, ჟამნი, ლოცვანი, სტოდიერი, ბალავარიანი, წმიდა ნინოს ცხოვრება, ასურელ მამათა ცხოვრებანი „ყველა თავიანთ საგალობელ-სახარებასამოციქულოთი“, სწავლანი, ძველი სვინაქსარი, ზატიკი, სადღესასწაულო, მარხვანი და სხვა წიგნები. მონასტერს ჰქონდა ასევე უამრავი სპილენძის ქვაბი, თუშფალანგები, ლანგრები, საფლავეები, ლამბაქები, მათლაფები, ტაშტები, ჯამები, ჩამჩები, ქაფქირები, სურები, თუნგები, სამარილეები, ბროლის სირჩები და სხვა ჭურჭლეულობა. ჰქონდათ ასევე ვერცხლის ჭურჭელიც. სხვა იყო ის ქონება, რომელიც მონასტერს სხვადასხვა ადგილას – პატარძეულში და სხვაგან ჰქონდა. საერთოდ, ამ მონასტრის უძრავ-მოძრავი ქონება გაცილებით უფრო მრავალრიცხოვანი იყო.

როგორც XIII საუკუნის დასაწყისში შედგენილ „ვაჰანის ქვაბის განგებიდან“ ჩანს, ამ მონასტერში ბერების რიცხვი განსაზღვრული ყოფილა – ოცი. გარდა ამ ოცი ბერისა, მონასტერში ყოფილა 24 მღვდელ-მონაზონი და შვიდი იერო-დიაკონი, ამათ გარდა, მონასტერს ჰყოლია აგრეთვე „ათი მსახური“, რომლებიც „ტრაპეზისა, სამზარეულოისა და სახაბაზოისა სამსახურსა აღასრულებდნენ“[195]. ბერებს არ ევალებოდათ ამ მონასტერში რაიმე სამუშაოს შესრულება, მათ მოვალეობას შეადგენდა „მარხვა, ლოცვა, მოღვაწეობა და საღმრთო წერილისა კითხვა“, ისინი ყოველმხრივ უზრუნველყოფილნი იყვნენ. ტრაპეზობის, ანუ პურის ჭამის დროს მორიგე კანანარხს ხმამაღლა უნდა ეკითხა წიგნი ძმათა გასაგონად. ტრაპეზობის დროს სასტიკად აკრძალული იყო საუბარი, წესის დამრღვევს გარეთ გააგდებდნენ.

კერძი ყველას თანაბარი რაოდენობისა ეძლეოდა, როგორც „უხუცეს" ძმას, ასევე „უდარესს". სტუმრის მოსვლის დროს საჭმლის მომატება შეიძლებოდა, ვინმე დიდი და საპატიო პირის, ეპისკოპოზის, საპატიო ვინმე მონაზონის სტუმრობისას მონასტერი ვალდებული იყო მას „ტრაპეზით" გამასპინძლებოდა. თუ რომელიმე ბერი ავად გახდებოდა, ერთ, რომელიმე ღვთისმოშიშ ბერს „მეყსეულად" განაწესებდნენ და ის ვალდებული იყო, როგორც ავადმყოფს, ასევე უძლურებაში მყოფ ძმას დღეში სამჯერ მომსახურებოდა, უნდა მოევლო, მოეხილა და მიერთმია დაწესებული კერძი. სავალდებულო იყო, რომ რაც კი რამ იპოვებოდა მონასტერში, უძლურებს არაფერი დაკლებოდათ. ყოველ მონაზონს თანხის გარკვეული რაოდენობა ეძლეოდა: წინამძღვარს – ექვსი დუკატი, დეკანოზსა და იკონომოსს – ოთხ-ოთხი დუკატი, მწირველ, მკითხველ, კანანარხ ბერებს – სამ-სამი დუკატი, მეჭურჭლეს, მეტრაპეზეს, კანდელაკს – სამ-სამი დუკატი. ამათ გარდა, იყო აგრეთვე მონაზვნების ეგრეთ წოდებული „მეორე დასი", რომელთაც არავითარი სხვა სამონასტრო საქმიანობა არ ევალებოდათ, გარდა წირვისა. მათ ორ-ორ დუკატს აძლევდნენ. არსებობდა ბერების ეგრეთ წოდებული „მესამე დასი", ანუ „მწირნი", მათ მიეცემოდათ ერთი ბოტინატი და ერთი დუკატი. ასეთივე თანხა ეძლეოდათ აგრეთვე მსახურებსაც „სატანისსამოსლედ", ბერებს ეძლეოდათ აგრეთვე პური და ღვინო მონასტერში მათი საქმიანობის შესაბამისად, კერძოდ, „უთავადეს ძმებს" ექვს-ექვსი გრივი. მეორე დასს უფრო მცირე რაოდენობისა, ხოლო მწირებს: უფრო მცირე რაოდენობისა. სასტიკად აკრძალული იყო მონასტერში ვაჭრობა, შფოთის ჩამოგდება, შეურაცხყოფის მიყენება, მემთვრალეობა. ვინც მსგავს საქციელს ჩაიდენდა, მას პირდაპირ, ნებართვის გარეშე აძევებდნენ, მონასტრიდან გასვლა აკრძალული იყო. ქალსა და უწვერულო ყმას მონასტერში შესვლა ეკრძალებოდათ, დიდ ცოდვად ითვლებოდა ვერცხლისმოყვარეობა: „ძირი ყოველთა ბოროტთაჲ არს ვერცხლის მოყვარებაჲ". განსაკუთრებით ფასდებოდა მორჩილება და სიმდაბლე. ვახშმობის ან სერობის შემდეგ სენაკიდან სენაკში ბერებს გადასვლა ეკრძალებოდათ. განსაკუთრებული წესით ნაწილდებოდა შემოსული ქონება. შემომწირველს, როგორც წესი, ჟამს უწირავდნენ. ასევე ნაწილდებოდა გარდაცვლილი ძმის, ანუ ბერის ქონება[196].

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულის გამო, ეკლესიას დიდი გავლენა და დიდი ძალა ჰქონდა. დომენტი კათალიკოზის ერთი გამოცემული საბუთიდან ჩანს, რომ იგი სასტიკი სასჯელით ემუქრებოდა წესის დამრღვევ ქართლის გამოჩენილ თავადს, გიორგი ამირეჯიბს, თუკი ის თავის საეკლესიო მოვალეობას არ შეასრულებდა. როგორც ჩანს, მას სისხლის სამართლის დანაშაული ჩაუდენია, ამიტომაც „სისხლი" დადებია. ამ სისხლის გამო ის ვალდებული იყო გარკვეული თანხა ან საქონელი მიეცა ჭირისუფალთათვის, ხოლო „სისხლის" ერთი მესამედი, როგორც წესი, ეკლესიისათვის, ანუ კათალიკოზისათვის უნდა მიეცა, მაგრამ ამ ამირეჯიბს გადაუწყვეტია, რომ შესაბამისი თანხა სისხლისა არ მიეცა ეკლესიისათვის. იმის გამო, რომ სისხლის სამართლის დანაშაულისათვის ფულადი ან ქონებრივი საზღაურის ერთი მესამედი კათალიკოზმა არ მიიღო, ის წერს ურჩ ამირეჯიბს: – „წიგნი მოგეწერა სისხლის მესამედს არ მოგცემო... რაც სისხლი გაგიჩნდა იმისი მესამე-

დი გამოგვიგზავნე, თორემ გავუსევთ შენს ყმებს იასაულსა და სულს აქეთ არა შეგარჩენთ, პური გეთხოვნა და სანამდე ამ სისხლის მესამედს არ მოგვცემ პურს არა სულსაც ამოგხუთავთ, ტყვეები რაც გყავს, ესენი არ გაყიდო თორემ შენს ამბავს მაშინ შეიტყობ“[197], აქედან ჩანს, ჯერ ერთი, რა ძლიერი ორგანიზაციაა ეკლესია, თუ როგორ იბრძვის ის ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ და ისიც, რომ მას აქვს პური მაშინაც კი, როცა შექმნილი პოლიტიკური ვითარების გამო ზემოთ აღნიშნულ თავადსაც კი არ აქვს XVIII საუკუნის დასაწყისში.

XIII საუკუნეშიც, 1263 წლის საეკლესიო კრების დადგენილებით, როცა მეფე ულუ-დავითმა იკადრა და საეკლესიო მამულები, „ღვთისათვის შეწირული“ ადგილები, თავისი საჭიროებისათვის გასცა, კრებამ მას ასეთი მუქარა შეუთვალა: - „არცა მირონსა გავხსნით, საქართველოისა ეკლესიათა დავბეჭდავთ, ხუცესთა დავაყენებთ, წირვისა, ნათვლისა და სამკვდროთა ზიარებისაგან“[198]. ეს კრება მეფეს სწერდა, რომ, როგორც სამეფოს საჭურჭლეში შესვლა, თვალმარგალიტისა და ოქრო-ვერცხლის ჭურჭლის აღება არის დანაშაული, ასევე არ შეიძლება საეკლესიო ქონების ხელყოფაც; საქართველოს ეკლესიას ასე არ მოქცევია არც თბილისში მჯდომი არაბთა ამირები და არც ულუ-დავითამდე საქართველოს სამეფო ტახტზე მჯდომი სამოცდათორმეტი მეფე... „წესი სახლისა და პალატისა თქვენისა ასე ყოფილა ვინცა ვინ დაკრულვილა რაითაც მიზეზითა და საქმითა, თქვენ მიერცა შერისხულა. მამული დაჭირვია და ლაშქართა შინა არ შეშვებულა“[199].

მეფეებს დიდი რიდი ჰქონდათ ეკლესიისა. მაგალითად, მეფე ალექსანდრე თურმე „წარმოემართის რა ქართლად ანუ აღმოსავლით გინა დასავლით ფეხშიშველი ჩავლის, აღმოვლის თაყვანისმცემელი ეკლესიისა, ხატისა, ღმრთაებისა...“. ე. ი. მეფე ეკლესიის წინ გავლისას (ამ შემთხვევაში იგულისხმება სამთავისი) ფეხზე იხდიდა. მასვე „აქვნდა სასოება დიდსა მღვდელმთავრისა სამთავნელისა ზოსიმესი, ჰყვარობდა კეთილსა ქცევულებასა და პატივისცემასა ეკლესიათასა[200]. მეფეს სამთავნელი ეპისკოპოზისათვის დაუმზადებია საწინამძღვრო ჯვარ-დროშა, რომელიც წინსაძღოლ სამღვდელმთავრო დროშად ითვლებოდა.

თვით გამაჰმადიანებული ქართველი მეფეებიც კი დიდი პატივით ეპყრობოდნენ ქართულ ეკლესიებსა და მის სიწმიდეებს. მეფე ერეკლე პირველს თავისი წინაპრების საფლავებზე ძვირფასი ხატები დაუყენებია და საპატრონოდ და სამეთვალყურეოდ ალავერდელი ეპისკოპოსისათვის ჩაუბარებია: „ჩვენმან ხელმწიფემან მეფე ერეკლემ თავის მამა-პაპათა ნაშრომი მურასა ოქროთი მოჭედილი, თვალით და მარგალიტით შემკობილი ხატები წმ. გიორგის ალავერდის ხელმწიფეთ საფლავებზე დაასვენა და ჩვენ მოგვაბარა“, – წერს ალავერდელი ეპისკოპოსი[201]. როგორც ჩანს, ხატების წმინდანთა საფლავებზე დასვენება იმ დროისათვის მიღებული ჩვეულება ყოფილა. დავით გარეჯის მონასტერშიც წმ. მამა დავითის საფლავზე ხატები იყო დასვენებული: „ასვენია წმიდის დავითის საფლავზე ხატი მოჭედილი მაცხოვრისა ერთი, არსების ხატი მოჭედილი ერთი, ხატი ყოვლადისა მოჭედილი ორი, ხატი ყოვლადწმიდისა კარიანი ერთი, ხატი ყოვლადწმიდისა, გარდამოხსნისა ერთი, ხატი მოჭედილი სამებისა ერთი, ხატი წმიდის ნიკოლოზისა ერთი“[202]. ამ შემთხვევაში

„საფლავში“ საფლავზე აგებული ტაძარი ითვლებოდა. როგორც აღნიშნული იყო, სულით ერთიანი ქართული ეკლესია ბიჭვინთისა და მცხეთის საკათალიკოსოებად იყო გაყოფილი. ორივე საკათალიკოსოში ერთადერთ საღვთისმეტყველო ენას ქართული ენა წარმოადგენდა. არასოდეს, არც ერთ საუკუნეში, წმიდა ნინოდან ვიდრე მეცხრამეტე საუკუნემდე, ეკლესიაში სხვა ენა გამოყენებული არ ყოფილა. ჩვენ ხელთ არა გვაქვს არავითარი ცნობა იმის თაობაზე, რომ ქართულ ეკლესიაში როდესმე გამოყენებული ყოფილიყო ლათინური, ბერძნული ან სხვა რომელიმე იმ დროისათვის ცნობილი ენა. მით უმეტეს, არც აფხაზეთისა და არც ქართლის საკათალიკოსოების არც ერთ ეპარქიაში არასოდეს არ ყოფილა გამოყენებული აფხაზური და ოსური ენები. როგორც ჩანს, ეს ენები იმ დროისათვის (თუკი ისინი საერთოდ არსებობდნენ დღევანდელი სახით) ჩრდილო კავკასიაში იყო გავრცელებული და არა საქართველოში. ქართული ენა და მწერლობა თავიდანვე წარმოადგენდა ქართველურ ტომთა ერთ-ერთ მთავარ გამაერთიანებელ ნიშანს...

ამასთან ერთად უდიდესი მნიშვნელობა აქვს იმ გარემოებას, რომ ძველი სამწერლობო ქართული ენა და საერთოდ ქართული ლიტერატურა არც ენობრივ-სტილისტურად და არც იდეურ-პოლიტიკურად ტომობრივ-გეოგრაფიულ განკერძოებასა და მიდრეკილებას არ ამჟღავნებს, არ არსებობს აღმოსავლურ-ქართული, სამხრეთულ-ქართული და დასავლურ-ქართული ლიტერატურული მიმართულებანი, არამედ არსებითად მთელი ჩვენი მწერლობა ერთიანი ქართულია, მიუხედავად იმისა, ესა თუ ის ნაწარმოები ჩვენი სამშობლოს რომელ მხარეშია შექმნილი და რომელი ქართული ტომის წარმომადგენელია მისი ავტორი.

„ეს მოვლენა, ლიტერატურის ისტორიაში საყოველთაო ხასიათისა არ არის, ვინაიდან მსოფლიოს ბევრი მოწინავე ლიტერატურის ისტორია ტომობრივ-კუთხური მიმართულებით ვითარდებოდა და ეს მიმართულებანი ღრმა კვალს ტოვებდნენ საერთო-ეროვნული ლიტერატურის განვითარებაზე“[203]. ქართული ენა ქართულ ეკლესიაში არა მარტო თავს იფარავდა, არამედ ვითარდებოდა, ღრმავდებოდა და ყვაოდა. ის ფაქტიც, რომ ქართული სამწერლო ენა მრავალ სახელმწიფოებრივ ერთეულად დაყოფილ საქართველოშიც საერთო-სახალხო, გამაერთიანებელ ფუნქციას ინარჩუნებდა, და აგრეთვე ისიც, რომ მასში ტომობრივ-გეოგრაფიულ-დიალექტური ნიშან-თვისებები არ განვითარდა, შეიძლება ქართული ეკლესიის დამსახურებად და რაც მთავარია, ქართველი ერის შინაგანი ერთობის ნიშნად მივიჩნიოთ.

ქართული ეკლესია უღრმესი მოწიწებითა და პატივისცემის გრძნობით იყო გამსჭვალული საეკლესიო ცენტრებისადმი (იმ წმინდანების მიმართ, რომელთა სახელზეც იყო აგებული საკათალიკოსო-საპატრიარქო ტაძრები). აფხაზეთის საკათალიკოსოს ცენტრს და ყოვლად წმიდა ბიჭვინთის ღვთისმშობელს, რომლის სახელზეც საპატრიარქო საყდარი იყო აგებული, ასე მიმართავდნენ: „ეჰა ასულო შვენიერო, იოვაკიმის ნაყოფო, სიტკბოებით აღსავსეო, ანას მორჩო, რტო გარდაფენილო, სოლომონის ვენახო, რქა მეწამულო, დავითის ყვავილო, დაბადებულთა სულნელმყოფელო, იესეს კვერთხო, დიდებით აღყვავებულო, იუდას შროშანო, დაბადებულთა სამკაულო, იაკობის კიბეო, ზეცად მიმართ აღმართებაო, ისაკის ვარდო,

უბიწოებით აღყვავებულო, აბრამის კვირტო, დიდებით აღმოფურჩვნილო, სემის დასაბამო, ნათესავთა მშვიდობაო, ნოეს სულისა სამოსელო დაულპოლველო, ევას ნათელო და მწუხარებისა უჩინო მყოფელო, ადამის დიდებაო, სამოთხეო პირმეტყველო, ღმრთისა მამისა მხოლოსა წინათვე გამორჩეულო და ძისა მხოლოსა პირველ საუკუნეთა მამისაგან შობილსა დედად ქალწულებით უთესლოდ მშობელად განწესებულო და სულისა წმიდისა ტაძარო, რომელმან ერთი სამებისაგანი შეიწყნარე და უაღრეს ყოველთა ბუნებითა შევ ძე მხოლოდ შობილი“[204].

მსგავსადვე მიმართავდნენ მცხეთის საკათალიკოსო-საპატრიარქო ცენტრსაც. მაგალითად, „ესე დაწერილი მოვახსენე და შევსწირე ყოველთავე ჩრდილოეთისა კედართა შორის უაღრესსა და უაღმატებულეს, უდიდებულესსა წმიდისა კათოლიკე სამოციქულოსა საყდარსა მცხეთისასა სალოცველსა და ღმრთისა დიდებისა და მას შინა ღმრთივ-აღმართულსა სუეტსა ცხოველსა, კუართსა სამეუფოსა და მირონსა ღმერთ-მყოფელსა და წმიდა მყოფელსა, ჩვენ, ქრისტეს მიერ ქართლისა პატრიარქმან მალაქია მას ჟამსა, ოდეს უღირსი ესე ღირს ვიქმენ საჭეთ-პყრობად წმიდისა ამის ტაძრისა“[205].

XI საუკუნის დასაწყისში სვეტიცხოვლის საპატრიარქო ცენტრს ასე მიმართავდნენ: – „ესე დაწერილი მოვახსენე და შევსწირე ყოველთავე ჩრდილოეთისა კედართა შორის უაღრესსა და უაღმატებულეს უდიდებულესსა წმიდასა და კათოლიკე და სამოციქულოსა საყდარსა მცხეთისასა, სალოცველსა და სახლსა ღმრთისა დიდებისასა, და მას შინა ღმრთივაღმართებულსა სვეტსა ცხოველსა, კუართსა სამეუფოსა და მირონსა ღმერთმყოფელსა და წმიდა-მყოფელსა, ჩვენ, ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ქართლისა კათალიკოზ-პატრიარქმან მელქიზედეკ“[206].

ჭყონდიდის საეპისკოპოსო ცენტრს (მარტვილის ტაძარს) ასე მიმართავდნენ: - „ჰოი ცათა უმაღლესო, ქერუბინთა უწმიდესო, ადამის ბრალთა დამხსნელო და ევას კრულებათა განმახეთქელო, სასოებაო და ტაძარო სიწმიდისაო და ყოვლისა სოფლისა განმანათლებელო; შენ, დიდო და საშინელთ მარტვილისა ღვთისმშობელო და მისო დიდო და პატიოსანო ახოვანო და მხნეო და მხედარო, დიდო მთავარმოწამეო წმიდაო გიორგი სუჯუნისაო!“[207].

ხობის საეპისკოპოსო ცენტრს ასე მიმართავდნენ: (საკათედრო ტაძარი ღვთისმშობლის სახელობისა იყო) – „ჰოი, შენ მშობელო უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტეს ღვთისმშობელო საყდარო ხობისაო განსვენებულო, ჩვენ ძისა შენისა მიერ კათალიკოს პატრიარქმა შემოგწირეთ...“[208].

ქუთაისის ტაძარს ქუთათელი ეპისკოპოსი ასე მიმართავდა: „ეჰა შენ ყოველთა სიტყვიერთა ნათესავთა შორის უბრწყინვალესად აღმოცენებულო სიტყვისა ღვთისა მშობელო მარიამ, ჩვენ შენსა ცათა მობაძავისა წმინდისა ეკლესიისა მეურნემან ყოვლად სამღვდელომ ქუთათელმან მიტროპოლიტმან წერეთელმა დოსითეოს... დავსდევ წმიდასა ეკლესიასა შენსა...“[209].

მსგავსადვე პატივისცემითა და ღირსებით მიმართავენ საქართველოს სხვა საპატრიარქო ტაძრებსაც.

საქართველოს დაშლისა და მაჰმადიან-წარმართების მიერ ქვეყნის უმოწყალო რბევის შემდგომაც ქართულმა ეკლესიამ თავისი ძველთაგანვე არსებული შინაგ-

ანი სისპეტაკე, სიწმინდე, ეროვნული ანუ მართლმადიდებლური სარწმუნოების მიმართ ერთგულება, მისთვის თავდადება, შინაგანი ორგანიზებულება, სიმტკიცე და გაუტეხლობა შეინარჩუნა, მაგრამ, ცხადია, რომ აქტიური ზემოქმედების მოხდენა არსებულ პოლიტიკურ ვითარებაზე არ შეეძლო, თუმცა ყოველი პატრიოტი თუ არა პატრიოტი ქართველი კარგად გრძნობდა, რომ ეროვნების შენარჩუნებისათვის პირველ რიგში ქართული ეკლესიის დაცვა იყო საჭირო. ამის შესახებ კარგადაა ნათქვამი თბილელი მიტროპოლიტის გამოცემულ ერთ საბუთში: „მას ჟამსა, ოდეს აღაოხრეს ლეკთა ტფილის ქალაქს სიონთა ღმრთისმშობელი, შემდგომად მათსა დაიპყრეს ქალაქი და ქვეყანა ქართლისა ურუმთა, მაშინ პატრონობდა ვეზირი ისაყ-ფაშა ახალციხისა. ბრძანება და ფარმანი მოსვლოდა ხონთქრისაგან, სიონთა ღმრთისმშობლის ტაძრის მეჩეთად შექმნა ინებეს, ჩვენცა წმიდამ ღმრთისმშობელ-მან თქვენი თავი გამოგვიჩინა დამხსნელად და ნუგეშინისმცემელად და მოვედით ჩვენის კრებულით და დიდის მწუხარებით თავი გაწყინეთ, თქვენც ვინცა ვინ ქართველნი დარბაისელნი იყუენით, თან შემოიყარენით და ამის შეწევნასა და დახსნას გულმოდგინეთ ეცადენით. მიხვედით ფაშასთან, არზა მიართვით და დიდად თავი გარდასდევით, თითქმის დატყვევება და ამოწყვეტა არჩიეთ და ამ საყდრის დაუნებლებობა. იმანაც ყური მოუგდო თქვენს მოხსენებასა, ხელი აიღეს, დიდად დაგმადლეს და ფეშქაშიც მრავალი გაიღევით და საყდარსაც შესწირევდით.

რადგან ამდენი სასყიდელი და ჭირნახული დასდევით ჩვენს მონასტერზე, ჩვენ სხვაფრივ ვერას გმსახურებდით და ეს პირობა მოგვიხსენებია, რომე: რადგან ახალკვირის შაბათს იყო ჩვენი განსაცდელი და საყდრის გამორთმევის ამბავი, ისევ ახალკვირის წინა დღე შაბათი განვაწესეთ თქვენისათვის მოსახსენებლად. ამ დროს იქით ყოვლის წლისათვის იმ შაბათს ჩვენ და ჩვენნი კრებულნი ერთობილნი ჟამს გიწირევდეთ. თქვენ და თქვენთა შვილიშვილთა დაუვიწყებლად მოვიხსენებდეთ[210].

ზემომოყვანილი ამონაწერებიდან ჩანს, რომ თვით იმ სასტიკ დროსაც კი, როცა საქართველო თურქებმა დაიპყრეს და ოსმალეთის ხონთქარმა თვით თბილისის სიონის ტაძრის მეჩეთად გადაკეთების ბრძანებაც კი გამოსცა, ქართველმა დიდებულებმა თავი დასდეს, ოჯახის ამოწყვეტასაც კი არ შეუშინდნენ, და წმინდა ტაძარი მტერს არ დაანებეს. ხოლო შემდგომ, სტამბულში დატყვევებულ დომენტი კათალიკოსს კვლავ საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელად თვლიდნენ. ცხრა წელს ექსორიაში მყოფ კათალიკოსს ზოგიერთი ქართველი თან ახლდა და ერთგულად ემსახურებოდა, ერთ-ერთ მათგანს კათალიკოსი სწერდა კიდეც - „ყველგან ჩვენს სამსახურში იყავი, არ გაგვშორებიხარ ერთის წუთის ხანსა, მრავალი შიში და განსაცდელი გარდაიხადე ჩვენს სამსახურზედა“[211].

ცხადია, მტერთა შემოსევებმა ქართული ეკლესიაც დიდად დააზარალა. მრავალი საეპისკოპოსო და ეპარქია საერთოდ გაუქმდა, ხოლო საეკლესიო მამულებისა და ყმების მნიშვნელოვანი ნაწილი შინაომების პერიოდში საერო ფეოდალებმა მიიტაცეს[212], მაგრამ ქართულმა ეკლესიამ შეინარჩუნა ის სულიერი დვრიტა, რომელიც შემდეგ 1744-45 წლებისათვის ქართული ქრისტიანული სახელმწიფოებრიობის აღორძინებას დაედო საფუძვლად.

მირონცხებული მეფეთა ტახტის აღდგენა – „ქართველობის“ გამარჯვება

1744 წელი უბედნიერესი თარიღია ქართველი ერის, ქართული ეკლესიისა და საქართველოს ათასწლოვან ისტორიაში – აღდგა ქრისტიან მეფეთა ტახტი. „აღდგომისა და გამოხსნის“ დიდი პროგრამის ერთი ნაწილი შესრულდა – საქართველოს სამეფო ტახტზე ქრისტიანი მეფე დაჯდა. მოყოლებული როსტომ ხანის „გამეფებიდან“, ე.ი. 1632 წლიდან 1744 წლამდე (უფრო კი 1614 წლიდან, ლუარსაბ II-ის შემდეგ), ამ დღისათვის იღვწოდნენ, სიცოცხლეს სწირავდნენ და ლოცულობდნენ ქართველ მოღვაწეთა თაობები. თეიმურაზ I ნატრობდა ქრისტიანობით დაებრუნებინა ტახტი, მაგრამ ვერ მოესწრო, არჩილ მეფესა და ვახტანგ VI-ს ამ საქმეში უცხო ქვეყნების დახმარების იმედი ჰქონდათ და ამ დახმარების ძებნაში უცხოეთშივე დალიეს სული, ისევე როგორც ამავე მიზნისთვის დამაშვრალმა სულხან-საბა ორბელიანმა. ვინ მოთვლის იმ გასაჭირსა და ზარალს, რაც ქართულმა ეკლესიამ მაჰმადიან „მეფე-ხანთა“ მმართველობისას გადაიტანა, მაგრამ უარესი ის იყო, რომ სპარსეთ-ოსმალეთის წამლეკავი გავლენის ორბიტაში მყოფი ქართველი ხალხი არა მარტო ზნეობრივ, არამედ ეროვნულ დეგრადაციასაც განიცდიდა, მას სპარსულ-მაჰმადიანური ზნე-ჩვეულებების შეთვისება არ აკმარეს და ისეთი პოლიტიკურ-სოციალური პირობები შექმნეს, რომ ქართველები იძულებით თათრდებოდნენ (მესხეთსა და მთელ საქართველოში), ლეკდებოდნენ (აღმოსავლეთ კახეთში), სომხდებოდნენ (აღმოსავლეთ საქართველოს სავაჭრო ცენტრებსა და ქალაქებში), ჩრდილოკავკასიიდან საქართველოში დასასახლებლად დაძრულ ჩრდილოკავკასიელებთანაც ასიმილირდებოდნენ. ესეც არ აკმარეს და მათ მასობრივად ტყვეებად ჰყიდდნენ.

ქართველებმა კარგად იცოდნენ, რომ მირონცხებული მეფის ტახტზე ასვლა ყველა ამ უბედურებას ბოლოს მოუღებდა, ქართული სახელმწიფოებრიობა ქართველ ერსა და ქართულ ეკლესიას დარაჯად დაუდგებოდა.

ქართლის სამეფო ტახტზე ქრისტიან მეფედ დასმის ბედნიერება კახელ ბაგრატიონთა სახლის შვილს – თეიმურაზ II-ს ერგო. საქმე ის არის, რომ ვახტანგ VI-ის პრორუსული პოლიტიკით გაღიზიანებულმა სპარსეთის შაჰებმა ქართლელ ბაგრატიონებს ტახტზე ასვლის ნება არათუ ქრისტიანული წესით, გამაჰმადიანების შემდეგაც აღარ მისცეს. ქართლის სამეფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრე ანტონ I კათალიკოსი იყო, ქართლის „მეფის“ იესეს ძე. გამაჰმადიანებულმა იესემ „ოსმალობის“ დროს თურქული ორიენტაცია გამოამჟღავნა. ამიტომაც, ოსმალთა განდევნის შემდეგ მოღალატედ შერაცხულ მუხრანელ ბაგრატიონებს ყიზილბაშებმა ტახტი აღარ მისცეს. „ყიზილბაშობის“ დროს კახელი ბაგრატიონები გონიერების, მოქნილი პოლიტიკისა და აქტიურობის წყალობით დაწინაურდნენ. მემატიანე თეიმურაზ II-ს ასე ახასიათებს: – „მეფე და მპყრობელი კახეთისა, ტომობით დავითიანი, მობაძავი სოლომონისა, ზნესრული და მოყვარე ქრისტიანობისა, მსვრელი უცხო თესლთა, სადგური კეთილისა და საუნჯე რჯულისა, ძე მაღალი ხელმწიფისა ერეკლესი, პატრონი თეიმურაზ“[213]. და იქვე უმატებს, რომ თეიმურაზ II „არასოდეს

არას ომში არ დამარცხდებოდა, სარწმუნოება ჰქონდა მტკიცე და გოლიათობა შეურყეველი“[214]. ღმერთმა ინება, რომ საქართველოს სამეფო ტახტი ქრისტიანული წესით დაეკავებინა.

როგორც ცნობილია, ამ დროისათვის ქართლი და კახეთი ირანის ვასალურ ქვეყნებს წარმოადგენდა. ირანი, როგორც წესი, სამეფო ტახტს გამაჰმადიანების პირობით თავის ერთგულ ქართველ ბაგრატიონებს აძლევდა, მათ „ვალებს“ და „ხანებს“ უწოდებდნენ.

შექმნილი პოლიტიკური ვითარების გამო ქართლის ტახტი ირანმა თეიმურაზ II-ს მისცა, ხოლო შემდგომ ნება დართო ამ ტახტზე ქრისტიანული წესით ასულიყო - „ებრძანა მეფის თეიმურაზისთვის ხელმწიფეს (ე.ი. ირანის შაჰს): „ვითაც თქვენი მეფობის რიგი იყოსო, ეგრე კურთხევა მიიღეო“. – ესეც რომ შეეტყო, ქართველნი მეფენი გვირგვინით ეკურთხებიანო, ეს მეფე თეიმურაზს წყალობად მისცა. ვითაც იტყვის წინასწარმეტყველი: „მეფეთა გული ხელთა შინა ღმრთისა არიანო. ეს ღმერთმან მეფეს თეიმურაზი წყალობად მოუვლინა და სცხო საცხებელი მეფობისა, თორემ რამდენი წელიწადი გარდასულიყო ჟამთა ვითარებისაგან და ცხებული მეფე ქართლში არა მჯდარიყო. მადლობდეთ ღმერთსა, რამეთუ, ვითა მოსე ეგვიპტეს წყვდეულთა ისრაელთა მოუვლინა ხსნად, ეგრე ქართველთა აგარიანთაგან ტყვედ ქმნილთა, მოუვლინა მეფე თეიმურაზ“[215].

მემატიანე მეფე თეიმურაზს მოსეს ადარებს, რომელმაც ეგვიპტელთა მიერ დამონებული ებრაელები იხსნა. მსგავსადვე ღმერთმა „სცხო საცხებელი მეფობისა“ თეიმურაზს.

ქართველთა სიხარული უსაზღვრო იყო. პატრიარქმა ანტონ კათალიკოსმა ჩვეული სიბეჯითით მოიძია მეფეთ კურთხევის უძველესი ქართული წესები, და სამღვდელოთა დასი საგანგებო სადღესასწაულო ცერემონიისათვის მოამზადა. გახარებულმა ხალხმა ქუჩები, მოედნები, ბაზრები მორთო, ჩირაღდნებითა და გალობით შეეგება მეფისა, დედოფლისა და ბატონიშვილების გამოჩენას.

ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ ქრისტიანული წესით ეკურთხებოდა და თეიმურაზს არა „ქრისტიანი მეფე“, არამედ „ქრისტესმოყვარე მეფე“ ეწოდებოდა, ხალხი უზომო აღტაცებით ხვდებოდა მას, ხოლო მეფედ მირონცხების სადღესასწაულო სიხარული ხომ უზომო იყო.

„მეფე თეიმურაზ ლილოდამ შემობრძანდა ქალაქსა თბილისსა თვესა ივლისსა 9-ს. მიეგებნენ მოქალაქენი ანუ დასნი სამღვდელონი, შეასხეს ქება და შესწირეს მადლობა ღმერთსა, გაუშალეს მოქალაქეთა ფიანდაზი მძიმე ლარითა, შეიქმნა სროლა ზარბაზანთა, რამეთუ ყურთა ხმა აღარ იყო. ავლაბრით ალაყაფის კარამდის მორთეს ბაზარი და განაბრწყინვეს ჩირაღდნით. იყო სამი დღე და ღამე განუწყვეტელად მეჯლისი და ლხინი უზომო, სიხარული ფრიადი“[216]. ხოლო თეიმურაზის ძეს, კახეთის მეფე ერეკლეს, დედამისსა და ანტონს, მომავალ პატრიარქს „გაეგებნენ დასნი სამღვდელონი ანუ ერთა გუნდნი და დედათა ბანაკი, შეასხეს ქება და მადლობდნენ ღმერთსა, „ვინა გამოგვიჩნდა ხსნად ჩვენდა ჭირვეულთაო და გვიხსნა მტერთაგან ჩვენთაო“[217]. ქრისტიანი მეფის კურთხევის ცერემონიალი

ასე წარიმართა: მეფემ ოთხი საგანგებო დროშა დაამზადებინა, რომელიც ოთხი სადროშოს მეთაურებს გადაეცა. სადროშოების მხედრები და ხალხი თბილისიდან მცხეთაში გაემართა, სადაც სვეტიცხოვლის წმიდა ტაძარში უნდა ცხებულიყო მეფე. მცხეთაში ეს დიდი ამალა ორი დღის მანძილზე იცდიდა და ემზადებოდა ზეიმისათვის, რომელშიც ყველას უშუალო მონაწილეობა უნდა მიეღო; მესამე დღეს სვეტიცხოვლის სიახლოვეს მდგარ ანტიოქიის ტაძართან საგანგებოდ მოწყობილ ადგილზე დიდი დარბაზობის მაგვარი შეკრებულება – განწესება გაიმართა. აქედან სამღვდელოებამ სამეფო ინსიგნიები (გვირგვინი, სკიპტრა და სხვა) სვეტიცხოველში შეიტანა, ეკლესიაში დაიწყო მწუხრის ლოცვა, რომელსაც მეფეც დაესწრო. მეორე დღეს მეფე კვლავ ანტიოქიის ტაძრის ეზოში მოწყობილ საგანგებო სეფაში დაბრძანდა, აქედანვე მიიწვიეს ის ეკლესიაში წირვაზე დასასწრებად და საკურთხებლად. პატრიარქის წინაშე თეიმურაზმა მართლმადიდებლური მრწამსი წარმოთქვა. შემდეგ მეფე აკურთხეს: მირონი სცხეს შუბლზე, გულსა და ბეჭებზე (ჯვრის სახით), შემოსეს სამეფო შესამოსლით, დაადგეს გვირგვინი, აზიარეს და წირვის შემდეგ ეკლესიაშივე საგანგებო ტახტზე დააბრძანეს. ეს ყოფილა სვეტიცხოვლობას, ანუ 1744 წლის 1-ელ ოქტომბერს.

პაპუნა ორბელიანი თვითმხილველი, ასე აღწერს ამ ზეიმს: „...გამობრძანდა გარეთ საყდრის წინ ანტიოქიისა, ზემორე სეფე იდგეს დიდი და სეფასა გვერდით სევანი დაედგინეს, დაბრძანდა სევანსა შინა და ეგრეთ იახლეს დარბაისელნი, ვინა ჯდომისა ღირსნი იყვნეს, ვინა დგომისა, ეგრე ყოველნი განაწესნეს[218]. საზოგადოდ, დარბაზობის დროს მეფის წინაშე ყველას არ ჰქონდა ჯდომის ნება, ზოგი იდგა, უფრო საპატიონი, შესაბამისი პატივისდა მიხედვით გაწყობილ სელებსა და სკამებზე ისხდნენ, ასე მომხდარა თეიმურაზის კურთხევის დროსაც. ყოველი ძველქართული წესი, რომელიც მაჰმადიანთა ბატონობისას მივიწყებული იყო, საგანგებოდ მოუძებნია, გამოუკვლევია და აღუდგენია სულიერ მეუფეს, კათოლიკოს-პატრიარქს, ანტონ I-ს[219]. მასვე შესაბამისად განუწესებია სამღვდელო და საერო დასნი. საღამოს ლოცვისას სვეტიცხოველში შესულ მეფეს მანტიით შემოსილი ყველა ეპისკოპოსი კარებთან შეხვედრია, ხოლო მეორე დღეს წირვაზე ეკლესიაში მისაცილებლად „მოვიდნენ დასნი სამღვდელონი შემოსილნი, კარისა დეკანოზსა ხატი პატიოსანი თავსა ედგა, ჯვარის მტვირთველსა ჯვარი ეპყრა, მთავარდიაკონნი აკმევდეს საკმეველთა, მღვდელნი უკან უვიდოდეს, ყოველთა დიდრონი ლამპარნი ეტვირთეს და მგალობელნი გალობდნენ. მოვიდნენ ეგრე და ბატონს თაყვანი სცეს... წარდგა პატრიარქის არქიდიაკონი და ბატონს დიპტვილა მოახსენა და ქება შეასხა... კარის ბჭეში მოეგებნეს ბატონს პატრიარქი შემოსილი და ეპისკოპოსნი, ანუ სამღვდელონი ყოველნი, თაყვანისცეს, ცალკერძ პატრიარქი მიუდგა, ცალკერძ მთავარ-დიაკონი, სამღვდელო დასნი წინ შეუძღვნეს ხატითა, ჯვრის წინაძღოლითა და ლამპრებით მნათებარითა და ეგრე გალობით შეიყვანეს ეკლესიასა შინა... პირველად მოიყვანეს, აღსავლის კარის ქვემორე დააყენეს, ეპისკოპოსნი ყოველნი ამიერ და იმიერ მოუდგნეს... პატრიარქმა ჰკითხა მეფეს სარწმუნოება და მერე აღთქმისა ეპისტოლე წაუკითხა. მერე წამოუძღვანეს წინ და საყდრის შუაგულობას ტახტი

იდგა დიდი, ოთხი ხარისხი შეივლიდა, აღიყვანეს, ორი სელი იდგა, ერთზე მეფე დაბრძანდა და მეორეზე პატრიარქი, ცალკერძ მთავარეპისკოპოსი და ცალკერძ ალავერდელი, სხვანი ეპისკოპოსნი ექვსი ამიერ და ექვსი იმიერ განეწყვნეს"[220].

მეფისა და კათალიკოსის გვერდით ეპისკოპოსები დამსხდარან; ე.წ. „შინაგანი დიპტიხის" თანახმად, არსებობდა ეპისკოპოსთა „დგომისა და ჯდომის" საგანგებო წესი. მოღწეულია ერეკლე II-ის ერთი საბუთი, რომლიდანაც ჩანს, თუ ამ ზეიმის დროს როგორ განაწილებულან ეპისკოპოსები; „ოდეს იგი ღირსად სანატრელ-ხსენებული მამა ჩვენი ცხებულ იქნა და გვირგვინოსან მეფობისა საყდარსა ზედა საქართველოსასა, წელიწადსა 1745, თვესა ოქტომბრის 1, მაშინ პალატსა შინა სამეფოსა დასხდეს, შემდგომად მილოცვის სამეფოისა, ეპისკოპოსნი ესრეთ: დაჯდა ყოვლისა ზემოისა საქართველოისა მამამთავარი ანტონი, მარჯვნივ მეფისა დიდებითა შესაბამისითა, დაჯდა მარცხენით მეფისა ამბა ალავერდელი, ყოვლად სამღვდელო ნიკოლოზ ენდრონიკაშვილი... შემოვიდა ქისიყელი, ყოვლად სამღვდელო მიტროპოლიტი ონოფრე ენდრონიკაშვილი და დაჯდა ამბა ალავერდელის ქვემოთ. შემოვიდა და დაჯდა თვით ყოვლად სამღვდელო ესე ნინოწმინდელი საბა, ქისიყელს ქვემოთ... მივეცით ნინოწმინდელსა მღვდელმთავარსა ადგილი კრებასა შინა დგომისა ანუ ჯდომისა, უზემოეს მანგლელისა, რუსთველისა და წალკელისა..."[221].

1749 წლისათვის „შემდგომ ქისიყელისადა ტფილელსა მიტროპოლიტთა აქენდეს ადგილი..."[222]. 1749 წელს გამოცემული დოკუმენტის თანახმად კაწარელის, ურბნელის, მროველის, ნეკრესელის, სამთავნელის, ნიქოზელის, ბოლნელის, ხარჭაშნელის, დმანელისა, გიშელისა და სხვა საეპისკოპოსოები – თითქოსდა გაუქმებულია[223], მაგრამ, როგორც ჩანს, ზოგიერთი არსებობას განაგრძობდა.

ერთი სიტყვით, სიხარული განუზომელი იყო, ხალხის აღტაცებას საზღვარი არ ჰქონდა – „შეიქმნა ლხინი, ვითარ ქართლის რიგი ყოფილიყო, ცდილობდნენ გამოჩენას, ვითაც მართებდათ ქართველთა, ეგრე გულსრულობით სიხარულსა არა დააცადებდენ, ამით რომე დიდი ხანი გარდაცვლილიყო, ქრისტიანი მეფე არა სჯდომოდათ, მერე კურთხევით გვირგვინოსანი მეფე არ ეხილათ, ახლა ეს ღმერთის წყალობა მოევლინათ, ქრისტე-მორწმუნე და სარწმუნოება-შეურყვნელი მეფე დაუჯდათ, ვითარც მართებდათ, დიდნი ანუ მცირედნი, მადლობდნენ ღმერთსა"[224].

კიდევ ერთხელ დავუბრუნდეთ წირვისას მეფის მირონცხების აღწერას: „მიიწვიეს მეფე საკურთხეველად, ცალი მკლავი სარდალს ქაიხოსროს ეპყრა და მეორე მკლავი – მუხრან ბატონს, აღსავლის კარზე მთავარეპისკოპოსი და ალავერდელი მოეგებნეს და შეიყვანეს საკურთხევლად, სცხეს საცხებელი შუბლთა, ბეჭთა და გულთა ჯვარის სახედ, თქვა პატრიარქმა საღმრთო მადლი და შემდგომი ამისი, ბისონსა ზედა ჩააცვეს დიადემა, წამოასხეს პორფირი, დაადგეს გვირგვინი სამეფო, მისცეს მარჯვენასა ხელსა სკიპტრა და მარცხენა ხელსა – ქვეყნისა სფერო... განსრულდა ამით წირვა, გამობრძანდა მეფე ცხებული საკურთხეველით, ცალკერძ პატრიარქს ეპყრა მკლავი, ცალკერძ მთავარ-ეპისკოპოსს, მოიყვანეს, მარჯვენით კერძო სამეფო ტახტი იყო, იქ დაბრძანდა, მოიტანა სარდალმა ქაიხოსრო ორბელიანმა, რომელი იყო ამირსპასალარი, ხმალი მეფისა, დაულოცეს და შემოარტყეს..."[225].

მეფეს გვირგვინი დაადგეს საკურთხეველში, მაგრამ ხმალი შემოარტყეს საკურთხ-ევლიდან გამოსვლის, ტაძარში საგანგებო სამეფო ტახტზე დაბრძანების შემდეგ. სვეტიცხოველში სამეფო ტახტი მდგარა „მარჯვენით“[226]. ხმლის შემორტყმა ქართველი მეფის კურთხევის დამამთავრებელი ცერემონიალი იყო. თეიმურაზ II-ს „ხმლის შემორტყმის“ შემდეგ უკვე, ვითარცა მეფეს, მილოცვები მიუღია.

ამჟამად სვეტიცხოველში სამეფო ტახტი აღარ დგას, მაგრამ არც თუ დიდი ხნის წინ, კერძოდ 70-იან წლებამდე, აქ იდგა „სამეფო ტახტი“, სამეფო ჩარდახი. ის მართლაც იდგა საკურთხევლის „მარჯვნივ“, მიდგმული იყო სამხრეთის კედელზე, სადაც ფრესკებია შემორჩენილი (მისგან უახლოეს სვეტს მიყრდნობია ამჟამად არსებული საკათალიკოსო ტახტი), ეს „სამეფო ტახტი“, რომელზეც უეჭველია XVIII საუკუნის შუა წლებში „ხმალი შემოარტყეს“ და გამეფება მიულოცეს თეიმურაზ მეორეს, XX ს-ში ე.წ. „რესტავრატორებმა“, იმ მიზეზით, რომ თითქოსდა ეს ტახტი არა „ტაძრის თანადროული“ (ე.ი., მათი აზრით, არა XI საუკუნისა), არამედ შემდგომი დანამატი იყო, დაშალეს. როცა ქართლს მაჰმადიანი მეფეები მართავდნენ (თითქმის საუკუნეზე მეტ ხანს), რადგან ისინი წირვა-ლოცვას აღარ ესწრებოდნენ, ტაძარში არსებული სამეფო ტახტი გაუქმდა. ხოლო თეიმურაზ მეორის ქრისტიანული წესით მეფედ კურთხევის დროს, ჩანს, სამეფო ტახტი კვლავ აღუდგენიათ. ყოველ შემთხვევაში „რესტავრატორების“ მიერ გაუქმებული სამეფო ტახტი თეთრი მარმარილოს თხელ სვეტებზე დაყრდნობილ მსუბუქ, მოჩუქურთმე-ბულ ჩარდახს წარმოადგენდა. უნდა აღინიშნოს, რომ მისი ჩუქურთმები ღრმად კი არ იყო ამოჭრილი სპეტაკ მარმარილოში, როგორც ეს საერთოდ სჩვევია ქართუ-ლი ჩუქურთმის ჭრის ტექნიკას, არამედ ზედაპირული და ჰაეროვანი იყო და გეომეტრიული ფიგურების, ყვავილებისა და მისთაგან შედგებოდა. ოსტატურად გამოყვანილი წნულები უფრო ნაქარგს წააგავდა, ვიდრე ჩუქურთმას; სპეტაკი სამეფო ტახტი მრუმე ტაძარში ფრიად საამო საცქერი იყო. აღსანიშნავია, რომ ამ სამეფო ჩარდახის დანგრევის შემდეგ მისი მშვენიერი სვეტები და ნაწილები დიდხანს სამოსამსახურეო სახლის შიგა ეზოში (სვეტიცხოვლის ტაძრის ტერიტო-რიაზე) იყო მიმოფანტული.

საქართველო „ქართველობის“ მამარჯვების შემდეგ

ქრისტიანობა საუკუნეთა მანძილზე ქართველთა ეროვნულ სარწმუნოებად იქცა, ამიტომაც ერთიანი საქართველოს დაშლის შემდეგ მაჰმადიანური ქვეყნების მიერ საქართველოში ქრისტიანული სარწმუნოების დევნა ეროვნულ დევნად იქნა მიჩნე-ული. წმ. ილია მართალი წერდა: „ქრისტიანობა, ქრისტეს მოძღვრების გარდა, ჩვენში ჰნიშნავდა მთელს საქართველოს მიწა-წყალს, ჰნიშნავდა ქართველობას“.

ქართველი მამულიშვილები, მთელი ხალხი თავდადებით იბრძოდა ქრისტიანობის, ანუ ქართველობის აღდგენა-გამარჯვებისათვის, ეს ასე ესახებოდათ: თუკი ქართუ-ლი ეროვნულ-ქრისტიანული სახელმწიფოებრიობა აღორძინდებოდა, ანუ სამეფო ტახტზე ქრისტიანი მეფე დაჯდებოდა – „ქართველობაც“ გაიმარჯვებდა. მართლაც, ეს ასე მოხდა და ქართლის სამეფო ტახტზე თითქმის ასზე მეტი წლის შემდეგ

კვლავ ქრისტიანი მეფე თეიმურაზ II დაჯდა. ქართველთა ეროვნული გადარჩენისათვის ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენა იყო საჭირო. „ქართველობის“ აღდგენის შემდეგ საქართველო თვალდათვალ აღორძინდა. უპირველეს ყოვლისა, ქართლისა და კახეთის მეფეებმა – თეიმურაზმა და მისმა ძემ ერეკლემ, ოსმალობა-ყიზილბაშობის დროს ქართლის მთიანეთში გაბატონებულ ოსებს შეუტიეს. საქმე ის იყო, რომ უკვე ვახტანგ VI-ის შემდგომ ოსები შიდა ქართლს უტევდნენ და აოხრებდნენ. ასე იყო თეიმურაზის მირონცხებამდეც: „დაუწყეს ცემა ოსთ ზემო ქართლს, აგრეთვე ჩამოდგა ჯარი ლეკისა სომხით-საბარათაშვილოში... იყო ცემა და ომი ყველგან...“[227]. თეიმურაზის მირონცხების შემდეგ „აიყარა კახთ ბატონი ანანურით, წაბრძანდა ოსეთზე... მოეგებნენ ოსნი და შეიქმნა ომი... გააქციეს ოსნი და მიჰყვნენ, შეჰყარეს კოშკებში და შემოადგნენ კარს... ორმოცი კოშკი აიღეს, დაწვეს, თრუსი დაატყვევეს და ყოვლისა გზით ყალთანი უყვეს, რომ რისხვა ღმრთისა დასცეს. ვითა ვახტანგ გორგასალ თხუთმეტის წლისა მებრძოლი ოსეთში და დამჯაბნი ბუმბერაზთა, ეგრე მეფე ერეკლე უმხნეს იქცეოდა“[228].

„– რა ეს ამბავი და არაგვის ოსის წახდენის ამბავი შეიტყვეს ქსნის ერისთავის ოსთა, მოვიდნენ მაშინვე ვანათს და შემოეხვეწნენ მეფეს თეიმურაზს...“[229].

ისმის კითხვა, თუკი აქამდე და ვახტანგ VI-ის დროსაც ჩვენი ისტორიკოსები არა ოსებზე, არამედ „დვალებზე“ წერდნენ, ხოლო დვალეთად კავკასიის იქეთ, ნარის ქვაბულში მდებარე ტერიტორია მიაჩნდათ, რამ გამოიწვია ახლა ოსების ხსენება ქართლთან კონტექსტში? საფიქრებელია, რომ ძირითადად სწორედ ოსმალობა-ყიზილბაშობის დროს, XVIII ს-ის 20-იან, 30-იან წლებში, ოსი მოახალშენენი მტკვრის შემდინარე ხეობებს შიდა ქართლისაკენ ჩრდილოეთიდან ჩამოყვნენ; თუკი აქამდე ჩვენი ისტორიკოსები ჯერ დვალებზე, ხოლო შემდეგ ოს-დვალებზე წერდნენ, ახლა უკვე მხოლოდ ოსებზე წერენ. დვალების, კავკასიის ქართველური ტომის გაოსების პროცესი ვახუშტის დროს უკვე დაწყებული იყო, ეს გაოსებული დვალები,ანუ „დვალნი-ოსნი“ XVIII ს-ის 10-იანი წლებისათვის უკვე დიდი ლიახვის სათავეებში იყვნენ გადმოსული და მცირე ლიახვისა და ქსნის სათავეებსაც ითვისებდნენ. დვალების ერთ-ერთი ამბოხების დროს ვახტანგ VI-ის ეპოქაში ქართველი მეფის მხედრობა დვალეთში შევიდა და დვალები ქართველ ხელმწიფეს დაუმორჩილა. როგორც ცნობილია, მეფის ეს ქმედება არაგვისა და ქსნის ერისთავებისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა, რადგანაც ამ სეპარატულად განწყობილი და მეფის მოწინააღმდეგე ერისთავების სამფლობელოები ქართველი მეფის ტერიტორიათა შორის მოქცეული აღმოჩნდა. ოსმალობა-ყიზილბაშობის დროს, როცა არაგვისა და ქსნის ერისთავები ცენტრალურ ქართულ ხელისუფლებას ყოველი საშუალებით ებრძოდნენ, როგორც ჩანს, ძირითად საომარ საყრდენ ძალად გაოსებულ დვალებს იყენებდნენ. ისინი ერისთავებს სჭირდებოდათ არა როგორც ქრისტიანები (ე. ი. ქართულ სამყაროსთან დაახლოებულნი), არამედ როგორც წარმართნი (ე. ი. ანტიქართულად განწყობილნი), რადგანაც ქრისტიანები, როგორც წესი, ქართულ ცენტრალურ ხელისუფლებას, ქართულ ეკლესიასა და სახელმწიფოს ექვემდებარებოდნენ. დვალები თავიანთი ქრისტიანობის (ე.ი. დვალობის) შემთხ-

ვევაში ერისთავებისათვის ნაკლებად გამოსაყენებელნი იქნებოდნენ. ჩანს, ერისთავების ასეთმა მიდგომამ დააჩქარა როგორც დვალების გაოსების პროცესი, ასევე მათი ჩამოსახლება საერისთავო ცენტრებისაკენ, შიდა ქართლისაკენ. ამ პროცესს ხელს ოსმალებიც უწყობდნენ, რომელნიც ზემო ქართლზე პრეტენზიას აცხადებდნენ. „ზემო ქართლი ხომ ჩვენი არისო", – წერდნენ ისინი[230]. ხოლო ყიზილბაშები ამ მხარეებში ქართულ მოსახლეობას განსაკუთრებით აზარალებდნენ: „გაუშვა მარბიელი ავღანისა და საცა რამ დარჩომილიყო, დაატყვევეს, ოსეთს აქეთ სულ აჰყარა და მოაბარა გივს ამილახვარს"[231].

ოსმალობა-ყიზილბაშობის დროს გაოსებულ დვალებს ყველა პირობა ჰქონდათ ქართლში დასასახლებლად და მის ასაოხრებლადაც, რაც აღდგენილი ქართული ეროვნული სახელმწიფოებრიობისათვის მოუთმენელი იყო. ერეკლემ არაგვის ხეობიდან ჩრდილოკავკასიელების განდევნა შეძლო, ხოლო ქსნის ხეობის ოსები თეიმურაზმა შეიწყალა და მათგან გადასახადის აღებით დაკმაყოფილდა. XVIII ს-ის 30-40-იანი წლებიდან სიტყვა „დვალები" უკვე აღარ იხსენიებოდა, მის ნაცვლად ყველგან გვხვდება „ოსები", რაც დვალთა გაოსების პროცესის დასრულებაზე მიუთითებს.

გაცილებით უფრო რთული აღმოჩნდა ლეკიანობის წინააღმდეგ ბრძოლა. ლეკებიც ძირითადად სწორედ ქართული სახელმწიფოებრიობის უკიდურესი დასუსტების ჟამს, XVIII ს-ის 20-30-იან წლებში დამკვიდრდნენ აღმოსავლეთ კახეთში, რომელსაც ჭარ-ბელაქანი ეწოდა. აქ, როგორც ცნობილია, ქართველი გლეხების გალეკების პროცესი დაიწყო. ქართველთა ის ნაწილი კი, რომელიც გალეკებას გადაურჩა, გაამაჰმადიანეს, მათ „ახლადმოქცეულები", ანუ ინგილოები ეწოდათ (მათი ნაწილი შემდგომ დაუბრუნდა დედასარწმუნოებას – ქრისტიანობას).

მართალია, ნადირ-შაჰმა „ბობოქარი ქართლი" (რომელსაც ყიზილბაშმა ვექილებმა (მმართველებმა) თავი ვერ გაართვეს), თეიმურაზის მეშვეობით „დაამშვიდა"[232] და მას 1744 წლის ივლისიდან ქრისტიანული სამეფო ტახტის აღდგენის ნება მისცა, მაგრამ იგი ირანთან ჯერ კიდევ ვასალურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა. ამ დროისათვის თეიმურაზისა და ერეკლეს სამეფოებში მყოფი ირანული ლაშქარი ქართველ მეფეებს ემორჩილებოდა და ისინიც მას იშველიებდნენ ლეკთა გამუდმებული შემოსევების მოსაგერიებლად. მალე თავისი სახელმწიფოს კრიზისით შეშფოთებულმა შაჰმა ქართლ-კახეთს უზარმაზარი გადასახადი – 2 მილიონი მანეთი შეაწერა, ქართველმა მოსახლეობამ გახიზვნა და აჯანყებისათვის მზადება დაიწყო, ამიტომაც ეს გადასახადი შემცირებულ იქნა, მაგრამ ირანი უკმაყოფილო დარჩა.

ასეთ ვითარებაში თეიმურაზმა, შეიძლება ითქვას, ქვეყნის გადასარჩენად თავი დადო და ირანში შაჰს ეახლა. „მეფემ თეიმურაზ ქართლის გულისათვის თავი გამოიმეტა და წავიდა", – ამბობდა პაპუნა ორბელიანი. თეიმურაზის წასვლა ირანში პირადად მისთვის მართლაც სახიფათო იყო"[233]. საბედნიეროდ, ირანში ჩასულ თეიმურაზს ნადირ-შაჰი მოკლული დახვდა. თეიმურაზი რამდენიმე წლის მანძილზე იღვწოდა ირანში ქართული სახელმწიფოებრიობის სრული აღდგენისათვის. „1748-1749 წლებიდან ქართლ-კახეთი უკვე სუვერენული სახელმწიფოა, რომელიც შაჰისაგან დამოუკიდებლად წარმართავს თავის მომავალს"[234].

ქართული სახელმწიფოს სუვერენობის აღდგენა უდიდესი მოვლენა – „გამოხსნა“ იყო.

ირანში ყოფნისას თეიმურაზმა ქართლის მოვლა ერეკლესთან ერთად ვახტანგ VI-ის ძმას, ქართლელი ბაგრატიონების სახლის შვილს, მეფე იესეს ძეს – აბდულა-ბეგს დაავალა, რომელიც ანტონ კათალიკოსის ძმა იყო.

ერეკლემ და თეიმურაზმა ხანგრძლივი ბრძოლების შემდეგ შეძლეს აბდულა-ბეგის დამარცხება. ამის შემდეგ თბილისის ციხეებიდან გააძევეს ირანელთა გარნიზონი.

საქართველოს სრული განთავისუფლების, ანუ „გამოხსნის“ შემდგომ ხორცი შეისხა „აღდგომის“ იდეამაც. საქართველოს „აღდგომაში“ იგულისხმებოდა იმ ქართული მიწა-წყლის დაბრუნება, რომელიც ქვეყნისათვის დაკარგული იყო ამ მიწა-წყალზე მაჰმადიანური ადმინისტრაციული ერთეულების შექმნის გამო. საქართველომ დაიბრუნა ყაზახ-ბორჩალუ, ხოლო ერევნისა და განჯის სახანოებმა ქართული სახელმწიფოს ვასალობა და ხარკის ძლევა იკისრეს.

ქართლ-კახეთის მფარველობა ნახიჩევანის სახანომაც აღიარა. ერეკლე მეფეს დაუმორჩილებია „ბორჩალოს, ყაზახის, ერევნის, განძაკის, არცახისა და სივნიეთის მფლობელნი“[235]. „ერევან-ნახიჩევანის შემოერთება ქართლ-კახეთის გაძლიერების მორიგი აქტი იყო“[236].

1750 წ-ს ქართლ-კახეთისა და მოკავშირეთა ჯარებმა ყარაბახის ხანზე გაიმარჯვეს. „მდ. არაქსის ნაპირებზე ქართლ-კახეთის სამეფოს ადმინისტრაციულმა ფარგლებმა აღმოსავლეთით მდ. ძეგამზე გადაინაცვლა“[237].

დადგა შედარებით მშვიდობიანი ცხოვრების პერიოდი: „ომი და რბევა არსებითად საქართველოს ფარგლებს გარეთ ხდებოდა“[238]. მაგრამ დაღესტნის აუღებელი ბასტიონი და ლეკების ბუდე – ჭარ-ბელაქანი ქართველთა მშვიდობიან ყოფას უდიდეს საფრთხეს უქმნიდა. მათ დაემატა ერთ დროს ქართველებით დასახლებული ისტორიულ ჰერეთ-საარიშიანოში იმ დროისათვის არსებული შაქის სახანო.

შაქის ხანი ჭარელებს მიემხრო. მასთან ბრძოლისას მდინარე აგრიჩაიზე ქართველი მეფეები დამარცხდნენ. ჭარ-დაღესტნელებმა თარეშს მოუხშირეს. ლეკებს ეშინოდათ ქართლ-კახეთის გაძლიერებისა, ამიტომაც ცდილან მისთვის საზღვრის დადებას: „თუ ჩვენ არ გადავალთ – ქართველთ ჯარი აქ დაღისტანში გადმოვლენ“[239]. 50-იან წლებში დაღესტნელთა შემოსევები გახშირდა.

1751 წელს ერეკლემ სასტიკად დაამარცხა აზატ-ხანი – ირანის მრავალ კუთხეთა მპყრობელი. „აზატ-ხანსა და ერეკლეს შორის დადებული ზავის მიხედვით ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ბატონობის სფერო მდ. არაქსამდე გავრცელდა“[240]. გავრცელდა ხმები თითქოსდა ერეკლე ირანის ტახტის დასაკავებლად იბრძოდა.

ამ დროისათვის შაქის ხანიც გაძლიერდა. მისმა კოალიციამ შეძლო 1752 წელს განჯასთან ქართველთა დამარცხება, მაგრამ იმავე წელს, პირველ სექტემბერს „ქართველებმა სამაგიერო მიუზღეს შაქის ხანსა და მისი ჯარი ერთიანად გაჟლიტეს... ამის შემდეგ ქართლ-კახეთმა კვლავ აღადგინა თავისი ბატონობა ერევნისა და განჯის სახანოებზე“[241].

დაიწყო ქვეყნის აღდგენა, გლეხების დასახლება. 1754 წელს მეფეებმა მჭადიჯვართან ავარიელთა დიდი ნაწილის გამაერთიანებელი ხუნძახის მფლობელი ნურ-

სალ-ბეგი დაამარცხეს, 1755 წელს კი დაღესტნელთა 20 000-იანი ლაშქარი გაანადგურეს; 1757 წელს 4000-იან ლაშქარს ლეკებისა, 1757 წელს – კოხტა ბელადსა და ჩონჩოლ-მუსას სძლიეს. ლეკების თარეში და მძარცველობა სასტიკი იყო. 50-იანი წლებისათვის მათ თითქმის დაასრულეს სომხით-საბარათიანოს საბოლოო განადგურება: „ორბელიანთ მამულში ქართველი მოსახლეობა გაქრობაზე იყო. საბარათიანოს ტრაგედია საინგილოს დაკარგვის შემდეგ კიდევ ერთი სისხლიანი ეპიზოდია ქართველი ხალხის არსებობისათვის ბრძოლის ისტორიაში“[242].

ქართველთა გამარჯვებებმა აიძულეს ჭარი, რომ კახეთთან მშვიდობიანობა ჩამოეგდო. „ქართლ-კახეთის სახელმწიფო XVIII ს-ის 50-იანი წლების მიწურულს კიდევ უფრო გაძლიერდა და განმტკიცდა... გარედან დახმარების გარეშე იცავდა თავის ქვეყანას და თავისთავადი დამოუკიდებელი განვითარების გზით მიდიოდა“[243].

„თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე მეფის ღვაწლი მარტო საქართველოს სამხედრო გაძლიერებითა და გარეშე მტრებისაგან უზრუნველყოფით კი არ ამოწურულა, თვით იმდროინდელი ქართველების ცხოვრებისა და კულტურის ვითარებაც მხოლოდ გარეგანი წესიერებისა და მშვიდობიანობის დამყარებით კი არ განისაზღვრება, არამედ თვალსაჩინო შინაგანი აღმშენებლობაც სწარმოებდა, სახელმწიფოებრივს წესწყობილებაშიც, ეკონომიკურს სფეროშიც, მეცნიერებასა და ხელოვნებაშიც საგულისხმო და ცხოველმყოფელი შემოქმედება იყო.

სპარსთა და ოსმალთა განმანადგურებელი ბატონობის წყალობით გახრწნილი სახელმწიფო წესწყობილება მეფე თეიმურაზისა და ერეკლეს წყალობით განახლებულ იქმნა“[244].

თეიმურაზს ქვეყნის პოლიტიკურ გამარჯვებათა შედეგების სამუდამო უზრუნველყოფა რუსეთის საშუალებით სურდა. ჩანს, ამიტომაც გაემგზავრა იგი რუსეთში, სადაც 1762 წელს გარდაიცვალა, ერეკლე ქართლ-კახეთის ერთპიროვნული ხელმწიფე გახდა. ქართლ-კახეთის უზენაესობა შამახიის, ყარაბაღისა და ნახიჩევანის მფლობელებმა საჯაროდ აღიარეს. განმტკიცდა ერეკლეს მბრძანებლობა სომხეთში[245]. ქერიმ-ხანის მიერ გაერთიანებულმა ირანმა ერეკლე ქართლ-კახეთის მეფედ აღიარა. „ირანსა და საქართველოს შორის პოლიტიკური საზღვარი კვლავ მდ. არაქსზე გადიოდა“.

საქართველოში ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ აღორძინებული ტომობრიობა-თემობრიობის გავლენის ქვეშ მოქცეული სეპარატისტები „უკვე გაერთიანებული ქართლ-კახეთის დაშლისათვის იღვწოდნენ და კვლავ უარყოფდნენ „კახი“ ბაგრატიონების უფლებებს ქართლის ტახტზე. ისინი ქართლში „მუხრანელ“ ბაგრატიონთა აღდგენისათვის იბრძოდნენ. მოღალატე თავადები ვახტანგის უკანონო შვილის - პაატას გარშემო დაჯგუფდნენ და სახელმწიფო გადატრიალებას ამზადებდნენ“[246].

პაატას აჯანყებაში მრავალი პირი მონაწილეობდა, მეფემ ყველანი დააპატიმრა, შემდეგ კი სასამართლოს გადაწყვეტილების თანახმად ისინი დაისაჯნენ.

„აღდგომის“ პროგრამა სხვა ქართულ მიწებთან ერთად სამცხე-საათაბაგოს დაბრუნებისათვის ზრუნვასაც ავალდებულებდა ქართველ პოლიტიკოსებს. ერეკლეც დაკარგული ქართული ტერიტორიების დაბრუნებისათვის იღვწოდა.

XVIII ს-ის 70-იან წლებში აღდგა დასავლური ქართული სამეფოს დამოუკიდებლობა, ხრესილის სახელოვანი ომის შემდეგ იმერეთის მეფემ სოლომონ I-მა ქვეყნიდან თურქთა გარნიზონები გააძევა.

„თურქებზე თავდასხმის წინ სოლომონმა ჩაკეტა ფოთიდან, გურიიდან და ახალციხიდან მომავალი გზები, საიდანაც თურქთა დამხმარე ჯარის შემოსვლა იყო მოსალოდნელი... მეფის ლაშქარში მის ერთგულ თავადაზნაურებთან ერთად მასობრივად გამოვიდნენ გლეხები – კომლზე თითო მოლაშქრე. მეფეს მოუვიდა სამეგრელოსა და გურიის სამთავროთა რაზმებიც. სამეგრელოს ლაშქარს ახლდა სამურზაყანოელთა რაზმიც... 1757 წ-ის 14 დეკემბერს, გათენებისას, მეფის ლაშქარი თავს დაესხა ხრესილის მინდორზე მდგარ თურქებს“[247], ქართველებმა გაიმარჯვეს. ეს იყო ძალზე დიდი მარცხი თურქებისათვის. 1758 წელს სოლომონ, ერეკლე და თეიმურაზ მეფეებმა მეგობრობისა და ურთიერთდახმარების ხელშეკრულება დადეს. მოწვეული იქნა საგანგებო საეკლესიო კრება. 1759 წლის 4 და 5 დეკემბერს ჩატარებულმა კრების სხდომებმა ტყვეთა სყიდვა აკრძალა. იმერეთის, სამეგრელოსა და გურიის საერო და სასულიერო გამგებლებმა მეფეს პირობა მისცეს, რომ დაემორჩილებოდნენ, აღადგინეს ქუთათელის კათედრა თავისი ყმა-მამულით, ეკლესია განთავისუფლდა გადასახადებისაგან.

1760 წელს სოლომონ მეფემ თურქთა 20 000-იანი, ხოლო 1763 წელს 13 000-იანი ლაშქარი დაამარცხა.

1764 წელს თურქეთის სულთანმა 100 000-იან ლაშქარს მოუყარა თავი. 1765-66 წლებში ისინი არბევდნენ იმერეთს, თურქთა ლაშქრის გასვლის შემდეგ სოლომონმა მალე გაათავისუფლა ქვეყანა და დაიკავა იგი. ოსმალებს ციხეებში ცუდი დღე ედგათ.

„1767 წლის ხელშეკრულებით თურქეთმა იმერეთი ცნო არა ვასალურ, არამედ მფარველობაში მყოფ სახელმწიფოდ“[248]. 1768 წელს სოლომონ მეფემ დაამარცხა ტახტისათვის მებრძოლი თეიმურაზ ბატონიშვილი, რომელსაც თურქები უჭერდნენ მხარს. 1769 წელს სოლომონმა მოდალატე რაჭის ერისთავი დაამარცხა და ორგული ბესარიონის ნაცვლად კათალიკოსის ტახტზე თავისი ძმა იოსებ გენათელი აიყვანა.

ასეთი ბედნიერი დრო, ბედნიერი ხანა, რომელიც საქართველოს სოლომონ-თეიმურაზ-ერეკლეს დროს დაუდგა, მრავალი საუკუნის მანძილზე არ ჰქონია. საქართველომ თავი „გამოიხსნა“, ხოლო „აღდგომისათვის“ მისი გაერთიანება იყო საჭირო. საქართველო უთუოდ გაერთიანდებოდა, ამისი გზები დაისახა კიდეც მე-18 საუკუნის 90-იან წლებში, ძმათა შორის რომ ერთსულოვნება და თანხმობა ყოფილიყო.

მაგრამ, რაც უმთავრესია, „ქართველობა“ აღდგა, „ქართველობამ“ გაიმარჯვა და ქართული ქრისტიანული სახელმწიფო აღადგინა.

დიდი კათალიკოსის ეპოქა

საქართველოს მაჰმადიანური სახელმწიფოთაგან „გამოხსნისა“ და ეროვნულ-ქრისტიანული სახელმწიფოებრიობის (ანუ „ქართველობის“) აღორძინებისათვის დიდად იღვაწა ქართულმა ეკლესიამ. თავის მხრივ, ქართულმა ეროვნულმა სახელმწიფომაც აღორძინებისთანავე (XVIII საუკუნის შუა წლები), ხელი შეუწყო მაჰმადიან

მეფე-ხანთა ეპოქაში (1614-1744) დაუძლურებული ქართული ეკლესიის აღდგენასა და დაცემული ზნეობის, მოშლილი მამაპაპური ქრისტიანული ზნე-ჩვეულებების აღორძინება-განმტკიცებას. ასეთმა ვითარებამ ანტონ კათალიკოსის დიდებულება უკეთ წარმოაჩინა, თუმცა ის თავისთავად იყო ბრწყინვალე ნიჭისა და გონების მქონე მგზნებარე მამულიშვილი.

პატრიარქი ანტონ I ნაყოფიერი მოღვაწე იყო, ქრისტეს ეკლესიასა და თავის სამწყსოზე მზრუნველი მამამთავარი, სახელგანთქმული მეცნიერი და ფილოსოფოსი. ამ თვისებების გამო იგი 20 წლის ასაკში მიტროპოლიტი გახდა, მანამდე კი გელათის მონასტერს ხელმძღვანელობდა. მცხეთის კათალიკოსობა მას ამ პერიოდშივე შესთავაზეს, რაზეც უარი განაცხადა, მაგრამ 24 წლის ასაკში იგი უკვე ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელი, კათალიკოს-პატრიარქია. ყოველივე ამასთან ერთად ანტონი ქართლის სამეფო ტახტის კანონიერ პრეტენდენტს წარმოადგენდა. თეიმურაზ II კახელ ბაგრატიონთა შტოს ეკუთვნოდა, ხოლო ანტონი - მუხრანელი ბაგრატიონების, ანუ ქართლის მეფეებისას. თავისი დიდი საეკლესიო თანამდებობის, ასევე სახელგანთქმული მოღვაწეობის წყალობით სახელმწიფოში ანტონი პირველი პირი იყო - თეიმურაზ II-ისა და ერეკლეს შემდეგ (აბდულა-ბეგი, რომელიც თეიმურაზმა გაჭირვებით დაამარცხა, ძმა იყო ანტონისა). „თეიმურაზი ანტონში ყოველთვის ტახტის მოცილეს ხედავდა. მით უმეტეს, რომ თეიმურაზის უფლებებს ქართლის ტახტზე სუსტი საფუძველი ჰქონდა. მისი მეუღლე თამარი, მართალია, ვახტანგ VI-ის ასული იყო, მაგრამ ვახტანგს, ისევე როგორც მის ძმას, იესეს, ვაჟიშვილი მემკვიდრეები ჰყავდათ“, ეს იყო ფარული, მაგრამ ერთი მთავარი მიზეზი ანტონის დაწინაურებისა საეკლესიო იერარქიის კიბეზე. კათალიკოსობა ხომ უმაღლესი საეკლესიო თანამდებობა და ტიტული იყო მართლმადიდებლურ ეკლესიაში. იმ დროისათვის იგი მეფის შემდეგ ყველაზე გავლენიან პირს წარმოადგენდა. თეიმურაზი უთუოდ ფიქრობდა, რომ ამით დააკმაყოფილებდა ანტონის ფარულ პრეტენზიებს ქართლის ტახტზე და ამრიგად ჩამოიცილებდა ერთ-ერთ ძლიერ პრეტენდენტს. შეიძლება უფრო მეტიც ვივარაუდოთ: სახელდობრ, ის, რომ ანტონის საქართველოდან გაძევებაც კი ნაწილობრივ ამავე მიზეზით აიხსნება“[249].

ვახუშტი, რომელიც უთუოდ გამოხატავს იმდროინდელი ემიგრაციისა და ქართული საზოგადოების აზრს, მიიჩნევს, რომ ანტონის საქართველოდან გაძევების მიზეზი ორი სამეფო სახლის დინასტიური შეუთავსებლობა იყო და არა ანტონის „გაკათოლიკება“.

ვახუშტის შრომაში ნათქვამია – „შეუთქვეს კახთ ანტონი კათალიკოზს ფრანგობა მტრობით და განაძეს, კვლავად რომის ბერნი კაპუჩინნი ქართლიდამ“[250].

თვით ანტონიც განდევნის მიზეზად იმ დევნას ასახელებს, რომელიც მას „კახელმა“ ბაგრატიონმა თეიმურაზმა მოუწყო, როგორც ქართლის ტახტის მემკვიდრეს - მუხრანელ ბაგრატიონს, მაგრამ ამ შემთხვევაში უფრო საინტერესოა ნეიტრალური აზრი, რომელიც რუსულ ჩინოვნიკურ მიმოწერას შემოუნახავს. კერძოდ, ანტონის საქართველოდან განდევნიდან მრავალი წლის შემდეგ, როცა 1772-1774 წლებში საკათალიკოსო ტახტზე კვლავ აღზევებული ანტონი საგანგებო ელჩობის მეთაურად იქნა გაგზავნილი, რუსეთში კიდევ ახსოვდათ, რომ ის თავის დროზე საქართველო-

დან გააძევა თეიმურაზმა, ასტრახანში ჩასულ ელჩთა ამალის ხარჯების ნუსხაში (ხარჯებს რუსეთის მთავრობა იღებდა), რუს ჩინოვნიკს ანტონ კათალიკოსის სახელის გასწვრივ მიუწერია – „განდევნილი იყო საქართველოდან ერეკლეს მამის მიერ და რამდენიმე წელი ვლადიმირის ეპარქიაში გაატარა“[251]. აქედან ჩანს, რომ, მართალია, ოფიციალურად ანტონი საქართველოდან 1755 წელს საეკლესიო კრებამ გააძევა გაკათოლიკების მოტივით, მაგრამ როგორც რუსეთში, ისე საქართველოში ყველას სცოდნია, რომ ნამდვილი მიზეზი დინასტიური მეტოქეობა იყო.

„ანტონის ესოდენ ნაყოფიერი მოღვაწეობა, როგორც სამეცნიერო, ასევე საზოგადოებრივ ასპარეზზე შურსა და მტრობას იწვევდა მისადმი არაკეთილგანწყობილ ადამიანებში. თავის თხზულებებში ანტონი არაერთხელ გამოთქვამს გულისტკივილს ამის გამო, კერძოდ, „ქართულ ღრამატიკაში“ იგი წერს: „ჩვენნი რომელიმე არა თუ შემეწეოდნენ, არამედ მბასრობდენცა ზედა დამსხმელნი სიცილისანი“. ანტონის ესოდენ პროდუქტიული მეცნიერული და საზოგადოებრივი მოღვაწეობა, მისი მაღალი სასულიერო კარიერა მის მტრებს აცოფებდა და ისინიც საბაბს ეძებდნენ მის დასამხობად. ასეთ საბაბად გამოდგა ანტონის დაახლოება კათოლიკე მისიონერებთან, რომლის საფუძველზე აგებული იქნა ბრალდება ანტონის მიერ მართლმადიდებლური ეკლესიიდან განდგომისა და მისი „გალათინების“, ე.ი. კათოლიკური სარწმუნოების, მიღების შესახებ“[252].

საზოგადოდ, საუკუნეთა მანძილზე საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქები, არა მხოლოდ ეკლესიის მეთაურები, არამედ უპირველესი სახელმწიფო მოღვაწეებიც იყვნენ, რომელნიც აქტიურად მონაწილეობდნენ ქვეყნის მართვა-გამგეობაში და როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკას წარმართავდნენ. ამის გამო, ცხადია, ისინი ვალდებულნი იყვნენ კიდეც აქტიური ურთიერთობა ჰქონოდათ რომის პაპებთან, როგორც მსოფლიო პოლიტიკის ერთ-ერთ წარმმართველებთან.

მაჰმადიანურ რკალში მომწყვდეულ საქართველოს გადარჩენის ერთ-ერთ იმედად ევროპა და აქედან გამომდინარე, ევროპის კონტინენტზე სულიერ-პოლიტიკური ცხოვრების წარმმართველი რომის ეკლესია ესახებოდა და ამიტომაც ქართულ-ლათინური ურთიერთობა უფრო პოლიტიკის სფეროს უნდა განეკუთვნოს, ვიდრე სარწმუნოებრივს. ამგვარ პოლიტიკურ ურთიერთობას საუკუნეთა მანძილზე არავითარი სარწმუნოებრივი შედეგი არ მოჰყოლია. საქართველო მარად მართლმადიდებლურ ქვეყნად რჩებოდა, XIX საუკუნის დასაწყისისათვის ქართველ კათოლიკეთა რაოდენობა ქართლ-კახეთსა და დასავლეთ საქართველოში ძალზე მცირე იყო. მხოლოდ მესხეთში (ოსმალთა ქვეყანაში) შეძლო რომმა ქართველთა შორის კათოლიკობის გავრცელება. ანტონ კათალიკოსამდე მრავალ ქართველ კათალიკოს-პატრიარქს ჰქონდა წერილობითი დიპლომატიური ურთიერთობა რომთან, მაგრამ საქართველოში სერიოზულად არავინ ფიქრობდა მათი „გაკათოლიკების“ შესახებ, ამიტომაც თითქოსდა რომის ეკლესიის წარმომადგენლებთან არც ანტონის ურთიერთობა უნდა გაჰკვირვებოდა ვინმეს, მით უმეტეს, რომ ანტონს უშუალოდ პაპთან არც წერილობითი და არც დიპლომატიური ურთიერთობა არ დაუმყარებია, მაშინ, როცა მოღწეულია პაპის წერილები ერეკლე მეფისადმი.

როგორც რომისა და საქართველოს ურთიერთობის დამადასტურებელი დოკუმენტებიდან ჩანს, ქართულ მხარეს რომის ეკლესია იმ ძალად მიაჩნდა, რომელსაც შეეძლო რამდენადმე გაენეიტრალებინა სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის წარმატებები საქართველოში. XVII-XVIII საუკუნეებში სომხური ეკლესია განსაკუთრებით გაძლიერდა, მას ყოველმხრივ მხარს უჭერდა და აძლიერებდა როგორც ოსმალეთი, ისე სპარსეთი. გრიგორიანულმა ეკლესიამ მტკიცედ მოიკიდა ფეხი საქართველოში იმის გამო, რომ ქართლი და კახეთი სპარსეთის ვასალური ქვეყნები იყვნენ, ხოლო მესხეთი კი ოსმალთაგან დაპყრობილი ქვეყანა. ოსმალობა-ყიზილბაშობის დროს სომხური ეკლესიის გავლენა უკიდურესად გაძლიერდა. მრავალი ქართველი გაგრიგორიანდა, და საერთოდ, ქართველთა შორის ფეხს იკიდებდა იდეოლოგია სომხური ეკლესიის უზენაესობისა მსოფლიოში არსებულ ყოველგვარ სარწმუნოებათა შორის. ანტონს საკათალიკოსო საყდარზე ასვლისთანავე დაუწყია ფიქრი ამ საკითხზე, რის შედეგადაც მალე გამოაქვეყნა კიდეც ანტიმონოფიზიტური თხზულება „მზამეტყველება“. ეს წიგნი სწრაფად გავრცელებულა ქართველთა შორის და გრიგორიანობის წარმატებას წინ აღდგომია. ამ ფაქტმა დიდად განარისხა სომეხი მოძღვრები - ვართაპეტები, თუმცა უშუალოდ კათალიკოსს ვერაფერი გაუბედეს, მაგრამ თეიმურაზის მიერ ატეხილი დევნისას, როგორც მისიონერთა წერილებიდან ჩანს, ანტონისა და განსაკუთრებით კათოლიკე ბერების გაძევებაში დიდი მონაწილეობა მიიღეს.

ანტონს, როგორც სინოდის წინაშე წარმოთქმული მისი განცხადებიდან ჩანს, კათოლიკობა არ მიუღია. საქართველოდან გაძევების შემდეგ იგი რუსეთში გადავიდა და 1757 წლის 11 მარტს პეტერბურგში, სინოდში გამოცხადდა: „სინოდმა ანტონისაგან ახსნა-განმარტება მოითხოვა იმის თაობაზე, თუ რატომ დატოვა საქართველო და რას ეძებს რუსეთში, ან როგორია მისი რელიგიური რწმენა (სინოდისათვის წინასწარ ცნობილი იყო, რომ ანტონს ბრალად კათოლიკური სარწმუნოების მიღება ედებოდა). 16 მარტს ანტონმა სინოდს წარმოუდგინა 12 მუხლისაგან შემდგარი განმარტება (ე.ი. „სიმვოლო სარწმუნოებისა“) და დაამტკიცა მისი ერთგულება მართლმადიდებელი ეკლესიისადმი. ეს წერილი, როგორც რელიგიური კრედო, სინოდმა დამაკმაყოფილებლად სცნო“[253]. საქართველოდან გაძევების მიზეზად ანტონმა დაასახელა ცილისწამება, რომლითაც იყო თეიმურაზ II დაინტერესებული. ანტონი სწორედ თეიმურაზს მიიჩნევდა მის საქართველოდან გამძევებლად. მან იმპერატრიცა ელიზავეტა პეტროვნას მიმართა წერილით, რომელშიც ის ქართლის ტახტის კანონიერ მემკვიდრედ მიიჩნევს თავის თავს, ხოლო თეიმურაზ II-ს – ამ ტახტის მიმტაცებლად, უკანონო და სასტიკ უზურპატორად თვლის. ამ მიმართვამ ცუდი შთაბეჭდილება დატოვა საიმპერატორო კარზე, სადაც თეიმურაზს უჭერდნენ მხარს. სამაგიეროდ ანტონმა სინოდი დაარწმუნა მის მართლმადიდებლობაში, კათოლიკობა კი დაგმო და განაცხადა, კათოლიკე რომ ვყოფილიყავი, საქართველოდან გაძევების შემდეგ რომში წავიდოდი და არა რუსეთშიო. სინოდი სრულიად დარწმუნდა ანტონის მართლმადიდებლობაში და ამიტომაც „...1757 წლის დეკემბერში იგი დაინიშნა ვლადიმირისა და იეროპოლის ეპარქიის არქიეპისკოპოსად. თუ რაოდენ დიდი იყო ეს თანამდებობა, იქიდანაც ჩანს, რომ 1759 წლის ცნობით მთელს რუსეთში მხოლოდ 4 არქიეპისკოპოსი იყო“[254].

მაინც რატომ ეშინოდა თეიმურაზ II-ს ანტონის, ნუთუ შეეძლო საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქს, ბერს, საეკლესიო მოღვაწეს, ქართლის სამეფო ტახტის დაჭერა, მიუხედავად იმისა, რომ ის ამ ტახტის კანონიერი მემკვიდრე იყო?

როგორც XVII-XVIII საუკუნეებში მომხდარი მოვლენები გვიჩვენებს, შეეძლო. მაგალითად, ამ საუკუნის საბუთებიდან ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი კათალიკოსი იმავე დროს გურიის ვრცელი და ძლიერი სამთავროს მთავარი იყო. მეორე მაგალითიც არსებობს, როცა გურიის მთავართა სახლის შვილმა, რომელიც ბერად იყო აღკვეცილი, ბერის მანტია გაიხადა, გამოვიდა მონასტრიდან და გურიის სამთავრო ტახტზე ავიდა, როგორც მთავარი. ბერობის დატოვებისათვის საკანონო დაადეს – ერთ-ერთი სოფელი შეაწირვინეს საკათალიკოსოს სასარგებლოდ „...მეფემან შეგვიწყალა და გურულობა გვიბოძა და ბერად აღთქმული ვიყავით და შენდობა გთხოვეთ და გვიბოძეთ, და მისდა საკანონოდ მოგართვით აკეთის საწინამძღვრო...“[255].

ეს ნაწყვეტი მოყვანილია „საკანონოს მირთმევის წიგნიდან“. კათალიკოს ზაქარიასთან მისულა გურიელთა სახლის შვილი-ბერი, რომელსაც უთხოვია კათალიკოსისათვის „შენდობა“, რათა დაეტოვებინა ბერობა იმ მიზეზის გამო, რომ მისთვის იმერეთის მეფე ალექსანდრეს „გურულობა“, ე.ი. გურიის სამთავრო ტახტი უბოძებია. კათალიკოსს შენდობა, ე.ი. ბერობის დატოვების ნება მიუცია, რის სანაცვლოდაც მისთვის „საკანონო“ დაუდვია. ეს მოხდა 1657-1660 წლებში. გარდა ამისა, როგორც აღინიშნა, მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ მესამედში დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი მალაქია, იმავდროულად გურიის მთავარიც იყო და ასეც ეწოდებოდა – „გურიელ-კათალიკოსი პატრონი მალაქია“[256]. ჩანს, რუსეთში გადასულ ანტონსაც მსგავსი ცნობები მოუწოდებია სენატისათვის, კერძოდ, რომ ის ბერობის მიუხედავად რეალური პრეტენდენტი იყო ქართლის სამეფო ტახტისა. „რუსეთში მყოფი ანტონის მიერ მიწოდებული ცნობების საფუძველზე, რუსეთის სენატი დაასკვნიდა, რომ, მართალია, ანტონი ამჟამად არის ბერი, მაგრამ არა ისეთი, რომელიც მუდამ მონასტერში იცხოვრებდა. ამრიგად, ანტონს თუნდაც XVIII ს-ის შუა წლებში შესაძლებლად მიაჩნდა, რომ გაეძრო ბერის სამოსელი და კვლავ საერო ცხოვრებას დაბრუნებოდა. ეტყობა ეს კარგად იცოდა ბიძამისმაც თეიმურაზ II-მ და შესაძლოა, მისმა ძემაც ერეკლე II-მ (სწორედ ამიტომ თეიმურაზი ანტონში ყოველთვის ტახტის მოცილეს ხედავდა)“[257].

მისიონერები აღწერენ, როგორ დასდეს ბრალი ანტონს და როგორ გააძევეს ის. როგორც აღინიშნა, ანტონ კათალიკოსს, როგორც მის წინა მოსაყდრეებს, ურთიერთობა ჰქონდა რომის ეკლესიის წარმომადგენლებთან, რაც უფრო სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური მიზეზებით იყო გამოწვეული, ვიდრე სარწმუნოებრივით. როგორც წინა საუკუნეებში, ისე ანტონის ეპოქაშიც, ქართველ საეკლესიო და პოლიტიკურ მოღვაწეებს საკმაოდ კარგი ურთიერთობა ჰქონდათ პაპის წარმომადგენლებთან, კათოლიკე მისიონერებთან. გულთბილ დამოკიდებულებას მიუჩვეველი კათოლიკე მისიონერები ქართველ მოღვაწეებსაც კათოლიკეებად ანდა კათოლიკური რწმენისადმი მიდრეკილებად მიიჩნევდნენ, მით უმეტეს, რომ მათთან მუდმივი ომი და

ბრძოლა ჰქონდათ სომხური ეკლესიის წარმომადგენლებს და მათ მიერ მოსყიდულ სპარს-ოსმალო ხელისუფლებას. საქართველოში ისინი სითბოს გრძნობდნენ, რაც თავიანთი მიზნებისათვის გამოიყენეს კათალიკოს-პატრიარქის მოწინააღმდეგეებმა, კერძოდ, ანტონის ერთ-ერთი სულიერი შვილი, თავადის ქალი დასნეულებულა. მის სანახავად თეიმურაზ მეფის ასული მისულა. ავადმყოფს სნეულების გართულების ჟამს წამოუძახნია „ჰოი, რომის წმინდა პაპავ ილოცეთ ჩემთვის, რომ ეგოდენ ხანს ცრუმორწმუნების სიბნელეში ვიყავი“[258]. თავისთავად ეს წამოძახილი არაფერზე არ მეტყველებს. გასაჭირში ჩავარდნილი სასოწარკვეთილი ადამიანი ვის არ მოუხმობს საშველად. მაგრამ ეს სიტყვები საკმარისი აღმოჩნდა ანტონის დასაღუპად - „მეტიც არ უნდოდა მეფის ასულს, შეეტყო, რომ ეს ქალწული კათოლიკე იყო. მაშინვე მიუბრუნდა და უთხრა იქ დამსწრეთ: ოჰ, ნახეთ ესეც ფრანგი ყოფილა. კარგი, მობრუნდება მამაჩემი ომიდან ლეკების წინააღმდეგ და მაშინ ვნახავთ. მართლაც მობრუნდა თუ არა ტფილისს მეფე მამამისი, შეატყობინა, რაც მომხდარიყო, იფიქრა, თუ ვისი წყალობით უნდა წარმომდგარიყო ესა და ეჭვი შეიტანა პატრიარქზე, რადგანაც იცოდა, რომ ის ქალი მისი სულიერი შვილი იყო“[259]. ერთი ვიღაც მონაზონიც მიუგზავნიათ კათალიკოსთან, რომელმაც ამბავი გამოიტანა, რომ ანტონი კათოლიკე იყო. ეს ეჭვი და ცრუბეზღობა საკმარისი აღმოჩენილა, რათა განრისხებულ მეფეს სასწრაფოდ მოეწვია საეკლესიო კრება არქიეპისკოპოსებისა, ეპისკოპოსებისა და სამღვდელოების მონაწილეობით. ანტონისათვის კრებაზე დასწრების ნება არ მიუციათ. მასთან მიუგზავნიათ თავიანთი წარმომადგენლები, რათა მათთვის გამოეცხადებინა თავისი მრწამსი. ანტონმა კატეგორიულად მოითხოვა, რათა მისთვის კრებაზე დასწრების ნება მიეცათ „გარნა მეფემ და კრებამ ნება არ მისცეს შიშის გამო, რომ თავის თანდასწრებით არ შეერცხვინა მოწინააღმდეგენი და ესრე გამარჯვებული არ გამოსულიყო შესაკრებლიდან, სადაც მისი დასჯა უნდოდათ“[260].

მიუხედავად იმისა, რომ კრებაზე დასწრების ნება არ მისცეს და უშუალოდ მისგან არც ერთი სიტყვა არ მოუსმენიათ, ანტონი კათალიკოსობიდან გადააყენეს, უფრო მეტიც, საერთოდ მღვდელმსახურების ნება ჩამოართვეს და როგორც ჩანს, შინაპატიმრობა მიუსაჯეს. ამასთან სასტიკად დასაჯეს ანტონის თანამშრომლები, რომელთაც კათოლიკობის მიღება არც უფიქრიათ – „საეკლესიო კრების გადაწყვეტილების საფუძველზე ანტონის თანამშრომლები და თანამოკალმეები – ფილიპე ყაითმაზაშვილი, ალექსი მესხიშვილი და სხვები მკაცრად შერისხეს (მიუხედავად იმისა, რომ მათ კათოლიკობა არ მიუღიათ) და ერთხანს დილეგში ჩაყარეს“[261].

ცნობილია, რომ ამ სასტიკი ანგარიშსწორების სულისჩამდგმელი თეიმურაზ II-ის მოძღვარი, ზაქარია გაბაშვილი იყო, პირადი მტერი ანტონისა. როგორც ითქვა - „ზაქარია გაბაშვილის ბანაკმა ბრძოლის პირველ ეტაპზე გაიმარჯვა, 1755 წლის 16 დეკემბერს მოწვეული იქნა საეკლესიო კრება, რომელმაც ანტონს ზემოთხსენებული ბრალდება წამოუყენა და მკაცრად დასაჯა. იგი გადააყენა კათალიკოსობიდან, აუკრძალა მღვდელმსახურება და ფიცი დასდო ორივე მეფის (თეიმურაზის და ერეკლეს) წინაშე, რომ არ დაარღვევდნენ ამ კრების გადაწყვეტილებას და

ანტონს არასოდეს არ აღადგენდნენ ძველ უფლებებში. კერძოდ, საეკლესიო კრების „განჩინებაში“ ნათქვამია შემდეგი: „ჩვენ ცხებულმან მეფემან საქართველოსამან თეიმურაზ და ძემან ჩვენმან მეფემან კახეთისამან ირაკლიმ ესე აღუთქმა და პირი დავამტკიცეთ და უცვალებელად დავდევით კრებასა შინა, ვპოეთ ანტონი კათალიკოზი რომაელთა სარწმუნოებათა აღმსარებელი და ჩვენთა სარწმუნოებათა შეურაცხ-მქნელად... ესე აწ შეკრებილმან წმიდამან კრებამან უგულებელ-ჰყო და ანტონი კათალიკოზი სამოციქულოსა საყდარსა და კათოლიკე ეკლესიისაგან ჯეროვნად აღვფხვერით და კათალიკოზობისაგან განვაყენეთ... საეკლესიო კრების განაჩენი მთავრდება ორივე მეფის ფიცით, რომ კრების გადაწყვეტილება უცვლელი დარჩება და არასოდეს აღარ აღადგენენ გადაყენებულ კათალიკოსს ძველ უფლებებში... ერეკლემ ეს ფიცი სრულიად თავისუფლად დაარღვია, როგორც კი თეიმურაზ II-ის გარდაცვალების შემდეგ „ხელები გაიხსნა“ და სრულუფლებიანი მონარქი გახდა“[262].

როგორც მისიონერები, ისე კრების „განჩინება“ გვატყობინებს, რომ მოგზავნილი „მოციქულების“ წინაშე ანტონმა კათოლიკური სარწმუნოება აღიარა. ისმის კითხვა: თუკი რუსეთის სინოდის წინაშე ანტონი კატეგორიულად უარყოფდა კათოლიკური სარწმუნოების მიღებას, რატომ უნდა „ეღიარებინა“ ის ქართული საეკლესიო კრების წინაშე, ამისათვის ხომ მას სასტიკი სასჯელი მოელოდა? თუკი საერთოდ ეს სიმართლეა, და „მოციქულების“ წინაშე ანტონმა კათოლიკური სარწმუნოება აღიარა, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს იყო იძულება პატიმრისა. თ. კუკავა წერს: „ანტონი არა მარტო გადააყენეს კათალიკოსობიდან, არამედ კიდეც დააპატიმრეს[263]. ანტონი კრების დროსაც დაპატიმრებული იყო თეიმურაზ II-ის მიერ და ამიტომაც არ მიიყვანეს კრებაზე. წერილების კილო, რომელსაც ამ დროს ანტონი სწერდა თეიმურაზს, იმაზე მიუთითებს, რომ იგი ამ დროს საპატიმროშია და სასტიკ სასჯელსაც მოელის. როგორც ჩანს, ანტონი ამ დროისათვის დაურწმუნებიათ, რომ თუკი ის არ უარყოფდა სარწმუნოების შეცვლის ბრალდებას, მოინანიებდა და თავს შეაბრალებდა მეფეს, მას პატიმრობიდან გაათავისუფლებდნენ და ქვეყნიდან გაძევებას აკმარებდნენ (თეიმურაზის ასეთი მოქმედება ანტონის წინააღმდეგ სრულიად არაა გასაკვირი, რადგანაც მსგავსადვე ექცეოდნენ ტახტის მოცილეს ყველგან და ყოველთვის). ანტონი წერს მეფეს – „დასტური მიბოძეთ იმერეთს მაინც წავალ და თუ არც იმერეთს გამიშვებთ – მომკალით...“[264].

არსებობდა ორი გზა, პირველი: თუ ანტონი ცილისმწამებლად გამოაცხადებდა მეფესა და საეკლესიო კრებას,მას სამუდამოდ ჩამოაშორებდნენ ეკლესიას, ლიტერატურულ-მეცნიერულ მოღვაწეობას და შეიძლება ფიზიკურადაც დაესაჯათ. მეორე: თუ ანტონი მეფისა და კრების „განჩინების“ სამართლიანობას, ანუ თავის ვითომდა კათოლიკობას აღიარებდა, ამასთანავე „მოინანიებდა“ კიდეც, მაშინ შესაძლებელია აღედგინათ რაიმე ხარისხში, ამით კი შესაძლებლობა მიეცემოდა მოღვაწეობის გაგრძელებისა. ანტონმა აირჩია მეორე გზა – მან მეფის წინაშე იწყო იმ „დანაშაულის“ მონანიება, რომელშიც ბრალი ედებოდა. „ანტონი ოფიციალურად წერს მონანიების ბარათს მეფე თეიმურაზ II-ს, ერეკლე II-ს და სხვა გავლენიან საეკლესიო და საერო პირებს, რომელშიც იგი თავს დამნაშავედ სცნობს და

შეწყალებას ითხოვს, ამის საფუძველზე თეიმურაზის მითითებით 1756 წლის 4 აპრილს მოიწვიეს საეკლესიო კრება, რომელმაც კვლავ დაადასტურა ანტონისათვის წაყენებული ბრალდება, მაგრამ მხედველობაში მიიღო რა მისი სინანული, „შეამოკლა კანონი“, ე.ი. კრების გადაწყვეტილება შეარბილა და ნება დართო ანტონს მისი თხოვნის საფუძველზე რუსეთში წასვლისა, აღუდგინა მღვდელთმსახურების უფლება და შეუნარჩუნა მღვდელმთავრის ტიტული. ეს დიდი მიღწევა იყო, რომლის გარეშეც ანტონი ვერც რუსეთში წასვლას შეძლებდა და ვერც თავის სალიტერატურო და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას განაგრძობდა“[265].

ეს დიდი მიღწევა იყო ანტონისათვის, მაგრამ არასაკმარისი. მას ესაჭიროებოდა მეფის სარეკომენდაციო წერილი, რომლის გარეშე რუსეთში ყურადღებით არ მოეპყრობოდნენ. თეიმურაზი – ანტონის დედის ძმა იყო, ამიტომაც მიმართა როგორც ყველაზე უახლოეს ნათესავს: „...ასე რომ გამგზავნოთ, იქაც ასე საქმე გამიჭირდეს, მწუხარებისაგან მოვკვდე და კიდეც წარვწყდე, აქავ რომ მომკლათ ბევრით უმჯობესია ჩემთვის. თქვენის დისა და ჩემს მეტი აღარ არის რა. იმისი სიყვარულისათვის ასეთს წიგნს ნუ გამატანთ, რომ იქ მივიდე, სიკვდილი და წარწყმედა მოიწიოს ჩემზედა, იქაც რომ არ შემიწყნარონ, სადღა წავიდე. ამ ქვეყნიდან ხომ დავიკარგე და იქ რომ ცოცხალი ვიყო, და იქიდანაც არ დავიკარგო... ამას გეხვეწებით, მამა არა მყავს, დედა, ძმა და დაი და თქვენს მეტი ნათესავი არავინა მყავს. ნუგეშინისმცემელი და მოწყალე ჩემის ცოდვისაგან ახოცილა საქართველოში. ჩემი ობლობა და უდედმამობა შეიწყალეთ. მე უძღები შვილი ვარ და თქვენ სახიერი მამა ბრძანდებით. შემიწყალეთ, წარწყმედას და სიკვდილს ნუ მიმცემთ...“ როგორც ამ წერილიდან ჩანს, ანტონმა თვითონ შეადგინა რუსეთში წასაღები წერილის ტექსტი და ხელმოსაწერად თეიმურაზ მეფეს გაუგზავნა. თუ ამ წერილში ანტონს არ ექნებოდა კარგი დახასიათება, მაშინ მას რუსეთში არ შეიწყნარებდნენ“[266].

თეიმურაზმა კაცთმოყვარეობა გამოიჩინა და ანტონს სარეკომენდაციო წერილი მისცა. რუსეთში ჩასვლის შემდეგ ანტონმა თავისი მართლმადიდებლობა დაამტკიცა და, როგორც არქიეპისკოპოსმა, ერთ-ერთი ცენტრალური ეპარქია მიიღო მოსკოვთან ახლოს, რამეთუ მას საქართველოშივე შემდგარმა ბოლო საეკლესიო კრებამ შეუნარჩუნა მღვდელმთავრის ტიტული, რითაც ფაქტობრივად მოუხსნა ბრალდება კათოლიკური რწმენის მიღების თაობაზე.

როგორც კი ანტონი რუსეთში დაბინავდა, მაშინვე განაგრძო ლიტერატურულ-მეცნიერული მოღვაწეობა. ანტონის მოღვაწეობა რუსეთში საკმაოდ მრავალფეროვანი და ნაყოფიერი გამოდგა. ხშირად განცვიფრებასაც კი იწვევს ის გარემოება, თუ როგორ შეძლო ერთმა კაცმა (თუნდაც თანამშრომელთა დახმარებით) უცხო ენის (თვით რუსული ენის) არასაკმაო ცოდნის პირობებში ამდენი საქმის გაკეთება. კერძოდ, რუსეთში ახალჩასულმა დაწერა ორიგინალური თხზულება „კატეხიზმო“, რომელშიც ახსნილია მართლმადიდებელთა აღსარების მთავარი დოგმატიკურ-მორალური პრინციპები. მანვე გალექსა „პროლოღის“ სამი თვის მასალა (ივნისი, ივლისი, აგვისტო)... „განმარტება მოწყალესი“, რომელსაც საქართველოში „ხიშტით“ შეხვდნენ. გარდა ამისა, ანტონმა შეასწორა საეკლესიო წესების კრებული „ტიბიკო-

ნი“, „კონდაკი“, საგალობელთა წიგნი „პარაკლიტონი“, „თთუენი“, დაწერა „ქართველ მეფეთა შთამომავლობა“, თარგმნა „ისტორია ალექსანდრე მაკედონელისა“[267].

1762 წელს რუსეთში გარდაიცვალა თეიმურაზ II. მეფის გარდაცვალების გამო ანტონმა გულწრფელი სამძიმარი გაუგზავნა დედოფალს – თეიმურაზის ქვრივს – „მეფე თეიმურაზ, ჩემი სატრფიალო ბიძია, ჩემი ბიძა, ჩემი მამა, ასეთი მამა, რომ ღმერთო ნუ მიწყენ, და ძმადაც მოვესწარ, მეგობრადაცა, ღმერთო ნუ განმირისხდები, ამხანაგადაც“[268]. მართალია, ანტონი გარკვეულწილად გულძვირად იყო თეიმურაზის მიმართ, რაც განუცხადა კიდეც რუსეთის სენატს, მაგრამ მას არ შეეძლო თეიმურაზის, როგორც ქართული ქრისტიანული სამეფო ტახტის აღმდგენლის, დაღუპვა არ განეცადა. კათალიკოს ნიკოლოზ ხერხეულიძის მოკვლის შემდეგ სწორედ თეიმურაზმა დაასახელა კათალიკოსად ანტონი, ხოლო საეკლესიო კრებამ მეფის ეს მითითება სიხარულით შეასრულა.

პაპუნა ორბელიანი წერს – „უკეთურმა და ღმერთის შემცოდემ, იუდას მსგავსად აღშფოთებულმან თამაზის შვილმან ტარიელ, ერთის უბრალო მიზეზის გამო სცა კათალიკოზს სატევარი ზაკვით და მოკლა... შეწუხდა მეფე, ვითარც მართებდა. თვითონ ეშმაკის უბოროტესი ტარიელ დაიჭირეს, მოკლეს, ძმით, ცოლ-შვილით სულ აიკლეს. წაასვენეს წმიდა გვამი პატრიარქისა დიდსა ეკლესიასა საპატრიარქოსა მცხეთას... წაბრძანდა ბატონი ჯარით და მობრძანდა დმანისის ციხესა... ებოძა კაცი და ებრძანა: „ანტონი ბატონიშვილი რომელი იყო ქუთათელ ეპისკოპოსად, კათალიკოზად დასვითო“. ყოველივე ეპისკოპოსნი ქალაქს შემოკრებილ იყვნეს უწინაც სულბრწყინვალისა დომენტის კათალიკოზის მიცვალებაზე მოინდომეს სამღვდელო დასთა ანუ ერისაგანთა. არა ინება, აწცა ინება უარისყოფა, აიძულებდა დედოფალი ანუ დასნი სამღვდელონი, ვერღარა უარყო და დართვა ნება. მიუტანეს იქავ ბატონის სამყოფსა შინა ბარტყულა ჯვრითურთ, კვერთხი და მდინარი (ანუ სამღვდელმთავრო - საპატრიარქო მანტია) ეგრე ბატონისა სრით მდინარით წამობრძანდა.

სამღვდელო დასნი, რომელნიც წინა უძღოდნენ გალობით და აკმევდნენ საკმეველითა, დიაკონნი შემოსილნი, რომელიმე უკანა მოსდევდეს, აგრეთვე მეფე კახეთისა ერეკლე, ღმრთის მოყვარე და სარწმუნოება – მტკიცე. თან მოყვა სამყოფამდის დარბაისლითურთ და დასვეს ტახტსა ზედა პატრიარქად ანტონი კეთილი და ღირსი კეთილისა, ნათლის მრჩობლი მასხივნებელი, აბრამის კურთხევისა დამამტკიცებელი, მთავრობა მინიჭებული, ხოლო ლევიტელობისა განმაძლიერებელი, აღმსრულებელ სჯულისა, განმაშვენებელ ეკლესიათა, დამმარხველ მცნებათა. შემდგომად რაოდენთამე დღეთა წაბრძანდა მცხეთას და მიიღო კურთხევა ეპისკოპოსთა კრებათაგან და განშვენდა ყოვლით კერძო“[269].

იგივე ისტორიკოსი ასე ახასიათებს საქართველოს პატრიარქს – „ანტონი კათალიკოზი, კეთილ სათნოებითა აღჭურვილი, ტრფიალებითა საზენაოთა ზედმიწევნით აღზევებული, და ყოვლად სარწმუნოებითა მტკიცედ დამტკიცებული, მადლითა მიერ გაბრწყინებული, არ დააცადებდა ჟამითი ჟამად სიბრძნე მრავლობით წესთა... ასაკით იყო მცირე, მაგრამ სოლომონისა სიბრძნესა არარად კლებულ ექმნებოდა. მეფეთა შვილი იყო და სულიერსა მეფობისაც ღირს იქმნა“[270]. რუსეთში ანტონი რამდენიმე წელს მოღვაწეობდა. თეიმურაზის გარდაცვალების შემდეგ ერეკლემ

ანტონი საქართველოში მოიწვია და საკათალიკოსო ტახტზე აღადგინა. „საქართველოში ჩამოსვლის შემდეგ თფილისში და თელავში ანტონმა გახსნა სემინარიები, რომ მიეცა შკოლებისათვის სახელმძღვანელო წიგნები, ანტონმა ბევრი იშრომა. გადმოთარგმნა და დასწერა მრავალი ნაწარმოები. ანტონის მიერ დაწერილი და თარგმნილი თხზულებანი ამხილებდნენ ამ მუშაკში დიდ ცოდნასა და ენერგიას. ანტონმა შეადგინა სია საეკლესიო მამულებისა და იხსნა იგინი მტაცებელთაგან, მან დააარსა აგრეთვე სასამართლო-დიკასტერია, ანტონი იყო არა მარტო თეორეტიკული მოაზროვნე, არამედ პრაქტიკული საქმის კაცი“[271]. დიკასტერიის შესახებ უფრო ვრცლად მოგვითხრობს ა. კელენჯერიძე – ანტონის დროს და მის შემდგომ ეკლესიაშიო, – წერს ის – „საზოგადო საქმეებს არჩევს კათალიკოსის სინოდი, ან საბჭო, შემდეგ დიკასტერიად წოდებული... დიკასტერიამ 1771 წ-ს ახალი ორგანიზაცია მიიღო, იგი იკრიბებოდა პატრიარქის პალატაში. დიკასტერიის წევრებად სასულიერო პირებთან ერთად საერონიც – მსაჯულებიც ითვლებოდნენ. სხდომებზე პატრიარქის დასწრება სავალდებულო არ იყო. საბჭოს წევრნი იყვნენ მუდმივნიც და არამუდმივნიც. 1795 წლიდან, როცა მაქსიმე (აფხაზეთის კათალიკოზი) მიიცვალა აფხაზეთის საკათალიკოსო საქმეებსაც მცხეთის კათალიკოსის საბჭო – დიკასტერია არჩევდა. მან გაარჩია მახობა ქუთათელაძის საქმე, რომელიც აღძრა ხონელმა მთავარეპისკოპოსმა ანტონმა. აგრეთვე, 1784 წ-ს დიკასტერიამ გაარჩია საქმე იმერეთიდან გაქცეული მღვდლებისა ალბათ იმის გამო, რომ მაქსიმე ამ წელს უკვე წასული იყო რუსეთში“[272].

(აღმოსავლეთ საქართველოს ეკლესიის დიკასტერიის მიერ დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საქმეების გარჩევა საეკლესიო ერთობის შესახებაც მიუთითებს - ქართული ეკლესია ფაქტობრივად ერთიანი ეკლესია იყო).

ანტონის ეპოქაში – „საქართველოში ევროპული სამეცნიერო ცოდნის გასავრცელებლად უცხო ენებიდან საუკეთესო თხზულებები ითარგმნებოდა, თანაც მეცნიერების ყოველი დარგისათვის პატარ-პატარა სახელმძღვანელოები მზადდებოდა. ამ სფეროში განსაკუთრებული ღვაწლი ანტონ კათალიკოზს მიუძღვის, რომლის ღრმა და მრავალმხრივი სამეცნიერო ცოდნა იმდენადვე გასაოცარია, როგორადაც მისი დაუღალავი ენერგია და ნაყოფიერება“[273].

გაიოზ რექტორის დახასიათებით, ანტონ კათალიკოსის ღვაწლის შედეგად მეცნიერება – სწავლა-განათლების – „ოქროს საუკუნე“ დამდგარა საქართველოში. ამასთანავე „განმრავლებულა“ სიბრძნისმოყვარეობაც[274].

ანტონმა რუსეთიდან ჩამოსვლის შემდეგ სკოლების რეორგანიზაცია მოახდინა, თბილისის და თელავის სემინარიები განამტკიცა. თელავში რექტორად 1782 წელს გაიოზი გადაიყვანა. მოამზადა სახელმძღვანელოები, გეოგრაფიისა, არითმეტიკისა, რიტორიკისა, კატეხიზმოსი, ფილოსოფიისა, გრამატიკისა, მეტაფიზიკისა, ლოგიკისა და ფიზიკისა.

აღსანიშნავია, რომ თბილისისა და თელავის სკოლები ცარიელ ადგილზე არ აღმოცენებულა: „XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში ეკლესია-მონასტრებთან მოქმედებდა დაწყებითი ტიპის სასწავლებლები, გარდა იმ ადგილებისა, რომლებიც მაჰმადიან დამპყრობთა მიერ იყო დაკავებული

(თუმცა აქაც კი, თუ ეკლესია-მონასტრები არ იყო დანგრეული, სწავლა არ შეწყვეტილა). სასწავლებლების დაარსებისათვის განსაკუთრებით იზრუნა მეფე-რეფორმატორმა ვახტანგ VI-მ. მან „დააარსა სასწავლებელნი, საცა ასწავლიდნენ ყველას განურჩევლად წოდებისა და ხარისხისა: საღმრთოსა წერილსა, ფილოსოფიასა და სხვა. ამგვარის მისის მოღვაწეობით საქართველოს მონასტრებიდან მოკლე დროში სწავლა-მეცნიერება დატრიალდა მთელს საქართველოში“[275]. ამ ციტატაში საგულისხმოა, რომ სკოლებში „ასწავლიდნენ ყველას განურჩევლად წოდებისა და ხარისხისა“. ამავე წიგნის სხვა ადგილზე მ. ჯანაშვილი წერს: „მონასტერთა სკოლებში სწავლობდნენ ყოველი წოდებიდან“[276].

XVIII საუკუნის ბოლოსაც, იოანე ბაგრატიონის მიერ ერეკლე მეფისათვის წარდგენილი პროექტის თანახმად, საერო სკოლებში სწავლის ნება არა მარტო „თავადაზნაურთა და პირველი მოქალაქის შვილებს“, არამედ „მსახური კაცის შვილებს“, „მდაბალ ვაჭართა შვილებს“ და „აგრეთვე გლეხსაც“ ჰქონდა[277]. საერთოდ საქართველოში წოდებათა შორის გადაულახავი ზღუდეები არასოდეს მდგარა, როგორც ეს რუსეთში იყო, ჩვენი ქვეყანა უფრო დემოკრატიულობით გამოირჩეოდა.

„აღნიშნულ პერიოდში იმერეთში თერთმეტი, ხოლო გურიაში ორი ეკლესია-მონასტერი მოქმედებდა, რომლებიც ამავე დროს სწავლა-განათლების კერებიც იყვნენ... სკოლები გახსნილი იყო აგრეთვე იმ სახლებშიც, სადაც ეპისკოპოსები და სასულიერო იერარქიის სხვა წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ. უპირატესობა, ბუნებრივია, ეპისკოპოსების სახლებს ეძლეოდა, სადაც უკეთესი პირობები იყო შექმნილი ცოდნის მისაღებად... ჯერ კიდევ XVIII ს-ის დასაწყისში კათალიკოს დომენტი III-ს (1704-1724; 1738-1742 წ.წ.) გადაუდგამს პრაქტიკული ნაბიჯები, რათა ეკლესია-მონასტრებთან გაეხსნათ სასწავლებლები. „...თავი მოუყარა მწერალ მწიგნობართა, შეჰკრიბნა მრავალნი წიგნნი, გახსნა ყმათა სასწავლო სკოლა“[278]. ამაზე მიუთითებს ისტორიკოსი პლატონ იოსელიანიც[279]. საყოველთაოდ ცნობილი იყო დავით გარეჯის მონასტერი, სადაც ყველაზე მაღალი წოდების წარმომადგენლები იღებდნენ სწავლა-განათლებას. სწორედ აქ ეზიარა თავდაპირველად სიბრძნეს XVIII საუკუნის ერთ-ერთი ღირსშესანიშნავი პიროვნება ანტონ I კათალიკოსი. აღნიშნული დროისათვის დავით გარეჯის მონასტერში არსებობდა უმაღლესი „შკოლა“, უმდიდრესი ბიბლიოთეკით და მასწავლებელთა საუკეთესო კადრებით... სწავლა-განათლების აღიარებული ცენტრები იყო გელათი იმერეთში და შემოქმედის მონასტერი გურიაში, ასევე ვაკე იმერეთის განათლების ცენტრად გვევლინება ხონი, რომელიც ეპარქიის ცენტრადაც ითვლებოდა“[280].

მარტო თბილისის სასწავლებლებში, რომელნიც სიონის, კალოუბნის, მეტეხის, ანჩისხატსა და სხვა ეკლესიებთან არსებობდნენ, კირიონისა და პ. იოსელიანის აზრით, 400-მდე მოსწავლე სწავლობდა. სასწავლებლები და სკოლები საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებშიც ყოფილა.

აღნიშნულის გარდა, თურმე ნახევრად კერძო ტიპის სასულიერო დაბალი სასწავლებლებიც არსებობდნენ. მათ ხელმძღვანელობას ეპარქიის მწყემსი – ეპისკოპოსი აკონტროლებდა.

„თუ რა უფლებებით სარგებლობდნენ ამ სკოლების კურსდამთავრებულები, ამაზე წარმოდგენას გვაძლევს ის ფაქტიც, რომ 1748 წლის 13 ნოემბერს საეკლესიო კრების დადგენილებით, მღვდლად არ შეიძლებოდა ეკურთხებინათ ისეთი პირი, რომელსაც დაბალი ტიპის სასულიერო სკოლა არ ექნებოდა დამთავრებული. იმისათვის, რომ უფრო აემაღლებინათ მოთხოვნილება სკოლებისადმი, საეკლესიო კრებამ 1762 წელს დაადგინა: ყოველმა ეპისკოპოსმა დააწესოს მკაცრი კონტროლი და ასწავლოს თავის სამწყსოს“[281].

ზემოაღნიშნულის გარდა, არსებობდა ასევე კერძო სკოლებიც, რომელთა დანერგვასაც ანტონ I უწყობდა ხელს.

სწავლა-განათლების სტაბილიზებას ყოველმხრივ ეხმარებოდა ერეკლე II. „თავისი ხანგრძლივი და მეტად ნაყოფიერი სამეცნიერო-ლიტერატურული მოღვაწეობის შედეგად ანტონ პირველმა შექმნა მთელი ეპოქა, რომელიც თითქმის მთელი საუკუნე გაგრძელდა. მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის საეკლესიო მწერლობას უნდა ეწოდოს ანტონ კათალიკოზის ეპოქა, ისე დიდია მისი ღვაწლი და დამსახურება ამ მწერლობის ისტორიაში“, – წერს კ. კეკელიძე, მაგრამ ასე ითქმის არა მხოლოდ საეკლესიო, არამედ ქართულ საერო და კერძოდ, ფილოსოფიურ მიმართულებაზე, რომელიც ანტონის უშუალო გავლენით ჩამოყალიბდა და ამ გავლენის ბეჭედი აზის... ანტონის მოწაფეთაგან ერთ-ერთი თვალსაჩინო პიროვნება გაიოზ რექტორი იყო“[282]. 1765 წ-ს ის ანტონს ბერად აღუკვეცია, შემდეგ არქიდიაკონად უკურთხებია. 1772 წელს გაიოზი ანტონს გაჰყვა რუსეთში და სწავლა მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში გააგრძელა. 1782 წელს იგი თელავის სემინარიის რექტორად დაუნიშნავთ. 1783 წელს კვლავ რუსეთში გაემგზავრა, სადაც დარჩა კიდეც. 1784 წელს არქიმანდრიტად უკურთხებიათ. ის იყო ეპისკოპოსი ჯერ მოზდოკისა, შემდეგ სარატოვისა და პენზისა, მთავარეპისკოპოსი ასტრახანისა და სტავროპოლისა. გარდაიცვალა 1821 წელს.

ანტონს აღუზრდია აგრეთვე თელავის სემინარიის მეორე რექტორი დავით ალექსი-მესხიშვილიც, რომლის დროსაც რუსულმა ხელისუფლებამ თელავის სემინარია დახურა.

ანტონის მოწაფე და თანამშრომელი იყო სახელგანთქმული ფილიპე ყაითმაზაშვილი. ფილიპე იყო მღვდელი, ოღონდ არა ქართული, არამედ გრიგორიანული (სომხური) ეკლესიისა. სომხური ეკლესია, როგორც აღინიშნა, დიდად გაძლიერდა XVII-XVIII საუკუნეებში, როგორც ოსმალეთის, ისე სპარსეთის სახელმწიფოების მხრიდან გამოჩენილი მზრუნველობის შედეგად[283]. ამ ქვეყნებში სომხურ ეკლესიას ყოველგვარი შეღავათები, ხოლო მის მრევლს მართლმადიდებლებთან შედარებით დიდი უპირატესობა ეძლეოდა. ამის გამო აღმოსავლეთ საქართველოში, რომელიც სპარსეთის იმპერიის ვასალურ ქვეყანას წარმოადგენდა და ოსმალთაგან დაპყრობილ მესხეთში, მრავალი მართლმადიდებელი (ანუ ქართველი) სომხდებოდა, სწორედ ასეთი გაგრიგორიანებული ქართველი უნდა ყოფილიყო ფილიპე ყაითმაზაშვილი. საქართველოს ეკლესიის ისტორიის მკვლევარი ე. ნიკოლაძე წერს: „ქართველების იმ ერთ ნაწილს, რომელიც აღიარებდა სომეხთა სარწმუნოებას, შეასწავლეს სომხ-

ური ენა და ამნაირად ეს ხალხი მთელ ქართველობას ჩამოაშორეს. ეს ზარალი ქართველობას სომხებმა მიაყენეს უმთავრესად საქართველოს იმ გარეშე ადგილებში, რომლებიც სომხეთს საზღვრავენ (ასეთი იყო ქვემო ქართლი და მისი ქალაქი თბილისი). ასეთივე საზიზღარი საქმე მათ ჩაიდინეს სამაჰმადიანო საქართველოში, რომელიც მე-XVII საუკუნიდან თურქთა სამეფოს მიეკრა, რადგანაც ამ მხარეში ძალით დაუწყეს გავრცელება ისლამს, იქაური მართლმადიდებლები დიდ გასაჭირში ჩავარდნენ. ამ გარემოებით ისარგებლეს სომეხთა მისიონერებმა, გამოესარჩლნენ მართლმადიდებლებს უსჯულოთა წინააღმდეგ. იხსნეს ისინი მაჰმადის სჯულის მიღებისაგან, მაგრამ ამით დაავალეს სომეხთა რწმენის აღიარება. ვინაიდან ქართველები სომხის ხალხს და მის სარწმუნოებას მაშინ ნდობით ეპყრობოდნენ, დაეთანხმნენ სომეხთა მწვალებლებს ისლამის თავიდან ასაცილებლად მათი რწმენის მიღებაზე. ამ გარემოებას მოყვა შედეგად სომეხთა ეკლესიების გამრავლება სამაჰმადიანო საქართველოში, სადაც ძველ მართლმადიდებელთა ტაძრებს სომხები დაეპატრონნენ“[284].

იმ დროისათვის სომხური ეკლესია დიდად ბრწყინავდა. მისი მრევლი მსოფლიოს ყველა კუთხეში ღირსეულად იყო განფენილი. ისინი ატლანტიკის, ინდოეთის თუ წყნარი ოკეანის სანაპიროების ქალაქებსა და რეგიონებში, ევროპისა და აზიის დედაქალაქებში წარმატებით გალაღებული მრეწველ-კომერსანტები თუ საქმიანი ადამიანები იყვნენ. განსაკუთრებით პატივს სცემდნენ სომხებს, როგორც ვაჭარ-მრეწველებსა და ხელოსნებს, ოსმალეთსა, სპარსეთსა და საქართველოშიც. მაგალითად, ლევან II დადიანმა მის მიერ დამარცხებული იმერეთის სამეფოდან, როგორც ყველაზე ძვირფასი ნადავლი – „სომხური“ მოსახლეობა წაიყვანა (ჩხარიდან და სხვა დასახლებებიდან) სამეგრელოში. როსტომის შემდეგ სწორედ გრიგორიანი მოსახლეობით ივსებოდა ახლადაღორძინებული ქალაქები (ალი, სურამი, გორი, თბილისი). „სომხები“ ანუ გრიგორიანელი მოსახლეობა – განძი იყო მეფისა და სახელმწიფოსათვის. ფულადი შემოსავალი, აღებ-მიცემობა, ვაჭრობა-მრეწველობა მათზე იყო დამოკიდებული. ე. ნიკოლაძე განაგრძობს: „ასეთი წარმატებით გამხნევებულნი, სომეხთა მისიონერები მოეფინენ აღმოსავლეთ საქართველოს და დაიწყეს ქართველებში მწვალებლობის გავრცელება“.

ქართველები მრავლად ხდებოდნენ წევრნი სომხური ეკლესიისა, ამის შედეგად იცვლებოდა მათი ფსიქოლოგია, ისინი სომხური ცივილიზაციის, კულტურის, ეროვნული იდეოლოგიის სფეროში ექცეოდნენ, თუმცა კი ხშირად ინარჩუნებდნენ ცოდნას ქართული ენისას, ქართულ ზნე-ჩვეულებებს და თვისებებს.

გარდა ამისა, თვით საქართველოსა და საერთოდ სპარსეთ-ოსმალეთში მიღებული აზრის თანახმად, ყველა გრიგორიანს – „სომეხი“ ეწოდებოდა, ყველა კათოლიკეს – „ფრანგი“, ყველა მართლმადიდებელს – „ბერძენი“ (გამონაკლისი იყო საქართველო, სადაც მართლმადიდებელს „ქართველი“ ეწოდებოდა, მაჰმადიანებს კი ეროვნული წარმოშობის მიუხედავად – „თათარი“). ამის გამო ფილიპე ყაითმაზაშვილს, რომელიც არა მარტო გრიგორიანი იყო, არამედ სომხური ეკლესიის ხუცესიც – ცხადია, „სომეხი“ ეწოდებოდა. კითხვისას, თუ „რა გვარი ხუცესი“ იყო

ის – პასუხობდნენ – „ჰარმანთა გვარის ხუცესიო“, ანუ სომხური ეკლესიის ხუცესიო. ხუცესები ქართველებსაც ჰყავდათ. იმისათვის, რათა განესაზღვრათ, თუ როგორი ანუ „რა გვარი“ ხუცესი იყო ფილიპე ყაითმაზაშვილი – პასუხობდნენ „მღვდელი ჰარმანთა, ჰარმანთავე გვარისა თემისაგან ქართველთასა, ტომთაგან აზნაურთასა“[285].

ფილიპე ყაითმაზაშვილის თანამედროვე ქართველებმა კარგად იცოდნენ, რომ ის „სომეხი“ იყო, ვითარცა მღვდელი სომხური (არმენიელთა, ჰარმანთა) ეკლესიისა, მაგრამ ეთნიკური წარმოშობით, ან „ნათესაობით“, „ნათესაური სქესით“ – ქართველი, სოციალური მდგომარეობით – აზნაური ყოფილა ქვემო ქართლიდან; დოსიეთეოს ნეკრესელის ცნობით, ფილიპე იყო „ჰარმანთა მღვდელი, ადგილობითისა ნათესაობისა სქესითა ქართველი და ტომობითისა სქესითა ძე აზნაურთა“[286].

მიუხედავად იმისა, რომ ფილიპე სარწმუნოებით „სომეხი“ იყო, მას ვითარცა ეთნიკური წარმოშობით ქართველს, „საქართველოს შვილს“ ჰყვარებია თავისი სამშობლო საქართველო და დიდად უღვაწია ქართული კულტურისა და ქართველი ერისათვის. მისი მოღვაწეობა მიუთითებს, რომ ის თავდადებით შრომობდა ქართველი ხალხისათვის და ცოდნა, რომელიც საუკეთესო სომეხი მასწავლებლებისაგან მიუღია, სრულიად გამოუყენებია მშობელი ერის საჭიროებისათვის.

აღნიშნულ საუკუნეში მიღწეული წარმატებების გამო სომხურ ეკლესიას საშუალება ჰქონდა არა მარტო სპარსეთ-ოსმალეთისა და ევროპის მთავარ ქალაქებში ჰქონოდა სასწავლებლები, არამედ თბილისშიც. მაგალითად, სომეხ ეპისკოპოსს ავეტიქს თბილისში გაუხსნია სასწავლებელი, რომელშიც ქართველი მოწაფეებიც სწავლობდნენ (ისინი, ცხადია, ძირითადად „სომხებად“ იქცეოდნენ ხოლმე, ანუ რაც იგივეა, გრიგორიანულ რწმენას იღებდნენ).

ავეტიქ ეპისკოპოსის მოწაფენი ფილიპე ყაითმაზაშვილთან ერთად ყოფილან მდივანბეგი იოანე ორბელიანი, „ნიკოლოზ მღვდელი კახთა მეფის კარისა“. ფილიპემ „დიდი ამაგი დასდო, როგორც სასკოლო საქმეს, ასევე საფილოსოფოსო და საღვთისმეტყველო ლიტერატურის განვითარებას საქართველოში. XVIII საუკუნის თითქმის ყველა ქართველი მწიგნობარ-მოღვაწე პირდაპირი თუ არაპირდაპირი გზით გარკვეულ კონტაქტში იყო მასთან, უმრავლესობა მის მიერ აღზრდილი იყო (გაიოზ რექტორი, დოსითეოზ ნეკრესელი, ოსეს ძე, იოანე ორბელიანი, ნიკოლოზ ქიზიყელი, ანტონ ცაგერელ-ჭყონდიდელი და სხვა). ხოლო ისეთი დიდი მოაზროვნე და მეცნიერი, როგორც ანტონ კათალიკოსი იყო, უშუალოდ მისი დახმარებით გაეცნო ფილოსოფიურ ნაშრომებს“[287].

თუ რა გზით მიიღო ფილიპე ყაითმაზაშვილმა თავისი ცოდნა ეს უკვე ითქვა - სომხური ეკლესიის სწავლულთა მეშვეობით. იმის შემდეგ, რაც მაჰმადიანურმა ქვეყნებმა საქართველო ევროპას, ანუ მსოფლიო ცივილიზაციის ცენტრს მოწყვიტეს, ქართული მეცნიერება ვერ ეცნობოდა ევროპის წარმატებებს, სამაგიეროდ სომხებს ჰქონდათ დიდი საშუალება, გაცნობოდნენ და თავიანთი თვალსაზრისის შესაბამისად აეთვისებინათ ის. მსოფლიო იზოლაციაში მყოფი ქართველი მოაზროვნენი სომეხი სწავლულების შრომათა გაცნობას შეუდგნენ. სომხურიდან უთარგმნიათ

დიალექტიკა (სიმონ ჯულფელისა), „კატეგორიანი არისტოტელებრნი“, მხითარ სევასტიელის გრამატიკა (რომლის მიხედვითაც ანტონმა ქართული გრამატიკა შეადგინა), მისივე რიტორიკა, პროკლე დიადოხოსის „კავშირნი ღვთისმეტყველებითნი“, სვიმონ ჯუღაეცის რედაქციით (ის ადრე იოანე პეტრიწს ჰქონია თარგმნილი, რომელიც კომენტარებითურთ სომხურად უთარგმნიათ). დავით უძლეველის (ანჰაღთის) „წიგნი საზღვართა“, „პორფირი“, არისტოტელის „პერი ჰერმენეიას“ დავით უძლეველის კომენტარებით და სხვა. მარტო ფილიპეს სომხურიდან 21-მდე ფილოსოფიურ-თეოლოგიური თხზულება უთარგმნია. საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ყოველმხრივ იყვნენ გაბატონებული (ცხადია, გარკვეული ზომით) გრიგორიანები. ამ მდგომარეობას კარგად აღწერენ თვითმხილველი ევროპელი მისიონერები. ასეთ ვითარებაში სომხების გაქართველება შეუძლებელი იყო. სომეხთა გაქართველების თეორია ნიკო მარს ეკუთვნის. ის სომეხთა გაქართველებას VII-IX საუკუნეებში ვარაუდობდა. ნიკო მარის შემდგომმა ისტორიკოსებმა რატომღაც ეს თეორია საქართველოს მთელი ორიათასწლოვანი ისტორიის მიმართ განავრცეს. ამიტომაც, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაბატონდა თეორია, რომლის თანახმადაც სომხები მუდამ ყოველ ეპოქასა და საუკუნეში ქართველობდნენ, რაც საერთოდ არ შეესაბამებოდა სიმართლეს. ამავე თვალსაზრისს ადგა კ. კეკელიძეც, ამიტომაც წერდა ფილიპე ყაითმაზაშვილის შესახებ,თითქოსდა იგი გაქართველებული სომეხი იყო,სინამდვილეში კი, პირიქით, ფილიპე ეროვნებით ქართველი,სარწმუნოებით კი გრიგორიანი ანუ „სომეხი“ იყო.

ასევე გრიგორიანი ქართველი იყო ანტონის ბეჯითი თანამშრომელი ზაქარია მადინაშვილი. მან, ისევე როგორც ფილიპემ, კარგად იცოდა მშობლიური ქართული ენა, თუმცა კი სომხური განათლება ჰქონდა მიღებული. თუ ვინმე იკითხავს, თუ წარმოშობით ქართველი იყო, რატომ „ქართველს“ არ უწოდებდნენო, კიდევ ერთხელ ვუპასუხებთ, რომ იმ საუკუნეებში „ქართველი“ მხოლოდ და მხოლოდ მართლმადიდებელს ეწოდებოდა და თანაც არა ყველა მართლმადიდებელს, არამედ მხოლოდ მას, რომელიც ქართული ეკლესიის წევრი (მრევლი) იყო. ასეთ შემთხვევაში როგორ შეიძლებოდა ზაქარია მადინაშვილისათვის „ქართველი“ ეწოდებინათ მაშინ, როცა იგი არათუ რიგითი წევრი იყო სომხური ეკლესიისა, არამედ „ვართაპეტი“? ვართაპეტი სომხურ ეკლესიაში „მოძღვარს“ ეწოდებოდა და ეპისკოპოსის მსგავსად უდიდესი ავტორიტეტი ჰქონდა.

„ზაქარია მადინაშვილი – ვართაპეტი იყო ზედმიწევნილი ფილოსოფოს-ღვთისმეტყველი და მკურნალობისა ხელოვნებისა მეცნავი. ამან ასწავლა მრავალთა ქართველთა და სომეხთა საფილოსოფოსნო წერილნი...“, – წერდა იოანე ბატონიშვილი. „ანტონ პირველი „სპეკალის“ ერთ-ერთ თავში ერეკლეს მიმართავს, რომ მას ზაქარიამ – ვინმე „სომეხთა მოძღვარმა“ აუხსნა „დაფარულობა არისტოტელისა“[288].

გაგრიგორიანების პროცესი ქართველთა შორის ძალზე გაღრმავდა და შეიძლება ითქვას, ახალი სიცოცხლე შეიძინა შაჰ-აბასის შემოსევების შემდეგ. მის გაღრმავებას ხელი განსაკუთრებით ქართული ეროვნული სახელმწიფოებრიობის გაუქმებამ საქართველოში და ქართველ მეფეთა ტახტზე მაჰმადიანი ხანების ასვლამ შეუწ-

ყო. როსტომ-ხანი პროსპარსული ორიენტაციისა და კანონების ერთგული დამნერგავი იყო, ამიტომაც მან საქართველოში, როგორც სპარსეთის იმპერიის ერთ-ერთ ნაწილში, სომხური ეკლესიის მიმართ ისეთივე დათმობითი ღონისძიებები გაატარა, როგორც საერთოდ იყო მიღებული სპარსეთში. შაჰ-აბასის შემდეგ სპარსეთში სომხურ ეკლესიას დიდი მოწიწებითა და პატივისცემით ეპყრობოდნენ. ასე რომ, სპარსული კანონის თანახმად, სასტიკად ისჯებოდა ის სომეხი, რომელიც გრიგორიანულ სარწმუნოებას უარყოფდა და მაჰმადიანობას მიიღებდა.

სომხური ეკლესიისათვის დათმობის შედეგებმა როსტომ-ხანის მეფობის პერიოდშივე იჩინა თავი. თბილისის მმართველობა გრიგორიან ქართველებს გადაეცათ. განსაკუთრებით გაღრმავდა ქართველთა გაგრიგორიანების პროცესი ქვემო ქართლში.

ქვეყნის ეკონომიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, ვახტანგ V შაჰ-ნავაზიც ხელს უწყობდა გრიგორიანულ ეკლესიას, რასაც მისგან სპარსეთის სახელმწიფო ინტერესებიც მოითხოვდა. მხოლოდ ქართულ ეკლესიას არ შეეძლო ხელი არ შეეშალა ქართველთა გაგრიგორიანების პროცესისათვის, რაც არა მარტო ქართველთა მასობრივ დენაციონალიზაციას, არამედ ქართული ეკლესიის დაკნინებასაც იწვევდა. ქართლის კათალიკოსი შაჰნავაზის დროსვე აღდგომია წინ გაგრიგორიანებას – „მათ წინააღმდეგ გამოვიდნენ საქართველოს განათლებული კათალიკოსები: ნიკოლოზ ამილახვარი (1675-1688), დომენტი (1705-1724) და განსაკუთრებით ბესარიონი (1724-1739). საქართველოში ძველი დროიდან მოიპოვებოდნენ თარგმანში ის ნაწერები, რომლებიც იყვნენ მიმართული სომხური ეკლესიის მწვალებლობის წინააღმდეგ... ამ თხზულებათა შემწეობით საქართველოს მღვდელ-მთავრები ადვილად იმარჯვებდნენ სომხებთან პაექრობაში, მაგრამ XVIII საუკუნის დასაწყისიდან გარემოება ძალზე იცვალა. ამ დროიდან მხითარისტების ნაწარმოებნი ძლიერ გავრცელდნენ სომეხთა შორის და მისცეს საშუალება მათ სამღვდელოებას საღვთისმეტყველო განათლებისა. ევროპელი მწერლების სხოლასტიკური ნაწარმოებნი, რომლებიც სომხურ ენაზე გადმოითარგმნენ, გახდნენ ახალ წყაროდ სარწმუნოებრივი დავისა, სხოლასტიკურმა ხერხიანობამ, რომელიც განსაკუთრებით არისტოტელის ლოგიკას ემყარებოდა, სომეხთა მისიონერების მონოფიზიტური პროპაგანდა, რომელიც წინათ დაიწყო, განსაკუთრებით გააძლიერა არეულობის დროს საქართველოში, მეფე იესეს სიკვდილის შემდეგ, თეიმურაზ მეორის ქართლში გამეფებამდე (1724-1744), და უმაღლეს წერტილზე ავიდა კათალიკოს ანტონ პირველის მმართველობის პირველ წლებში (1744-49). ამ პროპაგანდამ, როგორც ზემოთ ვთქვით, დიდი ზარალი მოუტანა მართლმადიდებლობას, საქართველოს განაპირა ადგილებში... მთელი ხრამის უღელტეხილი, ბორჩალოს მაზრა და ალაზანის გაღმა მხარე სავსე იყო სომეხთა მისიონერებით, რომლებიც სხოლასტიკურად განათლებულნი დიდად ცდილობდნენ, რომ საქართველოს პოლიტიკურ უბედურებას თან მიმატებოდა სარწმუნოებრივი განხეთქილება, სომეხთა მწვალებლობა წარმატებით ვრცელდებოდა ქართველთა შორის, იმიტომ რომ საქართველოში იყო გამოცხადებული სარწმუნოებრივი თავისუფლება და მთავრობას არ შეეძლო სარწმუნოებრივი დავის აკრძალვა“[289].

თეიმურაზის დროს, „ქართველობის“, ანუ ქართული ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის შემდეგ თითქოს საქართველოში გრიგორიანობის გავრცელების პირობები არ უნდა ყოფილიყო, მაგრამ გრიგორიანები თავიანთ სარწმუნოებას თვით ანტონ I-ის ზეობის დროსაც კი აქტიურად ავრცელებდნენ, რაც იმაზე მიუთითებდა, რომ ეს დიდი ხნის წინ დაწყებული პროცესი ამ დროსაც განაგრძობდა არსებობას, თუმცა შედარებით შეზღუდულად, რამაც, როგორც ჩანს, სომეხ იერარქთა გაღიზიანება და მათ მიერ სარწმუნოებრივი პროპაგანდის გაძლიერება გამოიწვია. ანტონ კათალიკოსმა აღსაყდრებისთანავე დიდი ყურადღება მიაპყრო ამ საშურო საქმეს და გარკვეული თვალსაზრისით გმირობაც კი გამოიჩინა, როცა ვრცელი ანტიმონოფიზიტური თხზულება შექმნა, რომელიც სწრაფად გავრცელდა და წინ აღუდგა ქართველთა დენაციონალიზაციას. კ. კეკელიძე წერს – „ეკლესია, შეიძლება ითქვას, კრიზისს განიცდიდა ამ დროს... ბევრი მღვდელ-მთავარი ჯერეოვან მორჩილებას არ იჩენდა კათალიკოსისადმი. ეკლესია-მონასტრები დანგრეული იყო, სკოლები დახურული. ყველა ამას თან დაერთო სომეხთა ეკლესიის სარწმუნოებრივი პროპაგანდა, ასე რომ საჭირო იყო ენერგიული მტკიცე ნებისყოფის განათლებული კაცი, რათა საეკლესიო ცხოვრება ნორმალურ კალაპოტში ჩამდგარიყო. ასეთი იყო სწორედ ანტონი“[290].

„მის დროს, განსაკუთრებით, 1744-1749 წლებში, ჩვენში გაძლიერებულა სომეხთა სარწმუნოებრივი პროპაგანდა... პროპაგანდა წარმოებდა როგორც სიტყვიერი, ისე ლიტერატურული“[291]. „როგორც კათალიკოსი ანტონი მოწმობს, ერთბუნებიან მწვალებლებს მასთანაც ჰქონიათ კამათი. სომეხთა მისიონერების მეთაურად ითვლებოდა ანტონ პირველის თანამედროვე სომეხთა კათალიკოსი ლაზარე ჭაუკელი. უკანასკნელი ძალიან დაუახლოვდა კათალიკოს ანტონს და შეეცადა მის გამოყვანას მართლმადიდებელი ეკლესიიდან, მაგრამ ეს ვერ მოახერხა... ლაზარემ გამოსცა დიდი თხზულება, რომელსაც „დრახტ-ცანკალ“, ე.ი. „სასურველი სამოთხე“ უწოდა. ამ ნაწარმოებში ავტორი ცდილობდა გაემართლებინა ერთბუნებიანი მწვალებლობა, გაემტყუნებინა მსოფლიო ეკლესიის სწავლება იესო ქრისტეს პიროვნებაზე... აგინებდა ქალკედონის კრებას და აუგებდა ლევანს, სომეხთა ეკლესიას აღიარებდა ყველა ეკლესიების უფროსად და სომეხთა კათალიკოსს ყველა ქრისტიანების მთავარ მბრძანებლად. ლაზარემ თავისი თხზულება მიართვა ანტონ კათალიკოსს და აგრეთვე მრავალ ხელნაწერებში გაავრცელა ის ქართველებში. როგორც არქიეპისკოპოზი ტიმოთე მოწმობს, ეს შრომა საქართველოში მდაბიო ხალხში იკითხებოდა და ბევრი კეთილმორწმუნე მოტყუებაში შეყავდა“[292].

ანტონი, როგორც აღნიშნული იყო, წინ აღუდგა მონოფიზიტობის გავრცელებას, ოღონდ არა ადმინისტრაციული, ანდა პოლიტიკურ-ეკონომიკური მეთოდების გამოყენებით, არამედ მეცნიერული სიტყვით. „ვინაიდან სომეხთა მისიონერები თავის სწავლას სხოლასტიკასა და სომხური ეკლესიის ისტორიაზე ამყარებდნენ, ანტონი იძულებული გახდა გაცნობოდა ამ წყაროებს ლათინურ-სომხურ ენაზე... და შემდეგ სომეხი მწვალებლების განსაქიქებლად დასწერა დიდი თხზულება, რომელსაც „მზა-მეტყველება“ უწოდა. ეს ნაწარმოები, რომელიც დასრულდა 1752 წელს, შეი-

ცავს მონოფიზიტური მოძღვრების სრულ განქიქებას და მასში ყოველი კაცი იპოვის მზა პასუხს მწვალებელთა ყოველ კითხვაზე“[293].

როგორ უნდა შეხვედროდნენ ანტონის თხზულებას მონოფიზიტური ეკლესიის მოძღვრები, სომეხთა კათალიკოსი, რომელსაც ანტონის მართლმადიდებლური ეკლესიიდან გამოყვანა სურდა, ანდა დაბალი ფენები საქართველოს მოსახლეობისა, რომელშიც წარმატებით ვრცელდებოდა „დრახტ-ცანკალის“ იდეები სომხური ეკლესიის მსოფლიო ეკლესიაზე ბატონობის შესახებ?

შედეგმაც არ დააყოვნა. „მზამეტყველების“ გამოქვეყნებიდან სულ სამიოდე წლის შემდეგ ანტონი საკათალიკოსო ტახტიდან ჩამოაგდეს და საქართველოდან გააძევეს, ამ საქმეში უნდა ვიფიქროთ, მონოფიზიტთა ხელიც ერია, რომელნიც მ. თამარაშვილის თანახმად მართლმადიდებელ ქრისტიანებზე ნადირობდნენ.

სპარსეთ-ოსმალეთს შორის განაწილებულ საქართველოში მაჰმადიანურ სახელმწიფოთა მიერ აკრძალულ მართლმადიდებლური ეკლესიის დაბნეულ და გზააბნეულ მრევლზე რომის პაპის კათოლიკურ და სომხურ-გრიგორიანულ ეკლესიებს დიდი დავა ჰქონდათ გაჩაღებული. თვლიდნენ რა თავს მსოფლიო ეკლესიაზე ბატონობის უფლებამოსილად, ქართველ მრევლზე ორივე პრეტენზიას აცხადებდა, კერძოდ, რომის ეკლესია მიიჩნევდა, რომ მსოფლიოში „ერთი სამწყსო და ერთი მწყემსი უნდა ყოფილიყო“, – რომის ეკლესია და რომის პაპი. მსგავსი აზრი ბატონობდა გრიგორიანთა შორის. „ერთი სამწყსო და ერთი მწყემსი“ – მათი აზრით, ეს იყო სომხური ეკლესია და ამ ეკლესიის პატრიარქი-კათალიკოსი - მსოფლიო ეკლესიის „მეთაური“ (ზემოთ ნათქვამი იყო, რომ ასეთი შეხედულება ჰქონდა ანტონის თანამედროვე სომხური ეკლესიის მეთაურს ლაზარე ჭაუკელს).

ცნობილია, რომ ერეკლეს დიდად ესაჭიროებოდა სახსრები ქვეყნის ასაღორძინებლად. რუსეთი, რომლის იმედიც მეფეს ჰქონდა, როგორც წესი, მას არ ეხმარებოდა, ევროპიდანაც ვერაფერი მიიღო; მეფეს თანხები თავის ქვეყანაშივე უნდა გამოეძებნა, მეფის შემოსავლის ერთ-ერთ წყაროს, ჩანს ვაჭარ-ხელოსნების (როგორც წესი, ისინი გრიგორიანები ანუ „სომხები“ იყვნენ), მდიდარი სომხური ეკლესიის „დახმარებაც“ შეადგენდა. თუმცა, თუ ვინ ვის „ეხმარებოდა“, სომხური ეკლესია ერეკლეს, თუ ერეკლე სომხურ ეკლესიას, ეს ჩანს მისიონერთა აღწერიდან: 1775 წელს ერეკლე მეფეს უფლისწულ ლევანის ქორწილში სომეხთა პატრიარქიც დაუპატიჟნია. ის ქორწილში თვითონ არ მისულა, მაგრამ სამაგიეროდ თავისი წარმომადგენლები გაუგზავნია. მისიონერი წერს: – „გამოუგზავნა ორი ვართაპეტ-ეპისკოპოსი და სამასი თუმნის, ანუ ჩვენებურად 3000 სკუდის საღირალი საჩუქრები გამოატანა. ქორწილის შემდგომ ამ ორმა სომხის ვართაპეტმა აქაურ მღვდლებთან და ერის მოწინავე პირებთან მოილაპარაკეს, ვისარგებლოთ ამ მდგომარეობით, რომელიც ერეკლემ ჩვენის საჩუქრების წყალობით გვიჩვენა. კარგად უწყოდნენ, რომ მეფე ფულისათვის ყველაფერს დათანხმდებოდა, თვით უსამართლობასაც კი, ამიტომ ამ საჩუქრების გარდა კვალად მეფეს ნაღდი ფული მიართვეს 700 თუმანი ანუ 7000 სკუდო და სთხოვეს, ნება მოგვეცი, ძალა დავატანოთ და სომხის სარწმუნოებაზე გადმოვიყვანოთ არა მარტო ამ 20 წლამდე გაკათოლიკებულნი, არამედ

მათი შვილებიც, სომხებისაგან მონათლული. მაშინ, როდესაც კაპუცინები განდევნილნი იყვნენ ამ ქალაქიდან, ან მონათლულნი სომხის მღვდლებისაგან უფრო უწინ, ვიდრე მათი მშობლები გაკათოლიკდებოდნენო"[294]. ერეკლემ სომხებს ამის ნება დართო. მთელი ქალაქი აღძრეს ვართაპეტებმა და ძალით „გაასომხეს", ანუ გააგრიგორიანეს ქალაქელი კათოლიკენი, ეთნიკური წარმოშობით, ცხადია, ქართველები. ამ დროს გაუსომხებიათ ის ქართველებიც, რომელთაც კათოლიკობა „20 წლით ადრე" ე.ი. 1755 წლამდე მიუღიათ. რადგანაც ამ წელს (1755) განდევნეს კათოლიკე მღვდლები, კათოლიკეთა შვილები სომეხ მღვდლებს დაუნათლავთ, ყოფილან ისეთნიც, რომელთაც სომხური ნათლობა უფრო ადრე მიუღიათ, ვიდრე მათ მშობლებს - მშობლების „გასომხებაც" მოითხოვეს. აქედან ჩანს, რომ თვით ქართულ-ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღორძინების დროსაც კი ქართველთა გასომხების პროცესი აქტიურად მიმდინარეობდა. მკითხველისათვის უფრო გასაგები რომ იყოს, თუ რას ითხოვდნენ სომხის ვართაპეტები, ერთ ისტორიულ ფაქტს მოვიყვანთ: 1944 წლის შემდეგ სამცხე-ჯავახეთში იმერეთიდან ქართული მოსახლეობა გადმოასახლეს, მაგრამ ამ დროისათვის მთელ სამცხე-ჯავახეთში ყველა ქართული ეკლესია-მონასტერი გაუქმებული იყო და არც ერთი მართლმადიდებელი მღვდელი ამ კუთხეს არ ემსახურებოდა, მაშინ როცა აქ მოქმედებდა რამდენიმე სომხური ეკლესია (ახალციხეში, ახალქალაქსა და სხვილისში). იმერლები იმის შიშით, რომ ბავშვები მოუნათლავნი არ დარჩენოდათ, მათ 1980 წლამდე წმ. მარინეს ეკლესიის გახსნამდე, სომეხ მღვდლებს ანათვლინებდნენ. ახლა წარმოვიდგინოთ, რომ ამ „სომხურად" მონათლულ იმერლებზე სომხურმა ეკლესიამ განაცხადოს პრეტენზია და მეფის ან ქვეყნის მმართველის ბრძანებით იძულებით თავის მრევლად აქციოს. სწორედ ასე მოხდა 1775 წელს მეფე ერეკლეს თანხმობით, რაც ზემოთ არის აღწერილი მისიონერის წერილში. სომხურ ეკლესიას ისეთი ძალა და გავლენა ჰქონდა, რომ კათოლიკეებს სპარსეთსა და ოსმალეთშიც სასტიკად დევნიდნენ. მაგალითად, სპარსეთში ლათინი ბერებიდან მხოლოდ კაპუცინები ახერხებდნენ სპარსეთის მთავრობისაგან მიეღოთ მფარველობა „სომეხთა მიერ დევნულობის წინააღმდეგ"[295], ამავე სურათს ვხედავთ ოსმალეთშიც[296].

როგორც აღინიშნა, 1755 წელს საეკლესიო კრებამ, რომელმაც ანტონი გადააყენა, მისი კვლავ აღდგენა საეკლესიო ტახტზე მეფეებს ფიცით აუკრძალა. მაგრამ ერეკლე მეფემ 1763 წელს ანტონი საქართველოში დააბრუნა და ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელობა ჩააბარა. ისმება კითხვა, დაარღვია თუ არა ერეკლემ „ფიცი". ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა, რომ სწორედ 1763 წელს 16 აპრილის წერილში რომის პაპი სწერდა ერეკლე მეფეს – „თქვენ ფიცს ყურს ნუ უგდებთ, რადგან ფიცი კეთილის აღსასრულებლად იქნება და არა რაიმე ბოროტისათვის, არც ვალდებული ხართ დაიცვათ, თუ დაგიფიციათ, როდესაც მისი საგანი საწინააღმდეგოა ჭეშმარიტებისა, რადგან თქვენი ფიცის საგნის სიბოროტე ყოველ ძალას უსპობს ფიცსა, რომელიც დაგიდვიათ"[297]. ცხადია, პაპის წერილი არ შეეხებოდა ანტონ კათალიკოსის დაბრუნებას, არამედ სხვა საქმესთან იყო დაკავშირებული

„ერეკლემ ქართლ-კახეთის ერთადერთმა მმართველმა დაარღვია ეს ფიცი და ანტონი ძველ უფლებებში აღადგინა. ერეკლეს გაბედული ქცევა, რომელიც ის-

ტორიულადაც და ლოგიკურადაც სრულიად გამართლებულია, მისი მტკიცე ძალაუფლების უშუალო გამოვლენას წარმოადგენს, მაგრამ ერეკლესა და ანტონის მოწინააღმდეგე ბანაკსაც ზ. გაბაშვილის თაოსნობით დათმობა არ სჩვეოდა. ამიტომ ანტონს – ბუნებით მშვიდსა და ღვთისმოსავს – საქართველოში ჩამოსვლისთანავე შეჯახება მოუხდა ოპოზიციონერებთან"[298].

ანტონმა შეძლო მოწინააღმდეგეების დამარცხება. გამოაფხიზლა და თავისი შრომებით ააღორძინა ქართული ღვთისმეტყველება, ფილოსოფია, პედაგოგიკა და საერთოდ მწერლობა. „როგორც პროფესორი ლ. მელიქსეთბეგი აღნიშნავდა, მან XVIII ს-ის მეორე ნახევრის პერიოდისათვის „შეძლო დაეცვა ქართული ფილოსოფიურ-ღვთისმეტყველური აზრი დაცემისაგან, და იგი, ეს აზრი, წარემართა ახალი ცხოვრებისეული გზით"... მას ღრმად სწამდა, რომ ყოველი მისი საქმიანობა სამშობლოს საკეთილდღეოდ იყო მიმართული. ამიტომაც თავისი ცხოვრების დასასრულს განაცხადა: – „მოვიცალე სხვათა ყოველთა კეთილთაგან და ვერა მოვიცალე საქართველოს მსახურებისაგან". თანამედროვენიც და მომდევნო თაობის წარმომადგენლებიც გაოცებული იყვნენ მისი ენციკლოპედიური ცოდნით... საქართველოში მეცნიერებისა და განათლების აღორძინება ერეკლესა და ანტონის მეცნიერებისადმი უდიდესი სიყვარულის შედეგი იყო: „პირველი იყო ავგუსტი, ხოლო უკანასკნელი მეცენატი და პოლიონი თავისი საუკუნისა" (ნათქვამი ყოფილა 1802 წელს გამოსულ რუსულ წიგნში)[299].

კ. კეკელიძე წერს – „როდესაც ჩვენ ვითვალისწინებთ ანტონის ლიტერატურულ მოღვაწეობას, განცვიფრებაში მოვდივართ, როგორ შეძლო ერთმა კაცმა, რომელიც ამასთანავე პრაქტიკული საქმიანობით იყო დატვირთული, ამდენ თხზულებათა თარგმნა და შეთხზვა... ანტონის სამწერლო მოღვაწეობას, როგორც ჩანს, ბევრი მოწინააღმდეგე ჰყოლია ლიტერატურულსა და მოწინავე წრეებშიც, ბევრი შურით შეპყრობილი მის ასეთ მოღვაწეობას ანგარებას უკავშირებდა, რაც სხვათა შორის, ჩანს „თვენის" წინასიტყვაობიდან, სადაც ანტონი ამბობს, რომ ეს შრომა მე „მიზდისა", ესე იგი სასყიდლისათვის არ მიკისრიაო. „მიზდსა არას მოველი თანამოჟამეთაგან ჩემთა ქართველთა". მე ვიცი, მწარედ შენიშნავს ის, რაც „მიზდი" მომეცა ღრამატიკის, სადღესასწაულოსა და საღმრთო ლიტურგიის შექმნა-განმართვისათვის, იმასვე მივიღებ ახლაცო. სახელდობრ რას? „ესე საზღვარდება დებულება არს კაცთა ვიეთმე სამღვდელოთა, თავხედთა და ყოვლად უმეცართა ჩვენ შორის", – ამბობს ის: „რამეთუ ვისაცა იგი მეცნიერებისა მიმართად გამოაჩენენ თუ რასმე, ქარსა ბორბალსა აღადგენენ მას ზედა და საჭესა ცხოვრებისასა განუტეხენ და მისცემენ ღელვათა წარმტაცებად უფსკრულთადმიო"[300].

სწორედ ასეთი მტრების მიერ იყო მოფიქრებული ცილისწამება თითქოსდა ანტონმა „ვეფხისტყაოსანი" დაწვა.

„ამჟამად მეცნიერებაში საკმაოდ დასაბუთებულია ამ ბრალდების უსაფუძვლობა. ანტონი არ ეკუთვნოდა იმ ადამიანთა რიცხვს, რომლებიც სხვის თხზულებებს (მით უმეტეს ისეთს, როგორიც „ვეფხისტყაოსანია") წვავდა. პირიქით, წვავდნენ და კრძალავდნენ მის თხზულებებს. სწორედ ამიტომ, სრული საფუძველი გვაქვს ვი-

ფიქროთ, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ დაწვა (თუ ეს ვერსია საერთოდ სწორია) სწორედ მან, ვინც ამ საქმეში დახელოვნებული იყო, სახელდობრ, ვინც თვითონ ანტონის თხზულებების აკრძალვისა და დაწვისაკენ ისწრაფვოდა“[301].

1788 წელს 68 წლისა გარდაიცვალა ანტონი – საქართველოს დიდი კათალიკოსი, ერეკლეს კარზე დიდად პატივცემული, ქვეყნის სულიერი მამა-მოძღვარი.

როგორც ცნობილია, მღვდელმთავარი თავისი ხელით ეზიარება (მღვდელმთავრის წირვისას მღვდელი თავისი ხელით ვერ ეზიარება, მას მღვდელმთავარი აზიარებს). სიკვდილის პირზე მისულ კათალიკოსსაც მოუკრებია ძალა და თავისი ხელით მიუღია ზიარება (დამსწრე გერმანე თბილელ ეპისკოპოსს ვერ გაუბედნია მამამთავრის ზიარება, თუმცა ანტონს უთხოვია მისთვის) – „მიწევნილი მოხუცებისა შეიქმნა ავად ხველითა, თბილელმან გერმანე ჰსწირა ანჩისხატის ეკლესიაში და მიუსვენა ბარძიმი. დასუსტებული ანტონი წამოსვეს. დაივარცხნა თმანი, შეიკრა კაბის ღილები, შეიმოსა საბუხრები, მოისხა ომოფორი და ეზიარა თვით ხორცსა და სისხლსა ქრისტესსა“[302].

ანტონის ღვაწლს ქართველი ერის წინაშე წარმოაჩენს ის, რომ XIX საუკუნის დიდი სამოციანელები, წმინდა ილია მართალი და მისი თანამოაზრენი – ანტონ კათალიკოსის მემკვიდრენი ყოფილან. „საკმარისია ითქვას, რომ XVIII ს-ში ფილოსოფიური კვლევა-ძიების აღორძინება დაკავშირებულია ანტონის სახელთან. სწორედ ეს დადებითი ტრადიცია გადაეცა XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართველ მოღვაწეებს, ე.ი. „სამოციანელებს“. ამდენად ეს უკანასკნელნი ანტონის მემკვიდრეები არიან“[303].

დიდი ლაღატი

ქართველი პოლიტიკოსები და შეიძლება ითქვას, მთელი ქართველი ერი XVIII საუკუნეში სულდგმულობდა იდეით, რომელიც ორი სიტყვით გადმოიცემოდა: „გამოხსნა და აღდგომა“. ეს იდეა ამავე დროს მიზანსაც წარმოადგენდა. „გამოხსნის“ ქვეშ მაჰმადიანური ქვეყნების ვასალობისაგან საქართველოს დახსნა იგულისხმებოდა. „აღდგომა“ კი საქართველოს არა მარტო გაერთიანებას, არამედ მის ძველ ტრადიციულ საზღვრებში აღდგენასაც გულისხმობდა (ე.ი. ჭარ-ბელაქანის, მესხეთისა და სხვა მიტაცებული მხარეების შემოერთება). თავისუფლებისათვის თავდადებული და თავდაუზოგავი ბრძოლის წყალობით, ქართველობამ შეძლო ქვეყნის „გამოხსნა“, ანუ თავის დახსნა სპარსეთისა და ოსმალეთის ვასალობისაგან. ეს უდიდესი მიღწევა იყო. ქვეყნის „გამოხსნის“ შემდეგ „აღდგომის“ იდეა რჩებოდა განსახორციელებელი. „გამოხსნის“ უმალვე ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ის სახელმწიფოები ისე გაძლიერდნენ, რომ ქართველი პოლიტიკური მოღვაწეები „აღდგომის“ სანეტარო იდეის განსახორციელებელ ქმედებას შეუდგნენ, რასაც ხელს ისიც უწყობდა, რომ ამ დროისათვის სპარსეთიცა და ოსმალეთის ერთ დროს უძლეველი იმპერიაც დასუსტებული იყო.

„ოსმალეთის სახელმწიფო XVIII ს-ის მეორე ნახევარში დაშლის გზით მიექანებოდა. იზმირის,ანკარის, ლაზისტანის,ახალციხისა და სხვა საფაშოები ცენტრალური

ხელისუფლების წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. კერძოდ, ახალციხის ფაშები თვლიდნენ, რომ ეს მხარე ოსმალეთის უბრალო პროვინცია კი არა, ჯაყელთა სამემკვიდრეო მამული იყო და საქართველოსთან ურთიერთობის შემჭიდროებაზე ფიქრობდნენ“[304].

სამაგიეროდ, ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოები გაძლიერდნენ. იმ დროისათვის ერთი გამოჩენილი მოღვაწე კითხვაზე „რამდენად ძლიერია ქართლ-კახეთის მეფე, აღნიშნავდა, რომ ერეკლე ირანის ყველა ხანსა და მფლობელებზე ძლიერია და შაჰის შემდეგ ყველაზე მნიშვნელოვანი პიროვნებაა. მისი ძალაუფლება საქართველოს გარდა განჯაზე, ერევანსა და ნახიჩევანზე ვრცელდება, ირანის ხანები დაწყებული თავრიზიდან ყოველწლიურად ერეკლეს მდიდარ ძღვენს უგზავნიან მოწიწების ნიშნად, ერეკლეს 50 ათასი კაცისაგან შემდგარი ჯარის გამოყვანა შეუძლიაო...“[305]. და იქვე „განუმარტავდა რუსეთის მთავრობას - ერეკლე მეფის გადმობირებით რუსეთს აღარ ეყოლება მოწინააღმდეგე მთელს აზერბაიჯანში თავრიზამდე, რადგან ერეკლეს პატივისცემით ეპყრობა ყველა იქაური მფლობელიო“, ასე უყურებდნენ მეფე ერეკლეს 1783 წლის ხელშეკრულების დადების წინა პერიოდში.

საკმაოდ გაძლიერებული მეფის უპირველესი ზრუნვის საგანს, როგორც აღინიშნა, საქართველოს „აღდგომა“ წარმოადგენდა, მაგრამ აღმოსავლეთ კახეთის (ჭარ-ბელაქანისა) და მესხეთის (სამცხე-საათაბაგოს) გამოხსნა ლეკებისა და ოსმალებისაგან ერეკლეს არ შეეძლო, მას უთუოდ სხვა რომელიმე სახელმწიფოს დახმარება ესაჭიროებოდა, მით უმეტეს, რომ მის მიზანს დაკარგული ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებაც შეადგენდა. კერძოდ, შაქი, რომელიც ერეკლეს დროს სახანო იყო, ისტორიულად ჰერეთის ნაწილს – საარიშიანოს წარმოადგენდა, მონღოლთა შემოსევების შემდგომაც კი, ქართველთა ეთნიკური განსახლების საზღვარი მდინარე თეთრწყლამდე, ანუ არაქს-მტკვრის შესართავამდე აღწევდა. ამიტომაც შაქის სახანოზე, როგორც საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე, ერეკლე პრეტენზიას აცხადებდა. „აღდგომაში“ ქართველი მეფის ძველი ტიტულატურის აღდგენაც იგულისხმებოდა – „აფხაზთა და ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა მეფე, შაჰანშა და შირვანშა“. რანში იმ დროისათვის, შესაძლოა, განჯის სახანო იგულისხმებოდა, ზემოთ მოყვანილის გამო ერევნის სახანოს ტერიტორიაც – ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოში შემავალ მიწა-წყლად მიაჩნდათ (შაჰანშას ქვეყნის ნაწილი).

„საქართველოს „აღდგომაში“ რომ ამიერკავკასიაში მისი ოდინდელი ჰეგემონობა იგულისხმებოდა, კარგად მჟღავნდება როგორც ვახტანგ VI-ის „ქრისტიანულ პოლიტიკაში“, ისე ერეკლე II-ის პრეტენზიებში აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაზე. უნდა ითქვას, რომ ამ პრეტენზიებმა, სათანადო ასახვა ტრაქტატის მუხლებშიც ჰპოვა (იგულისხმება 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთთან), რომელთა მიხედვით რუსეთის იმპერატორი კისრულობდა „დაცვასა ზედა აწინდელისა სამფლობელოთა მისისა უგანათლებულესობისა მეფისა ირაკლისა“ (ამასთან დაკარგული ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებასაც). ტრაქტატში ქართველი მეფე იწოდებოდა, აგრეთვე, შაქისა და შირვანის მთავრად და განჯისა და ერევნის მფლობელად და მბრძანებლად. ნ. ბერძენიშვილის აზრით, „აღდგომაში“ იგულისხმებოდა როგორც „ოქროს ხანის“ საგარეო წარმატებები, ისე ქვეყნის შინაგანი „წყობა და გარიგება“[306].

„აღდგომა“, როგორც აღინიშნა, მთელი საქართველოს გაერთიანებასაც გულისხმობდა: ეროვნული ერთიანობის იდეა საქართველოში მარად არსებობდა, და იგი უთუოდ შეძლებდა გაერთიანებას, როგორც ამას „ივერიელ მეფეთა და მთავართა“ შორის 1790 წელს დადებული „ერთობის ტრაქტატი“ უჩვენებს, თუ არა იმედგაცრუება იმ სახელმწიფოს მხრიდან, რომლის შემწეობითაც ქართველ პოლიტიკოსებს საქართველოსთვის „ოქროს ხანის“ აღდგენა სურდათ. ამ სახელმწიფომ – რუსეთმა არ აღადგინა ამიერკავკასიაში გადაშლილი ქართული სახელმწიფო. ქართული სახელმწიფოები რუსეთთან ურთიერთობას განსაკუთრებით მაშინ აღრმავებდნენ, როცა მათი პოლიტიკური მდგომარეობა გარკვეულად გაუმჯობესებული იყო. მათ სწორედ მიღწეული მდგომარეობის განმტკიცება ესაჭიროებოდათ რუსეთის დახმარებით. ასე ყოფილა ვახტანგ VI-ისა და პეტრე პირველის ურთიერთობისა და თეიმურაზ-ერეკლეს დროსაც, რომელთაც 1752 წელს აღუნიშნავთ კიდეც დედოფალ ელისაბედისადმი გაგზავნილ წერილში: „ხოლო ვინათგან აწ მყოფსა ამას ჟამსა აღარავინ არს უსჯულოთა მეფეთაგანი უფალი ჩვენზედა... აწ არს ჟამი გამოხსნისა ჩვენისა და დღე აღდგომისა ჩვენისა“. მართლაც, ამ დროისათვის ქართლ-კახეთის სამეფოს გავლენა, არათუ მთელს საქართველოზე, არამედ ამიერკავკასიაშიც ეჭვს არ იწვევდა. შეინიშნება ერთობ საგულისხმო მოვლენა: 60-იანი წლების ელჩობაც რუსეთში ისეთ დროს გაიგზავნა, როცა ერეკლე II-ის პოლიტიკური ზეგავლენა ფაქტობრივად მთელ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ვრცელდებოდა. აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური მდებარეობა გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმების ხანაშიც მეტად მტკიცედ გამოიყურებოდა, უფრო ადრე კი ვახტანგ VI-ისა და პეტრე I-ს შორის სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი მაშინ დამყარდა, როცა ქართველი მეფის გავლენა არათუ მთელ საქართველოზე, არამედ ქრისტიანულ ამიერკავკასიაზეც უდავო იყო. ერთი სიტყვით, ვახტანგ VI და ერეკლე II რუსეთთან ურთიერთობას საკუთარი სამეფოს ეკონომიკური და პოლიტიკური სტაბილურობის პერიოდებში ააქტიურებდნენ, რაც თავისთავად ააშკარავებს მათი პოლიტიკური გეგმის შორს გამიზნულ ხასიათსა და ფართო მასშტაბებს; ასეთი გეგმების განხორციელება თუნდაც ძალზე დიდი და ძლიერი სახელმწიფოს დახმარებით, მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა შესაძლებელი, თუ პოლიტიკური ერთეული თვით იქნებოდა ანგარიშგასაწევი ძალა. ფიზიკური განადგურების პირას მდგომ დასუსტებულ ქვეყანას რაიმე მნიშვნელოვანი წარმატების იმედი არ შეიძლება ჰქონოდა და არც მის მოკავშირეობას ისურვებდა ვინმე[307].

მართლაც, XVII ს-ის 20-იან წლებში ვახტანგ VI-ისა და პეტრე I-ის ურთიერთობის დამყარების დროს ქართველ მეფეს არათუ ამიერკავკასიაში, თვით ირანის იმპერიაშიც კი დიდი გავლენა ჰქონდა.

ამავე საუკუნის 60-იან წლებშიც, რუსეთთან კავშირის დამყარებისას ქართული სახელმწიფო საკმაოდ გაძლიერებული იყო. სულ მალე ქვეყანას უბედურება ეწია. იგივე ვითარება იყო გეორგიევსკის ხელშეკრულების წინა ხანებშიც – ჩვენი ქვეყანა დიდად იყო გაძლიერებული, „ტრაქტატის“ წყალობით კი მალე დაუძლურდა, ასევე მოხდა აღა-მაჰმად-ხანის შემოსვლის დროსაც. ისმის კითხვა, რატომ

მიისწრაფოდა საქართველო მარად რუსეთისაკენ, რამდენჯერმე ხომ ის მწარედ დაისაჯა ამის გამო? ივ. ჯავახიშვილის აზრით, საგარეო ორიენტაციის საკითხებში ქართველები პოლიტიკურ მომგებიანობაზე წინ სარწმუნოებრივ გრძნობებს აყენებდნენ. გულმხურვალე სარწმუნოება, მტკიცე ქრისტიანობა და სიყვარული მართლმადიდებლობისა ქართველებს მარად აფიქრებინებდა კავშირი შეეკრათ ერთმორწმუნეებთან, მით უმეტეს, რომ რუს მორწმუნე ხალხს ძლიერი სახელმწიფო ჰქონდა, ამიტომ, მას ქრისტიანული ზნეობა ავალდებულებდა, მაჰმადიანურ ოკეანეში მოქცეული თანამორწმუნეების თვითმყოფადობა განემტკიცებინა. სამწუხაროდ, ქართველთა სარწმუნოებრივი გრძნობები შეურაცხყო რუსეთის იმპერიამ ქართული სახელმწიფოებრიობის მოსპობით, ამან საბოლოო ჯამში ქართველთა მხურვალე სარწმუნოებაც გაანელა XIX-XX სს-ში. XVIII ს-ში ქართველთა ქრისტიანულ სითბოს რუსი პოლიტიკოსები თავიანთი მიზნის მისაღწევად იყენებდნენ.

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ქართველებს შორითგან გაგონილი ჰქონდათ რუსთა მხურვალე სარწმუნოებრივი გრძნობა და ეჭვი არ ებადებოდათ, რომ რუსეთი ქართველთა სულისკვეთებას ადვილად გაიგებდა და მათს თავგანწირულს ბრძოლაში სპარსეთისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ წრფელის გულით ძლიერს დახმარებას გაუწევდა.

რუსეთის მთავრობას და პოლიტიკოსებს არ გამოჰპარვიათ ქართველთა ამგვარი პოლიტიკური გულუბრყვილობა. მთელი მათი პოლიტიკა საქართველოს მიმართ, როდესაც კი რუსეთის სამხედრო თვალსაზრისით ქართველთა ძალის გამოყენება ოსმალეთის, ან სპარსეთის წინააღმდეგ საჭიროდ მიაჩნდათ, სწორედ ქართველთა ამ სუსტ გრძნობებსა და გულუბრყვილობაზე იყო ხოლმე დამყარებული. „ქართველებს მხურვალე სარწმუნოებრივი გრძნობა აქვთ და ამაზეა დამყარებული მათი გულმოდგინება სრულიად რუსეთის კარისადმი და კეთილმოსურნეობა რუსი ხალხისადმიო“, – ასე ამბობდნენ რუსეთის მთავრობის წარმომადგენლები, და ამ ქართველთა მხურვალე სარწმუნოებრივი გრძნობის საშუალებით ცდილობდნენ და ახერხებდნენ კიდეც ქართველების იმდენად მოჯადოებას, რომ რუსეთის პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად გამოეყენებინათ. როცა რუსეთისათვის საჭირო იყო, მაშინ მას აგონდებოდა, რომ ქართველები მხურვალე ქრისტიანები იყვნენ... ასე იყო ხოლმე, სანამ საქართველოს არ შეაცდენდა და თავის სამხედრო გეგმის მიხედვით ოსმალეთთან ან სპარსეთთან ომში, რომელსაც იგი განიზრახავდა, არ ჩარევდა, მაგრამ რა წამს რუსეთს თავისი პირადი მიზანი მიუღწევლად მიაჩნდა, ან ომის გაგრძელებას თავისათვის ხელსაყრელად აღარ სთვლიდა, ის საქართველოს უყოყმანოდ მიატოვებდა ხოლმე და მაშინ მას ყველაფერი ავიწყდებოდა, ქართველთა ქრისტიანობაც და გაჭირვებაც. ასეთ შემთხვევაში ის იმაზეც კი აღარ ფიქრობდა, რომ საქართველო სწორედ მისი წყალობით და მისი მოქმედებით წინანდელზე უფრო უარესსა და უმწეო მდგომარეობაში ვარდებოდა ხოლმე“[308].

რუსეთ-ოსმალეთის ომის წინ ქართული სახელმწიფოს უზენაესობას აღიარებდნენ ვრცლად გაშლილ ტერიტორიაზე (ვიდრე არაქსამდე) არსებული სახელმწიფოებრივი ერთეულები. 1760 წ-ის დეკემბერში ერეკლემ ყარაბაღის ხანს ძლიერი

დამარცხება აგემა, განჯაზე ბატონობა განამტკიცა, ხოლო თვით ყარაბაღელი ხანი ფანა თავისი გავლენის ქვეშ მოაქცია. ქართლ-კახეთის უზენაესობა საჯაროდ აღიარეს აგრეთვე შაქის, შამახიის, ყარაბაღისა და ნახიჩევანის მფლობელებმაც. კიდევ უფრო განმტკიცდა ერეკლეს მბრძანებლობა სომხეთში[309].

აღსანიშნავია, რომ თითქმის მთელი XVIII ს-ის განმავლობაში ჩრდილო აზერბაიჯანი და სომხეთი, ანუ ის ტერიტორია, რომელსაც სამხრეთიდან მდინარე არაქსი საზღვრავდა, ქართული სახელმწიფოს გავლენის სფეროს და ზოგჯერ ვასალურ მხარეებსაც კი წარმოადგენდნენ. ამ რეგიონს შემდგომ რუსულმა ხელისუფლებამ „აღმოსავლეთი ამიერკავკასია“ უწოდა, სპარსეთი კი მას აღნიშნულ ეპოქაში „გურჯისტანს“ უწოდებდა. სპარსი ხელისუფალი – „გურჯისტანის ვალი“ ძალზე ხშირად სწორედ აღნიშნული მხარის გამგებელი იყო („გურჯისტანის ვალებად“, როგორც წესი, ქართველი მეფეები – „ხანები“ – ინიშნებოდნენ. სპარსეთში სულ ოთხი „ვალი“ იყო, რომელთა მონაწილეობა შაჰის კორონაციაში აუცილებლობას წარმოადგენდა).

არა მარტო „ვალები“: როსტომ-ხანი, შაჰ-ნავაზ V, ვახტანგ VI, არამედ უფრო ადრეც ქართველი მეფეები (თეიმურაზ I და სხვები) თავიანთ გავლენას ძალზე ხშირად მდინარე არაქსამდე ავრცელებდნენ.

რუსეთის ხელისუფლებამ XIX ს-ის დასაწყისში აღნიშნული მიწა-წყალი სპარსეთის იმპერიას ჩამოაცილა (ანუ ტერიტორია მდინარე არაქსამდე). რუსეთს ამის უფლებას თითქოსდა ის ანიჭებდა, რომ მასთან „შეერთებულ“ ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს გავლენის სფერო არაქსამდე აღწევდა (ყოველ შემთხვევაში განჯისა და ერევნის სახანოები ერეკლეს მოხარკენი იყვნენ, ხოლო შაქსა, შირვანსა და ყარაბაღზე მეფე პრეტენზიას აცხადებდა და ზოგიერთ უფლებასაც ახორციელებდა).

როგორც აღინიშნა, აღნიშნულ მხარეს, ანუ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიას სპარსეთში ზოგადად „გურჯისტანს“ უწოდებდნენ და ეს მხარე რუსეთმა (ქართლ-კახეთის შემდგომ) თავის იმპერიას შეუერთა (საზოგადოდ იმ ეპოქისათვის აზერბაიჯანი – ძირითადად არაქსის სამხრეთით მიმდებარე ქვეყანას ერქვა).

1763 წლისათვის „ირანის ახალმა მბრძანებელმა ერეკლე ქართლ-კახეთის მეფედ აღიარა, იგი შეურიგდა აგრეთვე ქართველი მეფის გავლენას ამიერკავკასიის სახანოებზე (ქერიმ-ხანს ამიერკავკასიის ხანებისათვის ბრძანებები გაუგზავნია, რომ ერეკლეს მორჩილებაში ყოფილიყვნენ[310]). ირანსა და საქართველოს შორის პოლიტიკური საზღვარი კვლავაც მდ. არაქსზე გადიოდა“[310]. გარკვეული ცვლილებებით ძირითადად ასევე იყო XIX ს-მდე. როგორც ითქვა, სწორედ ქართული სახელმწიფოს გავლენის სფეროში მყოფი ეს მხარეები შეუერთა რუსეთმა თავის იმპერიას და საქართველოსა და სპარსეთს შორის მდინარე არაქსზე გამავალი საზღვარი რუსეთსა და სპარსეთს შორის საზღვრად იქცა.

რუსეთი, რომელსაც ამიერკავკასიის მიერთება ჰქონდა დაგეგმილი, ყველა ხერხს ხმარობდა ერეკლეს სახელმწიფოს დასუსტებისათვის. როცა ერეკლემ ჯერ 1778 წლისათვის განჯაში თავისი „გუბერნატორი“ დასვა, ხოლო შემდეგ ერევნის სახანოს უშუალოდ საქართველოსთან შემოერთებისათვის დაიწყო მოქმედება, რუსეთმა ეს პროცესი შეაფერხა.

„1779 წ-ს ქართლ-კახეთის ჯარებმა ერევნის სახანო დალაშქრეს. როგორც ჩანს, ერეკლე ერევნის სახანოს უშუალო შემოერთებისათვის იბრძოდა. ამ განზრახვას საკმაოდ ღრმა მიზეზები ჰქონდა. სომხეთის ეს მხარე მაშინ საერთაშორისო ინტრიგების ხლართში მოქცეულიყო. ერეკლეს, რა თქმა უნდა, არ სურდა, რომ ერევანში ირანის უშუალო ბატონობა აღმდგარიყო. მისთვის არც ის იყო მისაღები, რომ ამ დროს სომეხი პოლიტიკური მოღვაწეები ერეკლესაგან დამოუკიდებლად აბამდნენ კავშირს რუსეთთან და რომანოვთა სახელმწიფოს თაოსნობით ცდილობდნენ ამიერკავკასიაში სომხეთ-ალბანეთის დამოუკიდებელი სახელმწიფოების აღდგენას. ერეკლეს არ შეეძლო, გულგრილი ყოფილიყო ერევნის სახანოს პოლიტიკური მდგომარეობისადმი... ერევნის სახანოს უშუალო შემოერთებისათვის ბრძოლა გამოწვეული იყო აგრეთვე ერევნის ხანის საქციელით. იგი უარს ამბობდა ერეკლეს მორჩილებასა და ხარკზე, კავშირს აბამდა მის პოლიტიკურ მტრებთან. 1779 წ-ის აგვისტოში ერეკლეს ჯარებმა ერევანს ალყა შემოარტყეს... ერეკლემ ერევანში ხანის გვერდით თავისი გუბერნატორი დააყენა. 1780 წ-ს ერეკლეს კვლავაც მოუხდა ერევანს ლაშქრობა და იქ თავისი ბატონობის აღდგენა, ერევნის საკითხის გართულების ერთ-ერთი სერიოზული მიზეზი, როგორც ჩანს, რუსეთთან ურთიერთობის გაუარესება იყო“[311]. სწორედ იმ მომენტში, როცა ერეკლე მეფე ერევანში იბრძოდა, რუსეთმა „აუშვა“ ალექსანდრე ბაქარის ძე – „კანონიერი“ მემკვიდრე ქართლის სამეფო ტახტისა. მან მრავალი მოწინააღმდეგე მიიმხრო ერეკლე მეფისა და შეძლო „საქართველოს არევა“. ალექსანდრე ბაქარის ძის ზურგში რუსეთის დიპლომატები იდგნენ. „ეს გასაგებიც იყო,რადგან თვითმპყრობელური იმპერია, იმ შემთხვევაში, თუ ქართლ-კახეთისა და ოსმალეთის კავშირი განხორციელდებოდა და ერეკლე გაძლიერდებოდა, ამიერკავკასიაში გავლენას უნდა გამოთხოვებოდა“[312].

ამიერკავკასიაში ერეკლეს გავლენის შემცირებისა და საკუთარი უფლებების გაზრდისათვის რუსეთის დიპლომატია სხვადასხვა ხერხს იყენებდა, რუსეთს აშფოთებდა ქართული სახელმწიფოს გაძლიერება: „ჩანს, რუსეთის კარი შეშფოთებულია ერეკლეს პოლიტიკური ნაბიჯებით. უეჭველია, რუსეთი შეეცდება სათანადო ღონისძიებანი მიიღოს, რომ ერეკლეს გეზი შეაცვლევინოს (ჩერქეზ გადმოსახლებულთა დაკავება, ჩერქეზ-ყაბარდოელთა გადმოსახლებისათვის ქართლ-კახეთში დიდი მოსამზადებელი სამუშაოები მიმდინარეობდა. ეს საქმე ჩაშალა რუსეთის იმპერიამ...), ალექსანდრე ამილახვარის აშვება, ალექსანდრე ბაქარის ძის ფათალი-ხანთან გაჩენა და თვით ფათალი-ხანის აქტიურობა ერეკლეს წინააღმდეგ – ყველა ეს რუსეთის მეფის მიერ მიღებული კონტრზომები ჩანს“[313]. „...უცილობელია, რომ მეფის რუსეთმა ჩაშალა ერეკლეს დიდი ღონისძიება – ყაბარდოელთა ერთი ნაწილის გადმოსახლება საქართველოში. ქართლ-კახეთის სახელმწიფომ ამით მნიშვნელოვანი სამხედრო რეზერვები დაკარგა. ეს იყო 1778 წლის კრიტიკულ მომენტში, როცა „ერეკლეს მოაკლდა ის ძალა, რომლითაც იგი ხშირად წარმატებით იგერიებდა მტრის საშიშ შემოსევებს“[314].

ერეკლემ ერევნის სახანო უშუალოდ თავის სახელმწიფოს ვერ შემოუერთა ზემოაღნიშნული მიზეზების გამო – „აღდგომის“ პროგრამის ერთი ნაწილი ჩაიფუშა.

„...რუსეთის იმპერია უკვე საზღვარს უდებდა ერეკლეს გაძლიერებას, რომლის დამოუკიდებელი პოლიტიკაც მას აღარ აწყობდა. ერეკლეს სახელმწიფოს უყურებდნენ მხოლოდ როგორც საშუალებას იმპერიის ბატონობის გავრცელებისათვის ამიერკავკასიაში“[315].

რუსეთი ერეკლეს ევროპასთან ურთიერთობასაც ზღუდავდა: „კანცლერი ბეზბოროტკო ერთ თავის ინსტრუქციაში ერეკლეს აღნიშნული ურთიერთობების გამო უკმაყოფილებას ვერ მალავდა, ქართლ-კახეთის დიპლომატები უკვე გრძნობდნენ, რომ რუსეთის იმპერია დღეს თუ არა ხვალ მაინც ერეკლეს სახელმწიფოს მოაკითხავდა“[316].

რადგან რუსეთის იმპერიას თავისი საზღვრების გაფართოების მიზანსწრაფული გეგმა ჰქონდა, საქართველოსაც თავის მომავალ მიწა-წყლად განიხილავდა (ისევე როგორც ნებისმიერ ქვეყანას, რომლის დაპყრობასაც შეძლებდა). ამით იყო გამოწვეული ჯერ კიდევ 60-იან წლებში ტოტლებენის მოქმედება: „...რუსეთს არავითარი სურვილი არ ჰქონდა, რომ საქართველოს გულისათვის ოსმალეთს და სპარსეთს წასჩხუბებოდა, მშვიდობიანობა იყო და საქართველო მაშინ რუსეთს არ ესაჭიროებოდა, მაგრამ 16 წლის შემდეგ, 1768 წ-ს, როცა ოსმალეთმა რუსეთს ომი გამოუცხადა და რუსეთი უნებლიეთ უნდა ბრძოლაში ჩაბმულიყო, მაშინ მისთვის საქართველო, რასაკვირველია, ძალიან გამოსადეგი იქნებოდა და ამიტომ საქართველოს არსებობაც გაახსენდა, რუსეთის სამხედრო გეგმა ისე იყო შედგენილი, რომ ოსმალეთთან ომში ბერძნები, სლავები და საქართველოს სამეფოებიც უნდა ყოფილიყვნენ ჩართულნი, მაგრამ ქართველების გარდა სხვებმა ყველამ სიფრთხილე და წინდახედულება გამოიჩინეს და რუსეთის მთავრობის დაგებულ ქსელში არ გაებნენ“[317].

რუსეთის მთავრობამ შეძლო საქართველოს ჩაბმა ოსმალეთთან ომში. „სოლომონ I ომში ჩაება. ის ფიქრობდა რუსეთის ჯარის დახმარებით დაემორჩილებინა იმერეთის ურჩი მთავრები და თავადები. დაებრუნებინა თურქების მიერ მიტაცებული ქართული მიწები და საბოლოოდ განედევნა საქართველოდან ოსმალო დამპყრობლები. ერეკლე მეორე იმედოვნებდა, რუსეთის დახმარებით დაებრუნებინა ოსმალთა მიერ მიტაცებული სამცხე-ჯავახეთი. დაემორჩილებინა ჭარ-ბელექანი და აღეკვეთა ლეკთა თარეში“[318].

მაგრამ „საქართველოში რუსთა ჯარის ყოფნამ ერეკლეს სამეფოს სარგებლობა ვერ მოუტანა. ამ ჯარის გენერლები ქვეყნის მოღალატეებთან უფრო ახლოს იყვნენ, ვიდრე მეფეებთან“[319].

„აღდგომის“ საკუთარი გეგმის თანახმად, ერეკლეს მთავარ მიზანს მესხეთის დედასამშობლოსთან დაბრუნება წარმოადგენდა, რუსების მიზანიც თითქოსდა ოსმალთა დამარცხება იყო, მაგრამ როგორც საქმემ წარმოაჩინა, მთლად ასე როდი იყო. 1770 წლის 17 აპრილს ქართველებისა და რუსეთის ლაშქარი აწყურს მიადგა: „ერეკლე მეორის გეგმით ლაშქარი ახალციხის მიმართულებით უნდა წასულიყო და მესხეთის განთავისუფლება დაეწყო. ერეკლეს უნდა დაესწრო ახალციხის ფაშისათვის, ვიდრე ის დამხმარე ლაშქარს მიიღებდა. ამავე დროს საქართველოში უნდა ჩამოსულიყო რუსთა დამხმარე ჯარის დანარჩენი ნაწილები. ტოტლებენი კი აწყურის ციხის აღებას კატეგორიულად მოითხოვდა... 19 აპრილს ტოტლებენმა მოულოდნელად შეწყვიტა ბრძოლა და აწყურს გაეცალა. ერეკლესა და მოურა-

ვოვის თხოვნამ ტოტლებენზე არ გასჭრა... გენერალმა ტოტლებენმა მალე გამოამჟღავნა ფარული გეგმები. მან იცოდა, რომ ზოგიერთი ქართველი თავადი მეფეს ოპოზიციაში ედგა და მათი დახმარებით გადატრიალების მოწყობა გადაწყვიტა. ტოტლებენს ეგონა, რომ ქართლის ხელში ჩაგდებასა და ერეკლეს დამხობას ადვილად მოახერხებდა. მან დაიწყო ქართლის ციხე-ქალაქების დაკავება და მოსახლეობას რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე ძალით აფიცებდა"[320].

ერეკლე ორმხრივი მტრით გარშემორტყმული აღმოჩნდა, რუსეთის გენერლობა ოსმალეთის ნაცვლად ფაქტობრივად მასთან ომობდა და ამავე დროს „რუსეთისავე წყალობით და რუსთა გულისათვის ოსმალეთთან ომში ჩათრეული აღმოჩნდა. საქართველო რუსთა ჯარის სარდლის მიერვე მრავალრიცხოვანი მტრის წინაშე მუხანათურად მარტოდმარტო იყო დატოვებული. საშინელი მდგომარეობა შეიქმნა, მაგრამ ამ უაღრეს განსაცდელის დროსაც ერეკლე მეფის დიდებულმა სამხედრო ნიჭმა იხსნა ჩვენი ერი და სამშობლო სხვაფრივ აუცილებელი განადგურებისაგან: მცირე ლაშქრითურთ მან სამხედრო გეგმისა და ხერხის წყალობით რუსთა მოქმედებით გათამამებული ოსმალოთა მრავალრიცხოვანი ჯარი ჯერ ადგილობრივ, შემდეგ ს. ასპინძასთან საშინლად დაამარცხა და მთლად მოსპო"[321].

ერეკლეს მიერ ოსმალთა დამარცხებით ისარგებლა სოლომონ მეფემ და თურქეთისაგან გაათავისუფლა ცუცხვათისა და შორაპნის ციხეები, დაიკავა ქალაქი ქუთაისი და მის ციხეს ალყა შემოარტყა. ივლისში სოლომონი და ტოტლებენი ბაღდადის ციხეს შემოეწყვნენ და ქუთაისის ციხეს შეუტიეს; თურქი მეციხოვნეები გაიპარნენ. „მალე ტოტლებენსა და სოლომონს შორისაც გამწვავდა ურთიერთობა. ჯიუტი გენერალი მეფის გონიერ წინადადებებს არ იღებდა"[322]. ამას ისიც დაერთო, რომ რუსეთის წარმომადგენელნი ერეკლეს ოსმალეთის საწინააღმდეგოდ ალაშქრებდნენ, მაგრამ გამარჯვებით მოპოვებულის გამოყენებას უკრძალავდნენ. მაგალითად, 1771 წელს ერეკლე ახალციხის საფაშოს შეესია და ხერთვისის ციხე და ქალაქი აიღო, მაგრამ როდესაც ციხეში თავისი მეციხოვნენი ჩააყენა, რუსეთის წარმომადგენლებმა ამას წინააღმდეგობა გაუწიეს, ერეკლეს ჯარები გააყვანინეს, ხოლო შემდგომ, კერძოდ 1772 წელს, კიდევ იმდენი მოახერხეს, რომ ერეკლე მეფეს ჩააგონეს, „ერთხელ კიდევ დაჰკარ ხვანთქარის მამულსაო" და მანაც სოლომონ მეფეც მოიმხრო და შეერთებულის ლაშქრით... მოარბიეს ახალციხის, არტაანისა და ჯავახეთის ოლქები"[323]. 1772 წელსვე რუსეთმა თავისი ჯარები გაიყვანა საქართველოდან: „ადვილი წარმოსადგენია, რა მდგომარეობაში უნდა ჩავარდნილიყო რუსეთის წყალობით ოსმალეთთან ომში ჩაბმული საქართველო, როდესაც ეკატერინე II-ის ბრძანებით რუსეთის მცირერიცხოვანმა ჯარმაც კი საქართველო მიატოვა. თვით ხონთქარი ხომ, რასაკვირველია, საქართველოზე განრისხებული იყო და რაკი „გამძვინდა მეფის ირაკლის ზედა", არც ფული, არც ჯარები დაუზოგავს, რომ ჩვენი ქვეყნისათვის ომში ჩარევისათვის სამაგიერო გადაეხადა. ოსმალებმა ფულით ლეკებიც საქართველოზე აამხედრეს და ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან დაღესტნელები, სამხრეთ-დასავლეთითგან ოსმალები ქვეყანას მოსვენებას არ აძლევდნენ და აოხრებდნენ... როდესაც სპარსეთის შაჰის მოადგილემ ქერიმხანმა „სცნა

მეფის ირაკლისაგან რუსეთის იმპერიასა საფარველსა ქვეშე შესვლა, განძვინდა ამისათვის“ და საქართველოს წინააღმდეგ ჯარითურთ წამოვიდა. აი, რა მდგომარეობაში ჩააგდო რუსეთის მთავრობამ საქართველო თავისი სამხედრო გამარჯვების გულისათვის“[324].

საქართველოსათვის ამ მავნე კამპანიას კიდევ უფრო სერიოზული შედეგი მოჰყვა – თურქეთმა მიიტაცა და ოსმალეთის იმპერიას უშუალოდ მიუერთა ქართული მიწა-წყალი – „ქვემო გურია“ – ქობულეთის მხარე. 1772 წლისათვის „საქართველოდან რუსეთის ჯარის გასვლას თურქთაგან გურიის სამთავროს ერთი ნაწილის - ქობულეთის მხარის მიტაცება მოჰყვა“[325]. ეს იყო რუსეთის ფოთზე წარუმატებელი შეტევისა და გურიის საშინაო საქმეებში რუსი გენერლების უხეში ჩარევის შედეგი. ზღვისპირეთში თავიანთი პოზიციების კიდევ უფრო განმტკიცების მიზნით თურქები გურიის დაპყრობას შეუდგნენ: „თურქები ქობულეთის მხარეში ციხისძირიდან შემოიჭრნენ. იმავე დროს გამაჰმადიანებულმა აჭარელმა ფეოდალებმა აჭარა-გურიის ქედი გადმოლახეს და ხინოს მხარე დაიკავეს. ხინოწმინდელი ეპისკოპოსი იოანე წუწუნავა იძულებული გახდა სამწყსო მიეტოვებინა და საჯავახოში გადასულიყო. მალე თურქებმა ქობულეთის მხარე დაიკავეს, დაარბიეს, ეკლესიების მეტი ნაწილი ააოხრეს და ამ მხარეში გაბატონდნენ... მაქსიმე თავდგირიძე გაამაჰმადიანეს, სულეიმანი უწოდეს და მოგვიანებით ქობულეთის მხარის გამგებლად (ბეგად) დანიშნეს... დამპყრობლებმა მაშინვე დაიწყეს ისლამის გავრცელება, ანუ, როგორც მაშინ ამბობდნენ, „გათათრება“, მაგრამ მოსახლეობის ძლიერ წინააღმდეგობას წააწყდნენ... ქვემო გურია თურქებმა საბოლოოდ მხოლოდ XIX ს-ის პირველ ნახევარში დაიმორჩილეს. მანამდე ეს მხარე, სადაც ძალაუფლება გამაჰმადიანებულ ადგილობრივ ფეოდალთა ხელში დარჩა, არსებითად „უბატონო თემს“ წარმოადგენდა... ქობულეთის მხარის რამდენიმე სოფელი დიდხანს, XIX ს-ის 30-იან წლებამდე, ქრისტიანობას იცავდა და გურიის მთავრის ხელისუფლებას ექვემდებარებოდა. მიწისმფლობელობის ქართული წესების მოშლა ქვემო გურიაში დამპყრობლებმა ვერ შეძლეს. მრავალი მოსახლე ფარულად ქრისტიანდებოდა“[326].

ერეკლეს მიზანს ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში ჩაბმისას მესხეთის შემოერთება და საქართველოს ისტორიულ საზღვრებში აღდგენა წარმოადგენდა, ამიტომაც რუსეთის გამო სასტიკად დაზარალებული ერეკლე ოსმალეთთან ხელშეკრულების დადებისას რუსეთის მთავრობას სთხოვდა, ხელშეკრულებაში ამ ტერიტორიის შესახებაც ყოფილიყო ნათქვამი, ამისათვის ელჩობაც გაგზავნა რუსეთში, მაგრამ 1774 წელს იმედგაცრუებული ელჩები უკან დაბრუნდნენ.

ქართველ მეფეს ისღა დარჩენოდა, შემოჯარულ მტრებს თვითონ გამკლავებოდა თავისი ძალებით. ამიტომაც მან 1773 წლისათვის „მორიგე ჯარი“ შექმნა, რომლის მეოხებითა და „დიდი დიპლომატიური ნიჭის წყალობით“ მტრები დაამშვიდა. მისი სამეფო გაძლიერდა, ისევე როგორც იმერეთის სამეფო, რომელსაც „ქრისტესათვის მრავალგზის სისხლდათხეული“ მეფე სოლომონ I მართავდა.

სოლომონი არ შეურიგდა თურქთა მიერ ქვემო გურიის მიტაცებას და მის გასათავისუფლებლად გაილაშქრა: „იმერეთ-გურიის ლაშქარმა ადვილად დაიკავა

ქობულეთის მხარე, აიღო სიმაგრე და დაანგრია იგი. მეფის ბრძანებით, ქობულეთში ჩასახლებული უცხოელები გაჟლიტეს, ნაქალაქარი გადახნეს და იქ მარილი დათესეს, რომ ოსმალთა ეს საყრდენი ბუდე აღარ გაცოცხლებულიყო. ამის შემდეგ სოლომონ I-ის ლაშქარმა აღმოსავლეთიდან გვერდი აუარა ციხისძირის ძლიერ სიმაგრეს, ჩაქვის მხარეში შეიჭრა, იქიდან თურქები გარეკა და შემდეგ ბათომამდე მიაღწია"[327]. სამწუხაროდ, მტერმა უკან მობრუნებულ სოლომონს ციხისძირთან მწარე დამარცხება აგემა. ქვემო გურია კვლავ თურქებმა დაიკავეს და „გურიის ქრისტიანულ ნაწილსაც შეუტიეს. ამის შემდეგ, 1878 წლამდე, ქვემო გურია ოსმალთა ბატონობის ქვეშ გმინავდა"[328]. თუ რაოდენ დამღუპველი იყო ქართველთათვის ეროვნული სახელმწიფოებრიობის მოშლა, ეს ქვემო გურიის მაგალითიდანაც ჩანს. მიუხედავად იმისა, რომ ის სულ რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში იმყოფებოდა თურქთა ბატონობის ქვეშ, ამ მხარეში მაჰმადიანობა დამკვიდრდა და ძველი, მამაპაპეული სარწმუნოების, ქრისტიანობის აღდგენა დღემდე ვერ მოხერხდა. გამაჰმადიანების შემდეგ ქვემო გურულებს მეზობელი მაჰმადიანური მხარის სახელწოდების მიხედვით და იმის გამოც, რომ მას აჭარელი წარმოშობის ბეგები მართავდნენ, აჭარლები უწოდეს.

სოლომონის გაძლიერებას ხელს უშლიდნენ დასავლეთ საქართველოს სეპარატისტი მთავრები, – განსაკუთრებით კი დადიანი. „იმერეთ-სამეგრელოს მორიგებას დიდად შეუშალა ხელი ტოტლებენმა, რომელმაც ერთმანეთს წაჰკიდა მეფე-მთავრები[329]. მაგრამ 1776 წლისათვის დადიანსა და მეფეს შორის მორიგება მოხდა. „სოლომონის მოთხოვნით დადიანმა აკრძალა ტყვის ყიდვა და ხელი აიღო იმერეთის კათალიკოსისადმი ურჩობაზე"[330]. ასევე მოიქცა გურიელიც. „1776 წელს კვლავ გამთავრებულმა გიორგი V-მ საეკლესიო საქმეები მოაწესრიგა და ტყვის ყიდვა აკრძალა"[331].

დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანულ ეკლესიას დიდი გავლენა ჰქონდა. თუკი აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეები და გავლენიანი პოლიტიკური მოღვაწეები იძულების გამო ზოგჯერ ტოვებდნენ ქრისტიანობას და მუსულმანდებოდნენ, დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავართაგან თითქმის არავინ გამაჰმადიანებულა (აფხაზეთის მთავრის გამოკლებით) – ისინი მტკიცე ქრისტიანები იყვნენ. „მიუხედავად იმისა, რომ მთავრები XVIII ს-ის 70-იან წლებამდე (და ზოგ შემთხვევაში შემდეგაც) თავს სულთანის ვასალებად აღიარებდნენ, არც ერთი მთავარი, გარდა აფხაზეთის მთავრისა, არ გამაჰმადიანებულა. სულთანი იძულებული ხდებოდა ქართველთაგან აღებული ხარკით დაკმაყოფილებულიყო..."[332].

საერთოდ კი, მეფის ხელისუფლების გაძლიერებისათვის ეკლესია დიდად ზრუნავდა: „დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის უზენაესი საჭეთმპყრობელი – იმერეთის კათალიკოსი მეფის გვერდით იმყოფებოდა და რელიგიური თუ წმინდა ეკონომიკური მოსაზრებით მეფის მხარეზე იყო"[333]. ეს ასე იყო საზოგადოდ, რამდენადმე გამონაკლისია მაგალითი ბესარიონ კათალიკოსისა, რომელიც თავის ძმას, რაჭის ერისთავს, როსტომს, მიემხრო და ხელს უწყობდა მას მეფესთან ომისას. სოლომონმა ორივეს დამარცხება შეძლო. კათალიკოსი ბესარიონი ბიძა იყო დადიანისა, რომელმაც იგი

შეიფარა და „სამეგრელოს კათალიკოსად“ გამოაცხადა. მაგრამ საბედნიეროდ მდგომარეობა ბესარიონის გარდაცვალებისთანავე გამოსწორდა.

სოლომონის უმთავრეს დამსახურებად ქრისტესათვის სამსახური ითვლებოდა. მას „ქვეყანასა ჩვენთა უსჯულოთა მაჰმადიანთა ძირითურთ აღმომფხვრელი და ქრისტესათვის მრავალგზის სისხლდათხეული, იმერთა მეორე აღმაშენებელი“ ეწოდა სოლომონ II-ის მიერ. სოლომონ I-მა თავის სამეფოდან განდევნა „ბილწი მაჰმადიანნი და იწვადა ხმალი მისი ძლიერი ზურგთა მათ ზედა და შეღება მიწა საძაგითა სისხლითა მათითა და გარდააგდო ტყვეთა სყიდვა... განაშვენა სამღვდელონი, აღაყვავა ეკლესიანი ყოველნი“[334].

რადგანაც „აღდგომის“ პროგრამის განხორციელება (ისტორიული საზღვრის აღდგენა – სამცხე-საათაბაგოს დაბრუნება) ერეკლემ რუსეთის დახმარებით ვერ შეძლო, შეეცადა ოსმალეთის მფარველობის აღიარებით განეხორციელებინა ის. 1776 წელს ერეკლეს წარმომადგენელი სტამბოლში ჩასულა: „ერეკლე ახლა ოსმალეთის მფარველობის აღიარების გზით ფიქრობდა სამცხე-საათაბაგოს დაბრუნებას... ახალციხელი ფაშა მაშინ ერეკლესადმი მორჩილების გზით ფიქრობდა სულთანის ყმობისაგან განთავისუფლებას. რაც შეეხება თურქეთს, იგი სიამოვნებით შეხვედრია ერეკლეს ინიციატივას...“[335]. მართალია, ეს გეგმა არ განხორციელდა, მაგრამ, როგორც აქედან ჩანს, ქართველი პოლიტიკოსებისათვის ამ პერიოდში უმთავრესი ზრუნვის საგანს საქართველოს ისტორიულ საზღვრებში აღდგენა წარმოადგენდა... ეს მიზანი იყო განმსაზღვრელი საგარეო პოლიტიკის ორიენტაციისა.

1776-79 წლებში ერეკლეს სახელმწიფომ დიდ წარმატებას მიაღწია, მისი გავლენის საზღვარი, როგორც აღინიშნა, არაქსზე გადიოდა. „XIX ს-ის თურქეთის ოფიციალური ისტორიოგრაფია თვლიდა, რომ ქართველმა მეფემ 1783 წ-ს რუსეთის მფარველობის მიღებით „დაანგრია საკუთარი ხელისუფლების საფუძველი“. რუსეთმა ერეკლე მოატყუა და ქართლ-კახეთის სრული დაპყრობისათვის ემზადებოდა“... ძლიერმა რუსეთმა კავკასიონის მთაგრეხილი უომრად გადმოლახა, უშუალოდ დაუმეზობლდა სულთანის სამფლობელოებს და მას საქართველოდან „მეორე ფრონტი“ გაუხსნა...“[336].

„ტრაქტატის“ დადებისას ქართველ პოლიტიკოსთა მიზანი უპირველესად საქართველოს „აღდგომა“ და მიღწეული წარმატებების განმტკიცება იყო. ხოლო რუსეთის საბოლოო მიზანს საქართველოს გავლით კონსტანტინეპოლისა და სრუტეების აღება და სპარსეთის დამორჩილება წარმოადგენდა. „...იმპერიის დიპლომატები აღმოსავლეთ ამიერკავკასიიდან ირანელთა განდევნაზე ფიქრობდნენ და ემზადებოდნენ იმისათვის, რომ თურქეთის წინააღმდეგაც გადამწყვეტი შეტევა დაეწყოთ - დაეპყროთ კონსტანტინეპოლი და სრუტეები“[337]. მეორე მხრივ, „რუსეთს უკვე 1778 წლითგან მოყოლებული საიდუმლო გეგმა ჰქონდა სპარსეთის შესახებ და ამის სამზადისში იყო“[338].

ქართული სახელმწიფოს მდგომარეობა დღითი დღე უარესდებოდა. რუსთა ორი ბატალიონის დახმარება ვერაფრით ამსუბუქებდა მის მდგომარეობას... ქართლ-კახეთს უკვე ლეკ-ოსმალთა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჯარი უტევდა. მათ წინააღმდეგ ახლა ქართველები და რუსები ერთად გამოდიოდნენ, ერთობლივი ბრძოლა

1784-1785 წლებში მეტ-ნაკლებად წარმატებით მიმდინარეობდა. ქართლ-კახეთის მსხვერპლი კი ამ ბრძოლაში განუზომელი იყო[339].

„XVIII ს-ის 40-იანი წლებიდან ვიდრე დღემდე (1785 წ. ნოემბერი) ამისთანა განსაცდელში საქართველო არ ყოფილა“, – სწერდა გარსევან ჭავჭავაძე გ. პოტიომკინს...“ „საქართველო უკიდურესად ნადგურდება – წერდა ბურნაშოვი – იმის გამო, რომ გზებზე გამოსვლა საშიშია, ვაჭრობა მთლად შეწყდა, პურის მოყვანა შეფერხებულია, რადგან მოსახლეობას სახელმწიფო თუ სამხედრო სამსახურში იწვევენ და სოფლები დაცარიელებულია...“[340].

ქვეყნის უბედურების წყაროდ მიიჩნეოდა ტრაქტატი და რუსთა ჯარის ყოფნა საქართველოში. ერეკლესაც ასევე მიაჩნდა. ის ელჩს წერდა: „ნუ ათქმევინებ ვისმე ამასა... რუსეთის შეერთების მიზეზით მოუშველებლობით დაიქცა საქართველო“[341].

რუსეთმა გაიყვანა თავისი ჯარი საქართველოდან, მოხდა გასაოცარი რამ, ქართული სახელმწიფო უფრო გაძლიერდა, ერეკლემ განჯის სახანოზე ბატონობა აღიდგინა და სამხრეთ აზერბაიჯანის დასამორჩილებლად იწყო ქმედება. ქართულმა სახელმწიფომ ძველი მდგომარეობა აღიდგინა და 1790 წლისათვის საქართველოს მეფე-მთავართა შორის კავშირიც დაიდო. ქვეყნის გაერთიანება „აღდგომის“ პროგრამის უმთავრესი ნაწილი იყო. ამ დროისათვის ირანში აღა-მაჰმად-ხანი გაძლიერდა. მან 1791 წელს აზერბაიჯანი დაიმორჩილა. „ჯერი შემდეგ ყარაბაღისა და ერევნის ხანებზე მიდგა. ორთავემ აღა-მაჰმად-ხანის მოთხოვნილება უარყო. ერევნის ხანმა იბრაჰიმმა თანაც შეუთვალა, რომ ის საქართველოს მეფის, ერეკლე II-ის, სრულს მორჩილებაშია და სწორედ ამიტომ, არ შეუძლია აღა-მაჰმად-ხანის მოთხოვნილება შეასრულოს. ამ უკანასკნელს გადაწყვეტილი ჰქონდა, ორივე ხანი ძალით დაემორჩილებინა. ასეთ მდგომარეობაში სრულებით ბუნებრივი იყო, რომ ერეკლე მეფეს აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევის მოლოდინი ჰქონოდა. რუსეთის მთავრობამ ყველა ეს ამბავი მშვენივრად იცოდა, მაგრამ არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა იმ საფრთხეს, რომელიც მის ერთგულს მოკავშირეს, პატარა საქართველოს სპარსეთისაგან მოელოდა“[342].

ერეკლემ მრავალგზის შეახსენა 1783 წლის ტრაქტატი, მაგრამ რუსეთისაგან არათუ დახმარება მიიღო, არამედ ჩრდილო კავკასიაში განლაგებული რუსთა ჯარის სარდალმა ნებსით თუ უნებლიეთ შაჰს შეატყობინა, რომ რუსეთი საქართველოს დასაცავად ჯარის გაგზავნას არ აპირებდა. ამით ხელგახსნილი და დაიმედებული შაჰი 1795 წელს საქართველოს შემოესია. „ერეკლე მეორის შვილისშვილების ცნობით, აღა-მაჰმად-ხანი წინა კავკასიაში განლაგებულ რუსთა ჯარის სარდალს გენერალ გუდოვიჩს დიდძალ საჩუქრებს უგზავნიდა და ამიტომ მას რუსთა მაშველი ჯარი არ გამოუგზავნაო... გუდოვიჩის უტაქტობა და ფულხარბობა საქართველოსათვის იმ საბედისწერო მომენტში ხელს უწყობდა აღა-მაჰმად ხანს ადვილად დარწმუნებულიყო იმაში, რომ რუსთა მაშველ ჯარს არ აგზავნიდნენ“[343].

1795 წლის სექტემბერში რუსთა უმოქმედობით დაიმედებული შაჰი თბილისისკენ დაიძრა. „აღა-მაჰმად-ხანის მხარეზე გადავიდნენ ერეკლეთი უკმაყოფილო ყარაბაღელი სომეხი მელიქები – მეჯლუმი და ჰაბოვი, მალე ერევნის ხანმაც ქედი

მოუხარა დამპყრობელს, ხოლო სომეხთა კათალიკოსმა დიდძალი თანხის გაღებით (100 000 მან.) „იყიდა“ მშვიდობა.

მტერმა თბილისის მისადგომებთან ერეკლე დაამარცხა, ორი დღის შემდეგ დედაქალაქი აიღო, გაძარცვა და გადაწვა. „აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევამ ისე გაანადგურა აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო, რომ 61 000 კომლიდან, რომელიც შემოსევამდე, მაგალითად, თუნდაც 1783 წელს იყო, 1795 წლის შემოსევის შემდეგ 35 000 კომლი ძლივსღა იქნებოდა დარჩენილი. სიბერის დროს ძლიერი „მფარველ“ მოკავშირის მიერ მოტყუებული, ამ პირველ თავზე დამტყდარ საშინელი უბედურებით გულგატეხილი, ოთხმოცი წლის მოხუცი მეფე იძულებული იყო მწუხარებით და სასოწარკვეთილებით აღსავსე ანანურის მონასტერში შეხიზნულიყო“[344].

ამის შემდეგ სპარსეთის შაჰმა ერეკლეს შეატყობინა, რომ თუ რუსეთის მოკავშირეობაზე ხელს აიღებდა და მოკავშირეობის ხელშეკრულებას სპარსეთთან დადებდა, მის ყველა უფლებას სცნობდა, ტყვეებს გაათავისუფლებდა და თბილისსაც აღადგენდა, მაგრამ ერეკლემ ეს არ ინება. თავის მხრივ ოსმალეთმაც ერთი მილიონი მანეთი შესთავაზა სესხის სახით მეფე ერეკლეს, მაგრამ კავშირის დამყარება მან არც ოსმალეთთან მოისურვა.

1796 წელს რუსეთმა სპარსეთს ომი გამოუცხადა და საქართველოს დასაცავად ჯარი შემოიყვანა, რომელიც იმავე წელს უკან დააბრუნა. საქართველო კი სპარსეთთან ომის მდგომარეობაში მიატოვა. ძნელი წარმოსადგენი არ უნდა იყოს, თუ რანაირად თავზარდაცემული უნდა ყოფილიყო საქართველო და ერეკლე მეფე, სხვა ხანებიც,რომელნიც სპარსეთის ამ ლაშქრობაში რუსეთთან ერთად მონაწილეობას იღებდნენ, როდესაც რუსეთის მთავრობის უპირობამ ამ შემთხვევაშიც თავი იჩინა. აღა-მაჰმად-ხანი კი სიხარულით ცას ეწეოდა...[345]. მალე მან საქართველოსაკენაც დაძრა თავისი ჯარი, მაგრამ საბედნიეროდ შუშაში მოკლეს. ამ განსაცდელშიც კი, 1797 წლისათვის, რუსეთმა საქართველოდან თავისი ისედაც მცირერიცხოვანი ჯარის უკანასკნელი ნაწილიც კი გაიყვანა, საქართველოს სახელმწიფოს მდგომარეობა სასტიკად გაუარესდა. 1798 წელს გარდაცვლილი ერეკლეს ნაცვლად ტახტზე ასულ ავადმყოფ გიორგი XIII-ს რუსეთის წარმომადგენლებმა აუხსნეს, რომ რუსეთი თავის ჯარს მხოლოდ იმ შემთხვევაში მიაშველებდა, თუკი ის „შეერთების“ თხოვნას ხელს მოაწერდა.

1799 წელს საქართველოში რუსეთის ჯარი შემოვიდა, რომელიც საქართველოდან 1918 წლამდე აღარ გასულა. ქართველთა წადილი „უფრო ძლიერი და მტკიცე საქართველოს“ შესაქმნელად ორიათასწლოვანი ქართული სახელმწიფოებრიობის მოსპობით დასრულდა.

სული ერთობისა

1490 წელს ქართლის მეფის კარზე მოწვეულმა დიდებულთა დარბაზობამ უკვე არსებული ფაქტი ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს სამ სამეფოდ და სამთავროებად დაშლისა იურიდიულად აღიარა. სწორედ 300 წლის თავზე 1790 წელს, მეფის კარზე კვლავ შედგა დიდებულთა დარბაზობა, რომელმაც ქართველთა ერთიანობის საკითხი სრულიად სხვაგვარად გადაწყვიტა.

ის ყოვლისმომცველი დამშლელი სული, რომელიც საქართველოში XVI-XVII საუკუნეებში ბატონობდა, XVIII საუკუნეში თანდათან დაიშრიტა და ადგილს ეროვნული ერთობის სულს უთმობდა. სხვა საბუთებთან ერთად ამაზე მეტყველებს 1790 წლის „ერთობის ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართა“. სრული სახელით - „ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული საზოგადოებისათვის შეერთებისა ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეუფეოსა ქალაქსა თფილისს 1790 წელსა“.

თუ აქამდე, თითქმის მთელი 300 წლის მანძილზე ქართული სამეფო-სამთავროები, რბილად რომ ვთქვათ, არა „ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიის შეერთებისათვის“, არამედ ქვეყნის დაქუცმაცებისა და კუთხურ-ადმინისტრაციული სუვერენიტეტის განმტკიცებისათვის იღვწოდნენ, 1790 წლისათვის ვითარება კარდინალურად შეიცვალა და უპირველეს პრობლემად „შეერთების“ საკითხი იქცა.

მაინც რატომ უნდა შეერთებულიყვნენ იმჟამად სუვერენული სამეფოები და სამთავროები, რა ჰქონდათ საერთო? ტრაქტატის პრეამბულა სწორედ ამ კითხვას სცემს პასუხს: ყველა სახელმწიფოებრივ ერთეულში – ქართლში, კახეთში, იმერეთში, ოდიშსა თუ გურიაში ცხოვრობს ერთი ერი – ქართველი ანუ ივერიელი ხალხი. ამ ივერიელებს, მცხოვრებთ, ზემოთ აღნიშნულ ქვეყნებში, ეთნიკურ-ეროვნული ერთობის გარდა აქვთ აგრეთვე სარწმუნოებრივი ერთობა, რაც იმით გამოიხატება, რომ ერთი (ე.ი. ქართული) ეკლესიის წევრნი არიან. გარდა ამისა, სხვადასხვა სახელმწიფოებრივ ერთეულში მცხოვრებ ივერიელებს აქვთ ენობრივი ერთობა და რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია – სისხლით ნათესაობა, ერთმანეთთან კავშირის ისტორიული გამოცდილება: „ვინაითგან ყოველთავე ივერიელთა, მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისათა, აქვთ ერთმორწმუნება, არიან ძენი ერთისა კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქვთ მავასხელობითიცა სიყვარული, ვითარცა სისხლით ნათესავთა მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის. ამისათვის ჩვენ, ზემოხსენებულთა ქვეყანათა ივერიისათა მეფენი და მთავარნი, დამამტკიცებელნი საუკუნოსა ამის პირობისა, სახელითა ყოვლად ძლიერისა ღმერთისათა, აღუვსთქვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა“[346].

მაშასადამე, საქართველოს სხვადასხვა ადმინისტრაციულ-სახელმწიფოებრივ ერთეულის ერთობას საფუძვლად ეროვნული ერთობა უნდა დასდებოდა. ეს დოკუმენტი საქართველოს ორ გეოგრაფიულ ნაწილად ჰყოფს – ზემო და ქვემო ივერიებად. „ზემო ივერიაში“ შედის ქართლ-კახეთის სამეფო, ხოლო „ქვემო ივერიაში“ – იმერთა სამეფო, ოდიშისა და გურიის სამთავროები.

სახელი „ივერიის“ გაცოცხლება გამოიწვია აღნიშნული დროისათვის ტერმინ „საქართველოს“ ერთგვარმა დაკნინებამ. ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ, როგორც ცნობილია, „ქართველი“ ზოგჯერ მხოლოდ პროვინციული სადაურობის შინაარსით, „ქართლელის“ გაგებით იხმარებოდა, ხოლო „კახელი“, „იმერელი“, „მეგრელი“, „სვანი“ თუ სხვა, ქართული პროვინციებისა და თემების მკვიდრ ქართველთა სადაურობის აღმნიშვნელი სახელები იყო. ამ დროს გაჩნდა

ტენდენცია ასეთი კუთხურ-თემობრივი სახელების გვერდით ისეთი სახელი დამკვიდრებულიყო, რომელიც მათი საერთო სამშობლოს გამომხატველი იქნებოდა. ასეთ სახელად „საქართველოს“ და „ქართველის“ გვერდით „ივერია“ და „ივერიელნი“ გაჩნდა[347].

ქართველთა ეროვნული ერთობის აღმნიშვნელმა ტერმინმა „ივერიელმა“ ხელახალი სიცოცხლე XVIII საუკუნის დასაწყისში შეიძინა. ამ დროს დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას – ქვემო ივერიელებს, აღმოსავლეთისას კი – ზემო ივერიელებს უწოდებდნენ. ზოგიერთ საბუთში მცხეთელი მამამთავარი თავს „ზემო-ივერიის კათალიკოს-პატრიარქად“ მოიხსენიებდა. ასევე ერთ საბუთში აფხაზეთის კათალიკოსი თავის თავს „ქვემო ივერიის პატრიარქს“ უწოდებს.

როგორც აღინიშნა, ამ დროისათვის საქართველო ფაქტობრივად დანაწევრებულ ქვეყანას წარმოადგენდა და სხვადასხვა ადმინისტრაციულ ერთეულში მცხოვრებ ქართველებს ეროვნული თვითშემეცნება უაღრესად დაკნინებული ჰქონდათ. ისინი ხშირად თავიანთ ეროვნულ წარმომავლობას იმის მიხედვით საზღვრავდნენ, თუ რომელ კუთხეში ცხოვრობდნენ. იმერეთში იმერლობა ყალიბდებოდა, კახეთში - კახელობა, გურიაში – გურულობა და ა.შ. ეროვნული თვითშემეცნება იქამდე იყო დაკნინებული, რომ სრულიად საქართველოს მომცველი სახელმწიფოს არსებობა საეჭვოდ იყო ქცეული, ხალხის ყურადღება სრულიად სხვა საგანზე იყო გადატანილი. ჩვენს დიდ ისტორიკოსს, ვახუშტი ბაგრატიონს საგანგებო მსჯელობა დასჭირდა იმისათვის, რომ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს არსებობის ისტორიული რეალობა დაემტკიცებინა, „გარნა ერთმეფობასა წარმოაჩინებს აწცა სამნი ხილულნი ესენი, ვინაითგან იყო ყოველი ივერია ქართლის მეფისა ქვეშე პყრობასა: პირველი უკეთუ ჰკითხო ვინმე ქართველსა ან იმერსა, მესხსა და ჰერ-კახსა – რა რჯული ხარ? წამს მოგიგებს: „ქართველი“. მეორედ არს ამათ ყოველთა წიგნი და ენა ერთი-იგივე ფარნაოზ პირველსა მეფისაგან ქმნული. და ჰკითხო რა წინთქმულთა მათ კაცთა: „რა ენა და წიგნი უწყი“, მოგიგებს მყის – „ქართული“. რამეთუ არა იტყვის, არცა რჯულსა, ენასა და წიგნსა იმერთასა, ანუ მესხთა და ჰერ-კახთასა, არამედ ქართულსა“[348].

აქედან ჩანს, რომ ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს დაშლასთან ერთად, ქართველი ხალხიც თემებად და ტომებად იშლებოდა. მაგრამ ეს პროცესი ტოტალური არ ყოფილა. კუთხურ სახელმწიფოებრივ ერთეულებში მცხოვრებმა მოსახლეობამ ძველი, ეროვნული თვითშემეცნების დამახასიათებელი ნიშნები შეინარჩუნა. ვახუშტის თანახმად, ეს ნიშნები ყოფილა „ქართული რჯული“, „ქართული ენა“, „ქართული წიგნი“ და სხვა. ტერმინი „რჯულის“ ქვეშ ვახუშტი არა მარტო სარწმუნოებრივ აღმსარებლობას, არამედ ეთნიკურ კუთვნილებასაც გულისხმობდა. საერთოდ, ქართულ ხალხურ მეტყველებაში „რჯული“ უფრო ეთნიკური კუთვნილების აღსანიშნავად გამოიყენებოდა, ვიდრე სარწმუნოებისა. ეს ალბათ შუა საუკუნეებში შექმნილი მდგომარეობის ანარეკლია, როცა ადამიანის ეროვნებას მისი სარწმუნოებრივი მრწამსი განსაზღვრავდა. მაგალითად, პასუხი კითხვაზე: „რა რჯული ხარ?“ – „ქართველი“ ეთნიკურ წარმოშობას გულისხმობდა. ეთნიკური და ნაციონალური თვითშემეცნების დაქვეითების დროს სახელმწიფოებრივ და

ეკლესიურ ერთიანობას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ეს კარგად ესმოდათ ჩვენს საეკლესიო მოღვაწეებს და მარადჟამს ეთნიკური თვითშეგნების აღორძინებისათვის იღვწოდნენ. მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულ პერიოდში ქართული ეკლესია ორად იყო გაყოფილი, ძალზე ხშირად ეკლესიის მესაჭენი ტიტულატურაში თავიანთ თავს მოიხსენიებდნენ სრულიად საქართველოს მამამთავრებად.

ქართული ეკლესიის მეთაურის სახელი იმ დროს, როგორც წესი, ქვეყნის ყოველ მხარეში მოიხსენიებოდა, რადგან წირვა-ლოცვის დროს კათალიკოს-პატრიარქის ხსენება ყველა ეკლესიაში სავალდებულო იყო. ხოლო მისი სრული ტიტულატურით მოხსენიება ყოველი კუთხის მცხოვრებ ქართველს საერთო სამშობლოს, საქართველოს, არსებობას შეახსენებდა.

ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის, რომ „საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი“ არა მარტო მცხეთელ მამამთავარს, არამედ ბიჭვინთელ (გელათელ) მამამთავარსაც ეწოდებოდა. მაგალითად, 1712 წლის საბუთში ბიჭვინთისადმი შეწირულების წიგნს კათალიკოსი ასე აწერს ხელს – „გრიგოლ მწყემსი ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველოისა კათალიკოზი“[349].

სიტყვა „საქართველო“ დასავლეთ საქართველოში ქვეყნის უკიდურესი დაშლის დროსაც კი ცოცხლობდა. საქართველოს ამ ნაწილის მოსახლეობას „ქართველებს“ უწოდებდნენ, მაგალითად, 1733 წლის ბიჭვინთისადმი შეწირულების წიგნში გრიგოლ აფხაზეთის კათალიკოსი წერს: „ანდრიას მოეცა ჩრდილოეთისა ქვეყანა... რამეთუ ჩვენ ქართველნი მისნი წილ-ხთომილნი ვართ“[350]. ჩვენი ეკლესიის მესაჭეთა ასეთი განცხადებები დიდად უწყობდა ხელს დასავლელ ქართველთა ეროვნულ თვითშეგნებაში გარკვევას და ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცებას, მით უმეტეს, რომ დასავლეთ საქართველოში მრავალი ქართული თემი და ტომი ცხოვრობდა.

საბედნიეროდ, XVIII საუკუნეში გაღვივებული „ერთობის სული“ იმდენად ძლიერი აღმოჩნდა, რომ თემობრივი პარტიკულარიზმი სძლია. საზოგადოდ, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში მცხოვრებთა ეროვნული ერთიანობის შესახებ იმდროინდელი მოღვაწენი ყოველთვის, განსაკუთრებით აშლილობის დროსაც კი წერდნენ. მაგალითად, XVII საუკუნის შუა წლებში, განსაკუთრებით გაძლიერებული ოდიშის მთავარი უსასტიკესად არბევდა იმერეთს, ამის გამო ვახუშტი წერს – „არამედ იმერთა უყოფდა ესრეთ თანამონათესავეთა, ერთსჯულთა და მეფესა თვისსა...“[351]. როგორც მოყვანილი წინადადებიდან ჩანს, ოდიშარნი და იმერელნი – „თანამონათესავენი“, ანუ ერთი ერის შვილები არიან და ეს თვით უსასტიკესი ურთიერთჟლეტის დროსაც კი იციან.

უძველესი ქართული საისტორიო წყაროდან „მოქცევაჲ ქართლისაჲდან“ ჩანს, რომ ქართველი ხალხი, რომელსაც საკუთარი სახელმწიფო ჰქონდა, ერად ჯერ კიდევ ქრისტეს შობამდე დიდი ხნით ადრე ჩამოყალიბდა. „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, IV–III საუკუნეებში უკვე ერთიანი სახელმწიფო გვქონდა, რომლის პირველმა მეფე ფარნავაზმა ქართულ ენას სახელმწიფო სტატუსი მიანიჭა. პირველი ერთიანი ქართული სახელმწიფოს საზღვრები დასავლეთით შავ ზღვასა და მდინარე ეგრისწყალზე გადიოდა. V საუკუნისათვის ეს საზღვრები ჩრდილოეთით იქნა

გადაწეული. „მოქცევაის“ თანახმადაც „არიან – ქართლიდან“ გადმოსახლებული ქართველების განსახლების უკიდურესი დასავლეთის საზღვარი მდინარე ეგრისწყალსა და შავ ზღვაზე გადიოდა.

VIII-X საუკუნეებში საქართველოს სახელმწიფოს კვლავ გაერთიანებამ და ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს კვლავ აღდგენამ XI საუკუნის შემდგომ კიდევ უფრო განამტკიცა ქართველი ერის ერთობა, მაგრამ XV-XVI საუკუნეებში ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაშლამ ერის თემებად დაშლა გამოიწვია. წარმოიშვა მცირე ქართული სახელმწიფოები. ამ სახელმწიფოებში მცხოვრებ ქართველობას უვითარდებოდა კუთხურობა, ყალიბდებოდა თემობრიობა, საზოგადოდ ზოგჯერ ერსა და სახელმწიფოს სინონიმური მნიშვნელობითაც კი იყენებდნენ[352]. ცხადია, ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეულების, სამეფოებისა და სამთავროების არსებობა ხელს უწყობდა ქართველი ერის დაშლასა და კუთხურობა-თემობრიობის აღორძინებას.

საბედნიეროდ, კუთხურობამ ვერ დასძლია ეროვნული თვითშემეცნება, მიზეზი უთუოდ ის იყო, რომ ქართველ ერს ორიათასწლოვანი და კიდევ მეტი ისტორია ჰქონდა. საერთო „რჯული“ და „წიგნი“ (მწიგნობრობა, სარწმუნოება, კულტურა), თანახმად ვახუშტისა, კვლავ აერთიანებდა ქართველობას. ხოლო XVIII საუკუნეში მოღვაწე მამულიშვილთა საყოველთაო მიზანმა, რომელიც გადმოიცემოდა სიტყვით „აღდგომა“ და საქართველოს ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანებას გულისხმობდა, ეროვნული ერთიანობისაკენ სწრაფვა უფრო გააძლიერა. საქართველოში მუდამ იბრძოდნენ და იღვწოდნენ გაერთიანებისათვის, „ოდინდელი საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მისი დაშლის პირველი დღიდანვე დაიწყო და ის არც სახელმწიფოებრიობის დაკარგვის შემდეგ შეწყვეტილა. გაერთიანების იდეა ცოცხლობდა ყოველთვის და ყოველგვარ პირობებში. ეროვნული შეგნების ასეთი დიდი სიცოცხლისუნარიანობა ეჭვი არაა, უკვე მიღწეული (XII-XIII სს-ში) ეთნიკური და კულტურული კონსოლიდაციის უაღრესად მაღალი დონის შედეგი იყო, რის გამოც ეროვნული ერთიანობის იდეის ბოლომდე აღმოფხვრა ფაქტობრივად შეუძლებელი გახდა“[353].

ქართულ სამეფო-სამთავროთა მესვეურები ზოგჯერ თვით უდიდესი დაშლის დროსაც კი ერთიანდებოდნენ. თეიმურაზმა XVII ს-ის 30-იან წლებში „სამივე სამეფოს ლაშქარი“ გააერთიანა და „მთელი საქართველოს ლაშქრით“ განჯა-ყარაბაღზე გაილაშქრა.

მეფე როსტომ ხანს პატივისცემის ნიშნად ამ საუკუნის მიწურულს სპარსელებმა დატყვევებული „საქართველოს კაცნი-იმერელნი, ქართველნი და კახნი“ გამოუგზავნეს. XVII ს-ის ბოლოსათვის, ახალი საუკუნის მიჯნაზე, ვახტანგ V-ის (შაჰნავაზის) მეფობის დროს ტენდენცია საქართველოს გაერთიანებისა განსაკუთრებით გამოიკვეთა, ასე იყო არჩილის კახეთში და იმერეთში მეფობისას. თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის დროს ქართლ-კახეთის სამეფოები გაერთიანდა. XVIII საუკუნის შუა წლებში სრულიად საქართველოს სახელმწიფოთა შორის შეთანხმებაც მოხდა. „50-60-იან წლებში ერეკლეს პოლიტიკური გავლენა დასავლეთ საქართველოზე უცილობელი იყო, რამდენადმე კიდეც ხორციელდებოდა სამხედრო

კავშირი ამიერ და იმიერ პოლიტიკურ ერთეულებს შორის. 1753 წლიდან ერეკლესა და სოლომონს შორის სამხედრო კავშირიც გაფორმდა. 1770 წელს იგი მხოლოდ დროებით შეწყდა და 1773 წლიდან ისევ განახლდა“[354]. გაერთიანებისაკენ მიილტვოდნენ 80-იან წლებშიც. „ზემო“ და „ქვემო“ ივერიის შერწყმისათვის პირობები მწიფდებოდა[355].

ქართული ენა და ქართული მწიგნობრობა-კულტურა ქართველებს მუდამ აერთიანებდა. „ენისა და მწერლობის ეს დიდი მნიშვნელობა კიდევ უფრო იზრდებოდა ქართველი ერის ისტორიის შავბნელ პერიოდში, კერძოდ, ერთიანი საქართველოს დაქუცმაცებისა და სამეფო-სამთავროების ურთიერთბრძოლის ვითარებაში, რაც გვიანი ფეოდალიზმის პერიოდისათვის იყო დამახასიათებელი. ქართული ენა და ლიტერატურა წარმოადგენდა იმ დუღაბს, რასაც ჯერ კიდევ შესწევდა ძალა ერთიანობის გრძნობა და მისდამი მისწრაფება შეენარჩუნებინა ქართულ სამეფო-სამთავროების მესვეურთა და ტომთა შორის, ამასთან ერთად უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ გარემოებას, რომ ძველი სამწერლო ქართული ენა და ქართული ლიტერატურა არც ენობრივ-სტილისტურად, არც იდეურ-პოლიტიკურად და საერთოდ, შინაარსობრივად, ძირითადად არ ამჟღავნებს ტომობრივ-გეოგრაფიულ განკერძოებულებას, არ არსებობს აღმოსავლეთ-ქართული, სამხრეთ-ქართული და დასავლეთ-ქართული ლიტერატურული მიმართულებანი, არამედ მთელი ჩვენი მწერლობა არსებითად ერთიანი ქართულია, ჩვენი სამშობლოს რომელ კუთხეშიც არ უნდა იყოს შექმნილი ესა თუ ის ნაწარმოები და რომელი ქართული ტომის წარმომადგენელიც არ უნდა იყოს მისი ავტორი. ეს მოვლენა ლიტერატურის ისტორიაში საყოველთაო ხასიათისა არ არის, ვინაიდან, მსოფლიოს ბევრი მოწინავე ლიტერატურის ისტორია ტომობრივ-კუთხური მიმართულებებით ვითარდებოდა და ეს მიმართულებანი ღრმა კვალს ტოვებდნენ საერთო-ეროვნული ლიტერატურის განვითარებაზე. ამგვარად, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული მწერლობის ძეგლები, რომლებიც დასავლეთ საქართველოში შეიქმნა, საერთო – ქართული მწერლობის ძეგლებია, როგორც თავისი ფორმით, ისე შინაარსით...“[356].

საქართველოში კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის უმთავრესი და უმნიშვნელოვანესი კერები, როგორც წესი – ეკლესია-მონასტრები იყვნენ, რომელნიც საერთოდ არ სცნობდნენ კუთხობრიობასა და თემობრიობას და ქართველ ერს ერთიან სხეულად განიხილავდნენ.

„ქართულ-სამეფო-სამთავროებში მიმდინარე კულტურულ-შემოქმედებითი პროცესი საერთო-ეროვნული, ქართული კულტურის განვითარების პროცესი იყო. ეს არ იყო ქართლური, კახური, იმერული თუ მეგრულ-გურულ-სვანური კულტურა. პოლიტიკური გათიშულობის პირობებშიც ქართული ენის საფუძველზე შექმნილი კულტურული ერთობა, რომელიც შინაგანი იდეოლოგიური ანტაგონიზმით ხასიათდებოდა, არასოდეს დანაწევრებულა ცალკეული ქართული ეთნიკური ერთეულების კულტურად“[357].

ქართული ეკლესია არა მხოლოდ იდეოლოგიურად ქმნიდა ქართულ ეთნიკურ ერთეულთა შორის ერთობის სულიერ საფუძვლებს, არამედ პრაქტიკული საქმიანობითაც. ჩვენი ეკლესიის სტრუქტურა ისე იყო მოწყობილი, რომ ის ყოველთვის,

თავისდაუნებლიეთაც კი, ერთიანობას უწყობდა ხელს. ეს კარგად შეუმჩნევიათ ჩვენს მეფეებს სამთავროთა, სათავადოთა და საერო ფეოდალთა მიერ ქვეყნის დაქუცმაცებისას. ამიტომაც, მაგალითად, იმერეთის მეფე „ბაგრატ მესამემ სცადა ეკლესიის წინა პლანზე წამოწევა. ეკლესია დიდი ყმა-მამულის მფლობელი იყო. საერო ფეოდალებს მისი მამულის დატაცებაზე ეჭირათ თვალი. მეფე ეკლესიის მიწებს იცავდა, ეპისკოპოსი მეფის მიერ ინიშნებოდა, ამიტომ მეფის ერთგული იყო. საეპისკოპოსოების დაარსებით მეფე თავის ერთგულ ფეოდალთა დასს ქმნიდა, რომელიც მისი დასაყრდენი იქნებოდა“[358].

ერთიანობის სული, რომელსაც ეკლესია ამკვიდრებდა, განსაკუთრებით დასაფასებელი იმ დიდი შინაგანი აშლილობის დროს იყო, რომელმაც საქართველო XVI–XVIII საუკუნეებში მოიცვა. თუმცა, საქართველო სამეფოებად და სამთავროებად იყო დაშლილი, მაგრამ მათ შორის გაუვალი, ყრუ კედელი, ანდა დღევანდელი გაგებით საზღვარი არ არსებობდა. ხალხი ერთიანი იყო. ხშირად საქართველოს ერთ კუთხეში ნათქვამი ჭორიც კი მეორე უკიდურესად დაშორებულ კუთხესაც სასწრაფოდ გადაეცემოდა, რაც საქართველოში ინფორმაციული კავშირის ცხოველმყოფლობაზე მეტყველებს. ქვეყნის ერთიანობას ესეც უწყობდა ხელს. მრავალ მაგალითთა შორის საინტერესოა ერთ-ერთი, რომელიც გვიჩვენებს, თვით წვრილმანი ინფორმაციაც კი რა სისწრაფით ვრცელდებოდა. 1539 წელს საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ქრონიკებში აღნიშნავდნენ – „1539 – აქა სომეხნი შეიშალნეს (იკორთის ძლისპირი), 1539 – აქ სომეხნი შეიშალნეს და თევდორობის კვირა ჭამეს (ქვათახევის გულანი), 1539 – აქა სომეხნი შეიშალნეს და თევდორობის კვირა ჭამეს (ყანჩაეთის გულანი), 1539 – აქა შვიდ გზის... სომეხნი შეიშალნენ (შემოქმედის გულანი), 1539 – სომეხნი შეიშალნენ აღვსებისაგან (კახ. ქრ.), 1539 – აქა სომეხნი შეიშალნენ და თევდორობის კვირა ჭამეს (წმ. ნიკოლოზ ქრ.)“[359]. ე.ი. ამ წელს მიუჩნევიათ, რომ სომხურ ეკლესიაში ვერ გამოუთვლიათ, როდის მოუწევდა აღდგომის დღესასწაული (შეშლიათ), და ამიტომაც დიდი მარხვაც გაუტეხიათ. ეს ამბავი მაშინვე საქართველოს სხვადასხვა კუთხეს მოედო. აქედანაც ჩანს, თუ როგორი მჭიდრო ურთიერთკავშირი არსებობდა სხვადასხვა კუთხეს შორის.

შემთხვევითი არ იყო, რომ საქართველოს ერთმანეთისაგან პოლიტიკურად დაშორებულ კუთხეებს ჩვენი წინაპრები „საქართველოებს“ უწოდებდნენ. „ამ თვალსაზრისით უდავოდ საყურადღებო იყო XVIII საუკუნის დამდეგის ისტორიკოსის ბერი ეგნატაშვილის მიერ ნახმარი სახელი „საქართველონი“, რითაც მას ალბათ იმის თქმა სურდა, რომ საქართველო რაღაც უცხო ნაწილებად კი არა „საქართველოებად“ დაიშალა და მისი მთლიანობის აღდგენა აუცილებელი შეიქმნა“[360].

XVIII ს-ის II ნახევარში დადგა დრო საქართველოს „აღდგომისა“ ანუ ერთხელმწიფების ქვეშ გაერთიანებისა. „ქართლ-კახეთის პროგრესული მოღვაწეები XVIII საუკუნის 60-80-იან წლებში ხედავდნენ, რომ ამ დროს საქართველოს პოლიტიკურ გაერთიანებას უკეთესი პერსპექტივები ჰქონდა. მათი აზრით, სწორედ ერეკლე იყო ერთადერთი კანდიდატი, რომელიც „სრულიად საქართველოს“ ხელმწიფე უნდა გამხდარიყო“[361]. ქართული ეკლესია და მისი მესაჭე ანტონ კათალიკოსი დიდად იღწვოდნენ ამისათვის.

საერთოდ, აქამდე, საქართველოს გაერთიანებას ოსმალეთსა და სპარსეთს შორის დადებული საზავო ხელშეკრულებანი უშლიდა ხელს, რომელთა ძალითაც საქართველოს ისინი ერთმანეთს შორის იყოფდნენ. ახლა პოლიტიკური ვითარება ძალზე შეცვლილი იყო. ოსმალეთი ისე დასუსტდა, რომ ქართლ-კახეთის მეფესთან შეთანხმების გზებს ეძებდა, ხოლო სპარსეთს ხელსაც კი აძლევდა ქართლ-კახეთის სამეფოს გაძლიერება.

„ოსმალეთის მთავრობა ამ დროს, როგორც ზემოთ ითქვა, ქართლ-კახეთის სამეფოსთან კავშირით დაინტერესებული იყო. ერეკლეს სახელმწიფოს ნეიტრალური პოზიცია აწყობდა სუსტ ოსმალეთს, რომელსაც ამ დროს რუსეთი მარტო ევროპის კონტინენტიდან როდი ემუქრებოდა... ირანის მხრიდან მაშინ იმერეთ-ამერეთის გაერთიანებას საფრთხე არ მოელოდა, პირიქით ირანის მომავალი შაჰი კმაყოფილიც კი იქნებოდა, თუ ერეკლე მის ფორმალურ ვასალობაზე ხელს არ აიღებდა და იმერეთს შემოიერთებდა“[362].

მიუხედავად ხელსაყრელი ვითარებისა, ერეკლე „...თავს იკავებდა, რათა რუსეთისაგან დამოუკიდებლად რაიმე გადამწყვეტი ღონისძიება მიეღო“[363].

მაგრამ რუსეთს უკვე აღარ აწყობდა ამიერკავკასიაში ძლიერი სახელმწიფოს, მით უმეტეს ერთიანი საქართველოს არსებობა – „70-80-იანი წლების ამბებთან დაკავშირებით, ჩვენ შევნიშნავდით, რომ მეფის რუსეთსა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის, მიუხედავად მათი მჭიდრო კავშირისა, შენიღბული წინააღმდეგობა იყო... აკად. ნ. ბერძენიშვილის სამართლიანი შენიშვნით, იმ ვითარებაში, როცა რუსეთის მეტოქეები ამიერკავკასიაში სუსტდებოდნენ, ხოლო რუსეთის ინტერესები ამ მხარისადმი იზრდებოდა, „ძლიერი და ერთიანი საქართველო მფარველისათვის (რუსეთისათვის) საჭირო აღარ იყო“[364].

ქვეყნის საშინაო მდგომარეობა კი ისეთი იყო, რომ ქართლ-კახეთთან გაერთიანებისათვის არა მარტო იმერეთის სამეფოს დიდებულები იღვწოდნენ, არამედ ერეკლეს მფარველობაში შესვლის წინააღმდეგი არც სამხრეთ საქართველო იყო. რუსეთ-თურქეთის ომის პერიოდში წარმოშობილი აზრი იმის გამო ჩამოყალიბებულა, რომ „...სუსტი ოსმალეთი ომს აგებდა და ქართლ-კახეთ-იმერეთის გაერთიანებას ვერაფერს დააკლებდა. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი ჯაყელი – ახალციხის ფაშა – ხსენებული ომის პერიოდში საბოლოოდ გადაიხარა ქართულ-რუსული ორიენტაციისაკენ და მისდა უნებლიეთ ერეკლეს საფარველში უნდა შესულიყო“[365].

სოლომონ I-ის გარდაცვალების შემდეგ „იმერეთში ქართლ-კახეთთან შეერთებისათვის საკმაოდ ძლიერი მოძრაობა დაიწყო. იმერეთის უგამოჩინებულესი დიდებულები და აგრეთვე პირველი მღვდელმთავრები, დოსითეოს ქუთათელი და ექვთიმე გენათელი, ერეკლე მეფესთან გამოცხადდნენ და სთხოვეს: „...ინებოს და შეიერთოს თვისდა სამეფოდ იმერეთი, ვითარცა იყო ერთ მთავრობისა დროთა. დესპანნი იმერთა არწმუნებდნენ მეფესა, რომელ ყოვლადი სამეფო იმერეთისა მოელის სიხარულით და მხიარულებით საქმესა ამის დასრულებასა. თვით მთავართა გურიისას და ოდიშისას სურთ და სწყურიათ ესე. მცხოვრებთა გლეხთაც იციან

ესე და უხარისთ ბატონობა თქვენი იმერეთსა, მტერთაგან ჯარისა გაოხრებულსა“. როგორც ვხედავთ, გაერთიანებას მოითხოვდნენ არა მარტო ზედაფენები, არამედ ფართო მასებიც, რომელნიც ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლებით დაინტერესებულნი იყვნენ“[366].

ამ საკითხის განხილვისას სამეფო დარბაზობაზე ყველა დიდებული ევედრებოდა და უმტკიცებდა ერეკლეს ენებებინა საქართველოს გაერთიანება, მათ შორის ანტონ კათალიკოსიც, მაგრამ სამწუხაროდ ერეკლემ უარი განაცხადა. „ბევრს ეცადა სოლომონ (ლიონიძე) „რათა მოეყვანა ერთობასა მტკიცესა ერთნათესაობა ქართველთა, მეცადინეობდა შინაკავშირითა გაეუქმებინა გარეკავშირი“. ამაოდ უხსნიდა იგი მეფე-მთავრებს, რომ „ერი, დაცული გარეთითა უცხოთა ნათესავთაგან მფარველობითა, არის მარადის დამდაბლებული“, მაგრამ ვერაფერი გააწყო... იმერეთის შემოერთების საქმე ჩაიშალა, თუმცა ერეკლეს შვილიშვილის – დავით არჩილის ძის (რომელიც შემდგომ სოლომონ II-ის სახელითაა ცნობილი) გამეფება იმერეთში, რაც 1790 წელს ერეკლე II-ის მხედრობამ განახორციელა, გაერთიანებისათვის ბრძოლაში მოპოვებული ერთგვარი წარმატების მაჩვენებელი იყო. სოლომონ მეორე ბოლომდე დარჩა ერეკლეს ერთგული მოკავშირე და მის უპირატესობას ბოლომდე აღიარებდა, 1790 წ-ის ივნისში სოლომონ ლიონიძის ინიციატივით გაფორმდა „ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეფოსა ქალაქსა თფილისს“. ამ ტრაქტატით დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრები ქართლ-კახეთის სამეფოსთან სამხედრო კავშირს ამყარებდნენ და 1783 წლის ტრაქტატს უერთდებოდნენ“[367].

სამწუხაროდ, საერთაშორისო ვითარება, როგორც ჩანს, 1790 წლის ერთობის ტრაქტატის დამტკიცებას რუსეთისა და ოსმალეთის სახელმწიფოების მხრიდანაც მოითხოვდა. სწორედ ეს იყო სათხოვარი რუსეთის კარზე მყოფი ერეკლეს ელჩებისა, რომელნიც ასევე მოითხოვდნენ, რომ ოსმალეთს მიტაცებული სამცხე-საათაბაგო დაებრუნებინა. გარდა ამისა, ისინი მოითხოვდნენ, რომ ოსმალეთს ხელი აეღო აზერბაიჯანზე[368]. აქედან ჩანს, რომ ქართველობის მიზანი ამ დროისათვის საქართველოს, ანუ ერთმეფობის დროინდელი სამეფოს „აღდგომა“ იყო, რომლის საზღვრები ზღვიდან-ზღვამდე იქნებოდა გადაჭიმული. მათ ამ საქმეში რუსეთის დახმარების იმედი ჰქონდათ. მართლაც, „რუსეთმა XIX საუკუნის განმავლობაში თავის შემადგენლობაში მყოფი საქართველო მის ისტორიულ საზღვრებში აღადგინა“[369], თუმცა ამას შედეგად ქართული სახელმწიფოს გაუქმება მოჰყვა.